

ROBERT FRUIN'S
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBET-
RINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK

Hoogleraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER

Hoogleraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.

Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL VI

STUDIËN OVER STAATS- EN RECHTSGESCHIEDENIS

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1902

ROBERT FRUIN'S
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

ROBERT FRUIN'S
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN
UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL VI

STUDIËN OVER STAATS- EN RECHTSGESCHIEDENIS

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1902

ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

THE GETTY CENTER
LIBRARY

INHOUD.

	Blz.
Oudheid van Rotterdam	1
De oude regeering van Haarlem	75
Het oudste keurboek van Rotterdam.	86
De aanspraak van Gorcum op de visscherij in de Merwede	93
Naar aanleiding der vereeniging van Delfshaven en Rotterdam	107
De verpondingen van 1496 en 1515 en haar voorbereiding	138
Over de opkomst van het Hoogheemraadschap van Rijnland	176
Over het jaargeding in Holland en Zeeland gedurende de laatste middeleeuwen	236
Over de beteekenis van Bannus Pacis in een charter van Floris V van 14 Mei 1273	256
Over zoen en vrede in Holland, Zeeland en Utrecht en over de beteekenis van de Utrechtsche keur op de vrede- braak van het jaar 1300 voor de politieke geschiedenis der stad	274
Over waarheid, kenning en zeventuig in de rechtspleging van Holland en Zeeland	315
Over den aanbreng van doodslag bij de vierschaar in Ken- nemerland en in het Noorderkwartier van Holland . .	367
Over eenige oude Rechtstermen en andere Middelneder- landsche woorden.	385

OUDHEID VAN ROTTERDAM 1).

(1869/70.)

I. De oudste oorkonden betreffende Rotterdam 2).

Ik acht het zeer goed gezien van de redacteurs der *Rotterdamsche Historiebladen*, dat zij niet aanstonds een eigenlijk gezegde geschiedenis van Rotterdam trachten samen te stellen, maar beginnen met een dorre kronijk van de merkwaardigste gebeurtenissen en met een zorgvuldige en nauwkeurige uitgaaf van de belangrijkste bescheiden, die de geschiedenis der stad in haar opkomst toelichten. Inderdaad omtrent de lotgevallen der plaats, eer zij nog tot stad werd verheven, en zelfs omtrent haar wedervaren in de eerste eeuw van haar bestaan als stad, is zooveel gegist zonder genoegzamen grond en zooveel dat uit eenige waarheid en veel verdichting was samengesteld voor loutere onbetwistbare waarheid uitgegeven, dat een kritisch overzicht van het weinige dat buiten twijfel zeker is vooraf moet gaan, eer men er aan denken mag om een doorlopende geschiedenis te gaan schrijven. Het degelijke werk van den jongsten historieschrijver der stad, Van Reijn, wordt waarlijk ontsierd door de beuzelarij waarmee het aanvangt. Wat het over de wording en opkomst der plaats

1) Dezen naam schreef Fruin zelf op het boekje, waarin hij zijn vier opstellen over Rotterdam vereenigd had. Bij het voor de pers gereed maken van dit stuk hadden wij het voorrecht, op ons verzoek de hulp te ontvangen van Mr. S. Muller Hz. te Rotterdam, die met het ingewikkelde onderwerp bijzonder goed bekend is. Hij had de goedheid onze redactie der nieuwe noten te herzien, en het gelukte hem die uit Fruins losse aantekeningen nog belangrijk te vermeerderen. Voor zijn krachtige medewerking ten dezen ontvange hij hier onzen hartelijken dank. (N. v. d. R.)

2) Geschreven in September 1869; toen ik dit drukte, waren van de Bijlagen der Kronijk slechts de drie eerste vellen verschenen.

behelst, verdient niet het minste vertrouwen; waar en onwaar, zeker en twijfelachtig is ondereen gemengd op een wijs, die zelfs de ware bestanddeelen onkenbaar en verdacht maakt.

Voor dit eerste gedeelte althans heeft Van Reijn voortgewerkt op de onuitgegeven beschrijvingen van Rotterdam en van Schieland van Zas en van Lois, van Kortebrand en van Alkemade, die nog in het archief van Rotterdam bewaard worden. Ik verwacht, dat de redacteuren later wel zelf een oordeelkundig overzicht van die geheele litteratuur zullen leveren, en ik zal er mij dus niet in begeven. Één opmerking alleen: voor zoover mijn onderzoek strekt ben ik tot de slotsom gekomen, dat al die stadbeschrijvers hebben voortgebouwd op een geschrift uit het laatst der vijftiende eeuw van een Rotterdamsch pastoor, Willem van der Sluys, over den Jonker-Fransen-oorlog, waarvan Rotterdam voor het grootste gedeelte het tooneel was. Dit verhaal is door Alkemade omgewerkt en uitgebreid en zoo in 1724 in het licht gegeven. Van het oorspronkelijke stuk bestaan bovendien verschillende afschriften, die in historische waarde boven de uitgaaf de voorkeur verdienen. Behalve het verhaal van den oorlog, zijn eigenlijk onderwerp, heeft de auteur, bij wijze van inleiding, een en ander over de vroegere lotgevallen der stad en der heerlijkheden, die haar omringen, meêgedeeld, hoofdzakelijk ontleend aan nagelaten aantekeningen van zijn oom Mr. Simon van der Sluys, een Rotterdammer, die eerst raad van Karel den Stoute en later, sedert 1474, Domproost van Utrecht geweest was.

Deze schrale aantekeningen zijn het, waarom de latere schrijvers al hun ontdekkingen, al hun gevolgtrekkingen en gissingen hebben uitgesponnen. Van meer dan één uitvoerige vertelling vindt men de onmiskenbare kiem in een gezegde van Van der Sluys, dat van nabij beschouwd niet zelden blijkt een losse gissing en niet meer te wezen.

Een enkel voorbeeld ten bewijze. De reeds boven genoemde Lois begint zijn bundel van *Rotterdams Handvesten* met een privilege van 1270, dat stellig onecht en waarschijnlijk door hem zelf gemaakt is ¹⁾. In de *Kronijk* is daarover door de redacteuren uitvoerig gehandeld, waarheen ik dus verwijs. Het valsche privilege is opgesteld naar aanleiding van het bericht,

1) Zie evenwel C. W. Ackersdijck, Iets over de stad Rotterdam, in de Fakkels van 1826, II, blz. 221—238.

door Van der Houve in zijn *Handvesten-Kronijk* opgeteekend: „Omtrent het jaar 1270 is Rotterdam bewald en heeft stads-vrijheid bekomen.” Men meende dat een handvest, waarin die vrijheid werd verleend, in een volledige verzameling niet mocht ontbreken, en zoo goed men kon heeft men er een verduid. Doch hoe kwam Van der Houve aan zijn aantekening? Hij had ze, uit de eerste of tweede hand, van Van der Sluys. Deze had geschreven: wanneer ook Rotterdam ontstaan moge zijn, „altyts weten wy dat dese stadt omvangen is met mueren in den jare 1270, gelijk deselve in haere grootte nu leyt, gelijk eenige oude steenen, die in de mueren ende toornen gemetselt staan, uytwyzen.” Van der Sluys had zich ongetwijfeld vergist, en denkelyk MCCCLXX meenen te lezen, waar MCCCLXX geschreven stond; immers ongeveer 1370 zal de muur rondom de stad voltooid zijn geworden. Zijn fout wordt door Van der Houve herhaald en, gelijk het pleegt te gaan, nog verergerd; niet alleen is vervolgens dezen in 1270 Rotterdam omwald, maar het heeft toen ook stads-vrijheid gekregen; natuurlijk, een om-muurde plaats kon kwalijk een dorp blijven. Dit schijnt Lois, of wie de schuldige is, zelfs zoo natuurlijk te hebben gevonden, dat hij zich veroorloofd heeft een handvest van die dagteekening te vervaardigen en voor echt uit te geven.

Na deze valsche en als zoodanig door iedereen verworpen hand-vest volgen in de rij twee voorrechtsbrieven van 1298, wier echtheid, zoover mij bekend is, nooit in twijfel is getrokken, en waaraan dan ook door de redacteuren der *Historiebladen* een plaats onder de *Bijlagen der Kronijk* is ingeruimd ¹⁾. Naar mijn bescheiden oordeel evenwel bestaat er gegronde reden om ook aan de echtheid van deze te twifelen.

De eerste, de gewichtigste, verleent aan de goede lieden van Rotterdam poortrecht of stadsrecht, de tweede tolvrijheid door geheel Holland en Zeeland. Die volgorde is de natuurlijke: eerst stadsrechten, dan vrijdom van tollén. Maar ongelukkig laat de dagteekening der brieven een rangschikking naar die volgorde niet toe. De stadsrechten worden verleend te Mid-Maarte, de tolvrijheid te Midsomer. Maar nu gaat in het oude jaar, dat met Paschen aanvangt, Midsomer voor Mid-Maarte, niet omgekeerd; bij gevolg is de tolvrijdom gegeven aan een plaats

1) Rotterdamsche Historiebladen, Bijlagen der Kronijk, N°. X, XI; Oorkondenboek, II, N°. 1059, 1060.

die nog geen poortrecht bezat, hetgeen zeer vreemd is ¹⁾). Minder vreemd zou het zijn, indien een vervalscher met die oude tijdrekening niet bekend of daaraan niet indachtig was geweest.

Niet minder zonderling is de bewoording waarin het poortrecht wordt toegekend: „dat wy den goeden luyden van Rotterdam hebben gegeven alsulcken vrede ende poortrecht, als wy gegeven hebben den poorters wtter Wterwijk, binnen die palen die men te Rotterdamme steket.” Wat beteekent het, dat aan die van Rotterdam hetzelfde poortrecht wordt gegeven dat de poorters van Uiterwijk reeds genieten? Wat is dat Uiterwijk? De redacteuren vermoeden dat Rubroek, Spiegelnisse en Rotteban te zamen onder dien naam begrepen zijn. Maar wie heeft ooit gehoord dat die buurtschappen stadsrechten hebben bezeten? Wie heeft ooit gehoord, dat zij te zamen den naam van Uiterwijk hebben gedragen?

Een andere gissing was bij mij opgekomen. Gesteld de lezing „poorters wtter Wterwijk” ware bedorven en moest verbeterd in „poorters wtter Wijck,” dan konden de poorters van Beverwijk, dat dikwerf kortaf Wijck genoemd wordt, bedoeld zijn. De handvest zou dan aan die van Rotterdam in Maart 1299 dezelfde rechten toekennen, die kort te voren in November 1298 werkelijk aan die van Beverwijk vergund zijn bij een handvest, die onder andere bij Van Mieris gedrukt staat. Op het eerste aanzien heeft die gissing veel aantrekkelijks. Maar ook zij lijdt aan groote bezwaren. Vooreerst is de uitdrukking „poorters wtter Wijck” in plaats van „van de Wijck” niet wel te verdedigen. Maar vooral zou de eenvoudige toekenning aan Rotterdam van een poortrecht, gelijk aan het poortrecht van een zoo ver verwijderde plaats, zonder dat de inhoud van dat recht nader omschreven wordt, meer dan zonderling wezen ²⁾). Ook vinden wij later geen spoor van eenige bijzondere betrekking, van eenige overeenkomst van rechten tusschen beide plaatsen. Eindelijk de herkomst van die twee brieven, dien van het poortrecht en dien van de tolvrijheid, geeft aanleiding tot argwaan. Zij zijn

1) Bij Den Briel schijnt echter de volgorde dezelfde geweest te zijn. Bij Van Alkemade althans staat (n°. XVI) een charter van 1280, waarin Floris V op verzoek van de vrouw van Voorne tolvrijheid geeft aan „die ingezetenen in den Brielle”, terwijl het poortrecht aan Den Briel toch eerst in 1330 door Gerard van Voorne verleend is (Van Alkemade, N°. XXX).

2) Op dezelfde wijs krijgt echter ook Ammers de rechten en vrijheden van Oude-water (Van Mieris, II, blz. 290).

het eerst te voorschijn gebracht door Van der Houve in zijn *Handvesten-Kronijk*, met deze kanteekening: „naar schrijven van Dirck Pape 1).” Die Dirck Pape is mij niet bekend en zijn gezag weegt bij mij derhalve niet zwaar. Men zou moeten weten, hoe hij aan zijn handvesten gekomen was. Om die reden heb ik mij tot den rijksarchivaris gewend met de vraag, of misschien ook in de registers der grafelijkheid de twee brieven of een van beide voorkwamen. Het antwoord was, dat „men nergens een origineel of afschrift er van had kunnen vinden.” In het archief van Rotterdam is mede noch het een noch het ander bewaard. De echtheid is dus, alle omstandigheden te zamen genomen, tamelijk verdacht. En mogen wij aannemen dat ook hier vervalsching is gepleegd, dan wordt de beteekenis van Uiterwijk gemakkelijk te raden. Het is namelijk bij vele oudheidkundigen een geliefkoosde meening, dat eer Rotterdam opkwam een niet onaanzienlijke plaats hooger op aan de Rotte, bij Krooswijk heeft gestaan, en dat het verhuizen van haar bevolking naar den dam aan de Maas de opkomst der latere stad heeft veroorzaakt. Het Uiterwijk van het privilege zou dus hetzelfde zijn als het Krooswijk der overlevering en het toewijzen aan de nieuwe plaats van dezelfde rechten, die reeds door de oudere werden genoten, zou geheel in overeenstemming wezen met hetgeen men algemeen voor waar hield.

Er is nog een andere, onbedriegelijke toetssteen, waarmede men de deugdelijkheid van verdachte stukken kan onderzoeken: men kan ze met andere bescheiden, wier echtheid buiten twijfel is, vergelijken. Blijken zij daarmee in onverzoenlijken strijd te wezen, dan zijn zij veroordeeld. Tot zulk een vergelijking biedt zich vooral het allerbelangrijkste stuk aan, dat in de *Bijlagen der Kronijk* 2) staat afgedrukt.

Het is het „bescheid”, of zoo als wij zouden zeggen de uitspraak eener commissie, belast met het onderzoek naar het recht van eigendom aan den grond, aan de tienden en aan de ambachtsheerlijkheid over Delfland en Schieland in het bijzonder, maar ook over Rijnland en Kennemerland. Over de toenmalige topographie en maatschappelijke toestanden van die streek werpt het een verrassend licht. Ongelukkig is het oorspronkelijke stuk verloren gegaan en slechts een gebrekkig en op vele plaatsen tot

1) Bijl. der Kronijk, blz. 14.

2) Bijl. der Kronijk, N°. XV.

onverstaanbaarheid toe bedorven afschrift in het Rijksarchief bewaard gebleven, hetgeen in de *Bijlagen der Kronijk* thans, nauwkeuriger dan vroeger in het *Charterboek* van Van Mieris wordt medegedeeld ¹⁾. Het behoeft echter dringend eenige verklaring.

Vooreerst, het draagt geen dagteekening. Van wanneer dateert het? Dit dient in de eerste plaats uitgemaakt. Van Mieris heeft het op het op het jaar 1306 gesteld; de redacteuren van de *Historiebladen* stellen het tusschen 1302 en 1306. Geen van beiden komt mij aannemelijk voor. Immers als nog levend wordt genoemd „die Prinche van der Moreien,” d. i. Floris van Avennes, prins van Morea, broeder van Jan van Henegouwen; deze nu was reeds in 1298 overleden ²⁾, zooals ten stelligste blijkt uit een brief van die van Schiedam ³⁾. Het „bescheid” dagteekent dus stellig van voor dat jaar. Maar dan wordt het hoogst onwaarschijnlijk, dat in den onrustigen tijd, die onmiddellijk op den dood van Floris V, in den zomer van 1296, gevolgd is, een onderzoek van dien aard naar den eigendom van landen, tienden enz. zou zijn gelast. Veel natuurlijker schijnt het, dat de maatregel nog door Floris V in het laatst van zijn leven genomen zal zijn. En nu vinden wij werkelijk een oorkonde van soortgelijken inhoud, waarin gedeeltelijk dezelfde commissarissen een geschil over tiendplichtigheid beslisten, gedagteekend van 1 April 1296 ⁴⁾. Denkelijk behoort dus ons „bescheid” tot hetzelfde jaar. Het beschrijft dan den toestand van Schieland omstreeks het einde der regeering van Floris V, juist een allermerkwaardigst tijdpoint. Over dien toestand zullen wij later handelen. Thans bepalen wij ons tot hetgeen het naast Rotterdam betreft.

De commissarissen stellen als algemeenen regel voorop: „dat alt land, dat endelanges an den dije gaet, den uterdije behouden sal ten dike toe, also breyt als sijn land is; waert oec sidelinghe langhes den dije leghet, soe vinden wi den Grave den uterdije.” Met andere woorden: het land buiten 's dijks (d. i. de uterdije) behoort aan den eigenaar van het land dat er binnendijs aan paalt, indien het met zijn hoofd of einde tegen den dijk ligt, maar aan den graaf, indien het binnendijsche land zijdelings,

1) Het is nu gedrukt in het Supplement op het Oorkondenboek van J. de Fremery, N°. 309, blz. 262 vlg. (N. v. d. R.)

2) Hij leefde nog in October 1295 (Oorkondenb., II, N°. 921).

3) Oorkondenb., II, N°. 1036.

4) Zie Van den Bergh, Reg. v. oorkonden, die in de charterboeken ontbreken, blz. 132 (Oorkondenb., II, N°. 936).

d. i. in de breedte, er tegen aankomt. De reden en de juiste strekking van deze uitspraak zijn mij niet duidelijk ¹⁾. De gewone rechtsregel was dat alle aanslibbing buiten 's dijks aan den graaf toekwam. Dit zegt onder anderen Willem II in 1247: „ripa maris et incrementa terrarum, quae ripae per alluvionem aquarum accrescunt, ex antiqua et approbata consuetudine dinoscuntur ad terrae principem pertinere, et tam decimae quam terrae hujusmodi per terram nostram, spectant ad dominium nostrum” ²⁾. Hoe dit zij, aan het onderscheid, door de commissarissen gemaakt, hebben wij het te danken, dat wij iets hooren van den loop van den Maasdijk tusschen de Schie en den IJssel en van de uiterdijken of uiterwaarden, die er langs lagen. Stellen wij die berichten te zamen.

„Voirt van den Niewendamme (d. i. Schiedam) leghet een land, hiet Vrankenland....

Voirt Mattennisse, over den sloet leghet in diepe (d. i. in de rivier) in den uterdijk een wart (d. i. een eiland) ende is ghehieten Broec....

In 't ambocht van Bokels Florens s. so palen wi den grave toe, van den hoirne (d. i. den hoek, vgl. dijkshoorn), daer doude dijc anegaet an Clays ambocht van Putte (d. i. waar de oude dijk het ambacht van Nicolaas van Putte raakt), totte der halver Heydrecht an Clays ambocht van Putte, den uterdijk.

In Ghisebrecht Bokels ambocht ende Outgiers heren Outgiers zoon te Rotterdam, soe palen wi den uterdijk den Grave toe.”

Wij zien hieruit, dat de hooge Maasdijk bijna denzelfden loop had als tegenwoordig. Van Vlaardingen ging hij over Schiedam in rechte lijn nagenoeg voort, tot daar waar hij thans aan de Delfshavensche Schie raakt. Alleen maakte hij niet, naar het mij voorkomt, op die hoogte de noordwaardsche kromming, die hij later ten gevolge eener doorbraak heeft moeten nemen; wij vinden daar een halve eeuw later een „inlaag” vermeld, d. i. een buitengedijkte grond ³⁾, hetgeen ons doet vermoeden dat de dijk oorspronke-

1) Vgl. de keur van O. en W.-hemrike bij Groningen in Richthofen, Rechtsquellen, S. 521, § 4: „alle diegene die arve liggende hebben by eniggen wege, zydelinge of eindeling.”

2) Oorkondenb., I, N°. 441.

3) In twee charters van 14 December 1347 en van 18 Januari 1348 wordt gesproken van „dat land in Matenese gelegen buitensdijck nu ter tyde, ende die inlage hiet” (Berichten van het Hist. Gen., III, blz. 106, waar het charter van 18 Januari verkeerdelijk tot 1347 gebracht wordt). De eerste melding van deze inlage, die mij is voorgekomen,

lijk zonder binnenwaardsche kromming was aangelegd. Op de hoogte van de (later gegraven) Delfshavensche Schie maakte hij toen, evenals nu nog, een bijna rechten hoek of hoorn, en liep zuidwaarts naar de Maas tot aan het tegenwoordige veer van Schoonderloo. Van daar volgde hij, insgelijks als tegenwoordig, een oostelijke richting tot aan Coolhoek, waar thans te Rotterdam het Armhuis staat, vervolgens een meer noordelijke door de tegenwoordige stad, binnen welke hij de namen van Schiedamschen dijk, Korte en Lange Hoogstraat draagt, en liep eindelijk buiten de stad, voorbij het slot Honingen tot aan den IJsel in dezelfde richting als thans.

Langs dien dijk en daarbuiten in de rivier vinden wij eerst Schiedam en het thans nog welbekende Frankenland; daarop Matenes en het Broek, dat door de redacteuren ten onrechte voor Schiebroek is aangezien: het was een gedeelte van het later bedijkte Nieuw Matenes. Daarop volgt het ambacht van Bokel Florensz. en dat van Nicolaas van Putte, beiden met uiterdijken die geen bijzonderen naam dragen. De grensscheiding tusschen deze beide is moeilijk te erkennen; en wat Heydrecht beteekent is mij niet bekend ¹⁾. Met zekerheid weten wij echter dat met het ambacht van Nicolaas van Putte Schoonderloo werd bedoeld; want de heer van Putte bezat in deze streek geen andere heerlijkheid, blijkens de lijsten zijner leengoederen ²⁾. Waarschijnlijk komt het mij voor, dat Bokel-Florens-ambacht op dezelfde wijs een andere benaming is voor Matenes; althans weinige jaren later was zekere Dirk Bokel, bijgenaamd Uternes, werkelijk heer van Matenes, welken naam zijn zonen in de plaats van dien van Bokel hebben aangenomen ³⁾.

Ten oosten van Schoonderloo vinden wij de ambachten van

is die in N°. XXXVII der Bijlagen, van het jaar 1326. Vgl. ook het charter van 1389 bij Meijlink, Bewijsstukken, blz. 65 vlg.; en Van Mieris, II, blz. 744, III, blz. 533, 566, 568, 576/7. De beteekenis van het woord blijkt o.a. uit deze zinsnede: „Hondert van de besten morgen zijn bij de nieuwe inlage buitengedijkt” (Informatie upt stuck der verponding van 1514, blz. 106); vgl. ook Van Mieris, II, blz. 436.

1) De Heydrecht was de scheiding. Het is zeker hetzelfde als „die Hoydrift”, waarin de visscherij van wege de Grafelijkheid werd verpacht (zie de Rekeningen v. Holland, I, blz. 211, II, blz. 29, dd. 1343). — In de Resol. Holl. 1617 20 Juli, f°. 168, wordt vermeld „het verhef van twee margen lands, gelegen in Schoonreloo, genaemt de Hoydrift.”

2) Van Mieris, II, blz. 120, 123.

3) Zie de Proeve eener geschiedenis van het geslacht van Matenesse, met belangrijke oirkonden verrijkt, door J. J. de Geer, in de Berichten van het Histor. Genootschap, IIIe Deel, 1^e stuk, blz. 44 vlg.

Gijsbrecht Bokel en van Oetgier van Cralingen te Rotterdam, ook weer met uiterdijken.

De uitdrukking „te Rotterdam” is zeer opmerkelijk. Blijkbaar is Rotterdam slechts een topographische benaming ter aanduiding van een streek, geen naam van een dorp, laat staan van een stad. Te Rotterdam liggen twee ambachtsheerlijkheden, die van Bokel en van Oetgier. Zoo had men niet kunnen zeggen, indien Rotterdam reeds een gemeente was geweest. Waarschijnlijk begon zich daar eerst toen een gehucht te vormen. Bij de zoo gunstig gelegen uitwatering van de Rotte in de Maas zetten zich schippers, visschers, neringdoenden neder aan weerszijden van de Hoogstraat; maar zij stonden nog onder de heerlijkheid van Bokel en van Oetgier; de uiterdijken voor den dam, d. i. de eilanden waarop de havenstad gebouwd is, behoorden daarentegen nog tot 's graven domein; een zelfstandig bestaan had de plaats dus nog geenszins gekregen. Indien er, zooals ik geloof, geen andere uitlegging aan de woorden van het „bescheid” van 1296 mag gegeven worden, volgt daaruit van zelf dat de brieven van 1298, die in die streek een poort of stad Uiterwijk onderstellen en tevens Rotterdam tot een stad met vrijdom van tollën verheffen, in strijd zijn met de waarheid en stellig ondergeschoven moeten wezen ¹⁾. Te meer, omdat ook na 1298 de naam van Rotterdam nog op dezelfde wijs en in denzelfden zin gebruikt wordt ²⁾. In een brief van 1315 ³⁾, lezen wij, dat Willem Pijl van Rotterdam den Graaf had opgedragen den eigendom „van sinen huse te Rotterdamme ende van dien erve, dat daer toe behoert, dat gheleghen is in heren Dierix Bokels ambocht op 't sceiden (d. i. op de grens) van onsen ambochte (d. i. van 's graven ambacht)”. Dus twintig jaren nadat Rotterdam stadsrechten zou hebben gekregen, wordt er in echte stukken met dien naam nog slechts een streek in Bokels-ambacht aangeduid.

Ten overvloede wil ik nog een derde voorbeeld bij de twee voorgaande voegen, ook om zodoende een andere oorkonde ⁴⁾ te verklaren. In dat stuk, van 21 September 1298, belooft

1) Over al het hierboven blz. 3—5, 9 over het charter van 1298/9 gezegde, vergelijke men het hierachter volgende Naschrift van 1873, waarin Fruin zijn hier uitgesproken meening op vele punten blijkt gewijzigd te hebben. (N. v. d. R.)

2) In 1280 wordt de mogelijkheid ondersteld, dat een bewoner van Bokels-ambacht gaat wonen te Schiedam, te Delft of elders, maar Rotterdam wordt niet genoemd (Oorkondenb., II, N°. 410).

3) Voor het eerst uitgegeven in de Bijlagen der Kronijk, onder N°. XIX.

4) Bijlagen der Kronijk, N°. XII; Oorkondenboek, II, N°. 1042.

ridder Nicolaas Persijn, die bij Jan I of liever bij zijn alvermogenden raadsman Wolfert van Borselen, van vijandige oogmerken werd verdacht gehouden, zich in gijzeling te zullen begeven „op 't huus dat Ghysbrechts Bokels was,” waar hem vergund werd „daeghelicx binnen der prochiën, daer dat huus inne staet, te wanderen” ¹⁾). Welk huis wordt hier bedoeld? Het antwoord geeft een latere brief ²⁾), waarin de graaf den ridder, die zijn woord niet was nagekomen, sommeert, „dat hy incommen binnen vier daghen na dezer maninghe te Rotterdam, alzo alse zyn brief houd die wy daer af hebben.” Het huis van Gijsbrecht Bokel stond dus te Rotterdam, en daar het nu zoo goed als zeker is dat Gijsbrecht Bokel op het huis te Weena of Wedena woonde, hetgeen zijn zoon in 1306 aan Nicolaas van Putte opdroeg ³⁾), zoo blijkt hier op nieuw, hoe onbepaald en vaag de beteekenis van de uitdrukking „te Rotterdamme” omstreeks dezen tijd nog was.

Snel echter moet het gehucht aan den dam zich hebben uitgebreid; het werd de zetel van het verkeer tusschen oostelijk Schieland en het Overmaasche; al wat de Rotte afkwam en zijn verderen weg over de Maas nemen wilde, werd er doorgevoerd en zeker grotendeels verstopeld. Een handvest van 1313 is door Willem III reeds te Rotterdam geteekend; de Graaf bezat er sedert 1315 een herberg ⁴⁾): sprekende bewijzen van het toenemend aanzien der plaats. In 1327 was zij al van zooveel beteekenis geworden, dat de schrandere en voortreffelijke graaf Willem III van de gelegenheid, die zich daartoe aanbod, gebruik maakte om haar van Bokels-ambacht los te maken en een eigen bestaan te verzekeren. Dirk Bokel had namelijk geen zonen, alleen een dochter, en zijn leenen waren mannelijke leenen, die dus bij zijn dood aan de grafelijkheid zouden vervallen. Hij moest daarom als een gunst verzoeken dat de opvolging, zooals meer geschiedde, aan zijn dochter werd verzekerd. Willem III bewees hem die gunst, bij brief van 27 Juli 1327, maar met een opmerkelijke restrictie; hij stond toe, „dat al dat leengoed, dat hi huden des daghes van ons houdende es, na ziere doit comen soude op Agniesen, ziene wittachtighe (d. i. wettige) dochter — wtghenomen

1) Vgl. het Naschrift blz. 64. (N. v. d. R.)

2) Van Mieris, II, N°. 11.

3) Bijlagen der Kronijk, N°. XVII.

4) Ib., N°. XIX.

dat ambacht van Rotterdamme ¹⁾ ende al 't goed dat hi van ons houd ende binnen den ambachte van Rotterdamme voirsz. ghelegghen es, ende den waert voir Rotterdamme ende alsulc verval ende scoennesse (d. i. voordeelen) als den ambachte van Rotterdamme toe behoirt." Zoo werd dus Rotterdam aan zijn ambachtsheer onttrokken en onmiddellijk onder den graaf gebracht. Uit de woorden van den brief, als wij ze zoo strict mogen opvatten, schijnt te volgen dat Rotterdam reeds vooraf van de overige leengoederen als een eigen ambacht onderscheiden was, gelijk ook werkelijk Bokel en zijn echtgenootte heer en vrouw van Rotterdam ²⁾ genoemd werden. Eveneens blijkt er uit dat de waard of het eiland voor Rotterdam, dat bij het „bescheid" van 1296 nog aan den graaf was toegewezen, sedert door dezen aan Dirk Bokel verleend moet zijn ³⁾. Van Juli van het volgende jaar 1328 dagteekent nu de eerste zeker echte voorrechtsbrief „onser luden van Rotterdam, wonende in onsen ambachte." Wel lezen wij daarin aan het slot: „ende dit recht hebben wi ghegheven, behoudeliken onsen steden haren handvesten, die si hebben van ons ende van onsen ouders, graven van Hollant." Maar daaruit op te maken, dat er werkelijk vroegere handvesten bestonden, zou mijns inziens lichtvaardig wezen. Het is niet meer dan de gewone reserve, die in zulke brieven voor alle zekerheid pleegt te worden gegeven ⁴⁾. Dit blijkt vooral daaruit, dat hier van „onsen steden" wordt gesproken ⁵⁾, terwijl in het lichaam van den brief zelf Rotterdam overal een ambacht heet, wat het naar alle waarschijnlijkheid ook was en gebleven is tot op 1340. Den 7^{den} Juni van dat jaar gaf Willem IV namelijk een veel uitvoeriger handvest aan „onse ghemene porters van Rotterdamme." Geen twijfel of sedert werd de plaats voor een stad erkend en als zoodanig behandeld. Zij verkreeg nu ook werkelijk de tolvrijheid door het geheele graafschap, die haar de apocryphe

1) Niet het geheele ambacht van Bokel, maar alleen dat deel er van dat Rotterdam heet, wordt dus door den graaf uitgezonderd.

2) Zie o. a. het merkwaardige stuk, eerst door Matthaeus in zijn noten op de Annales Egmundani van Joannes a Leydis medegedeeld, en daaruit overgedrukt bij Van Mieris, II, blz. 758, met het opschrift: „Dit ist hercommen van de thiende, die Heer Willaems vrouwe Van der Wateringhe segt dat zij van den godshuse van Egmond houden sal te leen." (Vgl. hierna blz. 52. N. v. d. R.). Zie ook: Van Mieris, II, blz. 627: „Agniese, heren Dirck Boeckels dochter van Rotterdamme" (1339).

3) Of, waarschijnlijker, dat het „bescheid" geen praktisch gevolg heeft gehad.

4) Vgl. Scheltema, De ijzeren kapel, blz. 31 noot 22.

5) Het hier in den tekst opgemerkte is onjuist: er is geen sprake van Rotterdam, maar van de andere steden van Holland.

handvest reeds in 1298 toedicht; zij verkreeg tevens het recht om in plaats van het schot, dat tot nog toe ieder ingezetene in het bijzonder had moeten geven, een som in eens voor de gemeente te betalen. Deze en meer andere gewichtige oorkonden zullen zeker in een volgende aflevering der *Kronijk*, zooveel mogelijk naar de origineelen, worden afgedrukt ¹⁾.

In de laatstgenoemde handvest, welks inhoud ik thans niet verder zal bespreken, komt één bepaling voor, die met ons tegenwoordig onderwerp nauw samenhangt. Er wordt daar namelijk aangewezen, hoever zich het gebied, of zoo als men toen zeide de vrijheid, der stad uitstreckte. Die plaats is naar mijn oordeel nooit goed begrepen, voornamelijk omdat de lees-teekens verkeerd waren geplaatst. In alle uitgaven leest men ze dus:

„Van Gillis ambocht van Cralinghe, streckende ²⁾ westwaerts, alsoe verre als onse ambocht gaet ³⁾ nortwaerts, oflopende

1) Zij zijn gedrukt aldaar als N°. LIX en LX. (N. v. d. R.)

2) Vgl. Van Mieris, III, blz. 400: „Streckende van ... tot ... toe dwars over aan ... enz”.

3) Mijn verklaring hiervan is goed, maar het vervolg is onjuist. Bij mijn schrijven over oud-Rotterdam heb ik niet genoeg gelet op den naam Oppert, d. i. Nieuwpoort. Wanneer is die *nieuwe* poort bij de oude poort gevoegd? en hoever strekt zij zich uit? Zij strekt zich uit, zou ik denken, van weerszijden tot het water: de Rotte oost- en de Delftsche vaart westwaarts. Wanneer zal zij zijn bijgevoegd? Om dat te gissen, moeten wij ons herinneren, dat de Rotte de grens is tusschen de twee ambachten: Otgier's (later 's Graven) ambacht en Bokel's ambacht. Ik kom meer en meer tot de gedachte, dat het charter van 1328 een constitutie is voor 's Graven-ambacht, en dat na den dood van Bokel in 1340 de Nieuwpoort, een deel van Bokels-ambacht, daarbij is ingelijfd. — Het wordt mij ook zeer twijfelachtig, of de bepaling van 27 Juli 1327 (die met de handvest van 1328 wel in eenig verband zal staan) wel ten strikste is toegepast, en of niet Agniese, toen zij met Simon van Benthem, blijkbaar een gunsteling, trouwde, in een deel van het ambacht gelaten is. Hoe anders de brieven van Mei 1358 te verstaan, volgens welke de erven Bokel nog steeds het Roode Zand, dat een deel van Bokel's ambacht moet hebben uitgemaakt, bezaten? (Vgl. ook de handvest van 1367, Bijlagen der *Kronijk*, blz. 153.) — Het is nu de vraag, hoe de uitdrukking in de handvest van 1340 te verstaan: „noordwaerts aflopend ane die vaert”. Mij komt het voor, dat de grens, die op den dijk ten halven damme loopt, van daar niet zuiver noordwaarts, maar noordwestelijk in de schuinte liep naar de Delftsche vaart, in dier voege dat de Kerkwerf *niet* in de stad begrepen werd. Waarom niet? Natuurlijk ter liefde der Bokels, maar meer valt er niet van te zeggen. De aanhechting van de Nieuwpoort was reeds daarom noodzakelijk, omdat de Delftsche vaart niet anders dan in Bokel's ambacht beginnen kon. — Voor 1358 waren er geen vesten om Rotterdam, alleen was er een vrijheid. Het zou onderzocht moeten worden, hoever zich die vrijheid uitstreckte. De uitbreiding van Augustus 1412 had slechts plaats aan de rivierzijde en aan de vaarten. Van meer gewicht is de intrekking der vesten van Jonker Frans (Van Reijn, blz. 92). De vroegere vest was waarschijnlijk die van 1358, en deze was de nog veel oudere van 's Graven, dat is Otgiers-ambacht. — Het land van Kool heeft grootendeels ook onder Bokels-ambacht be-

ane die vaert, streckende over die Rotte dwers ane Gillijs ambocht voirn.; van den dike uutghemeten vijftich ghaerden ten diepen waerts overdwers ¹⁾ an onsen nieuwen lant ende dat dairbinnen ²⁾."

De aanhef is tamelijk onverstaanbaar; maar men verplaatse de komma van achter „noordwaerts” er voor, dan is de zin deze: het gebied der stad begint daar waar het ambacht van Kralingen eindigt, en strekt zich langs den dijk, d. i. de Hoogstraat, westwaarts uit zoover het ambacht, d. i. hier Rotterdam, gaat, namelijk tot aan het huis Bolgerstein op het Roodezand, dat in 1330 gezegd wordt te zijn „gheleghen ten westeinde van Rotterdam.” Van daar loopt het noordwaerts af tot aan de vaart, d. i. de binnendijkssloot ³⁾, die thans gedempt is maar nog kort geleden als het Fransche water bekend stond, en verder langs die vaart (die verderop Spuiwater en Kipsloot en Achterkloostergracht placht te heeten) oostwaerts terug,

hoord; doch reeds in 1324 behoorde het aan den graaf (Bijl. d. Kron., blz. 42, 111; vgl. evenwel hierboven blz. 8). — Van het westeind van Rotterdam loopt noordwaerts de grens aen (d. i. langs) de vaart tot ongeveer waar later de Delftsche poort stond, en van dat punt dwars (in de schuinte) naar de grens van Cralingen terug. Wat bevat die omgrenzing meer dan het oude ambacht van Outsier, later van den graaf? Hetgeen ten westen van de Rotte ligt, die de grens tusschen de twee ambachten uitmaakte, dus het land tusschen de Delftsche vaart en de Rotte. En die streek nu heet de Nieuwpoort. Die nieuwe poort wordt doorsneden door de Slijkvaart (of oude Rotte). De parochiekerk staat er in, aan het zuidelijk gedeelte tusschen oude en nieuwe Rotte, de dijkssloot ten zuiden, en de dwarswetering tusschen Slijkvaart en Rotte ten noorden.

1) Overdwers = in de breedte (vgl. Trotz, Jus agrarium, I, p. 159; Van Leeuwen, Cost. v. Rijnland, blz. 241^b).

2) Vgl. met deze omschrijving de (eerst later gedrukte) belangrijke oorkonde N°. LI in de Bijl. d. Kronijk, waaruit blijkt, dat in 1334 nog twee ambachten te Rotterdam onderscheiden werden: 's Graven-ambacht en Heeren Dirk Bokels-ambacht, waaronder het Roode Zand. Opmerkelijk, dat de domeinen in beide ambachten samen worden beheerd; bij de ellemaat heet het „in 't heel ambacht.”

3) In de oorkonden van het jaar 1373, betreffende het onderhoud der bruggen, vinden wij: „Item die van den Middeldam sullen houden die brugge, die leget over die vaert voer die strate neffens 't Gasthuys”, waar met vaart, evenals hier, de binnendijkssloot wordt bedoeld (Bijl. d. Kron., N°. 102). Het eerst is van deze sloot gedempt het gedeelte aan de kerk. Misschien was dit ook nog noodig, om de uitwatering van de Rotte van de Delftsche vaart af te sluiten (vgl. Korteband, 2° Eeuwgetij, blz. 76; Van Reijn, blz. 238). In de repartitie der bruggen komt geen brug aan die zijde der kerk voor, wel aan de noordzijde. „Anno 1584: Gedempt de sloot van 't suyder kerckhof tot in de Spoeuvaert, en Torenstraet genaemt” (Lois, blz. 102). Die sloot was een doode inham sedert omstreeks 1467 de Slijkvaart daar gedempt was om de kerk te vergrooten (Korteband, blz. 76); vgl. daarover de deductie van Delfland (aangeh. in Tegenw. Staat, XVI, blz. 475, 476).

over de Rotte, die in de vaart uitliep, tot aan het ambacht van Kralingen toe. Aan de zuidzijde, Maaswaarts, strekte het gebied der stad zich langs de geheele uitgestrektheid van den dijk vijftig gaarden ver uit ¹⁾, over het water en de uiterwaarden, die hier het nieuwe land genaamd worden. Dit was de geheele omvang van de stad bij haar erkenning als zoodanig: de Hoogstraat, noordwaarts afflopend tot aan de binnendijkssloot, en zuidwaarts over den Steiger tot vijftig roeden in de rivier. Aan het ommuren van die beperkte ruimte werd nog niet eens gedacht.

Maar twee dagen na het ontvangen van dezen voorrechtsbrief, den 9 Juni 1340, verwierf zich de stad een tweede privilege ²⁾, waaraan het meer dan aan iets anders haar bloei te danken heeft. Aan heemraden van Schieland werd daarbij last gegeven: „dat ghi onsen goeden luden van onser porten van Rotterdamme doet hebben ene opene vaert ende enen wech dairbi, streckende van Rotterdamme tote in de Schie.” De Schie liep namelijk toen nog onverdeeld van Overschie (dat oorspronkelijk Schie kortaf had geheeten en na het ontstaan van Schiedam ter onderscheiding Onderschie werd genoemd, waarvan de tegenwoordige naam een verbasterde vorm is) naar Schiedam, en daar door een sluis in de Maas: de vaart naar Delfshaven en die naar Rotterdam bestonden nog geen van beiden. Al wat dus te scheep van Delft, of noordelijker van Leiden en van over het Haarlemmermeer afkwam, kon slechts bij Schiedam de Maas bereiken. Naar Rotterdam voerde alleen de Rotte ³⁾. Maar nu, door het graven van een vaart uit de Schie tot in de binnendijkssloot en naar de uitwaterings-sluisen, die in den Dam of Hoogstraat waren gelegd, werd Rotterdam ook voor al wat vroeger naar Schiedam placht te varen, de naaste en best gelegen plaats van overtocht. Zooals een halve eeuw te voren Schiedam zich had toegeëigend wat van ouds Vlaardingingen had genoten, zoo trok voortaan Rotterdam een aanzienlijk gedeelte van de welvaart van

1) Een gaerde = een roede: zie eene oorkonde bij Van Mieris, III, blz. 783, en het Gr. privilege van Maria. Vgl. ook Wagenaar, Amsterdam, I, blz. 42, X, blz. 6, 7.

2) Later gedrukt Bijlagen der Kronijk, N°. LX, met de onderteekening, die elders ontbreekt: „Ad relat. dom. Symon. de Benthem.”

3) In 1344 werd 'sGraven wijn uit Den Haag naar Middelburg nog met wagens naar Rotterdam gevoerd en eerst daar ingescheept (Grafelijksheidsrekeningen, II, blz. 65). Ook „miere vrouwen paerden” werden over Rotterdam naar Dordrecht gevoerd (ald., blz. 93; vgl. ook blz. 79).

Schiedam tot zich. Trots allen tegenstand was Rotterdam reeds voor 1348 in het bezit van die vaart ¹⁾. En hoezeer zijn bloei zich dientengevolge ontwikkelde, kan hieruit blijken, dat reeds tien jaren later, in 1358, een uitbreiding van zijn grondgebied en het graven van vesten tot zijn verzekering noodzakelijk was geworden.

Maar eer wij over die gebeurtenissen gaan handelen, moeten wij over het bedijken en bevolken van zuidelijk Schieland, tijdens het ontstaan der stad, nog uitweiden.

(*Rotterdamsche Historiebladen, Afdeling
Geschiedkundige Stukken, blz. 73—90.*)

II. *De oudste oorkonden betreffende den omtrek van Rotterdam* ²⁾.

Wij hebben betoogd, dat Rotterdam niet zoo oud is als men gewoonlijk stelt: dat de naam eerst kort voor het jaar 1300 in echte oorkonden wordt aangetroffen en dan nog slechts een streek of buurt, geen gemeente aanduidt. De gemeente is eerst in het begin der 14de eeuw onder de heerlijkheid van Dirk Bokel opgekomen, in 1328 onmiddellijk onder de grafelijkheid gebracht en in 1340 met stadsrechten begiftigd. Al wat men van vroegere stadsrechten hoort vertellen is verdicht en onbestaanbaar met hetgeen wij uit onwraakbare oorkonden met zekerheid weten.

Thans willen wij op dezelfde wijze de opkomst van zuidelijk Schieland, den omtrek der stad, uit stellig echte stukken ophelderen. Die stukken staan in de *Historiebladen* onder de *Bijlagen der Kronijk* afgedrukt. Zij zijn slechts weinige in getal en schraal van inhoud, maar het weinige dat zij bevatten is deugdelijk en waar. Wij hebben er meer aan dan aan de uitvoeriger beschrijvingen van latere auteurs, die waarheid en verdichting naar hun goedvinden ondereen hebben gemengd.

De 13de eeuw, tegen wier eind Rotterdam ontstaan is, was voor geheel Europa en ook inzonderheid voor Holland een allerge wichtigst tijdvak. Zij zag de maatschappij, zooals die sedert Karel den Groote bestond, van wezen en karakter veranderen, en naast de beide bevoorrechte standen van geestelijkheid

1) Dit blijkt uit de Bijl. d. Kron., N°. LXVIII, LXIX.

2) Geschreven in Maart 1870; toen waren van de Bijlagen der Kronijk zes vellen (tot blz. 96) verschenen.

en adel, een derden stand van stedelingen en kleine grondeigenaars opkomen. Graaf Floris V heet in de kroniek „der kerlen God”, omdat hij die ontwikkeling der maatschappij tegen den zin zijner edelen bevorderd heeft. Bij zijn dood, in 1296, was het leenstelsel reeds in het hart getroffen, en de hervorming in vollen gang, die eerst vijf eeuwen later bij de groote revolutie in Frankrijk en in geheel westelijk Europa haar beslag heeft gekregen.

Hoe gaarne zouden wij van dit eerste en gewichtigste tijdvak der hervorming, van de oorzaken die haar voortgebracht en van de omstandigheden die haar begunstigd hebben, wat meer weten. Maar ook hier zijn de bronnen, waaruit de geweldige stroom allengs gevormd is, slechts bij gissing aan te wijzen. Hoe zich in de handen der onvrije of hoorige boeren eenig kapitaal heeft opgehoopt, waarvoor zij zich vervolgens eenig grondeigendom kochten; hoe zij den moed hebben gevat om de bescherming hunner heeren te verlaten voor de gevaren der onafhankelijkheid, en om welke redenen de heeren hun hierin te wille zijn geweest, kunnen wij, bij gebrek aan berichten, ons slechts met waarschijnlijkheid verbeelden.

In de eerste eeuwen na Karel den Groote treffen wij een maatschappij aan, die bijna enkel van landbouw leeft, zonder nijverheid of handel van eenige beteekenis. Dan is het regel dat de grond in groote brokken toebehoort aan weinigen en bebouwd wordt door onvrije lieden, die niet vertrekken kunnen als zij willen, maar ook niet willekeurig van den akker, dien zij bouwen, door hun heeren verjaagd mogen worden. Eigenlijk gezegde slavernij, zooals de oudheid en in Amerika de hedendaagsche maatschappij ze gekend hebben, bestond er toen weinig of niet, en zij verdween met den tijd hoe langer hoe meer. Afhankelijkheid van de menschen en rechten van meer dan een op denzelfden grond, was toen het hoofdkarakter, dat de maatschappij vertoonde. De groote grondbezitter, die een aantal hoorigen onder zich had, had boven zich zijn leenheer, den graaf, die zelf leenman was van den Keizer. De domeinen, die de graaf als leen hield van den Keizer, had hij weer onder zijn edelen als achterleenen, uitgegeven, en die edelen hadden ze weer verdeeld onder hoorigen, die een gedeelte van de voortbrengselen aan den heer oprachten en van het overige leefden.

De onafhankelijkheid en de grondeigendom zetelden in den top der pyramide, en hoe dichter men tot den breedten grondslag

naderde, des te meer nam de vrijheid en het aandeel aan den eigendom af.

Zoolang die toestand aan de eischen van den tijd beantwoordde, duurde hij niet slechts voort maar volmaakte hij zich aanhoudend ¹⁾. De weinige kleine grondeigenaars, die uit vroeger tijden waren overgebleven, dragen dan vrijwillig den vollen eigendom aan machtige heeren op, en stellen zich tevreden met het leen er van; de bescherming die zij zich zoodoende verwerven schijnt een ruime vergoeding voor het verlies van grooter onafhankelijkheid en vollediger eigendom. Welgeborenen zonder noemenswaardige goederen geven zich vrijwillig als hoorigen over aan heeren, en vooral aan geestelijke corporatiën. In dien tijd van kracht en geweld is men slechts in vereeniging met anderen veilig, en de eenige vorm van vereeniging is ondergeschiktheid aan een machtigen heer ²⁾.

Slechts één enkele andere vorm van vereeniging bestaat: de stadsgemeente. De volburgers van een stad zijn gelijkberechtigd; allen te zamen staan tot den vorst in soortgelijke betrekking als een aanzienlijk leenman tot zijn leenheer. De vorsten zien er hun belang in, naast den stand der edelen een stand van zulke steden te vestigen, en zij begunstigen daarom den aanwas en de machtsontwikkeling der steden. De bepaling in de meeste handvesten opgenomen, dat een hoorige die jaar en dag in de stad heeft vertoefd zonder door zijn heer opgevorderd te zijn, vrijman is geworden, moest wel de kern der landbouwers naar de steden lokken. Er was in den muur van het leenstelsel een bres gebroken, die telkens wijder werd.

En nu zien wij allengs het tegenovergestelde aanvangen van hetgeen vroeger plaats had. Zoo als zich voorheen alles bewoog in de richting der afhankelijkheid, zoo dringt nu alles naar zelfstandigheid en vrijheid. Gedurig minder wordt het getal der vrijen die zich hoorig maken; gedurig grooter het getal der hoorigen die de vrijheid verwerven. Het kenteeken der hoorigheid was het betalen van cijns of schatting, en het afstaan van het beste erfstuk bij het aanvaarden der ouderlijke nalatenschap — een soort van recognitie van het recht dat den heer oorspronkelijk toekwam op de geheele nalatenschap van zijn hoorigen.

1) Vgl. Maurer, Einleitung, S. 209 ff.

2) Merkwaardige overeenkomst thans nog op Java: zie Bergsma, De conversie van communaal in individueel bezit, blz. 32 en de daar aangehaalde plaats uit Bijl. L L L van het Koloniaal Verslag 1880, blz. 4; vgl. *ibid.*, blz. 11.

Die keurmedigheid, zoo heette deze verplichting ¹⁾, begint in de 13de eeuw afkoopbaar te worden en hoe langer hoe meer afgekocht te worden. Het aantal vrije lieden, dat vroeger gestadig afnam, groeit nu onophoudelijk en snel aan. Dit is een der groote karaktertrekken van dien tijd.

Een andere karaktertrek was het veranderen van den grondeigendom. Zoo als vroeger het leen, het herroepelijke en voorwaardelijke bezit, de regel was geweest, zoo begint thans de zekere en voortdurende eigendom begeerd te worden. De boer, die zich van keurmedigheid en hoorigheid vrij heeft gekocht, zoekt ook den grond dien hij bebouwt en bewoont aan de willekeur van den eigenaar te onttrekken. De groote grondheeren van hun zijde zien in dat hetgeen de boeren wenschen ook in hun eigen belang geraden is. Erfleen, dat met allodium of vol eigendom in de oorkonden gelijk wordt gesteld ²⁾, en erfhuur worden meer en meer de gebruikelijke vormen van uitgift van landerijen. Wie op die voorwaarde een stuk grond bezit, heeft een even zeker en duurzaam recht er aan als de eigenaar zelf. Indien hij maar de eens voor goed bepaalde en nooit te verhoogen pachtsom blijft betalen, kan hij van zijn bezit niet ontzet worden; bij zijn dood gaat zijn recht op zijn erven over; bij zijn leven kan hij het overdragen, doorgaans aan wien hij wil, bij uitzondering slechts aan iemand die den eigenaar welgevallig is, altijd tegen betaling van zekere recognitie, meestal ten bedrage eener dubbele pachtsom, die bij iederen overgang der huur verschuldigd is en landwinning of landgift heet.

Het springt in het oog dat zulk een wijs van vervreemden bijzonder geschikt was voor een tijd, die nog weinig kapitaal had overgewonnen. Lieden zonder kapitaal konden toch door het aangaan van een erfhuur zoo goed als eigenaar van een stukje gronds worden. Zij betaalden dan eigenlijk slechts de rente van het kapitaal, dat op den grond gehypothequeerd bleef. Voor den eigenaar aan den anderen kant was het in erfhuur uitgeven een verwisselen van een grondeigendom in een rentegevende en goed verzekerde schuldvordering ³⁾.

1) „Curmeden, quod est unum optimum quid de sua possessione” (Sloet, Oorkondenb., I, N°. 504).

2) Zie b. v. Oorkondenb., I, N°. 416: „contuli in allodium, quod erfleen vulgo dicitur.” De brief is van 1246.

3) De ontwikkeling was aldus: 1°. Men geeft grondgebruik tegen een zeker deel der te winnen vruchten. 2°. De vruchten worden vervangen door een som geld. 3°. Men

Doch hoe voordeelig voor eigenaars die om geen gereed geld verlegen waren en voor koopers die geen kapitaal bezaten, voor anderen was deze wijs van vervreemding minder geschikt. Voor de meer vermogenden, die een spaarpenning hadden overgegaard, was het verkrijgen in vollen eigendom gewenscht, en voor hen die een groote som aanstonds behoefden was het verkoopen van den eigendom voor gereed geld verkieselijk. Van daar dat tegelijker tijd met het uitgeven in erfhuur het verkoopen ten vrijen eigen in zwang komt. Het oudste voorbeeld, dat mij daarvan in Holland is voorgekomen, heeft in 1248 graaf Willem II zelf gegeven: aan de boeren van Valkenburg verkoopt hij namelijk in vollen eigendom het land dat zij reeds voorwaardelijk in bezit hadden: „Vendidimus (zegt hij) onnem terram . . . hominibus in eadem parochia commorantibus jure proprietario perpetuo possidendam” ¹⁾. Naar het voorbeeld, door hem gesteld, zijn nu aanstonds zijn edelen er op uit, om insgelijks met den kooplust der boeren hun voordeel te doen. Maar zij, leenmannen, moeten eerst van hun leenheer de vergunning daartoe koopen of krijgen, want hun eigendomsrecht is op zich zelf niet volledig. Van Willem van Brederode bericht ons een oorkonde van 1248, dat hem de graaf de onmisbare vergunning had gegeven „vendendi terram in propria praedia, jure proprietario ab ementibus possidendam” ²⁾.

Zoo ging het verdeelen der groote allodiën en leengoederen aan den gang. Het onbegrijpelijkst is hierbij, van waar het geld mag gekomen zijn dat de koopers, behoeftige boeren, dadelijk moesten neêrtellen. Een antwoord op die vraag, dat mij geheel bevredigt, heb ik niet kunnen vinden. Maar gedeeltelijk althans wordt de zaak verklaard uit de begrippen van den tijd. De Kerk had het leenen van geld tegen rente ten stelligste veroordeeld en verboden, maar door een gelukkige inconsequentie liet zij de erfhuur, die toch ook een soort van rentegevende geldbelegging was, vrij, en veroorloofde zelfs, geheel analoog daarmee, het vestigen van jaarlijksche rente op onroerend goed.

koopt zulk een, in geld geschat, aandeel in de vruchten van een zeker stuk gronds, d. i. men koopt *reditus*, rente. (Ook reeds koopt men een aandeel, eer dat nog in geld geschat is, dus in vruchten: *oppignerationes Germanicae*.) ⁴. Men koopt ook *reditus*, gevestigd op niet vruchtdragende goederen, op huizen vooral. (Met het te niet gaan of onvruchtbaar worden van het goed houdt de rente op.)

1) Oorkondenboek, I, N°. 480.

2) Oorkondenboek, I, N°. 483, 525. Vgl. ook Oorkondenboek, II, N°. 783.

Wie dus een huis of een stuk gronds wenschte te koopen, maar geen gereed geld bezat, kon de som, die hij behoefde, opnemen en daarvoor een eeuwige rente op het goed vestigen ¹⁾. Daar dit de eenige geldbelegging was, die volgens het voorschrift der Kerk en der zeden rente dragen mocht, zoo zocht het kapitaal deze plaatsing bij voorkeur; inzonderheid deed dit het enorme kapitaal dat de geestelijke stichtingen bezaten, en het was bij gevolg voor eigenaars en koopers van vast goed niet moeilijk voor erfrenten gereed geld te vinden ²⁾. Ik twijfel niet, of dit rentezoekend kapitaal heeft bij de verdeeling en vervreemding der uitgestrekte landgoederen in de 13de en 14de eeuwen een groote rol gespeeld. Menigeen is waarschijnlijk eigenaar geworden met geleend geld, en heeft zijn pas gekocht goed al aanstonds met een erfrente belast. Doch het ontbreekt aan rechtstreeksche bewijzen voor deze onderstelling; zij is een waarschijnlijke gissing, meer niet.

Het kon niet anders, of de verhoogde waarde van den grond moest tot het ontginnen van nog onbebouwde velden, tot het uitroeien van bosschen en tot het indijken van laag gelegen landen langs de rivieren aanmoedigen. Wij zien dan ook in de handvesten en giftbrieven van dien tijd dit werk in vollen gang. Aan de oevers der Maas inzonderheid is het indijken aan de orde. De rivier, die door een zeer lage streek heenloopt, trad dikwerf haar boorden te buiten en vloeide dan over breede strooken gronds, tot waar zij door een zomerkade gestuit werd. Bij hooge vloed stroomde zij over deze kaden heen diep landwaarts in. Het is waarschijnlijk, dat bij de komst van Floris V aan de regeering de uiterste Maasdijk tusschen den Ysel en de Schie gevormd werd door 's Gravenweg, die bij Nieuwerkerk aan den Ysel begint, den Ouden dijk, die van 's Gravenweg tot aan de Rotte voortloopt, en (aan de overzij van de Rotte) den Blommers- en Beukelsdijk en den Ouden dijk van Matenesse ³⁾.

1) Zie een voorbeeld van rente op een hoeve van voor 1200 in Oorkondenboek, I, N°. 188.

2) De oudste oorspronkelijke brief, die in het archief van Rotterdam bewaard wordt en in de Historiebladen onder de Bijlagen der Kronijk, N°. XLV, staat afgedrukt, is juist de oorkonde van zulk een vestiging van „erflijken pachte” op een huis en erve binnen de stad.

3) Krooswijk wordt gerekend aan den Ouden Maasdijk te liggen: dit blijkt uit de latere verpachting der visscherij. De oude Rotte eindigt bij Krooswijk; van Krooswijk tot aan de sluizen van Rotterdam heet zij de nieuwe Rotte. (Zie blz. 31 noot 4 en het Naschrift, blz. 61. N. v. d. R.)

De geringe hoogte dezer waterkeering bewijst, hoe onvoldoende zij tegen hooge vlooden moet geweest zijn, en haar afstand van de rivier toont ons hoeveel voorland zij zelfs aan de gewone overstrooming prijs gaf. Het kon ook niet anders. Het aanleggen van zware en hooge dijken dicht langs den stroom ging het vermogen van de weinige groote grondeigenaars te boven en zou ook, zoolang de landbouw naar het oude stelsel door hoorigen verricht werd, de kosten niet hebben vergoed.

Maar ook hier had omstreeks het midden der 13de eeuw het verdeelen en verkoopen van den grond, en bijgevolg het opkomen van een stand van eigenerfden, een aanvang genomen. Het belangrijke „bescheyt” ¹⁾ geeft ons daaromtrent de stelligste berichten. „Bokelsdijc ende Bloemersdijc” (zoo lezen wij er) „vinden wi dat die Here van Diest vercoft van miin Here des Coninx weggen; dairbi vinden wi den eyghendom van dien lande den luden diet coften, ende 't gerechte den Grave.” De koning, d. i. graaf Willem II, had dus het ambacht in eigendom bezeten, maar goed gevonden den grond aan de boeren, die er op zaten, door zijn kapellaan en notarius Johan van Diest (later bisschop van Lubeck) te laten verkoopen, even als wij zagen dat hij met zijn land onder Valkenburg had gehandeld. Ook in het nabij gelegen Rubroek was in iets later tijd door de ambachtsvrouw, Aleyd van Henegouwen, zuster van Willem II, de grond bij perceelen verkocht; maar die verkoop was nietig, zoo zegt ons het „bescheyt”, omdat de ambachtsvrouw de toestemming van den leenheer niet had verkregen, en zonder dezen niet jure proprietario kon verkoopen wat zij slechts volgens leenrecht had bezeten ²⁾. Opmerkelijk is de voorwaarde, waaronder het „bescheyt” den graaf veroorlooft zijn ten onrechte verkochte goed terug te nemen: de lieden die het kochten moeten den vollen prijs, dien zij er voor betaald hebben, terugontvangen. Een sprekend bewijs, hoe ontzien en verzekerd de eigendom toen reeds was.

Het verdeelen van het land onder kleine eigenaars, hoe heilzaam in sommige opzichten, had toch zijn eigenaardige bezwaren, bepaaldelijk ten opzichte van het onderhoud der dijken ³⁾. Naar het oud gebruik had ieder eigenaar voor het stuk van den dijk, waaraan zijn land gelegen was, te zorgen:

1) Bijlagen der Kronijk, N°. XV. (De Fremery, Suppl. op het Oorkondenb., N°. 309. N. v. d. R.)

2) Vgl. Van Mieris, II, blz. 282, 503.

3) Over het uitgeven ter bedijking zie Oorkondenb., I, N°. 327 (anno 1231).

het eigenbelang scheen genoegzamen waarborg te geven, dat hij die verplichting zou nakomen. Verwaarloosde echter één zijn deel van het dijkwerk, dan ondervonden de nadeelige gevolgen daarvan de onschuldige bureu eveneens. Dit gevaar, dat vroeger, toen enkele aanzienlijken den eigendom van den grond bezaten en met de zorg van het dijken belast waren, niet zoo dreigend was, werd door het verdeelen van den grond en van de dijklasten over een aantal onvermogene boeren buitenmate verhoogd. Het werd bijna ondenkbaar, dat niet deze of gene uit zoovelen of uit onachtzaamheid of wegens onvermogen nalatig zou wezen, en dan werd het verzuim van dien eenen een gevaar voor allen. Brak in het eene perk de dijk door, dan overstroomde de geheele streek die onder den dijk lag. Van daar hevige klachten over het verkoopen van land aan een ieder die wilde, en deze maar al te gegronde klachten lokten de gewichtige verordening uit van 1273 ¹⁾.

Bij dat stuk, dat aan den baljuw tusschen Schie en Goude en aan de daar gezetenen, zoo edele als onedele, gericht is, wordt ten stelligste verboden, dat iemand in die streek land koopt, van wien het niet bekend is dat hij het vermogen bezit om zijn dijk naar den eisch te onderhouden, en de boete te betalen, indien het bij de jaarlijksche schouwingen blijken mocht dat hij aan zijn verplichting niet voldaan had ²⁾.

Merkwaardig is dit stuk in menig opzicht: het toont dat Schieland reeds in 1273 een eigen baljuwschap vormde, maar nog geen waterschap onder hoogheemraden, want die zouden hier stellig zijn genoemd indien zij hadden bestaan. Wij zien verder dat het verkoopen van den grond in perceelen in vollen gang is, sedert eenige jaren reeds, zoodat het gevaar er aan verbonden reeds bezorgd maakt. Wij merken eindelijk op, dat het onderhouden van den dijk en het beveiligen van het land een groot en algemeen belang is, waaruit wij mogen afleiden dat de bevolking en de landbouw in die streek aan het toenemen zijn.

1) Bijlagen der Kronijk, N°. II.

2) Over het tweede gedeelte van dezen brief, en bepaaldelijk over de beteekenis van vredeban, dat daarin voorkomt, hebben voor eenige jaren Delprat en Meylink gehandeld, zonder het onderwerp uit te putten. De verklaring, door den laatsten gegeven en afgeleid uit een andere door hem verkeerd begrepen oorkonde, is zeker niet juist. Zoolang het woord niet in meer stukken en in verschillend verband gevonden wordt (zooals Van Mieris, II, blz. 410/11), vrees ik dat elke verklaring onzeker en meer of minder gewaagd zal zijn. (Vgl. thans Fruins artikel over Bannus pacis hierna. N. v. d. R.)

De verordening schijnt evenwel niet beantwoord te hebben aan het beoogde doel. Weinig jaren later werd zij door een andere vervangen of, wat waarschijnlijker is, aangevuld. Dit leeren wij uit een niet minder belangrijke handvest van 1281 ¹⁾. Graaf Floris herinnert in den aanhef dezer oorkonde, hoe hem te voren door eenige geloofwaardige edelen en onedelen was geklaagd, dat sommige grondbezitters in zijn baljuwschap tusschen Schie en Goude niet in staat waren voor het onderhoud hunner dijken zoo te zorgen, als het heil des lands het vereischte. Om dit kwaad te verhelpen had toen de graaf, in overleg met deskundigen, aan die klagers toegestaan, dat de ingezetenen der ambachten, in deze streek gelegen, hun dijkwerk gezamenlijk en op gemeene kosten zouden verrichten, hoewel zij daartoe naar recht en gebruik geenszins verplicht waren. Maar ook deze beschikking, die nu enkele jaren was nageleefd, had niet gebaat; integendeel, aan haar scheen het te wijten, dat sedert de dijken waren doorgebroken en het land onder water was gezet. Een nieuwe verordening was noodig gekeurd, en daarover had de graaf nu met de heemraden van de zeven ambachten ²⁾, die bij de zaak niet betrokken waren, en met zeer veel edelen geraadpleegd, en was tot het besluit gekomen, om de gezamenlijke bedijking weer op te heffen, en een ieder, als van ouds gebruikelijk was, met het onderhoud van zijn eigen dijk te belasten, onder voorwaarde evenwel, dat, indien de eigenaar van zulk een afzonderlijk bedijkt land of polder, wegens de al te zware dijklasten zijn eigendom opgaf en verliet, de overige eigenaars van het ambacht die lasten, en dan natuurlijk tevens dien eigendom, overnemen en voor gemeenschappelijke rekening behouden zouden ³⁾. Verder werd het intrekken of verleggen van den nieuwen dijk, zoo dit noodig scheen, naar de

1) Bijlagen der Kronijk, N°. IV. — Het is te betreuren, dat de uitgevers den minder juiste tekst van Van der Houve's Handvesten-chronijk hebben nagedrukt, in plaats van den veel beteren tekst eener eensluitende oorkonde voor die van Zevenhuizen, indertijd door Bakhuizen van den Brink aan Meylink bezorgd, maar door dezen insgelijks teruggehouden. De varianten, die hij er uit meedeelt, bewijzen echter, dat die kopie stellig de voorkeur verdiende; zij zal nu zeker voor het eerst in het Oorkondenboek haar plaats vinden. (Zij is daar gedrukt als II, N°. 422; vgl. ook N°. 433. N. v. d. R.)

2) Vgl. dezelfde uitdrukking: Historiebladen, Bijl. d. Kron., blz. 10, 40; Van Mieris, II, blz. 604. Op al die plaatsen beteekent de uitdrukking Delfland (zie de noot 2 op blz. 26, N. v. d. R.), en dit zou ook hier het geval kunnen zijn, want Delfland was niet bij de zaak betrokken. (Vgl. ook Meylink, Over een charter van Graaf Floris V, blz. 20.)

3) Vgl. het vidimus van een brief van 1239, bij Van Mieris, II, blz. 482.

plaats waar vroeger de oude lag, aan de ambachten en hun heemraden vergund, met dien verstande natuurlijk, dat de buitengedijkte grond of uiterdijk dan weer naar oud recht aan de grafelijkheid zou vervallen ¹⁾.

Wij zien in al deze genomene en spoedig weder buiten werking gestelde maatregelen het zoeken naar een nieuw dijkbeheer, dat aan de veranderde toestanden past. De oude dijk of zomerkade is blijkbaar vervangen door een veel nader aan de Maas gelegen en hooger opgetrokken dijk, die natuurlijk op zich zelf reeds veel moeilijker te onderhouden is, maar bovendien onderhouden moet worden door een aantal kleine weinig vermogende boeren. De geheele streek tot één waterschap onder hoogheemraden te vereenigen wordt nog niet geraden geacht, maar de noodzakelijkheid van die inrichting doet zich meer en meer gevoelen, nu alle andere wijzen van beheer, de gemeenschappelijke bedijking van de ambachten zoowel als de afzonderlijke bedijking der enkele eigenaars, door de ervaring worden afgekeurd, zoo zelfs dat er aan gedacht wordt om het laatst ingedijkte land maar weêr prijs te geven en de dijken te herstellen waar zij vroeger lagen.

Merkwaardig in hooge mate is de opnoeming in ons charter van de ambachten, wier inwoners in het onderhoud der dijken het nalatigst waren geweest, en daarom bepaaldelijk tot gezamenlijke bedijking verplicht waren geworden. Zij liggen alle in den omtrek van Rotterdam en wateren later meest alle door de sluizen onder de Hoogstraat uit. Zij zijn 1°. Zevenhuizen, 2°. Bleiswijk, 3°. Rotte (later genaamd Rotteban), 4°. Schie of Overschie, 5°. het ambacht van Alewijn van Roderise en Arnest van Wulven, d. i. Berkel en Rodenrijs ²⁾, 6°. Broek of Schiebroek, 7°. het ambacht

1) Indien iemand deze verklaring van de handvest vergelijkt met die, welke Meylink er van gegeven heeft in zijn boekje: Over een charter van Graaf Floris V (1860), zal hij een groot verschil tusschen beide bemerken. Ik laat het aan bevoegden over te oordeelen, welke van beide de juiste is.

2) Ook ten opzichte dezer plaatsnamen verschilt mijn verklaring van die van Meylink en anderen (vgl. vooral Oorkondenb., II, N°. 136). Dat „officium domini Alewini de Roderisen (et) domini Arnesti de Wulven” slechts één ambacht is, kan blijken uit de oorkonde van 11 December 1266, die voor het eerst in het Oorkondenboek zal worden uitgegeven (uitgegeven: II, N°. 150; vgl. I, N°. 140. N. v. d. R.), in welk stuk beide heeren verklaren, dat de kerk, die zij te Berkel gesticht hebben, te allen tijde ter collatie van den abt van Egmond zal staan. Evenzoo blijkt het uit de vermelding onder de leenmannen tijdens Floris V, omstreeks 1282, van „dominus Alewinus de Roderise 't ambacht van Roderise tusken die Lantscede ende de Striclede, ghedeilt mit haren Arst van den Broke”, in het register EL. 5, fol. 46. (Zie Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen.,

van Gillis van Voorschoten, en 8°. Bokelsdijk. In die streken derhalve woonden vooral kleine boeren, aan wie de laatst binnengedijkte strook langs de Maas bij perceelen verkocht zal zijn, zoo als wij dit reeds van Bokelsdijk en Rubroek uitdrukkelijk hebben hooren getuigen, en van andere uit echte bescheiden met zekerheid kunnen afleiden. Wat Matenesse (het ambacht van Dirk Bokel) omstreeks 1280 en 1290 betreft, volgt het uit twee oorkonden van dien tijd ¹⁾, die geen bijzondere verklaring behoeven en naar welke ik dus slechts verwijs. Van het Nieuwe land van Kralingen, gelegen tusschen den Hoogen zeedijk en den Ouden dijk, van de Hofaan van Honingen tot aan Rubroek toe, leeren wij het uit een zeer merkwaardige handvest van Juli 1297 ²⁾. Graaf Jan zegt daarin, dat hij „om orbaer ons selves ende onsen ghemenen lande van Northolland” (d. i. hier in de eerste plaats Schieland en Delfland) gelast, „soe wie dat land coept tusschen Honinghen ende Rubbroec die verboert een boet van 10 pont Hollands, het en si dat die baliu ende die amboechtshere kennen dat hi alsoe groet van maghen es of alsoe rike van goede, waert dat een ongheval gheschiede in den diec, dat hiet oprichten mocht met synen maghen of met synen goede.” Juist dezelfde verordening dus, die reeds meer dan vijftientig jaren te voren voor al het land tusschen Schie en Goude was gegeven. Maar in dit charter, en daarom vooral is het leerrijk, wordt opgegeven, op wat wijs het koopen van goed door onvermogens belet kon en moest worden: door het dreigen met boete, maar ook door toewijzing van het recht van naasting aan den ambachtsheer en van nakoop aan den graaf, indien zich geen koper mocht opdoen die vermogend genoeg werd gekeurd. Andere bepalingen, hoewel niet onbelangrijk op zich zelf, gaan wij thans voorbij. Maar één bijzonderheid mogen wij niet onopgemerkt laten: er wordt gewaagd van het geval „dat enich welgheboren man of eyghen man land cofte ³⁾.” Een eigen, een hoorig man, die land koopt: naar de letter opgevat schijnt dit een ongerijmdheid; een man die niet vrij is,

XXII, blz. 182. N. v. d. R.) — Rodenrijs, dat is te zeggen Berkel en Rodenrijs, is in 1289 van Schieland tot Delfland overgegaan: dit is de zin van N°. VII der Bijlagen der Kronijk (Oorkondenb., II, N°. 693), waarmee vergeleken verdient te worden het charter van 1303, bij Van Mieris, II, blz. 33.

1) Het eerst uitgegeven door J. J. de Geer, in de Berigten v. h. Hist. Gen., III, blz. 99, later ook in de Bijlagen der Kronijk, N°. III en Oorkondenb., II, N°. 410.

2) Bijlagen der Kronijk, N°. VIII; Oorkondenb., II, N°. 1004.

3) Vgl. Oorkondenb., I, N°. 408, 545.

hoe kan die grondeigenaar worden? Maar de juiste beteekenis doet ons een charter van gelijken inhoud, van November 1299, verstaan; daar lezen wij dat „gheen welgeboren man noch gheen man *die eyghen te voren is*” land mag koopen buiten goedvinden van den ambachtsheer. Het zijn dus vrijgelatenen, niet nog steeds hoorigen, van wie gesproken wordt. Toch is het opmerkelijk genoeg, dat reeds voor 1300 gewezen lijfeigenen zich voordoen als koopers van grondeigendom.

Het is een eigenaardigheid van de opkomst van Rotterdam, dat zij juist valt in dien tijd van hervorming der maatschappij en van het ontstaan van een stand van kleine grondeigenaars, waarvan velen nog als keurmedigen en hoorigen geboren waren. De snelle aanwas van de plaats, die in 1296 nog nauwelijks een gehucht mocht heeten en reeds in 1340 waardig was stadsrechten te krijgen, vindt in dien algemeenen vooruitgang van nijverheid en welvaren onder Willem III, den Goede, zijn natuurlijke verklaring. De stad behoefde niet, zooals met haar oudere Hollandsche zusters het geval was geweest, bevolkt te worden door weggelooopen en niet binnen 's jaars opgeëischte lijfeigenen; haar stroomde de menigte van nieuwwrijen toe, die een woonplaats en een kostwinning kwamen zoeken onder huns gelijken op de nieuwe landen langs de Maas, en die aan den Dam en aan de Rotte-sluis ¹⁾, waar de binnenschuiten moesten overladen in de rivierschepen, allerlei bezigheid en veelvuldige bronnen van welvaart vonden.

Maar die talrijke minvermogenden, die den verderen voortgang zoo uitnemend bevorderden, zouden niet in staat zijn geweest om het zware en kostbare werk der eerste vestiging uit te voeren. Het indijken van geheele streken en het bewoonbaar en verkoopbaar maken er van moest natuurlijk door meer vermogende, door aanzienlijke lieden ondernomen worden. Oppervlakkig zouden wij zelfs meenen dat de geheele streek tusschen Schie en Goude, later als één waterschap onder een vast aaneengesloten stelsel van dijken begrepen ²⁾, te zelfder tijd en met

1) Over het slaan van een dam over een rivier vgl. Van Mieris, II, blz. 381.

2) Aangaande de grensscheiding tusschen Delfland en Schieland in den vroegsten tijd is uit te gaan van het stuk van 1290 (Oork., II, N°. 693), waarbij Rodenrijs uit het waterschap (en denkelijk ook uit het baljuwschap) van Schieland wordt overgebracht naar dat van Delfland. Dit is inderdaad zoo ook later gebleven; zie de kaart van Floris Balthazar van 1611, N°. 6. Maar Rodenrise lag nog in Schieland in het stuk van 1281 (Oork., II, N°. 421; Bijl. d. Kron., N°. IV) en in de beschrijving in de Hecmundensia,

onverdeelde krachten binnengedijkt moest zijn. Wij kunnen ons nauwelijks voorstellen, hoe de Hooge zeedijk bij gedeelten kan zijn aangelegd. Toch schijnt dit het geval geweest te zijn: de afdamming van de Schie is zeker ouder dan de afdamming van de Rotte, en geloofwaardige berichten doen het werk als bij gedeelten verricht voorkomen. Ik vind onder mijn papieren het afschrift van een uittreksel uit een oud register der abdij van Egmond, hetwelk over den gang der indijking een gewenscht licht verspreidt: tot mijn spijt kan ik mij niet herinneren, waar, in welk archief ik het gekopieerd heb ¹⁾; het is nog onuitgegeven, en daarom laat ik het hier in zijn geheel volgen.

„Dit is die sin, die die handfeste begrepen heeft, die haer Ghisebrecht Bukel Jan van Scoenrelo overgaf.

In den eersten was een knaep van Scoenrelo gheboren, hiet Claes die Vriese, die bat die grave van Hollant om een uytlant te bediken, dat nu heet Scoenrelo, dat hem die grave gaf, ende hi maecte den dijc tot heren Ghisebrecht Bukelts ambacht toe. Doe quam heer Ghisebrecht ende verboet hem te diken an sinen dijc. Daer moeste hi doe enen dijc maken in sijns selves ambocht; daer liet Claes tuischen legghen tlant, heet noch dat Middellant ²⁾, daer Aelwijn Aerntssoen nu den tienden heeft of, dien hi van den abt hout. Dese Claes die Vriese wan enen soen, heet Jan van Scoenrelo, die quam an heren Gisebrecht Bukel ende bad hem, dat hi dat Middelland bediken moste in sijn ambocht, hi woude

p. 201, waar de grens tusschen de tienden van Egmond in Schieland en Delfland wordt opgegeven: zie dezelfde kaart N°. 6 van Floris Balthazar, waar wij duidelijk bewesten de latere landscheiding vinden: Zwet, Leeweg, Strikkade. Toen ter tijd waren het *zeven* ambachten, die onder het Hof van Delft behoorden (buiten Rodenrijs-Berkel); maar het is moeielijk te zeggen, wie die zeven waren. Ze worden nog genoemd als „de seven ambachten” in 1323 (Bijl. d. Kron., N°. XXIX) en in 1338 (Van Mieris, II, blz. 604), waar de uitdrukking Delfland beteekent. Later zijn de Oost- en de West-ambachten van het waterschap van elkander gescheiden (Tegenw. Staat, XVI, blz. 478). De landscheiding daar-tusschen heet Tanthof. Misschien beteekent dit „het an het hof,” en wordt zoo het oostelijk gedeelte genoemd, zooveel als het oude baljuwschap in tegenstelling met dat wat onder den baljuw van Rijnland behoorde. Doch, voor zoover ik kan zien, komt die landscheiding daarmede kwalijk overeen. Anders zou het gezegde in de Informatie van 1514, dat het ambacht de Lier half in Rijnland en half in Delfland de morgengelden betaalde, goed overeenkomen, want de Oost-ambachten waren, wat de dijklasten betreft, van de West-ambachten onderscheiden.

1) Het staat in het Cartularium van Egmond van 1358, gefolieerd 1—109, fol. 77, waaruit K. van Alkemade het afschreef in zijn Beschrijving van Schieland (Arch. v. Rotterdam, N°. 53), fol. 88 v°. Het was aan de laatste, dat Fruin het ontleende. Zie ook hierachter het Naschrift, blz. 59 noot 4 en blz. 63 noot 3. (N. v. d. R.)

2) Vgl. de lijst der leenen uit Floris V's tijd (Bijdr. en Med. v. h. Hist. Gen., XXII, blz. 241. N. v. d. R.): „Florens kindere, siins (heren Bokel's) broders houden van

sijn man daerof werden, want hijt ambocht niet houden en mochte. Daer droeghen si overeen also, dat hi hem dat Middellant opdreech ende hi ontfenct van hem te lene. Daernaer droeghen si overeen dat Jan van Scoenrelo nam heren Ghisebrechts nichte ver Badeloge te wive, ende waren voerwerde in den huwelic, dat her Ghisebrecht Jan van Scoenrelo wedergeheven zoude dat goet, dat hi van hem te lene helt, also als die hantfesten begrepen heeft, die hem heer Ghisebrecht gaf”.

Het is te betreuren, dat de tijdsbepaling van het indijken van Scoenrelo ontbreekt en van elders evenmin bekend is ¹⁾. Ik zou meenen, dat de hier genoemde heer Gijsbrecht Bokel de welbekende ridder van dien naam is, die onder Floris V en onder Jan I geleefd heeft. Van Claes de Vriese heb ik elders geen zeker spoor ontdekt. Of hij dezelfde heer Nicolaes Vriese is, van wien in een brief van 15 October 1295 ²⁾ wordt gesproken en die op Zuid-Beveland gegoed was, durf ik niet eens gissen. Waarschijnlijk is zijn ambacht spoedig aan een ander geslacht overgegaan; zij naam komt later niet meer voor, en Schoonrelo is weldra een leengoed van Nicolaes van Putten ³⁾. Aan hem en aan zijn geslacht is ons dan ook weinig gelegen. Des te belangrijker blijft het een voorstelling te hebben, zooals het aangehaalde stuk die geeft, van het allengs en bij gedeelten bedijken der geheele landstreek langs de Maas.

Wanneer dit groote werk voleindigd, en de gansche streek met een onafgebroken dijk omgeven en onder één college van hoogheemraden gesteld zal zijn, is alweer niet met zekerheid te zeggen. Slechts bij benadering en bij gissing kunnen wij den tijd bepalen. Zooals wij reeds opmerkten: in 1273 bestonden zeker nog geen hoogheemraden van Schieland, evenmin in 1281, tijdens het uitvaardigen van het boven aangehaalde voorschrift

hem dat ambacht van Coele ende dat Middellant.” (Ver Badeloge was denkelijk een van deze „Florens-kinderen.” Vgl. het „bescheyt” van omstreeks 1296: Bijl. d. Kron., N°. XV; De Fremery, Suppl. op het Oorkondenb., N°. 309, blz. 262.) Zie over het ambacht van Cole nog: Bijl. d. Kron., N°. VII. Auno 1410 (bij Van Mieris, IV, blz. 149); daar wordt gesproken van „een banwateringe, toebehoorende dat ambacht van Scoenrelo, geheeten die Middelwatering”; deze is nog bekend.

1) Scoenrelo had reeds in 1274 een kerk (Kron. Hist. Gen., XIII, blz. 173, 181; De Fremery, Suppl. op het Oorkondenb., N°. 209, p. 149). Het komt voor in 1250 (Oorkondenb., I, N°. 501).

2) Van Mieris, I, blz. 567.

3) Tot Putten behoort het land aan de overzijde van de Maas, Pernis en het latere Charlois. — Zie over Poortegael een aantekening in Sloet, De H. Ontkommer, blz. 55.

betreffende het onderhouden der dijken. Zelfs in het meermalen door ons besproken „bescheyt,” dat wij met waarschijnlijkheid tot den laatsten tijd van Floris V, tot omstreeks 1296, hebben teruggebracht, wordt van geen hoogheemraden gewag gemaakt, hoewel juist bij zulk een uitspraak omtrent eigendomsrechten het gezag van hoogheemraden te pas zou komen, zoo zij er toen reeds waren. Aan den anderen kant wordt in Juni 1299, in een handvest, waarvan het origineel gezegd wordt in het archief van Schieland te berusten ¹⁾, „den heemraders van den bedrive van den dike ende van den waterganghen van der baeliuschepe tusschen Scie ende Goude” door graaf Jan I „gheleede” of bescherming verleend. Mogen wij niet uit de vergelijking van het een met het ander de gevolgtrekking afleiden, dat tusschen 1296 en 1299 de oprichting van het college, en bijgevolg de instelling van het waterschap valt? Niet veel vroeger, omstreeks 1290, wordt het ontstaan van het waterschap Delfland gesteld, maar de handvest der instelling heeft door brand juist aan de dagteekening geleden ²⁾, zoodat wij ook hier omtrent het juiste jaar in onzekerheid verkeerden. Hoe dit zij, veel ouder dan het jaar 1300 zal het college van Schieland wel niet zijn. Het vestigde zich, naar het schijnt, te Overschie, waar de vierschaar nog veel later gehouden werd ³⁾; Rotterdam kon aanvankelijk op die onderscheiding geen aanspraak maken. Het was toentertijd een buurtschap in de ambachtsheerlijkheid der Bokels, meer niet. Het zal thans te pas komen over die heeren van Rotterdam en hun geslacht te handelen.

*(Rotterdamsche Historiebladen, Afdeling
Geschiedkundige Stukken, blz. 192—209.)*

III. De Bokels van Rotterdam en hun geslacht ⁴⁾.

In onze beschouwingen over de opkomst van Rotterdam en over het indijken van zuidelijk Schieland hebben wij telkens heeren

1) Bijlagen der Kronijk, N°. XIII.

2) Zie Van Mieris, I, blz. 509; Oorkondenb., II, N°. 739.

3) In 1467 en nog eens bij herhaling in 1475 bevelen de Bourgondische hertogen de vierschaar van Schieland over te brengen van Ouderschie naar Rotterdam (Limburg Brouwer, Boergoensche Charters, blz. 136, 149). Reeds in 1392 was Overschie de zetel van die vierschaar: in de stadsrekening van Leiden van dat jaar lezen wij: „Item upten Beloken Pynksterdach so reden ter Ouderschie die schout van Leyden, Pieter Butewech ende Jan Grietensoen, om onse poorters van den recht te beden... so si daer ghedaecht waren ter vierschaar.” — Ook de abt van Egmond was in deze streken geoeft en had te Scie een curtis (Oorkondenb., II, N°. 136) anno 1266.

4) Geschreven in 1870.

Bokel ontmoet, als diep betrokken in de oudste geschiedenis der stad en van den omtrek. Hun genealogie is onafscheidelijk van de oudste lotgevallen van Rotterdam. En evenals over de opkomst van de stad, is er over het geslacht van haar heeren zooveel onwaars geschreven, dat het niet overbodig zal zijn het weinige, dat de echte bescheiden er ons van leeren, bijeen te zoeken en te ordenen.

Reeds bij den aanvang der 13de eeuw, in 1200, in 1215 en 1216, vinden wij onder de edelen van Holland zekeren Dirk Bokel genoemd. Na hem, in 1226 en 1245, een Giselbrecht of Gijsbrecht. Na dezen weer een Dirk in 1252, en als ridder in 1266 en 1273 ¹⁾. Behalve hun namen vernemen wij van deze heeren niets, noch waar zij gegoed waren noch hoe zij aan den naam van Bokel waren gekomen ²⁾. Zij hadden dien niet aan een heerlijkheid ontleend, aan Bodekeloo of Boekel bij Akersloot, zooals men allicht zou meenen; want zij heetten niet *van* Bokel, maar eenvoudig Bokel ³⁾, zooals een andere familie Persijn, een andere Banjaert heet. In later tijd vinden wij Bokel en Beukel als voornaam gebruikt, maar bij den aanvang der 13de eeuw komt het woord als zoodanig nog niet voor. Dirk Bokel, den laatstgenoemden, vergunde koning Willem in 1252, dat, ingeval hij stierf zonder zoon na te laten, zijn oudste dochter hem in het leengoed zou opvolgen ⁴⁾. Men zou daaruit opmaken, dat hij toen geen zoon in leven had; misschien heeft hij later er nog een gekregen. Althans sedert 1285 komt in de handvesten weer een Ghisebrecht Bokel voor. Opmerkelijk is het, dat in het geslacht, de geheele eeuw door, twee voornamen elkander afwisselen: Dirk en Gijsbrecht; de gissing ligt voor de hand, dat ook in deze familie, zooals in zoo vele, den oudsten zoon de naam van zijn grootvader werd gegeven. Maar meer dan een gissing is dit toch niet, en vooral moet het onzeker blijven, of de laatste Ghisebrecht wel een zoon is geweest van Dirk Bokel, die van zijn leenheer voor zich alleen, en niet voor zijn geheele geslacht, de opvolging van een dochter in zijn leengoederen verwierf.

1) Oorkondenboek, I, N°. 553, II, N°. 136, 256.

2) Bokel (van Matenese) wordt gezegd (Bijl. der Kron., N°. XVIII, blz. 30) gesproten te zijn van „die van Roederyse.” Het ambacht Rodenrise wordt genoemd tusschen 1130—1162 (Oorkondenb., I, N°. 140); Daniel van Rodenrise wordt vermeld in 1156 en 1168 (Oork., I, N°. 133, 147).

3) „Theodericus dictus Bokel”: Oorkondenb., I, N°. 553. Vgl. „Lambertus Buchel”: Oorkondenb., I, N°. 360.

4) Denk aan Floris V en de vergunning, door hem van Rudolf van Habsburg verkregen, maar niet genoten.

Van andere Boekels, die in de 13de eeuw zouden geleefd hebben, van een Jacob, van een Hendrik, van een Reinier spreken latere schrijvers, zonder eenigen grond. Het is niet noodig hun berichten te weerleggen. Een enkel voorbeeld moge aantoonen, hoe zij er soms aan komen. In het *Necrologium Egmondanum* ¹⁾ worden als gestorven in 1245 vermeld: „Jacobus et Henricus, milites.” In de Hollandsche vertaling van dit register, die volstrekt geen gezag heeft, heeten zij Jacob en Hendrik van Boekel. Ziedaar den eenigen grond, waarop het bestaan van die twee Bokels, die in de later opgemaakte stamboomen prijken, berust. Op zelfs nog lossere grond, op een louter verzinzel, berust het bestaan van zekeren Reinier Bokel, van wien Kortebrecht niettemin weet te verhalen, dat hij „Ridder, halsheer van Blijswijk, heer van Bulgerstein en Wena, Bokelsdijk, Bloemerdijk en het Roodezand ²⁾ was, en in 1261 het kasteel Bulgerstein herbouwde” ³⁾. Van dit alles is niets waar. Wij laten ons verder met zulke opgeraapte namen en verzonnen bijzonderheden niet in.

Naar welken Bokel de Bokelsdijk ten noorden van Rotterdam zijn naam draagt, kan alweer niet worden gezegd. Misschien naar heer Gijsbrecht, die zeker in het bedijken van zuidelijk Schieland een groote rol heeft gespeeld ⁴⁾. Wij hebben vroeger

1) Bij Van Wijn, Huiszittend Leven, II, blz. 123.

2) Roodezand was geen ambacht, maar een deel van Bokels-ambacht. Bij de scheiding tusschen het ambacht, dat na 1327 's Graven-ambacht werd, en dat, hetwelk aan de dochter van Dirk Bokel werd gelaten, werd het Roodezand tot het laatste afgepaald. De naam komt het eerst voor in de handvest van 1358. Als heerlijkheid wordt het eerst vermeld in den brief van April 1367; daar wordt het genoemd, omdat bij den afstand in 1358 het aandeel in de boeten enz. en zekere rechten aan den vroegeren eigenaar waren voorbehouden.

3) Tweede Eeuwgetijde, blz. 67. De vertelling van het herbouwen van Bulgerstein berust op een bericht van Van der Sluys van dezen inhoud. „Men seyde in een van de thoornen (van Bolgerstein) 6 voet boven het water aen de noortwesthoeck eenen grooten steen is in de muer, met deze letteren (volgt de afbeelding), is te verstaan: Verbout 1071.” (Rotterdamsch Jaarboekje, III, blz. 5; Bronnen voor de Gesch. van Rotterdam, II, De Oudste Kronieken enz., blz. 12. N. v. d. R.) Van 1071, dat blijkbaar al te dwaas was, hebben de lateren willekeurig 1261 gemaakt. Vgl. Van Reyn, blz. 19, die zelfs een afbeelding geeft van het slot, zooals het er na de verbouwing uitzag! In geen enkele oorkonde komt een Reinier Bokel voor.

4) Op de kaart van Floris Balthazar van 1609 komt de topographie duidelijker uit dan op de latere. De Ouwendijk loopt daar niet slechts aan, maar over de Slaekvaart tot aan de Rotte: de dwarslaan van den Crooswijkschen weg naar de Rotte schijnt daarvan een rest. Aan de overzij der rivier ligt weer een Ouwendijk tot aan den Blommersdijk of Bergschen weg, waarmee hij een rechten hoek maakt. Of dit het nog bestaande pad is, blijkt niet met zekerheid. De Blommersdijk loopt over de heul van de Schievaart tot

een aanteekening, uit een Egmondsch register afkomstig, medegedeeld, waaruit bleek dat hij, of althans iemand van zijn naam, een streek lands, grenzende aan Schoonderloo, bedijkt had ¹⁾. In een oorkonde van 1288 ²⁾ komt hij voor als bezig met het verdeelen der dijklasten in het nieuwe land, ten zuiden van Ouderschie, hetgeen ons doet vermoeden, dat het indijken van zijn ambacht niet lang te voren voltooid was, en dat hij, die de lasten van het onderhoud omsloeg, een bijzonder groot aandeel aan dat werk had genomen. Dit wordt nog waarschijnlijker, omdat wij in het meermalen aangehaald „bescheid” van omstreeks 1296 ³⁾ van „Ghizebrecht Bokels ambacht te Rotterdam” hooren gewagen. Daar hij in dien geheelen omtrek als ambachtsheer voorkomt ⁴⁾, moeten wij wel vermoeden dat hij, misschien in vereeniging met eenige anderen, octrooi heeft gekregen voor het indijken van al het nieuveland dat zich ten zuiden van Bloemersdijk en Bokelsdijk uitstreckte.

Denkelijk heeft hij zich in dat nieuw aangewonnen ambacht metter woon gevestigd. Het huis van Wedena of Weena, dat

aan het dwarspad, dat naar de Kruiskade leidt. Daar vangt de Beukelsdijk aan; deze loopt over de Delfshavensche Schie en sluit aan de overzij, niet ver van daar, aan den zeedijk aan; aan de buitendijkszijde loopt hij door tot aan de Maas. De streek ten zuiden dezer dijken vormt de ambachten, die er naar heeten. De grens van Blommersdijk is eerst de Rotte, die het afscheidt van Rubroek; verder de Kruiskade, die het scheidt eerst van Cool en verder van Scoenderloe. Bokelsdijk wordt afgescheiden van Schoonrelo door den Middelweg, die een vervolg is van de Kruiskade en aan den Zeedijk aansluit juist daar, waar hij aan de Delfshavensche vaart een rechte hoek maakt. Buitendijks scheidt een bijna recht pad, dat aan den hoek begint en tot de Merwe voortloopt, het ambacht van Schoonrelo. Buiten die Ouden-, Blommers- en Beukelsdijken liggen 1°. de Voorpolder, tot aan de Slaekvaart, 2°. Voor-Rubroek tot aan de Rotte, 3°. Blommersdijk en Beukelsdijk (misschien = Bokels-ambacht). Buiten de Kruis- en Middelwegen liggen 1°. Cool, 2°. Schoonrelo, 3°. Bokelsdijk buitendijks. — Het kan echter ook zijn, dat de Ouwendijk aan de linkerzijde der Rotte voortgelopen heeft tusschen Voor- en Achter-Rubroek in meer noordelijke richting tot aan de Rotte tegenover de Koot (of zooals die op de kaart van 1609 heet: de Meerkote). Dan is aan de overzijde de Cleyweg het vervolg, die den eigenlijken Bergpolder scheidt van den Berg-en-Broekpolder en verderop van Schiebroek, om verder door den Oudendijkschen polder uit te komen aan de linkerzijde van de Rotterdamsche Schie, aan welks overzijde hij langs Bilresheul (met een zijweg rechts naar Ouderschie) voortloopt voorbij Spange, tot aan den Vermaveldijk (Veren-Mabelien-dijk? vgl. Bijl. d. Kron., N°. VI) en zoo verder naar den Zeedijk (vgl. vooral Bijl. d. Kron., N°. 122, blz. 184, waar de Nieuwe Rotte beschreven wordt te loopen van den Ouden dijk tot den Nieuwen dijk).

1) Zie hierboven, blz. 27.

2) Bijlagen der Kronijk, N°. VI; Oorkondenb., II, N°. 639.

3) Bijlagen der Kronijk, N°. XV.

4) Zie het Naschrift blz. 59. (N. v. d. R.)

Dirk Bokel in 1306 bezit ¹⁾, zal wel hetzelfde zijn als het „huis dat Ghyzebrecht Bokel's was" in den brief van 1298 ²⁾, De ligging van het huis, aan den rechteroever der Rotte even beneden den dam, maakte het tot een zeer geschikte woonplaats voor den ambachtsheer dier streek.

Dat deze een man van gewicht moet geweest zijn, blijkt onder anderen uit den titel van ridder, dien hij reeds draagt in de oudste oorkonden, waarin wij hem aantreffen. In 1285 komt hij voor als borg van de heeren van Amstel ³⁾, in 1288 als borg van den heer van Woerden ten behoeve van graaf Floris V ⁴⁾. In het eerste stuk wordt onmiddellijk na hem heer Ghisebrecht de But van der Eeme ⁵⁾ genoemd; in het andere worden die twee nog in nauwer betrekking tot elkander gebracht, het heet daar: „haer Gisebrecht Bot van der Eme, Gisebrecht Bokel zijn broeder." Ik durf niet aannemen, dat deze ééne aanwijzing, die of onjuist kan wezen of ook anders kan moeten worden verstaan, ons voldoende bewijs geeft, dat van twee broeders die beide Gysebrecht heetten, de een den naam van Bokel is blijven dragen en de andere den familienaam afgelegd en een nieuwen eigennaam aangenomen heeft ⁶⁾. Het wapen, dat zij voeren, kan geen opheldering geven, want But van der Eeme voert een sprekend

1) Bijlagen der Kronijk, N°. XVII.

2) Bijlagen der Kronijk, N°. XII. Vgl. mijn aanmerking hierboven, blz. 10. Misschien wordt hetzelfde huis in N°. XV van de Bijlagen der Kronijk bedoeld met „Ghizebrecht Bokels stalhuys." De beteekenis van „stalhuys" is niet met juistheid bekend; het woord komt ook voor in de verdeeling van het onderhoud der bruggen van Rotterdam van 13 Juni 1373 (Bijlagen der Kronijk, N°. 102), waar van „Florus van der Dune stalhuys" gesproken wordt. Ik zou het woord eer van een deftig woonhuis dan van een beestenstal willen verstaan.

3) Oorkondenb., II, N°. 571.

4) Oorkondenb., II, N°. 632.

5) Reeds genoemd in 1275: „Ghiselbertus dictus Bot, dominus jurisdictionis de Eme-kerke" (Oorkondenb., II, N°. 300. Zie ook N°. 541, 750, 932). Nog vermeld in 1303 (Van Mieris, II, blz. 26). Anno 1322: „Slut's [l. Buts] ambt van der Eeme" (Van Mieris, II, blz. 296; vgl. Oorkondenb., I, N°. 381). — Mabelia van Arkel, oudste dochter van Johan, trouwde heimelijk met . . . Bot van der Eeme. Na haars mans dood woonde zij te Utrecht bij haar broeder Jan, den bisschop, en werd na 1380 daar bij hem begraven. Zij stichtte te Utrecht een altaar in den Dom en een convent en had veel nazaten (Kemp, Heeren van Arkel, blz. 65, 66, 113). Johanna van der Eeme huwde in 1380 Daniel de Merwede (Van Mieris, II, blz. 650).

6) „Frater" wordt ook gebruikt in den zin van frater patruelis, en zelfs, in het algemeen, voor neef (H. J. S., in: Navorscher, dl. XXXVI, blz. 12, 204). Waarschijnlijk waren Bokel en Bot echter halve broeders, evenals Dirk van Brederode en Jan van Renesse, die ook broeders worden genoemd. (Zie het Naschrift, blz. 67. N. v. d. R.)

wapen: een bot of visch ¹⁾, dat hij natuurlijk te gelijk met den naam zal hebben aanvaard. Op zich zelf is echter de zaak volstrekt niet ongelooflijk; wij weten met zekerheid dat in iets later tijd een andere Bokel van naam is veranderd en zich „van Matenesse” is gaan noemen ²⁾. Wat deze gedaan heeft, kan een zijner voorvaders ook hebben gedaan. Wij laten de quaestie onbeslist.

Heer Gijsbrecht Bokel was in 1285 al niet jong meer. Nevens hem komt onder de borgen der heeren van Amstel voor „Ghisebrecht, har Ghisebrecht Bokels sone.” Hij had dus reeds een volwassen zoon in 1285, en zijn bloeitijd omvat derhalve, zooals onze gissing ook onderstelt, het geheele tijdvak van het indijken van zuidelijk Schieland.

Wanneer zal hij gestorven zijn? De gissing ligt voor de hand en is ook gemaakt ³⁾, dat hij kort voor 1298 gestorven is, omdat in dat jaar Nicolaas Persijn gezegd wordt gegijzeld te wezen „opt huys dat Ghysebrechts Bokels was”. Waarom hier het imperfectum gebruikt, als de eigenaar nog leefde?

Maar is de gewezen eigenaar, die hier bedoeld wordt, wel de ridder Bokel van 1285? Ik geloof het niet: in dat geval had men in een officieelen brief zoo als dezen moeten zeggen: het huis dat *heeren* Gijsbrecht Bokels was. Het ontbreken van dien titel doet mij gissen, dat niet van den vader maar van den gelijknamigen zoon, die nevens dezen in 1285 voorkomt, wordt gesproken. Te eerder, omdat ook het meermalen aangehaalde „bescheid”, dat van ongeveer denzelfden tijd is, kortaf van Ghizebrecht Bokels ambacht en Ghizebrecht Bokels stalhuis gewaagt. Ik zou derhalve gelooven, dat ridder Gijsbrecht Bokel ná 1288, in welk jaar hij met zijn titel nog duidelijk wordt vermeld ⁴⁾, en vóór 1296 overleden is, en, althans in het grootste gedeelte zijner ambachten, opgevolgd door den zoon, die ons reeds nevens hem in 1285 is ontmoet. Indien er dus met de uitdrukking: het huis dat van Gijsbrecht Bokel *was*, bedoeld wordt dat de eigenaar kort te voren gestorven was, zullen wij

1) Zie Van den Bergh, Wapenkunde, blz. 82. Vgl. het wapen van Eem (drie zilveren botten op een veld van keel) bij Van der Eyck, Z. Hollandt, blz. 36. — Bod als voor-naam: zie Van Mieris, III, blz. 111.

2) Zie de verhandeling van J. J. de Geer over het Geslacht van Matenesse, in de Berigten van het Historisch Genootschap, III, 1.

3) Onder anderen door J. J. de Geer.

4) Bijlagen der Kronijk, N°. VI.

dit van den zoon des ridders, niet van dezen zelf te verstaan hebben.

Doch ik twijfel, of wij de uitdrukking ook wel zoo moeten opvatten. Ik voor mij zou ze anders verklaren. Naar het mij voorkomt, volgt er geenszins uit, dat de laatste eigenaar het huis door den dood ontruimd had. Integendeel: in dat geval zou men het huis wel niet naar den onlangs gestorvenen maar veeleer naar den tegenwoordigen en levenden eigenaar hebben genoemd. De woorden: het huis dat van Gijsbrecht Bokel *was* ¹⁾, doen mij vermoeden, dat de eigenaar zijn huis en zijn goed om een of andere reden aan den graaf had verbeurd ²⁾; eerst in dien zin opgevat is de uitdrukking onberispelijk juist ³⁾. Het huis behoort thans aan den graaf, maar wordt nog aangeduid met den naam van den voormaligen bezitter. En wat is ook natuurlijker, dan dat de verdachte Persijn gegijzeld werd op een huis, waarover de graaf vrij kon beschikken? Zoo werd ook te zelfder tijd een ander edelman, Dirk van Brederode, verwezen op het huis te Wateringe, welks eigenaar, Jan van der Wateringe, niet dood maar bij de regeering verdacht en misschien van zijn goederen vervallen verklaard was.

Herinneren wij ons kortelijk den toenmaligen toestand der partijen.

Wolfert van Borselen was in 1298 de groote man. Van 30 April 1297, toen hij den jongen graaf Jan, den zoon van den vermoorden Floris V, de belofte om in alles zijn raad te vragen had afgedwongen, tot op zijn gewelddadigen dood te Delft in Augustus 1299, regeerde hij over Holland en Zeeland eigendunkelijk onder 's graven naam, en verdreef uit het bewind en uit het land al wie hij haatte of mistrouwde. Tot dezen zal waarschijnlijk ook Gijsbrecht Bokel hebben behoord, die in der tijd voor de heeren van Amstel borg was gebleven. Geen wonder als zulk een leenman van huis en goed ontzet werd.

1) Elders: „de tienden, die heeren Dircks van Raephorst plaghen te wesen ende hy jehens ons verbuert heeft” (Van Mieris, II, blz. 805).

2) De zaak is deze. Gijsbrecht Bokel, heer Gijsbrechts zoon, was in 1285 nevens zijn vader en een aantal andere edelen borg gebleven voor Amstel, op verbeurte van zijn goed, als Amstel den graaf beoorloogde. Door de wandaad, aan Floris V gepleegd, was de borg aansprakelijk en aangesproken en zijn goed verbeurd (zie Oorkondenb., II, N°. 571; Van Mieris, II, blz. 41). Zijn zoon Dirk kreeg het goed zeker terug wegens zijn ontzeggbrief: bij Van Mieris, II, blz. 28. (Vgl. het Naschrift, blz. 67. N. v. d. R.)

3) Vgl. echter Van Mieris, I, blz. 644: „dat goet dat Jans was van Heemstede,” aan den graaf gekomen door den dood van J. v. H. (blz. 642).

Indien deze onderstelling juist is, zal Bokel zijn herstelling waarschijnlijk aan den moord van zijn machtigen vijand te danken hebben gehad. Zeker is het echter dat hij niet tot de moordenaars werd gerekend: zijn naam komt niet voor onder degenen, die in den zoen van dit misdrijf eenige jaren later werden begrepen. Hij kan, toen die daad gepleegd werd, uitlandig zijn geweest. Hoe dit zij, dat hij zich bij de partij der moordenaars heeft aangesloten, is meer dan waarschijnlijk. Het is bekend dat weinige maanden later, in Mei 1301, te Veere een bloedige weerwraak is gepleegd aan heer Wolferts vijanden, die zich onvoorzichtig genoeg in de stad der Van Borselens hadden gewaagd. Onder de toen verslagenen wordt ook Gijsbrecht Bokel genaamd. Althans in een oorkonde van 1331 ¹⁾ vinden wij gewag gemaakt van „Ghizebrecht Bokel, Philips van Warmond ende anders ²⁾, die mid him doit bleven ter Vere.” Men verstaat dit gewoonlijk van een jongeren Bokel, en een lateren doodslag te Veere, waarvan echter de geschiedenis niets weet. Naar mijn oordeel kan geen andere moord dan die van „de weke voor St. Crucesdage ingaende Meye 1301”, en geen andere Bokel, dan die in 1298 zijn huis verbeurd had, bedoeld zijn. Immers uit denzelfden zoenbrief ³⁾ leeren wij, dat nog drie andere edellieden, Dirk van Zanthorst, Floris van Duivenvoorde en Wouter van Duivenvoorde, medeschuldigen aan het vermoorden van Wolfert van Borselen, insgelijks te Veere zijn omgebracht; en dat zij daar in 1301 omgebracht zijn, wordt ten stelligste bewezen door een vroegeren zoenbrief van 1309 ⁴⁾, die meldt dat om het zoengeld onder anderen opkwamen „Diederics erfnamen van Zanthorst, Florens ende Wouters erfnamen van Duvenvoirde”. Op welken grond zouden wij dan kunnen twifelen, of Gijsbrecht Bokel is te gelijker tijd met dezen, in Mei 1301, omgekomen? Ten overvloede voeg ik hier nog bij, dat de moord van de week voor St. Crucesdach 1301 een zoo treurige en algemeene vermaardheid had gekregen, dat, als er zonder meer van den moord te Veere gesproken wordt, geen andere dan deze bedoeld worden kan. Het verdient verder opmerking, dat voor Gijsbrecht Bokel hetzelfde zoengeld bepaald was als voor de heeren van Duivenvoorde, namelijk

1) Bijlagen der Kronijk, N°. XLIII.

2) Zoo moet men lezen: „anders”, d. i. anderen, niet „Andries”, zooals bij Van Mieris en in de Historiebladen.

3) Bijlagen der Kronijk, N°. XLIV.

4) Van Mieris, II, blz. 83.

400 pond Tournooisen, een aanzienlijke som, die op nieuw voor het aanzien van den ambachtsheer te Rotterdam pleit.

Wie is hem als zoodanig opgevolgd; liet hij ook zonen na? Op deze vragen geven een paar belangrijke oorkonden van 1303 het antwoord ¹⁾. In de eerste maken kond „wy Diderick Bokel en Ghysebrecht zyn broeder, Ghysebrecht Bokels kinderen”, dat zij van nu voortaan de moordenaars van graaf Floris geenszins zullen bijstaan, maar daarentegen graaf Jan van Henegouwen helpen tegen iedereen, op verbeurte van lijf en goed. In de andere oorkonde wordt een eensluidende belofte afgelegd door „Herman Bokel, heren Ghiselbrechts Bokels sone”. Uit deze twee brieven heeft men ²⁾ opgemaakt, dat Dirk, Gijsbrecht en Herman broeders waren en zonen van ridder Gijsbrecht. Het laatste vermoeden is reeds weêrlegd: wij hebben tusschen ridder Gijsbrecht en Dirk Bokel nog een anderen Gijsbrecht, die geen ridder geweest is, ingeschoven. Maar ook de gissing, dat Dirk, Gijsbrecht en Herman broeders waren, is onjuist en wordt weêrlegd door de titulatuur in de brieven. Dirk en Gijsbrecht zijn Gijsbrechts kinderen; maar Herman is een zoon van heer Gijsbrecht. Hij was dus een zoon van ridder Gijsbrecht, bij gevolg een broeder van den te Veere verslagenen, van wien Dirk en Gijsbrecht kinderen worden genoemd. Ook van elders is deze Herman Bokel ons bekend. Hij was in 1297 ambachtsheer van West-IJselmonde ³⁾, welke heerlijkheid hij denkelijk van zijn vader, ridder Ghijsbrecht, geërfd had, terwijl de ambachten in de buurt van Rotterdam aan Gijsbrecht, den ouderen broeder, waren verstorven.

De juistheid van deze opvatting wordt bevestigd door een oorkonde van April 1306 ⁴⁾. Zij betreft de opdracht van het huis te Weena door heer Dirk Bokel aan Nicolaas van Putten, met bepaling dat heer Dirk dit goed weer als leen terugkrijgt en nalaten zal aan zijn wettige nakomelingen: „Wair dat zake” (zoo lezen wij verder) „heer Dideric voirnoemt storve sonder wittelijke boerte, te comen op Bairte, sijnre suster, ende op hare wittelijke borte; storve die voirseide Bairte sonder wittelijke borte, dit goet come op Gijsbrecht Bokel Harmanszone ende op sijn wittelijke boirte.”

1) Van Mieris, II, blz. 28, 31.

2) Onder anderen J. J. de Geer, in de boven aangehaalde verhandeling over het geslacht van Matenesse.

3) Zie Bijlagen der Kronijk, N°. IX.

4) Bijlagen der Kronijk, N°. XVII.

Voor de genealogie is deze leenbrief van belang. Hij leert ons dat Ghijsbrecht, die in 1303 nevens Dirk als zijn jongere broeder voorkomt, of reeds in 1306 overleden was of anders een bastaard moet geweest zijn, uitgesloten van het erfrecht ¹). Immers bij ontstentenis van wettige nakomelingen van Dirk Bokel volgen de nakomelingen van diens zuster Baerte op, hetgeen bewijst dat Dirk toen geen wettigen broeder in leven had. Na het uitsterven van de linie van zuster Baerte, komt het leen aan de nakomelingen van Herman, die dus onmogelijk een broeder van Dirk kan zijn, maar, zooals wij reeds ondersteld hadden, zijn oom moet wezen. Hij was denkelijk in 1306 reeds overleden, want niet van hem zelf maar van zijn zoon Ghijsbrecht wordt gesproken.

In het voorbijgaan wil ik herinneren, dat er niet ver van Rotterdam, te Matenesse, nog een andere tak der Bokels gevestigd was ²). Dat zij slechts van verre aan de Bokels van Rotterdam vermaagschapt kunnen geweest zijn, volgt uit de bepalingen omtrent de erfopvolging in het leen van Weena. Hun stamvader zal een broeder of een oom geweest zijn van ridder Ghijsbrecht, den grootvader van Dirk Bokel. Denkelijk heeft hij Floris geheeten: althans er wordt in het „bescheid” van 1296 ³) melding gemaakt van „Bokels Florens ambacht,” welk ambacht ongeveer ter plaatse waar Matenesse gelegen was gesteld schijnt te worden ⁴).

Om op Dirk Bokel terug te komen: wat hem bewogen mag

1) Een bastaard-broeder van heer Dirk, Floris geheeten, komt ons herhaaldelijk in stukken van dezen tijd voor; hij was in 1331 schout in het ambacht van zijn heer broeder (zie den brief in de Bijlagen der Kronijk, N°. XLV, met de afbeelding van zijn zegel, en een brief van 1340 in: Bronnen v. d. Gesch. v. Rott., dl. II, Oudste Kronieken van Rotterdam, blz. 241).

2) Zie over dezen tak de aangehaalde verhandeling van J. J. de Geer, in de Berigten van het Historisch Genootschap.

3) Bijlagen der Kronijk, N°. XV. (De Fremery, Suppl. op het Oorkondenb., N°. 309. N. v. d. R.)

4) De uitgevers der Historiebladen hebben in de Bijlagen der Kronijk verschillende oorkonden en brieven opgenomen, die op dit geslacht betrekking hebben (zie N°. III, V, XVIII). Men wachte zich voor de misvatting van ze aan de heeren van Rotterdam toe te kennen. De Geer heeft in het archief van Matenesse geen enkel stuk gevonden, dat op de Rotterdamsche Bokels betrekking heeft: een bewijs te meer voor den verren afstand, waarop beide takken elkander bestonden. In den zoenbrief van 1331 komen als magen van Dirk Bokel voor: 1°. Floris heeren Dirks broeder (ons onbekend, tenzij de bastaard-broeder, van wien boven, bedoeld wordt); 2°. Ghisebrecht (misschien Hermans zoon); 3°. Jan Bodikszoon (onbekend); 4°. Dirk Dirkszoon; deze laatste zou Dirk van Matenesse, wiens vader ook Dirk had geheeten, kunnen wezen.

hebben om zijn huis aan Nicolaas van Putten op te dragen, kunnen wij slechts gissen. Denkelyk heeft daartoe zoowel het hooge aanzien van den held des Vlaamschen oorlogs als de nabijheid van zijn leengoed van Schoonderloo aanleiding gegeven. Hoe dit zij, Weena is sedert altijd een achterleen van Putten gebleven. Toen de Staten van Holland in 1591 de hofstede van Weena met de zeven morgen lands die er bij behoorden, allodiaal maakten ten behoeve der regeering van Rotterdam, die het leen kort te voren van den laatsten bezitter, Jhr. Jacob van Almonde, had gekocht, verklaarden zij uitdrukkellyk, dat het tot nog toe te leen was gehouden van de graven van Holland als heeren van Putten ¹).

Overigens behoefde Dirk Bokel de bescherming van een leenheer niet. Hij was zelf een groot heer. De trouw aan het huis van Henegouwen beloofd deed hij gestand, en wederkeerig werd hij door den goeden graaf Willem III in eere en aanzien gehouden. In 1306 zagen wij hem reeds met den titel van ridder prijken. Bij verschillende plechtige regeeringsdaden vinden wij hem als een der getuigen vermeld. De schryvers der *Historiebladen* hebben in hun *Kronijk* die bliken van het aanzien van den heer van Rotterdam zorgvuldig opgeteekend. Zonder twijfel was hij ook een rijk man. Zijn ambacht, waarin zich een gehucht snel tot een stad verhief, zal hem groote voordeelen hebben opgeleverd; verder was hij nog ambachtsheer van Bleiswijk; en bovendien hield hij van de abdij van Egmond de tienden in Bokelsdijk en Bloemersdijk en van de grafelykheid de tienden van Rotteban te leen ²). Met wie hij gehuwd was, is niet bekend; wel dat uit zijn echt geen zoon was geboren, hij had slechts een eenige dochter Agniese. Te haren behoeve verzocht en verkreeg hij in 1327 van graaf Willem III een soortgelijke gunst als een zijner voorvaders in der tijd van Willem II verkregen had: de vergunning namelyk, dat hem zijn dochter in al zijn leenen, uitgezonderd alleen Rotterdam, zou opvolgen. In het volgende jaar zien wij den graaf reeds als heer met Rotterdam handelen,

1) Resol. Holland van 30 Januari 1591. Putten was sedert 1459, na den dood van Jacob van Gaesbeek, met de grafelykheid vereenigd.

2) Van Mieris, II, blz. 758; Bijlagen der *Kronijk*, N°. XXXV. Als een MS. aantekening van J. J. de Geer juist is, komt anno 1327 een „Theodericus de Bokel, sororis (i. sororius) Swederi de Vianen militis,” voor, die geland was te Sliterhoeven onder Gasperden. Dit zal wel onze heer Dirk Bokel zijn. In 1325 was hij nevens H. v. Brederode en andere heeren met den graaf in besprek over het bedijken van Zwijndrecht (Van Mieris, II, blz. 351).

waaruit men allicht zou opmaken dat Dirk Bokel in dien tusschen-tijd overleden was ¹⁾. Dit schijnt echter het geval niet geweest te zijn. In een reeks oorkonden van na dien tijd treffen wij zijn naam nog aan, tot in 1333 ²⁾. Het is dus waarschijnlijk dat tusschen den graaf en zijn leenman overeengekomen zal zijn om reeds bij het leven van den laatsten de beschikking omtrent de leengoederen ten uitvoer te leggen, die eigenlijk eerst bij zijn sterven in werking had moeten komen. Om den aard dier beschikking en haar gevolgen te leeren kennen is van bijzonder belang de „Verclaring van alle des Graven renten” van 1334 ³⁾, waarin de beide ambachten te Rotterdam, dat van den graaf en dat van heer Dirk Bokel, worden onderscheiden, en het verpachten van beider inkomsten geregeld wordt. Misschien zou iemand geneigd zijn uit het noemen van heer Dirk Bokels ambacht in 1334 af te leiden, dat toen ter tijd heer Dirk nog leefde, maar zonder genoegzamen grond: het is niet ongewoon dat het ambacht na den dood van zijn heer, nog diens naam blijft voeren. In een stuk van 1430 ⁴⁾ wordt nog „s heeren Dirc Bokels ambocht” genoemd ter aanduiding van de heerlijkheid, die toen sedert lang Bokelsdijk heette. Hoe dit zij, omstreeks dezen tijd is Dirk Bokel stellig gestorven. Wij weten met zekerheid, dat hij overleden is tijdens Dirk Schrevel abt was van Egmond, en deze is gestorven in 1336 ⁵⁾. Derhalve kunnen wij den dood van den laatsten ambachtsheer van Rotterdam gerust stellen tusschen 1334 en 1336.

1) Ten onrechte echter. In het „bescheid” van omstreeks 1296 wordt gesproken: „in Ghizebrecht Bokels ambocht ende Outgiers heren Outgierssone te Rotterdam.” Het blijkt uit het Registrum Comitum Florentii, dat die heer Outgier in zijn tijd werkelijk de helft van Rotterdam bezat: „Haer Oytgier tseren Gilis sone van Vorschoten hevet ontvaen van den grave . . . voert dat ambocht van Rubroke ende van Rotterdam ter halver Rotte.” Dat halve Rotterdam en Rubroek was zeker lang voor 1328 aan de grafelijkheid vervallen, en zoo kon de graaf, voor nog Bokel's dood hem in het bezit der andere helft stelde, reeds keuren maken. Hieruit verklaart zich ook, dat in 1315 een huis te Rotterdam in Dirk Bokels-ambacht op het scheiden van 's Graven-ambacht ligt (Bijlagen der Kronijk, N°. XIX). Wij zullen dus moeten besluiten, dat in 1334 (zie Bijlagen der Kronijk, N°. LI) Dirk Bokel nog leefde.

2) In November 1328 (Van Mieris, II, blz. 472), in 1330 (ib., blz. 493), in 1331 (ib., blz. 510, 511), in 1333 (ib., blz. 540). Dat niet een ander van toevallig denzelfden naam bedoeld wordt, blijkt uit den titel van den genoemden heer Dirk: Dirk Bokel, ridder.

3) Bijlagen der Kronijk, N°. LI.

4) Van Mieris, IV, blz. 986.

5) Niet in 1326, zooals J. à Leidis (ed. Matthaeus), pag. 67, zegt: in dat geheele gedeelte zijner geschiedenis is de auteur tien jaren ten achteren. Den dood van

Zijn geslacht, hoewel voortaan verstoken van de heerlijke rechten op Rotterdam, bleef toch op de opkomst der plaats een grooten invloed uitoefenen. Immers Bokels ambacht paalde onmiddellijk aan de geheele westzijde van Rotterdam, en een aanzienlijk gedeelte der latere stad maakte voorsnog een deel uit van het ambacht. Uit de boven aangehaalde „Verclaring van alle des Graven renten” van 1334 blijkt, dat nagenoeg alles, wat ten westen van de Westewagenstraat gelegen is, de latere Korte Hoogstraat en het Roodezand ¹⁾, toen nog onder Bokels ambacht behoorde. Eerst in 1358 verkreeg de stad van de toenmalige ambachtsheeren, met toestemming van den graaf, vergunning om dat vrij uitgestrekte grondgebied binnen de stadsvesten te trekken en in haar poortrecht te doen deelen ²⁾. Aanleiding tot deze uitbreiding der stad gaf zeker in de eerste plaats de noodzakelijkheid om de huizen en schuren, die langs de nieuwgedolven vaart en den nieuw aangelegden rijweg naar Ouderschie (de Delfsche vaart en de Westewagenstraat) sedert 1340 waren gebouwd, en tevens de gebouwen aan den Hofdijk van Weena langs de Rotte naar den Middeldam (den Oppert ³⁾) tegen een vijandelijken aanval te beschermen en bij de stad in te lijven.

Op den grond, die dus met het Roodezand binnen de stadsvesten getrokken werd, stond een huis, in de beschrijvingen van Rotterdam zeer vermaard: Bulgerstein. Het was met zijn zes morgen lands gelegen ten westen van de Korte Hoogstraat, beneden 's dijks en strekte zich uit tot aan de vest. De ligging van het gebouw door zijn sloten omringd, en de verdeeling van het aangrenzende erf zijn nog nauwkeurig te erkennen in een teekening van 1561, die in het archief der stad berust ⁴⁾.

Willem III en het verschijnen der komeet, die beiden in 1337 hebben plaats gehad, stelt hij in 1327.

1) Roode Zand is geen ongewone benaming van streken. Tot opheldering der betekenis kan dienen Huygens Korenbloemen (ed. Bilderdijk), III, blz. 291: „Daer groeyt niet in rood sand.” Zie verder hiervoor blz. 31 noot 2.

2) Het geheele gebied der stad tot aan die vesten, uitgezonderd het Roodezand alleen, moet reeds te voren poortrecht hebben gekregen. (Zie hierboven, blz. 12 noot 3. N. v. d. R.)

3) De Nieuwpoort (Oppert) wordt reeds vermeld in November 1343 (Rotterdamsche Historiebladen, Kronijk, blz. 75).

4) Roterodamum Illustratum, I, blz. 22, N°. 39. — Op den plattegrond van Guicciardini komt Bulgerstein zeer duidelijk, op dien van Haestens reeds niet meer voor. (Zie de Plattegronden van Rotterdam, in 1895 uitgegeven als bijvoegsel bij Deel II der Bronnen voor de Gesch. v. Rott. N. v. d. R.) Zie verder hierna blz. 43 noot 4.

Over de oudheid van dit slot, en over de Bokels, die het gesticht, herbouwd en bewoond zouden hebben, is alweêr veel gefabeld, waarvan wij zelfs geen melding wenschen te maken. Denkelijk dagteekent het gebouw van niet vroeger dan den tijd der groote indijking en der afdamming van de Rotte, den tijd van Floris V of van Willem II, het midden der dertiende eeuw. Dat het ooit aan een Bokel zou behoord hebben, blijkt niet en is niet waarschijnlijk. De oudste vermelding van het huis komt voor in een oorkonde van 1330 of 1333 ¹⁾. Bij dien brief maakt zekere Dirk die Visscher, mitter hand ²⁾ van graaf Willem den III^{de} (d. i. onder zijn gezag), de woning en het erf als lijftocht aan zijn vrouw, jonkvrouw Hildegonde, om te versterven op den oudsten zoon of dochter, die uit hun huwelijk geboren zou worden ³⁾. Er wordt bijgevoegd, dat die beschikking geschiedde met goedvinden van Floris de Visscher, Dierick des Visschers oudsten zoon ⁴⁾, hetgeen bewijst, dat jonkvrouw Hildegonde de tweede vrouw van Dirk was, daar hij reeds een volwassen zoon had uit een vroeger huwelijk. Jonkvrouw Hildegonde heeft haar echtgenoot dan ook overleefd. In den Latijnschen stichtingsbrief der kapelrie van St. Jacobs-altaar in de parochiekerk te Rotterdam, van 16 April 1366 ⁵⁾ (bevestigd den 5 Mei 1366), komt zij voor als „Hyldegondis, relicta Theodrici Piscatoris, domicella de Bolgersteyne”. Tot welk geslacht zij zelve behoorde, wordt niet gezegd ⁶⁾; misschien had zij het huis, dat aan haar kinderen werd voorbehouden, aan haar man ten huwelijk aangebracht ⁷⁾. Overigens waren de Visschers wel geen edelen, maar toch zeer aanzienlijke lieden. In het *Necrologium Egmondanum* komen verschillende heeren en vrouwen van hun naam voor, hoewel het onzeker is of dezen ook van hetzelfde geslacht met hen waren. Maar zoowel Dirk als Floris ontmoeten wij herhaaldelijk in oorkonden van dien tijd, die ons hun rijkdom en aanzien bewijzen.

1) Bijlagen der Kronijk, N°. XLVIII.

2) Vgl. Oorkondenb., II, N°. 461: „mit onsen rade ende mit onser hant.”

3) Het huis wordt hier niet eens Bulgerstein genoemd, hetgeen zeker niet voor zijn oudheid pleit. Dat er echter geen ander dan Bulgerstein wordt bedoeld, blijkt uit de vergelijking met een veel lateren brief, van 1412, bij Van Mieris, IV, blz. 205.

4) Vrank de Visscher wordt vermeld anno 1347 (Bijlagen der Kronijk, N°. LXVII) en anno 1358 (N°. LXXVIII; Van Mieris, II, blz. 809).

5) Bijlagen der Kronijk, N°. XCIII, blz. 133.

6) Zij was van geboorte een Nagel (Bijlagen der Kronijk, N°. LXXXI). Ysebrant en Willem Nagel, Willems zonen, komen omstreeks 1360 te Delft voor (Van Mieris, III, blz. 141, 171), een Simon Nagel in 1358 (ib., blz. 84).

7) Misschien was het door de Visschers gesticht.

In de merkwaardige *Rekening van krijgskosten van 1315* ¹⁾ vinden wij „Floris li Visscher et Raymons li Lombers” als groote geldschieters vermeld. Denkelyk was deze Floris de vader van Dirk. In een brief van 6 Maart 1324 of 1325 ²⁾ betuigt graaf Willem, dat hij zijn land in Cole (dus in Bokels-ambacht), vijftig morgen meer of min, voor vijftien jaren verhuurd heeft aan „Floris den Visker ende Clayse Hoylede”. Die een zoo uitgestrekt domein in pacht neemt, is geen gewoon poorter; en de vennoot Claas Hoylede, behoorde tot een adellyk geslacht, waarvan zich een tak te Rotterdam had gevestigd, maar waarover ik hier niet zal uitweiden. Dirk Visscher zelve vinden wij in een soortgelijke vennootschap, in een brief van 1333, en wel met onzen ouden bekenden heer Dirk Bokel en zijn (basterd) broeder Florens; zij hadden gezamenlyk een hoeve in IJselmonde gekocht ³⁾. Meer andere bescheiden zal ik thans niet aanhalen. Het bovenstaande is voldoende om aan te toonen, dat al wat ons van de Bokels van Bulgerstein verhaald wordt, enkel verzinself is. Hoogstwaarschynlyk heeft dat huis nooit aan een Bokel behoord ⁴⁾. Aan de ware heeren van Bulgerstein, aan de Visschers, mag wel een afzonderlyk opstel in de *Historiebladen* gewijd worden, en evenzoo aan het geslacht der Hoyleden. De bouwstof, die daartoe reeds voorhanden is, is niet onaanzienlyk,

1) Van den Bergh, Gedenkstukken, I, blz. 107 vlg.

2) Van Mieris, II, blz. 337.

3) Van Mieris, II, blz. 540.

4) In 1356, in een belangryk stuk (Bijlagen der Kronijk, N°. LXXXI), het eerste waarin ik den naam Bulgerstein ontmoette, vinden wij Hildegonde, als weduwe, nog in leven. Van een broerszoon Pauwels wordt daarin gewag gemaakt en van der jonkvrouwen (volwassen) dochter, van geen zoon. Zij heeft dus denkelyk geen zoon nagelaten. Op de dochter moest dus, krachtens de bepaling der lijftocht (Bijlagen der Kronijk, N°. XLVIII) het goed versterven. Uit het opschrift van dit laatste stuk zou ik opmaken, dat haar naam Rikert was (vgl. dien naam in Bijlagen der Kronijk, N°. XXXI). In 1404 behoorde het huis aan vrouw Alijt Willem Gerritszonsdochter, denkelyk haar dochter of kleindochter (Vaderl. Chronijk, blz. 759). Het was toen kort te voren afgebrand, en het bijbehoorende land werd haar in eigendom gegeven. [Waarschynlyk moet in het origineel (Reg. II Hertogh Aelbrecht Cas. E., fol. 51) in plaats van Rotterdam gelezen worden Rotterban. N. v. d. R.] Dit verklaart ook, waarom in het Oudste Keurboek § 43 geen bewoner van Bulgerstein vermeld wordt. Waarschynlyk was Rikaerde gehuwd geweest met een Van Couwenhove, in welk geslacht wij in 1412 het goed, minstens reeds één geslacht lang, vinden (Van Mieris, IV, blz. 205). Het was toen aan Gerrit Oedsierszoon van Couwenhoven bestorven van Oedsier Gerritszoon (vgl. Craandijk, Cralingen, in Rott. Historiebl., Gesch. Stn., blz. 590); misschien was die Oedsier Gerritszoon een zoon van haar en van Gerrit van Couwenhove. In 1355 wordt Vrank van Coudenhove genoemd (Van Mieris, II, blz. 857), in 1430 Dirk van Coudenhove (S. Muller Hz., Het

en kan zeker uit de registers op het Rijksarchief nog veel vermeerderd worden.

Wij keeren terug tot ons punt van uitgang: de eerste uitbreiding van Rotterdam.

De ambachtsheeren, wier vergunning daartoe vereischt werd, waren „Willaem van der Wateringhe, ridder, heer van Teylinghen, (ende) vrouwe van der Wateringhe, heren Willems wijf voirs.” Wie dezen waren en hoe zij aan de heerlijkheid van Bokels ambacht waren gekomen, is een niet onbelangrijke genealogische vraag, waarover ik te liever wil uitweiden, omdat zij nog door den stadsbeschrijver Van Reijn ¹⁾ geheel verkeerd is beantwoord. Reeds toen hij schreef, waren alle gegevens voorhanden om haar juist op te lossen. Sedert hebben de uitgevers der *Historiebladen* in de *Bijlagen der Kronijk* nog eenige onuitgegeven bescheiden meêgedeeld, die ons in staat stellen de vraag nog vollediger en stelliger te beantwoorden.

De eenige dochter van heer Dirk Bokel, Agniese, huwde na haars vaders dood, waarschijnlijk in 1336 ²⁾, met Simon van Benthem, ridder. De geslachtsboom van dezen is niet met zekerheid op te maken; waarschijnlijk stamde hij af van Otto van Benthem, een zoon van graaf Dirk VI van Holland. Hij was een gunsteling van zijn vorst Willem III, die hem in 1330 met een recht leen van twintig ponden Hollandsch 's jaars begiftigde

Heiligegeesthuis te Rotterdam, blz. 20); in 1490 had Jan van Couwenhoven een huis op de Hoogstraat (Hist. Episc., I, p. 355). Bulgerstein was omstreeks 1470 een steenhoop, en evenzoo tijdens Jonker Frans (Bronnen v. d. Gesch. v. R., dl. II, De Oudste Kronieken, blz. 12, 69). Ik vermoed daarom, dat het na den brand niet herbouwd is, al wordt er in 1412 van gesproken, alsof het bestond, en dat het is blijven liggen, zooals de brand het had vernield. Sedert het binnen Rotterdam was getrokken, had het geen raison d'être meer. Weena, dat in 1426 verwoest schijnt te zijn, is evenmin herbouwd. In het uittreksel van De Riemer (Rijksarchief) 2° deel, komt voor: „Het huys ende lande geheten Volgerstee, gelegen binnen Rotterdam, werd van mijn Gen. Heere als Grave van Hollandt te leen gehouden, 18 Julij 1448.” Dit is getrokken uit Memoriael G. 2 fol. 11v, 16. Van der Sluys spreekt van Bulgerstein in den tijd van Karel den Stoute (De Oudste Kronieken, blz. 13) en Lois handelt daarover (ib., blz. 562—4); vgl. S. Muller Hz. in het Rotterd. Jaarboekje (III, blz. 4 en vooral 3 noot 1). Over de aangrenzende gronden was in 1504 proces (Rotterd. Historiebl., Kronijk, blz. 65/6). Omstreeks 1620 heeft de stad den grond van de Sasbouten te Delft gekocht en in 1662 aan particulieren verkocht (Lois in De Oudste Kronieken, blz. 564; S. Muller Hz., Het Heiligegeesthuis, blz. XXV). Een Bolgerstein, notaris te Delft, wordt genoemd in de Brieven van Uytenbogaert, II, blz. 339.

1) Van Reijn, blz. 52.

2) Toen werd namelijk haar lijftocht vastgesteld, hetgeen bij het sluiten van het huwelijk placht te geschieden (zie N°. LII van de Bijlagen der Kronijk).

om hem „tote siere ridderscip te helpen” 1). Misschien had hij het aan de goedgunstigheit van denzelfden graaf te danken, dat hij de hand verwierf van de rijke erfdochter van Bokel. Zelf was hij waarschijnlijk verre van rijk: de lijftocht van zijn vrouw vestigde hij voor het grootste gedeelte op dezelfde renten, waarmee hem de graaf had begiftigd toen hij ridder werd. Door zijn huwelijk eerst werd hij een vermogend man. Bij 's graven zoon en opvolger, Willem IV, bleef hij in gunst. In 1337 en 1339 2) komt hij ons voor als houtvester van den Haarlemmerhout, en aan het eind van het laatste jaar, den 29sten December, gaf de graaf „heeren Simon van Benthem, onzen trouwen ridder, ende vrouw Agniese, heeren Bokels dochter van Rotterdam, zijn wijf, om menigen trouwen dienst, die hun voorvaders ons voor dezen gedaan hebben en heer Simon voorschreven ons nog doen mag, ons huis te Teilingen” (en eenige goederen daarbij behoorende), „welk huis en goederen heer Simon van Benthem en Agniese zijn wijf houden zullen van ons en van onze nakomelingen te leen, alzo lang als zij beiden leven of een van hen beiden” 3). Een rijke gift voorwaar, die ons op nieuw herinnert, hoe kwistig de zoon van Willem III de domeinen wegschonk en vervreemde, welke zijn vader zoo zorgvuldig aan de grafelijkheid had voorbehouden.

Sedert dien tijd noemt zich heer Simon bij voorkeur Symon van Teilingen; niet meer Van Benthem 4), hoewel hij, zooveel wij weten, aan de Teilingens niet vermaagschapt was. Het zal niet ongepast zijn bij deze gelegenheid aan te toonen, hoe dat luisterrijke geslacht plotseling zijn glans heeft verloren, en zelfs

1) Van Mieris, II, blz. 500.

2) Muller, Reg. Hann., blz. 250 (29 November). Op Sint Jan te Midzomer 1346 benoemde Margaretha Jan van Boechorst tot zijn opvolger (De Jonge, Hoeksche en Kab. twisten, blz. 179).

3) Bijlagen der Kronijk, N°. LVII. — In 1340 leefde nog de weduwe van een ouderen heer Simon van Benthem (zie Schotel, Rijnsburg, blz. 347).

4) De identiteit van den vroegeren Simon van Benthem en den lateren Simon van Teilingen blijkt reeds daaruit voldoende, dat de eerstgenoemde, die in September 1337 (Van Mieris, II, blz. 597), en in Februari 1339 (ib., blz. 615) onder de ridders voorkomt, na de beleening met Teilingen verdwijnt en plaats maakt voor den tweeden (tusschen 1340 en September 1345, bij Van Mieris, II, blz. 631, 654, 655 en 692), die vóór dien tijd onder de ridders of knapen van Holland niet wordt aangetroffen. Het laatst vinden wij Simon van Benthem genoemd onder aan den brief van 9 Juni 1340, waarbij Rotterdam zijn vaart naar de Schie bekomt (Bijlagen der Kronijk, N°. LX): „Ad rel. Dom. Symon. de Benthem.” Wat alles afdoet: Simons dochter heet, zooals wij zullen zien, Janne van Teilingen, niet Van Benthem. Het zegel van Simon van Teilingen wordt vermeld, als hangende aan een brief, in den Codex diplom. van het Hist. Gen., I, blz. 63.

van zijn stamslot, het huis te Teilingen, beroofd is, waarover onze geschiedschrijvers nog altijd in dwaling verkeerden ¹⁾.

Het gewone gevoelen is dat het geslacht van Teilingen zich zijn vernedering heeft berokkend door zijn medeplichtigheid aan den moord van Floris V. En zeker is het, dat het geslacht tijdens de regeering van dien graaf nog hoogaanzienlijk en geëerd was, maar onder het Henegouwsche huis zijn aanzien en luister grootendeels verloren heeft. Even zeker is het tevens, dat onder de medeplichtigen aan den moord van Floris V een Van Teilingen genoemd wordt ²⁾. Er is dus schijn genoeg voor de gewone voorstelling.

Maar er bestaat een geloofwaardig bericht van een tijdgenoot, dat al de gevolgtrekkingen en vermoedens der latere historici in duigen werpt. Wilhelmus Procurator, de schrijver van het vervolg op de oude Egmondsche kroniek, die de adellijke geslachten van zijn tijd zeer goed kende, zegt op het jaar 1287: „Eodem tempore vir nobilis Albertus dominus de Voorne moritur et in Loisdunen sepelitur, cujus viduae, pulcherrimae videlicet dominae, curia in Teylinghen, ad Florentium comitem devoluta, ab eodem comite cum omnibus illi attinentibus tribuitur, sicut per eam hactenus possidetur, scilicet anno 1322” ³⁾.

Dus is het huis te Teilingen, dat in 1339 aan Simon van Benthem en zijn vrouw werd verleend, nog bij het leven van graaf Floris aan de graaflijkheid vervallen, en bij gevolg zeker niet wegens de medeplichtigheid aan den moord van dien vorst. Uit de woorden van den Procurator, „devoluta est ad comitem”, zou ik veeleer afleiden, dat ten gevolge van het uitsterven der rechte linie van het geslacht, het aloude leengoed aan den leenheer teruggekomen zal zijn. Voor die gissing bestaat ook buitendien genoegzame grond. Den 20sten November 1276 droeg Dirk heer van Teilingen zijn huis te Warmond, het later genoemde Oud-Teilingen, dat hij als allodium bezat, aan des graven neef Floris van Henegouwen op, om het onder zekere bepalingen als leen terug te ontvangen. Bij die gelegenheid blijkt het dat hij twee zonen had, de oudste Willem, de jongere

1) Vgl. met het volgende het opstel van L. Ph. C. v. d. Bergh over het huis van Teilingen in De Oude tijd, Jaarg. 1869, blz. 259 vlg. [En thans het opstel van Fruin over: De jongere tak der Van Teylingens, in: Bijdr. v. vaderl. gesch., 3° Reeks, X, blz. 78. N. v. d. R.]

2) Willem van Teilingen, bij Melis Stoke, IV, v. 1463, V, v. 357, 395 en bij den Klerk van de lage landen, blz. 170, 176.

3) Matthaeus, Analecta, II, p. 531.

Jan geheeten ¹⁾. En nu leeren wij uit het Egmonder necrologium ²⁾, dat Theodericus de Teylingen miles overleden is in November 1281 en Wilhelmus de Teylingen in Januari 1283 of 1284 ³⁾. Indien laatstgenoemde de oudste zoon van Dirk geweest is, wordt het waarschijnlijk dat met hem, die zeker nog jong was, de rechte lijn der Van Teilingen opgehouden heeft te bestaan, en dat op die wijs Floris V in staat is gesteld, om aan de weduwe van Albrecht van Voorne hun huis en leengoed te schenken ⁴⁾. Opmerkelijk is het, dat zij zelf in 1293 verklaart ⁵⁾, dat al het goed dat zij van haar lieven heer en neef ⁶⁾ Floris houdt, aan hem terug zal vallen, indien zij een man mocht nemen. Dit schijnt tamelijk wel te kennen te geven, om wat reden de galante Floris haar, „pulcherrimae videlicet dominae ⁷⁾”, een slot niet ver van zijn geliefd ⁸⁾ Vogelenzang ter woning schonk. Zij was van Waalsche afkomst: Catharina de Durbuy ⁹⁾. Na Floris' dood hertrouwde zij, misschien half gedwongen, met Wolfert van Borselen ¹⁰⁾, die toen ter tijd alvermogend in Holland en Zeeland

1) Oorkondenb., II, N°. 322.

2) Van Wijn, Huiszittend leven, II, blz. 135.

3) Zijn weduwe wordt vermeld in 1287 (Oorkondenb., II, N°. 610).

4) In Februari 1290 was zij nog alleen vrouw van Voorne (Oorkondenb., II, N°. 689).

5) Oorkondenb., II, N°. 851.

6) Floris V noemt haar „nicht,” terecht: zie Wauters, Jean I. Tabl. geneal.

Hendrik I van Brabant

had onder andere kinderen twee dochters:

uit het 1 ^e huwelijk	uit het 2 ^e huwelijk
Mathilda = Floris IV	Elisabeth = Dirk van Kleef
Willem II	Mathilda = G. van Durbuy.
Floris V.	Catharina.

Beiden hadden dus denzelfden overgrootvader.

7) Vgl. Oorkondenb., II, N°. 412.

8) Vgl. Klerk van de lage landen, blz. 133.

9) Cf. Bertholet, Hist. de Luxemb., III, p. 303; Teschenmacher, Ann. Cliviae, p. 434 annot. § IX; Duchesne, Hist. de la Maison de Limbourg, p. 74, 98.

Walram van Limburg

huwt tweemaal:

1 ^e huwelijk:	2 ^e huwelijk met Ermensinde van Luxemburg:
Hendrik van Limburg	Hendrik van Luxemburg
Walram van Limburg.	Gerard van Durbuy.
	Gerard van Durbuy = Mathilda van Kleef.

Ermengard = G. van Blankenheim. N. = Grandpreit.

(N.B. Hoewel Duchesne geen derde dochter kent, moeten wij wel aannemen, dat Catharina van Durbuy een derde dochter geweest is.)

10) Vgl. Van Mieris, II, blz. 517.

was. Spoedig door den moord te Delft voor de tweede maal weduwe geworden, bleef zij te Teilingen wonen ¹⁾, in aanzien bij de Henegouwsche graven en geëerd door haar onderhoorigen, tot aan haar dood in 1328. Toen kwam het huis en goed aan de graaflijkheid terug. Willem III schijnt het daaraan gehouden te hebben. Zijn zoon verleende het, zooals wij zagen, aan Simon van Benthem en zijn vrouw, doch slechts voor hun leven, niet in erfleen. Dat bleef voortaan het gebruik ten opzichte van dit goed. Sedert is het nooit voor langer dan voor één leven door een graaf van Holland vervreemd.

De Van Teilingens, die in de oorkonden na 1284 voorkomen, zijn dus denkelijk slechts neven van de uitgestorven hoofdstam ²⁾. Zij bezitten de aloude leengoederen niet meer; slechts zulke goederen, gelijk het huis te Warmond, die uit andere oorzaken en op andere voorwaarden hun toekwamen, zullen in hun bezit gebleven zijn. Deze waren echter niet zeer aanzienlijk, en geen nieuwe gunstbewijzen der graven kwamen ze vermeederen. Op die wijs daalde het aanzien van het geslacht in de 14de eeuw aanmerkelijk. Het heulen van een Van Teilingen met de moordenaars van Floris V (misschien wel uit wrok over het intrekken van het familieleen en het wegschenken er van aan een schoone gunsteling) kan wel hebben meêgewerkt om het eens zoo luisterrijke huis in vernedering te houden, maar die vernedering zelve vloeide uit andere oorzaken voort.

Wij keeren terug tot Simon, heer van Teilingen, die geen Van Teilingen was. Wij ontmoeten hem in de eerstvolgende jaren meermalen onder de grooten des lands; het laatst, zoover ik weet, in Juni 1345 ³⁾. Ik zou meenen, dat hij in September van datzelfde jaar met zijn graaf en zooveel andere edelen in

1) Zij bezat ook Hillegom met de Vennep (Van Mieris, II, blz. 617).

2) Met uitzondering van Jan, den jongeren zoon van Dirk („Jan des heren sone van Teilingen”), die vermeld wordt in 1285 (Oorkondenb., II, N°. 571), in 1287 (II, N°. 616), in 1292 (II, N°. 803), in 1293 (II, N°. 856), in 1294 (II, N°. 878), in 1296 (II, N°. 954) en in 1297 (II, N°. 975, 999, 1016).

3) Van Mieris, II, blz. 692; Berigten van het Hist. Gen., III 1, blz. 104; Grafelijkheidsreken., III, blz. 351. — Uit de Grafelijkheidsrekening van Joh. van Nederhem (13 November 1344—31 Maart 1345) blijkt, dat heer Simon van Teylingen en Mr. Claes Stuyt in December 1344 naar Avignon zijn gezonden, om dispensatie te vragen voor een reeds aangegaan (maar nooit voltrokken) huwelijk tusschen Reinoud III van Gelderland en Isabella van Henegouwen, zuster van Willem IV (Grafelijkheidsreken., III, blz. 394). — Een Simon van Benthem, ridder, komt voor in 1349 bij Van Mieris, II, blz. 765, maar verkeerdelijk; hij behoort tot 1339: zie Van de Wall, Handv. v. Dordr., blz. 183.

Friesland gesneuveld is. Althans onder de gesneuvelden worden Simon en Dirk van Teilingen genoemd, en, hoewel men deze twee gewoonlijk voor broeders houdt, bestaat daartoe geen grond, en is het mijns inziens waarschijnlijker dat zij alleen den naam gemeen hadden, en dat Simon van Teilingen geen ander is dan Simon van Benthem, de schoonzoon van heer Dirk Bokel ¹⁾. Zooveel is zeker, dat de echtgenoot van Agniese Bokel omstreeks dezen tijd overleden moet zijn ²⁾. Immers in het voorjaar van 1348 ontmoeten wij haar, hertrouwd met Gerrit van Herlaer, heer van Amersoye.

Haar tweede echtgenoot was een man van geen geringer aanzien dan de eerste. Hij was een jongere broeder van Jan van Herlaer, ridder, heer van Ameyde ³⁾, die gedurende eenigen tijd 's graven baljuw in Rijnland en Woerden geweest is. In een lijst van hen, die in het jaar 1353 's graven kleederen dragen ⁴⁾, vinden wij den heer van Amersoye onder de baanrotsen, vóór de ridders zelfs in rang, geplaatst. Hij was dus van hooge waardigheid. En hij moet tevens vermogend zijn geweest. In een oorkonde van 1352 ⁵⁾ betaalt graaf Willem V een som van 3487½ oude schilden aan „onsen ghetrouwen heren Gheraerde van Herlaer, heere van Amersoye, in minderinghe van dier scout, die wi hem sculdich zijn in diensten die hi ons ghedaen heeft.” Die diensten waren denkelyk krijgsdiensten, als aanvoerder van een schaar huurlingen den graaf bewezen.

Toen Agniese Bokel dit tweede huwelyk sloot, verloor de bezitting van het huis te Teilingen veel van zijn waarde voor haar. Zij hield het slechts voor haar leven. Zij woonde met haar man waarschijnlijk aan het hof of op zijn bezittingen. Zoo kan het ons niet verwonderen, dat zij geneigd was van haar recht op Teilingen tegen een behoorlyke schadeloosstelling afstand te doen. Zij deed het omstreeks Pinksteren van 1348 ⁶⁾, en be-

1) Wagenaar, III, blz. 260 (zeker om Van Mieris, II, blz. 759).

2) Daaruit volgt, dat de Simon van Teilingen, die tusschen 1355 en 1365 herhaaldelyk wordt genoemd, een ander is dan Simon van Benthem, heer van Teilingen. Dit blijkt ook daaruit, dat hij nog geen ridder was: in een M.S. lijst dergenen, die anno 1353 's Graven kleederen dragen, vinden wij denkelyk denzelfden nog maar onder de knapen genoemd.

3) Zie Van Spaen, Inleid. tot de Gesch. van Gelderland, III, blz. 266, IV, Cod. dipl. blz. 62.

4) Matthaeus, De jure gladii, p. 367; vgl. Van Mieris, II, blz. 649.

5) Codex diplom. van het Hist. Gen., 2^e Serie, I 1, blz. 71.

6) Vgl. De Jonge, Onuitgeg. stukken, St. I, blz. 28; Van den Bergh, Gedenkst., I, blz. 190.

hoeve van heer Gerrit van Heemstede, op dat oogenblik een gunsteling en vertrouwde van den verbeider Willem V, wiens brieven hij gewoon is mede te teekenen en te zegelen ¹⁾).

Op deze wijs ging Teilingen aan Gerrit van Heemstede voor zijn leven over. Maar deze behield het niet zoo lang. In den oorlog tusschen den Verbeider en zijn moeder, die weldra uitbarstte, trok hij partij voor de moeder en zag uit dien hoofde zich door den zoon van zijn leengoed beroofd. De Herlaers daarentegen trokken partij voor den zoon, en aan Jan, den baljuw van Rijnland en Woerden, werd het verbeurd verklaarde huis te Teilingen in bewaring gegeven ²⁾. Van de diensten, door Gerrit aan den graaf bewezen en door dezen in 1352 gedeeltelijk betaald, spraken wij reeds. Hij overleefde den oorlog niet. Nog eer de zoen tusschen Margaretha en haar zoon getroffen was, moet hij overleden zijn; in het voorjaar van 1354 beschikten zijn broeders reeds over de door hem nagelaten goederen ³⁾. Hij stierf kinderloos, zoo als uit die beschikking blijkt. Zijn vrouw was hem voorgegaan. In November 1352 was althans haar dochter Janne van Teilingen onder voogdij van heer Jacob van den Binchorst, haar oom, die haar toen met goedvinden van den graaf ten huwelijk gaf aan heer Willem van de Wateringhe ⁴⁾. Op Vrijdag na Jaarsdag daaraanvolgende wordt van een stuk lands gezegd, dat het paalt aan grond van „die vrouwe Jan, heren Willems wijf van der Wateringhen” ⁵⁾: het huwelijk is dus spoedig voltrokken. Op deze dochter hadden de leengoederen, die de moeder slechts wegens een bijzondere vergunning van den graaf gehouden had, niet kunnen overgaan, zoo ook niet te haren behoeve een gelijke vergunning verworven was, waarvan wij wel geen bewijs vinden, maar die wij met reden mogen veronderstellen, omdat wij de dochter evenals de moeder in het gerust bezit van Bokels-ambacht aantreffen.

In 1358 was zij, gelijk wij reeds zagen, de vrouw van heer Willem van de Wateringhe. Deze was een man van gelijken rang

1) De overdrachtsbrief is (naar het register O. R. in Beieren op het Rijksarchief, fol. 102 vs.) gedrukt in de eerste uitgave van dit opstel. (N. v. d. R.)

2) Handvesten van Leiden, blz. 793.

3) Zie Van Mieris, II, blz. 822; vgl. III, blz. 76.

4) Zie Reg. E. L. 25 (Rijksarchief) fol. 16 vs.

5) *Ib.*, fol. 23 vs.

als zij ¹⁾, en die in den burgeroorlog dezelfde partij had getrokken als de Herlaers, de partij van den verbeider. In 1350 komt hij ons het eerst voor, nog als knaap ²⁾, in 1351 reeds als ridder ³⁾. In 1353 werd hij aangesteld als kastelein van het huis te Teilingen voor den tijd van drie jaren. Bewijs genoeg, dat hij bij Willem V in gunst stond. De meer bekende Gerrit van de Wateringhe, die eerst een der meest vertrouwde vrienden van den graaf was en later, toen bij dezen de krankzinnigheid zich bij vlagen begon te openbaren, jammerlijk door hem werd omgebracht, was, zoo ik mij niet bedrieg, een broeder van hem. Althans aan hem werd in de eerste plaats het vergeven der kapelrie toegestaan, die ter verzoening van dien moord werd gesticht ⁴⁾. In 1357 ontving hij een bijzonder gunstbewijs van den graaf. Hij, die vroeger kastelein van Teilingen was geweest, kreeg thans het huis en het goed dat er bij behoorde te leen voor zijn leven. Misschien was hij reeds aan de dochter van den laatsten leenheffer, Janne, de dochter van Simon van Teilingen, gehuwd of verloofd, en verkreeg hij uit dien hoofde het leen, dat een soort van familiegoed was geworden. Tevens bracht zijn vrouw hem de leenen van haar vader, Bokels-ambacht en Bleiswijk, en de rechten en tienden die er aan verbonden waren, ten huwelijk. Wij hebben reeds gezien, hoe hij en zijn vrouw een gedeelte van hun ambacht, onder goedkeuring van hun leenheer, aan de stad Rotterdam afstonden. Zeker is dit ook niet zonder een schadeloosstelling in klinkende munt geschied, hoewel wij ook daarvan geen stellig bewijs bezitten. Gedurende de twisten, die weldra bij het krankzinnig worden van Willem V ontstonden, hield hij de partij van den ruwaard Albrecht. Hij schijnt zelfs door de oproerige Delvenaars in 1358 of 1359 gevangen genomen

1) De eerste heer van Wateringen was „Gerardus miles, filius domini Ogeri de Hogh,” omstreeks 1260 (Oorkondenb., II, N°. 61, 157); hij komt meermalen voor, het laatst in 1287 (Oork., Nal. N°. 71). Hij werd opgevolgd door zijn zoon Jan (zie het „bescheid” in den aanvang), die zich in 1300 aan het huis van Avennes verbond (zie Van Mieris, II, blz. 11, 16 vlg.; Oork., II, N°. 1072). Wij treffen hem nog in 1333 aan (Van Mieris, II, blz. 544), in 1345 (blz. 692), in 1348 (blz. 746) en in 1355 (blz. 795). Dat onze Willem zijn zoon was, blijkt uit Bondam's uittreksel uit het register van Loosduinen op het jaar 1373, waar Kerstine van de Wateringhe haar broeder Willem en haar vader Jan vermeldt. (Vgl. het opstel van Frederiks over het geslacht van de Wateringe in Bijdr. vad. gesch., N. R. dl. VIII, blz. 13. N. v. d. R.)

2) Van Mieris, II, blz. 778.

3) Ib., II, blz. 795.

4) Ib., III, blz. 36. Hij was omstreeks 1358 een der raden van Holland (ib., III, blz. 50) en in 1363 een van 's graven mannen (ib., III, blz. 153).

te zijn ¹⁾; er is een oorkonde tot ons gekomen, waarin gezegd wordt dat het huis te Teilingen gedurende zijn gevangenschap voor hem en voor den ruwaard bewaard zal worden door zijn broeder Albrecht van de Watteringhe en diens gezellen ²⁾. Na de spoedig gevolgde onderwerping van Delft treffen wij hem weer op vrije voeten aan, in Augustus 1359 ³⁾, en in de volgende jaren meermalen, voor het laatst, zoover ik weet, in December 1363 ⁴⁾. Hij en zijn vrouw zijn beiden vóór April 1365 overleden ⁵⁾, beiden jong van jaren, vooral de vrouw; zij had zeker nog geen dertig jaar bereikt ⁶⁾. Zij stierven kinderloos ⁷⁾.

De meeste dezer bijzonderheden, die ik betreffende Dirk Bokel en zijn nakomelingen heb kunnen mededeelen, staan vermeld in een belangrijk uittreksel ⁸⁾ uit een oud register der abdij van Egmond, dat ten titel draagt: „Dit is 't haercommen van de tienden, die heer Willaems vrouwe van der Watteringhe seyt, dat zij van den godshuse van Egmonde ⁹⁾ houden sal te leen circa CIO. CCC. XXX”.

1) In een veel latere oorkonde van 1418 (Van Mieris, IV, blz. 464) wordt gesproken van oude brieven, „die verloeren ende verbijstert worden in der tijt, dat onse goede stede van Delf dat huys ter Watinge mit heerkräfte wonnen.”

2) Van Mieris, III, blz. 84.

3) De Lange van Wijngaarden, Beschr. van Gouda, I, blz. 137.

4) *Ib.*, I, blz. 155, 123^a.

5) Janne van Teylingen wordt in 1362 genoemd in het testament van Margaretha van Rosenburgh (Schot, Rijnsburg, blz. 138). (Vgl. Bijdr. en meded. Hist. Gen., XXII, blz. 301. N. v. d. R.)

6) Indien het althans waar is (wat ik blz. 44 beweew), dat haar moeder omstreeks 1336 gehuwd is.

7) Een bastaarddochter van wijlen heer Willem van de Watteringe, Kateline, kreeg van haar moei, Kerstine van de Watteringe, vrouw van Maelstede, eenig land onder Watteringe gelegen in 1373, volgens een MS. excerpt van Bondam uit een register van de abdij van Loosduinen (Bibl. der Maatsch. v. Ned. Lett.). Zij huwde later met Simon van Alkemade.

8) Matthaeus, Notae in Annales Egmond. J. a Leidis, p. 222. — Ik vertrouw, dat de uitgevers der Historiebladen dit stuk in de Bijlagen der Kronijk zullen plaatsen op het jaar 1358, omstreeks welken tijd het schijnt geschreven (niet in 1330, zooals ten onrechte op den titel staat); het is ook te vinden bij Van Mieris, II, blz. 758, die het verkeerdelijk tot het jaar 1348 of 1349 brengt. (Dit is geschied: zie N°. LXXXVIII. Vgl. hierboven blz. 27 noot 1 en hierachter het Naschrift, blz. 63 noot 3. N. v. d. R.)

9) Het recht van de abdij van Egmond op de kerk te Vlaardingen en wat daarbij behoorde, berustte voor den lateren tijd op het charter van 1162 (Oork., I, N°. 143), van graaf Floris gekocht (Oork., I, N°. 153). Eerst was er over die en andere kerken tusschen Utrecht, Egmond en Epternach gestreden (Oork., I, N°. 85, 86, 89, 93). In 1063 beweerde de bisschop, dat de graaf van Holland hem in het bezit der kerk o.a. van Flardinghe en van hare kapellen, o.a. die van Harge (Ketel) en Scie, had gestoord. In 1064 kreeg hij die van den keizer terug. Het bekende charter van 1083 had reeds voor hem

Van de nalatenschap van Willem en zijn echtgenoot ging alleen Wateringe over op Albrecht, Willem's broeder, en na diens dood op Willelmina zijn dochter, die met Gerrit van Egmond gehuwd was en de heerlijkheid in dat huis overbracht ¹⁾. Het huis te Teilingen werd verleend aan Gerrit van Heemstede, denzelfden aan wien het jaren te voren Agniese Bokels dochter had afgestaan, maar die er eerst van ontzet was en later ten behoeve van den graaf er plechtig afstand van gedaan had ²⁾. Na twintig jaren kreeg hij thans de oude bezitting weder van den ruwaard Albrecht, bij wien hij in blakende gunst stond. En tevens ontving hij de overige vervallen leengoederen der Bokels: de ambachten Bleiswijk, Blomersdijk en Bokelsdijk met alzulke tienden en heerlijke goederen als de vrouw van de Wateringhe hield van de graaflijkheid van Holland in haren laatsten leven ³⁾.

best. Ik spreek niet van den blaffert van circa 1083 (Oork., I, N°. 105), omdat de namen Oldscie en Berkel van de kerken op een lateren tijd kunnen wijzen (ook in de Hecmundensia, p. 208). Maar de ware bewijsbrieven van eigendom zijn de brief van 1156 (Oork., I, N°. 133), die het recht aan den graaf geeft, en die van 1162, waarbij de graaf er de abdij van Egmond mede begiftigt. Het laatste stuk herhaalt de eigen woorden van het charter van 1083, waar slechts het woord „universa” voor „decimatione” ontbreekt: „ecclesia Flardinghe cum universa decimatione inter fluvium Matlinge et rivulum Thurlede qui vocatur Harga”; en het voegt er bij: „cum omnibus attinentiis suis tam in praediis quam in mancipiis, sicut a comite Arnolde tradita est et a Theodoro comite confirmata.” Maar het charter van Arnulf — echt of onecht — van voor 993 (Oork., I, N°. 68), dat men zoowel in 1083 als in 1162 zeide slechts te herhalen, sprak van „ecclesia super ripam fluminis quod vocatur Flardinghe cum decimatione sua, similiter Hargen et Sce cum decimatione sua”. (Zoo ook het Evangelieboek: Ned. Rijksarchief, blz. 193.) Dat toevoegsel nu in 1162 wordt daaruit verklaard, dat Vlaardingen een moederkerk was, en Herago (Ketel) en Sce (Ouderschie) filiaalkerken, die gelijkelijk door Epternach aan den graaf waren afgestaan. Zoo begrepen het ook de Egmondsche geestelijken, die de gift verhaalden en verklaarden. In de Annales Egmondani (blz. 59, herhaald in Kluits Chronica, blz. 110) lezen wij: „Eodem anno (1162) Florentius comes filius Theoderici comitis inspiratione divina compunctus recognovit patrem suum in hoc errasse, quod capellano suo Thitboldo Flardinghe ecclesiam violenter magis quam juste tradiderat, et optulit eam cum fratre suo Roberto ecclesiae Egmondensi, quam quondam Arnulfus comes cum filiabus suis eidem contulerat.” (Hierop volgt in de Annales een bericht, dat in de Chronica ontbreekt.) Op deze giften en documenten berust zeker het gezag der abten over de kerk te Scie, waarvan een bewijs in het stuk van 1266 (Oork., II, N°. 136). Reeds veel vroeger had de abdij over de tienden in Rodenrise beschikt, omstreeks 1161 (Oork., I, N°. 140). Wij zagen hoven, dat de Bokels hun tienden van Egmond hielden. En Scie strekte zich kerkelijk ook uit over Matenese (Van Mieris, III, blz. 18).

1) Van Mieris, III, blz. 499.

2) Dit geschiedde 25 Maart 1366. Van het kasteleinschap van Teilingen c.a. heeft Heemstede echter spoedig weer afstand gedaan: in December 1366 wordt het reeds aan Albrechts gemalin in lijftocht gegeven (Van Mieris, III, blz. 200).

3) Van Mieris, III, blz. 174. Er wordt bijgevoegd: „Wtgheset (d. i. uitgenomen) den wilden veen, dien hair Willem van der Wateringhe begonnen hadde wt te gheven,

Hij trad dus in al de rechten der Bokels, voor zoover de graaf er over beschikken kon. Over één leen had deze echter de beschikking niet. Het huis te Weena hadden de Bokels gehouden niet van de grafelijkheid maar van de heeren van Putten, en wel op bijzondere voorwaarden, afwijkende van die waarop zij hun overige leenen bezaten. Wij herinneren ons de bepalingen daarover van den leenbrief van 1306. Indien de nakomeling-schap van Dirk Bokel uitstierf, zou diens zuster Barte met haar nakomelingen aan de beurt komen; eindelijk, zoo ook deze ontbraken, de nakomelingen van Herman Bokel, heer van West-IJselmonde ¹⁾. Deze bepalingen werden thans, bij het uitsterven van de linie van Dirk Bokel, ook nageleefd ²⁾. Wij

want hij 't mit rechte niet doen en mochte." Dit zal wel hetzelfde veen zijn, dat Albrecht in 1386 in erfpacht afstond aan zijn kamerling Floris Ghijsbrechtszoon, en dat beschreven wordt als: „ghelegghen in den ambocht van Bleyswijc, ende ons aenquam van der vrouwen doot van der Wateringhe, heren Willems wijf van der Wateringhe." Deze giftbrief berust nog onuitgegeven in het archief der stad Leiden.

1) In het stuk van 16 Juli 1297 (Bijl. d. Kron., N°. IX), ontmoeten wij har Ogier en Herman Bokel als ambachtsheeren van IJselmonde. Uit latere bescheiden volgt, dat Cralingen Oost-IJselmonde bezat, waarvan wij weer vernemen uit het deelingscontract van 1364 (Van Mieris, III, blz. 162). Het vererft daarna op dezelfde wijze als Cralingen, totdat Jan van Polanen van der Leck het in 1435 voor de helft verkoopt aan Godschalk Oem van Wijngaarden en voor de andere helft aan Hugo van Lannoy (Balen, Dordrecht, blz. 1338; Oudenhoven, Zuythollant, blz. 262, vgl. Van Mieris, IV, blz. 1069). West-IJselmonde blijft bij de Bokels, van wie het komt op de Boechorsten, die het in 1511 verkoopen aan Mr. Andries van Hargen (Oudenhoven, blz. 264/5). In 1446 wordt het overstroombd en op nieuw bedijkt (Oudenhoven, blz. 263). Uit den twist der ambachtsheeren, in het stuk van 1297 vermeld, blijkt, dat het oudtijds één ambacht was geweest.

2) Frederiks deelde mij mede, in de rekening van den rentmeester-generaal van Noordholland over 1529 (los tusschen fol. 44 en 45) een afschrift gevonden te hebben van een Leidschen schepenbrief van 13 December 1369, die het bovenstaande bevestigt. Hij luidt aldus: „Wy Willem Vlaminck ende Gherijt Cam, schepenen in Leyden, doen cond allen luyden, dat voor ons quam Jacob Bokel, die van recht erfnaam ende leenvolger („erffnaam" is opmerkelijk; „leenvolger" is juist: zie Bijl. der Kron., N°. XCVI, XCVII, van het jaar 1367) heet wesen van heer Willems vrouwe van der Wateringhe, ende schout quyte ende gaf over den Abte van den Convente van Hecmond den thiende van Bokelsdijck, beyde binnen ende buyten dijcks, ende den thiende van Cole (van Bloemersdijk wordt gezwegen; de tienden van Blommersdijk, Cool en Zonneveld zijn later door de Bokels genoten: zie Ber. v. h. Hist. Gen., III, blz. 98), alsoe groet ende alsoe cleene, alsoe die voersejde vrouwe van die Wateringhe te houden placht van den Abt ende Convent voirs. Ende hiermede gaf hy over ende scout quyt over hem ende syne nacomelinge alle recht ende betooch, dat hy of sijn nacomelinge dairoff hebben mochten. Voirt soe geloefde Jacob voirs. over hem ende syne nacomelinge, nymmermeer te onderwinden van den thyenden tot Scoenreloe, die in twiste stont tusschen den Abt ende die vrouwe van die Watering voirs. Ende hiermede sal alle seggen, twist ende sceel gescheyden wesen tusschen den Abt ende Jacob voirs. van den voirsejden thienden. In kennisse der waerheyte soe hebben wy schepenen voirs. om bode wille van Jacob Bokels

moeten aannemen, dat de tak van zijn zuster Barte uitgestorven is geweest. Althans Zweder van Abcoude, die sedert 1361 heer van Putten was ¹⁾, verleidde den 16^{den} April 1365 „dat huys ter Wedena mit sinen toebehooren met zeven morgen landts dairomtrent naast gelegen, aan Jacob Beukel, Ghisbrecht Beukels zoon ²⁾”. Wie deze Jacob Beukel is, wordt in den brief niet nader aangeduid; maar in verband met de bekende voorwaarden, waarop in 1306 het leen was uitgegeven, is het mijns inziens niet twijfelachtig, dat Jacob Gijsbrechtszoon de zoon is van Gijsbrecht Hermanszoon, heer van West-IJselmonde. Werkelijk vinden wij in die heerlijkheid na elkander een Herman, een Gijsbrecht en een Jacob ³⁾.

Het kan ons niet verwonderen, dat deze Bokel, thans bezitter van het aloude stamhuis van zijn geslacht, er op uit was om ook het oude Bokels-ambacht, dat de bewoners van Weena tot nog toe steeds bezeten hadden, op nieuw in zijn geslacht te brengen. Het gelukte hem werkelijk twee jaren later, in April 1367 ⁴⁾, met Gerrit van Heemstede in een schikking te komen, waarbij deze, met goedvinden van ruwaard Albrecht, ten behoeve van Jacob Bokel afstand deed van „de ambachten van Bokelsdijc, Bloemersdijc ende dat Roodezand”. Alleen Bleiswijk, dat van ouds evenzeer aan de Bokels had behoord, was in deze overdracht niet begrepen ⁵⁾. Maar op die ééne uitzondering na kreeg Jacob Bokel weer al de familiegoederen in zijn bezit.

Zij zijn bijna een eeuw lang in zijn geslacht gebleven, zooals

voirs. desen brief besegelt mit onsen segelen. Gegeven int jair ons Heren m. ccc negen ende sestich op sint Lucien dach.”

1) Zie den stamboom achter de verhandeling van Van Wijn over Nicolaas van Putten, in de 4^e. werken der Maatsch. v. Nederl. Letterk., 5^e deel.

2) Bijlagen der Kronijk, N^o. XCII, blz. 131.

3) Toen ik dit schreef, kende ik den brief van 1347 slechts uit Van Mieris, II, blz. 739. De nauwkeuriger afdruk in de Bijl. d. Kron., N°. LXVI, leert over de genealogie der Bokels van IJselmonde nog een en ander: in 1347 was Jacob de ambachtsheer nog minderjarig; diens voogd Bartelmeus had een broeder Gijsbrecht Bokel, die een zegel voerde. Een charter van St. Martijnsdag in den winter 1347 geeft Jacob Bokel en zijn voogd vrijheid in het ambacht van IJselmonde Aernt van Rieden tot gewaarden rechter te stellen; een ander van Vrijdag voor St. Margrietendag 1348 handelt van den lijftocht, aan Gerijtken, Gijsbrecht Bokel's dochter, verzekerd door Clais van Voorburch. In 1353 was (blijkens een brief in het Leidsch archief: zie hierachter blz. 57) Jacob mondig.

4) Bijlagen der Kronijk, N^o. XCVI, blz. 153.

5) Bleiswijk bleef voortaan met Teylingen en de daartoe behoorende ambachten verbonden. Gezamenlijk werden zij in 1415 aan Margaretha van Bourgondië tot haar lijftocht toegewezen (zie Van Mieris, IV, blz. 393, 1065, vgl. III, blz. 200).

een reeks van genealogische bescheiden ons leert ¹⁾. Hij stierf omstreeks 1394 en werd vervangen door Gijsbrecht Jacobszoon, die in 1405 stierf, nalatende een minderjarigen zoon Jacob, die in 1412 meerderjarig geworden de leenen verhief ²⁾. Deze was de eerste die zich, ter onderscheiding zeker van een anderen tak van zijn geslacht, Bokel van Wena noemde. Het juiste jaar van zijn dood is niet bekend. Zijn zoon, ook Jacob geheeten ³⁾, is niet vele jaren na hem kinderloos gestorven, zoodat toen de rechte linie uitstierf ⁴⁾. De leenen gingen daarop, denkelijk door een bijzondere vergunning van den graaf, in 1447 over op joffrouw Meine van Wena, Gijsbrecht Bokels dochter (moei derhalve van den laatsten leenman), die met Jan van de Boeckhorst gehuwd was en in zijn geslacht al die ambachten en goederen heeft overgebracht ⁵⁾.

Het blijkt niet, dat deze laatste Bokels zich met de zaken

1) De voornaamste zijn de aantekeningen betreffende het verheffen van het leen van Beukelsdijk in een register op het Rijksarchief, en het MS. excerpt van Buchell uit een niet meer voorhanden register van de abdij van Egmond [vgl. hiervoor blz. 27 noot 1 en hierna blz. 63 noot 3. N. v. d. R.] betreffende de tienden van Bloemersdijk, Kool en Zonneveld, meêgedeeld door J. J. de Geer in Berigten van het Hist. Gen., III, blz. 98; waarmede vergeleken dient te worden wat Oudenhoven, Beschr. van Z.-Hollandt, blz. 264, over de heerlijkheid West-IJselmonde bericht.

2) Jacob Bokel van Wena komt voor in 1430 bij Muller, Heiligegeesthuis, blz. 20. Hij was gehuwd met Johanna Gerrit Hoohstratendr.; met haar verkocht hij land in 1438 Mariae Assumptio (Ms. aant. van J. J. de Geer).

3) In 1432 (13 Mei) wordt aan Jacob Buekel vergund in het west-ambacht van IJselmonde dijkgraaf en heemraden te stellen (Boergoensche charters, blz. 147). Hij kocht in 1432 de heerlijkheid Gijssenburg (Gouthoeven, blz. 140^a); in de Informatie van 1514 (blz. 561) wordt nog genoemd een Jan van Wena, heer van Giessen-Nykerk.

4) Ghisebrecht Boekel van den Rijn de oude wordt vermeld in 1351 onder Jutfaas (Dodt, Arch., I, blz. 14), Johan van den Rijn Bokelszoon in 1398 (ib., I, blz. 32). Over Boekel-IJselstein vgl. Codex diplom. Hist. Gen., IIe Serie I, blz. 55, en De Geer, in Berigten Hist. Gen., III. Het testament van Gijsbertus dictus Bokel filius Gerardi, dd. 1422, bij Muller, Heiligegeesthuis, blz. 15 (vgl. Van Reijn, blz. 250).

5) Gemakshalve laat ik hier de geslachtslijst volgen, zooals die in den tekst uiteenzet en met bewijzen gestaafd is.

Heer Gijsbrecht Bokel, ridder.

Gijsbrecht.	Herman, heer van West-IJselmonde.
Dirk, ridder. Gijsbrecht. Baarte.	Gijsbrecht.
Agniese = 1°. Simon van Benthem (van Teilingen).	Jacob (van IJselmonde, Wena en Bokelsdijk)
2°. Gerrit van Herlaer, heer van Amersoye.	Gijsbrecht.
Janne van Teilingen = Willem van de Wateringe.	Jacob van Wena. Meine van Wena = Jan van Boeckhorst.
	Jacob.

van het toen reeds aanzienlijke Rotterdam veel hebben ingelaten. In de stadsgeschiedenis vinden wij geen sporen van hun invloed. Het blijft onzeker, of zij zelfs wel op Weena hebben gewoond. In alle geval niet na 1426, toen het slot, met meer andere in den omtrek, door Willem Nagel en zijn Kennemers verwoest werd. Sedert is het huis niet herbouwd. De meermalen aangehaalde Willem van der Sluys zegt er van: „Er zijn nog groote stukken muer van overig, die noch huysden te sien zijn, in den jare 1472” ¹⁾).

Het wapen der Bokels was, volgens vrij eenparige getuigenis van vroegere en latere schrijvers, een blauwe faas op een zilveren veld. Wij hebben echter die zegslieden zoo dikwerf op dwalingen en verdichtselen betrapt, dat wij op hun bloote verzekering niets mogen aannemen. Het is mij daarom aangenaam, dat ik ook hier zekerheid kan geven, en het zegel van Jacob Bokel Gijlsbrechtszoon kan aanwijzen, dat gehecht is aan een oorspronkelijken brief van het jaar 1353, berustende in het archief der stad Leiden ²⁾. Ik twijfel niet, of het is hetzelfde zegel als dat der oudere Bokels ³⁾, vooral ook omdat het zegel van heer Dirk Bokels bastaard-broeder, Floris schout van Rotterdam ⁴⁾, er treffend meê overeenkomt.

(Rotterdamsche Historiebladen, Afdeeling Genealogische Aanteekeningen en Levensbeschrijvingen, blz. 22—54.)

N A S C H R I F T ⁵⁾.

(1873.)

Er is reeds een geruime tijd verlopen, sedert ik in drie opstellen over de wording der stad Rotterdam heb gehandeld. Sedert zijn mij in den loop mijner studiën nu en dan nieuwe

1) Het is alleen op gezag van Van der Sluys, dat het bericht van het verwoesten van Weena door de Kennemers steunt. De Divisie-kroniek, XXVIII, cap. 37, zegt alleen: „In dese selfde tijt van oorloghe worden oock ter neder gheworpen dat huys te Hilleghersberghe, Cralingen ende Spaengien in Schieland.” Het bericht is echter waarschijnlijk, en het zwijgen der Divisie-kroniek geeft geen grond om het te verwerpen.

2) Zie den Inventaris, uitgeg. door Rammelman Elsevier, I, blz. 169. (Het zegel is afgebeeld in de eerste uitgave van dit opstel. N. v. d. R.)

3) Misschien bevindt zich het zegel van Dirk Bokel aan den brief van 25 October 1325: zie Van de Wall, Handv. van Dordrecht, blz. 160.

4) Bijlagen der Kronijk, N°. XLV.

5) Geschreven in October 1873, toen van de Kronijk tot blz. 88 en van de Bijlagen tot blz. 216 uitgekomen was.

berichten en nieuwe bescheiden voorgekomen, die mij grootendeels in mijn vroegere beschouwing hebben versterkt, maar toch in enkele opzichten mijn opvatting hebben gewijzigd. Ik wensch thans van een en ander verslag te geven en verantwoording te doen aan hen, die mijn vroegere stukken indertijd gelezen hebben.

De strekking van die vroegere verhandelingen was hoofdzakelijk om aan te toonen, dat al wat men van de oudheid van Rotterdam placht te verhalen en elkander na te praten, op geen vasten grond berustte; dat Rotterdam eerst tegen het eind der 13de eeuw in echte stukken genoemd wordt, en dan nog niet als stad, maar als een bloote topographische aanduiding van de plaats waar twee ambachten aan elkander grensden en waar zich een gehucht begon te vormen, dat zich echter van toen af zeer snel uitbreidde en in aanzien toenam, zoodat het reeds in 1340 stadsrechten verwierf en met de overige steden van Holland kon gaan wedijveren.

De eerste duidelijke beschrijving der plaats ontmoetten wij in het gewichtige „bescheid” der commissie, die, ingesteld door Floris V, te bepalen had, aan wien verschillende betwiste erven, tienden en ambachtsheerlijkheden toekwamen. In dat stuk, dat wij tot het jaar 1296 brachten, troffen wij o. a. de volgende uitspraak aan: „In Ghizebrecht Bokels ambocht ende Outgiers heren Outgierss. te Rotterdam, soe palen wi den uterdiiden Grave toe.” Ik leidde daaruit af, dat in 1296 Rotterdam als eenheid en gemeente nog niet bestond, maar dat de grond, waarop thans de stad gebouwd is, aan drie verschillende heeren toekwam: de havenstad aan den graaf, en de binnenstad voor de eene helft aan Ghisebrecht Bokel, voor de andere helft aan Outgier van Cralingen.

In de hoofdzaak schijnt deze gevolgtrekking mij nog juist toe. Zij wordt bevestigd en opgehelderd door een gewichtig document, dat ik sedert in het Rijksarchief heb gevonden ¹⁾. Het stuk zelf draagt noch titel noch dagteekening, maar de inhoud leert ons dat het een lijst van leenen is (niet van *alle* leenen), die van de grafelijkheid van Holland omstreeks het jaar 1282 werden gehouden. Onder die leenen komen er twee voor, die op ons onderwerp betrekking hebben, en die ik daarom in hun geheel wil mededeelen. „Har Ghisebrecht Bokel: VI pond uter lentenbede te Monster. 't Ambacht te Blesewiic enten tiende, groet ende clene, opgande te

1) In een oud register, geteekend E. L. 5, 1282 Cas. B. comitis Florentii. (Nu uitgegeven door S. Muller Hz. in Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen., XXII, blz. 89 vlg. N. v. d. R.)

halven dipe tusscen Blesewiic ende Zevenhusen, voert opgande van halven diepe te halven vene tusscen Berkel enten Segwaert. Den tiende van Rotte, groete ende cleinen, opgaenden van Wolfsgaweghe tote den scede van Berkel. Voert dat ambacht daer hi in wonet te scouwene ¹⁾ van der uterster sole van Blomartsdike, tusscen die halve Rotte ende dat ambacht van Sconerlo, utgaende op die Merwede. Voert dat ambacht van Bokelsdike van der uterster sole tusscen 't ambacht van Scie ende van Sconerlo ²⁾. An 't westende van Bokelsdiic leghet een lant, dat die van Rotte ³⁾ hebben utgheslaghen ⁴⁾, dat

1) Vgl. Bijlagen der Kronijk, N°. V, VI.

2) Dus *niet* tot aan de Merwede.

3) Die van Rotte hadden zeker (gelijk eertijds ook die van Roderise) mede den dijk te houden (vgl. Bijl. d. Kron., N°. VII).

4) Op de kaart van Floris Balthasar ziet men den dijk van Schiedam af een heel eind regelrecht loopen. Even voorbij het oosteinde van Oud-Matenesse evenwel begint een inlaag, die tot Delfshaven doorloopt. Dit buitengeslagen land (dat door die van Rotte was uitgeslagen) schijnt mij het land, dat Claes de Vriese weer bedijken wilde (zie hierboven blz. 27. N. v. d. R.); hij vroeg daartoe verlov van den graaf, aan wien het als buitengedijkt vervallen was. Hier in de leenlijst wordt het gezegd te liggen aan het westen van Bokelsdijk (ik denk dat gedeelte, waarin op de kaart *Dyck* geschreven staat). Het ligt, wordt verder gezegd, tusschen Schoonerloo en heeren Gilles-ambacht (op de kaart *Hoogen Ban*), en dat komt uit. Het is dan het stuk, waarin op de kaart *Kels* staat, en misschien ook dat, waarin *Reloo* staat. Vergelijk daar nu meede grenzen van de tiende van Schoonerloo, die in het handschrift van Egmond (vermeld hierboven blz. 27 noot 1. N. v. d. R.) op fol. 76 v°, kort na het stuk over de handvest van Claes die Vriese, aldus worden omschreven: „Die tiende van Schoonerloo heeft beleggen op die westzide Otzier van Cralingen (in een charter van 1545 bij Scheffer, Jaarverslag, blz. 17: de heerlijkheid van Ouderschie, geheeten den Hoogen Ban, voormaals Oetziers ambacht van Cralingen, vgl. Van Mieris, IV, blz. 986), op die oestzide heer Willems wijf van der Wateringhe (d. i. Cole, waarvan zij de tiende hield) op die zuitzide strect op die Mase, op die noirtzide Alewijn Aertssoen metten tiende, die hi van den abt hout (de tienden van het Middelland, dat Claes de Vriese tusschen zich en Bokel onbedijkt had moeten laten, en zijn zoons opdroegen aan Bokel)”. — In het Bescheid wordt genoemd het ambacht van Bokel Florensz. tot aan de halve Hoydrift, die het scheid is van Schoonerloo en den aan den graaf toegewezen uiterdijk. Blijkbaar de inlaghe in quaestie. Merkwaardig, dat het aangrenzende Bokels-ambacht genoemd wordt Bokels Florensz. (zie Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen., XXII, blz. 211. N. v. d. R.) Daarbij sluit zich aan wat in het leenregister van Floris V staat: „Florens kindere siins (d. i. van heer Ghisebrecht Bokel) broders houden van hem dat ambacht van Coele ende dat *Middellant*”. Wat hier Coele beteekent, laten wij voor het oogenblik ter zijde; maar het Middelland is blijkbaar het nieuw ingedijkte stuk, dat Jan van Schoenderloo met een nicht van heer Gijsbrecht deed huwen. — Het vervolg op die geschiedenis van het Middelland vond Frederiks op een los blad, liggende tusschen fol. 44 en 45 der rekening van den rentmeester-generaal van Noordholland over 1529. Het stuk luidt aldus: „Wij Dirck van den Vryenlande ridder, Florijs die Visker, Jan die Weent, scout in Rotterdam, Costijn Gheerlofs. ende Aelewijn Aertsz. maken cond ende kenlic allen luyden, dat wy dairover ende ane waren, dair Clais die Vriese ende Willem Visker sijn outste soen quamen mit horen

legghet tusschen 't ambacht van Sconerlo ende haren Gillis ambacht, utgaende op die Merwede. Voert XVI garden lants toten oestende van Yselmonde, ten westende van den dorpe VII garden: dat heft hi voert verleent. Ene hoeve ten westende van Yselmonde.

Har Oytgier, tseren Gilis sone van Vorscoten, hevet ontvaen van den Grave dat goet van Vorscoten, dat es dat huus ende dat erve daer 't op staet, dat ziiin vader van den Grave hielt. Voert dat ambochte tote Scie ende dat huus ende XII morghen lants, dat ziiin vader hielt van den Grave. Voert dat ambochte van Rubroke ende van Rotterdam ter halver Rotte. Voert dien thiende in Riede, die ziiin vader hielt van den here van Thelinge. Voert dat ambochte van Slupewiic. Voert dat goet ter Putkupe in dat Bisscopdome. Die hoefsteden ter Schie tusschen die sluse ende Jacops Kerrebakes ende dat erve dat dairto behoert."

Ik zal mij thans niet begeven in de verklaring van al de bijzonderheden, die in deze artikels voorkomen en die veel bevatten wat tot opheldering der plaatselijke gesteldheid van Schieland dienen kan. Ik bepaal mij tot de twee volzinnen, die ik gespatieerd heb laten drukken. Wij zien daaruit bij den eersten aanblik, dat wij hier denzelfden toestand beschreven hebben als in de aangehaalde plaats van het „bescheid". Maar wij hebben met een ouder geslacht van ambachtsheeren te doen, met de vaders van hen die tijdens het „bescheid" leefden. Heer Ghisebrecht Bokel kenden wij van ouds als den vader van Ghisebrecht, die zelf geen ridder was. Heer Outgier eveneens als den vader van Outgier, die in het „bescheid" voluit Outgier heeren Outgierszoon

vryen wille voer enen eersamen vader in Go.de, heren Hughen van Assendelft, abt van Hecmond, ende droeghen hem op ende scouden quyte voir hem selven ende voir alle hoir nacomelinghe tot des goedshuys behoef van Egmond alle hantvesten, alle brieve ende alle recht, dat sy hadden of hebben mochten over den thienden tot Scoenerloo. In kennisse der waerheyt soe hebben wy desen brief besegelt mit onsen seghelen. Ghegheven te Rotterdam des Woensdaechs na synte Gileys dach int jaer ons Heren mccc vijf ende vijftich" (2 September 1355). Hieruit blijkt, dat Claes de Vriese en zijn oudste zoon in 1355 hun tiendrecht afstonden aan Egmond. Hij was denkelijk een zoon van Jan van Schoonderloo. De genealogie luidt dus als volgt:

Heer Dirc (?) Bokel.		
Heer Ghisebrecht Bokel.	Florens Bokel.	Claes die Vriese.
	Badeloge =	Jan van Scoenreloe.
		Claes die Vriese.
		Willem Visker.

genoemd wordt. Maar er staat hier een geslachtsnaam bij, die in het „bescheid” verzwegen was: Outgier van Vorskoten. Dit brengt ons terug van een dwaling, waarin wij vroeger vervallen waren: wij hadden gewaand den heer van Cralingen, die denzelfden voornaam Outgier voerde, als naasten buur van Bokel aan te treffen; het blijkt thans, dat het de heer van Voorschoten was, wiens geslacht wel naverwant is aan dat van Cralingen, zoodat wij in beiden de voornamen Gillis en Outgier bijna uitsluitend ontmoeten, maar die evenwel van zijn nabestaande en naamgenoot goed onderscheiden behoort te worden. Die verwantschap gaat ons voor het oogenblik niet aan en ik zal ze dus verder laten rusten.

Even als in het „bescheid”, worden in deze lijst van leenen de ambachten van Bokel en van Voorschoten als aangrenzend te Rotterdam voorgesteld. Maar zij worden hier duidelijker omschreven. Bokels-ambacht strekt zich uit zuidwaarts van Blomersdijk (van oost- en west-Blomersdijk, aan beide zijden der later gegraven Rotterdamsche Schie) tot in de Maas of Merwede, en wel tusschen de Rotte ten oosten en het ambacht van Sconerlo ten westen ¹⁾. Outgiers-ambacht is Rubroek, en strekt zich uit van den Ouden dijk, zuidwaarts insgelijks tot in de Maas, tusschen de Rotte ten westen en Cralingen ten oosten. De Rotte is dus de gemeene grens van beiden, en zij ontmoeten elkander ten halven diepe, dat is juist in het midden van den stroom. De visscherij behoorde echter aan geen van beiden noch aan beiden te zamen, maar aan de grafelijkheid, die haar in 1385 weer in erfpacht gaf ²⁾; in welke oorkonde wij ze beschreven vinden als „geheten die nuwe Rotte ende streckende van den nuwen dijc tot den ouden dijc,” tot de plaats derhalve waar wij elders het

1) Ik vermoed, dat de Love (Leuvehaven) de grensscheiding buitendijks tusschen Bokels-Rotterdam en Schoonrelo geweest zal zijn. Grond daarvoor levert de voorwaarde, waarop in 1688 (herhaling natuurlijk van vroeger: zie Bleiswijk, blz. 98/99) de visscherij van Schoonrelo verleend werd (zie Kleyn, Delfshaven, blz. 74): „aan de noortzij van de Maese tusschen de Love en Nieuw Matenesse” (vgl. daarmee Oorkondenb., I, N°. 501, waar Matenesse reeds als grens eener visscherij voorkomt). Aan de landzijde was de grens tusschen Rotterdam en Schoonrelo in 1700 de Schiedamsche poort, na 1704 de Bontepaal (Kleyn, blz. 414). Cool heet op de kaart van Balthasar Floris slechts polder. Aan de overzijde der Maas was de indeeling der visscherijen anders, blijkens het stuk van 25 Januari 1316/7: „welke visscherie leyd binnen desen palen: van IJselmonde westwaerd voerbi Sconerlo an sheren visscherie van Voirne ende oistwaerd van IJselmonde tote ant Oirvaers dat Traveys is sheren Vriesen sone van der Mie” (Van Mieris, II, blz. 167).

2) Zie Bijlagen der Kronijk, N°. 122.

huis te Krooswijk vermeld vinden ¹⁾. Ik haal die omschrijving opzettelijk aan om mijn Rotterdamsche lezers te beter te orienteeren. Zij kunnen zich thans de toenmalige gesteldheid duidelijk voorstellen. Zij begrijpen nu tevens, wat daaruit noodzakelijk volgde, toen de hooge Maasdijk gelegd en meteen de Rotte gedamd werd: de grensscheiding ten halven diepe werd toen doorgetrokken ten halven damme; de oostelijke helft van den dam kwam aan Rubroek, de westelijke aan Bokels-ambacht te behooren. Dat beteekent in het leen van Outgier van Voor-scoten: „het ambacht van Rubroek en van Rotterdam ten halven Rotte”, en in het „bescheid”: „de ambachten van Bokel en Outgier te Rotterdam.” Uitgaande van den aard der zaak zouden wij nu nog de plek kunnen bepalen, waar de beide ambachten elkander raakten.

Tot zoover wordt mijn vroegere voorstelling dus volkomen bevestigd. Maar ik geloof thans, dat ik voorheen te ver ben gegaan met te beweren, dat tijdens het „bescheid” Rotterdam nog geen gemeente uitmaakte. Dat volgt geenszins uit hetgeen ons als ontegenzeggelijk geleden is. Immers een middeneeuwsche gemeente kon wel aan twee verschillende heeren toebehooren en nog lichter onder twee ambachtsheeren verdeeld zijn. Het voorrecht van den ambachtsheer bestond hoofdzakelijk in het derde

1) In de grafelijkheidsrekening van 1344/5 (II, blz. 28) worden de visscherijen te Rotterdam aldus omschreven: „die vischerie van den sluisen, die vischerie binnen dijcs, die vischerie in die Rotte van Croeswijk up ant ambocht van Zevenhuyze ende van Bleswijk, die vischerie buten dijcs.” Daaruit en uit de handvest van 1385 (Bijl. d. Kron., N°. 122) blijkt, dat Crooswijk aan den ouden Rottedijk lag en in de visscherij de grens vormde. In het register E L. 8 (f°. 59): „Dit sijn die hele renten van Northollant van den jare 63” vindt men: „Item die viskerie van der Nuwer Rotte, behoudelic der slusen haer recht. Item die viskerie van der Ouder Rotte. Item die viskerie buten dijcs,” enz. — In het aangehaalde stuk van 1385 wordt ook uitgegeven „die helft van den ouden Rotte.” Volgens de genealogie Van der Duyn (Bennet, Lijkrede op A. A. van der Duyn van 's Gravenmoer, blz. 28) werd Wolphert van der Duyn in 1414 verleid met de visscherij van „half de oude Rotte.” (Het geslacht Van der Duyn was bij Zevenhuizen gevestigd.) Over de visscherij in de Oude Rotte is belangrijk de cessie door de grafelijkheid aan Elias van Oldenbarnevelt in 1611 (Resol. Holl., blz. 90, 101—104). Daaruit blijkt, dat de origineele uitgifte gedaan was door Willem VI op 23 Augustus 1405, en dat het vischrecht zich uitstrekke van het Duifhuis te Crooswijk tot Zevenhuizen en Bleiswijk toe. Den 6 October 1564 was daarover een accord gemaakt tusschen de lieden van de rekeningen en Adriana van Swieten. In 1611 had de grafelijkheid de helft verpand aan de weduwe van Hans Clements de Goor; zij verkocht nu aan Elias van Oldenbarnevelt op zijn verzoek de andere helft tegen een jaarlijksche recognitie van 30 ₤ van 40 gr., en gaf hem op den koop toe, wegens den lande bezeten diensten, het recht van lossing der andere helft.

der boeten, dat hem toekwam, van al de overtredingen zijner onderzaten. Nu kon men in één gemeente gemakkelijk onderscheiden wat aan elk der twee heeren verantwoord moest worden. Wij vinden een voorbeeld te Rotterdam zelf, waar na 1358 de verbeurten der bewoners van het in de stad ingelijfde Roodezand nog steeds aan den vroegeren ambachtsheer uitgekeerd moesten worden ¹⁾. Uit de omstandigheid dat de bebouwde dam twee heeren had, volgt dus niet noodzakelijk dat de bewoners niet één gemeente vormden. De mogelijkheid bestaat zonder twijfel. Het is maar de vraag, of hetgeen mogelijk was ook werkelijk plaats had. Ik durf thans ook deze vraag, althans wat het kerkelijke betreft, toestemmend beantwoorden. Ziehier op welken grond.

De aandachtige lezer der *Historiebladen* weet ²⁾, dat de kerk van Rotterdam onder het patronaat stond van den abt van St. Paulus te Utrecht ³⁾. Over die abdij heeft Matthaëus gehandeld in zijn *Fundationes Ecclesiarum*, en hij heeft bij die gelegenheid een lijst opgemaakt van al de abten, voor zoover hij hen uit oorkonden en brieven had leeren kennen. Een der eersten in tijdsorde heet Johan de Kleyne; van dezen vond Matthaëus nog een oorspronkelijken brief, waarvan hij het onderschrift mededeelt ⁴⁾, aldus: „Hierover waren bescheyden lude,

1) Bijlagen der Kronijk, N°. LXXXVI.

2) Uit Bijlagen der Kronijk, N°. XCIII.

3) Mr. C. Pijnacker Hordijk vond in 1883 het origineel terug van de boven (blz. 27) door mij afgedrukte aantekening over „die hantfeste die heer Ghisebrecht Bukel Jan van Scoenreloe overgaf”, en van het stuk over de tienden van heer Willems vrouwe van der Wateringhe, boven (blz. 52 vlg.) door mij besproken, en wel in een cartularium van Egmond, dat vroeger tot de Utrechtsche archieven had behoord, doch in 1882 naar het Algemeene Rijksarchief was overgebracht, en dat was „gheordineert ende ghescreven bi den abt Hughen op sinte Mathijs dach int jaer ons Heren M.CCC. ende LVIII.” Daarin vond hij ook een lijst van „tgoet dat her Dirc Bokel hout in lienwaer van den abt van sinte Pouwels tUtrecht,” waarin ook nog enkele andere leenmannen van St. Paulus voor tienden in den omtrek van Rotterdam worden vermeld. Daaruit zien wij, dat de tienden van Hillegersberg, Blommersdijk, Rubroek en zelfs die van Cole aan die abdij behoorden. Voor die van Hillegersberg (of Rotte) wisten wij het reeds uit de stukken bij het opstel van De Geer van Oudegein over het geslacht Matenese (blz. 112, anno 1435, blz. 114, anno 1509, blz. 123, anno 1622), maar niet voor de andere. De tienden van Zevenhuizen werden daarenboven door de Doertoghe's in leen gehouden van St. Paulus. Zoo behoorde ook de presentatie der kerken in Schieland meestal aan die abdij. Zij had Bleiswijk, Zevenhuizen, Hillegersberg, Cralingen, en kreeg daarom ook Rotterdam (Hist. Episc., I, p. 353; Bijl. d. Kron., N°. XCIV). Anders was het met Ouderschic, welks kerk aan Egmond behoorde. (Zie hierboven, blz. 52 noot 9. N. v. d. R.)

4) *Fundationes*, p. 204. Vgl. Hist. Episc., I, p. 365 („Anno 1306 D. Theodorus, S. Pauli Ultraj. monachus”); Kerk. Oudh., III, blz. 637.

die Prior van Ste. Pauwels, heer Henric onse capellaen, monnike van onsen godshuse, heer Dirc Pape van Rotterdamme, Adam van Lochorst, ridder, onse man etc." 1).

Ik behoef op het gewicht van die weinige woorden wel niet opmerkzaam te maken. In 1306 was er een paap van Rotterdam: Rotterdam had dus een kerkgebouw, hoe onaanzienlijk het ook mag geweest zijn, — er wordt ons inderdaad verzekerd, dat de oudste kerk van Rotterdam zonder toren en slechts van balken getimmerd was 2), — in alle geval het bezat een eigen kerk en vormde een gemeente; bij gevolg moet het een plaats van ten minste eenige beteekenis geweest zijn. Wij zien nu meteen, dat een uitdrukking in den brief van Nicolaas Persijn, waarover ik in mijn eerste opstel gehandeld heb 3), in eigenlijker zin moet worden opgevat dan ik toen meende. Wij lezen daar namelijk dat Persijn, toen hij op Weena gegijzeld zat, verlof had gekregen om „te wanderen 4) dagelijks in de parochie, waar dat huis van Ghizebrecht Bokel (het huis te Weena) in staat." Parochie beteekent hier wel degelijk kerkgemeente, niet maar, zooals ik vermoed had, in het algemeen den omtrek, de streek. Daar-aan valt thans niet langer te twijfelen.

Maar uit het onderschrift van den brief in de *Fundationes* is nog veel meer dan dit te leeren: het heeft mij op nog een ander, gewichtiger punt tot inkeer gebracht. In mijn vorig opstel had ik de echtheid der twee oorkonden van 1298 5), waarbij Rotterdam poortrecht en tolvrijheid verkrijgt, sterk betwijfeld en zoo goed als ontkend. Het waren inderdaad krachtige redenen, die mij daartoe bewogen. Inwendige onwaarschijnlijkheden werden versterkt door een zeer verdachte herkomst der stukken. De eerste die ze had meegedeeld was Van der Houve in het (nog ongedrukte) derde deel van zijn *Handvesten-chronyk*; daaruit hadden eerst Van Mieris en nu opnieuw de uitgevers der *Historie-*

1) Ik heb, sedert ik dit schreef, den brief zelve teruggevonden op het Rijksarchief in het Register E. L. 1 Cas C, fol. 69. Hij heeft geen betrekking op Rotterdam.

2) Hist. Episcopatum, I, p. 354. Volgens een oude MS. kronijk van Rotterdam, op het archief aldaar berustend, stelden anno 1437 de bakkers een altaar in de kerk op hun kosten. „Ende in die tijt was de voorsz. kercke maar slegts van hout ende zonder toorn. De voorsz. altaar werde gewijt van Roelof van Diepholt, bisschop van Utrecht, des Saturdaegs voor Kermisse." (Zie S. Muller Hz. in Rotterd. Jaarboekje, III, blz. 32; vgl. De Oudste Kronieken, blz. 244. N. v. d. R.)

3) Bijlagen der Kronijk, N°. XII.

4) Vgl. over dat wandelen: Oorkondenb., II, N°. 747, § 54 (blz. 336).

5) Bijlagen der Kronijk, N°. X, XI.

bladen ze overgenomen. Hoe was Van der Houve aan die bescheiden gekomen? Daaromtrent vernamen wij van Van Mieris niets, en in de *Historiebladen* niet meer dan dat Van der Houve in margine had aangeteekend: „Naar schrijven van Dirck Pape.” Anders niets. Maar wie was nu die pape, die ons ten slotte alleen voor de echtheid moest instaan; wanneer had hij geleefd? Niemand die het ons zeggen kon. Ik kon hem dus in dezen geen gezag toekennen, en trok daarom te eer de echtheid van die op zichzelf reeds verdachte oorkonden in twijfel. Doch niet lang daarna kreeg ik het handschrift van Van der Houve zelf onder de oogen, en bemerkte toen, dat hij toch meer omtrent die stukken had bericht dan onze uitgevers hadden meegedeeld. Er stond wel als inhoudsopgave in margine hetgeen de *Historiebladen* vermelden, maar bovendien tusschen de beide stukken in nog het volgende: „Siet Tit. Holl. f°. 4, welk vidimus wtgetrocken is bij Dirck Pape van Rotterdam. Doch het navolgende vidimus is wtgetrocken van Broeder Jan Wtwaes, prior der Augustijnen tot Dordrecht.” Dat had zeker heel wat meer te beteekenen dan de vroeger alleen bekende kantteekening. Er bleek ten eerste uit, dat Van der Houve zijn stukken gecopieerd had uit een oud register, genaamd „Tit. Holl.”, hetzelfde waaruit hij meerdere echte oorkonden had afgeschreven, en daaronder enkele, die van elders niet bekend zijn, maar weer aan hem door Van Mieris zijn ontleend en langs dezen weg in het nieuwe *Oorkondenboek* een plaats hebben gevonden. Er bleek verder, dat in het register niet de stukken zelf waren geboekt, maar zoogenaamde vidimussen er van, zooveel als gewaarmerkte kopieën. Een vervalscher zou niet licht op het denkbeeld zijn gekomen van te erkennen, dat wat hij gaf niet het echte en oorspronkelijke stuk zelf was. Dit alles pleitte voor de echtheid, maar stelde ze toch geenszins buiten twijfel. Geen Dirck Pape van Rotterdam was bekend; geen prior der Dordtsche Augustijnen van den naam van Jan Wtwaes ¹⁾. Zoo bestond er nog altijd geen genoegzaam tegenwicht tegen de bezwaren, die de vreemde inhoud der stukken in de schaal had gelegd.

Maar zulk een tegenwicht levert nu het onderschrift van den brief van 1306. Daar treffen wij werkelijk denzelfden Dirk,

1) In de lijst der prioren, door Schotel in Het klooster, het hof en de kerk der Augustijnen te Dordrecht, blz. 55 vlg. gegeven, komt geen Jan Wtwaes voor; maar tusschen de jaren 1293 en 1343 wordt geen prior vermeld: in dien tusschentijd kan hij geleefd hebben.

parochiepaap van Rotterdam, aan, die het vidimus van de handvest in quaestie geteekend heeft, in gezelschap van zijn patroon den abt van St. Paulus en andere deftige personages. Hij doet zich ongezoekt en onverwacht aan ons kennen als een tijdgenoot, uitmuntend bevoegd om te getuigen wat hij zelf van nabij moet geweten hebben. Aan zijn vidimus hecht ik uit dien hoofde groote waarde, en ik ben nu ook geneigd om op het vidimus van den nog altijd onbekenden prior der Dordtsche Augustijnen te vertrouwen. Ik hel er dus toe over om de echtheid der beide verdachte oorkonden te erkennen, en de vreemde uitdrukkingen, die bepaaldelijk in het gewichtigste der twee, in den vrijheidsbrief, voorkomen, op rekening van Van der Houve of des needs van zijn register „Tit. Holl.” te stellen. Onder die fouten behoort vooreerst de dagteekening: het eene stuk heet te zijn van St. Geertrudendage te Mid-Maarte, het ander van St. Geerdendage te Midsomer: in beide zou ik willen lezen „Mid-Maarte” (St. Gertrudis = 17 Maart). In den vrijheidsbrief wordt tot tweemaal toe gesproken van „vrede ende poortrecht”: ik zou liever lezen: vriëde of vrihede ¹⁾. In plaats van „poorters wtter Wtterwijk” zou ik lezen, zooals ik reeds in mijn vroeger opstel had voorgeslagen, „poorters wtter Wijck”, en ik zou tevens de gissing, tezelfder tijd gewaagd, dat daarmee de poorters van de Beverwijk bedoeld zijn, voor goed aannemen. Eindelijk vermoed ik ook een fout van den afschrijver in den aanhef: „Jan enz. maken cond allen dengenen die dese letteren sullen sien. Wy doen U gemeenlijk weten dat wy enz.” Dit heeft geen zin en is in strijd met het gewone spraakgebruik, dat veeleer vordert: „... maken cond... dat wy enz.”; zooals thans de tekst luidt, wordt er gemist wat voor zaak er kond gedaan wordt. Ik zou willen verbeteren: „Jan enz. allen dengenen enz. Wy doen U gemeenlijk weten.” Zoo vele veranderingen in zoo weinige regels zijn bedenkelijk, en toch zijn zij onmisbaar, als wij den brief voor onvervalscht zullen houden. Misschien was hij oorspronkelijk in het Latijn gesteld, en komen de fouten voor rekening van den vertaler, maar als Dirk de Pape in zijn vidimus reeds een ver-

1) Bij Van Mieris, III, blz. 162 staat in een en denzelfden brief van 1364: „binnen der *vriede* van Rotterdam” en „binnen der *vryhede*.” Bij Van de Wall, I, blz. 142: „binnen Dordrecht ende binnen anders, datter *vriede* van Dordrecht toebehoort,” — blz. 141: „aldus ghedaene *vrieden*” (vrijheden); vgl. ook: Oorkondenb., II, N°. 453: „metter vriheden,” — N°. 465: „mitten vrieden.” Op dezelfde wijze wordt „waerhede” „waerede” en zelfs „warde”: „een warde te besitten” (Reken. der grafel. v. Holl., II, blz. 308).

taling had geleverd, hetgeen op zich zelf onwaarschijnlijk is ¹⁾, zou hij moeilijk zulke fouten hebben kunnen begaan, en Van der Houve, voor wiens kennis of nauwkeurigheid ik overigens niet zou durven instaan, is gewoon de stukken te geven, gelijk hij ze vindt en onvertaald.

Eens van de woorden voortgaande tot den inhoud, stuiten wij ook daar op moeilijkheden in menigte, maar op geen onoverkomelijke. De grootste ligt daarin, dat de tolvrijheid en het poortrecht, die in de brieven worden verleend, zeker in de eerstvolgende jaren door de bewoners van Rotterdam niet zijn genoten. In de handvest van 1328 is de plaats nog steeds een ambacht, geen stad; stad wordt zij eerst in 1340 en dan krijgt zij ook eerst tolvrijheid. Daarbij komt, dat noch de handvest van 1328, noch die van 1340 eenige overeenkomst verraadt met het poortrecht van Beverwijk, hoewel de vrijheidsbrief van 1298 (of 1299, indien mijn gissing omtrent de dagteekening opgaat) uitdrukkelijk zegt: dat alzulke vrijheid en poortrecht als den poorters uter Wijk gegeven was, verleend werd aan de goede lieden van Rotterdam. Een groot bezwaar voorzeker, maar dat toch vervalt zoodra wij aannemen, hetgeen op zichzelf waarschijnlijk genoeg is, dat de vrijheidsbrief, op naam van Jan I maar inderdaad door zijn alvermogenden raadsman Wolfert van Borselen verleend, niet langer kracht heeft gehad dan gedurende het halve jaar dat heer Wolfert na het uitvaardigen er van nog geregeerd heeft. Niets is waarschijnlijker dan dat deze gift, evenals zooveel andere, te niet is gedaan zoodra de tegenpartij de regeering had vermeesterd.

Ik heb vroeger reeds doen opmerken, dat Ghisebrecht Bokel, de ambachtsheer van half-Rotterdam, ongetwijfeld tot de vijanden van Borselen heeft behoord, en dat zijn huis van Weena in de dagen van Borselen's grootheid wordt aangeduid met de veel beteekenende phrase: „het huis dat Ghisebrecht Bokels was.” Waarom echter het huis en de bezittingen van Bokel door Borselen namens den graaf in beslag waren genomen, wist ik toen nog niet te zeggen; sedert is het mij kennelijk geworden. Jaren te voren, in 1285, was Bokel nevens zijn vader en zijn halven broeder Bot van der Eme ²⁾ en meer andere groote heeren borg

1) Zie echter: Oorkondenb., II, N°. 317.

2) Deze voorstelling schijnt meer overeenkomstig de waarheid, dan die op blz. 33 is gegeven.

gebleven bij graaf Floris V voor de gebroeders van Amstel, en voor hun getrouwe nakoming der voorwaarden van den pas gesloten zoen, met betuiging dat zij, borgen, al hun goed, leengoed en eigen, aan den graaf van Holland zouden verbeuren, indien ooit de Amstels het accoord in eeniger maniere mochten breken. Hoe gruwelijk Gijsbrecht van Amstel in 1296 den zoen heeft gebroken, hoezeer hij zich aan graaf Floris heeft vergrepen, is bekend. Voor zijn trouweloosheid moesten naar de letter van den zoenbrief nu ook zijn borgen boeten, en wij vinden werkelijk dat graaf Jan, tijdens hij onder den invloed van Borselen stond, met den bisschop van Utrecht overeenkwam, om gezamenlijk ¹⁾ „te gewinnen alzulk goed als sommige luden int Sticht jegens den graaf van Holland verbeurd hadden met borgtochte voor Gisebrecht, die men heet heere van Amstel enz.” Als Borselen op die wijs de Utrechtsche borgen aan hun woord hield, mogen wij veilig gelooven, dat hij de Hollandsche heeren, die gemakkelijker te bereiken waren, niet zal hebben verschoond, en ons vermoeden behoefde nauwelijks de bevestiging, die in de woorden: „het huis dat Gisebrecht Bokels *was*” ligt opgesloten.

Met het huis is natuurlijk het overige goed, leengoed en eigen, in beslag genomen. Borselen was gewoon zulke confiscatiën tot zijn eigen voordeel aan te wenden; zoo liet hij zich Oudewater en Woerden toewijzen, en verwierf hij voor De Wijk ²⁾ goedgunstiglijk poortrecht, waarbij hem echter het aandeel van ambachtsheer in de boeten en verbeurnissen werd voorbehouden. Zou het vreemd zijn, indien hij een soortgelijk poortrecht ook aan de gewezen onderzaten van Bokel had toegedacht? Nog minder voorzeker, wanneer ook tezelfder tijd de heer van Voorshoten zijn goed en zijn ambacht van half-Rotterdam had verbeurd, en de zeker gewenschte vereeniging der beide helften tot één geheel te gelijk met de vergunning van het poortrecht kon geschieden. Ik erken gaarne, dat wij daarvan geen zekerheid hebben, en dat, voor zoover wij weten, Outgier heren Outgierszoon noch borg gebleven was voor anderen, noch zelf tegen den graaf misdreven had. Maar het is toch een feit, dat wij sedert van hem en zijn ambachtsheerlijkheid niet meer hooren, en weldra vernemen dat de laatste niet meer bestaat. Ook vinden wij dat

1) Het goed der borgen te Utrecht werd aan den bisschop verleend (Van Mieris, II, blz. 11).

2) Beverwijk was zeker ook verbeurd verklaard op Gerard van Velzen, aan wien het behoord had (V. d. Bergh in Bijdr. v. vaderl. gesch., Nieuwe Reeks dl. VII, blz. 31).

een zijner ooms, Storm heer Gilles zoon van Voorschoten, in 1303 bij graaf Jan van Henegouwen onder zware verdenking lag van ontrouw ¹⁾. Het is dus niet onmogelijk, dat Outgier in het lot van Bokel heeft gedeeld en dat de vrijheidsbrief van 1299 de beide helften van Rotterdam gelijkelijk betreft; in alle geval was hij voor Bokel's helft bestemd. Het was toenmaals een tijd van groote verwarring. Aan de bewoording van den brief meen ik nog de overhaasting en onzekerheid van het oogenblik te bespeuren: het poortrecht zal kracht hebben, wordt gezegd, „binnen die palen die men te Rotterdamme steket.” Het heeft dus den schijn, alsof het gebied nog niet eens afgebakend is, alsof de grenzen nog niet voor goed zijn vastgesteld. Veel tijd werd daarvoor en voor zooveel anders aan heer Wolfert niet gegund; een half jaar na de dagteekening van den brief was hij vermoord en het bewind overgegaan in de handen zijner tegenpartij. Nog drie maanden later was ook Jan I overleden en regeerde Jan van Henegouwen in zijn plaats. Onder dezen begon de restauratie; de verdachte en verdrukte edelen van graaf Floris' tijd keerden in hun ouden rang en in hun goederen terug; de een voor, de ander na beloofde trouw aan den nieuwen landsheer en werd in genade ontvangen; onder hen behoorde de zoon van den inmiddels te Veere omgebrachten Gijsbrecht Bokel, Dirk, die eerlang heer Dirk werd. Wij vinden hem van nu af weer even gerust als zijn vaderen in zijn ambacht en te Rotterdam gevestigd. Daaruit volgt, dat hem zijn verbeurde goed terug was gegeven; maar volgt er niet tevens uit dat de verheffing van Rotterdam tot poort tezelfder tijd ongedaan was gemaakt ²⁾? De vorst werd naar het publiek recht der 14de eeuw niet verplicht gerekend, om de privilegiën van zijn voorgangers onvoorwaardelijk te handhaven. Willem V nam uitdrukkelijk de voorrechten, door zijn moeder aan de steden verleend, terug, zoodra hij de overhand had bekomen, en evenzoo deed anderhalve eeuw later Philips de Schoone met die zijner moeder Maria. Met voller recht nog kon Jan van Henegouwen de begunstiging eener stad vernietigen, die ten nadeele van een zijner edelen geschied was.

Hoe dit zij: Dirk Bokel vinden wij zijn geheele leven door als heer van Rotterdam; daarentegen geen Voorschoten meer als

1) Van Mieris, II, blz. 37. — Een Margriete van Voorschoten was in 1323 gehuwd aan Jan Hemelriic (zie Bijlagen der Kronijk, N°. XXVIII, blz. 39).

2) Vgl. V. d. Wall, Handv. v. Dordrecht, I, blz. 95 aanmerking.

heer van Rubroek. Ook het goed van Voorschoten zelf, „het huis en het erf daer het op staat”, was in andere handen overgegaan. In een brief van 1324 ¹⁾ zegt Willem III, dat „Hughe van Lisse ons huys tot Voorschoten, dat hy van ons in leen te houden plach, verkocht heeft heren Jan van Duivenvoorde.” De uitdrukking geeft geen grond om te vermoeden, dat Hughe van Lisse eerst kort te voren het leen had verkregen, dat hij dus in 1324 verkocht. Zeker was Rubroek en daarbij half-Rotterdam reeds vóór 1315 uit het geslacht van Voorschoten geraakt en door den graaf aan geen ander edelman verleend, maar aan de grafelijkheid gehouden. Dit leert de giftbrief van 1315 ²⁾, waarin het huis van Willem Piil, dat voortaan 's graven herberg zou wezen, gezegd wordt gelegen te zijn „te Rotterdamme in heren Dirk Bokels-ambacht op 't sceiden van onsen ambachte”, dus juist daar ter plaatse, waar het ambacht van Bokel paalde aan het ambacht, dat vroeger door Outgier van Voorschoten bezeten werd en thans onder den graaf zelven stond.

Wij behoeven niet te raden, om welke reden de schrandere Willem III het deel van Rotterdam dat, hetzij bij verbeurte hetzij bij versterfte, in zijn handen was gekomen, aan zich behield. Wij weten, dat hij er op uit was om ook de andere helft aan zich te trekken, en dat hij daarom in 1327 de opvolging in Bokel's overige leenen wel aan zijn dochter Agniese toezegde, maar met uitzondering van Rotterdam en toebehooren, hetgeen bij heer Dirks dood aan de grafelijkheid vervallen zou. Van dat tijdstip af was dus de toekomstige eenheid van het inmiddels sterk toegenomen Rotterdam verzekerd. De wijze en goede vorst, aan wien het dit te danken had, wachtte evenwel den dood van Bokel niet af, maar gaf nog bij zijn leven, reeds in het volgende jaar, eenige rechten en een eigen bestuur van zeven gezworenen nevens een schout aan het gedeelte, dat reeds onder hem stond, in de bekende handvest van 25 Juli 1328. Voorheen was het mij ontgaan, maar sedert is het mij duidelijk geworden, dat deze handvest inderdaad slechts aan de oostelijke helft der latere stad verleend is. Er wordt met zooveel woorden gezegd, „dat wy onsen luden van Rotterdam, w o n e n d e i n o n s e a m b a c h t, een recht ghegheven hebben daghelix in onsen ambachte aldaer bi te rechten ³⁾.”

1) Van Mieris, II, blz. 301.

2) Bijlagen der Kronijk, N°. XIX.

3) Zoo dient gelezen te worden in plaats van „bi den rechten.”

Ook was het ondenkbaar, zoolang Bokel heer van zijn ambacht bleef, buiten hem om schout en gezworenen te stellen, die over zijn onderzaten recht zouden spreken. Niemand dan zijn eigen schout had in zijn ambacht te zeggen,¹ en toevallig leert ons een akte van 1331¹⁾, wie dit toen was, namelijk „Florens, haren Dierx Boekels [bastaard-] broeder²⁾, scoute op Rotterdamme in haren Dierx Boekels ambocht”, gelijk hij zich betitelt. Ook had deze geen gezworenen nevens zich, gelijk 's graven schout beoosten de Rotte sedert 1328, maar eenvoudig „buurlieden”, zooals van ouds. Nog in 1334 vinden wij evenzoo in de *Verclaringe van alle des Graven renten*³⁾ twee ambachten te Rotterdam onderscheiden: heeren Dirks ambacht en mijns heeren (des graven) ambacht, en, wat ons na het bovenstaande niet verwonderen kan, zij worden van elkaar gescheiden door de Rotte. Zoo wordt bij voorbeeld het riet beooster-Rotte gesteld tegenover het riet in heeren Dirks-ambacht, welk ambacht bij gevolg, juist zooals wij meenden, bewester-Rotte gelegen moet zijn.

De inkomsten, die de graaf uit de twee ambachten te zamen trekt, zijn vrij aanzienlijk en bewijzen op nieuw dat de plaats sedert 1316, van welk jaar de grafelijke rekening insgelijks tot ons gekomen is, sterk was toegenomen. Een ander bewijs van de volkrijkheid van Rotterdam omstreeks dezen tijd vond ik in het cartularium van Leeuwenhorst in het Rijksarchief, en wel in het daarin geregistreerde testament van Willem van der Woert van het jaar 1329, waarbij een gelijke som aan het gasthuis van Rotterdam⁴⁾ als aan de gasthuizen van Schiedam en Dordrecht vermaakt wordt. Trouwens het tijdstip [naderde met rassche schreden, waarop eindelijk de plaats, die reeds in aanzien met de meeste steden kon wedijveren, tot den rang van stad zou worden verheven. Den juisten dag van het overlijden van heer Dirk Bokel, dat aan deze verheffing vooraf moest gaan, kunnen wij niet bepalen; maar met waarschijnlijkheid kunnen wij zijn

1) Bijlagen der Kronijk, N°. XLV.

2) In Muller's Regesta Hannonensia komt op 31 Maart 1316 een brief van borgtocht voor, waarin nevens heer Dirk Bokel genoemd wordt zijn broeder Florens.

3) Bijlagen der Kronijk, N°. LI; Grafel. reken. v. Holl., I, blz. 203. — Ik heb het register, waaruit de uitgevers der Historiebladen dit stuk hebben overgenomen, zelf op het Rijksarchief in handen gehad, en kan nu de Latijnsche verkortingen op blz. 68 aanvullen, die zij niet geheel juist gelezen hadden; er staat: „Item mijns heren huus intrat et exit Philippi et Jacobi anno XXXV. Nota quod dominus meus dat pueris Wilhelmi Piil tsjaers XLVI sc.”

4) Het hospitale van Rotterdam wordt reeds in dat stuk van 1334 genoemd.

dood in de laatste helft van 1334 of in de eerste van 1335 stellen. In 1334 was hij nog in leven 1); in strijd met mijn vroeger vermoeden kan ik dit thans verzekeren, want ik heb gevonden dat de renten, die hem jaarlijks namens den graaf uit de beden van Bleiswijk en van Bokelsdijk werden uitgekeerd, in de rekening van dit jaar nog op zijn naam voorkomen, maar in de eerstvolgende die bewaard is gebleven, die van 1344, op naam van zijn dochter zijn overgeboekt. Later dan in de eerste maanden van 1335 kan hij aan den anderen kant niet overleden zijn, want van geloofwaardige zijde wordt ons verzekerd, dat hem Dirk Screvel, abt van Egmond, overleefd heeft, en deze stierf op het laatst van September 1335 2).

In alle geval was het nog aan Willem III, die eerst in Juni 1337 overleed, door het lot toegedacht, om de eenheid van Rotterdam te voltrekken en aan de nieuwe poort het aanzien te verleen. Maar, vreemd genoeg, hij schijnt van de gelegenheid daartoe geen gebruik gemaakt te hebben. De groote voorrechtsbrief, waarvan het poortrecht van Rotterdam dagteekent, is van Willem IV en van het jaar 1340. Wat de reden mag geweest zijn van een zoo langdurig verwijl, kunnen wij nauwelijks gissen. Het is mogelijk, dat de dood van den ouden graaf het reeds begonnen werk ontijdig heeft afgebroken, en dat de zorgen van de eerste regeeringsjaren van zijn opvolger het hervatten er van vooreerst hebben verhinderd. Het kan ook zijn dat de som, die van de poort als prijs voor haar privilege werd begeerd, tot onderhandeling en tijdverlies genoopt heeft; het is bekend dat de stad ten slotte honderd ponden grooten heeft betaald. Hoe dit zij, de hoofdzaak blijft dat Rotterdam toch eindelijk een poort werd en een uitvoerige handvest verkreeg, die het op een lijn met de overige steden van het graafschap plaatste, en bovendien vergunning verwierf om een gracht naar de Schie te

1) Dat is te zeggen: in den aanvang van het jaar. Uit de Verklaring van 's graven renten van 1334 blijkt, dat de visscherij buitendijks, die in Dirks ambacht inging in Mei en dus ook in Mei had moeten eindigen, voortgezet werd tot November daaraanvolgende, om te gelijk met die van den graaf te eindigen; evenzoo de grute. Dirk zal dus in 1334 vóór Mei gestorven zijn.

2) Bijlagen der Kronijk, N°. LXXXVIII. — In een giftbrief van September 1336 wordt gesproken van den „scout in Rotterdam” en van „gesworenen daerbinnen” (zie de Kronijk, blz. 56). In een anderen van Januari 1336/37 worden genoemd de „schepenen in Rotterdam” (ib., blz. 54), dezelfden in April 1337 (blz. 58). Er is daarin geen sprake meer van 's Graven-ambacht, noch van Bokels-ambacht. (De twee laatste brieven zijn van 1386 en 1387, blijkens de namen der schepenen: zie Bronnen voor de gesch. van Rotterdam, I, blz. 3. N. v. d. R.)

delven, die het mededingen met Schiedam mogelijk zou maken. Over dat alles heb ik in mijn vroeger opstel gehandeld en behoef ik niet op nieuw uit te weiden. Maar ik heb mij toen op een gewichtig punt vergist, te weten ten opzichte van de uitgestrektheid der stadsvrijheid, gelijk die in de handvest omschreven staat. De uitgevers der *Historiebladen* hebben mijn dwaling aangetoond en weerlegd in een uitgebreide aantekening ¹⁾, en gaarne verklaar ik mij door hun betoog overtuigd. Ik stem het hun nu gereedelijk toe, dat de grenzen, die in den brief van 1340 bedoeld worden, ongeveer dezelfde moeten zijn, die het oostelijk gedeelte der binnenstad voortaan, tot op de intrekking der vesten na den Jonkerfransen-oorlog, omsloten hielden. De bekende handvest van 1358 is reeds alleen voldoende om dit te bewijzen. Daarin immers wordt aan de poort vergund, vooreerst vesten aan te leggen zoover haar vrijheid strekt, en ten andere, om die vesten te beter te ronden, het Roode zand daarbinnen te trekken. Met uitzondering dus alleen van dat nieuwe gedeelte, het Roode zand, werd de vrijheid niet uitgebreid; bij gevolg moet zij voor 1358 reeds dezelfde uitgestrektheid en dezelfde grenzen hebben gehad als zij van toen af heeft behouden, en die grenzen zijn met zekerheid bekend. Ten overvloede hebben mijn geachte weerleggers nog giftbrieven van voor 1340 uit het gemeentearchief te voorschijn gebracht ²⁾, waarin huizen en erven gelegen in de Nieuwpoort (de latere Oppert) worden beschreven, en daaruit het afdoende bewijs geput dat die straat of liever die wijk reeds bestond eer de bewuste handvest verleend werd.

Ik vestig ten slotte nog de aandacht op de bijzonderheid, dat deze handvest van 1340 de oudste is, welke in originali in het gemeentearchief bewaard is gebleven. Noch het privilege van 1328, noch de vrijheidsbrief van 1299 is daarin meer te vinden. Naar mijn voorstelling van den loop der zaken kan dit ook geen verwondering baren. Het privilege van 1328 was immers slechts aan een der twee ambachten verleend, en verloor al zijn waarde, zoodra de stad gevestigd en met een overvloed van rechten begiftigd was. De brief van 1299 was waarschijnlijk teruggevorderd, zoodra Dirk Bokel in zijn ambacht hersteld was, en toen meteen vernietigd. Daaraan zou ik het ook willen toeschrijven, dat reeds

1) Kronijk, blz. 60—72.

2) Kronijk, blz. 54. (De datum schijnt echter niet juist, om de vermelding van schepenen.)

zoo weinig jaren na de uitvaardiging de pastoor der parochie er een vidimus van opstelde ¹). Het was natuurlijk dat de gemeente, indien zij het oorspronkelijke stuk moest afgeven, er op gesteld was om een deugdelijk bewijs te bezitten, waarmee zij in later tijd, indien ooit de omstandigheden veranderden, kon toonen, dat haar zulk een privilege eens was geschonken ²). Maar na 1340 verloor dit vidimus natuurlijk ook zijn belang en moest de moeite van het bewaren nauwelijks meer waard schijnen. Al wat voor de groote handvest was verworven, was scheurpapier; want historische waarde werd in dien tijd aan geen verouderde oorkonden toegekend. Zoo zouden wij het ten slotte alleen aan een gelukkig toeval te danken hebben, dat de herinnering aan die oude documenten en wat er mee samenhangt, niet spoorloos verdwenen is.

(Rotterdamsche Historiebladen, Afdeeling Geschiedkundige Stukken, blz. 449—467.)

1) Zie over het nut van een vidimus de handvest aan Rotterdam van 13 Mei 1355 (Bijlagen der Kronijk, N°. LXXIX, blz. 114 bovenaan).

2) Vgl. Phil. de Leyden, p. 194.

DE OUDE REGEERING VAN HAARLEM 1).

(1887.)

Het recht om keuren te maken moest aan een stad uitdrukkelijk door den landsheer worden geschonken. Wat in 1342 door graaf Willem IV ten opzichte van Delft werd uitgesproken, was waar van elke stad: „want zy geen vriheyde noch recht en hebben boven den ghemeenen lantrecht, zy en moegent mit hantvesten betoeghen” 2). De beide handvesten van koning Willem aan Haarlem, die het *Kuerboeck* openen, verdienen dus inderdaad de eerste plaats; want zij vormen den grondslag, waarop het gansche stadrecht berust. De meeste bepalingen, er in vervat, dragen het karakter van keur, en bevatten rechtsbepalingen, die uit het gemeene landrecht, dat een bloot gewoonterecht was, niet van zelf voortvloeiden.

Van de omstandigheden, waaronder de beide handvesten, nagenoeg tezelfder tijd als die van Delft, werden geschonken, is ons volstrekt niets bekend. Waarschijnlijk was het op de bede der inwoners, dat de graaf zich zoo goedgunstig jegens hen betoonde. Van de tolvrijheid wordt dit in den aanhef uitdrukkelijk

1) Dit fragment — geschreven naar aanleiding van: Der stede kuerboeck van Haerlem (uitgeg. d. Mr. A. J. Enschedé), Haarlem en 's-Gravenhage, 1887 — vonden wij onder Fruin's papieren. Het is blijkbaar slechts een ontwerp, onvoltooid ook, zooals reeds de aantekeningen aan het einde, die wij in een slotnoot samenvatten, bewijzen. Toch meenden wij het niet te moeten terughouden, omdat de daarin voorgestane meening over de beteekenis en de geschiedenis der oude raden ons voorkomt van belang te zijn. De uitgave van het fragment moge aanleiding geven tot een inder uitvoerige behandeling van het onderwerp. (N. v. d. R.)

2) Van Mieris, II, blz. 658.

vermeld, en de naam *keur* wijst eenigszins uit, dat dit ook de gewone gang van zaken was. *Keur* is hetzelfde als *willekeur*: beide woorden worden met elkander als van gelijke beteekenis verwisseld, en in het algemeen verstaat men onder *willekeur* elke vrijwillige overeenkomst of verbintenis. In Latijnsche teksten vinden wij in den zin van stadskeur de uitdrukking *electio juris* gebruikt, hetgeen aan een overeenkomst der burgers doet denken om onder deze rechtsbepalingen te leven. En een spreuk, die in de inleiding van het Utrechtsche keurboek, het *Liber Albus* ¹⁾, voorkomt, stemt met deze beschouwing overeen: „Lande ende steden in den rike” (zoo luidt zij) „hout men bi rechte, mair wilcoer leyt men op bi menen rade”. Dienovereenkomstig vangt dan ook de beroemde keur der stad Utrecht van 1300 op de vredebraak ²⁾ aan met de betuiging, „dat wi scoute, scepen ente raet dese kore gemaket hebben bi gemenen rade dort besten wille.” Nog duidelijker spreekt Floris de Momber in den aanhef der keur van Zeeland van omstreeks 1258: „Ego . . . omnibus nobilibus, . . . ut hanc legem . . . sive choram eligerent sibi, concessi” ³⁾. Het zijn dus de edelen van Zeeland, die zich het recht gekozen hebben, dat hun nu door de goedgunstigheit van hun heer als landswet wordt geschonken. En nog veel later, in het jaar 1328, herhaalt Willem de Goede hetzelfde met andere woorden, in den aanhef van zijn keuren aan Zeeland Beoosteren Bewester-Schelde, waarvan hij zegt, dat hij die heeft „ghemaket bi wilcoir ende overeendraghen van allen onsen mannen ghemeenlike” ⁴⁾. Zoo begrijpen wij ook een anders vreemd verhaal, dat Alpertus van Metz omstreeks het jaar 1018 van de burgers van Tiel opdischt: „Sunt homines duri, . . . judicia non secundum legem, set secundum voluntatem decernentes, et hoc ab imperatore karta traditum et confirmatum dicunt” ⁵⁾. De Tielenaars be-
weerden volgens willekeur te mogen leven, krachtens een keizerlijk charter. Naar deze analogie zullen wij ons ook de wording der Haarlemsche keur, die in 's graven handvest begrepen is, moeten voorstellen: de burgers hebben den wensch te kennen gegeven, om onder zulk recht te leven als hun thans door hun heer wordt vergund.

1) Rechtsbronnen v. Utrecht, I, blz. 3.

2) Bijdr. en meded. Hist. Gen., IX, blz. 50.

3) Oorkondenboek, II, N°. 40.

4) Van Mieris, II, blz. 453.

5) Monumenta Germ., Script. IV, p. 718.

Een aantal dier bepalingen verdienen werkelijk voorrechten, privilegiën te heeten, die den burgers boven het landrecht worden ingewilligd; maar geen in zoo hooge mate als die aan het slot van de tweede handvest voorkomt ¹⁾: „Insuper scabinis de Herlem licenciavi facere nova precepta aut instituta cum consilio sculteti mei, ad dimidium annum vel ad integrum durantia, que scabini juramento confirmaverint, universitati aut parti maiori utilia, mea jurisdictione mihi in hoc reservata.” Daarmee is den burgers het recht van eigen wetgeving voor de toekomst toegestaan. De beperking der rechtskracht van de aan te nemen keur tot den duur van een halfjaar ontnemt aan haar waarde niets, dewijl zij naar believen vernieuwd mag worden ²⁾. Bij voorraad hecht de graaf zijn zegel aan al watten oorbaar der gemeente door haar regenten gewilkoerd zal worden, — natuurlijk onder voorwaarde dat de keur noch met de algemeene rechtsbeginselen noch met 's graven hoogheid in strijd zal wezen.

Of Haarlem al spoedig en veelvuldig gebruik heeft gemaakt van zijn recht tot eigen wetgeving, is niet meer uit te maken. Van de jaren vóór 1390 of 1380 zijn ons geen keuren bewaard, die een dagteekening dragen. Dat er in de oudste verzameling, van 1390, verschillende keuren voorkomen van hoogen ouderdom, is waarschijnlijk, maar kan niet met zekerheid worden beweerd.

Zooveel althans valt niet te ontkennen, dat de regeering het recht op hoogen prijs stelde; want anders zou zij het zich niet op nieuw opzettelijk hebben laten bevestigen, door Willem III in 1315 ³⁾. Het schijnt wel, alsof haar keuren geen algemeene gehoorzaamheid bij de burgers ontmoetten; althans de graaf beloofde toen op verzoek der stad, d. i. der regeering: wat keur schepenen en raden in overleg met den schout maken, „dat hij die vast ende gestade houden zel, ghelike jof hy se zelve gheleghet ende gemaket hadde.” Het is deze handvest van 1315 inzonderheid, meer nog dan die van koning Willem, die den grondslag uitmaakt, waarop de latere stadswetgeving is gebouwd. Evenwel, al bleef het oorspronkelijke stuk onder de stadscharters berusten, in de keurboeken is het niet, als andere handvesten van gelijken aard, opgenomen; naar het schijnt bleef

1) Kuerboeck, uitg. Enschedé, blz. XXII.

2) In de gelijktijdige handvest van Delft, en in die van later dagteekening aan andere steden gegeven, komt dan ook die beperking niet voor.

3) Handvesten v. Haarlem, blz. 31.

de handvest van koning Willem voor de stad de hoofdzaak ¹⁾.

In deze handvest behoudt zich de graaf zijn recht, gelijk wij vernemen, voor. Dat was zeker ook niet overbodig. Het is haast niet denkbaar, dat de stedelijke magistraat niet dikwerf misbruik heeft gemaakt van haar wetgevende macht. Zoo vinden wij meermalen verboden ²⁾, de burgers van andere steden of de dorpingen bij keur zwaarder te belasten dan de eigen burgerij. De eenige waarborg hiertegen was de tegenwoordigheid van den schout, zonder wiens medewerking geen keur tot stand kon komen, en die bij overtreding aangewezen was om er den graaf opmerkzaam op te maken. Ten opzichte van Rotterdam vinden wij in 1393 door Albrecht van Beijeren dit middel aangewend: zijn brief bestaat nog, waarbij hij den schout der stad gebiedt, „over gheenrehande kuere mit onsen gerechte te zitten noch der accoerden of(te) overdragen, ghi en hebt eerst die kuere ons ende onsen rade aengebrocht ende hebt derof onse goetdencke ende wille” ³⁾. Dat te Haarlem bij wijlen ook andere misbruiken voorkwamen, blijkt uit de handvest van Jan van Beieren van 1418, waaruit wij leeren, dat wel eens twee of drie schepenen met den schout het recht om keuren te maken, dat aan de gezamenlijke regeering toekwam, uitoefenden, „diewelke koeren grotelic gedragen hebben in achterdeel ende scaden onser stede ende hoeren porteren ende gemeente” ⁴⁾. Tegen zulke misbruiken werd bij deze gelegenheid een dam opgeworpen door een wijzigen van den vorm der regeering en der stedelijke wetgeving.

Welke wisselingen de regeering der stad in den loop van twee of drie eeuwen ondergaan heeft, kan uit de hoofden der keuren, in de verzameling vervat, met zekerheid worden afgeleid. In 1245 zijn er alleen schepenen nevens den schout, en aan hen alleen wordt ook het recht om keuren te maken vergund. Als in 1315 Willem de Goede het recht bevestigt, is naast de schepenen reeds een tweede macht in wezen: hij geeft het recht van keuren maken aan schepenen en raad gezamenlijk.

Wat wij onder die raden te verstaan hebben ⁵⁾ (er schijnen

1) De bepaling omtrent den halfjarigen duur der keuren (die in de handvest van 1315 ontbreekt) is dan ook daaruit overgenomen in de handvest van 1418 (Handv., blz. 73).

2) Zie b.v. Handvesten, blz. 67 (handvest van 3 November 1411).

3) Rotterd. historiebladen, Bijl. der kronijk, N°. 142, blz. 206.

4) Handvesten, blz. 72.

5) In de eerste redactie van het hier volgende huldigde Fruin nog het gangbare gevoelen, dat de raden dezelfden zijn als de latere burgemeesters, onder aanhaling van de

er van ouds vier geweest te zijn), zou moeilijk uit te maken zijn, indien wij niet met andere steden van Holland te rade konden gaan, waar deze regenten insgelijks voorkomen ¹⁾. Vooral het voorbeeld van Dordrecht is leerzaam. Daar komen de raden voor als gezellen der schepenen, en worden zoo ook genoemd ²⁾. Zij zijn inderdaad overal, en ook te Haarlem, mannen, die om hun erkend doorzicht door de schepenen te raad worden geroepen; dit verklaart den titel, dien zij dragen, en tevens het feit, dat zij niet door den vorst of zijn schout, gelijk de schepenen, maar door de schepenen zelf worden gekozen en beëedigd. Wij hebben hen dus in het algemeen als bijzitters der schepenen te beschouwen. Zijn dezen verlegen, hetzij met een zaak van bestuur, hetzij met een zaak van rechtspleging, dan zijn zij, raden, verplicht in der schepenen „acht” (zoo heet het beraad van ouds) te verschijnen en raad te geven; bij het aanvaarden van hun betrekking hebben zij dit bij eede beloofd. Dit wordt ons van de Dordtsche raden uitdrukkelijk gezegd en de handvest van 1315, waarin tegen den raadsman straf wordt bedreigd, zoo hij niet „up sinen eet, dien hi swoer, als hi raetsman wort, sijn goetdinken gheseit hadde van den vonnesse, den scepen, diene (d. i. die hem) omboden hadde” ³⁾. Aan hun raad zijn echter, dit spreekt haast van zelf, de schepenen niet gebonden; zij hebben geen wettelijk aandeel aan het vellen van het vonnis.

Daarentegen nemen zij wel deel aan het onderzoek, dat voorafgaat: aan der schepenen proeve, zooals het heet, wij zouden zeggen: aan de instructie. Door op het onderscheid tusschen deze

bekende plaats uit Phil. de Leyden (*De cura reipublicae*, p. 41) over het ambt der burgemeesters. In de tweede redactie gaf hij de hier voorkomende voorstelling. (N. v. d. R.)

1) Te Delft zijn eveneens sedert 1245 raden opgekomen en met schepenen gelijkgesteld. Te Leiden had men poortmeesters, die echter geen recht van keuren hadden (wel te Delft, vgl. Van Mieris, III, blz. 837). Vgl. ook Middelburg (*Oorkondenb.*, I, N°. 590, blz. 313/4): „So wat so schepenen van Middelburg *ende portres die sire toe nemen*, maken bi ghemanden ede ter port nutschepe, dat in die chore niet en staed, dat moet bliven ghestade.”

2) Te Dordrecht in 1319: „raedsmannen haere (nam. der scepenen) ghesellen 't haeren raede” (V. d. Wall, *Handv.*, I, blz. 144); zij behooren tot het gerecht: zie Dordtsche *Rechtsbr.*, I, blz. 55, N°. 167. — De geheele regering van Dordrecht in 1401 wordt aldus vermeld: „overdraghén mitten goeden luden van den gherecht, nieuwe raet ende outraet, mitten achten, bi den ghemeenen dekens ende bi den ghemeenen neringen” (l.c. I, blz. 77); — „bi den rechter, schepenen, nieuwe raet ende outraet, . . . consent van den goeden luden, den rechter, borgemeester, scepenen, nieuwe raedt, outraedt, achte, dekens ende ghemeen neringe” (*ibid.*, I, blz. 79; vgl. blz. 104/5, 114, 128).

3) Van de Wall, *Handv.*, I, blz. 144.

twee rechtshandelingen niet te letten, hebben vroegere schrijvers den werkkring der raden verkeerd begrepen. In 1289 gaf Floris V een gewichtig voorrecht aan de poorters van Dordrecht: „als dat scepenen ende raetsmannen waerheide van quadyen besitten moghen, ende die corregieren na haren goetdencken” ¹⁾. Van de Wall is van oordeel, dat hieruit „allerklaarst blijkt, dat den raaden van ouds de magt en het vermoogen gegeeven zij om nevens schepenen over lijfstraflijke misdaden te oordeelen”. Op zich zelf genomen, schijnen de woorden van de handvest dit ook te beteekenen. Maar wel beschouwd zijn de raden alleen in het eerste deel der bepaling begrepen; zij nemen deel aan de waarheid, maar recht van vonnissen hebben schepenen alleen. Dat blijkt uit de gansche geschiedenis der rechtspraak, ook te Dordrecht. En dat te Haarlem, waar wij weten dat ook alleen schepenen vonnis wijzen, de raden insgelijks deel hadden aan het voorafgaand onderzoek, leert een bepaling der groote keur van 1390, welke bij Van Oosten de Bruijn ontbreekt en in onze verzameling voor het eerst het licht ziet ²⁾: „Alle proeven, die men besitten sel, die sel men besitten mit vier scepenen ende mit twien raden ten minsten”.

Maar in de zaken van bestuur laten schepenen, die het met de rechtzaken en de openbare akten volhandig hebben, aan de raden veel over. Vooreerst de ontvangst en uitgaaf der stadsgelden en het toezicht op het vermogen der weezen. Daar dit een niet betwiste zaak is, kan ik volstaan met te verwijzen naar de bepalingen in onze verzameling, die er het bewijs van leveren ³⁾. Doch ik wil hierbij doen opmerken, dat zij zich in die werkzaamheden later, bij het toenemen der stadsbevolking en dientengevolge der zaken, hebben laten bijstaan door nieuwe colleges; door weesmeesteren ⁴⁾, vestmeesteren ⁵⁾, gasthuismeesteren. Wat vooral onze aandacht verdient: evenals zij gekozen worden door de schepenen, wier gezellen zij zijn, kiezen zij hun helpers weer zelf. De algemeene verantwoording voor bestuur en rechtspraak blijft ten slotte bij de schepenen berusten ⁶⁾.

1) Van de Wall, Handv., I, blz. 79.

2) Kuerboeck, blz. LVI.

3) Ib., blz. LVII, LXXI.

4) Keur van 1290 (Van Oosten de Bruijn, blz. 143).

5) Van Oosten de Bruijn, blz. 177.

6) De schout zelf was somtijds een der raden (zie Van Mieris, III, blz. 578). (Blijkens een aanteekening op den kant had Fruin dit punt hier in den tekst nog nader willen bespreken. N. v. d. R.)

Na deze beschouwing van hun aard en werkkring zal het ons niet verwonderen, dat de raden deelnamen aan het uitvaardigen der keuren, al werd het recht daartoe in de handvesten alleen aan de schepenen nevens den schout toegekend. In het gevolg der schepenen verschijnen mettertijd de raden, hun gezellen, aan het hoofd der nieuwe keuren. Zoo althans in vele steden, en ook te Haarlem; in andere daarentegen, met name te Leiden, worden steeds de keuren uitsluitend op naam van schout en schepenen uitgegeven. Wat Haarlem in het bijzonder aangaat, bij gelegenheid dat graaf Willem III in 1315 op verzoek der burgers het recht van keuren maken aan de regenten op nieuw bevestigde, noemde hij de raden uitdrukkelijk: „zo wat kuere dat die scepenen ende die raet van onser poerte met onsen scoute van Harlem legghen jof maken 1).” Zoo werd het gebruik voor het vervolg gewettigd. Want dat de raden lang te voren reeds aan de taak der schepenen hadden meegewerkt, blijkt van ter zijde uit meer dan een bijzonderheid. Ik wil mij slechts op een, die het duidelijkste spreekt, beroepen. In den vermaarden Haarlemschen accijnsbrief van 1274 2) geeft de graaf de bevoegdheid om dien accijns desverkiezende te verminderen, in deze woorden: „Nichilominus scabini et jurati cum consilio universitatis communis eam relaxare et omittere possunt.” Dat die jurati denzelfden zijn als de consiliarii, die in 1290 aan den koning van Engeland een smeekschrift richten 3), en dat de raden dus al van voor 1274 aan de wetgeving der stad nevens de schepenen deelnamen, zal iedereen, dunkt mij, erkennen. Het gebruik was hier en elders aan 's graven machtiging voorafgegaan. De weinige gedagteekende keuren, die wij uit de 14de eeuw overhebben, spreken dan ook allen uit naam van schout, schepenen en raden 4).

1) Handv., blz. 31.

2) Oorkondenboek, dl. II, N°. 279.

3) „Scultetus, scabini, consiliarii ac universitas oppidi de Harlem” (Oorkondenb., II, App. N°. 73).

4) De oudste keur in onze verzameling, die van 1385 (blz. XXV), is door schout, schepenen en raden vastgesteld; zoo ook een niet gedagteekende keur, die waarschijnlijk nog voor 1400 gesteld moet worden en zoo ook in deze verzameling geplaatst is (blz. LVII). — Volgens de keur van 6 Juni 1384 (blz. LXII) moeten schout, schepenen en raden 10 jaren te Haarlem woonachtig geweest zijn, 10 jaren scot en scout betaald hebben en gegoed zijn tot 100 fl . Volgens de handvest van 11 Maart 1398 (Handv., blz. 60) mag niemand in het gerecht zijn, die niet gegoed is tot 400 oude schilden en voor 100 fl in het schotboek staat. Bij de handvest van 4 Maart 1402 (Handv., blz. 61) wordt

In de keuren van ongeveer denzelfden tijd komt nog iets merkwaardigs voor: een keur van omstreeks 1392 ¹⁾ is vastgesteld „by goetduncken der rijkheit ende der vroescap.” Ook dit heeft Haarlem met de andere steden van Holland gemeen. De „rijkheit ende vroescap” schijnt ongeveer hetzelfde als in de oudere stukken de gemeente, de universitas communis, de alinge gemeente; want ook in die termen worden inzonderheid de lieden, die iets beteekenen, die mêtellen, bedoeld: onder „rijkheit” zeker de meest gegoede burgers, onder „vroescap” denkelijk inzonderheid degenen, die schepenen of raden zijn geweest ²⁾. Beide klassen van burgers hebben recht om gehoord te worden in belangrijke zaken ³⁾. Zoo ontstaat er allengs een kring van burgers, die bij de regeeringszaak gemoeid zijn. En daar het althans in andere steden, waarop Haarlem denkelijk geen uitzondering maakt, gewoonte is, om na verloop van een of twee jaren de oudschepenen en raden weer te herkiezen, vormt zich een aristocratie, die haast een oligarchie mag heeten. Hoever dit gaat, toont het voorbeeld van Haarlem beter dan dat van eenige stad. Ik weet althans geen andere, waar een vorm van regeeren voorkomt als bij de handvest van 1402 ⁴⁾ wordt verordend. Een college van 33 knapen (d. i. burgers) wordt dan ingesteld, die levenslang aanblijven en zich zelf zoo goed als coöpteeren, uit welke de graaf jaarlijks 7 schepenen kiest, die op hun beurt uit de 26 andere 4 raden kiezen zullen. Geen twijfel, of de aanleiding tot het instellen dezer aristocratie is die, welke in den aanhef van 's graven handvest genoemd wordt: onlust en oproerigheid onder de gemeente, die een krachtig, gestadig en zelfstandig bewind vereischt.

Drie of vier jaren heeft deze regeeringsvorm geduurd. Onder

geëischt 10 jaar poorter en bezit van 600 schilden. — Wat is er van de raden geworden? Volgens sommigen werden zij burgemeesters (Van Oosten de Bruijn, blz. 131), volgens anderen thesauriers (Handv., blz. 102); Kluit vergelijkt ze met pensionarissen (Holl. Staatsreg., IV, blz. 168, 185/6). Ik zou meenen, dat de raden allengs overbodig zijn geworden door het instellen van burgemeesters, weesmeesters enz. en van de vroedschap. (Over deze laatsten zie: Handvesten, blz. 106, vgl. met Dordrecht vlg. Van de Wall, I, blz. 144.) De burgemeesters hebben een geheel ander karakter dan de raden: zij worden van den aanvang af door den vorst aangesteld; de thesauriers worden niet door schepenen, maar door burgemeesters gekozen.

1) Kuerboeck, blz. LVII.

2) Ook wel „wittachtige lude” (b.v. Van Mieris, dl. II, blz. 837), d. i. lieden, die de schepenen gelooven.

3) Vgl. reeds den accijnsbrief van 1274 (Oorkondenb., dl. II, N°. 279, blz. 120^a).

4) Handv., blz. 61.

Albrecht ingesteld, is hij nog met de overige privilegiën der stad door diens zoon en opvolger Willem VI bekrachtigd: immers in onze verzameling komt een keur voor van Zondag na St. Bavendach 1405 ¹⁾, door schout, schepenen en raden gegeven „bi der meester menichte van den driendertighen”. Maar weinige maanden later schijnt hij afgeschaft: een keur van 1407 ²⁾ is alweer op de oude wijs tot stand gekomen „mit der vroescape ende mit der rijchede”; en daar een der punten, die in 1402 waren toegestaan, den 3^{den} Juni 1406 in een nieuwe handvest op zich zelf werd vernieuwd ³⁾, is het hoogst waarschijnlijk, dat daarmee stilzwijgend de overige bepalingen vervallen zijn geacht en de regeeringsvorm weer op den voet van voor 1402 hersteld zal zijn ⁴⁾.

In 1418 komt een kleine wijziging of liever een nadere verklaring. Bij een handvest van dat jaar ⁵⁾ wordt verordend: er zullen zeven schepenen voor een jaar zijn, alsmede burgemeesters; de schout, schepenen *en raden* (denkelijk door schepenen gekozen) zullen het recht hebben keuren te maken „by consent, raide ende toedoen van der meester menigte, die in den gerecht geweest hebben.” Dit is inderdaad, als ik mij niet vergis, slechts een definitie ⁶⁾; alleen iets nieuws is er: van rijkheid is geen sprake meer ⁷⁾. Zoo vinden wij de regeering nu ook voortaan in de keuren vermeld ⁸⁾.

1) Kuerboeck, blz. LXV.

2) Ib., blz. LXXI.

3) Handv., blz. 65.

4) Deze alinea wordt in een latere aantekening van Fruin aldus geschetst: „De oligarchie van 1402 is te verklaren uit de twisten, die te Haarlem van 1377 dateerden en waarover de Vaderlandsche Chronijck (blz. 222 vlg.) handelt; daar vindt men ook (blz. 604 vlg.) een volledigen tekst van den nieuwen regeeringsvorm. Het blijkt, dat ook Willem van Oostervant op verlangen van zijn vader zijn zegel er aan hechte (ibid., blz. 611). Toen deze aan de regeering kwam, heeft hij alle privilegiën, dus ook dit, bevestigd (over nieuwe beroerten in 1404 vgl. Vaderl. Chron., blz. 776 vlg.); maar al spoedig heeft hij, zeker ten gevalle van de partij die hij was toegedaan, de oude regeering weer hersteld, in 1406”. (N. v. d. R.)

5) Handv., blz. 72.

6) In een latere aantekening schreef Fruin daarentegen: „De toestand van 1406 blijft duren tot op den tijd van Jacoba en haar man Jan van Brabant. In 1417 benoemt zij tot schout Gherijt About, een der 33^{en} van 1402; en in 1418 geeft zij den nieuwen vorm, waarbij burgemeesteren worden vermeld.” (N. v. d. R.)

7) Merkwaardig is de bepaling in het oudste keurboek van Leiden van voor 1400 (Midd. keurboeken v. L., blz. 15): „Des sel die vroescip voirtan wesen ende hieten, die an den gherecht gheweest hebben, *tensi dat men meerder vroescip te doen hadde*.”

8) Reeds in een ongedateerde keur (Kuerboeck, blz. XCIV), wier dagteekening uit deze omstandigheid te benaderen is; ook in die van 1423 (l.c., blz. XCV).

In den brief van 1418 wordt voor het eerst ook van burgemeesteren gesproken, door den graaf te kiezen. De gewone voorstelling is, dat zij onder anderen naam dezelfden zijn als de raden. Doch dat komt mij niet waarschijnlijk voor. In de eerste plaats, het kiezen van raden had aan de schepenen gestaan, en het is niet overeenkomstig den algemeenen inhoud van dit charter, dat hun dit voorrecht hier ontnomen zou zijn; ten andere komen de raden hier nog nevens schepenen voor in het bezit van het oude recht van keuren maken, zoo als ik reeds aanstipte, eindelijk, in een aantal keuren van later dagteekening komen steeds in den aanhef achter de schepenen de raden voor en, wat vooral opmerkelijk is, in sommige nevens de burgemeesteren. Het is zeker denkbaar, dat in zulke brieven de uitdrukking „schepenen ende raden” slechts van ouden herkomen is en steeds herhaald is geworden, hoewel er geen raden meer waren; maar daarmee zijn niet alle feiten, waarop mijn meening rust, ter zijde gesteld, bepaaldelijk niet het feit dat de raden door schepenen gekozen plachten te worden en de burgemeesteren door den graaf werden aangesteld.

De in 1418 geschapen toestand duurde echter niet langer dan tot 5 Augustus 1428 ¹⁾. Toen vervulde Philips van Bourgondië de belofte, door zijn raden aan de burgerij tijdens het beleg van de Kennemers gedaan, en vergunde haar, dat zij 80 mannen uit de gemeente, vier uit elk hoofdmanschap of wijk waarin de stad verdeeld was, zoude mogen kiezen, om die op hun beurt jaarlijks de keus van vier burgemeesters te laten doen. Op die wijs werden ook de burgemeesters mannen van veel meer beteekenis.

In onze verzameling komen de burgemeesteren het eerst voor

1) Het volgende wordt in een latere aantekening van Fruin aldus geschetst: „Zoo blijft het tot in 1426; dan wordt tijdens de belegering (Divisiechronijk, 28^e div., cap. XXXV) een zuivere democratie ingesteld, die door Gaesbeek en Wtkerke goedgekeurd en in 1428 om die reden door Philips van Bourgondië bestendigd wordt. De burgemeesteren (zij alleen, niet de schepenen) worden niet, als sedert 1418, van wege den vorst, maar door de 80 vertegenwoordigers der gemeente gekozen, en deze verschijnen reeds in 1431 nevens de vroedschap (Van Oosten de Bruijn, Haarlem, blz. 113.) (Gelijke beweging had plaats in andere steden van de tegenpartij, althans te Alkmaar: zie Van Mieris, dl. IV, blz. 839.) Deze volksregeering schijnt voort te duren tot 1445. Dan komen nieuwe 80^{en}, door de vroedschap gekozen, die zoowel schepenen als burgemeesters nomineeren ter electie door den vorst, en nevens de vroedschap adviseeren (vgl. Van Oosten de Bruijn, Haarlem, blz. 119). In latere jaren wordt het getal van 80 gereduceerd op 44, op 24; men nadert meer en meer tot de oligarchie.” (N. v. d. R.)

in een brief van 1448 ¹⁾, waarbij schout, burgemeesteren, schepen en raden voorrechten verleenen aan de jonge schutten. In zulk een vergunningsbrief, die van de gansche regeering uitgaat, zijn zij op hun plaats, niet in keuren, waaraan zij volgens de handvest van 1418 geen deel nemen. Eerst in 1483 verschijnen zij als medegevers eener keur ²⁾, en van nu af worden zij maar zelden daaronder gemist.

Eindelijk, in 1445, juist twee eeuwen na den eersten voorrechtsbrief van koning Willem, gaf Philips ³⁾, op verzoek der burgers, die daarvoor 4000 klinkerts betaald hadden ⁴⁾, zijn ordonnantie op de regeering, waarin aan alle bestaande machten haar plaats aangewezen en zij in onderling verband gezet en aan den graaf onderhoorig gemaakt werden. De vroedschap en de rijkdom zou voortaan de 80 kiezers benoemen, die met hen over de stadszaken raadplegen en jaarlijks een voordracht van 22 notabelen doen zouden, waaruit de graaf dan vier burgemeesteren (dezen namen thans de eerste plaats in ⁵⁾) en zeven schepenen aanstellen zou. Deze orde zou tien jaren duren ⁶⁾.

(Onuitgegeven.)

1) Kuerboeck, blz. XCVII.

2) Ib., blz. CXXV.

3) Handv., blz. 95.

4) Ib., blz. 97.

5) Vgl. Handv., blz. 133 (dd. 1474).

6) Uitbreiding 13 Maart 1448 (Handv., blz. 106): de tachtigen kiezen ook de vier thesauriers, die voorheen door burgemeesteren werden aangesteld. In de praktijk blijken de 80 te veel: zij worden 18 Februari 1454 (Handv., blz. 107) vervangen door 44 (de eerste maal door den graaf gekozen, en verder door coöptatie), die overigens geheel gelijk aan de vroegere 80 zijn; ook weer voor tien jaren. In 1464 is deze regeling denkkelijk niet vernieuwd (vgl. Handv., blz. 136). In Maart 1477 nieuwe regeling (Handv., blz. 135): de door de vroedschap aangewezen 24 personen kiezen 22, en daaruit weder 8, waaruit Stadhouder en Hof 4 burgemeesteren kiezen, terwijl vervolgens de Stadhouder uit de 18 overige 7 schepenen kiest; de thesauriers worden rechtstreeks door de 24 gekozen. (Vgl. over Gouda in 1481: Kluit, Holl. Staatsreg., dl. IV, blz. 225, dl. V, blz. 357.) Dit privilege is verbeurd, doch teruggegeven in 1495 (Handv., blz. 162; vgl. blz. 135).

HET OUDSTE KEURBOEK VAN ROTTERDAM.

(1876.)

Het Rotterdamsche keurboek dagteekent van ongeveer het jaar 1400, dit volgt uit verschillende bijzonderheden die er in voorkomen; het draagt anders geen dag- noch jaarteekening. Wij zullen die kleine omstandigheden, waaruit wij tot den ouderdom mogen besluiten, straks bespreken. Eerst moet ik doen opmerken, dat sommige keuren van het boek stellig veel ouder zijn. Na de handvest van 1340, waarbij het gerecht van Rotterdam de bevoegdheid van keuren maken verwierf, zijn natuurlijk, zoo vaak zich de behoefte aan een rechtsverordening deed gevoelen, keuren over allerlei onderwerpen gemaakt en in een stedeboek opgeteekend. Zoo is het overal, in alle steden van Holland, gegaan. En overal deed zich ongeveer te zelfder tijd, bij den aanvang van de 15de eeuw, de noodzakelijkheid van een nieuwe codificatie der allengs vermenigvuldigde losse keuren gevoelen. Waaruit die noodzakelijkheid voortspoot, leert ons duidelijk een Dordtsche brief van 28 September 1401 ¹⁾. Daarin verklaren de rechter, burgemeesteren, schepenen en raad der stad, dat het oude boek, „daer die kueren in bescreven waren, alsoe seer ghecancelleert, doerscrapt ende te niet ghedaen was, buten onser alre consent ende wille,” dat het zoo niet langer blijven kon; weshalve zij „die voers. kueren besien, gheëxamineert ende wel bedacht hadden, ende hadden daer wtghetoghen alsulke goede kueren, ende daer mede toe gheordineert vele andere nuwe kueren, na onsen besten wetentheytt; welcke kueren, beyde oude ende nieuwe, wi hebben doen bescreven bi hande onser ghesworen clercken.” Wat hier van Dordrecht wordt getuigd, mogen wij onderstellen dat

1) Van de Wall, Handv. v. Dordrecht, I, blz. 378.

ook te Rotterdam zal zijn geschied. Dezelfde oorzaken zullen er dezelfde gevolgen teweeg gebracht en tot hetzelfde geneesmiddel geleid hebben. In plaats van de hoop oude keuren, waarin kaf en koren ondereen lag, werd een nieuw keurboek, grootendeels uit oude, maar gedeeltelijk ook uit pas ontworpen keuren bestaande, op last van het gerecht door den stadsklerk sierlijk beschreven. Het is dat perkamenten handschrift, dat thans voor mij ligt. Het is mettertijd op zijn beurt gecancelleerd, geschrapt en met nieuwe toevoegsels van verschillende handen, die verschillende tijden aanduiden, als overdekt.

Dat het keurboek werkelijk tot omstreeks het jaar 1400 behoort, volgt al dadelijk uit art. 43, waar Jacob Bokel, de ambachtsheer van het Roodezand, en heer Dirk van der Leck, de ambachtsheer van Kralingen ¹⁾, als toen ter tijd levende, worden vermeld. Want heer Dirk van der Leck komt voor in 1398 en volgende jaren tot 1419 ²⁾; en Jacob Bokel was heer van Bokelsdijk, waaronder het Roodezand behoorde, sedert den dood van zijn vader Gijsbrecht in 1405. Wij komen dus door dat eene artikel reeds tot een voldoende tijdsbepaling. Maar wij kunnen ze nog enger beperken. In art. 165 verklaart het gerecht „die beghinen ende die zusteren in haer zonderlinghe beschermenisse te nemen”. Onder de zusteren worden verstaan de zusters van den derden regel van Sint Franciscus, die zich in 1408 te Rotterdam kwamen vestigen ³⁾; de begijnen hadden er reeds sedert 1378 een hof. Dus kunnen wij het samenstellen van het keurboek niet vroeger dan in 1408 stellen. Maar aan den anderen kant

1) Volgens Oudenhoven, Zuydt-Hollandt, blz. 264, is Dirck van der Leck in 1388 met Gillis Ogiers dochter van Cralinge gehuwd. Ogier komt als nog in leven, en dus in de heerlijkheid van Kralingen, voor in het jaar 1394 (Craandijk, Cralingen, in Rotterd. Historiebl., Geschiedk. Stn., blz. 590). Eerst na Ogier's dood, en na zijn zoen met Albrecht, kan Dirck van der Leck heer van Kralingen geworden zijn: niet lang voor 1398. Als zoodanig komt hij voor in 1416 (Scheffer, Verslag van het Archief, 1867, blz. 12). Dirck van der Leck, ridder, wordt in de keuren van Schieland (uitgave 1623), als hooge heemraad opgegeven in 1395, 1405, 1410 en 1415; vgl. over Dirck van der Lecke nog: Craandijk, Cralingen, in Rotterd. Historiebl., blz. 500 vlg.; ook deze stelt, dat Ogier van Cralinge omstreeks 1398 gestorven en door Dirck van der Leck opgevolgd zal zijn (ib., blz. 503). — Het schijnt, dat Jacob Bokel bij het opstellen van het keurboek, bepaaldelijk van art. 43, nog minderjarig is. Er wordt van zijn schout, niet van hem zelf gesproken. Volgens Oudenhoven (Zuydt-Hollandt, blz. 264) was hij minderjarig in 1410, niet in 1413; volgens De Geer (Berigten van het Histor. Gen., III 1, blz. 98) in 1405, niet in 1412.

2) Van Mieris, dl. III, blz. 673, dl. IV, blz. 383, 526.

3) Lois, Beschr. v. Rotterdam, blz. 287.

kunnen wij het ook niet later stellen dan in 1414, en wel om deze reden. Overal in de keuren treffen wij, als regeerders der stad, schout, schepenen en raden aan; nergens wordt de schout vervangen door een baljuw. Maar in verschillende artikels (b. v. in 10, 12 en 16) is het woord „schout” door een latere hand geschrapt en „baljuw” in de plaats gezet. Die verandering van woorden hangt samen met een verandering in den vorm der regeering. Gedurende de 14de eeuw kende men te Rotterdam geen anderen baljuw dan dien van het district, waartoe de stad behoorde, van Schieland, die doorgaans tevens baljuw van Delfland was ¹⁾. Deze had zich maar zelden met de stadszaken te bemoeien. Eens in het jaar op Meidag kwam hij over, om uit naam van den graaf nieuwe schepenen en raden aan te stellen en te beëedigen, zooals de handvest van 1340 voorschreef. Buitendien kwam hij soms, als er gewichtige zaken voorvielen, daaraan deelnemen. Zoo vinden wij, om een voorbeeld te noemen, dat, toen in 1373 het onderhoud der bruggen over de vier kwartieren, waarin de stad verdeeld was, omgeslagen zou worden, de baljuw van Delfland en Schieland, Dirk van Zwieten, tegenwoordig was en de overeenkomst mede bezegelde. Maar in gewone omstandigheden liet de baljuw schout en schepenen begaan. Aan het maken van keuren schijnt hij geen deel genomen te hebben, gelijk ook de handvest van 1340 zijn medewerking daartoe niet vereischte, maar schepenen vergunde, of met den baljuw of met den gewaarden rechter (d. i. den schout) keuren te maken. Doch die toestand veranderde in 1414, zoo al niet eenige jaren te voren, ten gevolge van een financiëlen maatregel van den om geld zeer verlegen graaf Willem VI. Deze, die bijna geen domeinen meer te verkoopen had, ging er toe over om zijn heerlijke rechten te verkoopen of te verpanden, en inzonderheid op de voordeelige posten, die hij te vergeven had, daaronder ook op de schoutambten in de steden, geld op te nemen. Het is bekend, dat de schouten niet bezoldigd werden, maar uit de boeten en bekeuringen, die zij oplegden, een gedeelte voor zich behielden. Schout te zijn was dus voordeelig zoowel als aanzienlijk, en uit dien hoofde was er geen gebrek aan liefhebbers, die er iets voor over hadden om schout te worden.

1) Geen andere wordt bedoeld in art. 43; want anders zou de dijkgraaf nevens de heemraden daar vermeld zijn. Ook in de handvest van 1395 (Van Mieris, dl. III, blz. 629) wordt de baljuw, die te Rotterdam gezag heeft, nog uitdrukkelijk baljuw van Delfland geheeten.

Zoo ontstond er ¹⁾ als van zelf een beding, dat den schijn van koop en verkoop vermeed, maar inderdaad niets anders was. Men leende den graaf, bij het aanvaarden van het schoutambt, een zekere som renteloos, tegen belofte van den post te zullen behouden, zoolang die som niet terugbetaald werd. Verlangde men intusschen zijn voorschot terug, dan zag men om naar iemand, die genegen was het ambt tegen het uitgeschoten geld en nog iets daarenboven, als douceur voor den graaf, over te nemen, en dan ontmoette die minnelijke schikking verder geen zwaarigheid. Wij behoeven niet te vragen, welke gevolgen deze maatregel voor de onderzaten had. De schout, wie hij wezen mocht, zorgde wel, dat zijn post aan boeten en breuken ruim de rente van zijn voorgeschoten kapitaal opracht. Het doel, dat hij beoogde, was minder een goede dan een voor hem voordeelige rechtspraak. De steden waren er dan ook steeds op uit, om zulke verpanding van het schoutambacht te beletten. Reeds in 1380 wist Haarlem van den graaf te bedingen, dat hij „schout ende schepen te setten nyemant bevelen noch machtig maecken en sel, maer de macht altoes aen hem selven sel houden.” Delft was minder voorzichtig geweest, en zag dan ook in 1408 aan zekeren Willeman van der Burch het „schoutambocht met sinen toebehoeren” toewijzen, tot den tijd „dat wi (de graaf) him vol ende al betaelt sullen hebben alsulc gelt, als wi him upten dienst voirnoemt sculdich sullen wezen.” Hetzelfde lot trof Rotterdam. Daar kreeg in 1412 Daniel van Cralinge 's graven „gerecht te bedriven, dats te weten dat hi alle jaer opten Meyedach sal mogen setten twee burgemeesters ende zeven scepenen.” Hij betaalde voor dat recht tweehonderd gouden Engelsche nobels aan den graaf, en gaf bovendien nog de vierhonderd nobels aan heer Philips van der Spange terug, waarvoor deze vroeger hetzelfde recht gekocht had ²⁾. Lang behield hij het zelf ook niet; hij droeg het (wij weten niet juist wanneer) aan Claes van Delf over, die er nog honderd en vijftig kronen (ongeveer zooveel als vijf en zeventig Engelsche nobels) meer voor neerlegde. Misschien was de som dezen toch te machtig. Althans in Februari van 1414 zien wij drie heeren, waarvan Claes er een is, thans tegen een som van niet minder dan

1) Reeds voor 1327 (zie Van Mieris, dl. II, blz. 425). — Over het geldleenen op den schependom te Delft in 1355 vgl. Van Mieris, dl. II, blz. 837.

2) Van Mieris, dl. IV, blz. 198.

negenhonderd nobels, het bedrijven van het gerecht en meteen het baljuwschap van Rotterdam aannemen. Dat baljuwschap was iets nieuws ¹⁾: de stad had nog nooit een eigen baljuw, onderscheiden van dien van Schieland, gehad. Waartoe zij er een behoefde, is ook niet te begrijpen. Denkelijk werd het ambt geschapen alleen om het te kunnen verkoopen. In alle geval kon het door een driemanschap moeilijk worden uitgeoefend, en in den brief der instelling werd dan ook gedoeld op het geval, dat een ander „die voirgen. bailiuscap van haren wege bewaren sal.” In 1418 ²⁾ was Daniel van Cralinge, die ons reeds vroeger als „bedriver” van het gerecht voorgekomen is, in het genot van het baljuwschap, waarschijnlijk ten gevolge van een overeenkomst met het driemanschap, en sedert volgt in die hoedanigheid de eene geldschieder den ander geregeld op ³⁾.

1) Volgens Meijlink, Delfland, blz. 53, komt in het Bevelboek, IV, fol. 7 een baljuw van Rotterdam in 1408 voor.

2) Van Mieris, dl. IV, blz. 449.

3) Anno 1431, 24 Mei: Philips etc. verklaart van Daniel van Cralinge, baljuw en rentmeester van Rotterdam, ontvangen te hebben 1200 nieuwe Hollandsche schilden, onder voorwaarde, dat hij of zijn stadhouder in de naaste vier jaren die som „uiten voorg. diensten” ontvangen zal en uitreiken en betalen aan Daem Jan Stoppelmansz., Boudijn Fijck en Jan Willems., schout en burgemeesters aldaar, die wij beloofd hebben tot de diensten alle jaren 300 schilden, en dat eer zij geheel voldaan zijn, hun ambten niet aan anderen gegeven zullen worden. Als de voornoemde Daniel van Cralinge kwam te sterven eer hij het geld terughad, zullen zijn erven een geschikt persoon aanwijzen, die dan door ons in het voors. ambt zal gesteld worden. — Anno 1431 Heilige Kruisdag: zeggen tusschen D. van Cralinge en Willem, bastaard van Egmond, die thans het baljuwen rentmeesterschap van Rotterdam bedient. Willem moet aan Daniel en zijn vrienden terugbezorgen den brief van 1600 schilden, die van hem Spiken Janss. van Antwerpen in handen heeft, en bovendien nog zooveel, als 1416 Rijnsche guldens thans beter zijn dan 1600 schilden (de R. gulden = 46 gr., het schild = 38 gr.). Dit geld van den brief had gediend, om Geerlof Janss. te betalen. Anno 1438, 20 April, wordt nog bevolen, dat Geerlof Janss. voor de Meesters van de reekeninge rekening doen zal van het baljuw en rentmeesterschap van Rotterdam. — Anno 1431, 8 November: in de hoofzaak hetzelfde. De schout en burgemeesters hierboven genoemd zullen niet dan na betaling der 1200 met Mei worden vervangen. — Anno 1431, 9 November: bepaling van wat Willem de bastaard van Egmond den graaf als baljuw en rentmeester van Rotterdam zal uitreiken. „Item also Willem den bastaert van Egmondt van mijns Gen. Heren wegen bevolen is die bailiuscip ende rentmeesterscip van Rotterdam mit horen toebehoren, gelike sijn bevelinge, die hi daeroff heeft, inhoud, so sijn dairboven voerwarden, dat W. jaerlicx den gouverneur utreycken ende betalen sall die somme van 200 gr., te weten enen Bourg.scilt gerekent voor 3 2 d. gr., dair die eerste dach van betalinge af wesen sall, alse van der alingen somme voers., van enen jare nu op Meydage naestccmende, ende dan daarna, alse die helft derzelve somme, tot Bamise ende die ander helfte tot Meye beyde dair naestvolgende, ende al voort van jare te jare ende van termine te termine, duerende also lange ende tot tijt toe dat Willem die voers. bailiuscip ende rentmeesterscip bedriven sal. Des so sal Willem alinge berechten sulke brueken

In den brief van 1414 wordt aan den baljuw een plicht opgelegd, die met ons keurboek in verband staat. Hij zal „geen kueren, die onze gherecht van Rotterdam maect, consenteren, tenzy dat hi ons ende onsen Rade die eerst aengebrocht hadde ende wy onsen consent daertoe gedaen hadden: anders willen wy dat die alinge te niet wesen sullen.” Daarmee wordt aan den baljuw een taak overgedragen, die vroeger aan den schout was toevertrouwd. In 1393 had de graaf, toen nog Albrecht, den schout van Rotterdam aangeschreven, „dat ghi over gheenrehande kuere mit onsen gerechte en zitte . . . , ghi en hebt eerst die kuere ons ende onsen Rade aengebrocht ende derof hebbe onse goetdencke ende wille” ¹). Van nu af moeten wij dus verwachten, in de plaats van den schout den baljuw bij het uitvaardigen van keuren te ontmoeten; en werkelijk, gelijk ik reeds vermeldde, heeft een latere hand op menige plaats van het keurboek het oorspronkelijk geschreven woord „schout” in „baljuw” veranderd. Die verandering is ongetwijfeld na 1414, na de instelling van het baljuwschap, gemaakt; maar daaruit volgt dan ook, dat het keurboek, in zijn oorspronkelijken vorm, van voor dat tijdstip dagteekent. Het moet dan tusschen 1408 en 1414 geschreven zijn ²). Die tijdsbepaling is voor ons doel nauwkeurig genoeg.

Maar, zal men vragen, welk misbruik had het gerecht van Rotterdam bij het keuren maken gepleegd, dat de graaf het noodig achtte, eerst den schout en later den baljuw in te scherpen, geen keuren te helpen uitvaardigen, die niet eerst de goedkeuring der hooge regeering verworven hadden? Ik moet op die vraag het antwoord schuldig blijven. Alleen kan ik tot naricht mededeelen, dat die van Rotterdam in dezen niet

ende misdaden als bynnen sinen bedrive vervallen sullen na utwisinge sijnre bevelinge, utgeset van moirde, moirtbrande, reeroof, vrouwenvercrafte, zeedrift ende dootslage, die welke hi onsen getrouwen gouverneur ende raden anbrengen sall, die diezelve berechten sullen, mer die bailiu sal daerof hebben, die berecht wesende, den vijfsten penninc, behoudelic waert datter eenige rebellichede of opstalle in der stede van Rotterdam geveile, dair sal men Willem den bastairt voors. bi den rade so vele afdoen ende geven als redelic ende bescheydelic wesen sal. Ende als van den dootslage, die in de voors. punte mede geroert staet, dair sal die bailiu den partyen recht af mogen doen na rechte van den landen, ende die x daeraff hebben ende behouden. Anders sal mijn genadige heere mitten dootslage begangen geliken voiger. is. Hierin is utgesceiden 300 Bourg. schilden, die Willem die bastaert ende Gerijt Henrixz. geloeft hebben Jan Ruychrock te betalen en Meydage naestcomende sonder argelist. Gedaen upten 9^{en} dach in Novembri anno 31”. (Oudste memor. van het Hof v. Holland.)

1) Bijlagen der Kronijk, N°. 142.

2) Een ander bewijs: in een toevoegsel op art. 103 komt een tijdsbepaling voor, die doet zien dat het keurboek althans van voor 1418 dagteekent.

alleen stonden; ten opzichte van het gerecht van Delft, bij voorbeeld, werd in 1408, ten opzichte van Haarlem in 1417, van Amsterdam in 1418, van Middelburg in 1420 dezelfde voorzorg genomen ¹⁾. Ook was het als algemeene maatregel zeker geraden, op het eigendunkelijk keuren maken der steden in haar bijzonder belang, en soms in strijd met belangen van anderen, een waakzaam oog te houden.

Nog een opmerking. Doorgaans komen in de keuren, nevens schout en schepenen, raden voor, in enkele artikelen (b. v. in art. 27, 32, 40) burgemeesters. Onder beide namen worden dezelfde regenten bedoeld. Raad is de aloude titel, die in de handvest van 1340 ook gebruikt wordt; allengs, in de tweede helft der 14de eeuw, wordt hij door dien van burgemeester verdrongen ²⁾. Op één plaats (in art. 10) heeft een latere hand bij het woord „een raadsman van der poorte”, ten overvloede nog aangeteekend: „te weten, een burgemeester.”

*(Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en
Wetgeving, 1876, blz. 44.)*

1) Van Mieris, dl. IV, blz. 105, 404, 456, 549.

2) In 1392 wordt van burgemeesters gesproken (Bijlagen der Kronijk, N°. 137). — Een uittreksel uit de rekeningen der raedslude van 1425/6 wordt medegedeeld in de Historiebladen, blz. 385. (De rekeningen zijn nu in haar geheel gedrukt in de Bronnen voor de gesch. v. Rotterdam, dl. III. N. v. d. R.)

DE AANSPRAAK VAN GORCUM OP DE VISSCHERIJ IN DE MERWEDE.

(1877.)

Een der laatste rechtsgedingen, die voor de rechtbank te Gorcum gediend hebben, betrof een recht, waarop die stad aanspraak maakt, het vischrecht van de Merwede. In haar vonnis ¹⁾ heeft de rechtbank deze quaestie, waarom het eigenlijk te doen was, ter zijde geschoven en op andere gronden beslist. Maar niettemin blijft de aanspraak bestaan, en zij zal vroeger of later wel in rechte uitgemaakt moeten worden. Buitendien is zij ook uit een historisch oogpunt merkwaardig, en uit dien hoofde boezemt zij mij, die geschiedkundige en niet rechtsgeleerde ben, belangstelling in. Als zuiver historisch vraagstuk wil ik ze dan ook behandelen.

De stad Gorcum beroept zich, ten bewijze van haar recht, hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, op een privilege, dat zij den 7^{den} April 1407 van den toenmaligen landsheer, Willem van Beieren, graaf van Holland, verworven heeft, waarin met zooveel woorden wordt gezegd: „Item sal onse stede van Gorinchem ten eeuwigen dage hebben ende behouden . . . die visscherien in der Merwe voor die stede ende van der Linge, also als die heer van Arkel die te hebben placht, tot haren nutschap ende oorbaar” ²⁾. Hoever zich dat recht der heeren van Arkel, in wier plaats de stad dus gesteld werd, had uitgestrekt, was niet twijfelachtig. Het werd omschreven in oorkonden van vroeger en later

1) Het wordt medegedeeld in het Rechtsgel. Bijblad van 1877, Afd. D. Vgl. de vonnissen van de kantonrechters te Gorcum en Heusden dd. 30 November, 20 December 1876, aldaar medegedeeld.

2) Van Mieris, dl. IV, blz. 55.

tijd. Oorspronkelijk schijnt de visscherij in de Merwede niet aan de heeren van Arkel, maar aan die van het daartegenover gelegen Altena te hebben toebehoord. Maar in 1322 op O. L. Vrouwen Lichtmis had Willem van Hoorne ¹⁾, oudste zoon van heer Gerard, heer van Altena en Worcum, en later opvolger zijns vaders in die heerlijkheden, van dat en van meer andere rechten ten behoeve van heer Jan van Arkel afstand gedaan. In de oorkonde, die hij daarvan verleende en met zijn zegel bevestigde, zegt hij onder andere: „de heer van Arkel heeft . . . alle visscherien ende wateren aan beide zijden der Merwe, van de halve Linge tot Schelluinersloot toe” ²⁾. De uitdrukking „aan beide zijden der Merwe” bewijst, dat de visscherij over de geheele breedte van de rivier ongescheiden gebleven, en niet, zoo als anders gewoonlijk was, in het midden „ten halven diepe” tusschen de aangrenzende heerlijkheden verdeeld was. Die gansche visscherij, zoowel langs de zuidzij als langs de noordzij van de Merwede, werd door den heer van Altena en Worcum aan den heer van Arkel en Gorcum in eigendom toegekend. Geen der volgende heeren van Hoorne schijnt op deze overeenkomst inbreuk te hebben gemaakt. Niet voor 1391 ontstond er verschil over, en toen was het geen heer van Hoorne die er tegen op kwam. Kort te voren, in 1387, had namelijk de graaf van Holland, hertog Albrecht van Beieren, den toenmaligen heer van Hoorne van zijn leenen van Altena en Worcum vervallen verklaard, en die aan zijn eigen zoon Willem van Oostervant overgedragen ³⁾. Deze was het, die aan den heer van Arkel thans het vischrecht in de Merwede betwistte. Maar hij werd door den graaf, zijn vader, in het ongelijk gesteld. In den scheidbrief van 3 Januari 1392 getuigt deze: „van sulken geschille, als geweest heeft tusschen onsen lieven soon, heer Willem van Beieren, grave van Oostervant ende heer van Altena, aan de eene zijde, ende onsen lieven neve den heer van Arkel aan d'ander zijde, roerende van der visscherien tusschen den lande van Altena ende van Arkel, zoo hebben wij gezien eenen brief [nam. dien van 1322, waarvan wij reeds spraken], dien die heer van Hoorne, die ten tijde heer van den lande van Altena was, gegeven heeft den heer van Arkel voorsz., dien

1) De heer van Hoorne en Altena wordt in 1342 vermeld: Grafelijkheidsreken., I, blz. 251.

2) Deze oorkonde komt niet voor bij Van Mieris, maar in uittreksel bij Kemp, Leven der heeren van Arkel ende beschrijving der stad Gorinchem, blz. 64.

3) Verg. de aant. van Matthaeus, Analecta, t. V, p. 574.

onze zoon van Oostervant voorsz. met zijnen brieve geconfirmeert heeft, ende onzen zeggen [d. i. onze uitspraak] daarop gezeid, ende gevonden [d. i. vonnis geweest] dat die voorsz. visscherie den heere van Arkel voorsz. ende zijnen nakomelingen toebehooren zal, na inhouden den brief voorsz." 1). Het is, zoo als wij zien, weer de gansche visscherij over de geheele breedte der rivier tusschen de beide heerlijkheden, aan de noordzij en aan de zuidzij gelegen, die aan Arkel toegewezen wordt. Bij gevolg wordt ook dezelfde in het privilege van 1407 aan de stad Gorcum geschonken; en derhalve zoo die voorrechtsbrief nog steeds van kracht is, komt aan de stad meer toe dan zij vraagt, niet slechts de visscherij ten halven diepe, maar die aan beide zijden der rivier, ook langs Worcum en het oude land van Altena.

Maar is het privilege van 1407 nog wel geldig? Dat is de groote vraag. Om haar op te lossen, moeten wij beginnen met ons te herinneren, om welke reden en onder welke omstandigheden het voorrecht verleend was.

Op het eind der regeering van hertog Albrecht was er tusschen zijn zoon, den reeds genoemden Willem van Oostervant, en heer Jan van Arkel een twist ontstaan, die tot doodelijken haat en vijandschap aanwies. Onmiddellijk na den dood van Albrecht, zoodra Willem VI de regeering aanvaard had, begon de strijd op leven en dood. De strijd was al te ongelijk en de uitkomst uit dien hoofde licht te voorzien; een machtige partij onder de Gorcumsche burgers was dan ook om die reden afkeerig van den wanhopigen weerstand en niet genegen haar onverzoenlijken en roekeloozen heer tegen den graaf van Holland ten uiterste bij te staan. Zij trachtte eerst den zoon, Willem van Arkel, tegenover den vader en in zijn plaats te stellen; maar toen zij bemerkte dat de zoon haar misleidde en met den vader heulde, keerde zij zich tegen beiden en begon met den graaf van Holland over de overgaaf der stad te onderhandelen. Zij vond, zoo als te wachten was, een allergunstigst gehoor. Zij kon geen voordeeliger voorwaarden vragen dan Willem VI bereid was in te willigen. Het privilege werd verleend, waarvan wij een enkele bepaling, betreffende de visscherij, reeds kennen. Maar die eene gunst, hoe gewenscht ook, had weinig te beduiden in vergelijking met het vele goede, dat bovendien met kwistige hand aan de burgerij werd toebedeeld. Zij verkreeg, om ons tot het voornaamste te

1) Van Mieris, dl. III, blz. 586.

bepalen, ten eeuwigen dage vrijdom van schot en bede (d. i. van belasting aan den graaf), de opbrengst van de accijnsen in het geheele schependom (d. i. in het rechtsgebied der stad ook buiten haar vesten) en het recht om die te verhoogen en te verlagen naar omstandigheden, de opbrengst van het gemaal, de pacht van het veer over de rivier, het vergeven van de school, de kosterij en het schrijfbacht; van het recht van nakoop en van de jaarrenten, die de heeren van Arkel op huizen en hofsteden hadden staan, werd zij voor altijd ontheven; een bijna volkomen zelfregeering werd haar gegund; kortom, de gemeente kwam in de plaats van haar vroegeren heer en in bloote leenroerigheid tot de graaflijkheid van Holland. Zij zou de onafhankelijkste en zelfstandigste stad van het graafschap zijn geweest, indien zij had weten te behouden wat zij zoo gemakkelijk had gewonnen.

Maar de wijs, waarop zij zich haar voorrechten verworven had, werd niet door alle burgers goedgekeurd. Een groote partij was haar ouden heeren getrouw gebleven en verfoeide den afval der stad en haar onderwerping aan den graaf van Holland. Zij onderhield heimelijk verstandhouding met de Arkels en de andere uitgewekenen, en liet dezen op den avond voor Kruisverheffing (13 September) van 1407 verraderlijk binnen; alleen het sterke kasteel bleef in de handen der Hollandsche bezetting. De burgeroorlog ontvlamde nu met nieuwe hevigheid. Wij zullen zijn voorvallen en wisselingen niet nagaan; voor ons onderzoek zijn zij van geen belang. Slechts één feit verdient onze aandacht. Niet bij machte hun landen en steden tegen Holland te verdedigen, droegen de Arkels, vader en zoon, in den zomer van 1409 ze op aan hun neef, den hertog van Gelder, ten einde zoo doende diens machtigen bijstand te winnen. Zoo bekwam Gorcum een nieuwen heer, en ook van dezen ontving het, den 25sten Augustus, een handvest vol voorrechten, maar op verre na niet zoo uitmuntend als het twee jaren te voren van den graaf van Holland bedongen had. In plaats van vrijdom van schot en bede kreeg het gelijkstelling op het stuk van belasting met de vier hoofdsteden van Gelderland; van de accijnsen, zooals die thans geheven werden, bleef de opbrengst aan den hertog voorbehouden, slechts de verhooging, als die plaats had, zou aan de stad ten goede komen; van het veer, de visscherijen en wat dies meer zij, werd niet gesproken ¹⁾; de zelfregeering werd ook niet

1) Over de Gorcumsche visscherij in de Merwede in 1410 zie: Codex diplom. v. h. Hist. Gen., III, blz. 103, 117/8.

zoover uitgestrekt als in het Hollandsche privilege. De verandering van landsheer was dus in geen enkel opzicht een verbetering voor de stad. En wat het ergste was, de hertog zocht slechts zijn eigen voordeel en meende het met de op zich genomen verdediging niet ernstig, althans niet zoo ernstig als de graaf van Holland het met den aanval meende. Het eind was, dat de hertog zijn rechten op Gorcum en de landen van Arkel voor een goede som aan Willem VI verkocht. Den 26sten Juli 1412 bemiddelden de bisschoppen van Luik en van Utrecht een verdrag tusschen de drie strijdende partijen, Gelder, Holland en Arkel, waarbij ieder bedeed werd niet naar zijn recht, maar naar de mate van zijn macht. Gelder kreeg honderdduizend Fransche kronen van Holland, en gaf hiervoor de landen van Arkel en de stad Gorcum aan van Arkel, van wien hij ze gekregen had, terug, met dien verstande dat deze ze terstond daarop aan Holland zou overdragen; hij zou dan van Gelder een vergoeding krijgen, die echter zeer schraal uitviel en bovendien eerlang teruggevorderd werd. Dit alles is van ondergeschikt belang bij ons onderzoek; de hoofdzaak is, dat op deze wijs Gorcum, na vier jaren van rebellie, tot de gehoorzaamheid aan den graaf van Holland terug werd gebracht. Zou het tevens in het genot der vroeger toegestane voorrechten hersteld zijn? Dit is op zich zelf reeds niet waarschijnlijk. Het had alle aanspraak daarop verbeurd door zijn afval en door zijn huldiging van een anderen heer. Het was ook niet in staat om de gewenschte voorwaarden te bedingen: het gaf zich niet over, maar werd zonder zijn toedoen overgeleverd. Waarom zou dan de landsheer de voorrechten hebben vernieuwd, die zijn rechten zoo aanmerkelijk inkortten en zelfs zijn inkomsten meer verminderden dan hem bij zijn geldgebrek gelegen kwam? Wij vinden dan ook niets wat naar een herhaling of bevestiging van de vorige handvest gelijkt. Daarentegen twee nieuwe privilegiën, die blijkbaar in de plaats van het verbeurde worden geschonken, beiden van Bartholomeüs-dag (24 Augustus) 1412 ¹⁾. In het algemeen genomen zijn deze een herhaling van de handvesten, die de stad in 1382 van Otto van Arkel, haar toenmaligen vorst, had verkregen. Van de sedert ontvangen ongewone en uitnemende voorrechten maken zij geen gewag, zij schaffen ze dus stilzwijgend af. Van vrijdom van schot en bede, van eigen gebruik der accijnsen en van het

1) Van Mieris, dl. IV, blz. 215, 217.

gemaal, van kwijtschelding der renten op huis en erf, van het recht om kosterij en schrijfbacht te vergeven, is geen sprake meer. Integendeel, sommige der met deze te gelijk verleende voorrechten worden uitdrukkelijk teruggenomen. Het recht van nakoop wordt als van ouds aan den heer voorbehouden, en zoo ook het vergeven van het schoolmeesterschap. Wat de visscherij betreft, in de plaats van haar aan de stad te schenken, behoudt haar de graaf voor zich, maar vergunt aan de burgers ze te gebruiken op dezelfde voorwaarden, waarop in 1382 Otto van Arkel hun dit vergund had. Ziehier de woorden van de handvest: „Item, wie dat poorter is tot Gorinchem, die mag visschen op onzen worpe tot Gorinchem, ende voort tot Scheluyresloot toe, elk schip dat met de netten drijft om een talwaardigen zalm [een zalm goed genoeg om mee te kunnen tellen], te geven elk jaar tusschen Kersavond en Pinksteren; en waar 't dat zij geenen zalm en vingen daarenbinnen, zoo zullen zij voor den zalm geven twee Hollants gulden, binnen den termijn voorsz. te betalen. Ende op onzen worp tot Gorinchem en zal niemand visschen, hij en zij poorter tot Gorinchem, en niemand zal meer hebben dan een vierendeel van een zegen, ende wij zullen daerof hebben voor onzen vroom den vijfden penning. — Item alle visschen, die men vangt in onzen schependom van Gorinchem, die en zal men geenen man van buiten verkoopen, zij en zijn eerst getoond op die vischmarkt tot Gorinchem, als te verkoopen; wie dat niet en dede, verbeurde tegen ons vijf en veertig schellingen” 1).

Ik behoef wel niet op te merken, dat deze nieuwe privilegiën onmogelijk naast het vorige van voor den afval der stad hebben kunnen bestaan en nageleefd worden. Hebben zij sedert gegolden, dan is daarmee uitgemaakt dat de handvest van 7 April 1407, waarop de stad thans haar aanspraak op het vischrecht grondt, reeds sedert 1412 vernietigd is. Aan den anderen kant, is het vischrecht der stad en dus ook de handvest, waarin het haar geschonken werd, blijven voortduren, dan moeten de privilegiën van 1412 voor onecht of voor bloote ontwerpen, die niet bekrach-

1) De handvest van 1382 is ons slechts uit een onvolledig en onnauwkeurig uittreksel (bij Kemp, blz. 113) bekend. Wij lezen daar aangaande de visscherij: „Een poorter te Gorinchem mag visschen op den werp en zooverre als Wolferen strekt: en elk schip dat met netten drijft om eenen talwaardigen zalm elk jaar, van den eersten die hij vangt, den derden daarna na Kersavond; ving hij geen, zoo zou hij een geven 's maandags in de Kruisdagen, behoudens den heer zijn vroom. Alle visch, binnen den schependom van Gorinchem gevangen, moet men brengen op de vischmarkt, eer men die vervoert of verkoopt, op de boete van 45 schellingen.”

tigd zijn, worden gehouden. Een derde geval is niet denkbaar. Wel laat het zich denken, dat in later tijd het thans teruggenomen vischrecht op nieuw aan de stad is gegeven; maar zoo iets wordt niet beweerd en een bewijs er voor zou nog eerst ontdekt moeten worden. Vooralsnog staat en valt de aanspraak der stad met de handvest van 1407. Naar het mij voorkomt, valt zij er mee. Want dat niet die handvest, maar de beide latere steeds van kracht zijn geweest, is met een aantal onwraakbare bescheiden te staven. Het meest in het oog loopend bewijs laat zich aan de bepaling omtrent schot en bede ontleenen. Het vroegere privilege stelt de stad daarvan vrij, de latere zwijgen van den vrijdom en laten haar derhalve evenals andere steden tot betalen verplicht. Welk van die twee is nu nageleefd? Het antwoord op die vraag is voor de quaestie, die ons bezighoudt, in haar geheel beslissend, en het luidt ten nadeele van het privilege: Gorcum heeft steeds bede betaald. Dat het die niet betaald zou hebben, indien de handvest van 1407 niet vernietigd was, is toevallig op afdoende wijs aan te toonen. Tegelijk met Gorcum had Leerdam dusdanigen vrijdom van bede en schot verkregen, toen het zich tegelijk met Gorcum vrijwillig aan Willem VI onderwierp; maar het had vervolgens aan den opstand geen deel genomen, het was den graaf getrouw gebleven, en had dus zijn voorrecht niet verbeurd. Uit dien hoofde betaalde het ook geen bede. Merkwaardig is wat dienaangaande in de door mij uitgegeven *Settinghe ende schiltaele van 1515* ¹⁾ wordt gezegd: „Die van Asperen en zijn in de voorsz. zettinge niet gesteld geweest . . . Desgelijcx die van Lederdam mitten lande van der Leede ende Scoenrewoert, mits dat zij vrijheid van bede ende schattinge hebben bij privilege, gegeven bij hertoge Willem van Beieren in den jare 1407” ²⁾. Dat die van Gorcum daarentegen, hoewel zij in 1407 te gelijk met de overige onderzaten van Arkel gelijken vrijdom ontvangen hadden, aangeslagen worden, kan natuurlijk om geen andere reden geschieden, dan omdat zij hun privilege verbeurd en verloren hadden. Maar dan volgt hieruit tevens, dat zij ook het vischrecht, hetgeen hun alleen bij datzelfde privilege was toegekend, niet meer bezaten. Mij dunkt, dit behoeft geen nader bewijs. Ten overvloede echter wil ik het nog nader bewijzen. In het Rijksarchief be-

1) Ald. blz. 6.

2) Zie dit privilege bij Van Mieris, dl. IV, blz. 57.

rusten de rekeningen van 's graven rentmeesters van den lande van Arkel, van der Leede en Schoenrewoert. Indien werkelijk, gelijk ik beweer, de heerlijke rechten, eens aan de stad afgegaan, later weer door den graaf teruggenomen zijn, moeten de inkomsten daarvan in die rekeningen verantwoord worden. Om die reden heb ik ze nageslagen. De oudste loopt van November 1415 tot November 1416. Ziehier de allereerste posten van ontvangst, die er in voorkomen:

„Item Peter Smael ende Jan Symonsz. hebben 't veer tot Gorinchem gehuurd 14 ƒ 7 sc. 6 d. gr.
 Item die visscherie in der Linge 6 ƒ 14 sc. gr.
 Item den segenworp ende 't vroom 11 ƒ 6 sc. 2 d. gr.
 Item 't gemael tot Gorinchem enz.

.
 Die vluweddrivers, Robbe Robbesz. [en anderen].., facit tsamen 12 scepen, ende van elcken scepe ontfaen 2 oude holl. gulden, den gl. 23 leeuwen, facit 3 ƒ 16 d. gr.”

Onder de posten van uitgaaf treft men aan:

„Item dat die segenworp neffens Gorinchem gecost heeft te kribben ende te maken 5 ƒ 7 sc. gr.”

In de twee volgende rekeningen — verder heb ik mijn onderzoek niet voortgezet — vinden wij dezelfde items terug. In die van 1416—1417 volgt op het veer en de visscherij in de Linge: „Item den segenworp ende 't vroom bleef onverhuurd, overmits dat die worp te niet gegaen is”; en in die van 1417—1418: „Item van den vroom noch van vroom-zalmen en is niet gekomen, want men het water niet en heeft bedreven noch bevischt.” Zoo zien wij dus in de rekeningen de toepassing der bepalingen uit het privilege van 1412: de visscherij behoort aan den graaf en wordt bevischt tegen betaling van een recognitie, die als zijn vroom verpacht en verantwoord wordt door zijn rentmeester. Het spreekt van zelf, dat die inkomst niet in zijn beurs maar in die der stad had moeten vloeien, indien deze in het genot van haar vroeger privilege gebleven was. De quaestie is hiermee, dunkt mij, uitgemaakt. De handvest van 1407 had na 1412 alle kracht verloren, en op grond er van kan de stad Gorcum thans geen enkel recht vorderen.

Zoo oordeelden ook, hoewel op andere gronden, de Staten van Holland, kort nadat zij in plaats van den afgezworen landsheer de souvereiniteit over de provincie aanvaard hadden. De regeerders

van Gorcum, die in deze souvereine vergadering zitting en stem hadden, zochten in 1589 en 1590 door haar het privilege van 1407 (waarvan zij bij gebrek aan den oorspronkelijken brief, dien zij denkelyk in 1412 aan Willem VI hadden moeten teruggeven, een gelegaliseerd afschrift uit de register-kamer der graaflykheid gelicht hadden) als nog steeds van kracht te doen erkennen, of althans daarover in onderhandeling met haar te treden ¹⁾. Maar zij werden niet ontvankelyk verklaard bij resolutie van 22 Januari 1590, die aldus luidt:

„De Ridderschap, Edelen ende Gedeputeerden van de steden van Hollandt ende West-Vrieslandt, staetsgewijs vergadert, gehooft hebbende 't rapport van de saecke in desen geroert, ende daerop gevisiteert het geallegerde tractaat [d. i. de handvest], mitsgaders het vertoogh van de luyden van de Reeckeninghe der voorsz. Landen tot deductie van de gerechtigheden van de graeflykheyt ende het vreesamigh ghebruyck derselve van omtrent 150 jaren continuelijk ende bij verscheyden actien van de stede van Gorinchem geadvoueert, hebben verklaert ende verklaren bij desen, dat sij niet konnen verstaen, dat de stede van Gorinchem is gerechtigt ofte gefundeert om uit het voorsz. geallegerde tractaet yet te eysschen of te pretendeeren, ende dat oversulcx daerop sonder schadelijcke consequentie ende grooten ondienst van den lande met de stede voorn. niet gehandelt magh worden; dan ingeval die van Gorinchem bij wege van justitie yet diesaengaande souden meenen te obtineeren, mogen de Staten voorn. lijden dat de wegh van justitie bij henluyden gebruyckt worde, ende sullen tevreden wesen 't geen in de saecke gesententiëert sal worden te doen achtervolgen na behooren.”

Ik durf niet zeggen, of de stad den haar aangewezen weg van rechte nog is ingeslagen. Zeker is het in alle geval, dat zij ook daarlangs haar doel niet bereikt heeft. De vernietigde handvest is nietig en krachteloos gebleven.

1) Die van Gorcum verzochten omstreeks 1 Januari 1590 aan Gecommitteerde Raden van Holland (Resol. Holl. 1590, blz. 107): „dat henluyden volgens haerl. privilegie ende gerechticheyt soude mogen volgen d' inkomsten van de visscherij aldaer”; den 20 Januari (l.c. blz. 145) verzochten zij, dat „de Staten met deselve in onderhandelinge souden willen treden op den tractate, met henl. anno 1409 gemaect by hertogh Willem.” Doch de Staten weigerden dit, „geëxamineert de poincten van denselven tractate.... ende alsoo bevonden is, dat die van Gorcum binnen 100 jaren herwaerts daerof in geen possessie sijn geweest.... dat mede hetselve tractaet.... naderhant by de graven van Hollandt is geretracteert, als namentlyk by vrouwe Jacoba ende hertogh Philips van Bourgondien.”

Nog een ander punt, van ondergeschikt belang, blijft mij te bespreken over. Als wij de bepalingen van de handvest van 1412 aandachtig lezen, bemerken wij, dat tweeërlei aan de poorters van Gorcum vergund wordt. Zij krijgen uitsluitend recht om in 's graven worp bij de stad te visschen: „op onzen worp tot Gorinchem en zal niemand visschen, hij en zij poorter van Gorinchem,” — en zij krijgen recht, maar geen uitsluitend recht, om in het overige vischwater voor de stad te visschen: „wie dat poorter tot Gorinchem is, die mach visschen..., elk schip om een talwaardigen zalm.” Of de worp (een afgezonderd water, voor het visschen met den zegen bestemd), die, gelijk wij zagen, reeds in 1416 te niet was gegaan, later weer hersteld is, weet ik niet; maar over het recht om in de Merwede tusschen Gorcum en Worcum te visschen is omstreeks 1450 nog veel te doen geweest. Naar het schijnt, beweerden de Gorcumsche visschers, dat zij, en niemand anders, ook niet die van Worcum, dat vischwater (natuurlijk tegen betaling van het vroom) mochten gebruiken. Zij zullen gemeend hebben, dat niemand buiten hen visschen mocht in de wateren van Arkel, en die wateren strekten zich uit van de noordzijde tot aan de zuidzijde der rivier, wij hebben het boven aangetoond. Maar de visschers van Worcum wilden daar niet van hooren. Zij meenden, dat zij op de zuidelijke helft van de rivier even goed recht hadden als die van Gorcum op de noordelijke helft, en zij vischten daar en keerden geweld met geweld ¹⁾. Zij hadden ook een heer, die hen in hun verzet stijfde, een nakomeling van hun oude heeren uit het geslacht van Hoorn, aan wie vrouw Jacoba na den dood haars vaders in 1417 de leenen van Altena en Worcum terug had gegeven ²⁾. Deze bracht de zaak voor het Hof van Holland, hetwelk die van Gorcum voor zich riep en, toen zij niet verschenen, bij verstek in het ongelijk stelde. Zoo althans verzekert ons de *Divisiiekronijk* ³⁾; de uitspraak van het Hof is ongelukkig niet voorhanden. Ik heb ze te vergeefs in het Rijksarchief, in de Memorialen en onder de losse bescheiden van het Hof gezocht. Doch de Rijksarchivaris heeft mij op een oorkonde opmerkzaam gemaakt, die eenigermate in haar plaats kan treden, en die ik,

1) Over het vischrecht van die van Worcum in de rivier binnen de heerlijkheid van Altena vgl. de vonnissen der rechtbank te 's Hertogenbosch dd. 27 Juni 1879 (Weekbl. v. h. recht, N°. 4468) en 7 December 1894 (Weekbl. v. h. recht, N°. 6599).

2) Van Mieris, dl. IV, blz. 416.

3) XXIX^{ste} divisie, capittel 21.

omdat zij onuitgegeven is, voor zoover zij mij belangrijk schijnt, hier wil inlasschen. Het is een brief van Philips van Bourgondië, graaf van Holland, van 20 December 1454.

„Philips, by der genaden Gods, hertoge etc., doen cond allen luden, hoe dat voirtijts by onsen lieven ende getrouwen Stedehouder ende Rade van Hollant onsen lieven neve den grave van Huerne, als heere van Althenae, toegewijst sijn twee visscheriën ende eenen waert, in der Merwede gelegen, die een genoemt die visscherie van Woudrichem liggende voir Woudrichem ende streckende tot der Doverlingen toe, den waert gelegen voir onse stede van Gorinchem, beginnende van Gallichwaert ende voirt streckende tot heren Johans waert van den Campe, ende die andere visscherie beginnende van der voirsr. visscherie voir Woudrichem ende voirt die geheele zuytzijde tot den Woudrichemer dijck toe, van trechte middele van der Merwede af te rekenen, nedergaende tot Nieuwen zant toe, gelijk ende in der voegen als die sentencie ende acte van onsen Hove dairup gemaict, ende oick desgelijcx onse opene brieve van verclaringe, dairvan noch voirder gegeven ende wthangende bezegelt, dat int lange inhouden ende begripen. Ende want onlanxleden die voirs. onse neve van Huerne ende onse stede van Gorinchem een vrintlicke overdrachte mit malcander gemaict hebben, onder andere inhoudende dat tot sekeren dagen, daertoe beteykent, die commissarissen, die van onsen wege doe laest geweest hadden up die paelscheydinge, sonderlinge van der voirsr. eenre vischerie, an die zuytzide van der Merwede gelegen, dair noch weder trecken souden ende in tegenwoordicheyt van den vrunden ons neven voirs., van den burgemeesteren ende eenigen van den gerechte van Woudrichem, ende oick desgelijcx van onsen drossairt, burgemeesteren ende eenigen van den gerechte van Gorinchem, van elcker zij tot seven persoonen toe, die pael te steken ende die tonne te leggen dair sij bevinden souden dat die van rechtswegen behoirde, ende dat also geschiet wesende, dat dan die visschers ons voirs. neven die voirs. visscheriën bevisschen, ende die van Gorinchem ende hoir poirteren, inwonende ende ondersaten, soewel visschers als anderen, hoir handen dairaf trecken ende dat also gedoogen sullen. Des sullen die visschers van Gorinchem ende die visschers des graven voirs. elcx den anderen genoeghen, ende die vlue ¹⁾ ende die zegen scouwen ende hoiren ganck

1) Vluwe of vlouwe (zie Kiliaen i. v.) schijnt een drijfnet te wezen. In de rekeningen (zie hiervoor, blz. 100) wordt van vluwedrivers gesproken.

laten hebben als dat behoort; ende oft tot eeniger tyt gebuerde dat die worp te hoge of te lage verschoot up Nieuwen zant of dair die pael of tonne gestoken of geleyt soude worden, dat men dan, sonder den voirs. onsen neve van Huerne of sijnen nacomelingen, heren van Althena, dairin te vercorten, die verleggen sal hogher of lager na oirbair des zegens. Ende dat oick int onderhouden van desen die van Gorinchem over hair poiters, inwonende ende ondersaten, ende desgelijcx die van Woudrichem met hoir poirteren, inwoonende ende ondersaten, elcx in den sijnen, hierup zekere kueren ende ordonnancien maken sullen ende openbaerliken in der kercken up eenen Sonnedach condigen ende verbieden nyemande hiertegens te doen, up te verbueren elcx daer dat by geschiede die boet van twee Vranckrijckxe scilden, ende diegene die dat mit sijnen touwe gesciet wair, soude oic desgelijcx verbueren al so veel als die principale brueckige; ende dat die officiers van den voirs. stede elcx up sijnen poirteren, inwoonende ende ondersaten dese voirsr. boete sonder verdrach wtrecchten ende innen sullen," enz.

Uit hetgeen volgt, en dat ik als van minder belang niet overdruk, blijkt dat de voorgenomen paalscheiding inderdaad den 11^{den} December geschied was: de graaf gebiedt daarom ten slotte dien van Gorcum, de visschers van den heer van Altena in het afgepaalde water voortaan ongehinderd te laten begaan.

Uit dezen oorspronkelijken en onwraakbaren brief kunnen wij den aard van het geschil duidelijker en beter leeren kennen dan uit de stukken, waarvan Kemp, in zijn *Leven der heeren van Arkel*, ons een uittreksel bewaard heeft, en die of in het gemeentearchief van Gorcum berusten moeten of verloren zijn gegaan; in het Rijksarchief zijn zij althans niet te vinden. De twist betrof de visscherij in het zuidelijke gedeelte der Merwede langs Altena, niet die aan de zijde van Gorcum gelegen. Het Hof kende haar den graaf Van Hoorne, als heer van Altena, toe. Of deze uitspraak al dan niet rechtvaardig was, is bij het gemis der dingtalen en van het vonnis niet met zekerheid te beslissen. Kemp beweert, dat zijn stadgenooten recht hadden en door het Hof verongelijkt zijn. Voor zoover mijn kennis reikt, meen ik in zijn gevoelen te moeten deelen. Immers het schijnt, dat bij de hierboven aangehaalde brieven van 1322 en 1392 de visscherij over de geheele breedte der rivier aan de heeren van Arkel was toegewezen. Maar al is die voorstelling juist, dan werden toch die van Gorcum slechts in de tweede plaats door het vonnis van

het Hof verongelijkt; in de eerste plaats werd het de graaf Philips van Bourgondië zelf, als heer van Arkel en van Gorcum. Want aan de burgers der stad was slechts bij 's graven privilege het visschen tegen betaling van recognitie vergund, het vischrecht had hij aan zich zelf voorbehouden. Had dat recht zich waarlijk, gelijk ik meen, eer het Hof uitspraak deed, ook over de zuidelijke helft der rivier uitgestrekt, dan werd hij door het vonnis van een gedeelte van zijn domein beroofd, en de Gorcumsche visschers slechts dientengevolge in de vergunning om te visschen, zoover zich 's graven recht uitstreckte, verkort: vischrecht werd hun niet ontnomen en kon hun ook niet ontnomen worden, omdat zij het niet bezaten. Evenmin werd aan die van Worcum zulk een recht toegewezen; het werd toegekend aan hun heer, die het gebruik er van naar zijn goeddunken aan hen kon vergunnen en werkelijk vergund heeft. Zoo is de toestand gebleven tot in 1590. Het is bekend, dat in dat jaar de weduwe van den laatsten en meest beroemden heer van Hoorne, den lotgenoot van den graaf van Egmond, Walburg van Nieuwenaer, de heerlijkheden van Altena en Worcum aan de Staten van Holland heeft verkocht. Daarmee ging ook het vischrecht, dat aan het vonnis van het Hof van 1453 of 1454 ontleend werd, aan de Staten, of beter gezegd, aan de graaflijkheid van Holland over ¹).

Men wachte zich ook wel uit het vonnis, gelijk wij het uit den aangehaalden brief van hertog Philips leeren kennen, af te leiden dat het vischrecht in de noordelijke helft der Merwede, hetwelk aan den graaf van Hoorne niet werd toegewezen, aan de stad Gorcum toegekend werd. Alleen de vergunning om onder zekere voorwaarden van dat recht gebruik te maken, werd aan haar burgers gelaten. Dit blijkt ook ten stelligste uit hetgeen verder bij deze gelegenheid is voorgevallen. De Gorcumsche visschers hadden, om zich in het genot der visscherij voor Worcum te handhaven, velerlei geweld gepleegd en zich aan de hoogheid van den landsheer deerlijk vergrepen. Zij werden er zwaar voor gestraft, sommigen moesten er met het leven, anderen met ballingschap voor boeten. De bijzonderheden staan bij Kemp in zijn

1) In de acte van transport, in dato 2 September 1590 (Resol. Holl., blz. 412) worden vermeld „de heerlijkheid ende huis van Althena, eensamentlijk de stede van Woudrichem, met de dorpen, luyden, landen, tollen, accijsen, gemael, tienden, *visscherijen*, vogelerijen, chijnsen, middelwaerden, uysterwaerden, vassalagiën, aenwassen ende andere hoogheden ende gerechtigheden, met alle appendentiën der voorsz. heerlijckheyt.”

aangehaald werk geboekt. Ook de geheele gemeente had zich de gramschap van haar geduchten heer op den hals gehaald. Merkwaardig in hooge mate is een brief van hertog Philips van 14 Mei 1454, waarin hij zijn grieven tegen de stad opsomt en tevens vermeldt wat zij tot haar verontschuldiging had aangevoerd. Het stuk verdient in zijn geheel te worden nagelezen ¹⁾. Ik wil, om kort te gaan, slechts op één dier grieven de aandacht vestigen. De landsheer verweet de stad, dat zij hem niet, gelijk de andere steden van Holland, haar bescheiden bedde had betaald. Daarop antwoordden die van Gorcum: „dat zij niet gelaten hadden te betalen uit wil, maar uit armoede,” — geen woord reppen zij van de handvest van 1407, waarbij hun indertijd zoowel vrijdom van bedde als vischrecht in de Merwede en Linge was toegestaan, — „uit armoede, want zij geen inkomende renten noch vervallen en hebben, dan half de accijnsen. Al de andere domeinen, die de andere steden hebben, visscherijen, tienden, 't gemaal enz., al komt hier den heer toe.” Wat wil men meer dan deze vrijwillige erkentenis? De visscherij, zoowel als de andere domeinen, komt te Gorcum den heer, niet de stad toe.

Vatten wij ten slotte de uitkomst, waartoe wij geraakt zijn, kortelijk samen. Wij hebben bevonden, dat het vischrecht in de Merwede van ouds aan de heeren van Arkel en van Altena heeft behoord, en van hen eerst op de graaflijkheid van Holland, en vervolgens, bij het gemeen maken der provinciale domeinen, op het rijk is overgegaan. Dat het privilege, in 1412 aan de poorters of burgers van Gorcum verleend, zoover wij weten later nooit is ingetrokken, maar, wat het uitsluitend visschen in den zegenworp betreft, met het vervallen van dien worp uit den aard der zaak te niet is gegaan en dus beperkt geworden tot het voorrecht om tegen het betalen eener geringe recognitie in het water voor de stad binnen de aangewezen grenzen te visschen. Dat eindelijk de stad in dezen geen ander recht bezit dan het marktrecht, haar insgelijks door het privilege van 1412 verleend, volgens hetwelk alle visch, binnen haar schependom gevangen, eerst op haar markt te koop geboden moet worden, eer hij naar elders mag worden verkocht.

*(Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en
Wetgeving. N. R. dl. III, blz. 337.)*

¹⁾ Het staat in uittreksel gedrukt bij Kemp, a. w., blz. 279. Het oorspronkelijke stuk schijnt verloren.

NAAR AANLEIDING DER VEREENIGING VAN DELFSHAVEN MET ROTTERDAM.

(1890.)

Voor wie de geschiedenis der laatstverloopen eeuwen kent, is de inlijving van Delfshaven bij Rotterdam, waartoe het eindelijk in onze dagen is moeten komen, een zonderlinge uitkomst. De haven van Delft is indertijd aangelegd om met Rotterdam mede te dingen en was bestemd om de ontwikkeling van zijn welvaart tegen te gaan; ten slotte zal zij nu, als een deel van het groote geheel dat zij helpt vormen, medewerken om het welvaren en het aanzien der stad te onderhouden en te vermeerderen.

Het overdenken van dien ommekeer van verhoudingen, door den steeds wisselenden tijd te weeg gebracht, heeft bij mij den lust opgewekt om te verhalen, wat hiertoe aanleiding heeft gegeven, en hoe verschillende steden aan de Maas achtereenvolgens de zetel geworden zijn van de riviervaart en van het verkeer van Holland met Zeeland en met de Zuidelijke Nederlanden. Voor de ingezetenen van Rotterdam in het bijzonder, dat het laatst aan de beurt is gekomen en tegenwoordig onder de Maas-steden den onbetwisten voorrang inneemt, schijnt mij zulk een verhaal aantrekkelijk. Jammer maar, dat het bepaald moet blijven tot een schets in groote omtrekken, en niet tot een volledig tafereel kan worden uitgewerkt. De schrale berichten, die een uitgebreid en zorgvuldig onderzoek opsporen en vergaderen moet, stellen ons tot niet meer in staat. Alleen de verbeelding vermag de leemten aan te vullen, die de historische wetenschap in dezen verplicht is open te laten.

Als de duisternis, die sedert het verval der Romeinsche heerschappij gedurende eenige eeuwen over de geschiedenis van ons

land verbreed ligt, allengs eenigermate opklaart, zoodat de blik van den geschiedvorschcr althans iets van den toestand ontwaren kan, doet zich aan den rechter Maasoever, van den IJsel af tot aan de zee toe, slechts één stad voor, Vlaardingen, Fladirtinge, zooals men den naam dan schrijft. Tijdens den grooten, en nog altijd merkwaardigen oorlog, dien graaf Dirk III met de bisschoppen van Utrecht, Keulen en Luik en met den vertegenwoordiger van het keizerlijke gezag in deze streken, den hertog van Lotharingen, om het bezit van het eiland, waarop weldra Dordrecht verrijzen zou, te voeren had, in het begin der 11de eeuw, komt Vlaardingen reeds voor als een sterkte, de hoofdplaats der gansche streek. Het geheele grondgebied van Dirk III wordt met den naam dier stad genoemd en hij zelf kortaf markgraaf van Vlaardingen geheeten ¹⁾. De stad lag toen ongeveer te zelfder plaatse als nog tegenwoordig, slechts iets meer buitenwaarts, want juist daar, op die hoogte, heeft sedert dien tijd de stroom eenig gebied op het land veroverd en de bewoners gedwongen terug te wijken en hun huizen iets meer naar binnen te verplaatsen. Omstreeks het jaar 1500 herinnerden oude lieden zich nog, dat, waar toen het water vloeide, voormaals land gelegen had en een wijk der stad gebouwd had gestaan; en die overlevering vond haar bevestiging onder andere in de overblijfsels eener aloude begraafplaats, die nu en dan bij laag water te voorschijn kwamen, zooals lijken in uitgeholde boomstammen gekist ²⁾. Bijzonderheden uit de geschiedenis dier oude stad vernemen wij overigens niet. De kroniek van Egmond, de eenige nagenoeg die gedurende de regeering van het Hollandsche gravenhuis geschreven is en bijgehouden werd, vond geen aanleiding om van de lotgevallen der stad, van haar scheepvaart en handel te gewagen. Ook is geen handvest van Vlaardingen, ouder dan den tijd van Floris V, in het gemeentearchief bewaard gebleven. Al wat wij weten is, dat de stad, voor en na, de hoofdplaats

1) Alpertus Mettensis zegt: „Flardingens, sic enim haec regio Frisiorum vocatur,” en Herimannus Augiensis noemt Dirk III „marchio de Phladirtinga.”

2) Aan de commissarissen, die in 1494 naar den staat der Hollandsche steden en dorpen kwamen informeeren, om een billijker verponding voor te bereiden, verhaalden die van Vlaardingen, dat zij met zware kosten een dijk moesten onderhouden, „daer men geen laste mede plach te hebben, wantet noch veel luyden heugen dattet al landt voor desen voors. dijk was, want die straten ende huysen van der voors. stede al meest daer stonden, als men wel bevonden heeft ende noch wel bevindt an die dooden, die daer hiervoortijts begraven zijn in uytgehouden boomen, ende dat nu al tsamen metten water vergaen is” (Enqueste upt stuck der verpondinghe, blz. 243).

was van de streek, waarin zij lag, een der plaatsen, waar de graven zich lieten huldigen als zij de regeering aanvaardden, en waar zij hun onderzaten om zich verzamelden, indien zij over iets gewichtigs met hen te handelen hadden. Omstreeks het jaar 1200, gedurende den oorlog tusschen graaf Willem I en den gemaal van zijn nicht Ada, Lodewijk van Loon, vinden wij vier zulke hoofdsteden in het graafschap genoemd: Dordrecht in eigenlijk Zuid-Holland, Haarlem in Kennemerland, Leiden in Rijnland, en Vlaardingen in hetgeen later Delfland en Schieland heette ¹⁾. Van Delft, dat Vlaardingen uit den voorrang verdringen zou en waarschijnlijk thans reeds aan het opkomen was, is vooralsnog geen sprake, en van de latere Maassteden, Schiedam en Rotterdam, nog minder. Die bestonden nog niet eens; de dammen, waarop en waarbij zij gebouwd zouden worden, waren zelfs nog niet gelegd; de Schie en de Rotte vloeiden nog in breede beddingen onbedwongen in de Maas uit, en de Maas zelve boven Vlaardingen werd op haar rechteroever nog niet door hooge en stevige dijken van het land afgeweerd. Bij hoog water overstroomde zij nog steeds haar moerassige boorden, tot waar de lage zomerdijken, die nog heden ten dage als de oude-dijken bekend staan, haar verdere voortvloeiing stuitten.

Nevens Vlaardingen vinden wij in die buurt, in de oude kronieken en oorkonden, ook het dorp Schie ²⁾ vermeld, dat thans Overschie of beter gezegd Ouwerschie heet. Het was het middelpunt van een zeer uitgestrekt ambacht — zoo noemde men van ouds het grondgebied, waarover één schout gesteld was — en had een parochiekerk, die onder den abt van Egmond stond. Het was bijzonder gunstig gelegen, niet ver van de uitwatering der Schie in de Maas, en juist daar waar zich de Delf of gracht met de Schie vereenigde.

Die Delf, waaraan de stad Delft haar naam ontleend heeft, speelt van de oudste tijden af een gewichtige rol in de geschiedenis van Holland's binnenvaart, want zij verbindt den Rijn ter hoogte van Leiden met de Maas. Algemeen wordt zij voor de gracht gehouden, die de Romeinsche veldheer Corbulo in de dagen van keizer Claudius, omstreeks het midden der eerste eeuw van onze jaartelling, door zijn krijgsvolk liet graven,

1) Oorkondenboek van Holland, dl. I, n°. 206, § 11.

2) Tot de oudste kerken, door Willebrord aan Epternach geschonken (Oorkondenb., I, n°. 85) behoort in de eerste plaats „Flardinghe . . . cum capellis . . . Herago [Ketel], Sche.”

voornamelijk met het doel, naar ons de geschiedschrijver Tacitus bericht, om voor zijn schepen een binnenvaart van den Rijn naar de Maas te bekomen en bij gevolg het gevaar te ontgaan, dat de vaart buitenom, over zee, langs de zandbanken van de kust opleverde; maar buitendien, als wij Dio Cassius mogen gelooven, om aan de moerassige streek achter de duinen en tusschen de beide rivieren een afwatering te bezorgen en haar dusdoende droog te leggen ¹⁾. Dat de Delf, ter plaatse waar zij loopt, aan die dubbele bedoeling best beantwoordt, behoeft geen betoog, en de gissing onzer topografen komt mij dan ook waarschijnlijk genoeg voor. Te meer omdat van de Delf reeds gewag wordt gemaakt in een der schaarsche oorkonden van den aanvang der 12de eeuw ²⁾, en het mij hoogst onwaarschijnlijk voorkomt, dat zij in het tijdvak, hetwelk sedert den ondergang van het Romeinsche rijk tot op de 12de eeuw voortduurt, door de bevolking hetzij op grafelijk bevel, hetzij in vrijwillige samenwerking gedolven kan zijn. Voor die dagen van onrust en onmacht schijnt mij namelijk zulk een werk te omvangrijk en te kostbaar. Wij hebben dus reden om aan te nemen, dat het een nalatenschap uit den Romeinschen tijd was, en dat de „delf” de aloude inlandsche benaming is geweest van wat de Romeinen „fossa” noemden. Kan ik mij derhalve op dit punt met het algemeene gevoelen zeer wel vereenigen, op een ondergeschikt punt meen ik er van te moeten verschillen. Ik zou de aanwijzing der Romeinsche auteurs niet zoo letterlijk willen opvatten als men gewoonlijk doet, en veeleer willen vermoeden, dat de gracht niet aan den Rijn bij Leiden, maar in de Vliet (die in den Rijn uitloopt), ter plaatse waar tegenwoordig en reeds sinds eeuwen de Hoornbrug ligt ³⁾, aangevangen zal zijn, en niet tot in de Maas zal zijn doorgetrokken, maar tot in de Schie (die in de Maas valt), waar thans Ouwerschie ligt. Alleen dat gedeelte toch van het verbindingswater tusschen de hoofdrievieren draagt het karakter van een gedolven kanaal: de lijnrechte richting; de beide uiteinden daarentegen vertoonen

1) „Qua incerta Oceani vitarentur” (Tacitus, XI, c. 10); „ἵνα μὴ οἱ ποταμοὶ ἐν τῇ τοῦ Ὀκεανοῦ πλημμυρίδι ἀναρρέοντες πελαγίζωσιν.” (Dio Cassius, X, c. 30.) Opmerkelijk is het ook, dat Forum Hadriani aan dien verbindingsstroom tusschen Rijn en Maas, aan den Leidschen Vliet, gelegen was.

2) Oorkondenboek, I, n°. 105, van vóór het jaar 1120.

3) De Hoornbrug wordt reeds genoemd in de grafelijksheidsrekeningen van 1344/5 (dl. II, blz. 188). Zij dankt haar naam denkelijk aan het feit, dat zij aan den hoek van den waterweg ligt, waar de Delf met den Leidschen Vliet ineenstroomt.

het eigenaardige van een natuurlijken stroom, die zelf zich zijn loop in bochten en kronkelingen heeft gebaad.

Hoe dit zij, het dorp Schie lag aan het water, dat Rijn en Maas verbond, en al de scheepvaart van de eene rivier naar de andere, zoo veel en zoo weinig als die beteekend mag hebben, nam langs dit dorp haar weg. Dat verklaart ons zijn betrekkelijk aanzien in dien vroegen tijd. Doch bij het toenemen der algemeene welvaart en bij het aanwassen der bevolking, gedurende de 13de eeuw, geraakte de binnenvaart aanvankelijk onder minder gunstige omstandigheden. Dat kon niet anders. Voordat men zich de belangen van den handel en van het verkeer ging aantrekken, had men de belangen van landbouw en veeteelt, waarvan de toeneming der bevolking afhankelijk was, te behartigen, en die waren op sommige punten althans met deze in strijd. De scheepvaart vereischte open wateren; de landbouw behoefde aaneengesloten waterkeeringen. Ter liefde van den landbouw stremde men aanvankelijk den vrijen loop van vlieten en vaarten, zoo veel dit noodig was om den drassigen grond droog te leggen of droog gelegen land tegen overvloeiing te beveiligen. Overal werden dijken gebouwd, niet slechts langs de rivieren en bijwateren, maar ook tusschen de lager gelegen streken en de hoogere, die anders op deze haar overtollig water zouden afloozen.

Een van de oudste en gewichtigste dier tweede soort van waterkeeringen is de zijdwinde tusschen de Rijnstreek en de Maasstreek: tusschen Rijnland, om ze met de latere en beter bekende namen te noemen, en Delfland met Schieland. Eerstgenoemde lag iets hooger dan de andere, en ten dienste van deze laatste strekte de zijdwinde of landscheiding dan ook. Zij werd dwars door de Vliet voortgezet, ter plaatse waar thans nog de Leidsche dam de herinnering bewaart aan den vroegeren toestand, die tegenwoordig, nu in den dam een breede sluis gelegd is, geheel van aard is veranderd. Doch in de dagen onzer Hollandsche graven en nog veel later insgelijks, sloot die dam, die een deel uitmaakte der uitgestrekte zijdwinde, de binnenvaart voor eenigszins groote vaartuigen volkomen af. Kleinere schuiten slechts konden langs een overtocht of overtoom, door middel van windassen, er over getrokken worden.

Een tweede zijdwinde of binnendijk zonderde op dezelfde wijs het land van de Delf van het iets hoogere land van de Schie af, maar met minder stoornis van scheepvaart, omdat de

binnenwateren meer in de richting van het noorden naar het zuiden dan in die van het oosten naar het westen liepen.

Daarentegen kwam een derde landscheiding, in later tijd onder den naam van Tanthof ¹⁾ bekend, de vaart nogmaals belemmeren. Delfland op zich zelf bestond weer uit twee niet even hoog gelegen helften. De oostelijke ambachten, Pijnacker en Berkel, om er een paar te noemen, lagen aanmerkelijk lager dan de westelijke, als Monster, Naaldwijk, Wateringen, zoodat ook tusschen hen een zijdwinde wenschelijk was en al vroegtijdig, in alle geval vóór het jaar 1316, aangelegd werd. Zij liep van Vlaardingen in noordoostelijke richting naar de Delf, die zij even benoorden Delft, bij de nog onlangs algemeen bekende uitspanning de Koetswagen, afdamde, en verder tot aan de landscheiding van Schieland ²⁾.

Zoo werd het doel, dat Corbulo oorspronkelijk met het graven van zijn gracht beoogd had, in het belang van den landbouw grootendeels weer vrijdeld. Slechts lichte vaartuigen konden voortaan binnendoor van den Rijn in de Maas komen, en nog wel onder voorwaarde van zich twee malen over een dam te laten oversleepen.

Onderwijl was even ten zuiden van den Hinderdam (zoo werd de dam genoemd, die bij de Tanthof behoorde) ter plaatse waar uit de Delf een andere vaart scheidt, die naar Maasland en Vlaardingen voert, een gehucht ontstaan, dat naar zijn ligging Delft werd geheeten en dat in 1246 door den Roomsch-koning, graaf Willem II, waardig werd gekeurd om, te zelfder tijd als Haarlem, tot stad verheven te worden. Aan de welwillendheid van den zoon des konings, Floris V, had de nieuwe stad het te danken, dat een ander aangrenzend gehucht, het zogenoemde Oud-Delft, met haar werd vereenigd. Op die wijs verdubbeld was zij het niet meer toenemende Vlaardingen spoedig boven het hoofd gegroeid en verwierf zich den eersten rang, tot nog toe aan haar mededinger voorbehouden. Na het jaar 1300,

1) In E. L. 1 Cas. C, 1316—36, in Beijeren, f°. 32 komt voor: 1322 St. Laurensdag. Lijftocht van Jan Coppertz van Scipluyde op jonkvr. Sofie zijn wijf, dochter van Boudin van Naaltwijk, op de helft van 10 morgen in Scipluyden *tusschen den Gaweck ende Tandhooft*; aan het zuideinde Florens' land van Hodenpiil, aan de noordzijde het land van Gerard van de Werve. — In E L 5 1282, cas. B comitis Florentii: De bonis domini de Theylinge etc. Jan van den Dorpe hevet ontvaen 30 morghen lants, die heiten Madeverde ende leghet in Jans ambt ten Dorpe *tusschen Lichtevoets-vaert ende Tanthooft*" (Bijdr. en Meded., dl. XXII, blz. 263).

2) Zie Tegenw. Staat, XVI, blz. 478.

zoo niet reeds vroeger, komt nevens Dordrecht, Haarlem en Leiden, die zich in hun voorrang handhaven, nooit meer Vlaardingen maar geregeld Delft, als huldigingsplaats voor nieuwe landsheeren en als hoofdstad van de streek tusschen de Lier en den IJsel, voor. Er vestigde zich daar tevens naast den landbouw, die toenmaals ook door de stedelingen gedreven werd, fabriekmatige nijverheid, bepaaldelijk weverij en brouwerij, die aan den handel de waren leverden, ten uitvoer geschikt.

Te zelfder tijd had men ook aan den rechter Maasoever niet stil gezeten: een grootsch werk was aldaar in de tweede helft der 13de eeuw ondernomen en tot een gewenscht einde gebracht, waaruit de vooruitgang van den maatschappelijken welstand op het voordeeligst blijkt. Vlak langs de rivier was een hooge en stevige dijk gelegd, die volle recht heeft op den naam, welken hij nog altijd voert, van Zeedijk. Van de duinstreek af strekt hij zich tot aan den mond van den IJsel uit, zoover dus als Delfland en Schieland te zamen reiken, en twee toen ter tijd breede wateren, de Schie en de Rotte, overspant hij met lange, sterke dammen, van stonde af of anders toch binnen kort van de noodige afwateringsluizen voorzien. Een voortreffelijke waterkeering ten dienste eener breede strook van tot nog toe waardeloozen grond, die dan ook onverwijld in kultuur werd gebracht; maar voor de scheepvaart daarentegen weer een nieuwe hindernis. Elk vaartuig, dat de Delf en de Schie, en evenzoo elk dat de Rotte naar de Maas kwam afzakken, moest zich met windassen laten overhalen, of er blijven liggen en zijn inhoud overladen in een rijnschip, zooals men de vaartuigen noemde, die sterk genoeg gebouwd waren om zich op de onstuimige rivieren tusschen Holland en Zeeland te wagen.

Het kon niet anders, of aan die dammen riep de behoefte van het verkeer weldra een nijvere bevolking bijeen. Gehuchten ontstonden er, die snel aangroeiden en eerlang tot steden verheven dienden te worden en als zoodanig binnen vesten besloten. In de dagen van geweld, gelijk de 14de eeuw er nog maar al te vaak meebracht, waren immers de goederen, die aan de dammen verstepeld moesten worden, en de vaartuigen, waarin zij aangevoerd en die waarin zij overgeladen werden, in een open dorp niet veilig genoeg. Versterkte, van wallen en grachten, zoo al niet van muren, omgeven steden waren onontbeerlijk op die punten, waar de binnen- en buitenvaart elkander raakten. Eerst aan den mond der Schie en weldra ook aan dien der Rotte verrezen

nieuwe steden, die het oude Vlaardingen, welks ligging veel minder gunstig was, meer en meer in de schaduw stelden.

Schiedam heeft zijn opkomst te danken aan de waardige zuster van den Roomsch-koning Willem II, Aleydis, die met Jan van Henegouwen gehuwd was geweest en zich na diens dood in haar huis te Riviere, aan de toenmalige uitwatering van de Schie in de Maas gelegen, veelal ophield. Onder den rook van dat kasteel was de dam gebouwd, en onder de jurisdictie der edele vrouw ontstond al spoedig een buurtschap, waarvoor zij een kerk stichtte, die in 1264 reeds van de oude kerk van Schie, waaronder oorspronkelijk de geheele omtrek had gestaan, gescheiden werd ¹⁾. Maar nog voerde nevens haar over een gedeelte van den dam, naar het schijnt, en zeker over een aangrenzend gebied een ander heer, Dirk van Wassenaar, het bewind, en eerst nadat zij van dezen in 1272 ²⁾ de rechten had afgekocht en met de hare vereenigd, was zij in staat om het gehucht tot een stad te verheffen. Dat schijnt met toestemming van den graaf, haar neef Floris V, reeds in het volgende jaar geschied te zijn. Althans van dat jaar ³⁾ dagteekent de tolvrijheid der Schiedammers, die regelmatig slechts aan stedelingen vergund pleegt te worden, en van twee jaren later de handvest of keur ⁴⁾, door de vorstin aan haar „nyeuwe stadt by 't huys te Riviere” verleend, en hoofdzakelijk naar die, waarin Dordrecht zich sedert lang verheugen mocht, gevolgd. Maar nog was de Nieuwedam of Nieuw-Schiedam, zooals de naam oorspronkelijk luidde, geen vrije poort gelijk Dordrecht; het had nog een heer onder den graaf van het land: na vrouw Aleydis' dood haar zoon, prins Floris van Moreien ⁵⁾.

Eerst nadat ook deze gestorven was en het huis van Henegouwen, waartoe hij behoord had, met Jan II de grafelijkheid van Holland won, kwam Schiedam onmiddellijk onder den landsheer en werd het dus aan de goede steden gelijk. Op zijn aanzien, maar ook op zijn welvaart moest die verheffing gunstigen invloed oefenen. Deze waren intusschen gestadig toegenomen. In 1299 had Schiedam van Jan van Avesnes vergunning gekregen ⁶⁾ om

1) Oorkondenb., II, N°. 110; vgl. Van Mieris, III, blz. 19.

2) Ib., II, N°. 228.

3) Ib., II, N°. 262.

4) Ib., II, N°. 288.

5) Ib., II, N°. 596.

6) Ib., II, N°. 1070.

een stijger of een aanlegplaats voor schepen (een „oever”) aan de Maas te stichten, en omstreeks denzelfden tijd vinden wij er werkelijk de vaart op Dordrecht en naar Zeeland grootendeels gevestigd.

Verder ging de scheepvaart der Maassteden in die dagen ook niet. Zeevaart naar Engeland of Frankrijk of naar het noorden werd er niet gedreven. Krachtens zijn stapel- en zijn Maasrecht bezat daarvoor Dordrecht het monopolie, waarop wel inbreuk gemaakt werd, denkelijk meer dan wij waarnemen, doch dat door de Dordtenaars met strengheid en kracht gehandhaafd werd. De vaart op dien zetel van den groothandel was dus de drukste, die van de Maassteden uitging, slechts eenigermate geëvenaard door die op Zeeland, met name op Zierikzee en Middelburg.

Dat toenmaals de vaart derwaarts ook nog wel van Vlaardingen ¹⁾, doch voornamelijk van Schiedam uitging, bewijst ons de geschiedenis der onlusten na den moord van Floris V, gelijk ons die door een tijdgenoot, Melis Stoke, met levendige kleuren geschilderd wordt. Wolfert van Borselen, het hoofd der weerbarstige Zeeuwsche edelen, met wie de graaf in het laatst van zijn leven zoo veel te stellen had gehad, had zich van diens zoon Jan en van het bewind onder zijn naam meester gemaakt en den heer gespeeld, totdat het algemeene misnoegen in Holland tot oproer oversloeg en hij uit Den Haag vluchten en naar zijn eigen Zeeland de wijk nemen moest. Hij dacht met den jongen graaf, dien hij meevoerde, „tote Sciedam te scepe gaen” ²⁾, en reed des nachts derwaarts met wagen en paard, achter zich alle bruggen in den weg afbrekende. Maar zijn vijanden lieten zich hierdoor niet ophouden; zij spoedden zich naar Vlaardingen en kwamen daar juist bij tijds om te bespeuren dat de schepen, waarop zich Wolfert met de zijnen geborgen had, reeds op stroom en onder zeil waren. De wind was echter zwak en de schepen vorderden weinig, zoodat de vervolgers, die zich in roeibooten hadden geworpen, gestadig op hen wonnen en hen weldra inhaalden, gevangen namen en naar Delft terugvoerden, waar het treurspel verder werd afgespeeld op de wijs die een ieder weet.

Wij zien hieruit, en daarom was het mij met deze herinnering

1) Als omstreeks 1200 graaf Willem I van Wassenaar naar Zeeland gaat, neemt hij zijn weg over Vlaardingen (Chron. Egm. ed. Kluit, p. 185).

2) Stoke (uitg. van Brill), VI, v. 761.

slechts te doen, dat reeds voor het aanleggen van den stijger, waartoe Jan I vergunning gaf, Schiedam de meest gewone afvaartplaats naar Zeeland was geworden. Een veertig jaren later bedong graaf Willem III dan ook, bij gelegenheid dat hij nieuwe gunstbewijzen aan zijn poorters van Schiedam verleende ¹⁾, dat zij hem en zijn gemalin, zoo vaak zij het verlangden (ik haal de eigen woorden van den brief aan) „van daene voeren zouden op haeren cost mit een cogge, waer wy wesen willen in Hollant off in Zeelandt” ²⁾. Reeds sinds lang waren de graaf en de gravin gewoon hetgeen zij voor hun huishouden uit Zuid-Holland of uit Zeeland behoefden, over Schiedam naar Den Haag te laten komen, en omgekeerd. Het zijn de grafelijkheidsrekeningen uit de eerste helft der 14de eeuw, die ons dat leeren. In die van 1316, om een voorbeeld te noemen, staan de kosten opgesomd van het vervoer van twaalf vaten wijn uit Den Haag naar Zeeland. De wijn was te water naar Schiedam gevoerd en onderweg aan den Hinderdam (waarvan ik hierboven sprak) benoorden de stad Delft „overgedaen” (verscheept ³⁾), vervolgens te Schiedam ontscheept en in een ander, zeker zwaarder, vaartuig overgeladen en zoo naar Zeeland gezonden. In omgekeerde richting werd in hetzelfde jaar duizend wagenscot van Den Briel, waar het gekocht was, naar Den Haag gevoerd, waar het aan nieuw te bouwen stallen gebruikt stond te worden. De eerste post dien-aangaande op de rekening betreft „t wagenscot te brengen van Den Briel te Schiedamme”; de tweede „sciphure van Schiedamme an den Hinderdamme”; de derde „sciphure van den Hinderdamme in Den Haghe” ⁴⁾. Zoo placht met zware vrachten te geschieden. Lichtere vaartuigen daarentegen werden met lading en al over den dam getrokken. Van graan, dat uit Schiedam naar Den Haag gebracht werd, wordt het geld in rekening gebracht,

1) Hij had zich bij zijn aankomst in Holland van Dordrecht naar Schiedam begeven en zich daar laten huldigen (Stoke, X, v. 834).

2) Van Mieris, II, blz. 619.

3) Nog in 1390 was er te Schiedam een overtoom (Van Mieris, III, blz. 571).

4) Dus bestond toen, in 1316, ook reeds een waterweg van de Delf of de Vliet naar Den Haag. Ik vermoed dezelfde, die thans nog de gewone is, langs Hoekenburg, hoewel de kundige De Riemer, in zijn Beschrijving van 's Gravenhage dit ontkent (Beschr. van 's Gravenhage, I, blz. 93, vgl. blz. 767. — Volgens De Riemer was de Scheidinge, thans Schenck, de gewone vaart naar Voorburg en verder zoowel naar Leiden als naar Delft, totdat in 1550 de vaart van 't Sieken naar de vaart bij de Tolbrug geschoten werd.) Wat hij voor een vermelding van den aanleg der gracht aanziet, houd ik veeleer voor een vermelding van uitdieping en herstel.

bested om de schuit „ten Hinderdamme over te trecken” 1).

Uit deze enkele voorbeelden kunnen wij ons een voorstelling vormen van den hinder, door zulke dammen in de gewone waterwegen aan de scheepvaart berokkend. Maar buitendien belemmerden zij ook de afwatering der hooger gelegen landen, dewijl zij er de lagere tegen beschermden. Wij vinden hiervan een merkwaardig blijk in een grafelijkheidsrekening van 1344. De toenmalige graaf, Willem IV, die voor zijn kostbare ondernemingen, zijn buitenlandsche reizen en zijn oorlogen, meer geld behoefde dan zijn inkomsten bedroegen, vervreemde van de domeinen wat los en vast was, en had omstreeks dezen tijd van zijn wildernissen in de buurt van Den Haag een aanzienlijk deel te gelde gemaakt. Maar om die te ontginnen moest men ze eerst droog leggen, en daartoe was een afwateringskanaal naar de rivier van noode 2). Had de Hinderdam niet in den weg gestaan, dan zou de Delf met zijn vervolg, de Schie, de aangewezen weg geweest zijn om het water tot voor de sluis van Schiedam of van Rotterdam te brengen. Maar de Hinderdam was er nu eens, en zoo werd een andere uitweg gezocht en ook gevonden. Hij behoefde slechts wat verruimd te worden. Ziehier wat er in de rekening over dat werk voorkomt. Schoongemaakt en uitgediept werden vooreerst „de Delf” (denkelijk van de Hoornbrug tot aan den Hinderdam), dan „die Castanghe” (dat is het water, dat juist bij den dam uit de Delf westelijk heenvloeit), verder „de Galichtsvoetvaert,” die van het uiteinde der Castanghe, bij den Dijkshoorn in zuidelijke richting voortloopt, voorbij Schipluiden en Maasland, tot aan „die nuwe sluyse in Maesland,” waardoor het water zich ten slotte in de rivier ontlast 3). Langs dien

1) Grafel. rekeningen, I, blz. 52, 53, 60.

2) Het verband tusschen het verkoopen van een stuk der wildernis met het verbeteren van de vaart leid ik af uit hetgeen gezegd wordt in de Grafel. rekeningen, II, blz. 188/9.

3) Grafel. rekeningen, II, blz. 69, vgl. blz. 188. Wat op de eerste plaats „schoon te maecken” heet, wordt minder juist op de tweede „delven” genoemd. — Later, toen de Hinderdam vervallen en door verlaten vervangen was, werd bij den Dijkshoorn het water daarentegen afgedamd en een overtoom aangelegd (zie de Deductie van 1587, aangehaald in Tegenw. Staat, XVI, blz. 478ⁿ). — Hingman schreef mij (28 Augustus 1888) het volgende: „Hoogstwaarschijnlijk zal de eerste sluis van Maasland gemaakt zijn, toen de oude Maasdijk werd gelegd; wanneer dat geschied is, is evenwel onbekend. Ook meen ik, dat door de *nieuwe sluyse in Maesland* niet bedoeld wordt eene voor de eerste maal gelegd, maar de vernieuwing van een oude. Ook het woord *delven* (Grafel. reken. v. Holland, II, blz. 188) geloof ik, dat gelezen moet worden in den zin van *uitdiepen*. De wateren, in dezen post genoemd, bestonden toch reeds van oude tijden. Dat

kronkelweg ontmoet het nergens een dam. Uit dien hoofde schijnt deze ook voor de scheepvaart verkieselijk geweest te zijn, en gebruikt werd hij ook ongetwijfeld door kleinere schuiten, maar hij liep niet uit op een voor den handel goedgelegen plaats. Aan Maaslandsluis vestigde zich geen koopstad. Schiedam bleef dus zonder ernstigen mededinger, totdat iets oostelijker Rotterdam opkwam en het den voorrang ging betwisten.

Over het ontstaan en opkomen van Rotterdam heb ik gehandeld in de *Rotterdamsche Historiebladen* ¹⁾; wat ik daar uiteenzette behoeft hier slechts met een enkel woord herinnerd te worden. De dam aan den mond van de Rotte, waarop de stad haar aanvang nam, behoorde oorspronkelijk tot twee verschillende ambachten, onder twee verschillende heeren. Zoolang die tweeslachtigheid duurde, kon de eenheid van een stad zich onmogelijk vestigen. Voorbijgaand en zonder gevolg was een poging van denzelfden Wolfert van Borselen, dien wij reeds gedachten, om beide ambachtsheeren van hun rechten te ontzetten en het dubbele gehucht tot een enkele stad te vereenigen. Wat toen nog den geweldenaar mislukte, gelukte een halve eeuw later aan den wettigen vorst, nadat hij op rechtmatige wijze eerst het eene en toen ook het andere ambacht aan zich getrokken had. Aan Willem IV heeft de stad haar duurzaam bestaan te danken. En aan denzelfden ook den waterweg, waarvan de ontwikkeling van haar scheepvaart afhing. Tot op dezen tijd toch leidde naar den dam aan de Maas alleen de Rotte, en de Rotte was geen hoofdader van het handelsverkeer; dat was voor westelijk Holland alleen de Schie met haar vervolg in Delf en Leidschen Vliet ²⁾. Zou Rotterdam worden wat Schiedam reeds meer dan een halve eeuw was, een plaats waar binnenvaart en riviervaart elkaar ont-

van Den Haag naar Delft had reeds toen de nog bestaande Hoornbrug. Hierop volgt in de rekening de Castange.... De Gaag komt, zoover ik weet, het eerst voor in een brief van 1317 Mei 14, waarbij heer Nic. van Putten aan Ph. Uternesse geeft al het land, dat hij had liggen tusschen den Lierdijk en de Gaech. Tot in 1643 was de Gaag het eenige gebruikelijke vaarwater tusschen Delft en Maassluis. Toen vroeg de stad Delft van de Staten van Holland octrooi, om een andere vaart aan de scheepvaart dienstbaar te maken, namelijk door den dorpe van Schipluide de Vlaardingsche vaart op en zoo voorts door de Noordvliet tot Maassluis toe. Nadat de oppositie daartegen door den heer en de dorpen van Maasland en Maassluis uit den weg was geruimd en de voor den aanleg van een zandpad benoodigde vlietlanden waren aangekocht, verkreeg de stad Delft van de Staten op den 11^{en} Februari 1644 octrooi tot den aanleg van de bedoelde werken."

1) Zie hiervoor, blz. 1 vlg.

2) Van den weg langs Gouda zwijg ik thans; dat is een onderwerp op zich zelf.

moetten, dan moest het noodzakelijk in rechtstreeksche verbinding met de Schie worden gebracht. En waarlijk, twee dagen nadat de handvest was geteekend, waarin de graaf aan de poorters van Rotterdam stadsrechten vergunde, ging zijn gebod aan de heemraden van Schieland uit: „dat gi onsen luden van onser poorten van Rotterdamme doet hebben eene opene vaert en eenen weg daerbi, streckende van Rotterdam tote in die Schie.”

In die dagen werden zulke gunsten door de grafelijkheid niet om niet verleend: er moest met klinkende munt voor betaald worden. In het gemeente-archief berust nog de kwitantie van de honderd pond grooten, die 's graven thesaurier bij deze gelegenheid van de Rotterdammers ontving. De som was niet gering voor dien tijd, maar wat er voor verkregen werd, was oneindig meer waard. De welvaart der burgerij lag er in opgesloten.

Het was ook geen onbeduidend werk, waartoe de graaf bevel gaf. Om Rotterdam een open vaart tot in de Schie te bezorgen, moest eerst een gracht worden gegraven van den dam (het midden van de tegenwoordige Hoogstraat) tot aan den Bloemerdijk; het is de Delftsche vaart met de Schiegracht tot aan de Heul. Heul, verwant met hol, is eigenlijk een opening in een dijk, waarover een brug wordt geslagen; gewoonlijk wordt de brug zelf zoo genoemd ¹⁾. Zulk een heul nu moest in den Blommersdijk worden gemaakt. Aan de andere zijde van den dijk behoefde, naar het zich laat aanzien, verder geen gracht gedolven te worden; men vond er een slingerende weterring, die slechts verdiept diende te worden, en die zich uitstreckte tot bij het dorp Schie, waar zij stuitte tegen weer een anderen dijk, de landscheiding namelijk tusschen het ambacht Schie en het waterschap Delfland. Ook deze moest doorstoken en van een heul voorzien worden. De graaf wilde het zoo; de vaart, die hij verordend had, zou een opene zijn tot in de Schie toe. Van het misnoegen, dat de lieden van Delfland over het doorgraven van hun landscheiding ongetwijfeld aan den dag zullen gelegd hebben, vernemen wij niets. Wij kunnen het ons echter licht voorstellen. De landbouwers en de landeigenaars waren sterk ingenomen tegen het opensteken der waterkeeringen, in hun belang in der tijd aangelegd, ten gerieve thans van den handel. Een stellig gebod van den vorst was dan ook noodig om hun tegenzin te overwinnen. Zoo kan het ons niet

1) „Pons qui communius dicitur houla,” lezen wij in een oorkonde van 1266 (Oorkondenb., II, N°. 149).

verwonderen, dat de graaf drie jaren later zijn bevel aan de heemraden van Schieland met aandrang moest herhalen. Eindelijk zal er aan voldaan geworden zijn, en de landerijen, die verdolven moesten worden, tegen billijke schavergoeding aan de Rotterdammers zijn afgestaan. In 1358 wordt van de vaart, als in gebruik zijnde, gesproken en tevens van de sluizen in den dam, waardoor het overtollige water in de Maas werd geloosd ¹⁾.

Op deze wijs was het voor Rotterdam mogelijk geworden, met Schiedam mee te dingen. Wat van Delft en van hooger op naar de Maas kwam afzakken, kon te Ouwerschie even goed de vaart naar Rotterdam inslaan als de Schie naar Schiedam vervolgen. En nu verkeerde als haven aan de Maas Rotterdam in gunstiger toestand. Voor Schiedam slibde de rivier gedurig aan, er vormde zich een breed voorland, waardoor de haven telkens verlengd moest worden. Van dat gebrek bleef Rotterdam vrij; zijn haven mondde onmiddellijk in de Maas uit en werd door geen plaat, bij het uitloopen, belemmerd. Ook was de vaart naar Dordrecht, en verder zuidwaarts aan, aanmerkelijk korter van Rotterdam uit dan van Schiedam. Alles werkte samen om aan de nieuwe stad de voorkeur der scheepvaart boven de oudere te bezorgen. In bijzonderheden kunnen wij, bij gebrek aan bescheiden, de verandering der toestanden niet nagaan, maar in het algemeen bespeuren wij toch stellig genoeg, dat de verhouding tusschen beide mededingers zich gestadig ten voordeele van Rotterdam wijzigde.

Wat tot de snelle opkomst van Rotterdam bijzonder meewerkte, was de buitengewone verlevendiging van den handel en de scheepvaart in het algemeen juist in dat tijdperk. In de eeuwen die vooraf waren gegaan, toen de landbouw door de staatsmachten meer begunstigd werd dan de nijverheid en het verkeer, waren de rivieren ook meer als vischwater dan als waterwegen beschouwd. Omstreeks het midden der 14de eeuw stak de Maas nog vol van zoogenaamde stalen ²⁾, dat zijn palen, waaraan de visschers hun netten bevestigden, die, toen de vaart nog zeldzaam was, ook waarlijk meer voordeel aan het algemeen dan ongemak bezorgd zullen hebben. Maar naarmate de handel zich uitbreidde en de scheepsbeweging drukker werd en in belangrijk-

1) In een brief van 1358 is sprake van land, gelegen „ter Ouderschie tusschen der doertoghe ende Daniels hoffstede van Roderiis” (Register E. L. 4 f°. 38).

2) De stalen in leen uitgegeven in 1250 (Oorkondenb., I, N°. 501).

heid de vischvangst overtrof, moesten die stalen hoe langer hoe hatelijker worden in de oogen der kooplieden en reeders, die bij de regeering wegens hun welstand en vermogen hoog stonden aangeschreven en invloed bezaten. Nu kenteekent het den tijd, waarin Rotterdam zijn stadsrechten en tevens zijn open vaart naar de Schie verkreeg, dat de graaf toen ook een scherp besluit uitvaardigde tegen den hinder, dien de vischstalen aan de riviervaart berokkendden ¹⁾). Als reden wordt in zijn bevelschrift onder anderen opgegeven, dat de kooplieden, die den stroom bevaren en 's graven tollën betalen, wegens die stalen (welke bij laag water zeker moeilijk te mijden geweest zullen zijn) nacht en dag in gevaar van hun goed en hun lijf verkeerden, terwijl het toch de plicht der regeering is den stroom vrij en open te houden en te veiligen. Weshalve de graaf aan zijn poorters van Dordrecht, Rotterdam en Schiedam — let wel: Rotterdam wordt al voor zijn ouderen mededinger genoemd — verlof en zelfs bevel geeft om overal in de rivier de stalen op te trekken en uit te doen, zonder zich om iemands tegenspraak te bekreunen. Heeft zich hierover iemand te beklagen, hij wende zich tot den graaf, die zich voorbehoudt zelf in dezen recht te doen ²⁾).

Maatregelen als deze bewijzen dat de maatschappij een gewichtige verandering ondergaat, dat de handel een algemeen belang is geworden, hetwelk nevens dat van den landbouw recht heeft gekregen op de bescherming der landsregeering. Een koopstad, die juist onder deze omstandigheden ontstaat en opkomt, verrast ons niet als zij buitengewoon snel zich uitbreidt en in beteekenis toeneemt. Dat Rotterdam reeds in 1358, geen twintig jaar nadat het stad geworden was, zijn grenzen in het aangrenzende ambacht uitzette, kan ons uit dien hoofde ook niet verwonderen. Uit alles blijkt dat de stad in de 14de eeuw een tijdvak van bijzonderen voorspoed beleefde.

Ook heeft het niet aan een poging ontbroken van naijverige bureu om dien voortgang te fnuiken. Wij hebben het gezien, de welvaart der stad hing voornamelijk af van haar open kanaal naar de Schie, dat het mogelijk maakte dat de binnen- en de buitenvaart elkander aan haar dam ontmoetten. Welnu, tegen het einde der eeuw waren de heemraden van Delfland er op uit om dat kanaal weer te sluiten en de heul in hun landscheiding

1) Vgl. Ph. de Leyden (ed. Fruin), p. 321.

2) Van Mieris, II, blz. 646.

toe te dammen, in het belang van het platteland en van den landbouw, gelijk zij althans voorgaven.

Weer hebben wij ons in dit geval over de schaarschheid onzer bescheiden te beklagen. Van al de machinatiën, die vooraf zullen gegaan zijn, hooren wij niets; plotseling in 1375 verschijnt een grafelijk besluit — het is Albrecht van Beieren die dan regeert — om de doortoge of doortocht te Ouwerschie in een overtoom of overtocht te veranderen. Als beweegredenen worden opgegeven de groote schade en verderfenis van Delfland en de dringende klachten van de goede lieden van den lande, alles ten gevolge van de heul, die in de landscheiding bij Ouwerschie is gedolven, ter plaatse waar in der tijd een „heele watering” placht te wezen. Die heul, wordt verder gezegd, is buiten wille en consent der heemraden en der lieden van Delfland geopend en beschadigt en verderft hen grootelijks. Op hun klachten heeft de graaf de heemraden in zijn Raad ontboden en hooren bewijzen, dat de bedoelde heul binnen hun schouw (hun rechtsgebied) ligt, en daarom volgens landrecht ook niet buiten hun consent gemaakt had mogen worden. Redenen waarom de vorst thans de heemraden machtigt en hun beveelt, dat zij de heul, voor zoo ver het hun op hun eed in het belang van hun waterschap noodig dunkt, „uit de put keuren” en toe doen dammen en door een overtoom vervangen. De schuiten, die zich dan daar zullen laten overhalen, zullen even veel verschuldigd zijn als zij voor gelijken dienst aan den Hinderdam benoorden Delft plachten te betalen, en de heemraden zullen dat geld ontvangen en te koste leggen aan hun dijken, sluizen en overige werken.

Stellig wordt het niet gezegd, maar de bewoording maakt het waarschijnlijk, dat het stoppen van die heul voor Delfland eenigszins moest goedmaken wat het laten vervallen van den Hinderdam, in het belang van de scheepvaart van Delft, juist in dezen tijd verkorven had. Er wordt van het overhalen aan dien dam gesproken als van iets dat voorheen placht te geschieden ¹⁾.

Wij kunnen ons voorstellen, hoe de Rotterdammers te moede zullen geweest zijn, toen hun dit genomen besluit van den landsheer ten ooren kwam. Maar de geschiedenis weet er ons niets van te verhalen. Geen kroniek heeft er ons de herinnering aan bewaard. Aan het bevel is voldaan, dat weten wij ten minste, de heul is in een overtoom veranderd, en daaruit

1) Vgl. ook de handvest van Karel den Stoute, bij Van Bleyswijck, blz. 89 vlg.

kunnen wij met zekerheid besluiten dat de vaart op Rotterdam, ten voordeele van die van Schiedam, niet weinig benadeeld zal wezen. Als de schuiten, die van voorbij Delft afkwamen, te Ouwerschie te kiezen hadden, of zij onverlet naar Schiedam wilden doorgaan, of zich in de vaart naar Rotterdam langs den overtoom tegen betaling laten overslepen, behoeven wij niet te vragen wat de meesten verkozen zullen hebben. De dam te Ouwerschie moest op den duur de schippers en de kooplieden van Rotterdam naar Schiedam verjagen. Dat kon niet uitblijven.

Maar wat de graaf ter liefde der Delflanders had verordend, kon hij ter liefde der Rotterdammers herroepen, en aan de laatsten stonden dezelfde middelen van overreding ten dienste, waaraan de eersten waarschijnlijk hun welslagen verschuldigd waren. Voor geld was veel te koop in dien tijd. Of het geld ook hier den doorslag gegeven heeft, weten wij niet. Wij kunnen slechts vermoeden, dat het althans een der middelen van overreding zal geweest zijn, die door partijen werden aangewend; de toedracht der zaak blijft in het duister schuilen, alleen de uitkomst is ons bekend. Vijf jaren na het uitvaardigen van 's graven eerste bevel volgt het tweede, dat het eerste te niet doet. De graaf, zoo zegt hij thans, had zich door de goede lieden van Delfland laten overreden, dat het den landen van groot nut zou zijn, als men de heul te Ouwerschie dichtdamde; maar bij onderzoek was nu gebleken, dat het den gemeenen lande en hem, den graaf, zelve voordeeliger en beter is, dat daar een open heul ligt, gelijk er placht te liggen: weshalve hij voor zich en zijn nakomelingen den poorters van Rotterdam en hun nakomelingen veroorlooft weg te doen de windassen, die thans te Ouwerschie staan, en de heul te herstellen en van nu voortaan te onderhouden.

Geen twijfel, al wordt er ons weer niets van gezegd, of de Rotterdammers hebben onverwijld van deze vergunning gebruik gemaakt. Ditmaal was het bevel niet, zooals het vorige van het graven der vaart, aan de heemraden van Schieland gericht; het was hun zelf gegeven, en zij behoefden niemands tusschenkomst om het werk, waaraan hun welvaart zoo grootelijks gelegen was, ten uitvoer te brengen. Gelukkig voor hen had de stoornis der scheepvaart op hun stad te kort geduurd om die voor goed naar Schiedam af te leiden. Van de tijdelijke schade zullen zij spoedig tot volledig verhaal zijn gekomen. Een groot gevaar was nog juist bij tijds afgewend.

Maar het duurde niet lang, of een ander, van niet minder beteekenis, kwam hen op nieuw bedreigen. Het machtige Delft, toen nog steeds veel machtiger en aanzienlijker dan Rotterdam, bloeiend door zijn weverij en vooral door zijn brouwerij, waarvan de bieren over gansch Holland bijzonder getrokken waren, — Delft wenschte een eigen haven aan de Maas te stichten en van daar uit zijn waren, en tevens die, welke van boven af zijn grachten doorkwamen, uit te voeren naar het zuiden. Een geduchte concurrent voor Rotterdam, dat rijke, machtige Delft!

Wij kunnen kwalijk het vermoeden, dat zich opdringt, van ons weren, dat er tusschen dit plan der Delvenaars en de voorafgaande poging der heemraden van Delfland, om de heul te Ouwerschie te stoppen, verband heeft bestaan. Voor den handel van Delft, voor den uitvoer zijner bieren, was het stremmen van de vaart naar Rotterdam op zich zelf oogenschijnlijk nadeelig. Het minder goed gelegen Schiedam in de hand te werken, zal ook wel niet in de bedoeling gelegen hebben. En dat de heemraden tegen het belang der hoofdstad van hun gebied en zonder voorweten van haar regeering in dezen geijverd zouden hebben, laat zich kwalijk onderstellen. Alles verklaart zich daarentegen op het best, als wij aannemen dat de stad reeds met haar plan van een eigen haven omging, terwijl de heemraden bewerkten dat de vaart naar Rotterdam werd gestremd. Naar de toenmalige staathuishoudkunde werd de bloei van den een het zekerst op den ondergang van den ander gesticht.

Hoe dit zij — want het is slechts een gissing die ik hier voordraag — door de teleurstelling, die de heemraden ondervonden, en door de eindelijke overwinning, die de Rotterdammers behaalden, lieten zich in alle geval de wakkere regenten van Delft niet ontmoedigen. Nog eer de eeuw geheel verstreken was, vroegen en verwierven zij van nog altijd denzelfden graaf Albrecht de vergunning, om van Ouwerschie uit een derde vaart naar de Maas te graven, en aan het eind daarvan tot berging van schepen een kolk of kleine haven aan te leggen. Het geeft een hooge gedachte niet slechts van den moed en den ondernemingsgeest, maar ook van de macht en welvaart der Delftsche burgerij en van haar regeering, dat zij een voor dien tijd zoo groot en kostbaar werk aandurfd. Spijtig dat wij alweer van de toedracht der zaak zoo goed als niets weten. Geen kroniekschrijver heeft ons den voortgang van het werk beschreven en verhaald, hoe

men de hindernissen te boven kwam, die zich zeker menigvuldig hebben voorgedaan. De vergunningsbrief, die een kort bestek van het werk bevat, is tot ons gekomen en zoo ook een paar koopbrieven van benoodigde landerijen; maar dat is alles. Een opzettelijk ingesteld onderzoek in rijks- en gemeente-archieven heeft mij niets nieuws opgeleverd. Zoo moeten wij ons behelpen, en uit de van ouds bekende bescheiden zorgvuldig alles halen wat zij leerzaams bevatten.

Als plaats voor de nieuwe haven was een uiterwaard gekozen, die tot het ambacht van Schoonderloo behoorde, op geringen afstand ten westen van Rotterdam gelegen.

Schoonderloo was een overoude plaats, veel ouder dan de steden, tusschen welke en onder wier rook als het ware het nu lag ¹⁾. In 1250 komt het nevens Matenesse voor als een plaats aan de Maas ²⁾ en in 1274 wordt van zijn pastoor gewag gemaakt ³⁾; wij hebben het ons dus als een dorp met een eigen parochiekerk voor te stellen, aan den Maasdijk gebouwd, en de kern van een uitgestrekt ambacht, dat door het aanslibben van voorland buitendienks nog aanmerkelijk toenam. Van dat ambacht weten wij, dat het doorsneden of begrensd werd door een waterweg, die de Hoydrift heette en zich met een sluis in de Maas ontlastte ⁴⁾. De opbrengst der visscherijen aan de sluis en in de wetering worden in de grafelijkheidsrekeningen als afzonderlijke posten vermeld ⁵⁾, een bewijs dat het water van nog al betekenis moet geweest zijn. Denkelijk hebben de Delvenaars bij het bepalen van de richting hunner vaart met deze omstandigheden rekening gehouden en de Hoydrift in de gracht betrokken ⁶⁾; tegenwoordig is althans van het water geen spoor meer te kennen. Het kan evenwel ook zijn, dat ten gevolge van het graven der vaart de bodem van de Hoydrift droog is geloopen. Veel later, in de 17de eeuw, vinden wij als domein vermeld „ twee

1) Vgl. Oudste kronieken van Rotterdam, blz. 458.

2) Oorkondenboek, I, N°. 501. In de oudste rekening van Dordrecht (de oudste, zoover ik weet, van eenige Hollandsche stad) van 1285 (uitgeg. door Dozy: Werken Hist. Gen., N°. 2 van de Nieuwe serie) vinden wij (blz. 48) de kosten vermeld, „doe men den Grave (Floris V) vorde met eenen coeghe te Scoenreloo.”

3) Kronijk van het Hist. Gen., XIII, blz. 173 (thans ook bij De Fremery, Suppl. op het Oorkond., N°. 209, blz. 149. N. v. d. R.). In 1331 wordt van „ecclesia parochialis de Scoenrelo” melding gemaakt (Historiebladen, Kroniek, blz. 52).

4) Vgl. mijn opstel over De oudste oorkonden van Rotterdam, hiervoor blz. 8 noot 1.

5) Grafel. reken., I, blz. 210, 211, 231; II, blz. 29, 132.

6) Vgl. Oudste kronieken van Rotterdam, blz. 562.

morgen lands, gelegen in Schoonreloo, genaamd de Hoydrift" 1). Dit schijnt de laatste gissing te bevestigen.

Tot tweemaal toe moest ten dienste der vaart een dijk worden doorgegraven. Al dadelijk bij Ouwerschie de dijk van de Schievaart; daar werd een heul, van een schotdeur voorzien, verordend. Van meer belang was aan het andere einde het doorgraven van den Maasdijk of Zeedijk, op den oosthoek van dat gedeelte dat als Matenesserdijk bekend stond; daar werd een sluis vereischt, „alsoo sterk ende vast,” zegt de graaf, „datter ons land wel mee beschermd is.” Buiten's dijks in het voorland liep de vaart voort tusschen eigenlijk Schoonderloo en het zoogenaamde Nieuweland tot in de Maas, waar een kolk werd aangelegd, een bergplaats voor de rijnschepen, die men er wachtte.

Het werk schijnt voorspoedig en binnen betrekkelijk korten tijd volbracht te zijn. Al mag Rotterdam het gewild hebben, het schijnt niet bij machte te zijn geweest om het te storen. Van een rechtstreeksche poging daartoe hooren wij ook niets; van een zijdelingsche gewaagt een overlevering, die, zoover ik weet, het eerst door Van Spaan is geboekt 2). Wat zij verhaalt, komt hierop neer. De vaart doorsneed onder meer andere paden ook het uitpad van het kasteel van Spange naar den Beukelsdijk, en ten gerieve van de aanzienlijke bewoners van dat huis hadden de Delvenaars toegestaan, dat daar ter plaatse een houten (en denkelijk beweegbare of anders bijzonder hooge) brug gelegd was. Die brug nu, of beter gezegd het recht om daar een brug te houden, hadden de Rotterdammers getracht te koopen, met het plan om dan in plaats van de houten een lage steenen brug te bouwen, die de vaart afsloot. Maar hun toeleg was ontdekt en mislukt, en Delft had bij tijds voor zich het gevaarlijke recht van den eigenaar afgekocht. Naar gewoonte bepaalt deze overlevering geen tijd: het kan zijn en het is zelfs waarschijnlijk, dat zij een gebeurtenis van later tijd op het oog heeft. Maar dat al bij het eerste aanleggen van de vaart een soortgelijke toeleg bestaan heeft, is op zich zelf niet onwaarschijnlijk en wordt eenigermate bevestigd door een brief van Albrecht van Beieren, iets later, in 1394, ten behoeve van Delft uitgevaardigd 3), waarin bepaald wordt, dat over de haven en vaart niet meer

1) Resol. der Staten van Holland 20 Juli 1617, f°. 168; vgl. Muller, H. Geesthuis, blz. 37: „een camp gehieten die Hoeydrift in Scoenreloe,” 1469.

2) Beschrijvinge der stad Rotterdam (1e druk), blz. 209.

3) Bij Meijlink, Delfland, Bewijsstukken, N°. 57.

bruggen wezen zullen dan de brieven, die hiervoor oorspronkelijk aan Delft gegeven zijn, inhouden en begrijpen. Welke bepaling mijns inziens duidelijk wijst op pogingen, van wie dan ook, om de vaart al dadelijk door een of meer bruggen te belemmeren, en tevens getuigt van de zorgvuldigheid der Delvenaars, die zich een wezenlijk open vaart tot aan de Maas wisten te verzekeren.

Op deze wijs werd Delft een Maasstad, evenals eeuwen te voren Athene door zijn lange muren zich tot een zeestad gemaakt had. De dijken aan weerskanten van de vaart omsloten een gebied, waarover alleen de stadsregeering te zeggen had, en binnen honderd roeden aan elke zijde mochten geen vreemdelingen zich vestigen, en geen ander bedrijf dan landbouw en veeteelt geëoefend worden.

Er valt niet aan te twifelen, dat de nieuwe haven aanvankelijk aan het doel der stichters beantwoord heeft. Hoe karig ook de bescheiden blijven, uit onmiskenbare teekenen blijkt haar toenemende bloei. Na weinige jaren, in 1410, bestond er reeds aanleiding om van de heemraden van Schieland verlof te vragen tot het aanleggen van een nieuw verlaat, hetgeen tevens het leggen van een stuk nieuwe dijk meebracht, en dat verlof werd ook verkregen ¹⁾. Een kostbaar werk, dat van de levensvatbaarheid der gansche onderneming een gunstige getuigenis aflegt. Nog duidelijker in denzelfden zin spreekt het stichten van een kapel voor de havenbewoners, hetgeen reeds vóór 1416 geschied moet zijn, want in dat jaar verbond de stadsregeering er reeds een kapellerie aan ²⁾. Dat alles is te opmerkelijker omdat, gelijk wij zagen, het nabijgelegen dorp Schoonderloo, in welks parochie de haven gelegen was, insgelijks een kerk bezat, die echter van nu af vervallen schijnt te zijn ³⁾. Blijkbaar groeide van stonde aan de nieuwe haven het oude dorp boven het hoofd.

Natuurlijk was het voornaamste vertier van de haven de handelsbeweging van de moederstad. Naar de particularistische begrippen van den tijd behoorden de Delvenaars, nu zij in het bezit van een eigen haven waren geraakt, zich van deze uitsluitend te bedienen, en had de stadsregeering het recht om haar

1) Van Mieris, dl. IV, blz. 149.

2) Van Bleyswijck, blz. 297.

3) Van Spaan zegt reeds (blz. 218): „Tot Schoonderloo zijn nog eenige overblijfsels van een vervalle kerk te zien.” Reeds in 1515 zeggen die van Schoenreloo, „dat zy prochiën te Delfschehaven” (Informacie, blz. 492).

burgers hiertoe te verplichten. Er bestaat een keur, die reeds in het oudste keurboek, dat tot ons gekomen is, aangetroffen wordt ¹⁾, van dezen inhoud: „Voorts en moet niemand, die onze poorters zijn, geenrehande goederen uitvoeren in der Maze, noch van der Maze inbrengen, nergens doorvoeren noch overschepen, wat boven een halve last zwaar is, anders dan in die nieuwe Delftsche haven.” Het is onzeker van welk jaar ongeveer deze keur dagteekent ²⁾; maar dit is ook van ondergeschikt belang, want de geest, dien zij ademt, heeft van den aanvang af geheerscht en de handelingen der Delftsche burgers bestuurd. De handel van Delft werd van stonde aan over zijn eigen haven geleid. De Maassteden, en Rotterdam in het bijzonder, zullen dat tot haar schade onderhouden hebben.

Een tweede bron van bestaan opende voor de haven de visscherij, vooral de haringvisscherij, die juist in de 15de eeuw zich zoo machtig uitbreidde en zooveel welvaart aan geheel Holland aanbracht. Wij weten dat Delfshaven daarvan rijkelijk haar deel kreeg. In zijn kolk vond een menigte van buizen des winters bergplaats. Reeds in het midden der eeuw werd het noodig op meerdere ligplaats voor eigenlijke handelsschepen te zinnen. De kolk was voor de toenemende drukte te eng geworden.

In een handvest van het jaar 1451 ³⁾ vermeldt Philips van Bourgondië, de machtige en wijze vorst, die den burgeroorlog bedwongen en rust en veiligheid aan het volk verzekerd had, zoodat de bedrijven des vredes een nog ongekennden bloei genoten: hoe de burgers van Delft hem te kennen hadden gegeven, dat zij in goeden wille waren om ter vermeerdering des gemeenen oorbaars van hun stad aan te nemen de neringe en hanteeringe van ter zee te varen; om hetwelk te doen zij schepen behoeven zouden, daartoe dienstig en geschikt; welke schepen zij echter in hun haven niet zouden kunnen bergen noch leggen, want die daartoe veel te klein en te nauw was. Weshalve zij hem ootmoediglich gebeden hadden hun verlot te geven om op hun eigen land een nieuwe haven te mogen aanleggen, en tevens om uitbreiding van het recht der stad (van de vrijheid der stad, zeide men toen) over een breeder strook langs vaart en haven dan zij tot nog toe bezaten.

1) Zie Het oudste der tot dusver bekende keurboeken van Delft, in de N. Bijdragen van Rechtsgel. 1882, XIII, § 7.

2) Van Bleyswijck, die de keur ook kent, brengt ze tot 1460, wat mij te laat schijnt.

3) Bij Meijlink, Delfland, Bewijsstukken, N°. 61. Vgl. Van Bleyswijck, blz. 77.

Reeds bezaten zij sedert eenige jaren stadsrecht over een breedte van veertien roeden ter weerszijden van hun vaart. Jan van Brabant, de gemaal van vrouw Jacoba, had hun dit in 1425 verleend ¹⁾, met dien verstande dat degenen, die binnen die grenzen woonden of er zich neerzetten, burgerrecht van de regeering der stad verwerven konden, en dan ook vrijheid bekwamen om er de bedrijven te oefenen, die alleen aan stedelingen vergund en op het platte land verboden waren. Dat recht verlangden zij thans over een aanmerkelijk grootere uitgestrektheid te bekomen.

Zoowel het eene als het andere verzoek verklaarde Philips de Goede in te willigen. Hij vermeederde de vrijheid der stad over nog dertig roeden aan weerskanten van de vaart en de haven, buiten de reeds verkregen veertien roeden, en vergunde haar er binnen een nieuwe haven te maken, en er tevens huizen te bouwen, zoodanige en zoovele als haar zou goeddunken, om er hen, die zich op de zeenering wenschten toe te leggen, te doen wonen en er hun gading en grierf te doen hebben.

Zoo verkreeg Delfshaven eerst de noodige ruimte om zich uitte breiden, en de middelen om zijn bestaan te ontwikkelen. Want dat van 's graven vergunning terstond gebruik is gemaakt, valt niet te betwijfelen. Aan het eind der eeuw verkeerde de haven in een bloeienden toestand, toen helaas de burgeroorlog, die na den dood van den laatsten Bourgondischen hertog, op het slagveld van Nancy, met vernieuwde hevigheid was uitgebarsten, het jammerlijk in zijn gestadigen vooruitgang kwam stuiten. Jonker Frans, het hoofd der Hoekschen, maakte zich in 1488 bij verrassing van Rotterdam meester en bezocht van daar uit met plundering en brand den ganschen omtrek. Natuurlijk was Delfshaven een der eerste plaatsen, die aan de beurt kwamen. Den 18^{den} December overweldigde het een bende Hoekschen en stak den rooden haan in de talrijke schepen zoowel als in de huizen. Toen dat roofgespuis rijk met buit beladen naar Rotterdam terugtrok, liet het niets dan rookende puinhoopen achter. De schade, bij deze gelegenheid geleden en die zij gaarne op de Rotterdammers zouden hebben verhaald, begrootten die van Delft later op niet minder dan 12000 kronen ²⁾.

De omvang van de ramp leeren wij het duideljkst kennen

1) Van Mieris, dl. IV, blz. 761.

2) Van Alkemade, Rotterdamsche heldendaden, 1724, blz. 100, 339.

uit de klachten der Delvenaars zelf aan de commissarissen, die in 1494 overal in Holland naar den staat van het vermogen kwamen informeerden, ten einde een nieuwe billijker verponding voor te bereiden. Zij verklaarden aan dezen, dat de haven met haar sluizen, spuien en hoofden, grondeloos door den oorlog verdorven was, en dat het herstel thans zwaar op haar financiën drukte. Met de haven was de welvaart vernield, die vroeger onder het krachtige bestuur der Bourgondische landsheeren genoten was, toen de burgers oostwaarts en westwaarts, op Frankrijk en Engeland en het noorden, koophandel dreven en met buizen ter haringvaart voeren, welke buizen en nering (zoo klagen zij nog eens) overmits den oorlog en het verbranden van hun schepen in de Delftsche haven en in de vaart bij Ouwerschie en elders, hun gansch en al ontgaan zijn ¹⁾.

Met de verovering van Sluis, de laatste wijkplaats der Hoeksche opstandelingen, in 1492, werd de burgeroorlog voor geruimen tijd gededemd en een tijdvak van betrekkelijke rust en voorspoed geopend. Toen in 1515 op nieuw commissarissen voor de verponding in Holland rondtrokken en zich op den staat der steden en dorpen informeerden, bevonden dezen dat het volk zich blijkbaar weer tot meer welvaren verhief. Ook Delft, hoezeer het nog klaagde, was toch ontegenzeggelijk vooruitgegaan. Van zijn scheepvaart en van zijn visscherij wordt geen gewag gemaakt, maar aan de haven, waar die bedrijven thuishooren, zijn toch de huizen herbouwd en de inwoners teruggekeerd en natuurlijk weer aan den arbeid gegaan, waarvan zij leven moeten. Er zijn dan, naar de opgaaf van den havenmeester, 117 meest onaanzienlijke huizen, en naar die van den pastoor omtrent 300 communicanten, hetgeen een totale bevolking van 400 à 450 ingezetenen doet veronderstellen. Maar, als wij de lieden gelooven mogen, is dat getal in de laatste acht of tien jaren ongeveer hetzelfde gebleven. Er heeft geen verdere uitbreiding plaats.

Bijzonder merkwaardig is de reden, die hiervoor door den havenmeester wordt opgegeven: „want de stede van Delft en wil niet gedoogen dat men aldaer timmert” ²⁾. Dit is de eerste bekentenis, die mij is voorgekomen, van een fout, uit verkeerd begrepen eigenbelang door de stad begaan, waaraan naderhand door verlichte en zaakkundige mannen de achterlijkheid van Delfs-

1) Enqueste upt stuck der verpondinghe, blz. 263.

2) Informacie upt stuck der verpondinghe, blz. 336.

haven hoofdzakelijk geweten wordt. Hoewel de haven eigenlijk en rechtens een deel, een kwartier der stad, uitmaakte, werd zij toch veeleer als een bezitting beschouwd, die niet zoozeer naar haar eigen belang als naar het belang der bezitster beheerd moest worden. Zij mocht zeker tot een matige welvaart gedijen, het was zelfs zeer gewenscht dat zij dat deed, maar niet in die mate dat haar afhankelijkheid er door verminderd zou worden. Als wij het kleine met het groote vergelijken mogen, kunnen wij zeggen, dat de stad de haven beschouwde en behandelde, zooals later het moederland de koloniën. De haven bestond niet om zich zelf, maar om de stad; de voordeelen, die het bedrijf in de haven opleverde, mochten en moesten, zooveel doenlijk was, dienstbaar worden gemaakt aan de eigenlijke burgers, die in de oude stad leefden en uit wier midden de regeering voortkwam, die zoowel de haven als de stad bestuurde. De stad had de bevoegdheid om aan de haven allerlei stedelijk bedrijf, allerlei fabrieken te vergunnen, maar ook, als haar dat beter docht, te verbieden: de handvest van Philips den Goede, hierboven aangehaald, machtigde haar daartoe. Wij kunnen derhalve verwachten dat onder de heerschappij der bekrompen begrippen, die omtrent de huishouding van een staat en van een stad toen ter tijd algemeen gekoesterd werden, kleingeestige zelfzucht de stadsregeering gedreven zal hebben tot maatregelen, die het ontluiken der welvaart aan de Haven stremden.

Met kennis van zaken beschrijft ons in 1667 Van Bleyswijk, de auteur van de verdienstelijke *Beschryvinge der stad Delft*, de politiek van de stad ten opzichte der Haven aldus ¹⁾: „Een fout, die ons tot bijzonder nadeel verstrekt heeft, is hierin gelegen dat men onzen medeburgers op de Haven nooit genoegzame liberteit heeft gelieven te geven, maar altijd meer dan ons zelf onder subjectie heeft willen houden, veelmin aldaar iets willen toestaan wat men hier niet toestond, uit vrees dat onze burgers en ingezetenen, die de meeste reeding ter zee deden, derwaarts trokken tot ons nadeel, en Delfshaven, vermits haar geschikte gelegenheid aan de Maas, mettertijd grooter werd dan haar moeder en boven deze ging uitsteken. Uit dat inzicht heeft men altijd gepraktiseerd om de koopmanschap hier te houden en het overloopen naar de Haven, zooveel doenlijk was, te beletten. Niemand vermocht daar te timmeren zonder speciaal

1) *Beschryvinge der stad Delft* (1667), blz. 741.

consent van onze Magistraat of huizen te bouwen anders dan Hun Achtbaarheden goedgeacht: er werd een zekere maat vastgesteld, waarboven men zijn timmerage niet mocht optrekken, en soortgelijke servituten meer. Later, bij het toenemen van den handel in de naburige steden en bij het vervallen onzer brouwerijen, wilde men niet veroorloven dat velerlei trafieken, van den zeehandel dependeerende, en die tot dien tijd toe hier in de stad waren gepleegd geworden, op de Haven mochten worden geëxerceerd, alhoewel de reeders, die zulks alleenlijk tot meerder gemak van hun navigatie zeer instantelijk verzochten, aanboden toch hier metter woon te blijven; maar men verstond dat alle nering en hanteering, die tot nog toe binnen het eigenlijk gebied van de stad geoeffend waren geworden, hier alsnog wel konden blijven. Waarmee men zeer bedrogen is uitgekomen." Tot zoo ver Van Bleyswijck.

Dat de onverstandige staatkunde, die hij zoo treffend teekent en als het ware brandmerkt, reeds van de dagen van Karel V, zoo niet van vroeger, dagteekent, heeft ons de korte, maar veel beteekenende zinsnede, die ik uit de *Informacie* van 1514 aanhaalde, geleerd. Maar zij kwam eerst volkomen in zwang, nadat de opstand tegen den Spaanschen landsheer gelukt en in plaats der monarchie een republiek in Holland gevestigd was, waarin de steden het hoogste woord voerden. Eerst van toen af werd de afstand tusschen de regeerende steden en alle kleinere steden en dorpen, die geen stem in staat hadden, onmetelijk groot. Op het voordeel der regeerende was de handelwijs van deze jegens de ondergeschikte geheel en al aangelegd. Daarmee was een verhouding, als reeds tusschen Delft en Delfshaven bestond, in volmaakte overeenstemming. Het kon niet anders, of deze moest thans door het algemeen heerschende systeem te meer worden bekrachtigd. Delfshaven werd waarlijk de vasal van Delft.

Daarmee is echter niet gezegd, dat de vasal niet weerkeurig voordeel trok uit zijn ondergeschiktheid aan een machtig en invloedrijk lid der regeering. Integendeel, toen Delft overeenkomstig zijn aanzien de zetel werd van een der kamers van de Oost-Indische Compagnie, werd de Haven dien ten gevolge begunstigd met een groote scheepstimmerwerf en naderhand bovendien met een Oost-Indisch zeemagazijn. Uit de Noordsche Compagnie en de walvischvangst, waaraan de rijke Delftsche kooplieden deelnamen, vloeide voor de Haven en ook voor Schoonderloo, waarover de stad al sedert 1555 het ambachtsheerlijk recht had verworven, ook de nering van het traankoken voort, die de

zindelijke stad haar gaarne overliet ¹⁾. Meer andere voordeelen werden haar door deze gegund. In 1601 reeds werd het aanleggen van scheepstimmerwerven ter reparatie, en in het algemeen tot het bouwen van schepen voor de visscherij en de vaart, veroorloofd, „mits” — de voorwaarde is nog opmerkelijker dan de vergunning zelve — „mits toeziende dat Delfshaven niet al te zeer toenam” ²⁾.

Wie dus angstvallig waakt dat hem de zijnen niet boven het hoofd groeien, blijkt doorgaans ten laatste niet zoo zeer voor zich zelf als voor zijn burens gezorgd te hebben. Zoo is het ook met Delft uitgekomen. De Delfshavenaars waren niet aan den grond gebonden; het stond hun vrij te verhuizen, als zij elders beter dan in hun geboorteplaats aan den kost komen of er meer naar hun zin leven konden. Van die vrijheid hebben niet weinigen bij verschillende gelegenheden gebruik gemaakt. Vooral Rotterdam verstond de kunst om de ontevredenen aan te lokken. Een enkel geval als proeve. In 1638 had reeds langen tijd kerkelijke tweespalt in de gemeente geheerscht, en werd eindelijk door de classisten voordeele der rechtzinnigen uitspraak gedaan. Op het vernemen dier beslissing verzamelden zich de voornaamste der misnoegden en stevenden met zes en dertig buizen naar Rotterdam, dat hen met open armen ontving en aan hun wenschen gereedelijk voldeed ³⁾.

Op dien tijd, in de eerste helft der 17de eeuw, was het al een uitgemaakte zaak, dat Rotterdam van de mededinging van Delft en Delfshaven niets te duchten had. Er is een gezegde in herinnering gebleven, dat de landsadvokaat Van Oldenbarnevelt in den mond placht te hebben. Hij was vroeger pensionaris van Rotterdam geweest en dus van nabij en grondig met de toestanden en belangen der stad bekend. „De preciesheid van die van Delft” (placht hij te zeggen) „en de schaarschheid van die van Schiedam hebben Rotterdam groot gemaakt” ⁴⁾. Wat hij onder de preciesheid der Delvenaars verstond is, na hetgeen wij van hen hebben waargenomen, duidelijk genoeg. Maar wat hij bedoelde met de schaarschheid, waarvan hij de Schiedammers beschuldigde, heeft daarentegen eenige verklaring.

1) Van Spaan, Beschryvinge der stad Rotterdam, blz. 208.

2) Kleijn, Beschrijving en geschiedenis van Delfshaven (eigenlijk meer nuttige bouwstof tot zulk een geschiedenis), blz. 47.

3) Kleijn, blz. 69; Lois, Beschrijving van Rotterdam (1637/38), blz. 140.

4) Van Bleyswijck, blz. 744.

In de taal van zijn tijd, dit vooreerst dient men te weten, beteekent schaarschheid wat wij schrielheid noemen, te ver gedreven zuinigheid. Van dat gebrek nu beschuldigde een toen wel bekend spreekwoord de eerbare Schiedammers. „Schiedammertje droogbrood” noemde men ze schertsend. En dat het verwijt, hetwelk de beschuldigten desverkiezende ook als een lofspraak op hun weeldelooze leefwijs konden opvatten, niet geheel onverdiend was, getuigt van de stadgenooten en vereerders zijner hooggeprezen Lydwina de schrijver van het Roomsche martelaarsboek, Pieter Opmeer ¹⁾. Dat is dus de schaarschheid van die van Schiedam, waarvan Oldenbarnevelt spreekt. Als wij hem zullen gelooven, werd door deze eigenschap ook de handelspolitiek der stad beheerscht. Zij schroomde uitgaven te doen, die onvermijdelijk waren, indien zij met haar meer ondernemende en minder karige naburen van Rotterdam wilde meedingen. Zij liet haar haven door het aanslibben der rivier verondiepen en dolf geen nieuwe te gelegener plaats, in afwachting van de scheepvaart, die zich eerst ontwikkelen zou, als haar het noodige en nuttige ruimschoots werd aangeboden. Haar zuinigheid bedroeg zodoende inderdaad haar wijsheid; op gezag van Oldenbarnevelt nemen wij het gereedelijk aan. Niettemin heeft ook de lofredenaar van Rotterdam, Van Spaan, gelijk, als hij tegenover den landsadvokaat staande houdt ²⁾: „Ik meen veeleer dat wij de grootheid der stad aan haar welgelegenheid alsmede aan der inwoners onvermoeiden ijver mogen dank weten.” Immers de fouten van anderen komen slechts ten goede aan hen, die in staat zijn om er partij van te trekken, en die hun eigen belangen met beter verstand behartigen.

Gedurende de achttiende eeuw schijnt te Delfshaven evenals op de meeste plaatsen van de Vereenigde Nederlanden de welvaart, die in de vorige eeuw verworven was, onverminderd bewaard, maar toch ook niet vermeerderd te zijn. Althans de bevolking werd aan het eind van het tijdvak op hetzelfde cijfer van 3000 begroot, dat zij in 1740 al bedroeg ³⁾. Wel waren er in den laatsten tijd meer fabrieken van allerlei aard, inzonderheid branderijen, opgericht, maar de vaart was daarentegen afgenomen, ook ten gevolge van de breede zandplaat, die zich tusschen 1750 en 1760 juist voor den ingang van de haven zoo-

1) *Historia Martyrum*, p. 151; vgl. de Hollandsche vertaling, dl. II, blz. 245.

2) Blz. 220.

3) *Tegenwoordige Staat*, dl. XIV, blz. 441; Kleijn, blz. 197.

danig verhief, dat zij het binnenkomen zelfs van weinig diepgaande vaartuigen moeilijk maakte en haast verhinderde. De scheepvaart verplaatste zich hoe langer hoe meer van Delfshaven naar Rotterdam, waar overigens toen ter tijd ook op geen algemeen vooruitgang te roemen viel. Het was voor ons vaderland een tijd van stilstaan, van behouden zonder aanwinnen.

Onder deze omstandigheden sloeg de revolutiegeest van Frankrijk ook naar Nederland over, waar bij de burgerij al sedert jaren misnoegen met het bestaande en begeerte naar radicale veranderingen gedurig veld had gewonnen. Als met één slag werden al de bestaande en van ouds hergekome ne inzettingen omvergeworpen en geheel nieuwe toestanden, in naam der vrijheid en gelijkheid, geschapen.

Delfshaven verbrak, geheel in overeenstemming met dien tijdgeest, de banden, die het nog steeds aan Delft verbonden hielden en, wij kunnen het niet ontkennen, in zijn vrije beweging al te zeer belemmerden. Nauwelijks was de Prins-stadhouder uit het land vertrokken, en waren de Fransche broeders er aangekomen, of er vormde zich op de Haven een krijgsraad, die in plaats van het oude, van Delft afhankelijke, bestuur een Provisioneelen Raad van enkel ingezetenen deed aanstellen, welke weldra met vergunning der Representanten van het volk van Holland door een Municipaliteit werd vervangen. Zoo was de zelfstandigheid gewonnen en gewettigd voor goed.

Want de tijd van reactie, die weldra aanbrak en, in den loop van 1802, de Haven weer met Delft vereenigde en de oude verhouding herstelde, kon uit den aard der zaak niet aanhouden. Er bestond voor zulk een aaneenkoppeling geen voldoende reden meer. Zij duurde echter nog voort zoolang de Nederlandsche staat zelf een schijnbaar zelfstandig bestaan voortsleepte. Doch zoodra het Fransche keizerrijk Nederland in zich had opgelost, greep een nieuwe, naar vaste en redelijke beginselen ingerichte hervorming der in menig opzicht verouderde en hinderlijke toestanden plaats. Daartoe behoorde ook de afscheiding van Delfshaven van Delft, en de vereeniging der Haven met het aangrenzende Schoonderloo tot één gemeente. Een verandering, die een zoo onmiskembare verbetering was, dat zij den val van het keizerrijk overleefde en door de regeering van koning Willem I bestendigd werd.

Dus trad Delfshaven onder gunstige omstandigheden als een zelfstandige plaats, die zich naar haar eigen belang besturen

kon, het nieuwe tijdvak onzer geschiedenis in, dat voor het land in het algemeen genomen een tijd van zeldzamen voorspoed en welvaart geweest is. Maar wie zich gevleid mag hebben, dat met dien algemeen en vooruitgang ook de thans vrije Haven gelijken tred zou houden, werd bitter teleurgesteld. De stad, want dien eernaam en rang wist zij zich in 1825 te verwerven, bleek te lang aan den band geloopt te hebben en thans te zwak te wezen om op eigen beenen te staan. In de schaduw van Rotterdam vermocht zij niet te groeien en te bloeien als haar nabuur. Ook werd haar het verlies niet vergoed, dat de opheffing van de Oost-Indische Compagnie in het begin van het revolutie-tijdvak aan haar welvaart had toegebracht. Meer en meer gevoelden de Havenaars, wat in 1841 hun gemeenteraad openlijk betuigde, dat de ondervinding uitwees, hoe nadeelig de afscheiding van Delft werkte en hoe van het oogenblik, waarop deze haar beslag had gekregen, de achteruitgang dagteekende. De onvermijdelijke jaarlijksche uitgaven van bestuur en onderhoud overtroffen de mogelijke inkomsten aanmerkelijk; de schuld, die men, door den nood gedrongen, had moeten op zich laden, woekerde als een kanker voort. Aan eigen krachten overgelaten, gevoelde zich de stad onmachtig om de hinderpalen uit den weg te ruimen, die de ontwikkeling van bedrijf en handel beletten, laat staan om nieuwe hulpmiddelen te scheppen, waarvan de nijverheid der ingezetenen zich zou kunnen bedienen. Uit dien benarden toestand was slechts één uitweg te bedenken: de plaats moest afstand doen van de onafhankelijkheid, die haar zoo weinig nut en zoo veel bezwaar had aangebracht, en zich oplossen in de machtige gemeenschap van Rotterdam, waaraan zij sedert de vereeniging met Schoonderloo paalde. In 1841 greep het gemeentebestuur dat uiterste redmiddel als in wanhoop aan, en deed zelf aan de landsregeering het voorstel om zich met Rotterdam te vereenigen ¹⁾.

Het kan van achteren gezien verwonderen, dat dit aanbod bij de regeering van Rotterdam aanvankelijk geen gunstig gehoor vond. Want wie is thans niet overtuigd, dat de vereeniging voor beide partijen gelijkelijk voordeelig moet zijn? Maar andere tijden, andere gedachten. Het Rotterdam van vóór 1848 was niet hetzelfde als het tegenwoordige van 1890. Ook op den weg van vooruitgang vallen de eerste stappen het zwaarst. In 1841 en eerstvolgende jaren was het inderdaad een zaak om tegen op te

1) Een zeer belangrijk vertoog, gedrukt bij Kleijn, blz. 330 vlg.

zien, zich te belasten met het onderhoud eener uitgestrekte gemeente, die zelf erkende, dat haar lasten haar baten te boven gingen. Eerst moesten ondernemingen op kleiner schaal beproefd en met gewenschten uitslag bekroond worden, eer de moed hoog genoeg kon stijgen om ook het grootere bij de hand te durven nemen. Eerst nadat de oude stad aanmerkelijk uitgebreid en aan de overzij van de Maas, op het eiland waarvan zich de voorzichtigheid van het voorgeslacht al in de 16de eeuw meester had gemaakt, een nieuw net van breede en grootsche havens aangelegd was, terwijl de verbeterde waterweg steeds voortging met meer schepen opwaarts te zenden dan de vervierdubbelde ruimte van reeden en havens bergen kon, was de tijd gekomen om aan de begeerte van Delfshaven te voldoen en den mededinger van voorheen als medewerker voor de toekomst op te nemen in de groote gemeente, die zich zodoende eerst binnen haar natuurlijke grenzen tot een stad van den eersten rang vrij zal kunnen ontwikkelen.

(Rotterdamsch Jaarboekje, II, 1890, blz. 1—41.)

DE VERPONDINGEN VAN 1496 EN 1515 EN HAAR VOORBEREIDING ¹⁾.

(1866.)

De verponding, het is bekend, dagteekent van de vijftiende eeuw, van het tijdvak der Bourgondische landsheeren. Want eerst onder hen werden telkens van de Staten, als vertegenwoordigers van het gemeene land, aanzienlijke beden en subventiën geëischt, die over de verschillende dorpen en steden moesten worden omgeslagen. Rechtstreeks de ingezetenen te schatten en te belasten matigde zich de landsregeering niet aan; haar gezag hield grootendeels, en bepaaldelijk ten opzichte der contributie, bij de gemeenten op. Aan dezen bleef het voorbehouden haar onderzaten naar ieders vermogen aan te slaan, en zoo het aandeel in de bede te verzamelen, waarop zij gesteld was. De vorst had dus alleen naar het gemeene vermogen van steden en dorpen te onderzoeken, ten einde volgens een billijken maatstaf de regeeringskosten over allen om te slaan.

Met dit doel had men van ouds, toen de rijkdom nog voornamelijk in grondeigendom bestond, de morgens lands geteld, die tot de bijzondere dorpen behoorden: men sprak van de „morgentalen”, het tal morgens, waarvoor de gemeenten stonden aan-

1) Het hierachter afgedrukte stuk vormt Fruins inleiding op de uitgaaf van de Informatie van 1514; het naschrift is zijn inleiding op de uitgaaf der Enquete van 1494. Beide stukken schenen ons een herdruk alleszins te verdienen; alleen alles wat betrekking heeft op de gebruikte handschriften en op de wijze van uitgaaf daarvan hebben wij weggelaten, omdat dit alleen van belang is voor hem, die de stukken zelve bestudeert. Het voorwoord voor de later uitgegeven Zettingen van 1496, 1515 en 1518 bevat voor ons doel niets wetenswaardigs: het is dus alleen kortelijk vermeld in een noot aan het slot van het Naschrift. (N. v. d. R.)

geschreven. Voor dijk- en sluisgeld en diergelijke lasten werd meestal naar dien maatstaf geschat, en soms hadden ook de landsheeren, met toestemming der Staten, voor buitengewone regeeringskosten een of meer stuivers op het morgen geheven. Doch naarmate nevens den landbouw nijverheid en handel opkwamen, en nevens den grondeigendom andere kapitalen zich vormden, werd het heffen der contributie alleen naar de morgentalen meer en meer onbillijk en ondoelmatig tevens. Het geheele vermogen, alle takken van bedrijf en inkomen moesten in rekening worden genomen. Men begon toen het belastbaar vermogen van steden en dorpen naar het getal van schilden (de meest gebruikelijke grove muntspecie), dat het bedragen mocht, te schatten; men stelde de plaatsen op „schildtalen” en sloeg naar deze de contributie over haar om. En toen later het schild ophield de gewone rekenmunt te wezen, en het pond in zijn plaats kwam, werd de benaming schildtale, door schotpond en ponding en „verponding” verdrongen, zonder dat in de zaak zelve verandering werd gebracht. Beide termen werden met elkander verwisseld. De *Informatie opt stuck der verpondinge* wordt gezegd te dienen „tot vernyeuwinge der schildtalen.”

Het is duidelijk, dat de regeering bij het vaststellen van zulk een verponding uitging van de onderstelling, dat, indien de vertegenwoordigers van het gemeene land een bede hadden toegestaan, iedere plaats, groot of klein, verplicht was haar aandeel daarin, overeenkomstig den aangenomen maatstaf der schildtalen, op te brengen. Als corollarium dezer stelling beweerde zij verder, dat in de vergadering der Staten van het land de minderheid de meerderheid volgen moest, of door deze overstemd en, gelijk de phrase luidde, vervangen mocht worden. In den tijd, waartoe de *Informatie* behoort, werd in een proces tegen Dordrecht, waarvan wij spoedig meer zullen hooren, door den procureur van het Hof van Holland de theorie der landsregeering aldus geformuleerd: „Nae rechten soo behoirt tminstendeel tmeestendeel te volgen in saicke den gemeenen lande aangaende, die deuchdelijcken, eerlijcken ende gewoenlijcken zijn; als is, te believen den Prince in zijn blijden incompst ende notelijcken affairen.”

Maar de groote steden, die nevens de Ridderschap de Staten vertegenwoordigden, betwistten de juistheid dezer staatsrechtelijke leer ten sterkste. Zij hadden zich een stelsel gevormd, dat met de leer der regeering in onverzoenlijken strijd was. Ik wil het meedeelen in de (eenigszins bekorte) woorden van Mr. Florys Oem

van Wijngaerden, die tegen den procureur van het Hof van Holland voor de vermeende rechten der stad Dordrecht opkwam: „Onder alle loffelijcke costumen ende usancien van Hollandt” (zegt hij) „is van den alderprincipaelsten, dat ons Genadich Heere synen staet onderhoudt op sijn eygen demeynen, ende synen ondersaeten nyet en bedwinge yet meer uyt te reicken ofte betailen dan sijn oude gewoenlijcke demeynen. Dat hy verder, als Zyne Genaden eenige nyeuwe lasten overcommen van oirlogen ofte anders, gewoonlijk is gracelijcken te begeeren eene bede, sulcx als Sijnre Genaden nae gelegentheit van der saicke goed dunckt. Dat nyemandt verobligeert oft verbonden en word in dese bede te consenteren oft contribuieren meer dan hem goed dunckt, maar een yegelijk volstaet met alsulcke consent van alsulcken porcie als een yegelijk goed dunct.”

In dit stelsel heeft de verponding, althans voor de groote, stemhebbende steden, geen waarde. Als Dordrecht, om een voorbeeld te noemen, in de schildtalen op $\frac{1}{18}$ van het geheel gezet is, doch bij het consenteeren der bede bedingen kan, dat het slechts $\frac{1}{36}$ zal betalen, dan is de quotisatie, wat die stad betreft, krachteloos. En wat Dordrecht vrijstaat, mogen ook de vijf andere groote steden doen. Daar nu de zes te zamen nagenoeg de helft in alle beden moeten dragen, heeft een omslag, waaraan zij niet gehouden zijn, zoo goed als niets te beduiden. Niets verhindert haar van de contributie een grooter gedeelte, dan bij de verponding bepaald was, op de schouders der kleine steden en der dorpen af te schuiven.

Vraagt men welk stelsel, dat der regeering of dat der groote steden, historisch juist was, dan moeten wij antwoorden, dat geen van beiden door de oude costumen en usantiën ten volle gerechtvaardigd werd. Dat geen onderdaan verplicht was, boven 's vorsten domeinen en heerlijke rechten, meer te betalen dan hij door zijn wettige vertegenwoordigers had bewilligd, was van ouden herkomen. Maar daarmee was de quaestie van het vervangen van het minste deel door het meerderdeel nog niet uitgemaakt. Zij was en bleef betwistbaar: er voor zoowel als er tegen lieten zich antecedenten aanhalen ¹⁾. Doch afgezien van vroeger gebruik, scheen de billijkheid mee te brengen, dat, als eens door de groote meerderheid een bede was toegestaan, alle

1) Zie vooral Groot Privilegie van vrouw Maria, § 34 (Trotz, *Comm. legum fundam.*, blz. 180). Ook een gewichtig antecedent van 1540 bij Wagenaar, dl. V, blz. 187.

steden en dorpen daarin naar haar vermogen, zooals dat bij de verponding was geschat, en niet enkele bevoorrechte steden naar haar eigen goeddunken, bijdragen zouden.

Het was vooral de stad Dordrecht, die aan het oude gebruik vasthield, en van geen nieuw recht, in overeenstemming met de veranderde tijden, hooren wilde. Zij, de stad der oude, toen reeds eenigermate verouderde en onrechtmatige privilegiën, van het stapelrecht en van het Maasrecht, moest wel uit den aard der zaak afkeerig wezen van alle nieuwigheden, die de rechten der onderzaten in verband met de nieuwe toestanden zouden wijzigen. Zij werd dan ook in het ijveren voor haar vermeend recht van vrij consent minder gedreven door de begeerte om weinig te betalen, dan door de vrees van met de overige groote steden op één lijn geplaatst te worden.

Gedurende de vijftiende eeuw was het steeds haar toeleg geweest, eerst geheel Zuid-Holland, veertig welvarende dorpen ongeveer benevens de stad Geertruidenberg, aan haar hoogheid onderdanig te maken, en verder aan het hoofd van dit kwartier tegenover Noord-Holland en de overige steden een onafhankelijke stelling in te nemen. Zij durfde met ronde woorden verklaren, „dat in Holland principaelijk waren twee leden ende quartieren, te weeten tquartier van Zuid Holland, die begrijpt de voorseyde stad van Dordrecht ende omtrent 38 of 40 dorpen mitter stede van St. Geertruydenberghe, ende het quartier van Noord Holland, die comprehendeert die reste van den steeden ende dorpen van den voorseyden Lande.” Verder „dat de voorseyde stad van Dordrecht ende het quartier van Zuid Holland distinct ende verscheyden was van Noord Holland, van name, condicie ende qualiteyt.” Eindelijk „dat de voorzeide stad van Dordrecht ende quartiere van Zuid Holland nyet contribuabel en waeren noch yet gemeens hadden mit die van Noord Holland” 1). In overeenstemming met dit beweren dwong de stad haar onderhoorige dorpen hun turf en hun koren op haar markt te brengen, hun bier van haar brouwerijen te koopen, meê te werken en meê te betalen aan het onderhouden, uitdiepen en versterken van haar haven. Zij hief op de dorpen te haren behoefte accijns van het bier. Twee derden van haar aandeel in de gemeenelands-lasten sloeg zij op de dorpen naar goeddunken om. En zij verbood de

1) Zie de Sententie van den Grooten Raad, uit het Register van Van Wyngaerden overgenomen door Van de Wall, Handv. van Dordrecht, dl. II, blz. 841 vlg.

dorpen rechtstreeks bij te dragen in de beden, die wel door de Staten, maar zonder haar toestemming, waren bewilligd. Niet ten onrechte vat de sententie van Isabella van Bourgondië, in 1444 tegen de stad bij contumacie geveld, al haar vergrijpen in deze ééne zinsnede samen: zij gedraagt zich „als ware zy selve heer in Zuid Holland.”

De vorsten verzetten zich tegen zooveel willekeur en aanmatiging, wanneer zij konden, wanneer zij machtig en voorspoedig waren. Maar in onrustige tijden, bij oorlog of binnenlandsche beroerten, zagen zij veel door de vingers, en gaven zij zelfs veel toe om zich de toegenegenheid en de hulp der rijke stad te verzekeren. Natuurlijk werd iedere concessie, onder zulke omstandigheden afgeperst, een antecedent, een privilegie, waarop de stad zich later met schijn van recht beriep.

In 1462 werd er in de Bourgondische Nederlanden een nieuwe orde op de financiën gesteld, — er werd bepaald in welke verhouding voortaan de verschillende gewesten de vereischte gelden zouden contribueeren ¹⁾, en, wat Holland in het bijzonder betreft, een nieuwe omslag over alle steden en dorpen vastgesteld, waarin Dordrecht met Zuid-Holland op $\frac{1}{9}$ der totale som werd aangeslagen ²⁾. In de tienjarige bedede, te zelfder tijd geconsenteerd, moest dienovereenkomstig de stad met de dorpen 6000 ponden van 30 grooten betalen. Doch zij betaalde niets. Zij was tevreden dat zij met Zuid-Holland op één quote was gesteld; maar de quote was te hoog naar haren zin. Onder allerlei voorwendzelen wist zij zes jaren lang de betaling te ontduiken.

In 1468 werd Karel de Stoute gehuldigd. Hij was geen vorst, dien men kon onthouden wat hem toekwam. Hij was echter de stad niet ongenegen, en bewilligde in een schikking met haar, waarbij de quote van 6000 op 5000 ponden verlaagd, de achterstallige schuld van zes jaren, ten bedrage van 36000 ponden, gekapitaliseerd en als een losrente van 1000 ponden 's jaars op de stad gevestigd werd. Zij had dus voortaan evenals voorheen 6000 ponden 's jaars te betalen, maar was daarentegen van haar schuld bevrijd; en zij bedong zich tevens twee zeer aanmerkelijke voorrechten. Wat zij tot nog toe zich slechts feitelijk had aangematigd, werd haar nu uitdrukkelijk vergund, om namelijk van

1) Zie het Register van A. van der Goes, 28 Februari 1552; vgl. Henne, Charles V, t. III, p. 301.

2) Zie de handvest bij Van de Wall, dl. II, blz. 843.

het bier, in Zuid-Holland gedronken, en van de turf, daar gedolven, accijns te heffen. Zij werd verder van alle beden en subventiën, boven de bedongen 6000 ponden, voor altijd vrij gesteld. Met die som, waarvan zij $\frac{2}{3}$ op de dorpen zette, zou zij in het vervolg van alle contributiën vrij zijn ¹⁾.

Zoo bleef het gedurende de regeering van hertog Karel. Na zijn dood en de vernietiging van zijn macht op het slagveld van Nancy, moest de dochter die hem opvolgde, Maria, zooals bekend is, aan haar oproerige onderdanen een aantal gewichtige voorrechten toestaan, in het zoogenaamde Groot Privilegie vervat. Daaronder was er een, waarbij aan Dordrecht de jaarlijksche schuld van 6000 ponden werd kwijtgescholden. De stad beweerde, dat daarbij de schuldvordering vernietigd, maar het in de plaats verleende voorrecht in stand gehouden was; dat zij van nu af noch jaarlijksche contributie, noch aandeel in eenige bede te betalen had, en dat zij desniettemin in Zuid-Holland accijns mocht blijven heffen.

Kort daarop, in 1481, barstte de oorlog met Utrecht los, de eerste van een reeks van oorlogen en oproeren, die het heffen van ongehoorde geldsommen vereischten. Dordrecht bleef volhouden dat het volstrekt onverplicht was het allerminste daartoe bij te dragen, maar het liet zich bewegen om, „altijd zonder prejuditie van haerlyuder privilegiën ende rechten,” te zamen met het kwartier van Zuid-Holland $\frac{1}{12}$ in hetgeen Holland en Friesland zouden opbrengen te contribueeren. De overige steden, „die hemlyuden niet steecken en dorsten in geschillen ofte proces jegens de steede van Dordrecht,” namen met dit aanbod genoeg, en in de oorlogen van Utrecht, Rotterdam en Montfoort betaalden Dordrecht en Zuid-Holland $\frac{1}{12}$ der beden, en niet meer. Met dit antecedent nog niet tevreden, verwierf zich de stad, te midden van den nood des lands, in 1487, een handvest van Maximiliaan, waarvan de hoofdbepaling luidde, dat Dordrecht en Zuid-Holland samen „van nu voirtaen ende eeuwelick geduerende nyet hoogher ofte meer contribueren en sullen in alle beden ende subventiën ende in alle andere ommeslagen ende ongelden, hoedanich die zijn ofte genoemt zullen mogen wesen, dan een gerechte twaelfde deel” ²⁾.

1) Giellis Adriaensz. getuigde na den dood van Karel den Stoute, dat hij op bevel der regeering van Dordrecht aan den hertog „tot Hesdijn zekere penningen” had gebracht, „om dat tractaet te halen van den VI^m. clinckaerts,” en dat hij die uitgaaf behoorlijk had verrekend (De oudste rechten v. Dordrecht, dl. II, blz. 176).

2) Van de Wall, Handv. van Dordrecht, dl. II, blz. 720.

Zoo had de stad het doel, waarnaar zij zoo lang had gestreefd, eindelijk bereikt. Met Zuid-Holland vormde zij een onafscheidelijk geheel. Zij betaalde een geringe quote, en zij had voor goed den weg afgesneden om die quote te verhoogen. Andere steden, die in welvaren toenamen, moesten gedurig meer betalen. Zij kon te allen tijde, hoe rijk zij ook geworden mocht zijn, volstaan met het bijdragen van $\frac{1}{12}$ of liever van $\frac{1}{36}$; immers $\frac{2}{3}$ der quote stelde zij op rekening van het onderhoorige kwartier. Voorzeker, zulk een voorrecht zou haar de landsheer nooit hebben geschonken, nooit zouden het de overige steden hebben aangezien, indien niet de drang van het oogenblik tot toegeven had genoodzaakt.

Nauwelijks was dan ook een rustiger tijd aangebroken, of de steden van Noord-Holland begonnen Dordrecht het nieuw gewonnen voordeel te betwisten. Toen in 1494 Philips de Schoone, meerderjarig geworden, de regeering aanvaardde, vond hij reeds tusschen beide partijen hevige geschillen gerezen; hij trachtte ze in der minne te schikken, maar verklaarde tevens, dat, zoo hem dit niet gelukte, de twistenden „in justitie gestelt zouden worden, om, hemluyden gehoord, by Syne Conincklijke Majesteit ende Sijnre Conincklijke Majesteits Groten Raide up die voorz. geschillen een onvertoge verclaeringe van rechte te doen, alst van rechtswegen behoiren zoude.” Deze belofte was blijkbaar in het voordeel van Dordrecht. De Groote Raad zou niet naar redenen van billijkheid maar overeenkomstig de bestaande rechten en handvesten uitspraak doen, en Dordrecht had gezorgd dat het de letter voor zich had. Nog andere bewijzen van 's vorsten gunst verwierf het te zelfder tijd. Verschillende privilegiën der stad werden uitdrukkelijk bevestigd, en onder anderen de gewichtige handvest, waarbij Dordrecht met Zuid Holland voor altijd als een onafscheidelijk geheel erkend was.

Desniettemin hielden de overige steden vol. Wetende dat de weg van justitie niet tot haar doel leiden zou, zochten zij het langs andere paden te bereiken. Bij het toestaan der eerste bede aan Philips, in 1495 te Brussel, dwongen zij den vorst de belofte af: „dat hy nyet heffen noch en doen heffen zoude yet van de voirsz. bede ter tijd toe dat nae informacie, gehouden op de depauperacie ende diminucie van den steeden ende quartieren van den lande, sich by nieuwe omslach ende settinghe geordonneert zoude hebben, voor wat deel ende porcie elck van den steeden ende quartieren van den lande, sich by nieuwe omslach ende

settinghe geordonneert zoude hebben, voor wat deel ende porcie elck van den steeden ende quartieren gehouden souden wesen te contribuieren zoo in de bede als in de andere lasten ende schulden van den lande." De bedoeling was blijkbaar het privilegie van Dordrecht op deze wijs krachteloos te maken, en door het instellen eener enquête tot een nieuwe quotisatie te geraken, waarin Dordrecht en Zuid-Holland, evenzeer als de rest van het land, overeenkomstig hun rijkdom en vermogen, en dus veel hooger dan op $1/12$, gesteld zouden worden.

Ziedaar de aanleiding tot de informatie van 1496 ontvouwd. En ziedaar tevens, waarom de informatie zich niet over andere gewesten, over Voorne en Zeeland, heeft uitgestrekt. Immers, de informatie, die wij nu weten dat bepaaldelijk tegen Dordrecht gericht was, bleef uit den aard der zaak tot Holland en West-Friesland beperkt ¹⁾.

In het register der informatie van 1496 komen noch Dordrecht, noch Zuid-Holland voor. Wij begrijpen thans ook waarom. De stad, voorziende dat de informatoren zich ook bij haar zouden aanmelden, had een mandement van den Grooten Raad weten te krijgen, waarbij den commissarissen ter informatie in de Noord-Hollandsche steden gelast werd, de stad van Dordrecht haar „ouden gewoonten ende contributiën te laten genyeten ende gebruycken; ende, indien zy haer yet eysschen willen, dat zy dat doen by wegen van justitie, naer uytwysen der voirsz. appointemente" van Philips den Schoone bij zijn inhuldiging. De commissarissen eerbiedigden dit bevel van den Grooten Raad, en lieten de bevoorrechte stad en het haar toegevoegde kwartier ongemoeid en onbezocht.

Het is hier de plaats om op een vreemde en ons tot nog toe onverklaarbare tegenstrijdigheid te wijzen. Dat de informatie werkelijk in 1496 gehouden is, staat vast. Wij zagen het, zij is toegezegd bij het consenteeren der eerste bede aan Philips den Schoone in het najaar van 1495. De commissie der informatoren was, volgens Van Wijngaerden, die ze afschreef, gedagteekend „den 20sten dach van December int jaer ons Heeren duysent vierhondert vijff ende tnegentigh." Het mandement van den Grooten Raad tegen het informeeren te Dordrecht is van den

1) De vernieuwing van het Transport van Vlaanderen in 1515—1517 (waarover men zie Henne, Hist. de Charles V, t. II, p. 126) hangt met de verponding van Holland niet samen, ofschoon zij van denzelfden aard is.

15^{den} December van hetzelfde jaar; het is beteekend aan Huyge du Mont tesorier en de overige commissarissen op den „9^{den} Maert 1495 secundum cursum curie,” dus 1496 volgens onze rekening. Dit alles laat geen twijfel over. En toch staat op den titel van het alleen overgebleven afschrift der informatie „anno XIII c vier ende tnegentich.” Men zou hier aan een schrijffout voor „sess ende tnegentich” denken. Maar dat gaat niet aan; want in de informatie van 1514 wordt op een aantal plaatsen ¹⁾ uitdrukkelijk „de leste verpondinge van 94” vermeld. Die uitdrukking is zoo duidelijk mogelijk. Wij kunnen om de tegenstrijdigheid op te lossen niet eens twee informatiën, een in 94 en een andere in 96, aannemen: de laatste verponding, wordt gezegd, geschiedde in 1494; die van 96 wordt dus volstrekt ontkend. Wij laten het aan scherpzinniger navorschers over een waarschijnlijke verklaring van dit raadsel te bedenken. Wij voor ons wagen zelfs geen gissing, maar houden ons eenvoudig aan het jaartal dat door den samenhang der gebeurtenissen gevorderd schijnt te worden ²⁾.

Het mandement van den Grooten Raad liet aan de Noord-Hollandsche steden geen anderen weg dan dien van rechte open. Zoo kwam het tusschen haar en Dordrecht tot een proces. Wie de langwijligheid der toenmalige procedure kent, zal zich niet verwonderen dat het van jaar tot jaar voortsleepte. Intusschen diende er toch voor de heffing der toegestane beden gezorgd, en de quote van Dordrecht en Zuid-Holland daarin vastgesteld. Het Hof van Holland gaf met dit doel den 14^{den} Maart 1496/97 een appointement, waarbij Dordrecht vermaand werd om „by provisie, hangende de principaele saicke ende sonder prejudicie van enich recht,” in de beden een negende deel te contribueeren. Dit appointement werd natuurlijk door Dordrecht, als in strijd met zijn verlangen en met zijn verkregen recht, gewraakt, en, wat vreemder schijnt, ook door de tegenpartij niet aangenomen; beide appelleerden er van. Toen kwam de Groote Raad zelf tusschen beiden en verordende, bij een interlocutoire sententie van 17 Juli 1497, dat, zoolang het principale geding nog niet uitgewezen zou zijn, Dordrecht betalen zou $\frac{1}{12}$, de overige steden samen $\frac{8}{9}$, ieder dus zooveel als hij beweerde verschuldigd te wezen, en dat het verschil tusschen $\frac{1}{12}$ en $\frac{1}{9}$, waarover eigenlijk getwist werd, voorloopig niet omgeslagen zou worden en dus

1) Zie o.a. blz. 10, 15, 218, 233, 494 der uitgave.

2) Zie over deze quaestie meer in het Naschrift.

door den vorst zou worden gemist, totdat bij het definitieve vonnis uitgemaakt zou wezen, wie van beide partijen, Dordrecht of Noord-Holland, dit surplus moest bijpassen.

Op deze wijs hadden van nu af de omslagen plaats, totdat eindelijk, den 10^{den} April 1513/14, het definitieve vonnis door den Grooten Raad werd uitgesproken. De Noord-Hollandsche steden werden daarbij „in haer proces niet gefundeert noch ontfangbaer” verklaard. Dordrecht triumpheerde alzoo. Maar reeds naakte van een anderen kant het gevaar op nieuw, dat het zoo juist ontkomen was.

Op de dagvaart der Staten van Holland en West-Friesland, weinige maanden voor het uitspreken van dit vonnis, in November 1513, te Haarlem gehouden, was door de steden weer ernstig over de noodzakelijkheid eener nieuwe verponding gesproken, dewijl die van 1496 door de sedert voorgevallen veranderingen in de welvaart en het vermogen van sommige streken met den staat van zaken niet langer overeenkwam. Dordrecht had zich hiertegen verklaard, maar tevens gezegd, dat het, steunende op zijn recht om in alle contributiën met een gerecht twaalfde te volstaan, eigenlijk bij de zaak der verponding niet betrokken was. De overige steden daarentegen beweerden, dat ten opzichte der contributie allen gelijk stonden, en dat het uit de voorgestelde informatie zou blijken, dat Dordrecht en Zuid-Holland, naar den staat van hun vermogen, veel meer dan $\frac{1}{12}$ moesten bijdragen. Hieruit bleek haar bedoeling genoegzaam. En de regeering was niet ongenegen daartoe mee te werken ¹⁾. Twee maanden na het wijzen van het vonnis, waarbij het voorrecht van Dordrecht gehandhaafd werd, teekende de landvoogdes Margaretha de commissie tot een nieuwe enqueste. Zij staat aan het hoofd der uitgave afgedrukt.

Zoo kwam Dordrecht weer juist in hetzelfde geval als twintig jaren te voren. Het had handvesten en privilegiën en vonnissen, waarop het zich beroepen kon, maar desniettemin was door de wettige overheid bevel gegeven tot een informatie naar het vermogen van alle steden van Holland, die de strekking had om bepaaldelijk zijn quote, in strijd met de privilegiën, te verhoogen. Uit de informatie blijkt, dat ook ditmaal de enqueste in het

1) De Noord-Hollandsche steden hielden ook niet op van het vorderen eener nieuwe verponding. In Augustus, toen de commissie reeds gegeven was, herhaalden zij op de dagvaart der Staten nog eens hun verzoek. (Zie het rapport aan de gouvernante Margaretha, bij Van den Bergh, Gedenkstukken, dl. III, blz. 106.)

noorden begon, en eerst langzaam Dordrecht naderde. Wat de stad gedaan heeft om er zich aan te onttrekken, staat slechts gebrekkig in de memoriën van Van Wijngaerden, die wij tot nu toe voornamelijk gevolgd zijn, beschreven; en in het afschrift, dat ons ten dienst staat ¹⁾, ontbreekt een aanzienlijk gedeelte. Doch uit de informatie zelve ²⁾ kunnen wij de toedracht der zaak en de vruchteloosheid van het verzet der stad genoegzaam leeren kennen. Het einde was, dat thans voor de eerste maal ook te Dordrecht en in Zuid-Holland de informatie plaats had.

De vraag, of Dordrecht nu naar zijn rijkdom en faculteit, zooals die bij de informatie gebleken waren, in de nieuwe verponding aangeslagen, dan wel op zijn oude quote, krachtens zijn verkregen recht, gehouden zou worden, was nog vooreerst in het midden gelaten ³⁾. Maar weldra werd zij door de regeering tegen de stad Dordrecht beslist. Bij het vaststellen der nieuwe verponding, in Juli 1515, werden vooreerst de dorpen van Zuid-Holland van de stad losgemaakt en ieder op zijn eigen quote gesteld, en verder Dordrecht afzonderlijk tot ongeveer het dubbel van wat het voorheen betaald had, aangeslagen. Te gelijker tijd, bij ordonnantie van 14 Juli 1515, werd het heffen van accijns van het bier, dat in Zuid-Holland gedronken werd, ten behoeve der stad, en de eisch dat het koren, in het kwartier geteeld, in de stad ter markt gebracht werd, een „ongeregeltheit” genoemd, die bij de informatie aan den dag was gekomen en die in het vervolg niet meer zou mogen plaats hebben. Van nu voortaan zouden de dorpen „vry ende ongehouden wesen van den excijs, restrictie ende servitude voorsz., ende huer bier mogen haelen ende huer coeren ter marcet voeren daer hem goedt dunckt ende best gelegen sal wesen.” Als grond van deze verordening werd opgegeven, „dat die dorpen van den voorsz. quartiere in de nyeuwe verpondinge up hem selven getaxeert ende gestelt,” en derhalve geenszins verplicht zijn om Dordrecht in het bestrijden zijner bijzondere uitgaven te helpen ⁴⁾.

De steden van Noord-Holland hadden dus het pleit, dat zij in rechte verloren hadden, bij de landsregeering gewonnen. Dordrecht had het proces te vergeefs gewonnen, daar het bij ordonnantie van den vorst toch van zijn voorrecht verstoken werd.

1) Handschrift in het archief van Dordrecht.

2) Blz. 493 vlg.

3) Zie de Informatie, blz. 496.

4) Van de Wall, Handv. v. Dordrecht, blz. 863.

Vooral Delft zegepraalde, want voor zijn brouwerijen, verreweg zijn voornaamste nering, kreeg het thans over geheel Zuid-Holland een zeer gewenscht débouché. Het durfde zich openlijk beroemen, „dat men die van Dordrecht wel uytrechten zoude ende hunlyden benemen alles dat zy hadden.” Maar zoover was het met Dordrecht nog niet gekomen. De stad had deugdelijke privilegiën en handvesten; zij had het oude gebruik, het positieve recht in haar voordeel. Zij was vast besloten bij den Grooten Raad bescherming te zoeken, des noods tegen den vorst zelve. Zij bezat in haar pensionaris een man, die misschien beter dan iemand anders berekend was om het in rechte zelfs van de regeering te winnen.

Die man was Mr. Floris Oem van Wijngaerden, dezelfde, wiens breede memoriën over deze geschillen wij reeds hebben vermeld.

Hij had reeds een lange en schitterende carrière achter zich, toen hij zich in dienst der stad Dordrecht begaf ¹⁾. Uit een oud en aanzienlijk Dordtsch geslacht gesproten, en zelfs aan het huis van Egmont verwant, bovendien als uitstekend jurist bekend, was hij omstreeks 1495 als raad ordinaris in het Hof van Holland aangesteld. In deze en in andere betrekkingen had hij de regeering voortreffelijk gediend, met zooveel ijver en, naar het schijnt, met zooveel onbuigzaamheid tevens, dat hij zich een tal van machtige vijanden, inzonderheid onder de regenten der groote steden, gemaakt had. Na jaren lang met den haat van dezen geworsteld te hebben, moest hij eindelijk onderdoen; hij werd van zijn betrekking in het Hof in 1510 verlaten. Evenwel, ten bewijze dat de regeering zijn bekwaamheid op prijs stelde en hem met tegenzin ontslagen had, werd hij sedert nog in verschillende aangelegenheden als raadsman of commissaris gebruikt. Maar hij bemerkte spoedig, dat hij wel gebruikt werd, doch in zijn post niet licht hersteld, voor zijn moeite zelfs niet eens beloond zou worden. Dit verdroot hem, en hij besloot elders een positie en een inkomen te zoeken. In November 1513 liet hij zich door de stad zijner vaderen, die toen juist met de informatie en de nieuwe verponding bedreigd werd, tot pensionaris aannemen. De stad had reeds twee andere pensionarissen, en nam hem dus blijkbaar alleen in dienst om haar rechten bij de nakende gevaren te handhaven. Het moet hem, den gevallen staatsman, een begeerlijke

1) Vgl. zijn autobiographie, uitgegeven in de Handel. v. de Maatsch. v. Nederl. Letterk., 1866, blz. 143.

taak zijn geweest, de Noord Hollandsche steden, die hem ten val hadden gebracht, en het Hof, dat hem had opgeofferd, te dwarsboomen. Hij behoorde bovendien, ook in het kerkelijke, tot de behoudende partij; te recht of ten onrechte wordt hem kwaadwilligheid jegens de weldra opkomende kerkhervorming te laste gelegd.

In hoeverre Dordrecht het gunstige vonnis van den Grooten Raad van 10 April 1513/14 aan den invloed van haar nieuwen dienaar te danken heeft gehad, moeten wij in het midden laten. Maar dat het hem niet gelukte de informatie over Zuid-Holland te stuiten, noch te verhinderen dat de commissarissen ook naar het vermogen en de faculteit van Dordrecht onderzoek instelden, hebben wij reeds opgemerkt. Hij moest aanzien dat de stad bij de nieuwe verponding van haar kwartier gescheiden en op een hooge quote gesteld werd. Al wat hij doen kon was voor zijn cliënte een voordeelig terrein kiezen, van waar zij den strijd voor haar voorrechten met goede kans beginnen kon.

Een maand ongeveer na het benoemen der commissie van informatie, in Juli 1514, was er een nieuwe bede van Holland en West-Friesland gevraagd en door de Ridderschap en vijf der zes groote steden toegestaan, ten bedrage van 100.000 \mathcal{L} van 40 gr. Alleen Dordrecht had daarin niet willen toestemmen. Waarschijnlijk door het beleid van zijn pensionaris, bewilligde het voor zich en voor het kwartier van Zuid-Holland in niet meer dan een gerecht twaalfde van een subventie van slechts 60.000 \mathcal{L} , en nog wel onder voorwaarde van de gebruikelijke gratie van 1000 \mathcal{L} op zijn aandeel te zullen genieten. De regeering had het consent van de meerderheid der Staten aangenomen, en het vertrouwen te kennen gegeven, dat Dordrecht zich voegen zou naar het besluit der overgrootste meerderheid. De stad had echter niet toegegeven.

Eer tot het innen dezer bede werd overgegaan, was de informatie afgeloopen en de nieuwe verponding verordend. Volgens deze zou al aanstonds de omslag der bede geschieden. Geertruidenberg en de dorpen van Zuid-Holland werden elk afzonderlijk geschat, samen ongeveer ten bedrage van $\frac{1}{18}$ van het geheel, dus even hoog als voorheen, toen zij $\frac{2}{3}$ van het $\frac{1}{12}$, dat zij met Dordrecht oprachten, te betalen hadden ($\frac{2}{3}$ van $\frac{1}{12} = \frac{2}{36} = \frac{1}{18}$). Dordrecht alleen werd ook op $\frac{1}{18}$ gesteld, dus op het dubbel van vroeger, toen het $\frac{1}{3}$ van $\frac{1}{12}$ ($= \frac{1}{36}$) contribueerde. De meeste dorpen waren, natuurlijk genoeg, met den

nieuwen omslag tevreden; zij betaalden niet meer dan zij gewoon waren, en zij werden tevens bevrijd van den accijns op het bier en van de afhankelijkheid, waarin de stad haar gehouden had. Zij betaalden hun aanslag gereedelijk, zoodra de rentmeester hen maande. Ook de stad werd aangemaand, en toen zij niet betaalde, met executie, met gijzeling van haar aanzienlijkste regenten bedreigd. Zij beweerde daartegen, dat zij rechtens niet schuldig was, en niet buiten rechte gedwongen kon worden te betalen, wat men niet eerst bewezen had met recht van haar te vorderen.

Immers zij had in de bede niet geconsenteerd, en zij kon niet door de rest der Staten overstemd, niet door de meerderheid vervangen worden. Zij had slechts te betalen wat zij bewilligd had: met Zuid-Holland samen $1/12$ van 60.000 \mathcal{L} , dus 5000 \mathcal{L} , en na korting der bedongen gratie slechts 4000 \mathcal{L} ; bij gevolg voor de eerste halfjarige termijn, die vervallen was, 2000 \mathcal{L} . Nu had de rentmeester reeds meer dan die som van de dorpen van Zuid-Holland geïnd; derhalve waren de stad en het kwartier, die volgens de privilegiën een onafscheidelijk geheel vormden, geen penning meer schuldig. Wat van de dorpen te veel was afgevorderd zou hun door de stad naar behooren vergoed worden.

Wie ziet niet, dat dit terrein voor den strijd uitnemend gekozen was; dat de man, die het gekozen had, een geslepen staatsman moet geweest zijn? Zijn beleid gedurende den geheelen diplomatieken veldtocht getuigt evenzeer van zijn groote bekwaamheid.

De stad betrok den rentmeester, die met executie dreigde, en den procureur van het Hof, die hem steunde, in rechte, en beriep zich van het Hof op den Grooten Raad. Zij belette tevens met geweld het invoeren van Delftsche en andere vreemde bieren in Zuid-Holland, als strijdig met de haar verleende privilegiën, en wierp ook deze zaak in proces. Toen het Hof desniettemin, hangende de procedure, den rentmeester toeliet de wederspannige regenten te gijzelen, dat is te gelasten, dat zij ergens, in een herberg in Den Haag, hun intrek nemen en daar op hun eigen kosten verblijven zouden totdat de stad zich zou hebben gevoegd, gehoorzaamden de veroordeelden eenvoudig niet aan dit bevel, lieten zich veeleer in een boete beslaan — van welk vonnis zij alweer op den Grooten Raad appeleerden. Zij zorgden op deze wijs, dat in iedere aangelegenheid de onpartijdige Grooten Raad van Mechelen betrokken werd, en dat het hun ongunstige Hof van Holland niet kon voortvaren.

De stadhouder van Holland achtte zich evenzeer als het Hof, aan welks hoofd hij stond, door den tegenstand van Dordrecht gekrenkt. Hij weet dien, niet zonder reden, inzonderheid aan Mr. Floris van Wijngaerden. Hij beklagde zich over den hoogen en beleedigenden toon, dien deze voerde, over de minachting waarmede hij de regeering van Holland bejegende. Op zijn klachten werd de pensionaris van Dordrecht naar Brussel opontboden, en toen hij, eerst na een herhaalde oproeping, daar verscheen, door den kanselier onder handen genomen. Maar te vergeefs. Op hetgeen hem persoonlijk betrof wist hij zich te verdedigen, en wat de stad in het algemeen aanging nam de regeering der stad op haar rekening. Iedere poging om Dordrecht gedwee te maken mislukte. De processen gingen traag hun gang. Dat tusschen Dordrecht en Delft over den invoer van bier in Zuid-Holland werd een poos op hoog bevel geschorst, bewijs genoeg dat men in Den Haag en te Brussel van het vonnis van den Grooten Raad geen goede verwachting koesterde.

Daar kwam te langen laatste uit de verte de zware, beslissende slag. Uit Spanje, waarheen hij vertrokken was, gelastte koning Karel, bij brieven van 6 December 1518, de regeering van Dordrecht haar pensionaris, Mr. Floris Oem van Wijngaerden, „die de keuren der stede alsoock de beschreven rechten verkeerdelyk uytleyt ende vele andere onredelycke saicken voorstelt,” en op wiens drijven „onder schijn van privilegiën ende keuren der stede, vele saicken onlangs gedaen ende uytgevoert zijn tegen recht ende Onse autoriteyt, tot schade van onse ondersaten, geburen van Dordrecht, alsoock van de voorsz. stede selfs,” terstond af te zetten en uit de stad te verwijderen ¹⁾. Dit bevel kon niet in den wind worden geslagen: Mr. Floris vertrok. En den 18^{en} Mei 1519 werd nu, niettegenstaande protest, de nieuwe omslag ook te Dordrecht afgekondigd. Of de stad daarop, insgelijks onder voorbehoud van haar recht, haar quote betaald heeft, weten wij niet te zeggen.

Was de zaak nu eindelijk afgedaan? Geenszins. Er waren nog rechters te Mechelen, wier uitspraak zelfs den landsheer bond; en die rechters neigden het oor niet minder naar de pleitbezorgers eener rijke en milde stad dan naar de regeering, die hen had aangesteld. Dat zij weinige jaren vroeger gunstig voor Dordrecht gestemd waren geweest, weten wij. Dat Mr. Floris, ook buiten be-

1) Balen, Beschr. v. Dordrecht, blz. 811.

diening, invloed genoeg behouden zal hebben, vermoeden wij niet zonder grond. Het is bekend, dat Adriaan Floriszoon van Utrecht, toen ter tijd kardinaal en bisschop van Tortosa en weldra paus van Rome, die bij koning Karel veel vermocht, een vriend van den afgezetten pensionaris en zijn voorspraak was. Hij en de stad Dordrecht behoefden dus den moed nog niet op te geven. Hij had eens zijn meesters bemoedigd — het was een der grieven van den stadhouder tegen hem — door hen op het voorbeeld van Haman te wijzen, ten betooge, dat wie heden raadsman des vorsten en voor zijn vijanden geducht is, wellicht morgen verhoogd zal worden in een positie, waarin hij niemand meer benadeelen kan. Een verandering in koning Karels raad kon alles nog ten voordeele van Dordrecht doen verkeerren. Zulk een verandering bleef inderdaad niet lang uit.

Den 1sten Juli 1520 landde Karel uit Spanje te Vlissingen aan, op reis naar Aken, waar hij de regeering over Duitschland, hem kort te voren opgedragen, zou aanvaarden. Terwijl hij te Brussel vertoefde, stelde hij op allerlei regeerings- en staatszaken orde, daaronder ook op de geschillen met Dordrecht. Zijn appointement van 4 September dienaangaande staat in de *Handvesten van Dordrecht* onder den naam van Groot octrooi te boek ¹⁾. Het is een hoogst belangrijk stuk, waarin nagenoeg alle zwevende geschillen ten voordeele der stad worden uitgemaakt. Zuid-Holland wordt op nieuw, voorloopig voor tien jaren, onder het gebied van Dordrecht gesteld; het daar geteelde koren zal te Dordrecht ter markt komen; binnen twee mijlen in den omtrek zal geen bier dan uit Dordrecht worden ingeslagen; van al het bier, dat in het gansche kwartier verbruikt wordt, zullen 3 stuivers per vat accijns aan de stad worden betaald; tot het diepen der stadshavens zal de hulp der dorpen gevorderd mogen worden; nog verschillende andere voorrechten worden aan de stad bevestigd. Van de verponding wordt geen gewag gemaakt, doch het heffen van den bieraccijns onderstelt, dat de stad met het kwartier op een en dezelfde quote gesteld is; en bij latere gelegenheden hooren wij ook Dordrecht weer, als van ouds, consenteeren „op een twalefden deel, met Zuid-Holland te betaalen, Dordrecht een derden deel ende Zuid-Holland de twee (derde) deelen” ²⁾. De zaak van den nieuwen omslag zal dus denkelijk insgelijks

1) Bij Van de Wall, dl. II, blz. 878 vlg.

2) A. van der Goes, Register, 29 September 1526.

ten genoeg en der stad geschikt zijn. Met haar verhiel zich natuurlijk ook haar pensionaris weder. Den 4den October 1521 verscheen hij op nieuw met haar gedeputeerden in de vergadering der Staten van Holland ¹⁾).

Voor het onderwerp, dat ons bezighoudt, is het niet noodig na te gaan, aan welke oorzaken deze ommekeer in de politiek der landsregeering ten opzichte van Dordrecht is toe te schrijven. Misschien hebben wij ons reeds te lang met den twist tusschen de steden van Holland beziggehouden. De lezer vergeve het ons, indien wij zonder reden gemeend hebben, dat deze lang vergeten geschiedenis, die ons zeer opmerkelijk toescheen, ook zijn belangstelling wekken zou. Wij keeren tot de informatie zelve terug.

De informatie van 1514 is niet, zooals doorgaans gemeend wordt, de eerste; zij is integendeel de laatste, die er in Holland op het stuk der verponding gehouden is ²⁾. Aan haar gaat, zooals wij zagen, die van 1496 onmiddellijk vooraf. Daarin wordt de toenmalige toestand overal met dien bij het overlijden van Karel den Stoute vergeleken, en werkelijk lezen wij ³⁾ van een verponding van 1477, die hoogstwaarschijnlijk eveneens op grond eener enquete geregeld zal zijn. Voor 1477 heeft er in 1462 ⁴⁾ een verponding plaats gehad; voor deze een in 1448, en dat die althans na ingewonnen informatie verordend is, mogen wij daaruit afleiden, dat, toen er in 1550 sprake was van op nieuw te verponden, aan de Staten tot hun onderricht omtrent de wijs, waarop men daarbij behoorde te werk te gaan, door de regeering werd overgelegd „de instructie, daernaer de Commissarissen in het maken van de verpondinge in den jare 1448 (zich) gereguleert hadden” ⁵⁾. Wagenaar hield deze verponding voor de allereerste ⁶⁾, maar ten onrechte: een oudere van 1436 is niet twijfelachtig ⁷⁾; van nog vroegere vindt men geen zeker bericht ⁸⁾.

1) Balen, Beschr. van Dordrecht, blz. 356.

2) Uit de Resol. Holland, 1582, blz. 544, 558 blijkt, dat toen de verponding van 1515 of 1518 de laatste was. Daarbij werd nog geheven de 10^e penning van 1563, de 100^e penning van 1569 en de 100^e penning van 1579. — Vgl. ook Resol. Holland, 1583, blz. 48; daar worden de quohieren van 1560 vermeld, en het jaar 1540 genoemd als dat, sedert hetwelk de beden veel verzwaaard en de heffingen vermeerderd waren.

3) B.v. in de Handv. v. Dordrecht, blz. 843.

4) Ibidem; vgl. Van Loon, Aloude regeering, dl. V, blz. 153.

5) Van der Goes, Register, 11 Juni 1550.

6) Vaderl. Gesch., dl. IV, blz. 20.

7) Zie Van der Houve, Handv. chronijck, dl. I, blz. 95.

8) Zie over dit alles meer in het Naschrift.

Al is het dus in hooge mate waarschijnlijk, dat een reeks van informatiën aan die van 1514 vooraf is gegaan, en al bezitten wij zelfs een van deze; zeker is het aan den anderen kant, dat alle voor die van 1514 in uitvoerigheid en nauwkeurigheid moeten onderdoen. Dit wordt voldingend bewezen door de vergelijking van de punten en artikelen, waarnaar in 1514, met die, waarnaar in 1496 en vroeger geïnformeerd werd. In plaats der zes artikelen, waarnaar in de steden, en der zes andere, waarnaar op de dorpen in 1514 gevraagd werd, informeerden de commissarissen van 1496 overal slechts naar drie:

„Eerst, aengaende de haertsteden.”

„Ten anderen, aengaende de neringhe.”

„Ten derden, aengaende den staet van heure faculteyt int generael.”

In de steden verlangden zij geen uitgewerkte rekening van inkomsten en uitgaven, geen lijst van alle accijnsen, geen gespecificeerden staat der verkochte los- en lijfrenten; op de dorpen onderzochten zij niet naar het getal der morgens land, en in hoever die in eigendom aan de buurlieden toebehoorden; nergens naar het getal der communicanten. Reeds hieruit kan men afleiden, hoever de latere informatie boven deze in belangrijkheid uitmunt; een nauwkeurige vergelijking van beiden heeft er ons nog nader van overtuigd; maar gaarne getuigen wij toch dat ook de vroegere zeer veel wetenswaardige bijzonderheden bevat, vooral wat de nering en de handtering der steden betreft.

Wij hebben gezegd, dat na 1515 geen informatie ten behoeve eener verponding meer gehouden is. Dit gezegde vereischt nadere verklaring. Want een ieder weet, dat nog in 1632 en in 1732 nieuwe verpondingen na een langdurige enquête zijn ingevoerd. Doch deze verpondingen zijn onder den ouden naam inderdaad geheel andere belastingen dan die van 1515 en de vroegere. Zij betreffen uitsluitend de onroerende goederen en de daarop gevestigde schuldvorderingen, en niet het geheele vermogen en de gezamenlijke inkomsten van alle belastingschuldigen. De voorafgaande informatiën zullen zich uit den aard der zaak dan ook niet verder dan tot het onroerend goed, landerijen en gebouwen, hebben uitgestrekt; en daarom, hoe belangrijk zij voor de statistiek mogen wezen, en hoezeer wij hopen dat zij nog eens teruggevonden en uitgegeven zullen worden, het hooge belang van een informatie als die van 1514, „op den staet, de faculteyt ende gelegentheyd van steden ende dorpen,” durven wij haar niet toekennen. Wij

betwijfelen, of eenig ander geweest, buiten Holland, een zoo uitvoerige en zoo geloofwaardige beschrijving van zijn toestand in zoo ver verleden tijden kan aanwijzen.

Geloofwaardige beschrijving, zeggen wij. Met reden. Immers de commissie, met het onderzoek belast, bestond uit ervaren en vertrouwde staatslieden, en ondervroeg regenten en geestelijken, die op hun priesterwoord of onder eede getuigden. Bovendien getallen van haardsteden, van morgens land en van communicanten waren overal, eenige groote steden alleen uitgezonderd, gemakkelijk na te gaan. Uit de *Informatie* blijkt ten overvloede, dat de commissarissen, waar zij bedrog vermoedden, voor de tweede maal ondervroegen en onderzochten, en daarnaar hun opgaaf herzagen. De resultaten der enqueste zijn dus wel te verrtouwen.

Evenwel geen onvoorwaardelijk geloof moeten wij aan alle opgaven en narichten schenken. Wij mogen niet uit het oog verliezen, dat het in het belang der ondervraagden was hun toestand zoo ongunstig mogelijk voor te stellen, want naar het vermogen en den rijkdom, dien zij zouden blijken te bezitten, zouden zij geschat worden. Wij kunnen ons derhalve verzekerd houden, dat de opgaven nergens de werkelijkheid te boven gaan; dat zij er niet hier en daar beneden zijn gebleven, mogen wij niet zoo licht aannemen. En bij nader onderzoek wordt onze achterdocht eer versterkt dan verminderd. Sedert 1496, toen de vroegere informatie gehouden was, moet de toestand in het algemeen verbeterd zijn. Uit het diepe verval, waarin volk en land sedert den dood van Karel den Stoute, en vooral sedert het uitbreken van den oorlog met Utrecht, in 1481, tot op het eind van het Kaas- en brood en van de Hoeksche onlusten in 1492, meer en meer verzonken was, had het zich aanvankelijk opgericht, en hoewel in den laatsten tijd weer door de Gelderschen in sommige streken platgebrand en uitgeplunderd en overal in zijn vooruitgang gestuit, had het toch vergelijkenderwijs voorspoed genoten. Hoe weinig blijkt daarvan echter uit de verklaringen der gemeenten, zooals die in de *Informatie* geboekt staan! Zelfs Amsterdam erkent niet of nauwelijks, dat het vooruitgaat; en toch was reeds in dit tijdvak zijn handel snel aan het toenemen, ten koste der steden van West-Friesland. Zulke opmerkingen raden tot omzichtigheid in het afgaan op de verklaringen der belanghebbenden. Met andere gegevens moeten wij ze zooveel mogelijk controleeren. Zij leveren bouwstof voor de statistiek; op zich zelf kunnen zij niet voor de statistiek doorgaan.

Minder zouden wij hechten aan de klachten, door de groote steden bij iedere gelegenheid geuit, dat bij de verponding van 1515 de steden te veel bezwaard, het platte land beneden zijn vermogen belast is geworden: „dat de verponding door haestigheyt ofte quade informacie t'onrecht ende tot laste van de steden gemaect was, alsoo in deselve verpondinge de ses groote steden soo hooch gestelt waren als de platte landen" ¹⁾). Het feit zal wel juist zijn, maar de klacht denkelijk niet gegrond. De plattelandsgemeente had zeker geen hooger belastbaar vermogen dan de burgerij der steden. Het streed ook tegen het onmiskenbaar belang van den vorst, de groote steden, die de beden moesten inwilligen, bovenmatig te belasten en dus tot het consenteeren onwillig te maken, ter liefde van het platte land, dat toch betalen moest, als de steden hadden toegestaan. Indien wij de dorpsgemeenten konden vragen, wij zouden denkelijk hiermee strijdige en meer gegronde klachten vernemen. De gratiën aan de stemhebbende steden verleend, om iets te noemen, kwamen ten laste van de kleine steden en dorpen, en bedroegen in sommige beden volgens de verklaring der Edelen, die eenigermate het platte land vertegenwoordigden, niet minder dan 14000 guldens ²⁾).

De groote steden begeerden dan ook geen nieuwe, meer geëvenredigde verponding; zij verlangden geheel andere grondslagen van belasting. Anders zou de regeering zeer gaarne een nieuwe informatie hebben ingesteld. Reeds in 1530 waren van harentwege commissarissen aan het informeeren in sommige plaatsen, die zich over haar quote beklagd hadden. De steden waren daarover volstrekt niet gesticht, en „begeerden te weeten uyt wat saecke de commissarissen waren doende informatie om een nyeuwe verpondinge, die zy geen van alle versocht hadden" ³⁾). De informatie had geen voortgang. In 1544 waren het weer de Edelen, die een nieuwe verponding noodig achtten en verlangden. En weer waren het de stemhebbende steden, Haarlem en Gouda uitgezonderd, die zwaarigheid maakten ⁴⁾). In 1550 kwamen de Edelen nog eens met hun voorslag te berde, en gaven den wensch te kennen, dat voortaan telkens om de 12 of 15 jaren, naar het

1) A. van der Goes, Register, 1—4 December 1555.

2) Ib., 13 Februari 1550.

3) Ib., 8 September 1530.

4) Ib., 23 Mei 1544 en passim.

intusschen veranderd vermogen, verpond zou worden. De steden vroegen hierop inlichtingen en tijd van beraad. Amsterdam en Dordrecht meenden, dat „in de steden hen generende met de negotie geen bequame settinge en mochte vallen, mits dat de negotie teen jaer de helft beter is dan tander jaer, ende daeromme int stellen geen gelijkheyt geobserveert en mach worden.” Het gevolg, en waarschijnlijk ook de bedoeling, van al die bezwaren en uitvluchten was dat de zaak geen voortgang had. De oude verponding, gewijzigd door gratie en vrijstelling, zooveel de regeering noodig keurde, bleef voortdurend van kracht. Maar van 1542 af werd een aanzienlijk gedeelte der beden niet meer over de schildtalen omgeslagen en langs andere wegen geïnd. De tegenzin der steden tegen de verponding was hiervan de voorname oorzaak.

Die tegenzin was verre van onredelijk. De verponding leed aan groote gebreken, die moeilijk te verhelpen waren.

Vooreerst waren niet alle ingezetenen des lands in de verponding begrepen. Wij weten, dat Den Briel en het land van Voorne er van uitgesloten bleven ¹⁾. En wie de *Informatie* nauw-

1) Voorne met den aanleve van dien maakte voorheen een afzonderlijke vrije heerlijkheid uit, die onder hertog Albrecht wel aan de graalijkheid van Holland gekomen, maar toch voortdurend afzonderlijk beheerd, en in zake een contributie en beden niet onder Holland begrepen is. In 1486 heeft koning Maximiliaan nog uitdrukkelijk verklaard, dat die van Voorne hem te kennen gegeven en getoond hadden: „dat zy in gheener wijs en behoiren te contribuieren met den anderen steden ende inwonenden ons Lants van Hollandt in de bede, ons in tselve Lant geaccordeert, maar es ons voorz. Lant van Voorne een Heerlicheyt ende Lant op hem selven”. Voorne heeft tot op 1503 toe, een eigen heer gehad, en is steeds een heerlijkheid op zich zelf gebleven, die noch met Holland noch met Zeeland contribueerde (zie de *Informatie* van 1514, blz. 627). Bij gevolg werd het ook niet begrepen in de enquête, die dienen moest om tot een bepaling van het vermogen der mede-contribueerende leden van Holland te geraken. Maar al betaalde het niet met Holland, toch moest het den laudsheer belasting opbrengen, en een onderzoek naar den staat en het vermogen der verschillende dorpen van Voorne en van de stad Brielle was dus geenszins overbodig. Zulk een onderzoek werd dan ook vijftig jaren na de laatste Hollandsche informatie, in 1565, ingesteld, en de beschrijving er van, gelukkig in het gemeente-archief van Den Briel bewaard gebleven, is achter de Enquête van 1494 afgedrukt. Volgens Resol. Holland, 1581, 16 Maart, verklaarden die van Den Briel nog bij de onderhandeling over de orde van de vergadering der Staten, „dat syluiden hem houden als geunieerde, en niet als lidmaat van Hollandt compareren”, — den 20 Maart op nieuw: „dat die van Brielle, als hoofdstad van den lande van Voorne, staan in gelycken graad van unie” met dié van Holland en van Zeeland. Den 3 Juli, bij gelegenheid der afzwering, deden zij nog sterker verklaring (blz. 299); de overige steden verklaarden toen daarentegen, „dat sy die van Brielle houden voor een lidmaat van Holland” (blz. 300). De quaestie is volgens Wagenaar beslist in 1674 (Vaderl. hist., dl. XIV, blz. 316).

keurig bestudeert, zal weldra bemerken, dat bovendien van een aantal steden, dorpen en heerlijkheden geen gewag wordt gemaakt. Asperen, Heukelom, Leerdam, IJselstein, Woudrichem, Geervliet worden of niet vermeld, of afzonderlijk, als plaatsen, „die men niet en bevynt getaxeert te wesen in de leste schiltaele 1).” Bovendien ontbreken een aantal dorpen, omdat zij behoorden aan groote heeren, en uit dien hoofde aan de graaflijkheid geen bede schuldig waren. Die van Purmerlant en Ilpendam protesteeren voor commissarissen en zeggen „dat zy vry zijn onder den grave van Egmont ende commen tot obediencie van mynen genadighen vorsten ende by scriven van den grave.” In 1496 waren noch zij, noch die van Purmereynde, Neck, Outkerspel, Backom, Warmenhuysen, Harinckerspel, Petten, Huysduynen, allen onder den graaf van Egmont behorende, verschenen, hoewel door commissarissen gedagvaard. Alleen aan de medewerking van den toenmaligen graaf had de regeering het te danken, dat die plaatsen zich in 1514 gewilliger betoonden. Maar de drie dorpen van Egmont, Op den Hoef, Binnen- en Buiten-, bleven in alle geval weg. Voor deze vrijgestelde plaatsen moesten de belastingschuldigen tevens betalen. Nu mag het waar zijn, wat de president van den Geheimen Raad in 1543 aan de steden toevoegde: „dat die van Asperen, Heukelom, Leerdam ende andere cleyne steden ende vlekken, die in de schiltalen nyet en staen, nyet vele en souden bedragen” en dat „de (bedevrije) edelen niet boven 10 of 12 waren” 2); maar onder die edelen behoorden toch Oranje, Egmont en Hoorne, die zeer gegoed waren, en het getal der morgens, buiten de schildtalen gelegen, beliep ruim 45000 3), nagenoeg $\frac{1}{7}$ van het geheele gebied van Holland en West-Friesland 4). En al ware de voorstelling van den president volkomen juist, altijd bleef het een ergernis, dat hetgeen ten behoeve van allen besteed werd, niet door allen werd betaald. Te meer omdat in dit tijdvak het beginsel van gelijkheid voor de wet en ten opzichte der contributie meer en meer erkend begon te worden.

Nog harder was het dat in de dorpen, die onder de schildtalen

1) Informatie, blz. 599.

2) Van der Goes, Register, 19 Augustus 1543.

3) Ib., 24 Mei 1544.

4) De belasting van 2 stuivers op elk contribuabel morgen bracht in 1549 27400 £ van 40 gr. op (Van der Goes, Register, 21 Maart 1549): dus waren er toen 274.000 morgen, die contribueerden.

stonden, zooveel goed niet contribueerde. Oorspronkelijk was alleen het leengoed, waarvoor de bezitter heerendienst deed, en het geamortiseerde goed der Kerk schot- en bedevrij geweest. Maar mettertijd had de dwaling veld gewonnen, dat de adel en geestelijkheid, van al wat hun toebehoorde, den vorst geen contributie of bede verschuldigd waren. Tevens was dit voorrecht tot de steden en haar poorters uitgestrekt ¹⁾. Zoo was het getal van hen, die op het platte land contribuabel heetten, aanmerkelijk verminderd, en, wat vooral ondragelijk moest zijn, de meervermogenden waren vrijgesteld, de minvermogenden met den geheelen druk der contributiën belast. Karakteristiek is hetgeen die van Heesbeen verklaren: „van all tvoorsz. landt gelden de 11 hoeven alleene, tsurplus is heerlijk, geestelicke ofte poorters-goet, dat met hunl. niet en gelt.” En niet minder karakteristiek de uitdrukking van die van Voorhout: van de 40 haardsteden op hun dorp contribueeren slechts 29, „ende de andere zijn arm of eedel, die niet en geven.” Karel V, een voorstander der gelijkheid zijner onderdanen, een vijand der verouderde en hinderlijke adelsprivilegiën, zocht zulke misbruiken zooveel doenlijk in te toomen: zijn plakaten dragen er de blijken van ²⁾. Maar de verouderde voorrechten vervallen te verklaren, de schildtalen over alle vrije gemeenten en heerlijkheden uit te strekken, en alle onderzaten tot contribueeren naar hun vermogen te verplichten, belette hem de eerbied voor het oude herkomen en voor de verkregen rechten. Buigen kon men in dien tijd van overgang de schadelijke privilegiën, ze breken durfde geen regeering.

Daarom, liever dan de schildtalen naar den eisch des tijds te hervormen, verkoos men de beden op andere, geheel nieuwe wijzen te heffen. In 1542 moest de regeering het zelf erkennen: de behoeften waren zoo hoog gestegen, „dat geen beden, die by de voorgaende oude wegen geconsenteert zijn, helpen kunnen, maer men moet andere wegen soucken” ³⁾. En de Staten verklaarden later, dat zij van toen af „omme de redenen boven verhaelt genootsaect zijn geweest de voorschr. (bedevrije) steden, landen ende heerlijckheden te begeeren ende te nemen tot heurluyder assistentie” ⁴⁾. Nu werden de tiende penning der inkomsten van

1) Vgl. Oorkondenb., dl. I, N°. 418, art. 5, 42.

2) Zie deze afgedrukt in het Aanhangsel achter de Informatie.

3) Van der Goes, Register, 28 November 1542.

4) Ib., 21 Augustus 1556.

onroerende goederen, weldra ook gemeenlands-accijnzen op bier en wijn, en meer andere belastingen, nevens den omslag op de schildtalen, ingevoerd, en daarbij steeds op den voorgrond gesteld, dat daarin betalen zullen „niet alleen degenen die in de schiltalen gewoonlijk zijn te contribuieren, maer meede de vrijen, geestelijke ende wereldlijke, edele ende onedele, ende die in de schiltalen niet gewoonlijk en zijn te contribuieren” 1). Karel V, in wiens regeeringsstelsel deze bepaling volkomen pastte, steunde de grooten en edelen in hun zelfzuchtig verzet hiertegen geenszins. Zijn zoon Philips daarentegen, die bij zijn komst aan de regeering zeer bepaalde voorliefde voor den adel aan den dag legde, verleende Oranje, Egmont en Hoorne, die gezamenlijk wel $\frac{1}{20}$ der beden te dragen hadden, niet slechts voor het vervolg volkomen vrijdom, maar liet hun daarenboven wat zij sedert jaren betaald hadden teruggeven. Doch weldra kwam de opstand tegen Spanje ook ten opzichte der contributiën andere eischen stellen en andere middelen opdringen. Van schildtalen hoort men hoe langer hoe minder 2). Onder verponding wordt meer en meer een jaarlijksche belasting van bebouwde en onbebouwde eigendommen verstaan. De verponding, in 1581 herzien 3), is inderdaad reeds niets anders. Over de latere van 1632 en 1732 hebben wij reeds gehandeld. Die van 1515 is dus werkelijk de laatste, die het oorspronkelijke karakter vertoont. Na de informatie van 1514 is geen soortgelijke meer gehouden.

Lang is deze informatie zoo goed als onbekend gebleven. Uit alles blijkt, dat zij oorspronkelijk geheim werd gehouden. De stads- en dorpsbesturen vernamen niet eens, wat de commissarissen uit hun antwoorden opgemaakt en te boek gesteld hadden. Toen er in 1550 sprake was van een nieuwe informatie en verponding, werd de zwarigheid geopperd: „dat Hare Majesteyt gewilt heeft, dat de blaffaerden ende quohieren secreet ende verborgen gehouden soude werden, sonder die yemandt te releveren (l. reveleren) ofte te communicieren,” en dat mitsdien „er alsnu nyemandt van de Staten noch oock van den Rade en was, die over de laetste verpondinge geweest hadde, ofte wiste te

1) Van der Goes, Register, 5 Maart 1544.

2) Nog in 1571 waren er echter in de Staten van Holland, die een nieuwe informatie wenschten (zie Resol. Holland, 1571, blz. 19).

3) Vgl. Resol. Holland, 23 Maart 1581, blz. 116, verder blz. 155, 388, 392, 406, 436, 438, 445, 446, 449 vlg., 464, 484/5, 492, 499, 500, 507/8, 529, 533 vlg., 556, 568.

spreeken hoe ende in wat maniere aldaer gebesoigneert was ¹⁾." Het schijnt dus met het quotiseeren van steden en dorpen gegaan te zijn als met het zetten der schotponden op de particuliere ingezetenen, waarbij eveneens geheimhouding plaats had. Zoo lezen wij dan ook in de Informatie zelve ²⁾, dat te Enkhuizen „de schatmeesters zweeren moeten nyemant te zeggen hoe zy elck pondt estimeren, omme te schuwen de kyvaegen, die daeromme commen zouden mogen onder hemlyuden." Zeker een geschikt middel om billijke zoowel als onredelijke klachten te voorkomen, en dat in den goeden ouden tijd wel meer werd aangewend. De informatie diende uitsluitend voor de commissarissen ter verponding, en werd vervolgens op de Rekenkamer weggesloten. Zij raakte daar weldra in vergetelheid. Van die van 1496 was sedert drie en een halve eeuw niets vernomen, voor er in het archief van Rotterdam een kopie van het weggeraakte oorspronkelijke handschrift gevonden werd. Van die van 1514 was de herinnering althans eenigermate bewaard gebleven, omdat zij door geen latere verdrongen was. In 1550, bij het behandelen van het voorstel om op nieuw te verponden, meenden de groote steden, „dat, omme te vorderen de voorsz. verpondinge, hemlyuden van noode was te hebben . . . visie van de informatie in den jare vijffthien gedaen, ende daeruyt extract van sulcke articulen, als zy bevinden souden van noode te wesen." Hun verzoek werd gebillijkt en toegestaan. De informatie, voor zoover zij de steden en sommige dorpen betrof, werd in de vergadering der Staten gelezen, en elk der groote steden kreeg „copie van elcx sijn informacie." Denkelyk zijn die kopieën in de verschillende gemeente-archieven nog wel voorhanden. Ook nog later vinden wij, dat de informatie van 1514 bij voorkomende gelegenheden geraadpleegd werd. Een voorbeeld levert het meermalen aangehaalde register van Van der Goes ³⁾. Den 19^{den} Augustus 1557 gaf de advocaat den Staten aan, „dat by de informatie, daerop de verpondinge gemaect is, bevonden wordt dat boven de 2000 mergen, daerop die van Weesp verpondt zijn, aldaer noch leggen souden 800 mergen, geheeten de Broeckkampen, Noort- ende Ruigebroeck" ⁴⁾, en de Staten gaven daarop aan die van Amsterdam in last te onderzoeken wat daarvan is en wat daarvan te

1) Van der Goes, Register, 2 Maart, 26 April 1550.

2) Blz. 105.

3) Zie een ander voorbeeld onder de Bijlagen der Informatie, blz. 612.

4) Vgl. Informatie, blz. 199.

betalen zou zijn. De uitslag van dit onderzoek gaat ons voor het oogenblik niet aan. Het onderzoek zelf en het aangeven van den advokaat bewijst, dat de informatie toen nog van tijd tot tijd werd ingezien.

Dat zij ook later niet geheel vergeten was, bewijst ons Orlers, die in 1641, in zijn *Beschrijving van Leiden* ¹⁾, ons met het volgende bericht verrast: „Ick hebbe bevonden in seecker geschrift, dat in den jare 1515 over alle de steden ende dorpen van Hollandt ende Westvrieslandt aenteyckeninge gedaen zijnde van de haertsteden, datter gevonden zijn tot Dordrecht 1500,” — en nu volgen de opgaven van nog 24 andere steden, allen volkomen juist of blijkbaar door een bloote schrijf- of drukfout missteld. Uit welk „geschrift” Orlers dit meêdeelt, is niet te bepalen; zeker evenwel is zijn bericht middellijk of onmiddellijk uit de informatie zelve voortgevloeid. Misschien moeten wij hetzelfde zeggen van hetgeen in 1683 Uytenhage de Mist in de voorrede van zijn *Begin, voortgang ende eind der Erfgravelike bedieninge in Hollandt en Westvriesland* verhaalt, namelijk dat, bij gelegenheid der verponding van 1515, die hij ten onrechte „de eerste generale bekende verpondinge” noemt, „een soo armen stand bevonden werd, dat in Hollandt niet meer waren dan 200,030 morgen lants, 45,000 huizen ende 172,000 personen; ende dat alle de andere landen ende huizen den geestelicken ofte Godshuizen toequamen; ende dat ook alle de inwooners deser Landen (hij meent zeker boven de 172,000) of geestelike of wel onvermogene menschen waren.” Wij hebben ons de moeite niet gegeven te onderzoeken, of de informatie deze totaalsommen inderdaad oplevert; het is ons tamelijk onverschillig, of De Mist al dan niet goed ingelicht was. Doorgaans ontleent hij zijn cijfers aan echte stukken; het is dus niet onwaarschijnlijk dat hij ook deze, door de tweede of derde hand, aan de informatie ontleend zal hebben ²⁾.

Latere vermelding hebben wij van de informatie niet gevonden.

1) Blz. 53. In de eerste uitgaaf, van 1614, komt deze opgaaft nog niet voor.

2) Achter het exemplaar van J. van Hont's Dienstboek, dat op de Bibliotheek der Maatsch. van Nederl. Letterkunde berust en in der tijd door Orlers gebruikt en met vele toevoegsels in handschrift verrijkt is, komt f°. 87 voor: „Haertsteden in Hollandt en Westvrieslant, genomen uyt de verpondinge van den jare 1515”. Orlers heeft daarbij aangeteekend: „Van Mr. Willem Paedts becomen den 1. 25. 1628”. Op f°. 103 ^{vs} komt ongeveer hetzelfde voor, dat ik uit de Erfgravelike bedieninge heb aangehaald; slechts staat daar 230.000 morgen en niet 200,030, blijkbaar slechts een schrijffout in de Erfgravelike bedieninge. Zoowel Orlers als De Mist putten dus inderdaad uit de informatie.

Het blijkt niet dat zij bij de verponding van 1632 gebruikt is. Wagenaar toont in zijn *Vaderlandsche Geschiedenis* en nog stelliger in zijn *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, dat hij daarvan geen kennis droeg, en toch ontbrak het hem noch aan ijver in het opsporen van stukken die hem konden dienen, noch aan goede relatiën om hem te helpen vinden wat hij zocht. Hij vermeldt wel wat Orlers had meêgedeeld, maar meer weet hij niet te berichten. Later hebben noch Kluit, noch Van Wijn noch iemand uit hun geleerden kring iets van eenige oude informatie geweten.

(Voorbericht voor de Informatie om daerna te reguleren de nyuwe schiltale, gedaen in 1514. Leiden, 1866.)

N A S C H R I F T.

(1876.)

De informatie van 1514 is de laatste van haar soort geweest: ik heb dit in mijn vroeger opstel uiteengezet ¹⁾. De verpondingen van 1632 en 1732 dragen een ander karakter, want de verponding, die van ouds een belasting van het geheele vermogen was geweest, was toen al een bloote grondbelasting geworden. De enquête, die aan het vaststellen der kohieren dier belasting vooraf is gegaan, strekte zich derhalve niet over de geheele welvaart uit, maar bepaalde zich tot het schatten van den grond en van de gebouwen.

Doch is het zeker dat de informatie van 1514 de laatste is geweest, onzeker blijft het wanneer de eerste heeft plaats gehad, en hoe vele tusschen de eerste en de laatste in liggen. Wij weten zelfs niet eens welke onmiddellijk aan die van 1494 is voorafgegaan. De eenige inlichting daaromtrent, waarvan wij ons bedienen kunnen, geeft een sententie van den Grooten Raad van Mechelen van 10 April 1513/4 ²⁾. Zij is belangrijk genoeg om

1) Zie hiervoor blz. 154.

2) Bij Van de Wall, Handv. van Dordrecht, blz. 841 vlg.

hier in de eigen woorden van het vonnis overgenomen te worden.

„Ende want dicwylen gevyel dat eenige van den quartieren van den voorsz. lande ter cause van den oirloghe, inundacien van twater oft andersints gedestruueerd ende verarmd waeren, die voorsz. settinghe ende ommeslach was gewoonelijck nae informatie daerup gedaen by ons ofte onze gecommitteerden verandert te syne, augmenteerende ende vermeerderende die porcie van een quartier oft stede ende diminuerende ende verminderende dander quartier, regard nemende op de depauperacie ende augmentacie van den voorsz. steden ende quartieren. Ende dit achtervolgende wylen hertoch Philips van Bourgogniën, zaliger gedachten, in het jaer van 62 vernyeude die settinghe ende ouden ommeslach int voorsz. landt . . . Diewelcke settinghe ende ommeslach hadden sichtend by tyden van hartoch Philips ende Kaerle onderhouden geweest. Ende in het jaer van 77, aenschouw hebbende op de depauperacie van eenige quartieren van den voorsz. lande, was gemaict andere ende nieuwe settinghe ende ommeslach . . . Dairna . . . die coninck van Castilien (nam. Philips de Schoone) zaliger memorien, op zekere vertoogen hem gedaen by den Staeten van onzen voorsz. lande . . . hadde . . . geconsenteert ende expresselicken geloift dat hy de bede nyet heffen en zoude ter tijd toe dat, na informacie gehouden op de depauperacie ende diminutie van den steeden ende quartieren van den voorsz. lande, sich by nyewe ommeslach ende settinge geordonneert zoude hebben, voor wat deel ende porcie elck . . . gehouden zoude wesen te contribuereen . . . Achtervolgende hetwelck de voorsz. wylen coninck van Castilien hadde hem doen informeeren by zeeckere commissarissen, by hem daertoe geordonneert . . .”

Wij leeren uit deze plaats, die ons bovendien een juist inzicht in den aard der informatiën in het algemeen geeft, dat tot op 1494 de zetting gevolgd werd, welke in 1477, na het sneuvelen van Karel den Stoute, door de regeering van hertogin Maria was vastgesteld. Deze had de zetting van 1462 vervangen, welke op haar beurt „den ouden ommeslach” had afgeschaft, wiens tijd van invoering voor de zaak, waarover de sententie loopt, onverschillig was en dus niet genoemd wordt. Wij hebben echter voldoende grond om bij gissing den tijd van zijn ontstaan te bepalen. Denkelyk dagteekende hij van ongeveer den tijd, waarop Philips de Goede de regeering over Holland aanvaardde, hetzij van den Zoen van Delft in 1428, hetzij van den afstand van

Jacoba in 1434 ¹⁾). De Bourgondische vorst vorderde aanstonds zware beden: een nieuwe omslag, in juiste verhouding tot elks vermogen, zal toen wel noodig zijn geacht ²⁾). Hoe dit zij, zooveel is zeker, dat in 1462 een nieuwe zetting verordend is ³⁾, en dat die bij hertog Karel's komst aan de regeering onveranderd is gelaten. Dit kan ons niet verwonderen, zoo wij ons de geschiedenis van dien tijd herinneren. In 1462 werd Karel door zijn najverigen vader naar Holland gezonden, en als van het hof van Brussel verbannen, maar met een uitgebreide macht over de provincie waarin hij resideeren ging ⁴⁾). Van die macht maakte hij terstond gebruik om de regeering van Holland op nieuwen grondslag te vestigen. Zijn hervorming van het Hof van Holland was diep ingrijpend, en opent voor de regeering van het gewest

1) Van de tienjarige bedde (Van Mieris, dl. IV, blz. 1006) waren in December 1430 nog acht jaren te goed (Van Mieris, dl. IV, blz. 990); zij is dus na den Zoen van Delft toegestaan (vgl. Van Mieris, dl. IV, blz. 1004, 1014_b). Bij akte van 3 November 1431 machtigde hertog Philips den schout van Alphen om 8 burenen aan te wijzen, „om te ordineren ende te setten een schot opten gemenen onsen bueren ende ondersaten van Alphen, elcx nae groothed van synen goede, gelycken dat redelicxste ende bescheydelicxte wesen sal, dair onse lieve suster van Hollant ende wy onse bedde, die ons laitste gegeven is ende die dage van betalinge aff verschenen sijn ende verschenen sullen, off hebben mogen ende anders niet,” met bevel aan de burenen van Alphen om volgens deze zetting te betalen (1° Memoriaal v. h. Hof v. Holland, f. 100; vgl. Boerg. charters, blz. 13). En 18 Juli 1432 deelt de hertog aan die van Rijnland mede, aangezien zij „tot uwen andeele der bedde, die onser liever zuster van Hollant ende ons laitste in den lande gegeven is, niet geset en sijt elcx na groothede sijns goets, als dat van reden wegen behoirt, ende wy ymmer niet en willen, dat yemant veerrer daerof belast off geset sy, hy sy rijck off arm, dan na belopen van sinen goede, sonder die eene voir den anderen dairinne te verschoonen,” dat hij den baljuw heeft opgedragen de bedde in de dorpen te zetten „bi den ambochtshere, dairrer een is, ende bi viven of zessen van den rijckste ende consiencioisten wten zelven dorpen” (1° Memor., f. 128 vs.; Boerg. charters, blz. 15. Vgl. Kluit, Holl. staatsreg., dl. IV, blz. 477; Van Mieris, dl. IV, blz. 1003, 1006). De bedde van 1441 werd geheven naar den maatstaf, waarnaar „de bedde van 10 jaren geset ende betaelt was” (Kluit, Holl. staatsreg., dl. V, blz. 298; Boerg. charters, blz. 61); die bedde schijnt een vijfjarige geweest te zijn (Boerg. charters, blz. 62, ad 4 Mei 1441). Vgl. ook Boerg. charters, blz. 64, ad 20 Augustus 1441.

2) Van der Houve geeft in het 1e deel van zijn Handvesten-kroniek (blz. 95 vlg.) een lijst, die hij getrokken schijnt te hebben uit het partikulier Memoriaalboek van den griffier De Jonge, en die hij tot 1436 en de blijde incomste van Philips den Goede brengt. Die lijst draagt ten opschrift: „Dit zijn de steden, heerlichheden ende dorpen van Hollant ende Westfrieslant, die de schiltalen dragen.” Als al deze opgaven juist waren, zou men het eerste vaststellen der kohieren het waarschijnlijkst tot het jaar 1436 terugbrengen; doch uit het medegedeelde hiervoor in noot 1 blijkt, dat die vaststelling reeds een paar jaren vroeger plaats had.

3) Zeeland bewilligde in een tienjarige bedde 26 September 1462 (Boergoensche charters, blz. 129).

4) De machtiging dateert van 22 Juli 1462 (Boerg. charters, blz. 126).

een nieuw tijdvak. Geen wonder, dat hij zich ook het belastingwezen aantrok, en bij gelegenheid der tienjarige bedde, die hij uit naam zijns vaders al dadelijk moest vorderen, een billijker omslag van lasten heeft ingevoerd. De zetting van 1462 was derhalve zijn werk, en bij het aanvaarden der regeering, na zijns vaders dood in 1467, bestond er dus voor hem geen aanleiding om er verandering in te brengen.

Dit alles is natuurlijk genoeg. Maar kunnen wij met even groote zekerheid aannemen, dat aan die nieuwe zettingen van 1462 en 1477, evenals aan die van 1494 en 1514, algemeene informatiën zijn voorafgegaan? Ik betwijfel het. Nergens hooren wij in de informatie van 1494 eenige stad of enig dorp zich op zulk een enquête van 1477 beroepen. Alle beweren, dat zij „by tyden van hertoge Karel,” of „by tyden des overlyden hertoge Karels” welvarender waren dan nu, maar nergens verwijzen zij naar een toen ter tijde gehouden en beschreven onderzoek. Ik kan niet gelooven dat dit verzuim bloot toevallig zou zijn. Veeleer zou ik meenen, dat in het onrustige jaar, dat op het sneuvelen van Karel volgde en dat voor een kalme enquête hoogst ongeschikt moest wezen, de oude zetting slechts gewijzigd zal zijn overeenkomstig de eischen van die steden en dorpen, die zich het meest roerden en het meest ontzien moesten worden.

Dat het in 1462 niet anders is gegaan, dat ook toen geen onpartijdige informatie over het geheele land ten grondslag aan de gewijzigde zetting gelegd is, acht ik evenzeer waarschijnlijk. Hetgeen toen ten opzichte van Haarlem is geschied, kan ten voorbeeld strekken van de wijs van handelen in het algemeen. Hertog Karel verhaalt ons dit zelf in een handvest, dat hij tien jaren later aan de stad verleende. Hooren wij wat hij zich daar in herinnering laat brengen ¹⁾:

„Ons is te kennen gegeven van wege de burgemeesteren, schepenen, raad en gemeente onser stede van Haarlem, dat door ons bij opene brieven van 15 September 1462 ²⁾, omme de redenen daarin vervat, alsmede in aanmerking van het verval, vermindering en verderf, waarin onze gemelde stad, alsmede de loop van koopmanschap in dezelve waren vervallen, . . . en overmids men gewoon was onze gemelde stad . . . met grooter somme

1) Handv. van Haarlem, blz. 130. De spelling is door den uitgever naar het gebruik van zijn tijd veranderd.

2) Vgl. Boerg. charters ad 15 September 1462, blz. 128.

aan te slaan ende te belasten dan eenige andere steden van den voorn. lande, . . . was verklaard ende geordonneerd, dat van toen af en in 't vervolg . . . onze voorn. stad zoude werden aangeslagen en belast tot zulke en zodanige somme, part en aandeel, als zoude worden aangeslagen eene van onze steden Delf of Leiden, en niet hooger."

Wij zien het, eerst nadat de zetting gemaakt is, komt Haarlem klagen en krijgt, omdat zijn klachten redelijk worden bevonden, nog afslag. Ware er een algemeene enquête door het gansche land voorafgegaan, Karel zou in zijn opene brieven de zaak anders hebben voorgesteld. — Geheel in overeenstemming hiermede is hetgeen Velius ons, in zijn *Chroniek van Hoorn*, op het jaar 1464 bericht: „Desen somer deden onse heeren groote vlijt ten Hooff om te komen tot modereringe van haer quote in de gemeene schattinge, en maekten haer beklag over haer onvermogentheid en groote schaden, die de zee aen haer dijken en bolwercken gedaen hadde. Dies alhier drie Raedsheeren . . . gecommitteert werden om dieselve te besichtigen, die van onse Heeren treffelick onthaelt en ook vereert werden, op hope van een aengenaem rapport . . ."

Of de quote van Hoorn dientengevolge werkelijk verminderd is, doet niets ter zake. Het is genoeg dat de stad het beproefde, om ons te bevestigen in het vermoeden, dat het voorbeeld van Haarlem reeds bij ons gewekt had. Wij mogen op grond van een en ander aannemen, dat èn in 1477 èn in 1462 slechts op bijzondere klachten ten opzichte van eenige plaatsen de van ouds bestaande omslag herzien en gewijzigd is. Een algemeene informatie, als in 1494 en in 1514 plaats heeft gehad, is waarschijnlijk noch op het eene noch op het andere tijdstip gehouden.

Toevallig is de zetting van 1462 tot ons gekomen: Van Loon heeft ze in zijn *Beschrijving der aloude regeering van Holland* ¹⁾, naar zeker vervolg in handschrift van Orlers op het *Dienstboek van Jan van Hout* ²⁾ afgedrukt. Want, hoewel bij hem het stuk geen dagteekening draagt, en Kluit ³⁾ geneigd schijnt het tot het jaar 1447 terug te brengen, is het meer dan waarschijnlijk dat het tot het jaar 1462 behoort. Immers, wij weten van de zetting van dit jaar drie bijzonderheden: dat zij om bij de

1) l.c., dl. V, blz. 153.

2) Zie hiervoor blz. 163, noot 2.

3) Holl. Staatsreg., dl. IV, blz. 481/2.

tienjarige bedde te dienen is vastgesteld, dat Haarlem er hooger dan Leiden en Delft in was aangeslagen, en dat Dordrecht met Zuid-Holland te zamen op een negende van het geheel waren gesteld. Alle drie bijzonderheden vinden wij in het stuk, dat Van Loon meedeelt, terug. Bovendien weten wij dat de portie van Dordrecht in de tienjarige bedde 6000 £ van 30 grooten bedroeg ¹⁾, en werkelijk staat de stad in de zetting bij Van Loon op 6100 schilden.

Als regel zullen wij dus mogen stellen, dat de zettingen doorgaans stuksgewijs, naar aanleiding van klachten van enkele belanghebbenden, bij gelegenheid van de aankomst van een nieuwen landsheer en diergelijke werden veranderd, en dat algemeene informatiën op het stuk der verponding, gelijk wij er twee in druk bezitten, slechts bij zeldzame uitzondering plaats hebben gehad. Eén enkele is ons buiten die twee nog maar bekend. Misschien wel de allereerste, die gehouden is. Wij kennen haar uit de *Grafelijkheids-rekeningen*, die Hamaker voor het Historisch Genootschap te Utrecht heeft uitgegeven, en die ik hier te liever vermeld, omdat zij de aandacht van het publiek niet getrokken hebben in de mate waarin zij het verdienen. Geen rijker bron vloeit er voor de geschiedenis van de administratie en het maatschappelijk leven van dien tijd, dan die ons in de uitgaaf van Hamaker toegankelijk wordt gemaakt. Vele jaren zullen er voorbijgaan, eer de schat van wetenswaardige zaken, die in die rekeningen als verholen ligt, in zijn ganschen omvang gebeurd en gebruikt zal zijn. Want om in zijn volle waarde erkend te worden moet hij eerst in verband gebracht zijn met wat wij van elders weten, en dat is een arbeid van langen duur. Het is mij daarom te aangenamer althans in één proeve te mogen aantonen, hoeveel wij uit die rekeningen kunnen leeren.

Zij leeren ons, wat nog volstrekt onbekend was, dat Holland en denkelijk ook Zeeland in 1344 aan graaf Willem IV een zoo genaamde groote bedde, van den 50sten penning van het vermogen, hebben toegestaan en opgebracht. Zij leeren ons tevens, hoeveel in die bedde elke stad en elk dorp heeft bijgedragen, en ook op hoeveel het vermogen van elk begroot werd ²⁾.

1) Van de Wall, Handv. van Dordrecht, dl. I, blz. 630.

2) Van Zuid-Holland (d. i. Dordrecht en ommelanden) ontbreekt ongelukkig de rekening dier jaren, en kennen wij dus de quote niet. Van Noord-Holland daarentegen, van Kennemerland en West-Friesland en van Waterland en Amstelland worden de contributiën

Doch nog belangrijker voor ons onderwerp dan deze quotenlijst zijn eenige posten van de rekening der uitgaven. Want daaruit leeren wij, hoe de regeering van Willem IV tot de raming van het vermogen der steden en dorpen van zijn land gekomen was. Ik laat die posten hier te liever volgen, omdat de rekening, waaraan ik ze ontleen, nog ongedrukt is:

„Item uytegeheven om mijns Heren sraets cost, diere toe gheset waren bi mijns Heren openen brieve, om die goede lude te besweren, in elke kerspel elken bisonder,

in Rijnland van horen cost	31	Ⓔ	4	sc.	2	d.
ende van sraets cost in Delfland ende in Scyeland	16	„	2	„		

doet te samen 47 Ⓔ 6 sc. 2 d.

Item van der clerke cost, der scouten enter boden, om dese bede te innen, in elken dorpe te sitten ende van elken man bisonder dat ghelt tontfaen, also als hi sijn goed versworen hadde, in Rijnland

	9	Ⓔ	8	sc.		
ende in Scyeland ende in Delfland	7	„				
ende in den lande van Woerden	21	„	4	d.		

doet te samen 17 Ⓔ 9 sc. 4 d.

Item om fransijn, om die rollen of te maken, die goede lude in te setten 32 sc.”

Uit deze posten der rekening kunnen wij ons de toedracht der zaak levendig verbeelden. De Staten hebben den graaf de heffing van den 50^{en} penning (dat is 2 percent) van het vermogen zijner goede lieden van Holland toegestaan. 's Graven raad, daartoe door den graaf gemachtigd, trekt nu van kerspel tot kerspel, roept alle goede lieden voor zich, en laat elk onder eede verklaren (dit beteekent: „hen versweren”) hoe groot zijn vermogen is. Van die verklaring wordt nauwkeurig aanteekening gehouden in rollen of registers, die in handen van de klerken worden gesteld, welke nu insgelijks van kerspel tot kerspel rondreizen en het verschuldigde innen en aan 's graven tresorier verantwoorden. Op onze rekening worden alleen de totale sommen van dorpen en steden, niet de aanslag van elken goeden man afzonderlijk, vermeld. Die kon zoo noodig uit de rollen, „waarin die goede lieden geset waren,” gekend worden. Ik behoef wel niet te zeggen, dat deze rollen niet meer bestaan. Zij zouden ons anders de

opgegeven (zie Rekeningen van de Grafelijkheid, dl. I, blz. 320, dl. II, blz. 138, 141, 142). Vgl. ook Van Mieris, Charterboek, dl. II, blz. 680, waar van „une prière à tout le franc de VI deniers” in Zeeland sprake is.

32 sc. wel waard zijn, die voor het perkament, dat er aan verdaan was, „mijnen heer” in rekening werden gebracht! Doch wij kunnen tevreden zijn met hetgeen tot ons is gekomen. Voor de statistiek is het genoeg het bedrag te kennen, waarop het vermogen der verschillende gemeenten in dien ver verleden tijd geraamd werd. En het geeft ons een niet geringen dunk van de nauwlettendheid der toenmalige administratie, dat aan het heffen der bede een zoo in kleinigheden afdalende informatie voorafging. Anderhalve eeuw later werd nog wel naar de faculteit van steden en dorpen in het gemeen, doch niet meer naar het vermogen van elken ingezetene afzonderlijk geïnformeerd. Dat werd toen aan de plaatselijke besturen overgelaten.

In de Enquête van 1494 is Dordrecht met Zuid-Holland niet begrepen. De reden waarom, heb ik in mijn vroeger opstel breedvoerig ontvouwd ¹⁾; ik heb daar thans niets bij te voegen en kan dus volstaan met er den lezer naar te verwijzen. Slechts op één enkel punt moet ik nog nader terug komen. Ik heb toen reeds op een zonderlinge tegenstrijdigheid opmerkzaam gemaakt, die het moeilijk maakt met zekerheid te bepalen, in welk jaar de informatie gehouden is. Aan den eenen kant voert het handschrift in zijn titel het jaar 1494 en herhaalt dit jaar op meer dan een plaats. Daarentegen wordt ons door getuigen, die niet te wraken zijn, ten stelligste verzekerd, dat zij gehouden is overeenkomstig een belofte door Philips den Schoone na zijn inhuldiging, in December 1494, aan de Staten van Holland gedaan, en krachtens een commissie in dato 26 December 1495 gegeven. Derhalve zou het onderzoek in 1496 te stellen zijn. Aan die laatste verzekering hechtte ik, toen ik mijn opstel schreef, meer dan aan het cijfer, dat het slordig handschrift op eenige plaatsen noemt, en ik kwam tot de slotsom: „dat de informatie in 1496 gehouden is, staat vast” ²⁾. Maar ik moet thans erkennen, dat die stellige uitspraak voorbarig is geweest. Bij nader onderzoek is mij gebleken, dat aan een fout in het cijfer, dat het handschrift geeft, niet gedacht mag worden. Wel degelijk heeft de informatie in 1494 plaats gehad. Immers van een aantal steden en dorpen noemen de commissarissen de burgemeesters en schepenen, van wie zij inlichtingen hadden ingewonnen, en

1) Zie hiervoor blz. 145.

2) Hiervoor blz. 145.

die personen waren allen, voor zoover ik heb kunnen nagaan, in 1494 en niet in 1496 in bediening ¹⁾. Tegen dit bewijs is niets in te brengen; het beslist de zaak. Maar het lost de moeilijkheid in de tijdsbepaling niet op. Hoe het mogelijk is, dat de informatie in 1494 heeft plaats gehad, indien zij, zooals ons verzekerd wordt, op last van Philips den Schoone, die eerst in December van dat jaar aan de regeering kwam, is ingesteld, blijft onbegrijpelijk. En die verzekering laat zich kwalijk in twijfel trekken. De Groote Raad van Mechelen zegt het in zijn boven aangehaalde sententie van 10 April 1513/4 met zooveel woorden: de Staten hebben Philips om een nieuwe zetting gevraagd, „achtervolgenden hetwelck de voorsz. wylen coninck van Castilien hem hadde doen informeeren . . . by zeeckere commissarissen, by hem daertoe geordonneerd.” Maar nog veel omstandiger is Mr. Florys Oem van Wijngaerden over deze zaak, in zijn onuitgegeven memoriën, waarvan ik in mijn opstel ²⁾ verslag heb gegeven. Het zal niet overbodig wezen zijn getuigenis dezen aangaande in haar geheel hier in te lasschen. Zij luidt als volgt:

„In den jare van 1494 opten 17^{den} dach van December soe is by der Coninckl. Majesteyt ende onsen Genadighen Here die Erts-hertoghe, die doe ter tijt nyeuwelijck gehult was ³⁾, op 't geschil tusschen die voorsz. partijen [nam. van Dordrecht contra de steden van Noord-Holland] geordonneert ende verclaert, dat haere Majesteyt ende Genade eenige notable luyden ordonneren ende committeren souden om die voorn. partyen te hooren ende huere voorscr. geschil breeder te verstaen, ende, dat gedaen, hemluyden in 't vreedelijke te vereenigen ende verlijckenen van deselve huere geschillen, opdat mogelijcken waere; ende by alsoe dat men dieselve partijen mitter vriendelijcheyt nyet en soude connen vereenigen, dat sy in dien gevalle in justicien gestelt souden worden om, hemlieden gehoirt, by die Con. Majt. ende mijn voorscr. Gen. Here ende heure Majt. ende Gen. Groten Raide op die voorsz. geschillen ende twisten een onvertogen ver-

1) Vergelijk de schepenen van Delft (blz. 260) met de lijst bij Boitet, blz. 117; de regeering van Gouda (blz. 177) met de lijst bij Walvis, blz. 71; die van Amsterdam (blz. 118) met de lijsten bij Wagenaar, dl. XII, blz. 55, 103 en 229. Omtrent Haarlem en Leiden heb ik van de gemeente-archivarissen vernomen, dat daar de in de informatie genoemde personen insgelijks in 1494, niet in 1496 in functie zijn geweest.

2) Hiervoor blz. 149 vlg.

3) Als hertog van Brabant werd hij in September, als graaf van Holland den 12^{en} December 1494 gehuldigd.

claeringe van rechte te doene, als 't van rechtswege behooren soude, breeder blijkende by een acte, dairaf gemaickt ende geteyckent Numan, van den date als voren."

„Hierna in den jaere 1495 soe hebben eenige van die steden van Noort-Hollandt aen onsen voors. Gen. Here gesolliciteert te hebben seeckere commissarissen, die last hebben soudent informacie te doen over Hollandt opten rijkdom ende armoede van den steden ende dorpen, alsoewel in Noort-Hollandt als in Zuidt-Hollandt, om op die voorsz. informacie voorts te procedeeeren tot een nyeuwe settinge off contribucie; twelck die Gedeputeerden van den Edelen ende die Steden van Noordt-Hollandt aen ons voorsz. Gen. Here bevoorwaert hadden alsoe te geschieden in die antwoirde, die sy onsen voorsz. Gen. Here gaven binnen die stede van Brussel optie peticie van der bede, geconsenteert ter cause van den blyden incompste ende huldige van ons voorsz. Gen. Here. Ende hebben navolghende dien vercregen een commissie op zeeckere commissarissen, breeder blijkende by een copie van de voorsz. commissie van date den 20^{en} dach van December in 't jaer ons Heren 1495; ende ondergeteyckent Numan; ende is de voorsz. copie gecollationeert onder 't handteycken van F. de Wijngaerden."

„Item die voorsz. van Dordrecht, vernemende dat die Gedeputeerden van den steden van Noort-Hollandt solliciteerden om te vercrygen die voorsz. commissie, contrarie 't appointement in 't 1^e articul van dese Memorie gemencioneert, zoe hebben zyluyden 't selve te kennen gegeven mijn heren van de justicie, ende hebben vercregen zeeckere opene brieven van mandement, uyt crachte van denwelcken bevolen werden alsoewel den voorsz. commissarissen als den steden van Noordt-Hollandt, op zeeckere groote peynen, jeghens onsen Gen. Here te verbueren, dat zy ende een ygelijck van hem bisonder den voorsz. van Dordrecht van denzelve ouden gewoonten ende contribuciën doen laten ende gedoogen, genyeten ende gebruyken, ende hen verdragen eenige saecken te doen ofte ordonneren tegens die voorsz. ouden gewoonten van gelden van den voorsz. van Dordrecht ende den voorsz. appointemente; ende indien zy hem yet eysschen willen, dat sy dat doen by wegen van justicie, naer uytwysen der voorsz. appointemente, reparerende ende doende te nyete tgene des zy gedaen soudent hebben ter contrarie, ende stellende alle saicken in eersten ende behoirlijcken state; ende in cas van oppositie peynen ende beveelen Stadhoudende [sic], breeder blijkende by

't inhouden van de voorsz. opene brieve van date den 15^{en} dach van Decembri in 't jaer ons Heren 1495; ende onderteyckent Haneton."

„Item die voorsz. van Dordrecht hebben dit voorscr. mandement by hemluyden gehouden, totter tijt toe dat zy zien zouden of die voorscr. commissarissen zouden willen procederen totte voorscr. informacie off nyet. Ende merckende dat die voorscr. commissarissen van meyninge waeren te procederen ende tot dyen eynde gecommen waeren binnen die stede van Dordrecht, soe hebben die voorsz. van Dordrecht by eenen Henrick Anthonisz Smout, duerwerder, 't voorsz. mandement doen ter executie leggen naer syne forme ende inhouden, eerst aen den voorsz. commissarissen, te weten aen Huyghe du Mont, Tresorier, ende Gellys Schelin, Griffier van de Financiën, meester Jacob van Almonde ende Lucas van Teylingen, Reeckenmeesters mijns Alregen. Heren voorsz., wesende binnen den voorscr. stede van Dordrecht, ende desgelijcx aen die van den Gerechte binnen elck van de groote steden van Noordt-Hollandt, hemluyden ende een ygelijck van hem dach beteyckende opten 9^{en} dach van Maerte doe naestcomende, te weten anno 1505 secundum cursum curie, breeder blijckende by 't inhouden van de relacie van den voorsz. duerwerder, die gehecht is aen 't voorsz. mandement van date den 1^{en} dach van Maerte anno als voren."

Stelliger en waarschijnlijker bericht is wel niet denkbaar, en toch laat het zich onmogelijk overeenbrengen met wat ons even stellig en met even grooten schijn van waarheid in het handschrift der Enqueste voorkomt. Om de tegenstrijdigheid weg te nemen zou men geneigd zijn te vermoeden, dat er kort opeen twee verschillende informatiën hebben plaats gehad, en dat Van Wijngaerden en de Groote Raad een andere bedoelen dan die in het handschrift beschreven wordt. Maar dit is op zich zelf al zeer onwaarschijnlijk, en wordt bovendien weerlegd door de informatie van 1514, die herhaaldelijk van de enquête van 1494 spreekt als de naast voorafgaande ¹⁾. Misschien zou de commissie-brief, waarbij de commissarissen van enquête gemachtigd zijn, eenig licht verschaffen; ik heb mij uit dien hoofde veel moeite gegeven om hem te bekomen, maar te vergeefs: in ons Rijksarchief berust hij niet, en in het archief te Brussel heeft men er ook vruchteloos naar gezocht. Evenmin is het mij gelukt het

1) Zie hiervoor blz. 146.

verbaal der huldiging van Philips, en het verzoekschrift der Staten om een nieuwe zetting na voorafgegane informatie, op te sporen. Bij gemis van deze bescheiden en van elken grond om een aannemelijke gissing op te bouwen, onthoud ik mij van elke poging om de tegenstrijdigheid tusschen de twee verzekeringen, waarvan de eene zoowel geloof verdient als de andere, op te heffen ¹⁾.

(Voorbericht voor de Enqueste upte reductie van den schiltaelen gedaen in 1494. Leiden, 1876.)

1) Ten gevolge van de beide informatiën van 1494 en 1514 werden nieuwe „zettingen der schiltalen” verordend: in 1496 en in 1515, welke laatste weldra, uithoofde der veelvuldige klachten, die tegen haar ingebracht werden, vervangen is door de „settinghe” van 1518. Alle drie deze zettingen zijn, kort na de uitgave der Enqueste van 1494, door de Maatsch. van Nederl. Letterkunde in het licht gegeven (N. v. d. R.).

OVER DE OPKOMST VAN HET HOOGHEEM- RAADSCHAP VAN RIJNLAND.

(1888.)

Wie over de geschiedenis van een waterschap gaat spreken, wekt door het noemen reeds van zijn onderwerp de herinnering op aan de uitgebreide verhandeling van G. De Vries, *Het Dijks- en Molenbestuur in Hollands Noorderkwartier*. Hoe volledig zij is, hoe nauwkeurig, hoe duidelijk, bevindt een ieder die studie maakt van wat tot dit gebied behoort. Zij verdient als het standaardwerk beschouwd te worden, waarnaar alle soortgelijke onderzoekingen zich richten en waaraan zij haar uitkomsten toevoegen. Zij verdient dit vooral, omdat het meer en meer blijkt, dat met den waterstaat van het Noorderkwartier, gelijk het ons door De Vries wordt beschreven, de toestanden en verordeningen in de overige waterschappen van Holland en ook, naar ik meen, van de aangrenzende Nederlandsche gewesten in de hoofdzaak overeenkomen. Wie het dijks- en molenbestuur van een andere streek des lands wil beschrijven, behoeft om die reden niet even uitvoerig als De Vries heeft gedaan de geheele stof uiteen te zetten; hij kan volstaan met te vermelden in welke opzichten er tusschen het bestuur in die streek en het bestuur in het Noorderkwartier verschil bestond. Dat verschil, vergeleken met de punten van overeenkomst, zal, als ik mij niet bedrieg, gering zijn. Onder soms andere namen en anderen schijn vindt men overal hetzelfde wezen der zaak.

Slechts op één punt van gewicht bleef het onderzoek van De Vries noodzakelijk onvolledig. Over het hoogheemraadschap, waaraan de kroosheemraden ondergeschikt zijn, kon hij niet handelen, omdat zoo iets in het Noorderkwartier niet bestaan

heeft en in Holland uitsluitend aan het Zuiderkwartier eigen is. Herhaaldelijk heeft hij zelf op die leemte in zijn arbeid gewezen. Ik wensch het mijne te doen om die aan te vullen door een verslag te geven van de uitkomsten, waartoe een binnen enge grenzen beperkt onderzoek mij heeft geleid, een bijdrage te leveren, die aan latere navorschers van dit onderwerp van dienst mag wezen. Natuurlijk was dat onderzoek niet zoo zeer van juridischen als van historischen aard. Van mij verwacht men niets anders. Het is mij minder te doen om te beschrijven, hoe het bestuur van dijkgraaf en hoogheemraden in zijn bloeitijd was ingericht en werkte, dan om aan te toonen, hoe zulk een bestuur ontstaan, hoe het allengs geworden is.

Ten voorbeeld heb ik het hoogheemraadschap van Rijnland gekozen. Om verschillende redenen. Vooreerst omdat het aanspraak mag maken en ook steeds gemaakt heeft op de eer van het oudste in Holland te zijn, en het voorbeeld waarnaar zich de overige hebben gevormd. Wie dus de instelling in haar oorsprong verlangt na te gaan, kan geen betere keus doen. Maar er komt bij, dat de zetel en het archief van Rijnland in mijn woonplaats zijn gevestigd, en voor mij derhalve het onderzoek ten opzichte van dit waterschap gemakkelijker valt dan ten opzichte van eenig ander. Ongelukkig evenwel is Rijnland's archief niet rijk in bescheiden van den vroegsten tijd. Voorheen werd slechts bewaard wat nog te pas kon komen; wat eens had uitgediend werd opgeruimd. Uit belangstelling in de geschiedenis belastte men zich niet met de zorg om nutteloos geworden papieren voor het nageslacht te bewaren. En dat te minder dewijl er tot op het einde der 16de eeuw geen gemeenlandshuis van Rijnland bestond, en de oorkonden en bescheiden uit de handen van den eenen rentmeester in die van den anderen overgingen. Wij weten bij ondervinding wat er van archieven wordt, die zoo van den een op den ander overgaan. Alleen de stukken, die van voortdurend belang zijn, de oorkonden der vestiging, de bewijzen van eigendom, van recht en van voorrecht, ontkomen aan de vernietiging, die allen bedreigt en bijna allen treft. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat van vóór de stichting van het gemeenlandshuis niet veel meer dan de handvesten en keuren en enkele bundels processtukken zijn overgebleven. Van dat een en ander is het voornaamste gedrukt door Simon van Leeuwen al in de 17de eeuw en, om van de overigen te zwijgen, in onzen tijd door Meylink in de bijlagen zijner *Geschiedenis van het Hoog-*

heemraadschap van Delfland. Het overige, nog niet uitgegeven, is in het archief gemakkelijk te vinden, dank zij de bruikbare inventarissen zoowel van de geschreven stukken als van de atlassen en kaarten, die het hedendaagsch bestuur heeft laten vervaardigen en in druk geven; en het is even gemakkelijk te gebruiken, dank zij de bereidwilligheid, waarmee de dijkgraaf het onderzoek aan bevoegden vergunt, en de hulp, die hij hun daarbij biedt. Mij verstrekte bij mijn nasporingen eenige jaren geleden de beambte van Rijnland, C. H. Dee, tot een even bekwamen als behulpzamen gids. Hoe gaarne had ik hem voor zijn bijstand bij deze gelegenheid dank gezegd! Maar de dood heeft hem sedert weggenomen evenals den dijkgraaf De Clercq, wiens welwillendheid hem aan mij had toegevoegd. Aan beider nagedachtenis wijd ik dankbaar de uitkomst van het onderzoek, waartoe zij mij voor een belangrijk deel in staat hebben gesteld.

Over den tijd, waarop het hoogheemraadschap in Rijnland is ontstaan, wordt getwist. Al aanstonds zijn de hoogheemraden van vroeger en later tijd het hierover onderling niet eens. Voorheen plachten zij Floris V als den stichter te eeren. Bij een geschil, dat zij omstreeks 1443 met de steden Haarlem en Leiden voerden, beriepen zij zich op „het oude besit ende haercomen, daerup de heemraetscip van Rijnlant van Grave Floris nederwert, dat ontrent C ende L jair geleden is, geregiert is geweest.” Bij hen gold dus als stichtingsbrief van hun bedrijf de wel bekende handvest van Maandag na Sint Valentijnsdag van 1286. Naderhand echter, ik durf niet bepalen wanneer voor het eerst, zijn zij hun ontstaan hooger op gaan voeren. Op de alleroudste kaart, die zij van hun gebied door Floris Balthasar hebben laten teekenen en in 1615 uitgegeven, prijkt het wapen van koning Willem, met het omschrift: „Wilhelmus Rex Romanorum anno 1255, die V Octobris.” Waaruit volgt, dat zij bij den aanvang der 17de eeuw, en waarschijnlijk reeds veel vroeger, den vader van Floris V als den grondlegger van hun bestuur, en zijn handvest van 1255 als de oorkonde hunner aanstelling beschouwd wilden hebben. Van dat inzicht zijn zij voortaan steeds gebleven. Maar voor ons heeft hun latere bewering niet zooveel te beteekenen als hun vroegere getuigenis. Deze is als overlevering niet te versmaden, gene niet hooger te achten dan als een gevolgtrekking van onbevoegde uitleggers uit een oorkonde, die wij zelf met meer kennis van zaken en met geoefender kritiek onderzoeken kunnen.

Noch de eene noch de andere tijdsbepaling heeft aan den zoo uitnemend deskundigen Meylink kunnen voldoen. Deze scherpzinnige navorscher, die zich in zijn oordeelvellingen echter meer jurist en advocaat dan geschiedkundige betoont, heeft den eisch der hoogheemraden om zich van de regeering van Floris V, laat staan van de regeering van Willem II, te mogen dagteekenen, als ongewettigd afgewezen. Hij is van oordeel, dat er geen hoogheemraadschap van Rijnland heeft bestaan vóór 1427, in welk jaar Philips van Bourgondië het in een handvest als zoodanig ontegenzeggelijk erkent. Van ouds, meent hij, waren met het beheer over den Sparendam met zijn sluizen en onderhoorige werken heemraden uit de aangrenzende ambachten belast geweest, en de handvesten, toen aan dezen verleend, waren naderhand ten onrechte door de hoogheemraden van Rijnland, als hen en hun waterschap betreffende, ten bewijze van een eeuwenoud bestaan aangehaald en misbruikt ¹⁾.

Dit door zijn nieuwhed treffende gevoelen, met schrandereheid betoogd, baarde opzien, maar zoover ik mij herinner geen tegenspraak. Veeleer instemming. Gevers van Endegeest, die ruim twintig jaren na Meylink een *Beschrijving van het Hoogheemraadschap van Rijnland* in twee lijvige boekdeelen uitgaf, en daarbij gebruik had kunnen maken van een aantal bescheiden, die hem als hoogheemraad door de beambten van het waterschap waren verstrekt, Gevers van Endegeest herhaalt eenvoudig ²⁾ de stelling van Meylink, zonder er iets bij te voegen, en geeft hem elders toe ³⁾, „dat, om het even of het hoogheemraadschap van Rijnland al dan niet naast en niet boven een heemraadschap van Sparendam hebbe gestaan, de omvang in aloude tijden veel kleiner zal geweest zijn dan tegenwoordig.” Stelliger nog trekt de archivaris van Haarlem, A. J. Enschedé, voor Meylink's stelling partij in een opstel over het Sparen, dat hij niet lang na het boek van Gevers van Endegeest in het licht zond ⁴⁾. Volgens hem hebben de handvesten van Willem II en van Floris V werkelijk geen betrekking op Rijnland, maar op een betrekkelijk smalle strook ten zuiden van den zeedijk langs het IJ, waarvan hij meent de grenzen nog vrij wel te kunnen bepalen.

1) Blz. 127 vlg.

2) Voorrede, blz. XVI.

3) Dl. I, blz. 1 § 20.

4) Als een hoofdstuk der: *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem* van F. Allan, dl. I, blz. 317 vlg.

Ik zal later op deze meeningen terug moeten komen om de kracht der bewijzen, waarmee zij worden gestaafd, te beproeven. Voorloopig moge ik volstaan met de verklaring, dat ik ze in de hoofdzaak alle onjuist acht; dat ik in het betoog van Meylink echter een en ander vind toe te stemmen, niets daarentegen in de uitlegging, die Enschedé er van geeft. Zooals zoo dikwerf, staat ook in dit geval de overlevering nader bij de waarheid dan de reconstructie der geschiedenis, waaraan Meylink en zijn navolgers zich wagen. Dit zal het duidelijkst uitkomen, indien ik, in plaats van hun betoog te volgen en voet voor voet te weerleggen, bij het onderzoek mijn eigen gang ga en hen, waar onze wegen zich kruisen, staande houd en naar de gronden van hun beweringen vraag.

Het waterschap van Rijnland heeft ongetwijfeld zijn ontstaan te danken, of beter gezegd zijn ontstaan te wijten, aan de verstopping van den Rijnmond bij Katwijk en aan de overstromingen, die daarvan het onvermijdelijke gevolg waren. Wanneer die verstopping begonnen mag zijn, wanneer zij zoover was gevorderd dat de overstroming van zeldzaam gedurig, en van hinderlijk ondragelijk werd, laat zich niet met zekerheid bepalen. De waterbouwkundigen leeren, dat, als eens het verondiepen aan den mond begint, het kwaad met den dag toeneemt, omdat de eb, die, zolang zij haar kracht behield, in staat was om de vaste stoffen, die de vloed in den mond had gevoerd, weer zeewaarts weg te voeren, tengevolge der verondieping al zwakker en zwakker en voor haar taak bij toeneming onvoldoende wordt. De zee en de rivier spannen zodoende samen om de uitwatering met haar slib en haar zand te verstoppem. Dat werk van landbederf heeft zijn aanvang genomen en zijn steeds sneller vorderingen gemaakt gedurende de duistere eeuwen, waarvan de geschiedenis niet meer dan een flauwe herinnering bewaard heeft. Het eerste blijk van de schade die het aanrichtte, levert ons een belangrijke oorkonde van keizer Frederik Barbarossa ¹⁾ van 1165, zonder nadere dagteekening maar tot de maand November of daaromstreeks te brengen ²⁾. De *Annales Egmundani* weten te verhalen, dat de keizer in dat jaar te Utrecht heeft

1) V. d. Bergh, Oorkondenb. van Holland, dl. I, N°. 145, en Sloet, Oorkondenb. van Gelderland, dl. I, N°. 313.

2) In November was de keizer te Utrecht en bezegelden een brief van hem o.a. Godefridus, Trajectensis episcopus, Henricus, comes de Guelria, Florencius, comes de Hollandia (Zie Cod. diplom. van het Historisch Genootschap, dl. IV 6, blz. 15.)

vertoefd en een twist tusschen den bisschop en den graaf van Holland heeft bijgelegd; en Beka zegt ons bovendien waarover de twist voornamelijk liep, te weten over het leen van Friesland. Maar over nog een ander gewichtig geschil, waarvan zij zwijgen, handelt de oorkonde, die ik noemde en die in de registers van het Sticht zoowel als in de registers van het graafschap bewaard is gebleven. Het was een geschil, waarin de Hollandsche graaf niet slechts tegen den bisschop van Utrecht maar insgelijks tegen de graven van Gelder en van Kleef overstond. Hij had namelijk op de grens tusschen zijn graafschap en het Sticht, bij Steekede of Swadenburg ¹⁾, den afloop van den Rijn door een dam versperd, tengevolge waarvan de hooger gelegen streken, die toch reeds veel van den watersnood te lijden hadden, als in dagelijksch doodsgevaar verkeerden — „quasi mors cotidiana imminabat,” zegt de keizer. Met welk doel de graaf dit had gedaan, wordt niet gezegd, maar laat zich licht begrijpen. Hij wenschte zijn laag gelegen land ten koste zijner hooger liggende bureu tegen het afkomende water zooveel doenlijk te beschutten. Het zal dus wel niet enkel een dam in de rivier zijn geweest, dien hij had aangelegd, maar een uitgestrekte waterkeering langs de grens van zijn gebied, met dien dam in aansluiting. Zoo beveiligde hij inderdaad zijn land. Maar hij deed het eigen-dunkelrijk en in strijd met het keizerlijke recht. Niet te vergeefs kwamen zijn naburen er over klagen bij den machtigen Barbarossa. Deze gebood in den brief, dien ik bespreek, dat de dam zou worden weggeruimd, opdat de rivier, zoo zegt de keizer, als van ouds zonder eenige hindernis in vrijen en koninklijken loop zou afvloeien — „quatenus, predicta clausura destructa, aqua Rheni libere et regia strata sine omni obstaculo ibidem omni tempore fluat et decurrat, sicut antiquitus solebat.” Daarentegen mocht een dam, die bij Wijk (bij Duurstede) den Rijn grooten-deels in den Lek deed overgaan ²⁾, ten bate van het Sticht blijven liggen, en mochten verder de Stichtenaren in het lage land bij de Node, en dus aan de Geldersche grens, een kanaal delven, ten einde het water naar de naast gelegen zee (d. i. de Zuiderzee) af te leiden ³⁾.

1) Swathenburg is de Grensburg. *Swathe* beteekent in het Friesch *grens*, en heel Holland door is het daarvan afgeleide *swet* of *zwet* de grenswetering.

2) Vgl. J. J. de Geer, Bijdr. tot de gesch. der prov. Utrecht, blz. 61.

3) Zie al in 1175 een kamp land (bij Akersloot) met dijkplicht bezwaard (Oorkondenb., dl. I, N°. 151).

Gewichtige en voor Nederland in het algemeen zeker heilzame voorschriften. Maar die voor Holland in het bijzonder nadeelig moesten werken. Het afkomende water, door niets meer gestuit, zocht voortaan den uitweg naar zee, dien het bij Katwijk niet meer vond, over de lage landen langs den rechteroever in noordelijke richting, en splitste zich in die vele sprieten en tochten, die de Leidsche en Haarlemsche meren vulden en uitbreidden, zoo zij hen al niet gevormd mogen hebben, en vloeide door deze in het IJ en in de Zuiderzee af. Bij lagen waterstand en gunstigen wind was de toestand nog dragelijk; bij noordelijke winden echter en bij hooge zee werd het wegvloeiën van het rivierwater in die richting belet, zoodat het land overstroomd en meer en meer verdorven moest raken ¹⁾.

Het laat zich dan ook betwijfelen, of het gebod van den keizer wel in alle opzichten door den graaf van Holland zal zijn nageleefd. De dijken of kaden langs het bisdom, waarvan in de handvest gezwegen wordt, waren natuurlijk blijven staan: de verleiding om deze weer aan te vullen met een dam dwars door de rivier, moet bij dringenden watersnood haast onweerstaanbaar zijn geweest, indien Holland zich machtig genoeg gevoelde om het Sticht tot berusting te dwingen. De naamsverandering van Swadenburg, de plaats waarbij de dam oorspronkelijk gelegd was, in Swadenburgerdam of Swademerdam, waaruit het hedendaagsche Zwammerdam ²⁾ is saamgetrokken, wettigt het vermoeden, dat de dam aldaar niet van korten duur zal geweest zijn. Met zekerheid evenwel kunnen wij van de landsgeschiedenis gedurende de 12de eeuw niet spreken; bij gebrek aan kronieken en bescheiden is alles voor ons oog in het duister gehuld, en slechts nu en dan flikkert voor een oogenblik een licht, dat een toevallig bewaard gebleven oorkonde voor ons ontsteekt.

Zulk een welkom licht gaat er veertig jaren na het gebod van Barbarossa over ons onderwerp op uit het verdrag, dat bisschop Dirk van Utrecht in 1204 met den gemaal van gravin Ada, Lodewijk graaf van Loon, aanging. Na jaren lang voor Holland te hebben ondergedaan, zegevierde thans op zijn beurt

1) Als wij in het Chronicon Egmundanum en de Narracio de beschrijving lezen van den oorlog van 1204, vernemen wij, dat ten oosten van Zwammerdam een moeras ligt, en dat de Rijn bij Leiden een meer vormt: „in lacum, vicinum Reno, quem incolae dicunt Sila.” Men denke echter aan *lake* (Lek), waterloop, scheisloot; zie Verdam i. v.

3) De naamsvorm Swammerdam komt reeds voor in 1360: zie Van Leeuwen, Handv. en privil. van Rijland, blz. 173; Van Mieris, dl. III, blz. 124.

het Sticht over het in zich zelf verdeelde graafschap. Tegen Willem I zag zich Van Loon genoodzaakt de hulp van den bisschop in te roepen, en nevens andere bezwarende voorwaarden beloofden hij en zijn mannen nevens hem onder eede, dat nooit meer de Rijn bij Swadenburg zou worden afgedamd — „quod de cetero nulla unquam occasione Rhenus apud Swathenburg obstruetur.” Een belofte, die overbodig zou zijn geweest, indien aan het bevel van den keizer gestadig de hand ware gehouden. Wat Van Loon thans beloofde, beloofde kort daarop zijn mededinger Willem I, toen hij in het graafschap de bovenhand had genomen, doch tezelfder tijd een gevoelig verlies van de Stichtsche benden geleden had. Hij onderschreef toen letterlijk hetzelfde verdrag, dat de bisschop weinige maanden te voren aan Van Loon had afgedwongen ¹⁾.

Heeft hij het ook stipt nageleefd? Wij weten het niet; maar wel mogen wij vermoeden, dat de drangreden, die voorheen gedreven had om tegen het bevel van den keizer te zondigen, is blijven bestaan en voortdurend gelijke uitwerking heeft gehad. Twintig jaren later vinden wij dan ook de zaak op nieuw aan de orde. Graaf Willem was intusschen gestorven en opgevolgd door zijn zoon Floris IV, en in het Sticht regeerde reeds de tweede bisschop na Dirk, Otto II. Deze beleefde moeilijke dagen. In het Oversticht, aan gene zijde van den IJsel, kwamen zijn onderzaten in opstand; de graaf van Gelder, Gerhard, stookte er onder en rustte zich ten oorlog toe, in bondgenootschap met verscheidene geestelijke en wereldlijke heeren. Van zijn kant verzuimde de bisschop niet zich te wapenen en in tegenweer te stellen. Maar ongelukkig kreeg hij nu ook met zijn anderen na- buur te doen. De graaf van Holland maakte van zijn ongelegenheid gebruik om oude twisten te beslechten en tastte hem in den rug aan, vermeesterde het dorp en het lusthuis van het Gein en legde het in de asch. Een hevige en voor het Sticht gevaarlijke krijg scheen op handen. Daar trad de aartsbisschop van Keulen, Engelbrecht, bemiddelend tusschen beiden. In zijn hart was hij den vijanden van den bisschop toegedaan; maar hij was toch ook diens geestelijke overheid, en dus voor beide partijen een aannemelijke scheidsrechter. Bij hem sloot zich de pause-lijke legaat, de kardinaal-bisschop van Portua, aan, die een kruistocht naar het Heilige land was komen prediken en zich

1) Oorkondenb. van Holl., I, N°. 197, 200.

juist van pas te Keulen bevond ¹⁾. Onder beider gezag en ten overstaan van vier Hollandsche edellieden en evenveel Stichtsche dignitarissen kwam het te Duisburg tusschen den bisschop en den graaf van Holland tot een accoord, een mondeling accoord naar het schijnt, over welks bijzondere bepalingen spoedig weer verschil ontstond. De aartsbisschop was intusschen overleden, gruwelijk vermoord, — maar die tragedie gaat ons thans niet aan. Gelukkig hield de kardinaal niettemin de hand aan zijn werk, bracht de twistende partijen nog eens te zamen, ditmaal te Utrecht, vereffende de punten van oneenigheid en stelde de weerzijdsche voorwaarden thans schriftelijk vast. De oorkonde van dit laatste vergelijk, van 26 Januari 1226, is bewaard gebleven; zij berust in het oorspronkelijk in ons Rijksarchief ²⁾.

De hoofdbepaling is dezelfde van voorheen: geen dam mag bij Swadenburg het afvloeiende Rijnwater keeren. Maar daartegenover komt thans voor het eerst een verplichting voor, die aan het Sticht wordt opgelegd. In den Wendeldijk zijn zeven afwateringssluizen van noode. Van deze zal de bisschop de helft bekostigen, en, blijft hij in gebreke, zoo wordt de dam hersteld. Dat was te Duisburg reeds afgesproken, maar of de bisschop de grootste dan wel de kleinste helft der sluizen voor zijn rekening zou nemen, dat was of niet of althans niet duidelijk uitgewezen. De kardinaal bepaalde nu, dat de vier Hollandsche edelen, die bij de afspraak tegenwoordig waren geweest, onder eede zouden verklaren wat er eigenlijk was afgesproken. Weigerden zij, dan zouden de vier geestelijke heeren het doen. Wat zoo werd uitgemaakt, zouden de partijen nakomen. Wij kennen de uitspraak niet en verliezen er ook niet veel bij. Of de bisschop drie dan vier sluizen te betalen kreeg, is ons tamelijk onverschillig. Merkwaardig daarentegen zijn de bepalingen over het schouwen

1) De *Annales Colonienses Maximi* (bij Pertz, XVII, p. 837) schrijven op het jaar 1224: „Eodem anno Cunradus Portuensis episcopus et Sancte Rufine kardinalis a sede apostolica pro utilitate Sancte terre in Theutonium mittitur, et sexta feria post Pentecosten Colonie cum honore suscipitur.” Hij bleef er niet lang, doch keerde er op het eind van het volgend jaar weer terug. De oorkonden onder zijn naam, door Sloet op Januari 1225 gesteld, N°. 479, 481, moeten om deze reden naar het jaar 1226 worden overgebracht (vgl. Bondam, *Charterboek*, blz. 338). „In Natali Domini sequente (zeggen de *Annales*) Cunradus Portuensis episcopus, apostolice sedis legatus, advenit Coloniæ.” Aartsbisschop Engelbert was inmiddels vermoord. — Van een vroegere zending van den bisschop van Portua naar deze streken, in 1210, om het kruis tegen de Albigenzen te preeken, verhaalt Caesarius van Heisterbach, in zijn *Dialogus Miraculorum*, Dist. V, cap. 21.

2) Oorkondenb. van Holland, I, N°. 294.

van het werk. Van vaste heemraden met een schout of dijkgraaf aan het hoofd is nog geen sprake; de vorst zal de schouwers („scrutatores”) zenden die hij wil, en op den tijd die hem goeddunkt, mits veertien dagen vooruit waarschuwend. Ten einde zekerheid te verschaffen voor het betalen van den ban, indien onverhoopt bij den schouw het werk in onvoldoenden staat werd bevonden, zal de bisschop verplicht zijn als zijn vertegenwoordigers vier goede lieden in Holland aan te wijzen, op wie het verschuldigde kan worden verhaald. Uit deze laatste bepaling blijkt, zoo wij er nog aan mochten twifelen, dat de Wendeldijk, waarin de sluizen worden gelegd, en die ons thans voor het eerst verschijnt, op Hollandsch gebied te zoeken is.

Te zoeken. Want over zijn ligging bestaat groot verschil van gevoelen. Om van geleerden van minder gezag niet te spreken, Wagenaar ¹⁾ geloofst, dat de dijk bedoeld is, die langs het IJ van Velzen tot dicht aan Muiden loopt; Meylink ²⁾ zoekt hem aan den kant van het Gooi en in Naardingerland; Bakhuizen van den Brink ³⁾ in de buurt van Zwammerdam. Ik zal mij niet in weerlegging dezer meeningen, die allen mij onjuist schijnen, begeven, maar eenvoudig uiteenzetten wat mij voorkomt de waarheid te zijn. Ik zie niet in, waarom men den Wendeldijk, hier genoemd, zou moeten onderscheiden van den gelijknamigen, die ons in bescheiden van iets later tijd tegenkomt. Zoo vinden wij, in een brief van 1297, door graaf Jan I aan het klooster van Leeuwenhorst geschonken, een uiterdijk van den Wendeldijk groot anderhalve morgen, palende aan land dat het klooster reeds bezit, en dat wel „toter wilen dat men denselven Wendeldijk leghet op sine oude stede” ⁴⁾. De zaak stond dus zoo gesteld: de Wendeldijk was, na een doorbraak, naar binnen verlegd, en het diengtevolge buitengedijkte land (dit beteekent hier uiterdijk), dat heerloos geworden en aan de graaflijkheid vervallen was ⁵⁾, werd aan het klooster geschonken voor zoo lang het buitendijks zou blijven. Op zich zelf is omtrent de ligging van den dijk uit dezen giftbrief nog niets op te maken. Maar wel indien wij hem vergelijken met een nog onuitgegeven brief van eenige jaren later, van 6 Juli 1308, waarin blijkbaar over denzelfden uiterdijk

1) Vaderl. historie, dl. II, blz. 361.

2) Blz. 130.

3) Piscatio, blz. 10.

4) Oorkondenb. van Holland, dl. II, N°. 1007.

5) Vgl. Oorkondenb. van Holland, dl. II, N°. 422, 433.

gehandeld wordt ¹⁾). Graaf Willem de Goede gelast namelijk den baljuw van Rijnland het klooster in het bezit „van den uddijc, also verre als die Grave Jan, daer God die siele of hebben moet, hair gegeven heeft mit sinen openen brieven”, te handhaven tegen een iegelijk, edel of onedel, „uten kercespele ende uten ambochte van Warmonde of anders”. Dus is die Wendeldijk in de buurt van Warmond en denkkelijk aan het Leidsche meer te zoeken. En hij is er ook te vinden. Bij de uitwatering van de Aa in het meer staat op de oudste kaart van Rijnland, van 1615, de „Dijkhoek” vermeld, en op de latere kaart van 1647 heet deze de „Wendeldijk-hoek” ²⁾). De kaarten en de oorkonden zijn dus in volkomen overeenstemming en wettigen het vermoeden, dat de dijk, welks naam in de 17de eeuw nog niet vergeten was, reeds in de 13de heeft bestaan. Dat hij oorspronkelijk nog al uitgestrekt moet geweest zijn, volgt uit den naam, die zooveel als Slingerdijk beteekent ³⁾). De zeven sluizen schijnen in zulk een dijk niet te talrijk.

Mogen wij dus aannemen, dat de Wendeldijk, dien wij ten zuiden van het Leidsche meer met zekerheid hebben geplaatst, dezelfde is over wiens sluizen de bisschop en de graaf hun overeenkomst sloten, dan wordt het ons duidelijk, hoe de bisschop verplicht kan zijn geworden om tot den aanleg en het onderhoud dier sluizen bij te dragen. Door het wegruimen immers van den dam bij Swadenburg stroomde weer onverhinderd de Rijn op Holland af, en, daar zijn mond bij Katwijk verzand en verstopt was, had hij langs de talrijke watergangen, die noordwaarts naar de meren strekten en waarvan de Aa, de Heemswetering, de Does, de Zijl en de Mare de voornaamste zijn, een heenkomen te zoeken. Maar de monden, waaruit deze wateren in het meer liepen, waren even zooveel gaten, waardoor bij noordelijke winden het opgestuwde meerwater het lage land binnendrong. Een

1) Hij wordt vermeld door P. L. Muller in *Regesta Hannonensia*, blz. 26.

2) Toen ik Dee mijn meening omtrent de ligging van den Wendeldijk medeelde en vroeg of hem ooit iets dienaangaande was voorgekomen, toonde hij mij op een geteekende „Hooft-Caerte van Warmont, mette landen van 't Huyssittenhuys tot Leyden, door J. Pietersz. Dow,” ter plaatse waar de andere kaarten den Wendeldijkhoek vermelden, dit opschrift: „Den houck van Aa ende begin van Wendeldijk ofte Houtenclaesdijk.” Deze kaart berust in de collectie Bodel-Nyenhuis op de Akad. Bibliotheek te Leiden.

3) Slingerdijk is de naam van een dijk onder Oosthuizen in West-Friesland (zie G. De Vries, *Dijks- en Molenbestuur*, blz. 17 en elders). — Wendelnisse heette een heerlijkheid in den Zuidhollandschen waard.

dijk met talrijke uitwateringssluizen was daar ter plaatse dringend noodig. En wat was dan billijker dan dat het Sticht, hetwelk er weinig minder dan het graafschap bij gebaat zou zijn, in de kosten bijdroeg?

Wat er aan de klem van dit betoog nog ontbreken mag, kan ik er aan toevoegen uit een oorkonde van iets later tijd, een der oudste die in het archief van Rijnland bewaard zijn gebleven ¹⁾. Zij dagteekent van 1310. Omstreeks dien tijd, zoo vernemen wij, was er veel te doen geweest tusschen den burggraaf van Leiden en de heemraden van Spaarndam over de visscherij van den Wendeldijk. De burggraaf, Hendrik van Cuyk, die zich beroemde al de visscherij van den duinkant af tot Zwammerdam toe van de graaflijkheid in leen te houden ²⁾, achtte zich ook gerechtigd tot de visscherij van den Wendeldijk. De heemraden daarentegen wilden dat daar niet gevischt zou worden. Beide partijen onderwierpen zich aan de uitspraak van den graaf, en deze besliste aldus: dat de heemraden hem als leenheer en den burggraaf als leenbruiker te zamen de som van 400 pd. Holl. zouden uitreiken, waarvoor zij beiden dan „die vischerie van den Wendeldijk voerseit ewelike quite ende vri” zouden schelden „tot sghemeens lants behoef datter bi ende onder ligt.” Hier hebben wij dus met een visscherij te doen, die den naam van den dijk draagt. Ook over haar, haar ligging en gesteltenis, is tusschen de geleerden veel te doen geweest, wat wij voorbij kunnen gaan, omdat het de zaak niet verder heeft gebracht. Bakhuizen van den Brink, die ³⁾ tegen M. de Vries terecht volhoudt, dat die Wendeldijk geen vischwater, maar „een deugdelijke stevige dijk” moet geweest zijn, heeft met dat al niet beproefd te verklaren, hoe een visscherij den naam van dien dijk kon dragen, en evenmin uit welken hoofde het gemeene land, dat onder den dijk lag, voor het afkooopen van het vischrecht aldaar een zoo aanzienlijke som overhad. De verklaring van het een zoowel als van het ander heeft geen bezwaar, indien wij ook dezen Wendeldijk met zijn visscherij gelijk stellen aan

1) Afgedrukt bij Meylink, blz. 322, N°. 4 en N°. 5.

2) In het Tractaat, achter Bakhuizen's Piscatio afgedrukt, blz. 142, lezen wij, dat Phil. v. Wassenaer zich bij den afstand van het burggraafschap, in 1420, de visscherij voorbeheld (bij Meerman, Beleg van Leiden, blz. 391): „Uyt kracht van welcke reservatie aan de heerlijkheit van Wassenaer noch (in 1630) toebehoorende is de visscherij van den duinkant af, streckende door Leyden, tot Swammerdam toe. Vgl. Dienstbouck van J. van Hout. Mscr. pag. mihi 103”.

3) Piscatio, blz. 10.

den Wendeldijk met zijn zeven sluizen. Want niets was van ouds meer gezocht en begeerd dan het bevisschen van sluizen, omdat bij het in- en uitlaten van het water de visch overvloedig en gemakkelijk te vangen was. Natuurlijk leidde dit tot misbruik, tot het openen van de sluis door de visschers ook als het belang van het land het verbood; en van daar ontelbare klachten van dijkbesturen en ingelanden. Uit vele slechts een enkel voorbeeld. In 1381 kwamen de goede lieden van Drechterland zich bij Albrecht van Beieren beklagen, „dat si ende hoer lant grotelicken bescaet ende belast werden mitten sluzen, die men aldaer vische, overmidts den water, dat dieghene inlaten die de sluzen huren ¹⁾.” En om zich tegen soortgelijken overlast te vrijwaren, bedongen de hoogheemraden van Rijnland, toen zij in 1364 van de graaflijkheid het recht kochten om de sluizen te Halfweg aan te leggen, dat deze zouden blijven „sonder eenige vischerie, oock hoeveel sluizen dat men er in leyde.” Zoo hebben wij nu ook de visscherij van den Wendeldijk te verstaan. De graaflijkheid had het recht, dat haar toekwam op het bevisschen van de zeven sluizen in dien dijk ²⁾, aan den burggraaf van Leiden in leen gegeven, en deze maakte er tot schade van het aanliggende land een druk en hinderlijk gebruik van, dat met 400 ƒ eens niet te duur door de ingelanden zal zijn afgekocht.

Mij dunkt, de zaak is thans tot volle klaarheid gebracht. In de 12de en 13de eeuw slingerde zich de Wendeldijk ten zuiden van het Leidsche meer, voorzien van zeven afwateringssluizen, die voor de helft door het graafschap en voor de wederhelft door het Sticht werden onderhouden. Deze waterkeering stond verder in nauw verband tot een andere en oudere, aan de grens van het Sticht gelegen, bij Zwadenburg.

Wenden wij thans den blik naar het zuiden, naar de plaats, waar naderhand Rijnland aan Delfland en Schieland grenst. Daar vinden wij al zeer vroeg een lagen dijk, die soms de Landscheiding, maar meestal de Zijdwinde wordt geheeten. Op de overeenkomst tusschen het tweede gedeelte van den naam Zijdwinde en het eerste gedeelte van den naam Wendeldijk maak ik slechts in het voorbijgaan opmerkzaam. Zij liep, althans in 1394, van de duinzijde benoorden het Haagsche Bosch, waar zij haar

1) Van Mieris, dl. III, blz. 377.

2) De theorie is, dat de visscherij rechtens toekomt aan hem, „die die sluse bekost hevet” (zie het Bescheid uit den tijd van Floris V bij Van Mieris, dl. II, blz. 63^b).

aanvang nam, naar de Vliet, dien zij ter plaatse waar nog de Leidsche dam ligt, doorsneed, en verder over Zoetermeer, Zegwaard, Benthuizen, Hazerswoude, Waddinxveen naar de Gouwe ¹⁾. Haar westelijk deel tusschen het Bosch en Zoetermeer heet in stukken van vroeger en later tijd meer bepaaldelijk de Ovenzijdwinde: een naam, waarmee zij ook wel in haar geheel wordt aangeduid ²⁾. Wanneer zij aangelegd mag zijn en op wiens kosten, blijkt niet. Geen oorkonde gewaagt hiervan. Zooveel weten wij echter, dat zij meer ten voordeele der zuidelijke waterschappen strekte dan ten voordeele van het noordelijke, dewijl de grond noordwaarts opliep, weshalve dan ook niet Rijnland maar Delfland en Schieland met het onderhoud belast waren. In 1324 werd namelijk in dien zin door den graaf beslist. Men schijnt toen al niet meer geweten te hebben, wie den aanleg van het werk allereerst had bekostigd. Dat wijst op hoogen ouderdom; en werkelijk bestaat er reden om aan te nemen, dat zij stellig van vóór 1246 dagteekent. Immers in een koopbrief van dat jaar van het Rijnsburger klooster wordt gewag gemaakt van een stuk leengoed, gelegen „in Ovensidwinde” ³⁾. Daar die naam nergens elders dan ter aangeduide plaatse voorkomt, en het klooster ook

1) Meylink, N°. 189.

2) In 1578 vergunden de Staten in den Leidschendam een kolk te leggen, mits dat de platingen en de sluisdeuren een halven voet hooger zouden zijn „dan den houe-sijdt-winde tegenwoordelijk is” (Van Leeuwen, Handv. van Rijnland, blz. 365). Een eeuw te voren had Philips van Bourgondië aan Haarlem en andere steden toegestaan een nieuwe vaart te delven, „gaende uyten Rijn, dweers deur dat lant tot over Zijdwinde [lees: tot Ovenzijdwinde] toe ende daerdeur voort tot in die Schye” (Handv. van Leyden, blz. 382). Nog een eeuw vroeger lezen wij van „een wateringe, daer die van Waddinxveen in wateren, bi der Overzijdwinde doir” (Graaflijkheids-rekening van 1343, bij Hamaker, dl. II, blz. 30). Op al die plaatsen schijnt de geheele landscheiding den naam te dragen. Bepaaldelijk voor haar westelijk gedeelte komt de naam voor in een keur van Rijnland van 1394 (gedrukt bij Meylink, N°. 189, doch nauwkeuriger bewaard in een register van Rijnland, X, N°. XII): „vant Hagehout tot Oevenzijtwin toe, ende van Oevenzijtwin tot Zoetermeer toe” enz. Ook de Hoogheemraden van Delfland zeggen in 1587, dat „de hoge Zijdwind strekkende is van Wassenaargeest zuytwaert op tot achter die kercke van Berckel” (bij Van Mieris, Besch. van Leyden, blz. 767). — Over de beteekenis van dit „oven” in de samenstelling wil ik geen gissing wagen, maar ik herinner aan Ovendrecht bij Kudelstert (Oorkondenb., dl. I, N°. 574, 594), aan de Ovensloot tusschen Katwoude en den Zeevanck (De Vries, Dijk- en Molenbestuur, blz. 3) en aan Ovesant op Borselen in Zeeland (Smallegange, blz. 742). Dikwerf wordt de naam bedorven. Bij Van Leeuwen (blz. 41) en Van Mieris (dl. II, blz. 576) beveelt Willem III aan de baljuwen van Rijnland en van Delfland, „dat ghy vaert op hoeren Zijtwinde”, en op een andere plaats (bij Van Leeuwen, blz. 114) hooren wij van „oenen Zijtwinde”. Het kan ons niet verwonderen, dat ook vaak het eerste gedeelte van den naam weggelaten, en kortaf de Zijdwinde gezegd wordt.

3) Oorkondenb. van Holl., dl. I, N°. 432.

in die buurt bezittingen had ¹⁾, schijnt de gissing niet gewaagd, dat toen ter tijd de zuidelijke grens van Rijnland reeds bedijkt was. Wij vinden derhalve in de eerste helft der 13de eeuw een tamelijk uitgebreide streek tusschen vier waterkeeringen begrepen, ten westen de duinen, ten noorden den Wendeldijk, ten oosten Zwadenburgerdam, ten zuiden de Zijdwinde.

Van deze vier had de Wendeldijk verreweg het meeste uit te staan. Hij lag blootgesteld aan de kracht van het Leidsche meer, dat door het Haarlemmermeer en het Spaarne met het IJ en de Zuiderzee in verbinding stond. Het kon de aandacht der belanghebbenden en der waterbouwkundigen niet ontgaan, dat een veel geschikter verdedigingslinie te kiezen zou zijn boven de meren, waar reeds een zeedijk langs het IJ ²⁾ bestond, indien men er toe overging om het Spaarne af te dammen ³⁾ en daar de noodige uitwateringssluizen aan te leggen. Achter deze waterkeering, zoo zij stevig gebouwd en zorgvuldig onderhouden werd, zou een veel uitgebreider streek voor overstroming beschut liggen dan die de Wendeldijk beveiligen kon. Geheel Rijnland en een stuk van Kennemerland zouden er door gebaat zijn.

Een zoo groot en in het oog vallend belang was op den duur niet te verzuimen. Als de kunst het maar eens vermocht, zou het werk ongetwijfeld worden ondernomen. Zoo is ook werkelijk geschied. Het juiste tijdstip is ons niet bekend, maar in 1253, in den tijd van koning Willem, vinden wij het Spaarne reeds afgedamd en een nog gewichtiger werk in besprek, het bouwen namelijk van een schutsluis in den dam, ten gerieve van de scheepvaart inzonderheid der stad Haarlem.

In het archief dier stad is de gewichtige oorkonde bewaard gebleven, die zij hoogstwaarschijnlijk ook had uitgelokt. Koning Willem verklaart er bij, dat hij in overleg met de edelen en goede lieden („de communi consilio nobilium, ministerialium ac vasallorum nostrorum in Hollandia, ac aliorum proborum virorum, bonum statum predictae terrae desiderantium”) besloten heeft in den dam bij Spaarndam of daaromtrent, waar het hem goed zal

1) Van Mieris, Beschr. van Leyden, blz. 761.

2) Het IJ wordt genoemd in 1310 (Van Mieris, dl. II, blz. 91^b) en al in den tijd van Floris V: „in die Tye” (Bescheid bij Van Mieris, dl. II, blz. 63^b).

3) Tijdens den oorlog tusschen Willem I en Lodewijk van Loon komen de Kennemers (over de meren) te scheep naar Leiden (Chronicon Egmond. ed. Kluit, p. 202—205). Het Spaarne was dus toen niet afgedamd, tenzij men wil onderstellen (wat ook mogelijk is), dat door de Kennemers de dam werd doorgestoken.

dunken, te laten maken „transmeatum quendam aquarum, qui *spoya* vulgariter appellatur”, een schutsluis dus, van 24 voeten breedte, waar grooter vaartuigen met hun lading gemakkelijk kunnen doorvaren. Tot bestrijding der kosten van aanleg zullen voorloopig alle doorgaande schepen naar een zeker tarief moeten betalen, later alleen de schepen van niet-Hollanders ter bekostiging van het onderhoud ¹).

Nog eer dit besluit ten uitvoer was gelegd, liet de koning zich bewegen om er op terug te komen. Het belang der scheepvaart en der stad Haarlem had het hem ingegeven; het belang van den landbouw en van het platte land van Rijnland verklaarde er zich tegen. Waren uitwateringssluizen onder het beheer van de pachters der visscherij reeds niet zonder gevaar, wat moest dan een schutsluis wel wezen, die ten meesten gerieve der scheepvaart beheerd stond te worden? In het archief van Rijnland berust nog altijd de oorkonde, van slechts twee jaren later dagteekenende dan die aan Haarlem verleend, waarbij de koning verklaart en belooft, dat hij „nullum meatum aquarum sive transitum, qui *spoya* vulgariter nuncupatur,” te Spaarndam zal laten aanleggen buiten voorweten en raad der gemeenelandsheemraden („absque communi consilio illorum communis terrae consiliariorum, qui *hemenraden* vulgariter nuncupantur, videlicet eorum qui nunc sunt et qui pro tempore sunt futuri”). De bedoeling is duidelijk. Zoo er een schutsluis in den dam mocht worden gelegd, zullen de vertegenwoordigers der ingelanden, en niet de voorstanders van de scheepvaart alleen, er toezicht op houden ²).

Wie zijn nu die vertegenwoordigers van het gemeene land, „illi communis terrae consilarii, qui *hemenraden* vulgariter nuncupantur” ³)? En wat hebben wij onder dat gemeene land zelf te verstaan? Daarover bevat de oorkonde nog een bijzonderheid, die ik voorloopig had overgeslagen om ze thans te beter te pas te brengen. Niet slechts dat de graaf belooft geen sluis te Spaarndam te zullen verordenen zonder voorweten van de heemraden; hij voegt er bij: „nec aliquid etiam immutabimus vel faciemus absque consilio eorum circa Spersedam, Sidewinde et

1) De brief is in het Oorkondenb., dl. I, N°. 583 gedrukt, maar naar een slecht afschrift; zie een meer nauwkeurigen tekst achter de eerste uitgave van dit opstel.

2) Ook van deze handvest is de tekst in het Oorkondenb., dl. I, N°. 621, onnauwkeurig en is daarom een betere achter de eerste uitgave van dit opstel geplaatst.

3) Over heemraden van Kennemerland in 1280 vgl. Oorkondenb., dl. II, Nalezing N°. 63.

aggerem marinum, qui *seedic* vulgariter nuncupatur [et] Swadenburgdam". Hij zal dus buiten de heemraden om niets maken of veranderen aan juist die groote werken, waarvan wij er reeds drie als de grenzen van een waterschap hebben leeren kennen, en die alle vier al spoedig als de palen van het heemraadschap van Rijnland worden aangemerkt. Wie kan dan twijfelen, dat het gemeeneland hier genoemd, binnen ongeveer dezelfde grenzen moet begrepen worden?

Er zijn er, zooals ik vroeger reeds aanmerkte, die niettemin twijfelen en meenen dat hier sprake is van een veel engere streek, grenzende aan den IJdijk. Zij houden de Sidewinde voor een binnendijk in die buurt, en werkelijk loopt er daar ter plaatse zoo een, want *zijdwinde* is een naamwoord, dat weinig minder algemeen voorkomt dan het woord dijk zelf ¹⁾. Ik kan echter bewijzen, en zal het zoo straks doen, dat van geen andere zijdwinde, dan die de grens tusschen Rijnland en Delfland uitmaakt, hier gesproken wordt. Ook Zwadenburgerdam zoeken zij aan het IJ, maar zonder den minsten grond, hij is daar niet te vinden; want dat Zwanenburg, bij Halfweg, ooit Zwadenburgerdam zou geheeten hebben, is niets dan een wilde gissing.

Mijns inziens leert de oorkonde, wanneer wij haar woorden in den gewonen zin opvatten, dat reeds in het jaar waaruit zij dagteekent, 1255, de gansche streek, die later het waterschap van Rijnland vormt, als een gemeen land werd aangemerkt, en dat de zorg voor haar waterkeeringen aan een college van heemraden was toevertrouwd, evenals dit later het geval is. Ik acht het verder niet onwaarschijnlijk, dat dit college mettertijd ontstaan is uit de scrutatores, die de graaf aanvankelijk zond om de sluizen in den Wendeldijk te schouwen, en wier gezag als van zelf zich moest uitbreiden ook over de andere werken, die de gemeene waterkeering der streek kwamen voltooiën. Wij zullen zoo straks vernemen, dat inderdaad de sluistochten van den Wendeldijk, evenzeer als de Spaarndam, onder het bijzonder opzicht der latere hoogheemraden van Rijnland stonden. Zoo zou dan het hoogheemraadschap niet zonder reden in koning Willem zijn grondvester eerbiedigen. Men zou alleen kunnen twijfelen,

1) Zijdwinde, ook wel Zijtwiin geheeten, wordt in latijnsche charters overgezet met „agger circuilis" (Oorkondenb., dl. II, N°. 331). Zij is doorgaans lager dan de hoofddijk, die tegen de rivier aanligt. In Tieselineswaard wordt een zijdwinde genoemd, „die wilneer een dijck was" (Van Mieris, dl. II, blz. 295).

of niet reeds vóór hem een van zijn voorgangers den eersten grondslag had gelegd.

Maar tusschen 1255 en 1285 moeten gebeurtenissen hebben plaats gegrepen, die den geleidelijken gang van zaken geweldig hebben gestoord. Een groote, verwoestende doorbraak moet de waterkeering in het noorden hebben vernield. Het is graaf Floris V, die dit in den aanhef van zijn reeds genoemde oorkonde van Maandag na St. Valentijns-dag van het jaar 1286 vermeldt ¹⁾. Hij doet daarin namelijk aan allen kond, dat hij „bi rade onser goeder lieden van onsen lande orlof” heeft „gegeven over te slane een water, hietet die Sparne, daer die wilde ze in vloide ende vele ons lands plach te bedervene”. Het is alsof zelfs de herinnering aan het werk van koning Willem's dagen is uitgewischt. Alsof er nog nooit iets van dien aard had bestaan, wordt op nieuw verordend, dat er in het Spaarne een dam zal worden gelegd. „Desen orlof”, zoo gaat de graaf voort, „hebben wi ghegeven allen denghenen die woonachtig zijn tusschen Ovenzydewinde ende Zwadenborchdam ende dien Zedijc ende dese voergenoemden Sparnedam”. Hier is geen twijfel omtrent de grenzen van het gemeeneland meer mogelijk: de Zijdewinde wordt bij haar eigen naam van Ovenzijdewinde genoemd ²⁾. De zekerheid, die wij dus voor den tijd van graaf Floris verkrijgen, passen wij nu ook met volle recht op de niet zoo duidelijke omschrijving van koning Willem toe. Hetzelfde gemeene land, dat thans de vergunning verwerft om het Spaarne af te dammen, had dertig jaren te voren de belofte ontvangen, dat aan zijn waterkeering niet zonder overleg met zijn heemraden zou worden getornd. Geen wonder dan ook, dat de eene brief zoowel als de andere in het archief van het hoogheemraadschap bewaard is gebleven. Maar terecht schreef toch de oudste overlevering de stichting van het college aan graaf Floris en niet aan diens vader toe. Immers na een geruime poos van stoornis ³⁾ had de graaf in zijn handvest aan het college een vernieuwd en een vaster bestaan gegeven. Voor het eerst vernemen wij nu, dat

1) Ook van deze oorkonde volgt achter de eerste uitgave van dit opstel een nauwkeuriger tekst dan in het Oorkondenboek staat afgedrukt.

2) Van Leeuwen, en die hem naschrijver, hebben „eene Zijtwinde”. Meylink, die aanvankelijk (N°. 162) „onen Zijdewinde” uit een handschrift der Koninkl. Bibl. had overgenomen, herstelde later (blz. 321) de ware lezing uit het oorspronkelijke stuk.

3) In 1284 is er van geen hoogheemraden van Rijnland sprake in de oorkonde Oorkondenb., II, N°. 525.

het uit zeven leden bestaat ¹⁾, die zich door coöptatie voltallig houden. Voor het eerst vinden wij ook verordend, dat nevens hen de baljuw van Rijnland steeds dijkgraaf van het waterschap wezen zal en naar hun wijzing den dijk en de sluizen, die in den dijk liggen, zal schouwen, op zulke boeten, als zij daarop zetten zullen bij hun eed.

Dat juist de baljuw van Rijnland, jure officii, voor altijd tot dijkgraaf wordt bestemd, is een zaak, die onze aandacht wel verdient. Blijkbaar wordt dit aan het gemeeneland als een gunst aangerekend. „Vort so hebben wi (dit zijn 's graven woorden) beloft dengenen, di binnen desen vorghenomden terminen wonen, dat onzen baliu van Rijnlant, so wi so in dien tyden es, desen dijk (enz.) beschouwen sal.” Om al het gewicht dezer bepaling te doen gevoelen, zij mij een korte uitweiding vergund.

Het staat van ouds den landheer vrij aan te wijzen wien hij wil om een waterkeering te schouwen. Hem, als opperhoofd des volks, komt het in de hoogste plaats toe voor het behoud van het land te waken. „Want wy bi niemants onwillicheyte ons lant verloren noch immer ongedijct en willen laten”; met deze machtspreuk wettigt in 1407 Albrecht van Beieren een ingrijpenden maatregel, dien hij in het belang van het dijkwezen noodig keurt ²⁾. Aan den vorst dus en aan wien hij er machtiging toe verleent behoort de schouw. Zoo vinden wij, dat Floris V juist omtrent dezen tijd, in 1287, aan de heemraden van den Lopikerwaard kortaf schrijft: „Wi ombieden u met deser letteren, dat ghi met Henric de Rovere, onsen knape, die wi die scouwe bevolen hebben van Lopikerwaert, scout wanneer dat thit is ende des landes orbare ende hiis begheret” ³⁾. Ook in de oorkonde betreffende den Wendeldijk komt de graaf voor als bevoegd om de scrutatores te kiezen, die hij wil. Dat wij verder ambachtsheeren ontmoeten ⁴⁾, die met de schouw binnen hun gebied erfelijk beleend zijn, is een uitvloeisel van hetzelfde beginsel; en evenzoo dat in de vrije ambachten doorgaans de schout, die een beambte is van de graaflijkheid, nevens de heemraden op den

1) Dit volgt namelijk uit de bepaling, dat de baljuw schouwen zal „met vier heemraden ofte meer”, dat wil zeggen met niet minder dan de helft van het college.

2) Meylink, N°. 201.

3) Oorkondenb. van Holland, II, N°. 628.

4) Vgl. mijn opstel over de Bokels, hiervoor blz. 29—57. Zie ook in Regesta Hannoverensia de oorkonde van 7 December 1327 (blz. 166).

dijk, gelijk in de rechtbank nevens de schepenen, als officier voorkomt. Geheel in overeenstemming hiermee is het ook, dat nevens de meer aanzienlijke heemraden van den Spaarndam een baljuw, die over een gansche streek soortgelijk gezag voert als in een ambacht aan den schout toebehoort, als dijkgraaf optreedt. Maar verwonderen moet het ons daarentegen, dat het de baljuw is van Rijnland en niet die van Kennemerland. Immers de dam met de aangrenzende dijken ligt in Kennemerland en niet in Rijnland.

Men heeft namelijk wel te onderscheiden tusschen het waterschap van Rijnland, dat nu eerst ontstond en aanvankelijk dien naam nog niet voerde, en het oudere baljuwschap. Hoever zich dit laatste eigenlijk noordwaarts en zuidwaarts uitstreckte — de oostelijke en westelijke grenzen zijn het sticht van Utrecht ¹⁾ en de zee — is nog een onzekere zaak, die ik hier, nu zij zich aan onze aandacht opdringt, wil toelichten eer wij met ons onderwerp verder gaan.

In de 17de eeuw verkeerden onze vaderlandsche geleerden over de aloude verdeeling van Holland in kwartieren en over de grenzen van elk dezer in het duister. Als wij den geschiedschrijver Bor mogen gelooven ²⁾, was Paullus Merula voornemens geweest om aan zijn uitgaaf der *Placcaten op het stuk van de Wildernis* een beschrijving van het graafschap te laten voorafgaan, maar liet hij zijn plan bij nader inzien varen, omdat hij uit hetgeen hem Bor mededeelde begreep, dat al zijn voorgangers het mis hadden gehad, en wanhoopte om zelf uit de gebrekkige gegevens, die hem ten dienste stonden, de waarheid op te sporen. Wij, die met zooveel bescheiden te rade kunnen gaan als sedert de dagen van Merula te voorschijn zijn gekomen, wij gevoelen ons beter toegerust, en ik durf dan ook beproeven te doen wat hij ongedaan heeft gelaten.

In de charters van de 14de en 15de eeuw vinden wij de twee landschappen van Holland en Kennemerland te zamen soms korthedshalve aangeduid als het land „tusschen de Maas en de

1) De grens tusschen het Sticht en het Graafschap wordt, doch niet zeer duidelijk, beschreven in het Bescheid uit den tijd van Floris V, dat bij Van Mieris, dl. II, blz. 62 gedrukt staat en daar verkeerdelijk tot het jaar 1306 wordt gebracht. Vgl. ook: Oorkondenboek, I, N°. 91.

2) I, blz. 502.

Zype" ¹⁾). Dat de Maas Noord- van Zuidholland scheidde, is een bekende zaak, en zoover de herinnering reikt is de Zype, of wel de Rekere gelijk men oudtijds ook zeide, de grens van Kennemerland tegen Westfriesland geweest. De uitdrukking „tusschen Maas en Zype" is dus even juist als kort. Voor Noordholland alleen, met uitsluiting van Kennemerland, vinden wij tezelfder tijd een soortgelijke omschrijving in gebruik: „tusschen de Maas en de palen van Kennemerland" ²⁾ of wel: „tusschen de Maas en de Kennemerbeek" ³⁾, waarvoor ook gezegd wordt: „tusschen de Maas en de Hillegommerbeek" ⁴⁾. Uit die verschillende uitdrukkingen zien wij dus, dat de Kennemerbeek dezelfde is als de nog steeds welbekende Hillegommerbeek, en dat deze in de 14de eeuw en later de grens was tusschen Kinhem en Noordholland. Maar was zij het ook reeds in de dagen van Floris V en vroeger? Er bestaat reden om hieraan te twifelen. Het beekje is te smal om de oorspronkelijke grens te zijn tusschen twee pagi of gouwen. Ook vinden wij in de oudste oorkonden een andere uitdrukking: „tusschen de Maas en den Houte" ⁵⁾. Het Haarlemmerhout derhalve scheidt in de dagen van ouds Kinhem af van het land dat naderhand Noordholland heet. Een veel natuurlijker grens ook, maar tevens een die in den loop der tijden noodzakelijk moest veranderen. Naarmate de wildernis aan haar zuidelijken rand ontgonnen werd ⁶⁾, kromp Kennemerland in en zette Holland zich noordwaarts uit. Zoo is het gebeurd, dat zij allengs de Hillegommerbeek bereikten, en daar zijn zij toen voor goed blijven staan. Hoewel het hout nog

1) Het oudste, mij bekende, voorbeeld is van 1287: Oorkondenb., II, N°. 626, 627. Vgl. het Bescheid (van 1282/84), bij Van Mieris, dl. II, blz. 63.

2) Van Mieris, dl. II, blz. 858: „onse duynen te verwaren tusschen de palen van Kennemerlant ende der Masen". 1355.

3) Ib., dl. IV, blz. 450: „die duynmeiryte te bedriven tusschen der Maze ende Kennemerbeek". 1418.

4) Van Mieris, dl. IV, blz. 793: „onse duynmeyer te wesen in den duynen van Noirt Hollant tusschen der Maze ende Hillegommerbeek." 1425.

5) Graaflijkheidsreken. (van 1316) bij Hamaker, I, blz. 13, en elders. Reg. E L. 1, Cas. 1 (Rijksarchief) folio 1: „welc goet leghet in Noerthollant tusschen den Mase ende den Houte". M. Stoke, VIII, blz. 916, spreekt van „al dat lant toten Houte", hetzelfde waarvoor hij vs. 894 „al Nort-Hollant" zegt, en dat hij van „Suut-Hollant" en van „Keenmaerlant" onderscheidt. Zelfs nog in een oorkonde van 9 Juli 1356 (Rotterd. Historiebladen, N°. 82, blz. 118) vinden wij Holland onderscheiden in „bi diser side den Houte van Haerlem" en „an ghin side van den Houte."

6) Wij vinden dat werk omtreeks het midden der 13de eeuw in vollen gang (zie Oorkondenb., I, N°. 479, 496).

gestadig voor de ontginners terugweek, de palen tusschen de twee gewesten zijn niet verder noordwaarts opgeschoven. Van de 14de eeuw af is de beek de grensscheiding gebleven. In de oorkonden van den lateren tijd treffen wij echter nog hier en daar de sporen aan van den vroegeren toestand. In de oudste graaflijkheidsrekening b. v., die bewaard is gebleven, van het jaar 1316, verantwoordt de rentmeester van Noordholland de beden van Hillegom, maar de huur der gerzen in den houte van Hillegom wordt door den rentmeester van Kennemerland verantwoord 1). Zulk een tweeslachtig beheer in een en dezelfde streek zou onbegrijpelijk zijn, indien wij niet in de geleidelijke verplaatsing der grensscheiding een voldoende verklaring er voor vonden. Maar voordat zich de grens begon te verplaatsen, eer nog het rooien der boomen en het ontginnen van de wildernis een aanvang had genomen, hoever zuidwaarts mag zich toen het hout wel hebben uitgestrekt, en waar zal dus bijgevolg van ouds de grens hebben gestaan? Met vertrouwen durf ik hierop antwoorden: de grens liep even ten noorden der ambachten van Noordwijk, Voorhout en Sassenheim. De naam Voorhout, Forenholte, die reeds in een giftbrief van Dirk II aan de abdij van Egmont voorkomt 2), spreekt voor zich zelf. Evenzoo de eigenlijke naam van het dorp, dat wij Noordwijkerhout noemen, maar de tijdgenooten van Floris V Nortich in den houte 3), om het te onderscheiden van het oude Noordwijk, dat buiten het hout lag. Stelliger nog dan deze plaatsnamen spreekt een oorkonde, betreffende het onder Noordwijk gelegen huis met hofstede Boekhorst, uit het jaar 1273. Daarin wordt als oostelijke grens van dat goed een watering of „fossa” genoemd, „quae scindit nemus de Herlem a dicto Boechurst.” Dat het hout hier „nemus de Herlem” heet, is voor ons van beteekenis; het strekt ten bewijze dat het bosch, hetwelk aan Noordwijk paalde, onafgebroken tot bij Haarlem voortliep. Genoeg gronden, dunkt mij — ik zou er anders nog meer kunnen bijvoegen — voor mijn beweren, dat Kinhem voorheen en nog in de dagen van Floris V tot aan de gebogen lijn zich uitstreckte, waarin Noordwijk en Voorhout tegenwoordig nog gelegen zijn.

1) Graaflijkheidsrek., I, blz. 47, II, blz. 235.

2) Oorkondenb., I, N°. 66.

3) Van Mieris, dl. II, blz. 240. (In de rekening van 1316 vinden wij echter ook reeds „te Noortigherhoute”, blz. 47.) — „Die wonen ten Houte ende te Langhevelt” (Graaflijkheidsreken., I, blz. 25, II, blz. 18. Langhevelt strekt zich ten oosten van Noordwijkerhout uit.) — „De pape van den Houte” (Graaflijkheidsreken., I, blz. 67, 225, II, blz. 41).

Getuigt de naam van laatstgenoemd ambacht dus omtrent den toestand van het land in den tijd waarin het ontstond, ook de naam van het andere, Noordwijk, heeft zijn leerzame beteekenis. Het is de wijk of de woonplaats in het noorden. Maar in het noorden waarvan? Mij dunkt, het antwoord volgt van zelf: in het noorden der vlakte, die zich beneden het hout uitstreckte en al in kultuur was gebracht lang voordat de ontginners aan de wildernis de hand sloegen. En waar, vragen wij verder, hield die vlakte op? Ook hier is het een plaatsnaam, die weer het antwoordt geeft: bij Zuidwijk, thans van de kaart verdwenen, maar van ouds een ambacht en een heerlijkheid, die ten westen aan Wassenaar paalde, en in de wandeling Suyck of Tsuyck heette ¹⁾, gelijk Noordwijk Nortik ²⁾. Werkelijk vangt bezuiden de Papenlaan weer een land van duinen en klingen aan, waaraan wij nog de overblijfsels der wildernis bespeuren. Tusschen die twee, het Haarlemmerhout en het Haagsche bosch in, van Voorhout tot Wassenaar en van Noordwijk tot Zuidwijk, hebben wij, zoo ik mij niet bedrieg, een der oudste streken van Holland te erkennen, waar de beschaving haar zetel het eerst zal hebben gevestigd.

Aan de overzij van het Haarlemmermeer ligt Aalsmeer nog in Kennemerland ³⁾. De grens van Rijnland loopt daar ten oosten van het dorp naar de Legmeerdijk en volgt dezen tot dicht bij het westelijk gedeelte van Amsterdam ⁴⁾.

Zoo veel over de noordelijke grens van Noordholland, die meteen de grens van het latere baljuwschap van Rijnland is. In het zuiden, wij hoorden het reeds, wordt het door de Maas begrensd. Oorspronkelijk vormde het als regeeringsgebied een ongesplitst geheel. In het midden der 13de eeuw wordt het nog door een enkelen baljuw, „ballivus totius Hollandiae”, beheerd, die dan een subballivus van Zuidholland onder zich heeft ⁵⁾.

1) Informatie opt stuck der Verpondinghe, blz. 274.

2) Noordwijk luidt in den mond des volks Nortik. Reeds in de oudste oorkonden vinden wij dit geschreven Nordich, waarvan Nordike en Nordika aan de eene zijde, en Nortche, Nortge en Nordge aan de andere zijde schijnen af te komen.

3) Merkwaardig dat Aalsmeer bijdraagt, met de dorpen van Rijnland, tot het onderhoud van de brug te Leiden (Handv. van Leiden, blz. 504; Lams, Privil. en handv. van Kennemerlandt, blz. 252). Toch wordt Aalsmeer onder Kennemerland gerekend (Grafelijkheidsreken., II, blz. 241, 243; Informatie, blz. 59, 631). Bij het bescheid van 1295 (Oorkondenb., II, N°. 913) zijn de baljuwen van Kennemerland en van Rijnland tegenwoordig. In 1284 is de plaats in verval (Ibid., N°. 497).

4) Zie de kaart van Bilhamer.

5) Oorkondenb., I, N°. 555.

Maar weldra is die laatste zelfstandig geworden, en komt er ook een baljuw van Kennemerland te voorschijn ¹⁾. De gestadige uitbreiding der regeeringszorgen maakte blijkbaar de splitsing van den werkkring noodzakelijk. In 1273 ontmoet ons voor het eerst een baljuw tusschen Schie en Gouwe ²⁾ en moeten dus ook reeds de baljuwen van Delfland en van Rijnland ondersteld worden, die kort daarop ook werkelijk in de oorkonden verschijnen. Daarentegen blijft het financiëel beheer in zijn geheel: na als voor is er maar één rentmeester over geheel Noordholland.

De drie baljuwschappen, waarin van nu af Noordholland verdeeld is, grenzen aan elkander op de plaats waar wij reeds de Zijdewinde of Ovenzijdewinde als landscheiding tusschen de waterschappen hebben opgemerkt. Maar daar waar die zijde-winde in de duinen, als verder overbodig, eindigt, loopt het baljuwschap van Rijnland zuidwaarts bewesten Delfland voort tot aan den hoek van Holland ³⁾. De gansche duinstreek, waarin Den Haag, Wateringen, Monster, Naaldwijk, 's Gravenzande, De Lier liggen, behoort er toe ⁴⁾. Een vreemde indeeling op het eerste aanzien! Wat mag er de oorzaak van zijn? Ik vermoed, dat zij in veel oudere toestanden wortelt. Wij ontmoeten namelijk reeds in een oorkonde van 985 een streek, waarschijnlijk een onderdeel van een gouw, „inter duo flumina quae vocantur Liora et Hisla” ⁵⁾, en nu liggen juist tusschen die grenzen de beide baljuwschappen van Delfland en Schieland in. IJsel of Gouwe maakt hier weinig verschil; en dat de westelijke grens van het baljuwschap van Delfland waarlijk den loop van de Lier volgde, is meer dan waarschijnlijk. Met zekerheid is het niet te bewijzen, want door vergraving en inpoldering is de bedding van dat eens aanzienlijke water zoo goed als onkenbaar geworden. Maar ik heb toch een grond voor mijn vermoeden, die mij voldoende toeschijnt. Wij mogen aannemen, dat het riviertje langs het dorp, dat zijn naam draagt, zal hebben gevloeid, en als waarschijnlijk onderstellen, dat mettertijd het dorp zich langs de beide oevers zal hebben

1) Oorkondenb., dl. I, N°. 599, dl. II, N°. 132.

2) Ib., dl. II, N°. 250.

3) Vgl. Tegenw. Staat, dl. XVI, blz. 470.

4) De Fremery toont in De Navorscher, 1889, blz. 149, aan, dat de parochie Monster oorspronkelijk zeer uitgestrekt was, van de Maas langs de zee tot aan de noordelijke grens der (latere) parochie van 's Gravenhage; en hij vermoedt, dat landwaarts in Monster oudtijds aan De Lier paalde. Als hij recht heeft, zou dus de geheele zuidelijke uit-hoek van Rijnland tot Monster hebben behoord.

5) Oorkondenb., I, N°. 64.

uitgebreid. Welnu, in 1514 verklaart de dorpsregeering aan de commissarissen, die met de informatie op het stuk der verponding waren belast, op de vraag naar het bedrag van het morgengeld, dat haar ingezetenen alle jaar moeten opbrengen: „dat zy te gelden hadden d'een helft in Rijnlant ende dander in Delflant” ¹⁾. In gelijken zin getuigt de pastoor, dat het meerendeel zijner parochianen woont in Delfland. Geeft dit geen grond aan het vermoeden, dat de Lier eens de grensscheiding was tusschen de beide baljuwschappen, en dat dus Rijnland het gansche Noord-Holland omvatte, met uitzondering slechts van de streek „inter Liora et Hisla”, die van ouds op zich zelf had gestaan ²⁾? Het vasthouden aan al wat van oude herkomst is, zoo eigen aan de middeleeuwen, heeft dan naderhand, toen de Lier, ten gevolge der inpoldering aan den Maaskant, haar beteekenis reeds verloren

1) Informatie, blz. 264.

2) Waarschijnlijk werd in den vroegsten tijd die streek niet tot Noord-, maar tot Zuidholland gerekend. Althans in de kerkelijke indeeling was het zoo, en deze behoudt doorgaans den alouden toestand het langst. In de lijsten der parochiën, die de tienden hadden betaald, welke ten behoeve van den kruistocht omstreeks het jaar 1270 werden geheven, komen Sconrelo, Vlardinghen, Cralingen, Blesewic, Sevenhusen, Scie, Hildighersbergh, Ketel, Roderise — allen tusschen de Lier en den IJssel gelegen — onder het dekanaat van Zuidholland voor (zie de lijsten, uitgegeven in de Kronijk van het Histor. Genootsch., dl. XIII, blz. 173 vlg.). Merkwaardig is het, dat volgens deze zelfde lijsten in het graafschap, zooals Floris V het toen bezat, slechts drie dekanaten zijn, dezelfde die ook in een oorkonde van den Domproost van 1204 worden genoemd: Rijnlant (ook wel Noordhollant geheeten), Kermerlant en Suythollant. Op latere lijsten (gelijk op die, bij Matthaeus, Ad Anonymum de Reb. Ultraj., p. 210, uit het begin der 15de eeuw) worden daar nog drie andere dekanaten bijgevoegd, waarvan de graven het grondgebied intusschen hadden verworven: Amstellant, Gooi en Westlingelant. Vooral de toevoeging van het laatste verdient onze aandacht. Wie de Westlingi zijn, leert ons Menco, in zijn kroniek (Werken van het Hist. Gen., N°. 4), blz. 207: „Frisones extremi versus occidentem, qui dicuntur Westlingi.” Hun land is dus Westfriesland, waarvan wij ook wisten, dat het van ouds een afzonderlijk dekanaat uitmaakte (zie Oorkondenb., dl. I, N°. 115). De naam van Westlingen en Westlingenland is natuurlijk van de stamgenooten aan de oostzijde van de Zuiderzee afkomstig, en van dezen door de Stichtische geestelijkheid overgenomen. Naar het mij voorkomt, heldert deze kerkelijke indeeling allerbest de twee gewichtige oorkonden op (dl. I, N°. 86, 87), waarbij keizer Hendrik IV aan de kerk van Utrecht in de eerste plaats teruggeeft wat haar door vroegere graven van Holland ontweerdigd heette te zijn, en verder schenkt wat dezen rechtmatig hadden bezeten. Aan het Sticht ontweerdigd was voornamelijk „comitatus omnis in Hollant”; rechtmatig bezeten door de graven was „comitatus omnis in Westlinge [zoo verbeter ik met Van den Bergh het Westlinge der afschriften, waarmee wij ons behelpen moeten] et circa oras Rheni,” dat zal zijn Kennemerland en Rijnland: vgl. de uitdrukking „pagi circumiacentes Rheno,” in Annales Egmondani, p. 90, 91; Chron. Egmond., p. 190, 196. — Naderhand vormen Schieland en Delfland een eigen dekanaat, van Zuidholland afgezonderd: zie Bucherius, Belgium Romanum Catholicum et civile, lib. XX, c. 12.

had, bij de verdeeling in baljuwschappen nog de aloude grenscheiding doen volgen.

Na deze noodige uitweiding begrijpen wij eerst goed, wat het te beduiden heeft, dat de baljuw van Rijnland in de handvest van Floris V voor altijd tot dijkgraaf wordt aangesteld nevens de heemraden van den Spaarndam, zoover buiten zijn eigen gebied en binnen het gebied van een anderen baljuw. Indien het na mijn gansche betoog nog bewijs behoefde, zou deze omstandigheid ontegenzeggelijk bewijzen, dat het gemeene land, waaraan het overslaan van het Spaarne werd vergund en dat door zijn dijkgraaf en heemraden vertegenwoordigd werd, niet maar een smalle strook in Kennemerland besloeg, maar, boven en behalve Kennemerland ten zuiden van den dam, bijna gansch Rijnland omvatte. Ik zeg bijna gansch Rijnland; want dat zuidelijke gedeelte in de duinen bewesten Delfland, waarover wij zoo even uitweidden, werd niet op den duur aan het waterschap gelaten, maar er van afgescheiden en met Delfland vereenigd, sedert dit op zijn beurt tot een zelfstandig heemraadschap, naar het voorbeeld van dat van Spaarndam, verheven was ¹⁾. Het heeft nog lange jaren geduurd, eer de oneigenlijke benaming van het heemraadschap van Rijnland den oorspronkelijken en veel juisteren van het heemraadschap van den Spaarndam ²⁾

1) Wanneer het hoogheemraadschap van Delft gesticht of ontstaan is, schijnt niet met zekerheid uit te maken. De handvest, uit Van Mieris in het Oorkondenb. (dl. II, N°. 739) overgenomen, komt mij verdacht voor. Er bestaat niets van dan een afschrift in het oudste Privilegieboek van Delfland, dat volgens Soutendam, naar het schrift te oordeelen, van de 15de eeuw kan zijn en door brand en vocht geleden heeft en op sommige plaatsen (o. a. in het jaartal van het onderschrift van deze handvest) onleesbaar is geworden. In een oud register op het Rijksarchief, E. L. I Cas. C, vond ik f°. 9 het volgende aangeeteekend: „Item hevet miin here ghegheven bi zire letteren den hiemraden van Delfland, bi rade siere goede luden ende siere truver mannen, datselve recht dat die heemraders van Sparendamme hebben ende langhe tijd van ons ende van onsen ouderen ghehad hebben. Ghegheven Tordrecht den donredagh na onser Vrouwen dach in Septembri int jaer van xix. Ende so wilc tiid miin here wil, so sellen hem diese hiemraders dese brief voirscreven wedergeven.” Deze laatste, tijdelijke, voorwaarde ontbreekt in het afschrift, door Van Mieris, dl. II, blz. 217 gevolgd. Overigens dient vergeleken de latere brief, van 31 Mei 1386, bij Van Mieris, dl. III, blz. 441.

2) Alle oudere brieven noemen den heemraad „van Sparendam.” Eerst na 1360 komt de benaming van heemraad van Rijnland nevens de oudere meer en meer in zwang: zie Meylink, N°. 175/6. Opmerkelijk is het, dat Albrecht in 1361 „den heemraet van Rijnlant geloeft te houden alle hantvesten ende privilegien, die sy hebben van onse voorouders, roerende van den hiemraetscap van Sparendam” (Meylink, N°. 174). Hoe men er toe gekomen is den naam van Rijnland te gebruiken, kan blijken uit 's graven

voor goed heeft verdrongen. Dat dit allengs geschiedde, lag echter in den aard der zaak.

Laat ons thans nagaan welke de plichten en rechten zijn, die onze oorkonde aan den dijkgraaf met zijn heemraden toekent. Hun zorg strekt zich uit vooreerst over den aan te leggen dam met zijn sluizen, en verder over den omedijk van den lande en den schinkeldijk met al hun toebehooren. Van de sluizen wordt slechts terloops gesproken, zoodat wij niet eens te weten komen, of het in de gewone beteekenis van het woord slechts uitwatering-sluizen zullen wezen, dan of er ook een spui of schutsluis onder zijn zal, zooals er een tijdens koning Willem was voorgenomen. Veel maakt dit ook niet uit; want, of zij nu reeds terstond of enkele jaren later is verordend, de schutsluis is gemaakt en bestond althans zoo vroeg als 1305¹⁾. De hoofdzaak is, dat het toezicht op de sluizen aan de heemraden, en niet aan de stad Haarlem²⁾, werd toegewezen. Zij waren het, die het schutgeld inden van de doorvarende schuiten. Hun ten gevalle bevestigde Willem de Goede in 1316 hetzelfde tarief, dat in 1253 koning Willem voor die van Haarlem had vastgesteld, en zooals de handvest van den koning in het archief der stad bewaard is gebleven, zoo die van den lateren graaf in het archief van Rijnland³⁾. Ook het visschen bij de sluizen, waarop zich de graaf het recht voorbehoudt, wordt zoo geregeld als het belang der waterkeering vereischt. „Ende in die slusen”, wordt gezegd, „nochte voor die slusen sal men niet visschen, ensi ten uitganghe van dien watere”. Er wordt bijgevoegd: „die vischerie sal die vornomde baliu verhuren bi rade onser boden”, en werkelijk vinden wij, dat de rentmeester van Noordholland, die weldra het financiëele beheer van de boden overneemt, de pacht „van de vischerie in Sparendamme” (hoewel in Kennemerland gelegen) aan den graaf verantwoordt, terwijl de rentmeester van Kennemerland daarentegen „de sciptolne te Sparendamme”, die van lang voor

zeggen betreffende Oevenzijdwinde, van 1324 (Meylink, blz. 325, 7°), waarin „onsen ghemeenen welboren hiemraad, beyde van Rijnland ende van Delfland,” genoemd worden: aan de waterschappen van Delfland en Schieland beantwoordde het waterschap van Rijnland wel zoo juist als dat van den Spaarndam.

1) Alphab. Regist. op het Arch. van Rijnl., blz. 237; Gevers van Endegeest, I, blz. 4.

2) Omstreeks 1344 moet er tusschen de heemraden en de stad Haarlem een twist over het verpachten van het spuigeld gerezen zijn, waarvan wij het rechte niet weten. Zie het bevelschrift van den graaf bij Van Mieris, dl. II, blz. 682.

3) Daaruit afgedrukt bij Meylink, blz. 324, 6°.

het leggen van den dam dagteekende, nog steeds blijft verpachten ¹⁾).

Wat wij te verstaan hebben onder den Scinkeldijk, die nevens den Spaarndam onder het bewind der heemraden wordt gesteld, is niet twijfelachtig. Wel is het woord een algemeen en geen bijzonder naamwoord, even als zijdwinde en wendelijk, maar wij weten over welke dijken de schouw der heemraden zich vroeger en later uitstreckte (o. a. uit een brief van 1415), namelijk „van Spaernewouderdijk streckende tot Velzerambacht ende Schoterambacht” en wij vinden daar ter plaatse hem ook onder den opgegeven naam, tusschen Velzerlaan en Spaarndam ²⁾). Minder duidelijk is het, wat met „den omedijk van den lande” bedoeld wordt. Afgaande op ons hedendaagsch spraakgebruik, zijn wij geneigd te denken aan den ringdijk, die het gansche waterschap omsluit; en werkelijk komt het woord in dien zin reeds in oude stukken voor ³⁾). Maar het komt ook voor in veel enger beteekenis, in uitdrukkingen als deze: „alle dijken ende omedijken om den Rijn”; „zij zullen houden den dijk ende den omedijk”; „den omedijk van den nieuwen weg onder Zoeterwoude”, enz. Naar analogie van dit gebruik, in oorkonden insgelijks Rijnland betreffende, hel ik over tot de meening, dat hier met omedijk bedoeld wordt de nog te maken dijk, die den dam in aansluiting aan de reeds bestaande zeedijken brengen zal. In geen geval zou ik mij op dit woord durven beroepen ten bewijze, dat de werkkring der heemraden zich krachtens deze handvest toen reeds over al de grensdijken van het gemeeneland heeft uitgestrekt, hoewel ik dit op zichzelf verre van onwaarschijnlijk acht. In 1324 althans vinden wij hen met de heemraden van Delfland in twist over het onderhoud van de Ovenzijdwinde ⁴⁾). Toen ter tijd omvatte hun zorg dus reeds buiten twijfel den ganschen ringdijk.

In de aangehaalde oorkonde en in menige andere voeren zij den titel van Welgeboren Heemraad. Deze vereischte van edele geboorte wordt in onze handvest van Floris V aan de nieuwe

1) Graaflijkheidsreken., dl. I, blz. 24, 67 en dl. I, blz. 73.

2) Informatie enz., blz. 57.

3) Zoo b. v. „den omedijk ende den geheelen ring van Rijnland”, bij Meylink, blz. 305. In een aantekening in een oud register van Rijnland vond ik al in 1432 het woord in denzelfden zin gebruikt: „hoe die van Amsterdam den omedieic van Rijnlant door hadden gestoken”.

4) Meylink, blz. 325, 7°.

heemraden niet gesteld. Doch vreemd is het zeker niet, dat zij in acht werd genomen. De aard van hun gezag, dat zich over alle gegoeden in het gemeeneland, over edele zoowel als onedele, uitstreckte, noopte er wel toe. Bij de gewone heemraden daarentegen, de kroosheemraden, gelijk men later zeide, in de verschillende ambachten placht men niet zoo nauw te zien. In de oudste keur van Zeeland ¹⁾ vinden wij reeds geschreven: „Nec scultetus nec scabinus debet esse nisi nobilis et bene natus, nisi scabini de aggere”. De dijkschepenen zijn in Zeeland dezelfden als die in Holland kroosheemraden heeten ²⁾. Hun ambt is niet zoo aanzienlijk dat men er de gewone huislieden van zou uitsluiten. Ook behoefde men er zoovele, dat de stand der welgeborenen niet toereikend zou geweest zijn om het noodige getal te leveren.

Dit in het voorbijgaan. Keeren wij tot het bedrijf der heemraden terug. Driemaal 's jaars, op aangewezen termijnen, zal de dijkgraaf met hen of althans met vier hunner, dat is met de meerderheid, de dijken en sluizen, waarover zij gesteld zijn, schouwen op de gebruikelijke wijs, en de dijkplichtigen, die in gebreke bevonden worden, bekeuren en des noods met panding tot hun plicht dwingen. Hieromtrent wordt niets bijzonders voorgeschreven, en heb ik ook niets op te merken. Maar opmerkelijk is het, hoe gering nog de macht is, die aan de heemraden wordt toegekend. Crimineele rechtspraak wordt hun niet gegund. „Ghe-viele oock”, zoo spreekt de graaf, „dat imant kraft dede aen desen vornoemden dije ofte ane die sluze, die daerin ligghen, ofte ane dien omdije, dat sellen wi houden ane sijn lijf ende ane sijn goet, ende also berechten dats hem een ander hoede”. Meer dan den schuldige bij den graaf aan te klagen vermogen zij dus nog niet; hem voor zich te roepen en te vonnissen gaat hun macht nog te buiten. Welk een verschil met hun latere uitgebreide bevoegdheid!

Hoe zij den dam met zijn sluizen aanleggen zullen en hoe zij aan het geld zullen komen, daartoe benoodigd, wordt in de handvest niet besproken. Meylink is van oordeel, dat niet de heemraden maar de naastgelegen ambachten daarvoor te zorgen zullen gehad hebben. Maar dit is kwalijk aan te nemen. De

1) Oorkondenb., dl. II, N°. 40, § 40; vgl. § 113.

2) In Kennemerland noemt men ze ook schepenen. Zoo zegt b. v. Jacoba in haar handvest van 11 April 1426: „die scepenen van onsen lande aldaer, die heemraden op dien dijk sijn” (Van Santen, blz. 40).

vergunning om het Spaarne over te slaan en dam en sluizen te bouwen wordt gegeven aan „allen denghenen die woonachtig zijn tusschen Ovenzijdewinde” enz.; al dezelfden zullen dus ook tot de kosten van het werk hebben moeten bijdragen. De fout van Meylink vloeit voort uit zijn verwarring van onderhoud met aanleg ¹⁾. Het onderhoud, het gewone onderhoud namelijk, komt naar dijkrecht voor rekening der aangrenzende hofsteden; niet alzoo de eerste bouw ²⁾. Onze handvest is met dit beginsel ook in overeenstemming. „Vort willen wi”, spreekt de graaf, „dat alle dieghene, die hofsteden aennemen op den dam bi onsen baliu ende bi onsen bode, dat si dien dijc verwaren op hare vrese ende op hare scade, after dien dat sine aneghenaemt hebben”. Dus voor het onderhoud van den dam en de dijken hebben diegenen te zorgen, die nadat deze zijn gelegd, vrijwillig de hofsteden aannemen, die de baljuw en de bode (later door den rentmeester vervangen) op deze voorwaarde zullen uitgeven. Wat de sluizen, of althans wat de schutsluis aangaat, wij hebben reeds vernomen, dat de scheepvaart de kosten van aanleg, en de vreemde vaartuigen vervolgens de kosten van onderhoud zullen hebben te vergoeden. De heemraden, die dat schutgeld ontvangen of verpachten voor gemeenelandsrekening ³⁾, hebben dus ook naar alle waarschijnlijkheid den bouw bekostigd

1) Schade door buitengewonen watersnood aangericht moet insgelijks gezamenhand hersteld worden: zie Oorkondenb., dl. II, N°. 248, 331, 630, en Van Mieris, dl. II, blz. 333.

2) Vgl. Van Mieris, dl. II, blz. 381.

3) De oudste vermelding van de voorwaarden, waarop het schutgeld verpacht werd, die ik in een register van Rijnland (X, N°. XII, f°. 2—3) aantrof, luidt aldus: „Opten Meydach int jaer ons Heren 1407 verhuerden die hyemraet van Riinlant die spoey van Sparendam twee jair lanc, ingaende opten Meydach ende wtgaende opten Meydach, in deser voirwaerden. So wie datse huyert dat hy sal geven enen engelschen nobel voor ii of ander payment hore wairde. Ende dat gelt sel men betalen van beyde jaren opten Meydach naestcomende. Ende so wie dese spoeye voirs. huert, die selre borgen voir setten, dair den hyemraden mede genoecht. Item so wye die spoeye voirs. huert, die en sel voir die sonne noch na die sonne niet scutten dan costumelic is. Item so en moeten niet meer veynoets wesen die die spoeye huiren dan twe man. Ende hier setten die hiemraet op te wincoep en te ridsoen 7 , den clerck 40 sc. [in een ander M.S. keurboek: 10 sc.], den seven hiemraeds knechten elc 10 sc. payments als voirs. is. Item en moet men niet meer nemen te scutgelde dan enen ouden vlaemschen grote, of payment hoire wairde, van scepen die by dagh doirvaren, wtgeset scepen die by nacht doirmoeten ende ventengoet geladen hebben, die sullen dubbelt gelt geven, ten wair of dair een scip alleen wair, dair mogen zy of nemen 3 groet voirs. ende niet meer. Ende in storm of in onweder en moet men niet scutten”. Van de betaling van het schutgeld waren de Kennemers vrijgesteld, volgens de handvest van Jacoba, bij Van Santen, blz. 43.

uit een gemeenelandsbeurs. Maar hierop komen wij later terug.

Van een opperbewind der Welgeboren Heemraden over de ambachtsheemraden of kroosheemraden, binnen de vier palen van het gemeeneland, is vooralsnog geen sprake. Van een naschouw en wat daarmee samenhangt staat geen woord in de handvesten te lezen. Meylink heeft volkomen gelijk, als hij uit dien hoofde hun ook alle aanspraak op den titel van hoogheemraden ontzegt ¹⁾. Ook moeten wij dien geleerde toestemmen, dat vóór het jaar 1427 geen voorrechtsbrief, geen handvest hun zulk een opperbestuur heeft toegekend. Maar hij gaat mijns inziens te ver met te meenen, dat dewijl de handvesten zwijgen, het recht ook niet bestaan kan hebben en niet kan zijn uitgeoefend. Hij beziet de zaken al te uitsluitend met de oogen van een jurist; hij zoekt een wettelijken grondslag voor al wat zich als een recht voordoet, en schijnt niet te begrijpen, dat een recht allengs ontstaat, wanneer een algemeen gevoelde behoefte tot gedurige uitzetting der bevoegdheid noopt, onder toestemming of berusting althans dergenen, dien het aangaat. De handvest van 1427 heeft niet, zooals Meylink beweert, nieuwe rechten verleend, maar slechts willen regelen wat in zwang was, en algemeen willen maken wat doorgaans plaats had. Met andere woorden het recht, dat in den loop der 14de eeuw uit de maatschappelijke behoeften was voortgesprongen, werd door Philips van Bourgondië in 1427 erkend en in zijn handvest juist dan het in gebruik was omschreven. De handvest is van het hoogste belang, omdat zij leert welk recht toen ter tijd bestond; maar hoe dit mettertijd was ontstaan, moet ons de geschiedenis zeggen, of — gelijk helaas het geval is — te raden geven. Laat ons beproeven, in hoever wij het uit de schrale berichten, die tot ons zijn gekomen, kunnen opmaken.

Het eerst komt ons bij ons onderzoek een belangrijke oorkonde te stude, waarvan ik reeds gesproken heb, die over de visscherij van den Wendeldijk, van 1310, en dus uit het eerste tijdvak

1) Het eerst wordt hun die titel gegeven in een brief van Aelbrecht van 1394 (Meylink, N°. 188), waarin „onse hooge heemraet van Rijnlant” ook werkelijk als zoodanig optreedt tegenover den nederheemraad van Nieucoop. Vervolgens meermalen, hoewel nog niet doorgaans: zie de stukken bij Meylink, N°. 196, 217 enz. Maar wanneer wij bedenken, dat de heemraad van het waterschap van Woerden, dat naar het voorbeeld van Rijnland was ingericht, reeds jaren te voren, in 1376, den titel van Hooft-heemraden voert (Meylink, N°. 182), dan begrijpen wij, dat er uit het niet vroeger voorkomen van den titel niet besloten mag worden tot het niet vroeger bestaan van de bevoegdheid, er door uitgedrukt. Zie Van Mieris, dl. II, blz. 244: „dese grote hemerade, die den waerd ommescouwen zullen”.

der geschiedenis van het waterschap dagteekenende. De heemraden hadden, naar luid van dit stuk, de visscherij van den burggraaf van Leiden voor het gemeeneland afgekocht ¹⁾. Wat had nu die visscherij daar ter plaatse met de zorg voor den Spaarndam en zijn sluizen te maken, of zelfs met de zorg voor den omdijk van het land, waartoe de handvest van Floris V den werkkring der heemraden bepaalde? Blijkt er niet uit, dat de bevoegdheid der heemraden toen reeds geacht werd zich verder uit te strekken dan de handvest van Floris inhield? Wij hebben het gezien: de Wendeldijk had in een vroeger tijdvak tot de waterkeering van het gemeeneland behoord, en wij hebben het vermoeden niet kunnen afwijzen, dat uit een college van heemraden, hetwelk vroeger over die oude waterkeering gesteld was geweest, de heemraden van den lateren Spaarndam waren voortgekomen. Welnu, dit verklaart meteen hun bemoeiing in 1310 met de afwatering door de sluizen van den Wendeldijk. Bovendien verklaart het een zonderlinge en anders onverklaarbare anomalie. Nog in veel later tijd schouwen de hoogheemraden, nevens den Spaarndam en wat daarbij behoort, ook bij uitzondering de Doeswetering, in de nabijheid van den Wendeldijk. Een brief van 1413 maakt het eerst ons hierop opmerkzaam. Hij betreft het aanleggen van nieuwe sluizen in den Zeedijk voor gemeenelandsrekening, bij den Heiligenweg in de buurt van Amsterdam, en zegt: „Van dese sluysen ende sluystochten ende waterganc voorn. sal onse baljuw van Rijnlant dijkgrave wesen ende die met onsen heemraet mogen bescouwen, in alre manieren als hy Spaarndamme ende Doesweteringe pleegt te bescouwen” ²⁾. De Doeswetering wordt hier korthedshalve genoemd, in plaats van het geheele stroomgebied, waarvan zij de voornaamste sprank is. In de oudste uitgaaf der keuren van het waterschap, van 1596, en in alle volgende vinden wij den schouw, die insgelijks kortaf de Doesschouw pleegt te heeten, voluit genoemd: „de schouwe van de Maren, Poel, Leede, Does ende Zijl”, dus juist van al de tochten, die op den alouden Wendeldijk uitliepen. Een nieuw en afdoend bewijs voor mijn meening, dat de Wendeldijk, over welks sluizen de graaf en de bisschop in 1226 hun verdrag sloten, een der waterkeeringen van het gemeeneland van Rijnland moet ge-

1) Over de visscherijen, die aan Leiden toebehoorden ten noorden van den Rijn, zie Van Leeuwen, Beschr. van Leyden, blz. 153. Zij hangen samen met Rijnland's vischrecht, naar het schijnt.

2) Meylink, N°. 209.

weest zijn, voordat het Spaarne werd afgedamd. Maar thans wensch ik de aandacht op iets anders te vestigen. Het doel, waarmee de heemraden het visschen aan de sluizen afkochten, was, wij zagen het, te voorkomen dat de visschers in hun belang water uit het meer lieten instroomen. Dit doel was met den afkoop te bereiken. Maar er was nog een ander en grooter nadeel, dat de visscherij in de binnenwateren aan de afwatering van het land placht te berokkenen. De affloop naar de sluizen werd op een tal van plaatsen gestremd door het vischwant, dat in de stroomen geplaatst of gehangen placht te worden. Daartegen vermocht de bevoegdheid der heemraden, zoo beperkt als zij nog was, geen maatregelen te nemen. Zij deden derhalve bij deze gelegenheid een beroep op de macht van den graaf, en niet te vergeefs. Willem de Goede was hun goedgunstig, en in dezelfde handvest, waarbij hij de overeenkomst met den burggraaf van Leiden bekrachtigde, vaardigde hij een gebod uit, dat voor het waterschap van bijzonder groot gewicht was. Ik wil de eigen woorden, waarin het vervat werd, aanhalen. „Voert soe wijsden onse heemraden voirs., voor ons ende voor vele onser mannen in een vonnisse, des hem gevraghet was van onsen wegen, al settouwe, al hangtouwe, daer men mede visschet, ende alle waterkeringhe ute allen wateren binnen den vier marken van hare heemraetscip, ende niemant daerbinnen te visschen sonder met trectouwe ende met drifttouwe ¹⁾ (wtghenomen de Sijlbrugghe ende de Maernbrugghe, daer visschers haer touwe wel aen hanghen moghen), ende wijsden, waer yement die hiertieghe ende hierover dede, dat hi verboert hadde tieghens elken heemrader voers. 10 Holl., ende tieghens ons alsoevele alse tieghens alle de heemraders; ende [wy] ghebieden onsen baliu, soe wie hi es off wesen sal in de tijt, dat soe wie de boeten vorseit in sine baliuscap verboert, dat hi se hem offneme sonder verdrach ende utepande; ende willen narenstelike ende ghebieden allen onsen baeliuwen ende rechters, die sijn of wesen sullen binnen den marken vorseit, dat si dat vorseide gebod ende vonnisse van onsen weghe houden ende doen houden sonder verbrec ende der boeten niemant en verdraghen, want si bi rechte ende bi vonnisse ende om oerbaer ende bate ons ende ons gemeens lants van Noerthollant gheleit ende gheboden sijn”. In tweeërlei opzicht

1) Het verbod was volstrekt niet zonder voorbeeld: vgl. in Oorkondenb., dl. II, N°. 847 een soortgelijk voor het water van den Lopikerwaard.

komt mij deze aanschrijving van den graaf belangrijk voor. Vooreerst omdat zij in een duidelijk voorbeeld toont, hoe onvermijdelijk de zorg der heemraden zich moest uitbreiden. Zij hadden te zorgen dat de sluizen, waardoor het binnenwater naar buiten vloei- de, in bruikbaren staat verkeerden. Maar wat hielp het, of die sluizen al voor haar doel geschikt waren, indien het water verhinderd werd af te vloeien naar de sluizen? En wie zouden waken, dat het daarin niet werd belemmerd, tenzij de heemraden? Doch om er voor te kunnen waken moesten dezen toezicht houden, niet slechts over de buitendijken, waartoe hun bedrijf oorspronkelijk bepaald was, maar over het geheele binnenland bovendien, over de sluistochten, de wateringen, de bruggen en wat niet al. Van het een kwamen zij als van zelf tot het ander. Bij gemis aan bescheiden uit dien tijd der wording en ontwikkeling kunnen wij den gang van zaken niet van stap tot stap volgen; maar het geval, dat wij beschouwen, leert ons in een voorbeeld, hoe het noodzakelijk moet gebeurd zijn. Niet minder opmerkelijk is de wijs, waarop de verbodsbepaling werd vastgesteld. Ook zij kenmerkt den tijd van overgang. In later dagen zouden de heemraden met den dijkgraaf eenvoudig een keur hebben gemaakt, waarbij het zetten en hangen van vischwant in de wateringen op een geldboete verboden werd. Inderdaad staan keuren van die strekking in de gedrukte keurboeken van Rijnland te lezen. Maar zoover hadden in 1310 de heemraden het nog niet gebracht, dat zij andere keuren leggen mochten dan die de gesteltenis der dijken betroffen. Aan den graaf was het voorbehouden, bevelen van algemeene strekking als die over het vischwant te geven; en voorheen zou hij dan ook zonder veel omstandigheden dus hebben gedaan. Maar thans, nu er een college van Welgeboren Heemraden voor het gemeeneland bestaat, volgt hij een middenweg. Zeker, het bevel gaat van hem uit en ontleent van hem zijn bindende kracht, maar een vonnis van de heemraden is er aan voorafgegaan. Zij wijzen, misschien naar aanleiding van een of ander misdrijf, misschien ook niet ¹⁾, al het hinderlijke vischtuig uit de binnenwateren van het gemeeneland, en de graaf, voor wien nevens zijn mannen het geding is gevoerd, bekrachtigt het vonnis en gebiedt zijn baljuwen en rechters het

1) Tot opheldering van de toedracht dezer zaak kan een ander soortgelijk geding, tusschen de welgeboren lieden en de huislieden van Kennemerland (bij Van Mieris, dl. II, blz. 48), met vrucht vergeleken worden. Zie nog een ander: Oorkondenboek, dl. I, N°. 537.

ten uitvoer te leggen en te doen leggen. Zijn baljuwen en zijn rechters beveelt hij dit, want de dijkgraaf mist nog evenzeer zijn latere bevoegdheid om de vonnissen der heemraden uit te voeren, als de heemraden het recht om aan hun vonnissen den vorm en de kracht van een algemeen bindende keur te geven. Maar tot het verkrijgen van de eene bevoegdheid zoowel als van de andere leidt de middenweg, dien wij thans zien inslaan, onvermijdelijk. Ook in dit opzicht kunnen wij bij gebrek aan bescheiden den trapsgewijzen voortgang niet volgen. Maar hier aanschouwen wij den eersten stap op den weg, aan welks einde wij na verloop van een halve eeuw en dijkgraaf en heemraden met hun volle bevoegdheid aantreffen. In 1361 voor het eerst vinden wij, in een handvest van Albrecht den Ruwaard, de erkenning van het intusschen geworden recht der gewoonte. „Soo wat sy keuren”, zegt de vorst, „by hoeren eede omme 's gemeens lands oerbaer, dat vast ende stade te blyven, also zede ende costume hiertoe geweest heeft”.

Maar ik zou den tijd vooruit gaan loopen. En ik heb nog een groot werk te vermelden, dat de heemraden in 1330 ondernamen. In Juli van dat jaar, acht dagen na Sinte Martini translatio, keurden zij, volgens een aantekening in het oudste der bewaard gebleven registers, „enen diic, loopende van Swammerdam tot Catwic ant hoge van den sande, 5 roede voete hoge ende 5 breet, 2 voet van den wtcant liggende, ende opgaende an beyde side scoudwiis” ¹⁾. Van een bevel of machtiging van den graaf om dus te keuren wordt geen gewag gemaakt. Evenwel moeten wij zoo iets bijna noodzakelijk onderstellen. Zonder dit zou immers het kostbare werk door de ingelanden wel niet zijn volvoerd.

Wat het gewenscht, wat het noodig maakte den zuidelijken weg langs den Rijn te hoogen en tot een dijk aan te leggen, waren

1) Gevers van Endegeest (I, blz. 113) gewaagt van een keur, betreffende den Rijndijk, van 1330, „op perkament in Rijnlands archief voorhanden”. Moet dit beteekenen, dat de keur afzonderlijk op een vel perkament geschreven nog voorhanden is? Te vergeefs werd zij gezocht in de loket Rijndijk 1330—1375 (Catal. van het Archief, blz. 195). Maar in het Perkamenten register, X, N°. XII, f°. 1 v°. leest men: „Anno Dni. 1330 achte daghe na Sinte Maertini Translatio coirden die hyemraders van Riinlant enen diic, loopende van Swamerdam tot Catwiic ant hoge van den sande buten dair of viif roede voete hoge en 5 breet, 2 voet van den wtcant leggende ende opgaende an beyde siden scoudwiis”. En f°. 8: „Anno domini (14)25 op Sinte Jans dach Nativitas coirden die diicgrave mitten hogen hiemraet, dat die Riindiick twee roede voeten van de walle leggen sal. Ende sal beneden breet wesen 9 voete ende boven 6 roede voeten. Ende sal hoge wten water wesen 7 [?] voete. Ende dese Riindiick sal gemaect wesen voir onser liever Vrouwen dach Assumptio ende sal men scouwen den anderen dagen dairna.”

de overstromingen, die sedert 1321 tengevolge van het herhaaldelijk doorbreken van den dijk bij Vreeswijk (bij Nieuwervaart, zei men toen ter tijd) jaar op jaar de Rijnstreek teisterden. Bij den Procurator kunnen wij de treurige beschrijving er van lezen ¹⁾. Van de tweede doorbraak, in den zomer van 1322, sprekende, zegt hij: „cuius horrore non solum Trajectensium confinio luctus perpenditur, verum etiam quibusdam terminis Hollandiae taedium triplicatur, nam satum destruitur, pecus arvo pellitur et prostruendis aggeribus in Suadeburghedam et alibi expansae laboribus effunduntur, nec dicere sufficit quanto timore quantoque periculo tota Noordhollandia infestatur” etc. Gelukkig voor het graafschap, dat het toen ter tijd in Willem den Goede een wijs en machtig vorst bezat, die uit den rampspoed van het oogenblik de aanleiding nam tot maatregelen van blijvend nut. Het trof ook gelukkig, dat niet lang te voren, in 1317, de dood van bisschop Guy het land van Woerden aan Holland had doen vervallen ²⁾. De oprichting van het gelijknamige waterschap, vrij naar het voorbeeld van Rijnland gevolgd, in het jaar 1322, was daardoor mogelijk geworden ³⁾. Onder de rechten, waarmee die nieuwe heemraden werden toegerust ⁴⁾, treft onze aandacht inzonderheid de toezegging: „soo wat koeren dat sy leggen, soo wat vonnisse dat sy wysen, dat sullen wy vaste ende stade houden”. Geen twijfel, of wat hun dus uitdrukkelijk werd vergund, was door zeden en costumen ook reeds aan het college van Rijnland toegekend. Beide waterschappen moesten thans samenwerken, om den linker Rijn-dijk te verhoogen en te verzwaren. Doch ook de medewerking van het Sticht werd daartoe vereischt. Wij weten uit den Procurator, hoeveel moeite zich de bisschop heeft gegeven om er de vijf kapittelen, waarvan er vier aanvankelijk tegenstribbelden, toe over te halen. Het werd het eind van 1323, eer allen toe-

1) Matthaeus, *Analecta*, t. II, p. 586 sq.

2) Bisschop Guy stierf op het laatst van Mei 1317. Volgens Beka werden toen Woerden en Amstelland weér door Willem III aan zich genomen en baljuws aangesteld (ed. Buchelius, p. 109). In November 1316 spreekt de bisschop inderdaad nog van Amstelland als onder zijn beheer: Van Mieris, dl. II, blz. 177. Bij Van Mieris, dl. II, blz. 189, vindt men reeds een schrijven van Willem III van 10 October 1317 aan „haren Gheryt van Heemskerke, onsen bailju van Aemstelrelant, ende haren Jacob van Moerdrecht, onsen bailju van Woerden.”

3) Van Mieris, dl. II, blz. 289. De oprichting van het waterschap van Woerden schijnt een eerste gevolg van de doorbraak van den Lekdijk in den winter van 1321/22 geweest te zijn.

4) Van Mieris, dl. II, blz. 289.

gaven en den brief der heemraden van den Lekdijk bezegelden ¹⁾. Zoo kwam allengs het groote en heilzame werk tot stand; wanneer het, voor zooveel Rijnland aangaat, voltooid is, kunnen wij echter niet bepalen. Door den Rijndijk werd van toen af het waterschap in twee helften verdeeld ²⁾. Bij een doorbraak van den Spaarndam of den Zeedijk langs het IJ liep sedert het zuiden minder gevaar. In zekeren zin kan die nieuwe dijk gezegd worden den ouden Wendeldijk vervangen te hebben; en ik vermoed dan ook, dat het verval van dezen inderdaad van toen af zal dagteekenen. Het nadeel immers, dat een dijk langs het Leidsche meer, met enkel afwateringsluizen voorzien, aan de scheepvaart moet hebben toegebracht, werd door het voordeel, dat de landbouw er uit trok, niet langer opgewogen, sedert de Rijndijk de gansche zuidelijke helft van het waterschap doeltreffender kwam beveiligen.

Hoe dit zij, wij kunnen er niet aan twifelen, dat de waterkeering, en vooral ook de waterafvoer, in dit tijdvak nog veel te wenschen hebben overgelaten, en dat de laag gelegen gronden veelal onderliepen en drassig bleven. Naarmate de maatschappij zich ontwikkelde, de welvaart toenam, de bevolking vermeerderde, en tengevolge van dit alles de grond in waarde steeg, moesten de heemraden meer en meer op een verbeterde afwatering bedacht worden, en tevens in steeds ruimer mate de middelen tot hun beschikking krijgen, die zij voor den aanleg van nieuwe werken of de verbetering der bestaande zouden behoeven. Bij gebrek aan bescheiden alweer blijft veel van wat hierover is voorgevallen voor ons verborgen. Maar zooveel blijkt toch, dat omstreeks 1360, toen het onder het ruwaardschap van Albrecht den lande bijzonder wel ging, bij de heeren van Rijnland veel te doen is geweest om tot een ruimere afwatering te geraken. Het voornaamste, wat zij met dat doel ondernamen, was het aanleggen van nieuwe sluizen in den Zeedijk, ver van Sparendam, namelijk te Halfweg tusschen Amsterdam en Haarlem. Een paar oorkonden, dit werk betreffende, van het jaar 1364, zijn gelukkig in het archief van Rijnland bewaard gebleven. De eene is een

1) Van Mieris, dl. II, blz. 333. De dubbele lezing in afschriften van de oorkonde, door Van Mieris aangeteekend, bevestigt het verhaal van den Procurator.

2) „Rijnlanders van de zuidzijde” zijn dus zij, die ten zuiden van den Rijndijk wonen, niet, zoals G. De Vries meende, de ingezetenen van het baljuwschap van Rijnland, in tegenstelling van die van het baljuwschap van Kennemerland (zie Versl. en Meded. Kon. Acad. van Wetensch., 3e Reeks, dl. III blz. 11).

quitanantie van den ruwaard voor 1500 gouden schilden, die aan zijn tesorier van wege de heemraden zijn betaald. De andere is de handvest, die hij voor dien prijs aan het heemraadschap heeft verleend ¹⁾). Hij vergunt er bij „onsen lieven ende getrouwen luyden van Rijnlant ende alle diegene die tot Spaarndam mede wtwateren”, dat hun welgeboren heemraden in den Zeedijk langs het IJ, daar waar zij dit het nuttigste zullen oordeelen, sluizen zullen mogen leggen, en die zoo noodig weer verleggen, en ze steeds keuren en schouwen zonder iemands tegenspraak. Verder, dat de watering, die naar de nieuwe sluizen voert, „nimmermeer vaert wesen en sal mit scepinge groot noch cleyn, maar altoos blyven sal tot uytgange, sonder eenige visscherie, oock hoeveel sluysen dat men daarin leyde, noch geenrehande overtoom noch overslagh aldaer te wesen mit eenigen goede”. Uitsluitend derhalve voor de afwatering zal het nieuwe werk mogen dienen; de belangen van scheepvaart en handel zullen er noch door gebaat noch door geschaad mogen worden. Haarlem blijft onverkort in het voordeel van zijn ligging, en de tol van den graaf loopt geen gevaar van door den handel te worden ontweken. Dat de voorgenomen sluizen toen ter tijd werkelijk ook gebouwd zijn, kunnen wij, alweer bij gebrek aan berichten, niet verzekeren. Maar wij vinden ze later, ten getale van drie, op de bedoelde plaats aanwezig, en de overlevering stelt haar aanleg bij deze gelegenheid. Reden om aan de juistheid hiervan te twijfelen bestaat er ook niet ²⁾).

Met het ondernemen van dit vrij kostbare werk hangen, naar het schijnt, de overeenkomsten van financiëelen aard samen, die de heemraden in ditzelfde en in het voorafgaande jaar met de ingelanden van Woerden en van het Sticht, benoorden en bezuiden den Rijn, aangingen en door den graaf en den bisschop lieten bekrachtigen ³⁾). Zij dienen zoowel tot regeling der weerzijdsche verhouding voor het vervolg als tot vereffening van achterstallige schuld. Om haar wel te verstaan moeten wij onderstellen, dat, sedert de sluizen in den Wendeldijk, die voor de helft ten laste van het Sticht, waaronder Woerden toen nog behoorde, gestaan hadden, als voortaan overbodig niet langer meer onderhouden werden, — dat sedert dien tijd de ingelanden

1) Meylink, N°. 180.

2) In 1434 is door de heemraden aan die van Sparenwoude vergund nog een sluis in den dijk te leggen int Hofambacht (Arch. Rijnland, Reg. X, N°. XII).

3) Meylink, N°. 176 en vlg.

van beide streken waren blijven voortgaan met hun water op Rijnland te loozen en door de sluizen van Spaarndam te laten wegvloeien, zonder iets bij te dragen in de kosten, die de heemraden aan het onderhoud besteedden. Dat was in strijd met het dijkrecht, volgens hetwelk allen die mee uitwaterden ook mee moesten betalen ¹⁾. De heemraden, op dit verzuim opmerkzaam geworden, dreigden dan ook thans met afdamming der uitwateringstochten van die ambachten, die in gebreke bleven, en dwongen zoodoende tot de overeenkomsten, waarvan ik sprak. Een deel der ingelanden bezuiden de rivier scheidde bij deze gelegenheid voor goed uit het waterschap van Rijnland, om voortaan op den IJsel uit te wateren, gelijk het al begonnen was te doen; de overige en alle benoorden de rivier gelegen bleven hun water in den Rijn loozen, onder verplichting om dan ook gezamenlijk twee sluizen in den Spaarndam aan te leggen en te onderhouden, hetgeen zij ook zijn nagekomen. Met vijf grooten Vlaamsch van den morgen zouden zij, die in het waterschap bleven, meteen al hun achterstal kwijten, en de overigen, die er uit scheidden, met het dubbele bedrag.

Opmerkelijk in deze overeenkomsten schijnt mij bovenal de wijs, waarop die van Woerden en het Sticht het hunne tot de uitwatering zullen bijdragen: niet door het betalen van een jaarlijkschen omslag en uitkeering aan de Heemraden, maar door een paar afzonderlijke sluizen voor hun rekening te nemen. Dat was toen ter tijd nog de algemeene regel. Elke streek, die op zich zelf een geheel uitmaakt, elk ambacht, elke polder, weet wat voor werk zij te onderhouden heeft, en is verplicht te zorgen, dat dit op den schouwdag zich in behoorlijken staat bevindt, op gevaar af van anders door de heemraden bekeurd en door den dijkgraaf vervolgd te worden, die ten laatste het gebrek bij aanbesteding doet herstellen en de kosten daarvan bij inpanding op al haar roerend en onroerend goed tweeschat verhaalt. Zoo heeft elke sluis te Spaarndam — behalve de schutsluis, misschien — elke sluis te Halfweg, elke roede gemeenen dijks haar dienstplichtigen, die voor haar zorgen moeten, onder opzicht der hoogheemraden natuurlijk, die zelf niet werken maar toezien dat een ieder zijn dijkplichten vervult.

Dit is de theorie, die nog een eeuw later door de heemraden als hun richtsnoer bij de praktijk wordt voorgewend. Maar in

1) Meylink, N°. 241, blz. 238.

meer dan één geval waren zij ongetwijfeld door de omstandigheden gedwongen geworden er van af te wijken, al wilden zij dit ook niet erkennen. De gelegenheid, waarbij zij er toe kwamen om hun theorie te ontvouwen, was deze. In 1443 hadden hen een burgemeester van Haarlem en een burgemeester van Leiden, uit naam hunner steden, bij den stadhouder en de raden van Holland aangeklaagd wegens verschillende misbruiken, en inzonderheid wegens het niet doen van rekening en verantwoording, waartoe een privilegie, vele jaren te voren aan Haarlem verleend, hen scheen te verplichten. Beide partijen dienden haar dingtalen, haar repliek en dupliek bij het Hof in, en deze voor ons zeer leerzame stukken zijn in een der oudste registers van Rijnland gelukkig bewaard gebleven ¹). Ziehier, op welke gronden de heemraden zich onverplicht verklaren tot het doen van rekening, aan wien ook. „Want die hiemraden”, zeggen zij, „geen ontfangers noch ommesetters en zijn van eenigen morgengelde, dat ergent in eenigen ambochte geset off gegadert wort, van wat stucken dattet oock sy, van dijcken, sluysen, spuyen, heulen of wateringen, dan hoir penninckgelt alleen, ende dat doen die ambochtbewairrers in allen ambochten, die by den gemeenten ende niet by den hiemraden geset ende gekoert worden; ende sy oock van genen wercken niet wt en geven. So en mogen sy geen reeckeninge doen van eenich morgengelt off ommesettinge, noch oock sculdich en sijn te doen; . . . ende men sal oick niet vinden, dat die ambochtbewairrers den hiemraden ergent yet rekenen gegeven, dan hoir penninckgelt voirs. alleen”. Het overige van de dingtaal zal ons eerst later te pas komen. Volgens de verklaring der heemraden hebben zij dus geen verantwoording te doen, aan wien ook, omdat zij niets te verantwoorden hebben. Zij ontvangen niet en zij geven niet uit, zij houden slechts toezicht op hen, die in de ambachten morgengeld ontvangen en aan dijkwerk besteden. In de hoofdtrekken zal deze voorstelling wel juist zijn. Ook weten de burgemeesters er niet veel tegen in te brengen, al toonen zij zich volstrekt niet overtuigd. „Al ist”, zeggen zij, „dat die hiemraden scriven, dat sy ontfanghers noch ommesetters en sijn ende oick niet wt en geven, sy sijn doch dat een ende all, ende men van genen saken niet doen en mach noch en doet, tensi wt hem ende bi hem”. In die dagen zonder publiciteit moest het hun wel aan de juiste kennis

1) Register, X, N°. XII. Ook in A, N°. 18. (Afdrukt achter de 1^e uitgave van dit opstel.)

van het bedrijf der heemraden ontbreken. Zooveel wisten zij, dat dezen in het waterschap veel meer te beteekenen hadden dan zij voorgaven, doch het hun met de stukken bewijzen konden zij niet. Wij, die althans enkele bescheiden uit het archief der heeren voor ons hebben, wij gevoelen ons tot eenige aanwijzing ten minste in staat. Wij kunnen den heemraden voorrekenen, dat zij wel degelijk ontvingen en uitgaven en er een eigen beurs op nahielden, al hieven zij onder gewone omstandigheden ook geen morgengeld. Waar bleef, om iets te noemen, de pacht van de schutsluis in den Spaarndam? waar zulke buitengewone inkomsten als de 5 en de 10 grooten Vlaamsch op den morgen, die de ingelanden van Woerden en van het Sticht hadden opgebracht? En van welk geld, aan den anderen kant, hadden zij voormaals de sluis te Spaarndam en nu weer de sluizen van Halfweg gebouwd? Hoe waren zij voorheen aan de 400 ƒ Holl. gekomen, waarmee zij de visscherij van den Wendeldijk hadden afgekocht, en hoe nu weer aan de 1500 gouden schilden, die zij den ruwaard voor zijn handvest van de sluizen te Halfweg hadden vereerd? Een en ander veronderstelt ten stelligste eigen financiën; en, wat ook de heemraden daartegen mogen inbrengen, wij kunnen nauwlijks twijfelen, of nu en dan, bij bijzondere gelegenheden, hebben zij voor de algemeene kosten van het waterschap een morgengeld over het geheele gemeeneland door de ambachtsbewaarders geheven of doen heffen. Wij hebben van hun handelen een sprekend voorbeeld uit het jaar 1413. Omstreeks dien tijd gingen de heemraden om met het plan om nog weer in den zeedijk langs het IJ nieuwe sluizen te leggen, en wel in de buurt van Amsterdam bij den Heiligen weg. Er is aan dat plan geen uitvoering gegeven, doch dit doet niet ter zake. De vergunning, die zij er toe behoefden, hadden zij alvast van den graaf, toen ter tijd Willem VI, verworven ¹⁾, natuurlijk alweer voor een vereering in klinkende munt. Ook nog andere onkosten hadden zij gemaakt. Het kwam er nu op aan het noodige geld tot kwijting van een en ander bijeen te brengen. Dit ging echter niet gemakkelijk. De graaf zelf kwam er ten laatste aan te pas; en ziehier nu wat deze bij zijn brief van den 11^{den} November 1413 ²⁾ aan „alle onse goede luyden overal in der scouwe van Sparendam geseten” te verstaan geeft. Hij herinnert

1) Meylink, N°. 209 en vlg.

2) Meylink, N°. 213.

hun, „hoe onse hooge heemraet van Rijnlant by onse consent een waterscap heeft doen maecken by onse stede van Amsterdam [zoover was het eigenlijk nog niet met de zaak]... , daer dieselve onse heemrade een ommeslach om gedaen hebben by onsen bevele, ende hebben op elcke morgen geset drie leeuwen ¹⁾ om den cost ende oncost, die daerom gedaen is, mede te betalen. Ende want onse heemrade voorn. gelooft hebben alle diegene, die eenich gelt aen den voors. waterscap gebreecken mogen, dat sy hem voldoen sullen tusschen dit [den 11^{den} November, den datum des briefs] ende Kersavont toecomende, so ontbieden wy alle onse goede lieden voirs., die in den voorn. schouw gelant sijn ende elcken byzonder, dat sy hem besaten te betalen van elcken morgen lants aldaer drie leeuwen, als voors. is, ende dat leveren onse heemrader rentmeester voirs., Jan van der Woude, binnen den heyligen dagen van Kersavont naestcomende, tot sulcker stede als Jan van der Woude hunlieden dat weten sal laten". Volgen de gewone bedreigingen tegen de onwilligen, dat de baljuw het verschuldigde voor hen zal uitleggen, om dat dan tweeschat aan gelde of vierschat aan pande weer van hen in te winnen enz. In Februari daaraanvolgend schijnt het noodig het bevel nog eens te herhalen, „want wy verstaen hebben", zegt de graaf ²⁾, „datter sommige personen sijn onwillich dat voorn. gelt te geven"; daarom gelast hij „alle onse baljuwen, scouten, boden, rechteren ende dienaren... mit sonderlinge ernste, waert datter an der scouwe van Rijnlant eenich ambochtbewairrers, off andere die daertoe geset sijn dat voors. morgengelt te gaderen, by of voor u quame ende u bewijsden eenige personen, die dat-selve morgengelt niet betalen en wouden off dat se hoir lant daer-voor lieten leggen, ... dat gy dan op die onwillige van onsen wege dat gelt wtlegget" enz. Wij vernemen hier, wat in den vroegeren brief niet stond uitgedrukt, dat het de ambachtsbewaarders sijn, die voor den rentmeester overal het morgengeld gaderen, zooals wij de heemraden in hun dingtaal jegens de steden reeds hebben hooren betuigen. Wij vernemen tevens in het voorbijgaan, dat de heffing ook dienen moest „om sulck gelt, als ons onse lant voorn. sculdich is, daermede te betalen". Dat laat-

1) De leeuw is een kleine zilveren munt, ter waarde van $\frac{1}{4}$ van een groot, door graaf Willem juist omstreeks dezen tijd geslagen, ten einde de ganzen van den bisschop van Utrecht uit de wandeling te verdringen (Van Mieris, dl. IV, blz. 258; Van der Chijs, Munten van Holl. en Zeel., blz. 315).

2) Meylink, N°. 216.

ste verklaart genoegzaam, waarom het graaflijk gezag in dezen den heemraden zoo krachtig bijstaat. Voor ons is echter thans het gewichtigste, dat duidelijk blijkt, hoe omstreeks 1413 de heemraden een rentmeester nevens zich hebben ¹⁾, en, wel niet jaarlijks of doorgaans, maar toch nu en dan een morgengeld over het gemeeneland heffen en door de ambachtsbewaarders laten gaderen. Hun dijkgraaf, die tevens de baljuw is in het grootste deel van het waterschap, staat hun hierbij ten dienste om de onwilligen te vervolgen en te executeeren.

Wij kennen de toenmalige toestanden en gebruiken genoeg om ons nu ook te kunnen voorstellen, hoe het bij zulk een omzetting toeging. Elk ambacht stond op de rol van het hoogheemraadschap voor een zeker getal morgens aangeschreven. Elk ambacht had verder zijn bijzondere schotvangers of ambachtsbewaarders of waarslieden — onder verschillende namen dezelfde beambten — die de gewone morgengelden van hun bijzonder waterschap of nederheemraadschap plachten te innen. Dat was al wat de hoogheemraden behoefden. Zij hadden nu slechts uit te rekenen, hoeveel elke morgen betalen moest om het bedrag, dat zij voor het gemeeneland noodig achtten, bijeen te brengen, en naar dien maatstaf sloegen zij vervolgens elk ambacht voor een zekere som aan. Voor die som waren nu de ambachtsbewaarders aansprakelijk; met hen en niet met de ingelanden, elk voor zich, hadden de hoogheemraden te maken ²⁾. Dit vereenvoudigde de zaak bijzonder, maar zeker niet ten voordeele der belastingschuldigen, want ook die tusschenpersonen zorgden dat zij er wel bij voeren. Behalve de vaste percenten, die zij voor hun moeite mochten aftrekken, meestal den 40sten penning, waren zij gewoon, als zij er kans toe zagen, meer morgens lands te belasten dan waarop het ambacht ter rolle stond, en dat meerdere niet te verantwoorden. De heemraden van hun kant hadden er belang bij zulk misbruik door de vingers te zien, ten einde de ambachts-

1) Het laat zich aanzien, alsof een der hoogheemraden met het rentmeesterschap bekleed was. Ik vond namelijk in een keur van 1457 bepaald, dat, als de dijkgraaf wegblijft van den schouw, hem als zoodanig vervangen zal „diegene die den rentmeester is van hunlieden” (X, N°. XII). Zeker is het, dat Jan van der Woude, die in 1413 als rentmeester genoemd wordt, ons in 1407 als een der heemraden voorkomt (Meylink, N°. 204, 213).

2) In de eerste uitgaaf der keuren van Rijnland, van 1596, is een geheel hoofdstuk gewijd aan het collecteeren der morgengelden. De meeste bepalingen er van zijn zeker overoud, ook komen zij met het gewone dijkrecht overeen, en daarom acht ik het niet noodig er nog opzettelijk over uit te weiden.

bewaarders te gretiger te maken om voor hen te gaderen.

Van den vroegsten tijd af hadden de hoogheemraden buitendien de medewerking dier plaatselijke ontvangers van noode gehad om hun salaris, het zoogenoemde penninggeld, voor hen op te halen. In hun antwoord op de klachten van de steden beweerden de heemraden, dat de ambachtsbewaarders hun geen morgengeld hoegenaamd uitreikten „dan hair penninckgelt alleen”. In haar repliek lieten de steden dit punt niet onopgemerkt, en dit noopte weer de heemraden op hun beurt, om er in hun dupliek op terug te komen en zich wat duidelijker uit te drukken. Zij verklaarden toen: „dat sy hair penninckgelt ontfaen gelijk als hair voirsaten ende sy tot hiertoe gedaen hebben. Des nyemant die contrarie mitter waerheyt daerof bewysen sal. Ende sy ontfangen up dese tijt min dan hair voirsaten gedaen hebben, als men dat mit oude boecken van 70 jaren [her] wel bewysen mach; . . . ende en hebben oock geen hantveste van den penninckgelt dan hair oude besit ende haercomen, daerup die heemraetschap van Rijnlant van graaf Floris nederwaert geregiert is geweest” enz. Mogen wij hen gelooven, dan is dus van de vestiging van het heemraedschap af hun salaris steeds naar de morgentalen opgebracht, en zal dan ook bij gevolg de rol, waarop elk ambacht met zijn aantal morgens voorkwam, toen reeds hebben bestaan ¹⁾. Als dat waar is, en het is waarschijnlijk genoeg, dan zal het ook van den vroegsten tijd af gemakkelijk zijn gevallen voor eenig werk, welks nut voor het gemeeneland algemeen werd erkend, het noodige geld te heffen; het behoefde slechts omgeslagen te worden over de ambachten naar den maatstaf van het penninggeld. Zoo begrijpen wij de vestiging van het heemraedschap eerst goed, en krijgen wij oog op de wijze, waarop de kostbare werken van gemeene waterkeering tot stand gebracht en verbeterd zullen zijn.

1) De oudste bepaling omtrent het invorderen van het penninggeld, die ik in de registers van Rijnland heb opgemerkt, dagteekent juist uit den tijd, toen de hoogheemraden met de steden in proces lagen. In 1444, op St. Pieter ad Cathedram, bevelen de heemraden, ten overstaan van den dijkgraaf, allen ambachtsbewaarders het penninggeld, als behoorlijk is, tusschen dit en Meidag aanstaande om te slaan en te gaderen. „Des doe die ambachtsbewaarders dingenden an den diicgrave, ofte yemant waer die onwillich wair sijn penninckgelt te betalen, hoe si dat voirt souden ingegrigen; also dat die diicgrave des vonnis vragede; des hem gewijst wort, dat die diicgrave dat sculdich wair voor den onwillige wt te leggen ende na den ouden rechte ende costumen dat weder inwinnen, tweescatte an gelde of vierscatte an pande; des die diicgrave verder vonnis vragede, of hi siin gelt wtleyde, binnen wat dage hi dat weder inwinnen soude; des hem doe gewijst wordt, binnen viertien dagen” (X, N°. XII).

Het penninggeld bedroeg denkelijk toen reeds, toen het proces tusschen de heemraden en de steden gevoerd werd, evenals later, twee penningen op de morgen, het dubbele waarschijnlijk van het oorspronkelijke bedrag, gelijk de naam dat schijnt aan te duiden. Behalve dit en hun aandeel in de boeten genoten de heemraden geen vergoeding voor hun bedrijf, geen vacatiën ¹⁾, geen reisen en verblijfkosten. Er moesten nog eeuwen voorbijgaan, eer de post van hoogheemraad het vette en begeerlijke ambt zou worden, dat het tijdens de Republiek is geweest.

Van meer belang is het op te merken, hoe deze financiëele verhouding tusschen hoogheemraden en beambten der ambachten tot een nauwere betrekking tusschen beiden noodzakelijk leiden moest. Om iets te noemen, bij geschillen tusschen de ingelanden, die het morgengeld te betalen hadden, en de ambachtsbewaarders, die het gaderden, waren de heemraden het naaste gezag, waarop partijen zich beroepen konden. Daaruit is allengs een gebruik ontstaan, waarop de heemraden in hun dingtaal tegen de steden roem dragen. „Tis een gewoonte”, zeggen zij, „want die heemraden den lande verbonden sijn mit eede, dat sy om dat lant ende lantgenooten te besorgen, als eenige ambachten eenige wercken hebben doen maken, dair sy morgenghelt om setten moeten, dat sy die settinge plegen te oversien ende wairvoor dat gelt gegadert sal worden, om, offer yet onredelick in den ambachtbewaairers rekeninge wair, dat te corrigeren; wairom dat sy billijck genen ondanck maar danck verdienen” ²⁾. Dat zulk een toezicht op de omzetting over de ingelanden der ambachten niet overbodig kan geweest zijn, behoeft, nadat ik op enkele misbruiken, die daarbij niet zeldzaam voorkwamen, opmerkzaam heb gemaakt, geen verder betoog. Toen de hoogheemraden begonnen het zich aan te matigen — wanneer dat geweest mag zijn, is niet te berekenen — zullen zij daarbij natuurlijk gesteund zijn geworden door de ingelanden, die de behoefte aan een betere contrôle ondervonden. Of zij wilden of niet, wegens dien aandrang zullen de ambachtbewaarders zich wel aan het toezicht der hoogheemraden hebben moeten onderwerpen.

1) De hoogheemraad, die van den schouw wegbleef, verbeurde een boete, die hem van zijn penninggeld gekort werd. „Als men dat pennincgelt betalen (versta: uitdeelen) sal, so sal men een yegelijck, die in gebreke is geweest, soveel corten als si verbuert sullen hebben”.

2) In 1448 keuren de heemraden, „dat voirtaen alle de ambochts-bewarers hoir rekeningen leveren sullen in de heemraden handen tusschen Bamisse en Allerheiligen” (Arch. van Rijnland, Register X, N°. XII).

Evenzoo zullen de nederheemraden, die met den dorpschout nevens zich de waterkeering der bijzondere ambachten en den aankleve van dien te schouwen hadden, zich hebben moeten onderwerpen aan een naschouw van hoogheemraden, die wij een schouw in hooger beroep zouden mogen noemen. In welke gevallen en over welk soort van werken deze moest worden gedoogd, is tusschen de hoogere en lagere machten voortdurend een punt van geschil gebleven. Als beginsel geldt, dat slechts die dijken, wateringen, wegen, bruggen aan de naschouw onderhevig zijn, bij wier behoorlijken staat het gemeeneland meer of min belang heeft; met dien verstande evenwel, dat, zoo de nederheemraden ergens verzuimen werken te schouwen en in orde te houden, die tot hun bedrijf behooren, de hoogheemraden deze schouwen zullen ten kosten der plichtverzakkers. Het belang van het algemeen, waarvoor hoogheemraden te waken hebben, brengt dit mee en wettigt hun bemoeiing in dezen ¹⁾.

Aan den anderen kant moet het gezag der hoogheemraden soms den kroosheemraden tegenover weerbarstige ingelanden te stade zijn gekomen en door hen ingeroepen zijn. Gesteld, er is in een ambacht een werk noodig voor de waterkeering of waterloozing, dat zij, voor wier rekening het komen zal, onwillig zijn te bekostigen: wat ligt dan meer voor de hand dan dat de nederheemraad zich tot den hoogheemraad wendt en door dezen het werk ten oorbare van het gemeeneland laat keuren? In de oudste registers vindt men gedurende de 15de eeuw verschillende werken van plaatselijken aard dus door den hoogheemraad gekeurd. Op die wijs moet het wetgevend gezag van het college zich hoe langer hoe meer uitgebreid en bevestigd hebben.

Gelijken tred hiermede hield zijn rechterlijke bevoegdheid. Hoe meer keuren, des te meer overtreding, en dus ook te meer bekeuring en rechtsgeding. Alle geschillen, dijkrecht in den uitgebreidsten zin betreffende, van ingelanden onderling, van ingelanden met nederheemraden en ambachtbewaarders, en ook van ambachten onderling ²⁾ werden voor dijkgraaf en hoogheemraden getrokken. Een keur van de Meischouw van 1444 toont, hoe ver zich toen reeds èn rechtspraak èn wetgeving ontwikkeld hadden. „Soo wie enich van

1) Zie Van Leeuwen, blz. 254 § VI, blz. 259.

2) Een merkwaardig voorbeeld hiervan, uit het jaar 1401, zie bij Van Mieris, dl. III, blz. 739, en ook bij Meylink, N°. 196. De tekst is echter hier en daar bedorven; zinstorend zijn de fouten: „Soo dat wy oversenden” voor: „overseyden”, en: „verbollinge” voor: „vervolginge”.

den ondersaten, binnen den marcken van Riinlant geseten, toghe tot anderen recht dan voor den Diicgrave ende Heemraders van Riinlant, dat diicaedze ende heemraetscip aanroerde, die soude verboeren 10 ƒ . Wes men in de handveste van den heemraetscip niet en heeft noch in hoiren keuren, dat sal men berechten na den recht van [het baljuwschap van] Riinlant, dats te weten: die beste reden dat beste recht, ten tijt toe datter eenige keure op gemaict wort”.

Zoo ongeveer als ik tot nog toe den toestand in zijn wording heb nagegaan, vinden wij hem in groote trekken geteekend in de merkwaardige handvest van Philips van Bourgondië, waarover ik reeds ter loops heb gesproken. Ik bedoel dat, waarin Meylink zooveel als den stichtingsbrief van het hoogheemraadschap ziet, en waarin ik slechts een bevestiging wil gezien hebben van hetgeen zich tot op dit tijdstip, buiten het geschreven recht om, door kracht der gewoonte tot recht had verheven ¹⁾. Dat de handvest slechts korten tijd als wettelijk voorschrift gegolden heeft, dunkt mij buiten twijfel te zijn, al acht Meylink het ook onzeker. Philips namelijk heeft het verleend in 1427, toen hij nog ruwaard was, en in 1436 heeft het Hof van Holland beslist, dat „sulke brieven, als miin genadige heere gegeven heeft als ruwairt ende oir des lands van Hollant voir der zoene [de zoen met Jacoba van 3 Juni 1428], te niete ende van gheene wairde wesen zouden”, tenzij natuurlijk dat zij later waren bekrachtigd, wat met deze handvest van Rijnland het geval niet is. Voor Meylink is dit een zaak van belang; hij heeft in zijn systeem een grondwet noodig, die niet werd afgeschafft maar voortdurend geldt. Voor mij daarentegen is het tamelijk onverschillig, wat er van de handvest geworden mag zijn; want hoe het zij, het lijdt geen tegenspraak, dat het gebruik, hetwelk het beschrijft en wettigt, na als voor in zwang is gebleven ²⁾. Als een duidelijke voorstelling derhalve van wat omstreeks 1427 rechtmatig en wenschelijk scheen, behoudt de handvest voor ons haar volle waarde, om het even of zij later ingetrokken werd of niet.

Om haar wel te verstaan moeten wij ons voor den geest roepen, welk een booze tijt voor Holland en voor Rijnland in het bijzonder onmiddellijk vooraf was gegaan aan het jaar, waarvan het

1) Meylink, N°. 228. Hij meent het „in de registers, op 's Rijksarchief aanwezig, ontdekt te hebben”; het was echter reeds gedrukt door Van Mieris, dl. IV, blz. 899.

2) Meylink trekt dit ook niet in twijfel: zie blz. 158.

dagteekent. De Hoeken en Kabeljauwen, de aanhangers van vrouw Jacoba en die van haar neef van Bourgondië, hadden elkander slag op slag geleverd. Tweemaal was er in de buurt van Alfen gestreden, tot tweemaal toe was Haarlem belegerd geworden; om die plaatsen heen hadden de vijandelijke legers zich her- en derwaarts bewogen. Wij kunnen ons voorstellen, hoe ten slotte het land er uitzag. Dijken waren doorgestoken, bruggen en wegen vernield. Een krachtig bestuur was noodig om, nu de vrede in het land terug was gekeerd, dat alles weer op orde te brengen. Daartoe nu kent de handvest aan de hoogheemraden een toereikende macht toe. Het gebruik, dat allengs en zeker niet zonder veel uitzonderingen was ingeslopen, werd algemeen gemaakt en in den vorm van een wettelijk voorschrift gegoten.

Voortaan zullen op alle dorpen van Rijnland nederheemraden zijn, benevens twee ambachtsbewaarders „als van outs costume-lijk heeft geweest”, door den schout gekozen uit de meest geschikte en gegoede ingelanden, die zich de keus moeten laten welgevalen. Blijken zij later ongeschikt te zijn, dan mogen de hoogheemraden hen afzetten en door meer geschikte vervangen. Verzuimen zij hun plicht, dan mogen de hoogheemraden hen voor zich roepen en beboeten overeenkomstig de reeds bestaande of nog te maken keuren. Is de schout verdacht van met opzet onnutte lieden gekozen te hebben, dan kunnen de heemraden ook hem terecht stellen en naar verdienste bekeuren. De nederheemraden, bijgestaan door den schout van het dorp, zullen tweemaal 's jaars binnen hun bedrijf alle wateringen schouwen, en eenmaal de wegen en bruggen, ook zelfs bij tijden van oorlog en heervvaart. Verzuimen zij het, dan zullen hoogheemraden het op hun kosten doen. De ambachtsbewaarders beheeren het geldwezen, maar onder dubbele contrôle. Zij doen namelijk alle jaar rekening aan de ingelanden, die zij daartoe veertien dagen te voren bij kerkgebod hebben opgeroepen. Bovendien leggen zij des vermaand hun rekening aan de hoogheemraden voor, „om die te loven, te hogen of te lagen als hun redelick duncken sal”.

Dit zijn de hoofdbepalingen, die de verhouding van de hooge tot de nederheemraden regelen. Regelen, zeg ik, en niet scheppen. Want, al kan ik het niet in alle opzichten aanwijzen, ik houd mij verzekerd dat niets van dat alles nieuw was. Zoo iets, dan zou men vermoeden, dat het afzetten door de hoogheemraden van nederheemraden, die zich niet geschikt betoonden, een nieuwigheid was. Immers het drijft de ondergeschiktheid tot het uiterste.

Maar één voorbeeld althans van vroeger tijd, van 1422 namelijk (indien het jaartal juist is opgegeven, wat ik echter betwijfel, doch in alle geval van vóór 1427 ¹⁾), heb ik in een der oudste registers van Rijnland opgeteekend gevonden. Dijkgraaf en hoogheemraden, overwegende dat door den oorlog het geheele waterschap, doch inzonderheid Alfén met de naburige dorpen, zeer verdorven zijn, en dat daarom hun tusschenkomst dringend noodig is, keuren, „als dat dese nagestelde personen sullen wesen een jaer lanck nederheemraden”, te weten in Alfén twee — de namen verzwijg ik korthedshalve, — in Hazerswoude een ingezetene en een woonachtig te Leiden, in Boskoop een, in Snidelwijck, Poelgen en Groensoort te zamen twee; dezen zullen op alles behoorlijk orde stellen, en wat zij bevelen zal zijn alsof hoogheemraden het bevalen. „Ende dit sal tenden den voirs. jaere dueren tot onsen [der hoogheemraden] wederseggen, behoudelicken dat sy genen cost doen en sullen, sy en sullen daerof goede rekeninghe doen bi den hoogenheemraet voirsz., daerbi wesende die stede van Leiden” ²⁾. Ik kan, geloof ik, met dit ééne voorbeeld volstaan en mag als bewezen aannemen, dat hertog Philips in zijn handvest geen ruimer macht aan de hoogheemraden verleent, dan dezen te voren reeds hadden uitgeoefend.

Evenmin schijnt nieuw te zijn wat verder in de handvest volgt, betreffende de rechtspleging van dijkgraaf en hoogheemraden in zake van delicten tegen de door hen uitgevaardigde keuren, tegen hun personen of die der nederheemraden en beambten in hun dienst. Immers het zijn de gewone bepalingen, die steeds worden toegepast, en die reeds in een handvest van 1413 voor Rijnland ³⁾ in het bijzonder vastgesteld waren. Daarentegen dragen enkele voorschriften, die tusschen de overige ingeschoven staan, het voorkomen van iets nieuws te bepalen. Eén is opmerkelijk om het beginsel, waarvan het uitgaat. Als de houtvester verzuimt zorg te dragen voor het bepotten van de duinen, en dientengevolge de gronden van Rijnland met zand overstuiven, worden hoogheemraden bevoegd verklaard om op dat stuk een keur te stellen,

1) Dit volgt hieruit, dat naar het voorschrift van de handvest het aanstellen van nederheemraden aan den schout van het ambacht staat, en wij hier met een aanstelling door hoogheemraden te doen hebben. Denkelyk hebben dezen zich dit aangematigd na het eindigen van den strijd en voordat nog Philips in Holland was aangekomen, dus in den voorzomer van 1426.

2) X, N°. XII, fol. 13.

3) Bij Meylink, N°. 209.

en met hun dijkgraaf te vervolgen wie deze overtreden, indien de houtvester het mocht nalaten. Hier zien wij den regel van het toenmalige recht toegepast, dat, als een staatsmacht in gebreke blijft en een ander daardoor schade lijdt, deze laatste doen mag wat de eerste had behooren te doen. Zoo mogen insgelijks hoogheemraden, indien onverhoopt de baljuw van Rijnland weigert of verzuimt hun als dijkgraaf bij te staan, hem door een hunner laten vervangen ¹⁾.

Niet minder gewichtig zijn een paar verordeningen van financiële aard. De eerste bepaalt, dat alle gronden binnen Rijnland gelegen, die tot nog toe, uit welken hoofde ook, geen morgengeld plachten te betalen, zooals b. v. die eerst onlangs ontgonnen zijn, voortaan mee zullen gelden. Volkomen billijk voorwaar, maar niet zoo gemakkelijk in praktijk te brengen. Ik wees reeds op het belang, dat de ambachtsbewaarders bij een gebrekkig kohier hadden; maar ook de ambachten zelf waren bij den vrijdom van een deel van hun gebied gebaat. Immers indien een min of meer aanzienlijk gedeelte vrij bleef, bleef hun quote ook zooveel te laag: en sloegen zij die dan evenredig over allen zonder onderscheid om, dan betaalde een ieder minder op den morgen, dan de hoogheemraden er op dachten te zetten. Van een hermeting dus, waarop een billijker omslag moest berusten, waren vele ambachten even afkeerig als de steden en dorpen in het algemeen afkeerig waren van een nieuwe landsverponding. Het werd dan ook 1540 of daaromtrent, eer de hoogheemraden tot zulk een hermeting durfden overgaan ²⁾, en toen ontmoetten zij bij het wijzigen van de zetting zooveel onwil en tegenstand en werden met zooveel processen bedreigd, dat zij tot een transactie hun toevlucht moesten nemen, waarbij de quoten niet uitsluitend naar

1) Handv. van 1413: Meylink, N°. 209. Vgl. hiermee de vroegere bepaling in de handvest van 1261, N°. 278: 3°.

2) Ik bedoel een algemeene hermeting, ten einde de quoten der ambachten naar billijkheid te bepalen. Hermeting in een enkel ambacht, om evenredigheid van lasten onder de ingelanden te herstellen, komt al vroeger voor. Zoo b.v. te Hazerswoude, waar veel Leidsche burgers schatplichtig waren, voor wie hun stadsregeering opkwam; zie een belangrijk bescheid dienaangaande bij Van Leeuwen, blz. 178 en bij Meylink, N°. 184. Dientengevolge werd in 1443 door hoogheemraden een herziening der morgentalen aldaar verordend, waarvan drie afschriften te maken zijn, die berusten zullen bij hoogheemraden, bij Leiden en bij het ambacht. Wij vinden er uitdrukkelijk bij vermeld, dat de quote van het ambacht dezelfde blijft, en de overmaat dus ten bate komt van alle ingelanden naar evenredigheid (X, N°. XII).

het aantal morgens, maar met inachtneming van allerlei omstandigheden werden bepaald ¹⁾).

Werden dus, althans in beginsel, de nieuw ontgonnen landerijen tot meebetalen verplicht, aan den anderen kant werd zooveel doenlijk gezorgd, dat de betalende voortdurend in staat bleven om te betalen. Juist in dit tijdvak was het verderven van het veenland in vollen gang gekomen en ontstonden de talrijke plassen, die eerst een veel latere eeuw weer droogleggen en aan de kultuur teruggeven zou. Het gevolg was, dat menige morgen het morgengeld niet meer waard en met spasteking verlaten werd. Om dat misbruik tegen te gaan werd thans gelast, dat men alzulke gronden, die reeds verdolven waren of nog verdolven stonden te worden, naar aanwijzing van hoogheemraden met elst zou bepoten. Dat deze verordening echter slechts zeer gebrekkig aan haar doel heeft beantwoord, is bekend. Het boezemrecht is later bovendien tot verzekering van het morgengeld in Rijnland ingeroepen moeten worden ²⁾. Maar ik mag daarvan zwijgen en naar het *Dijks- en Molenbestuur van het Noorderkwartier* verwijzen, waar over dat strenge recht het noodige is gezegd ³⁾.

Met deze handvest, welker voornamen inhoud ik thans heb meegedeeld, heeft het gezag van het hoogheemraadschap zijn vollen wasdom bereikt. Voortaan heeft het slechts op de voorkomende zaken toe te passen, wat in beginsel reeds erkend is. Ik zou dus hier mogen eindigen, want ik heb mijn bescheiden doel bereikt en mijn bestek vervuld. Maar toch, bij wijze van toegift,

1) Zie hetgeen hierover is voorgevallen bij Van Leeuwen, blz. 246 vlg.

2) Het eerst vind ik hiervan gesproken in een keur van den St. Pieterschouw 1463.

3) Alleen een enkele opmerking. De Vries heeft, in zijn *Dijks- en Molenbestuur*, blz. 340, als grond van dit recht het beginsel aangewezen, „dat elk geërfde met al zijn bezittingen, zoo roerende als onroerende, voor de vervulling van zijn dijkplicht aansprakelijk was”. Met andere woorden dus, dat de plicht niet op het goed berustte, niet reëel, maar personeel was. Daaruit volgt dan van zelf, dat de eigenaar dien plicht niet kon overdoen aan iemand die buiten staat was om hem te vervullen, en, deed hij het, zijn aansprakelijkheid zoodoende toch behield. Volkomen juist. Maar er was toch ook een reden van meer praktischen aard. Had een onvermogene het morgengeld niet betaald en werd hij door de ambachtsbewaarders deswegens voor den dijkgraaf vervolgd, dan moest deze beginnen met in zijn plaats te betalen, om dit voorschot later tweeschat in geld of vierschat in panden terug te vorderen. Maar terugvorderen van een onvermogene kon niet veel geven. De dijkgraaf zou op die wijs het kind van de rekening zijn gebleven. Om dit te voorkomen, was het noodig hem verhaal toe te staan op een die hem voldoen kon; en daartoe diende het boezemrecht, dat overigens zich liet wetigen op den door De Vries aangewezen grond.

wensch ik nog over twee zaken te handelen. Ik wil in de eerste plaats nog aantonen, hoe hoogheemraden er toe gekomen zijn om den zeedijk langs het IJ, waarop zij in het tijdvak, dat wij beschouwd hebben, slechts toezicht hielden, van de gehoefslaagden over te nemen en voor rekening van het gemeeneland te brengen; en ten andere hoe zij door de omstandigheden gedwongen zijn geworden om zich eindelijk en na lang verzet onder de contrôle van de hoofdingelanden te schikken.

Ik verhaalde, dat, toen Floris V zijn handvest aan de heemraden gaf, er reeds een zeedijk bestond langs het IJ. Wie dezen hadden aangelegd, de aangrenzende ambachten alleen of te zamen met de meer afgelegene, die er insgelijks door gebaat werden, is ons onbekend. Maar het onderhoud, weten wij, kwam uitsluitend voor rekening der ambachten van Kennemerland, op wier grond hij gelegen was. Rijnland in het gemeen had daartoe niets bij te dragen. Wij hebben ook gehoord, dat zelfs het onderhoud van den Spaarndam en den Ommedijk, voor zoover daar hofsteden aan lagen, krachtens graaf Floris' handvest ten laste kwam dergenen, die die hofsteden op deze voorwaarde aannamen. Wij gelooven dan ook gaarne wat omstreeks 1590 de regeering van Leiden in een twistgeding met de heemraden beweerde, dat nog niet lang geleden het heemraadschap „sonderling geen andere lasten en hadde te dragen dan het onderhoud van zeven sluizen op Sparendam (behalve de twee, die voor rekening van die van Woerden en het Sticht kwamen) mitsgaders van den dam, daarmede deselve sluizen aan den anderen waren verheeld, wesende maar omtrent 90 roeden lang" ¹⁾. Met andere woorden dus: ten laste van het gemeeneland stond alleen de dam, van niet meer dan ongeveer 90 roeden, met de sluizen, die daar sedert 1286 achtereenvolgens waren aangelegd, natuurlijk uitgezonderd dezulke die krachtens een overeenkomst op rekening van anderen waren gesteld. De aangrenzende zeedijk daarentegen kostte het gemeeneland volstrekt niets. Hij werd onderhouden door de ambachten, onder welke hij in drie perceelen was gesmaldeeld. Het eerste deel, bij Amsterdam te beginnen, kwam voor rekening van Sloten en Sloterdijk; het tweede, tot aan de sluizen van Halfweg naar het schijnt, voor rekening van Osdorp; het derde, tot aan Spaarndam, voor rekening van Spaarnwoude, Houtrijk en Polanen. Natuurlijk was elk deel weer gesplitst in kleinere

1) Van Leeuwen, blz. 299.

gedeelten, waarop de verschillende ingelanden van die ambachten gehoefslaagd waren. Maar met dien verstande toch, dat, als er een waal of gat in den dijk geslagen werd, alle ingelanden van het perceel, waarin het viel, te zamen de breuk stopten en vulden „een tonne hoog boven den gemeenen vloed”, waarop dan de gehoefslaagde alleen het werk verder moest voltooien ¹⁾. Dit is geheel in overeenstemming met het gemeene dijkrecht, zooals wij dat van ouds en overal in gebruik vinden.

Naar het schijnt, gingen deze verplichtingen geruimen tijd de krachten der ingelanden niet te boven. Vóór het jaar 1404 hooren wij althans niet klagen. Maar in of kort voor dat jaar moet de dijk ten oosten van Halfweg zwaar geleden hebben. Nu was van de daar gelegen ambachten Sloten en Osdorp het jaar te voren ambachtsvrouw geworden niemand minder dan de gemalin van graaf Albrecht, Margaretha van Kleef ²⁾. In het belang van haar onderzaten wendde zich deze den 29sten September 1404 schriftelijk tot den heemraad van Rijnland, wees hem op „de groote swaernisse van dijaedsen”, waarin de ambachten verkeerden, en deed hem een voorschrift aan de hand om er eenigermate in te voorzien. Naar haar meening zou het billijk zijn, zoo schreef zij, dat voortaan, indien er ergens een waal in den dijk brak, alle ambachten der drie perceelen gezamenderhand de breuk heelden. Zij verzocht, dat de heemraden een keur in dien zin zouden maken ³⁾. Aan haar raad, die weinig van een bevel verschilde, schijnen toch de heemraden niet zoo terstond gehoor te hebben verleend. Althans in het jaar daarop vinden wij, dat Willem VI, die intusschen zijn vader in het graafschap was opgevolgd, nog eens denzelfden raad aan de heemraden deed toekomen. Thans haastten dezen zich te gehoorzamen, en bij gelegenheid van de Sint Maartens-schouw van 1405 keurden zij, „dat alle diegene, die gelant zijn tusschen Amsteldam ende Sparendam, mit malcanderen te gemeen werck gaen, als eenich van hen allen waelen krygen sullen, na sulcke ordonnantie ende settinghe als men hem ordonneren ende setten sal, by de made, naedat de walen, die daerin vallen, groot sijn” ⁴⁾.

Zoo werd dus de dijk in zijn ganschen omvang één belang,

1) Zoo zeggen die van Sloten in 1508 (Van Leeuwen, blz. 132).

2) Sedert 3 Februari 1403 (Leenregister, in het Rijksarchief).

3) Meylink, N°. 197, waar echter voor 1405 te lezen is 1404 (zie de Vaderl. Chron., blz. 810).

4) Van Leeuwen, blz. 32. Men verbeterde bij hem het zinlooze: mode in: made.

waarvoor meer nog dan te voren de hoogheemraden te waken kregen. Of de maatregel al dan niet goed heeft gewerkt, blijkt niet. Een eeuw gaat voorbij, waarin wij van den Zeedijk weinig of niets vernemen ¹⁾. Als hij bij den aanvang van de 16de eeuw onze aandacht weer trekt, vinden wij hem in droevigen staat. Herhaalde doorbraken in 1508 en 1509 hebben hem geteisterd; hij ligt vol breuken, waaronder ettelijke breede en diepe walen. Vooral het meest westelijke gedeelte vereischt een kostbaar herstel; en nu willen de oostelijke dorpen, Sloten en Osdorp, niet weten van de keur van 1405, hoewel die op verzoek van hun ambachtswrouw en op bevel van den graaf was gelegd, en weigeren de lasten gelijkelyk met de westelijke ambachten te dragen. Daarover ontstaat tusschen hen en de hoogheemraden een proces, dat tot voor den Grooten Raad van Mechelen getrokken doch ten slotte door hen verloren wordt. Wij kunnen dit alles laten rusten. Van meer belang is het, dat de hoogheemraden desniettemin zich genoopt vinden om den dijkplichtigen in dit bijzondere geval te hulp te komen. In overleg met ingelanden en ambachtsbewaarders van het gansche waterschap wordt besloten, dat het gemeeneland de schade aan den dijk herstellen zal, dat elke honderd morgen daartoe een dijkwerker zal zenden, en dat er een morgengeld zal worden geheven om de noodige gelden te bekomen. Het is echter slechts bij wijze van voorschot, dat men dus den dijkplichtigen te gemoet komt in een werk, waarbij het gansche land het grootste belang heeft. Hoe hoog inderdaad de kosten gelooopen hebben, kan eenigermate worden afgeleid uit den lateren eisch van restitutie der uitgeschoten penningen. In 1544 somden hoogheemraden hun voorschot aldus op: „eerst van 11.900 ƒ Vlaamsch, by maniere van leeninghe verscoten uytte 3 stuivers ende 3 blancken opten morgen, over Rijnland omgeslagen anno 1510, ende daertoe noch van 6.700 derselver ponden

1) Alleen omtrent de doorbraak van 1423 vond ik iets bijzonders in register X, N°. XII. Den 13^{den} April van dat jaar keurden hoogheemraden, „dat dat ambocht van Aelsmeer comen sullen dijcken opten wael, die gelegen is ander Nuwer inlage by Sparenwoud [thans de Inlaagpolder: zie G. de Vries, De zeekeringen en waterschappen van Noord-Holland, blz. 28] mit hondert man ende mit vijftich scuyten ende mit sulcken reescip als dairtoe behoirt, dat is te weten: hosen, graven, vorcken, dair sy hem mede behelpen mogen om dien wael toe te brengen ende den dijc te stercken, dat den gemeenen lande daer niet meer last af en come”. De laatste woorden dienen zeker tot wettiging van het bevel. Voor elk man, die ontbreekt, verbeurt het ambacht 10 ƒ per dag, en in plaats der ontbrekenden zal de klerk van den dijkgraaf evenveel daglooners aannemen.

uytte 3 stuivers op den morgen, omgeslagen anno 1518, mitsgaders alsulcke penningen als zylyuden ten profyten als boven verschoten hadden sichtent den jare 1508". Het hooge bedrag dier sommen leverde wel het beste bewijs van de onmogelijkheid om op den duur met zulk een zwaren dijklast uitsluitend de aangrenzende ambachten beladen te laten. Het proces, door die van Sloten en Osdorp in alle instantiën voortgezet, bedoelde dan ook waarschijnlijk bovenal hun onvermogen te doen blijken. Zoo zij dit werkelijk beoogden, hebben zij doel getroffen. Het proces liep uit op een overeenkomst in der minne, waarbij het gemeeneland eenige plichten van de ambachten overnam. Voortaan zou het in de eerste plaats alle bolwerken, die waren of komen zouden aan den dijk tusschen Amsterdam en Sparendam, onderhouden; verder de landen, die door spasteking verlaten werden, aannemen met de daarop rustende dijkplichten, en eindelijk alle grondwalen, die in den dijk vielen, gezamenderhand morgen morgensgelijk herstellen ¹⁾.

Dit geschiedde in het jaar 1544. Het liet zich toen reeds voorzien, dat, nu Rijnland eens zooveel op zich had genomen, het op den duur voordeeliger zou wezen het gansche onderhoud te aanvaarden. Van de wijze immers, waarop het dagelijksche onderhoud werd bezorgd, hing het grootendeels af, of er al dan niet, bij zware stormen, in den zeedijk grondwalen geslagen werden. Toch heeft het nog lange jaren geduurd, eer de hoogheemraden hiertoe zijn overgegaan en den dijk met al zijn lasten van de ambachten hebben overgenomen, onder het eenige beding dat deze weerkeurig van nu af zouden gelden in alle omslagen en onkosten, over het gemeeneland van Rijnland vallende. Op deze voorwaarden is met het eene ambacht voor en het andere na, het laatst met Sloten en Sloterdijk in 1593, een overeenkomst getroffen ²⁾. Ook in dit geval moeten wij erkennen, dat het de behoefte is geweest, die tot de verandering heeft genoodzaakt. De hoogheemraden vermeerderden hun macht en invloed voorzeker, doch zonder verzet der ingelanden ³⁾ en in het welbegrepen belang van het gemeeneland.

Aan den anderen kant, hoe meer zich zijn macht en beheer, vooral het financiëel beheer, uitbreidde, des te dringender moest

1) Meylink, N°. 268.

2) Ib, N°. 271.

3) Tenzij men als zoodanig wil aanmerken klachten gelijk die van Leiden, bij Van Leeuwen, blz. 299.

de behoefte aan contrôle zich openbaren. Zooals wij weten, de ambachtsbewaarders stonden onder tweeërlei toezicht: van de hoogheemraden boven hen en van de ingelanden beneden hen. Het laatste was het oudste en het oorspronkelijkste van de twee. Volgens overoude herkomst was ieder beambte, die gemeentegelden beheerde, verantwoording verschuldigd aan de gemeentebaren ¹⁾. Zouden de hoogheemraden, sedert zij ontvangers en uitgevers van gemeenelands-gelden geworden waren, bij uitzondering aan die verplichting ontsnappen? Wij hebben reeds in een ander verband kennis genomen van hetgeen hierover tusschen hen en burgemeesters van Leiden en Haarlem omstreeks 1444 voorgevallen was. Wij moeten thans daarop terugkomen.

Het was voor de eigendunkelijkheid der hoogheemraden een booze zaak, dat in hun waterschap een tweetal zoo machtige steden als Haarlem, de hoofdstad van Kennemerland, en Leiden, een der hoofdsteden van Noord-Holland, gelegen waren. Een aantal poorters bezaten op het platteland eigendommen, waarvoor zij, de een in dit, de ander in dat ambacht, morgengeld waren verschuldigd. Een omslag, door de hoogheemraden gelast, raakte dus de beurs van honderden burgers, die in hun regeerders, met name in hun burgemeesters, hun natuurlijke beschermers zagen, en aan dezen klachtig vielen. Voor allen te zamen namen de burgemeesters het dan op, door hen allen gesteund. In 1444 rechtvaardigen de burgemeesters der beide steden hun aanklacht tegen de hoogheemraden bij Stadhouders en Raden van Holland met te zeggen: „want wy onse poirteren ende ommesaten verbonden sijn met eede, of men hun ongelijk doen woude, dat wy se daerinne sculdich sijn te verantwoorden ende te verdedingen”. Van de steden was dan ook al een halve eeuw te voren de eerste poging uitgegaan om tot een contrôle van de hoogheemraden te geraken. In 1396 had namelijk de stad Haarlem van den toenmaligen graaf Albrecht een privilegie verworven ²⁾, waarin o.a. deze bepaling voorkwam: „Voirt hebben wy onser stede van Haerlem gegeven, alse dat onse hiemraders van Rijnlant, die nu sijn of namels wesen sullen, gheen morghengelt gaderen noch setten en sullen tensy by een of twee van onsen Rade, die wy

1) Zie keur van Zeeland: Oorkondenb., II, N°. 40 § C, en keur van Middelburg: ald., I, N°. 590, blz. 312 kol. a.

2) Meylink, N°. 191. Aan de hoogheemraden van Woerden was in 1388 in het algemeen het recht van Rijnland toegekend, doch tevens de verplichting opgelegd om (aan wien wordt niet gezegd) „rekeningende ende bewisinge te doen” (zie Meylink, N°. 186).

daertoe voeghen sullen, ende bi onsen stede van Haerlem ende van Leyden, ende daer sullen onse hiemraders voirs. goede rekeninghe ende bewisinghe voir doen eer si eenich morgengelt gaderen of setten moghen". Ongelukkig volgde op dit ondubbeltzinnige voorschrift een niet ongewone clausule, die het weer op losse schroeven stelde: „tenzy dat dieselve hiemraders mit ouderen brieven bewisen moghen, dat des billiken niet wesen en sal". Bovendien, de verplichting om rekening te doen werd hier vastgeknoopt aan het heffen van morgengeld, en wij weten, dat dit vóór de tweede helft der 15de eeuw slechts in zeldzame gevallen placht gevorderd te worden. Zoo was het privilegie van 1396 blijven slapen, totdat in 1443 de burgemeesters, gelijk wij zagen, een poging waagden om het op te wekken, maar zonder gunstig gevolg. Zoo groot was zelfs in de steden de invloed van hun tegenpartij, dat de regeering van Leiden in 1446 den burgemeester Claes van Boschuyzen, die de kat de bel had aangebonden, alleen liet staan en desavoueerde ¹⁾. Het laat zich vermoeden, dat de hoogheemraden zodoende de zaak althans op de lange baan schoven. De gansche eeuw uit wisten zij zich de steden en machtige ingelanden van het lijf te houden.

Hun toestand werd echter hachlijker, toen bij den aanvang der nieuwe eeuw de doorbraken van 1508 en volgende jaren, de ontredde toestand van den Zeedijk, dien zij hadden behooren te schouwen en in goeden staat bewaren, en de morgengelden, die zij nu tot herstel van het verachterde dijkwezen dienden om te slaan, een algemeene verbittering tegen hen te weeg brachten. Behalve Leiden en Haarlem verklaarde zich ook Amsterdam, dat van ter zijde in de zaak betrokken was, tegen hen, en het is bekend, hoe Karel V, bij zijn eerste bezoek aan deze streken in 1515, zijn misnoegen toonde door, in strijd met de handvest van graaf Floris, al de hoogheemraden benevens den dijkgraaf te ontslaan en door nieuwe te vervangen ²⁾.

Gedurende die moeilijke jaren, toen zij het zoo hard te verantwoorden hadden en toen zij bovendien het proces met de dijkplichtigen van den Zeedijk (waarover wij reeds spraken) hadden te voeren, schijnen de hoogheemraden zelf te hebben begrepen, dat zij een steun behoefden, dien alleen de voornaamste ingelanden hun verleen konden. Reeds voorheen hadden zij soms, als hun

1) Meylink, N°. 239.

2) Dee, Een crisis in Rijnland, 1509—1515.

verantwoordelijkheid hen te zwaar drukte, den raad en het goed-dunken ingewonnen van de voornaamste hunner onderhoorigen. Een enkel voorbeeld hiervan uit de 15de eeuw moge dit bewijzen. In 1452 verkeerden de hoogheemraden in buitengewoon bezwaar. Zij hadden zich genoodzaakt gezien onder Spaarnwoude den dijk naar binnen te verleggen, zoodat het kerkeland buitengedijkt was en van een eigen zeewering voorzien moest worden. De kosten liepen hierop echter zoo hoog, dat de kerk het niet durfde ondernemen. Naar dijkrecht werd toen het land aangeboden aan wie het op voorwaarde van het te omdijken en te onderhouden wilde aanvaarden. Het had veel moeite in om zoo iemand te vinden. Eindelijk ondernam het de vice-cureit met zijn vrienden. De zaak op zich zelf is voor ons van weinig belang ¹⁾. Maar belangrijk is de omstandigheid, dat de hoogheemraden dit alles besloten en beschikten „by consente der stede van Haerlem ende der gemeene Rijnlanders” ²⁾. Jammer maar dat ons niet nader wordt opgegeven, wie als de vertegenwoordigers dier gemeene Rijnlanders werden aangemerkt. Nu wij dit slechts kunnen gissen, zou ik overhellen tot de meening, dat wij er de ambachtsbewaarders onder te verstaan hebben dier ambachten, die bij de zaak het meest waren betrokken. Immers de ambachtsbewaarders werden wel meer door de hoogheemraden gehoord en in de gemeenelandszaken gekend. Zoo vinden wij, dat in 1451 de hoogheemraden de ingelanden van Hoogveen aanspraken om de gemeene lasten mee te helpen dragen, „by vervolg van den ambachtsbewaarders van Riinlant” ³⁾; en in een oud register van het hoogheemraadschap staat aangeteekend, dat in 1445 bij het aanbesteden van een sluis bij de Zijlbrug „daerby waeren veel van de ambachtsbewaarders van Riinlant, diere mede sculdich in sijn te gelden” ⁴⁾. Maar hoe dit zij, na 1508 waren het mannen van meer invloed en aanzien, wier bijstand de hoogheemraden behoefden. Behalve de regeering der twee steden, die zij niet voorbij konden gaan, beschreven zij de prelaten, als breedgeërfden, en de groote edelen bij name, en riepen misschien nevens dezen de overige ingelanden in het algemeen op. De uitdrukking, die in een verdrag van 1544 voorkomt, dat hoogheemraden zich voor geheel Rijnland verbinden, „als te desen by derselver ingelanden gelast, daerup ter dach-

1) Vgl. De Vries, Dijks- en Molenbestuur, blz. 327.

2) Meylink, N°. 243.

3) Ib., N°. 241.

4) Reg. X, N°. XII.

vaart binnen der stede van Leyden beschreven ende vergadert geweest sijnde in notabelen getale" ¹⁾, doet aan een vergadering denken, waartoe allen waren opgeroepen. Niettemin wordt hetzelfde verdrag slechts bezegeld uit de ingelanden door de steden, den prelaat van Egmond en de prelatissen van Rijnsburg en Leeuwenhorst, den kommandeur van St. Jan te Haarlen, het kapittel van den Hoogenlande te Leiden, Gerrit van Lokhorst en Adriaan van Raaphorst. Naar het schijnt, was het college van hoofdingelanden toen nog niet gesloten, en stond het nog aan hoogheemraden, te beschrijven wie zij meenden dat op die onderscheiding recht hadden ²⁾. Ongelukkig is ons over de vestiging en de eerste lotgevallen van het nieuwe college alweer weinig bekend; het oudste register der dagvaarden, dat tot ons is gekomen, begint eerst met 1530, en zoo zijn wij weer tot bedachtzaam gissen, ons ondanks, genoodzaakt. Wij moeten ons maar voorstellen, hoe de aanzienlijke ingelanden, na eerst slechts geraadpleegd te zijn over de aangelegenheden, waarbij de hoogheemraden zich van hun gezag wenschten te bedienen, weldra inzage hebben verlangd van hetgeen inzonderheid het financiëel beheer betrof, en zoo allengs, nu hun eens de vinger was gegeven, de geheele hand hebben genomen. Wij vinden, dat althans in 1539 aan de ingelanden een „staat" was overgeleverd, waarop dezen ter dagvaart hadden te antwoorden. Dat zal wel een staat van financiën zijn geweest, en het antwoord, dat verlangd werd, het consent daarop. Maar volkomen duidelijk is eerst wat ik op het jaar 1554 vond aangeteekend. Den 22sten Maart van dat jaar hebben namelijk de hoofdingelanden besloten, „dat van nu voortaan tot hooringe ende sluytinge van de rekeninge van Rijnlant gecommitteert sullen worden de gedeputeerden der steden van Leyden ende van Haerlem ende de prelaat van Egmondt, allen tot 's landts van Rijnlant costen, ende dat men evenwel de andere hoofdingelanden, die men gewoonlijk is te roepen, mede sal beschryven omme te comen opte selve rekeninge, naar ouder gewoonte" ³⁾. Denkelyk met het loffelyke doel om onnoodige uitgaven te besparen wordt hier dus verordend, dat in het vervolg slechts de drie genoemde hoofdingelanden jure suo en op 's lands kosten de rekening komen hooren, en de overige, zoovele

1) Meylink, N°. 268, blz. 292.

2) Vgl. de klacht van die van Leiden, bij Van Leeuwen, blz. 300, XIX.

3) Register van de Resolutiën enz. 1537—83, fol. 12.

er roeping toe gevoelen, dat doen mogen, doch op hun eigen kosten.

Na den opstand van 1572, die door het seculariseeren der kerkelijke goederen in het grondbezit, ook binnen de palen van Rijnland, een zoo groote verandering teweeg had gebracht, diende er wel op nieuw besloten, wie voortaan beschreven zouden worden. Ook was het in overeenstemming met de veranderde rechtsverhoudingen, dat de Staten van Holland zich hiermee bemoeiden. Zij deden het bij de bekende resolutiën van 1577 en 1591. Maar het ligt buiten mijn bestek hierover te spreken, evenals ook over de breede en herhaalde klachten, die inzonderheid de stad Leiden, tijdens het secretarisschap van Jan van Hout, als een der hoofdingelanden, tegen de eigendunkelijkheid van dijkgraaf en hoogheemraden heeft ingebracht. Mijn doel reikt niet verder dan het tijdstip, waarop dit college van vertegenwoordiging en toezicht zich voor goed nevens het aloude college van bestuur had gevestigd. Wat later is geschied kan niet meer tot de geschiedenis van de opkomst van het waterschap gebracht worden.

(Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 3de Reeks, deel V, blz. 275.)

OVER HET JAARGEDING IN HOLLAND EN ZEELAND GEDURENDE DE LATERE MIDDENEEUWEN ¹⁾.

(1888.)

Ik neem mijn punt van uitgang in de handvesten, door Willem II en Floris V aan eenige Hollandsche steden gegeven. Zij vergunnen ons het eerst een blik te werpen op de rechtsgebruiken bij overgang van onroerend goed, zooals zich die in de voorafgegane eeuwen hadden gevormd. Gelijk bekend is, zijn het de handvesten van Haarlem en Delft, die het voorbeeld hebben gegeven en ten behoeve van Alkmaar, Medemblik en vele andere steden eenvoudig herhaald zijn.

In de handvest van Haarlem wordt bepaald ²⁾: „Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et sub testimonio scabinorum sine reclamazione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis nulli post dictum terminum, etsi impetatur, tenebitur respondere.”

De zin is duidelijk. Het eenige wat toelichting kan behoeven is „sub testimonio scabinorum”, dat echter, naar de analogie, met zekerheid kan worden overgezet: „bij schepenkennis”. Maar hoe zullen, zoo kan men verder vragen, schepenen weten, dat de koper een jaar onaangevochten bezeten heeft. Het antwoord op die vraag blijft de Haarlemsche handvest ons schuldig, maar geeft gelukkig de Delftsche. Zij drukt zich dus uit ³⁾: „si

1) Naar aanleiding van: J. Wessels Boer, Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling der eigendoms-overdracht van onroerend goed in Nederland (Assen, 1887).

2) Ik houd mij aan de nauwkeurige uitgaaf der Handvesten van Haarlem (bij Joh. Enschedé, 1751, in folio), blz. 18. Die van het Oorkondenboek van Holland is gebrekkig.

3) Ook de Delftsche handvest is in het Oorkondenboek naar een gebrekkig afschrift gedrukt. Ik bedien mij van de uitgaaf van Soutendam, achter zijn: Keuren der stad Delft (1870), blz. 241.

quis . . . mercatus fuerit presentibus scabinis, et sine reclamazione . . . possederit." Dus vordert zij een schepenkennis, niet van een onweersproken bezit gedurende een jaar, maar van den koop op een bepaalden tijd. De koop moet ten overstaan van schepenen zijn gesloten. Ik twijfel niet, of de handvest van Haarlem bedoelt hetzelfde en drukt zich slechts onduidelijk uit. Eigenlijk behooren schepenen beiden te weten en te kennen: den dag van den koop, en dat er sedert dien een jaar is verstreken zonder dat iemand er tegen is opgekomen.

De verordening onderstelt blijkbaar, wat later algemeen is voorgeschreven, dat de koop van onroerend goed geschiedt ten overstaan van de schepenen, onder wier gebied het gelegen is. Wat Zeeland betreft, blijkt dit nader uit de handvest van Middelburg, die nog een kwart eeuw ouder is dan die der Hollandsche steden. Zij schrijft namelijk voor: „Nullus oppidanus poterit donum ¹⁾ terre dare nisi ante scabinos de Middelburch; nullus extra commanentium poterit terram dare oppidano nisi ante scabinos de extra.”

Dus overdracht van erf voor de schepenen van de plaats, waar de verkoper thuis behoort; dat zal wel doorgaans tevens de plaats zijn, waar het erf gelegen is. Bij de keuren van Willem III van 1328 werd naderhand voor geheel Zeeland dit laatste verordend met deze woorden: „Elck mensch sal sijn lant (gebieden en) vergiften mit alsulcken scepenen als ten mailstede behoiren.” Dat dit ook in Holland algemeen gebruikelijk was lang voordat Karel V het in 1529 voorschreef, ja reeds in de eerste helft der dertiende eeuw, maakt onze bepaling in de handvesten der Hollandsche steden zeer waarschijnlijk. Wie op deze wijs den koop gesloten had, werd na een jaar van rustig bezit onaantastbaar eigenaar. Reden genoeg voor een ieder om zich aan het voorschrift te houden ²⁾; te meer daar het slechts de bevestiging van den koop, de zoogenaamde gift, betrof. Men kon den koop aangaan waar en hoe men wilde: meestal deed men het in een herberg met uitreiking eener godspenning ³⁾, in gezelschap van gasten, die wijnkooplieden of lijfkooplieden werden genoemd, omdat zij

1) De uitgaven, alle naar afschriften genomen, lezen „dominium dare”, hetwelk naar analogie der handvesten, later naar deze gevolgd, te herstellen is.

2) Natuurlijk zijn uit te zonderen de groote heeren en de aanzienlijke corporatiën, die niemands bevestiging van hare acten behoeven. Zij „tradunt per cartam.”

3) Vgl. Blok, Leidsche rechtsbronnen, blz. 114, 159, 221/2, 270; Delftsche dingtalen, in N. Bijdr. v. rechtsgel. 1878, blz. 200.

in levenden lijve bij de onderhandeling tegenwoordig waren en den wijn hielpen drinken, die bij deze gelegenheid geschonken werd. Zij dienden partijen tot getuigen van het bedongene ¹⁾, tot tijd en wijle dat de overgift van het gekochte tegen uitreiking van den prijs met de vereischte plechtigheden, in tegenwoordigheid van schepenen, plaatsgreep. Van die plechtigheden kan ik hier zwijgen, evenals van het bieden van den koop aan hen, die wegens aanboorte of anderszins tot verkoop of naasting gerechtigd waren. Wessels Boer heeft daarover met voldoende nauwkeurigheid gehandeld.

Binnen jaar en dag (d. i. een jaar en zes weken), wij vernemen het, kon zulk een voor schepenen voltrokken koop nog in rechte aangetast worden, en om die reden liet de koper zich dan ook doorgaans het gekochte nog een jaar en dag lang door den verkooper waren of garandeeren ²⁾. Doch een ander middel stond hem ten dienst om zijn bezit al vroeger tot onaantastelijk eigendom te laten versterken. Dezelfde handvesten van Haarlem en Delft leeren ons dit in een artikel, waarop Wessels Boer, ik weet niet om welke reden, verzuimd heeft te wijzen. Het luidt als volgt: „*Preterea in eodem oppido constituta sunt tria iudicia annualia: primum proxima feria tertia post Epiphaniam, secundum post octavam Pasche secunda feria, tertium feria secunda post festum Johannis Baptiste. Que ad hoc sunt instituta, ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis in quolibet predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate, si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete hereditatem suam possideat. Et dicta iudicia in ecclesia sunt indicenda* ³⁾. *Quieta vero hereditatis possessio non potest confirmari et probari nisi per scabinos vel iuratos*” ⁴⁾.

Wij zien het, het doel, waarmede deze jaargedingen worden ingesteld, omvat veel meer dan het bekrachtigen van bezit, door koop verkregen. Elk bezit van onroerend goed, om het even waaruit voortgesproten, uit erfenis en uit panding of vroning

1) De Oudste rechten van Dordrecht, door J. A. Fruin uitgegeven, bevatten een voorbeeld van zulk een verklaring van wijnkooplieden, betreffende een verkocht erf (dl. II, blz. 40).

2) Te Leiden: Wessels Boer, l.c. Bijl. B. II, VIII, vgl. Blok, Leidsche rechtsbr., blz. 192.

3) „Te bieden”. Vgl. Delftsche dingtalen, in N. Bijdr. v. rechtsgel., 1878, blz. 195 (r. 1).

4) Ik geef den tekst van de Haarlemsche handvest, waarvan de Delftsche op geen wezenlijk punt verschilt, en die voor Alkmaar en de verdere steden letterlijk herhaald werd.

zoowel als uit koop, wordt er door gebaat. Elk bezitter van huis of erf kan in een der drie jaargedingen een ieder uitdagen om hem zijn recht te betwisten, en, treedt geen bestrijder op, zich door de schepenen den vasten eigendom laten toekennen.

Wie zijn nu de rechters in dat jaargeding?

Vreemd genoeg, dezelfden die de gewone vierschaar bekleeden, en, voorzoover wij kunnen nagaan, verschilt de procedure van het jaargeding ook niet wezenlijk van die van de vierschaar. Waarom dan, mag men vragen, jaargedingen ingesteld, waar schijnbaar althans de vierschaar even goed had kunnen dienen?

Het antwoord op deze vraag zou moeilijk te geven zijn, indien wij uitsluitend met de bescheiden van de Hollandsche rechtspraak te rade moesten gaan. Immers het ontbreekt ons voor eigenlijk Holland aan een algemeen landrecht, waarop de voorrechten der steden uitzondering maken. Maar voor Zeeland kennen wij zulk een algemeen recht in meerdere, gewijzigde, vormen. De oudste redactie der keur, die tot ons is gekomen ¹⁾, dagteekent van voor 1258, dus uit den tijd ongeveer, waartoe de handvest van Haarlem behoort. Zij verspreidt zoo al niet een helder dan toch, bij gebrek aan beter, een hoogst welkom licht over de rechtsgebruiken van Zeeland niet alleen, maar ook over die van het toenmalige Holland, die wel in sommige opzichten aanmerkelijk er van verschilden maar in andere er zeker vrij wel mede overeenkwamen. Waarom wij dan ook niet verzuimen willen, ter beantwoording der boven geopperde vraag haar te raadplegen ²⁾.

Zij onderscheidt twee rechtbanken: de schepenbank, die overal op het platte land het geheele jaar door rechtspreekt, doch slechts in zaken van plaatselijk en van gering belang, en een jaargeding, eenmaal 's jaars naar het schijnt, door den graaf in persoon met zijn welgeboren mannen te houden, waarin alle zaken van gewicht worden uitgewezen. Wat ons onderwerp betreft, de zoogenaamde landzaken behooren aan de schepenbanken ³⁾, en onder dezen heeft men ook de gift van erf te begrijpen ⁴⁾.

Daarentegen wie zich zuiveren wil van een beschuldiging of

1) Vgl. mijn opstel: Over waarheid, kenning en zeventuig, hierna.

2) Ik volg, bij gebrek aan beter, den tekst, dien het Oorkondenboek, dl. II, N°. 40, naar een gebrekkig afschrift ervan geeft.

3) Zie art. 26.

4) Dit volgt reeds uit den aard der zaak, maar bovendien zegt de latere keur van Floris V (Oorkondenb., dl. II, N°. 747) met zooveel woorden: „eygendom van erven, die sal staen tsependomme” (art. 4).

van een kwaad gerucht heeft zich te stellen voor het jaargeding. De gewichtige bepaling, die hierop doelt, houdt in: „Quicunque ad annuale placitum per tres dies incon victus ¹⁾ perstiterit, liber a duello et a juramento recedet” ²⁾. In ruimeren zin dezelfde bepaling dus, die wij, enger begrensd, in de handvesten der Hollandsche steden ten gunste van hem die onroerend goed bezit, hebben aangetroffen.

Het jaarding pleegt drie dagen achtereen te duren. Wie zich gedurende deze ter verantwoording van zijn goed recht aan een ieders aanklacht heeft blootgesteld en door niemand aangesproken werd, gaat voortaan vrij van alle rechtsvervolging: hij heeft zich noch door zijn eed en dien zijner magen, noch door het gerechtelijk tweegevecht (de twee voorname rechtsmiddelen, voordat 'sgraven waarheid den kamp verdrongen had) van de aangewreven schuld meer te zuiveren. Overgebracht in de rechtstoestanden der steden en beperkt tot de aanspraak op grondeigendom, moet dus de bepaling luiden, zooals zij werkelijk in de handvesten van Haarlem en Delft voorkomt: wie zich in een der drie jaargedingen ter verantwoording stelt van zijn bezit van huis of erf en door niemand wordt aangesproken, zal bij vonnis van schepenen voortaan in het rustig bezit gehandhaafd blijven.

Het is hier de plaats om te wijzen op een merkwaardige analogie, die in de Zeeuwsche keur ten opzichte van het recht van aanboorte plaats heeft. De keur van Floris den Voogd beschrijft haar minder duidelijk; de Groote keur van 1495 uitvoeriger en juister, waarom ik bij voorkeur deze aanhaal ³⁾.

Op tweeërlei wijs kan het recht van aanboorte zich doen gelden. Indien de publieke verkooping op de gewone wijs is geschied, „soo sullen die voorsz. personen (die het recht bezitten) behouden heur naerhede ende aenboorde binnen den naesten jare en dage nadien dat landt verkocht wordt”. Dus hetzelfde wat ook ten opzichte der Hollandsche steden in de handvesten wordt verordend: na het verstrijken van jaar en dag kan tegen den verkoop niet meer in rechte worden opgekomen. Maar de verkooper kan zich tegen zulk een verzet op grond van aanboorte veel

1) De tekst van het Oorkondenboek geeft „convictus”, wat onzin is en verbeterd kan worden uit de zeer oude, zoo niet gelijktijdige, vertalingen, in het Rijksarchief in handschrift bewaard: „Soe wie in den jaerdinghe III daghen blyvet onverwonnen”. „Quiconque demeure en plaît de l'an non convaincu par trois jours”.

2) Zie art. 76. Vgl. een geval nog uit 1585 bij Wagenaar, Vaderl. hist., dl. VIII, blz. 86/7.

3) Gr. Placaetboek, dl. IV, blz. 987^b (cap. II, art. 12).

spoediger vrijwaren, op deze wijs. „Soo wie sijn landt verkoopt, hy salt bieden by drie Sondagen onvervallen aeneen en dan (die de aanboorte bezitten) willen sy 't koopen, sy koopen 't als vreemde luyden". Dus ook hier volstaat de verkooper met zijn daad aan een ieders tegenspraak te onderwerpen, drie dagen achtereen — niet de drie dagen van een jaargeding, maar drie Zondagen in de parochie, waarin het erf gelegen is. De algemeene regel dat landzaken ten schependom behooren, zal hier het jaargeding hebben doen voorbijgaan, met het oog op de vele plaatsen in de provincie buiten de enkele bevoorrechte steden. Het beginsel is echter hetzelfde: den langen duur van jaar en dag kan hij, die verzet moet verwachten, bekorten tot drie dagen, waarin hij dat verzet zelf uitlokt.

Een andere analogie levert de keur van Floris V ¹⁾. Volgens deze worden de kinderen, aan wie vooruit is toebedeeld en die hun deel niet willen inbrengen na 's vaders dood, driemaal opgeroepen in de kerk, en zoo zij niet verschijnen uitgesloten van de erfenis.

Maar mag men hetgeen de landkeuren van Zeeland over het rechtsgebruik in dat gewest leeren, toepassen op Holland, waarin Delft, en op Kennemerland, waarin Haarlem gelegen is? Hebben daar dan ook graafgedingen bestaan, als in Zeeland? Van Holland moge dit twijfelachtig wezen, van Kennemerland is het buiten twijfel. De oudste handvest van het landschap, van 1292 ²⁾, gewaagt er van; doch daar zij veel minder uitvoerig is dan de Zeeuwsche keur, laat zij ons in het onzekere, of ook voor het Kennemer jaargeding een verdachte zich zuiveren kon op de in Zeeland gebruikelijke wijze. Haar zwijgen geeft evenwel geen recht, zelfs geen aanleiding, om tot het tegendeel te besluiten van wat de analogie waarschijnlijk maakt.

Mogen wij op dezen grond aannemen, dat het Kennemer recht hierin niet van het Zeeuwsche verschilde, dan begrijpen wij lichtelijk, hoe aan de hoofdplaats van het gewest, aan Haarlem, toen het tot een stad verheven en met een eigen rechtspraak bedeed werd, ook een bijzonder jaargeding werd toegestaan, met sommige attributen van het graafgeding toegerust ³⁾. Men had

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 747, art. 93.

2) Ib., dl. II, N°. 816.

3) Het jaargeding van Kennemerland werd in de week na Pontiaansdag gehouden te Haarlem of te Egmond (Oorkondenboek, dl. II, N°. 816 begin). Later waren er te Egmond drie gadingen (Van Mieris, dl. II, blz. 127), evenals te Haarlem. Het graafgeding werd

kunnen volstaan met eenvoudig de schepenbank der stad te machtigen tot wat voor het platteland aan het gewone jaargeding bleef voorbehouden. Maar op beide wijzen kon het doel, dat men voorhad, bereikt worden, en de wijs, die men verkoos, bracht oogenschijnlijk een niet zoo diepe verandering in het rechtswezen te weeg, als de andere gedaan zou hebben.

Dat voor Delft hetzelfde als voor Haarlem werd bepaald, pleit voor het vermoeden, dat ook in het district, waartoe die stad tot nog toe behoord had, een soortgelijk jaargeding bestond ¹⁾. Wat deze op zich zelf waarschijnlijke gissing nog aannemelijker maakt is een spreekwijze, die wij in de stad bij het rechtswezen in zwang vinden. Voor het poortgeding een actie op een huis of erf instellen heet daar: een huis of erve „mitter gadinghe (of: op een gadinghe) aanspreken” ²⁾. Gading nu is een andere naam voor graafgeding ³⁾. De uitdrukking schijnt dus de herinnering aan een alouden toestand te bewaren.

Van een graafgeding in Zuid-Holland hooren wij evenmin uitdrukkelijk gewagen, maar wel van een hof, dat insgelijks een hoogere rechtspraak over het geheele kwartier bezat ⁴⁾. Of dit hetzelfde voorrecht had als wij van het jaargeding van Zeeland vermeld vonden en van het graafgeding van Kennemerland onderstelden, blijft onzeker. Doch met zekerheid weten wij, dat, toen Dordrecht omstreeks 1220 zijn stedelijke handvest ontving, er geen jaargeding voor de stad werd ingesteld. Wij weten dit zeker, niet zoozeer omdat de handvest er van zwijgt, want in zulke zaken is ex silentio een bewijs niet af te leiden, maar

er gehouden op Maandag na Pontiaan (14 Januari), het eerste Haarlemsche jaargeding op Maandag na Epiphanie (6 Januari).

1) Misschien was het zulk een jaargeding, waarin Dirk V zijn giftbrief van 1083 (Oorkondenb., dl. I, N°. 89) aan Egmond bezegelde of gezegd wordt te hebben bezegeld, wat in dit geval op hetzelfde neerkomt. Het geschiedde „publice in Flardinghe coram populi multitudine”. Vlaardinghen nu was de hoofdstad van het kwartier, voordat Delft den voorrang verwierf.

2) Zie de dingtaal van Delft (N. Bijdr. v. Rechtsgel., 1878, blz. 196). De dingtaal is in haar geheel zeer belangrijk, omdat zij ons de procedure voor het poortgeding in zake van aanspraak op een huis of erf, door een ander bezeten, aanschouwelijk maakt; maar voor het onderwerp, dat wij behandelen, geeft zij verder geen licht.

3) Vgl. Pols, Westfr. stadrechten, dl. I, blz. 54, § 33, dl. II, blz. 37, § 81. Vgl. Planck, Deutsches Gerichtsverfahren, I, S. 54, noot 10.

4) Ook in het baljuwschap van Medemblik vindt men drie gedingen (Van Mieris, dl. IV, blz. 35). Ook te Sybecarspel drie gedingen voor actiën „beroerende aenspraecke van huys, landt ofte andere onroerende goederen”, waarbij een zeventuig te pas komt (zie achter de Handvesten van Enkhuizen, blz. 44); ook te Grootebroek (Pols, Westfr. stadsrechten, dl. II, blz. 243, § 30) en te Hoorn (ald., dl. II, blz. 37, § 81).

omdat zulk een jaargeding eerst later, in 1315, op verzoek der poorters, door graaf Willem III verleend werd. De handvest, waarbij dit geschiedde, is voor ons onderwerp van bijzonder belang. Het gedeelte, waarop het aankomt, luidt als volgt: „.... dat men alle jaere des Dinsendaghes, des Woensdaghes ende des Donnersdaghes na Beloken Paeschen ende na Beloken Sinxen [Pinksteren] ende na den Versworen [Kopper] maendach van Carstdaghe ghedingen houden sal, dat men heten sal portergedinge. Ende so wie die binnen Dordrecht ende binnen anders dat ter vriede [vryhede] van Dordrecht toebehoert, an erve oft an huze coemt met cope, met huwelike of met dat hem ghegheven wort, of anecoemt van besterfte of met pandinghe na den rechte van der stede vorseit, ende dat betoeghet int poortergedinghe, ende na dier tijt, dat hijt enewarven int poortergedinge betoecht heeft, besit een jaer ende enen dach onghekalengiert: dat hem na dier tijt gheenrehande antale noch gheenrehande calaingie deeren en sal an swilken [zulken] goede van iemens weghe, des dat goet voermaels gheweest hadde, het ne ware dat sake dat iement, die op swilken goede te seggen hadde, alle die tijt buten slands gheweest hadde ende dat kenlic ware, die mochte binnen den eersten sesse weken van dien dat hi binnen Dordrecht quame swilc goet aentalen ende recht daerof vordren van datter up te seggen hadde. Ende alle dese vorscreven dinghen sijn gedaen behoudelike verweesden kinderen haers rechts, na den rechte dat van outs binnen Dordrecht gheweest heeft, dats te weten dat negheene wezekinderen goet vervremden en mach noch onterven van goede si in versterven ende vor oghen es, ten si bi haeren gheboren voeghet ende bi haeren ghemenen vrienden ende omme haeren orbaere ende vor scepenen” ¹).

Wij vinden hier het geding en het doel, dat men er mee beoogde, veel duidelijker beschreven dan in de oudere handvesten der Noord-Hollandsche steden. Wij zien, dat het den naam van poortgeding, in plaats van graafgeding, had aangenomen; dat het drie dagen achtereen duurde; dat de bezitter beginnen moest met er zijn titel van bezit te betoogen en dat hij dan nog een jaar en dag blootgesteld bleef aan tegenspraak, doch als die uitbleef voor goed in den eigendom werd bevestigd. Op de voorbehouden rechten van uitlandigen en weezen behoeven wij hier niet nader in te gaan. Opmerking daarentegen verdient de samenkoppeling

1) Van de Wall, Handv. v. Dordrecht, dl. I, blz. 141.

van de twee bepalingen, die in de Hollandsche steden gescheiden waren. In deze verkreeg hij, die ten overstaan van schepenen gekocht had, na jaar en dag van ongestoord bezit den bestedigen eigendom, en kon hij buitendien, evenals elke bezitter onder anderen titel, terstond den vollen eigendom verwerven door zich op het jaargeding ter verantwoording van zijn aanspraak aan eens ieders aanklacht bloot te geven. In de Dordtsche handvest daarentegen worden, ten behoeve der tegensprekers, beide vereischten samengevat. De koper moet zijn titel van bezit betoogen in het poortgeding, en dan nog een jaar afwachten of iemand er tegen in verzet wil komen. De ondervinding had waarschijnlijk het wenschelijke van deze wijziging geleerd. Tweeërlei soort van tegenspraak tegen de overdracht van onroerend goed was het meest te verwachten. Nabestaanden van den verkooper of andere gerechtigden mochten opkomen om den koop te naasten. Hun ten gevalle werd op de meeste plaatsen gevorderd, dat de koop drie Zondagen achtereen in de kerk „geboden”, en eerst na aldus „volboden” te zijn gesloten werd. Maar omstreeks den tijd van graaf Willem III was daar nog bijgekomen, dat op onroerend goed niet zelden renten waren gevestigd, wier houders uit dien hoofde belang hadden bij het overdragen van het goed, hetwelk het pand was van hun jaarlijksche vordering. De tijd van twee of drie weken was zeker wat kort om daarbinnen het opkomen van zulke belanghebbenden te beperken, en de gewoonte, die zich gevestigd had, dat de verkooper het goed nog jaar en dag den koper waarborgde, bracht van zelf mee, zolang ook gelegenheid te geven om in verzet te komen. De handvest van Dordrecht had dus meer het belang van het algemeen dan dat van koper of verkooper op het oog.

Hoe de zaak bij het poortgeding te Dordrecht behandeld werd, kunnen wij vernemen uit de daarop betrekkelijke dingtaal, die gelukkig tot ons is gekomen en door J. A. Fruin is uitgegeven in *De oudste rechten der stad Dordrecht* 1).

Nadat door den schout het jaargeding 2) op plechtige wijze is gebannen, leest de klerk al de schepenbrieven, die ten bewijze van eigendom zijn overlegd, dus ook alle schepenkennissen van voor schepenen verleden koop of verkoop, voor; waarop de schout,

1) Ald., dl. I, blz. 375.

2) Wat in de handvest poortgeding heet, heet in de dingtaal jaargeding: beiden zijn woorden van gelijke beteekenis.

na vonnis van schepenen, vraagt, wie tegen een dier brieven achten (d. i. zich verzetten) wil. Komt dan geen klager opdagen tegen eenige der voorgelezen brieven, dan wijzen schepenen voor recht: „dat de schout den eenen uten voorgelezen brieven bannen sal ende den anderen der weder in, met een verdeban (een vredeban ¹⁾), na den recht van der stede”. En zoo doet dan ook de schout, met verbod aan een iegelijk om den kooper in zijn bezit te storen, „hy en comt binnen jaer ende daghe ende spreekt se aen alhier te vierschair als recht is”. Een keur van 1358 heldert de toedracht nog nader op; zij bepaalt op welke wijs een poorter, die land gekocht heeft buiten de stadsvrijheid, zijn brieven van dien koop door schepenen der stad bezegeld kan krijgen. „Also varre als hi dat doet (zegt de keur), so mach hi dat goet verbieden int jaergedinghe; ende besit hi dan dat goet jaer ende dach na dien jaerghedinghe onghekalengiert van yemanden, so en sullen hem geen brieven van geloofden (d. i. van beloofde renten) noch van sculden ontstade doen an dien goede” ²⁾.

Wij begrijpen uit het voorbeeld van Dordrecht, op welke wijs ongeveer wij te Haarlem en te Delft het verband tusschen de beide bepalingen, ten opzichte van het bekrachtigen van den koop van erve, ons hebben voor te stellen. Met de noodige wijzigingen zal het zich daar wel evenals te Dordrecht hebben toegedragen: de schepenbrieven zullen er in het poortgeding „betoogd” en voorgelezen en aan ieders tegenspraak onderworpen zijn geworden.

Nevens Dordrecht is er geen Hollandsche stad, omtrent wier rechtsgebruiken wij zoo goed zijn ingelicht als Leiden. Wij zijn door de uitgaven van Hamaker en Blok in het bezit van een volledige reeks keurboeken en van een menigte kenningen en rechterlijke uitspraken, en kunnen ons daarbij bedienen van de voorlichting van Nortier (helaas op jeugdigen leeftijd aan de wetenschap ontvallen), wiens proefschrift een bijdrage bevat tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15de eeuw binnen de stad Leiden. Wij willen daarom bij voorkeur de eigenaardigheid van het poortding te Leiden, ter vergelijking met dat van Dordrecht, beschouwen.

Vooraf dient te worden opgemerkt, dat bij geen der tot ons

1) De vredeban hoort thuis in het jaergeding. Het woord wordt ons duidelijker, als het waar is wat ik van de overeenkomst van het „per tres dies inconvictus” met de bevestiging van den koop in het jaergeding gezegd heb. (Vgl. ook het opstel hierna, blz. 256 vlg. N. v. d. R.)

2) Oudste Rechten v. Dordrecht, dl. I, blz. 93.

gekomen grafelijke handvesten zulk een rechtbank te Leiden is ingesteld; en, hoewel er waarschijnlijk een handvest van Willem II verloren is gegaan, is het, mijns inziens, toch hoogst onwaarschijnlijk, dat deze daaromtrent iets bepaald zal hebben. Ik vermoed veeleer, dat de stadsregeering, die al van ouds het recht had van keuren maken, eigenmachtig zich die instelling, naar het voorbeeld van Haarlem en Delft, zal gegeven hebben. De wijs waarop het oudste keurboek, dat nog uit de 14de eeuw dagteekent, over de zaak spreekt, geeft aan dat vermoeden een goeden grond. Wij lezen daar: „Item men sel poortdinghe dinghen vierwerven 's jairs” enz. ¹⁾, juist als hadden wij hier nog de oorspronkelijke keur voor ons, waarbij, veel vroeger, het geding werd ingesteld. Opmerking verdient verder, dat te Leiden vier en niet driemaal 's jaars, zooals elders, het poortding gehouden wordt, evenals men daar, in plaats van het meer gewone getal van zeven schepenen, er acht aantreft. Naar reden van dit verschil te gissen, zou hier niet te pas komen. Maar veel vreemder nog is het, dat noch in de keur noch in andere rechtsbronnen iets blijkt van het doel, hetwelk, naar luid der handvesten van Delft en Haarlem, met het instellen van zulke jaardingen werd beoogd. Wij vinden namelijk niet, dat de bezitter van een erf zich voor het poortding van Leiden in den eigendom placht te laten bevestigen. Wel zijn de oude poortdingboeken verloren gegaan (het nog overgeblevene vangt eerst aan met 1443) en zou het dus kunnen zijn, dat voorheen ook in het Leidsche poortgeding de overdracht van onroerend goed met een vredeban bevestigd werd, en dat dit later eerst in onbruik is geraakt, maar ik kan het toch niet gelooven. Het komt mij meer dan onwaarschijnlijk voor, dat dan geen enkel spoor van dit oude gebruik in eenige rechtsbron zou zijn overgebleven. Ook vindt men in andere steden aanmerkelijke afwijkingen van het gewone gebruik bij het poortgeding in zwang. Zoo b. v. te Rotterdam, waar, ter loops zij het aangemerkt, ook niet bij handvest dit geding was ingesteld. Daar staat in de oudste keur bepaald, dat de verkooper van een erf de gift er van zal geven voor schout en schepenen in het poortding ²⁾. Een eenvoudig verlijden van den koop voor twee schepenen te allen tijde van het jaar, zooals te Leiden en elders, is dus hier niet voldoende; men behoort er den koop voor

1) Zie het keurboek van 1406, dl. III, § 6, overgenomen uit het keurboek van vóór 1400 (zie uitg. Hamaker, blz. 24, 101).

2) Oudste keurboek v. Rotterdam, § 61 (N. Bijdr. v. rechtsgel., 1876, blz. 69).

het gerecht in het jaargeding op vaste tijden te verlijden. Zoo moet het ons te minder verwonderen, dat wij te Leiden bij het poortgeding weer een andere eigenaardigheid aantreffen. De Leidse koopbrieven, door Wessels Boer achter zijn proefschrift gedrukt, verraden niet het minste verband, van wat aard ook, met het poortgeding.

Maar daarentegen wordt er in dat geding te Leiden van gansch andere zaken gehandeld, waarvan en te Haarlem en te Delft ¹⁾ en te Dordrecht geen sprake is. In de aangehaalde keur ²⁾ wordt voorgeschreven: „Voirt van enighe scoude, die yement den anderen verliet of dair hi of verwonnen wort mit aften daghe op die dinghdach voirscr., die sel men betalen binnen 14 daghe dairnae dat die scoude verliet of verwonnen worde, ghelijc of hi ghewilcoert hadde ghelt of verloren pande upten blawen stien” ³⁾. Dit voorschrift behoeft eenige toelichting. In het Oud-Hollandsch recht onderscheidt men twee hoofsoorten van schuld: bekende en onbekende, in het latijn „certificatum” en „non certificatum” geheeten. Bekende schuld is die aan schepenen bekend is en waarvan schepenbrieven voorhanden zijn, zoodat zij door den schuldenaar niet geloochend kan worden. Zij is gerechtelijk in te winnen op last van het nedergerecht, zoodra de dag van betaling verschenen is. Dit komt overeen met de algemeene opvatting van wat het nedergerecht vermag. Elk misdrijf, waarvan iemand op heeterdaad betrappt wordt, mag onverwijld door den lageren rechter gestraft worden, zelfs met den dood bij een halsmisdad. De Zeeuwsche landkeur van Floris den Voogd spreekt dit ten stelligste uit ⁴⁾. Welnu, bekende schuld is even klaarblijkelijk als een misdad, waarvan men iemand op heeter daad betrappt. Het nedergerecht doet ze daarom ook onmiddellijk betalen en straft hem die in gebreke blijft ⁵⁾.

Geheel anders is het gesteld met onbekende schuld. Daarvan moet eerst bewezen worden dat zij verschuldigd is, en dat mag niet voor het nedergerecht geschieden. De Zeeuwsche keur zegt: „Nulli fiet justitia, qui ad hanc choram pertinet (de poorters

1) Te Delft wordt onderscheid gemaakt tusschen poortding van schade en schoude en jaargeding (zie de dingtalen van Delft, in N. Bijdr. v. rechtsgel., 1878 passim).

2) Keurboeken van Leiden (ed. Hamaker), blz. 24.

3) Vgl. Delftsche dingtaal, in N. Bijdr. v. rechtsgel., 1878, blz. 174.

4) Oorkondenboek, dl. II, N°. 40, art. 22.

5) Met bekende schuld worden gelijk gesteld huishuur en landpacht binnen 's jaars; doch zijn zij eens verjaard, dan behooren ook zij tot de onbekende (vgl. Van Santen, Privil. v. Kennemerl., blz. 188).

van Middelburg worden dus uitgezonderd) de debito non certificato nisi in annuali placito, nisi coram comite vel eius castellano fuerit compromissum" ¹⁾). Van onbekende schuld moet dus uitsluitend in het jaargeding gehandeld worden. En dat is het, wat de boven aangehaalde Leidsche keur bedoelt.

Welk een menigte van zaken zodoende voor het jaargeding betrokken worden, begrijpen wij bij het minste nadenken. Bijna alle civiele actiën lossen zich in een schuldvordering op, en zijn daarom in het jaargeding te behandelen. Doorgaans worden scade en scoude ²⁾, als bijeen behoorend, tegelijk genoemd, en dan begrijpt men daaronder in Holland nagenoeg alles wat in Zeeland onder roof en kracht verstaan wordt.

Dat het onvermijdelijk noodig was aan de steden, zoodra zij haar eigen rechtspraak verwierven, het rechten ook over deze soort van zaken toe te kennen, spreekt van zelf. Zelfs aan het dorpsgerecht kon men het kwalijk onthouden, inzonderheid daar waar het graafgeding slechts zelden, doorgaans niet meer dan eenmaal 's jaars, gehouden werd, gelijk in Zeeland. Wij vinden dan ook al betrekkelijk vroeg hetgeen aan de Hollandsche steden was toegestaan, aan dorpen in Zeeland verleend. Het oudste voorbeeld, mij bekend, betreft de heerlijkheid van Haamstede. Heer Witte, Floris' bastaard, begunstigde haar in het jaar 1300 met een uitvoerige keur, waarin o. a. de volgende bepaling voorkomt: „te drien tyden binnen den jare sal men dingen om penninckscult [onbekende schuld], ende daerof sal men bod leggen [men zal die rechtsdagen aankondigen] t'Sonnendaegs nae Sinte Jans dage midsomer, Sonnendaegs na Sinte Martijns dage in die winter ende Sonnendaegs nae Versworen Maendage, die naast coemt Derthiendaghe; ende elcke weke, die naest coemt desen voornoemden Sonnendage(n), die sal open wesen te dingene omme penninckscult; ende soe wie omme penninckscult dingen wille in eenig van desen weecken, die salt den anderen doen te wetene Sonnendaeghs als men gebot legt.”

Wij hebben hier, zonder den naam, het jaargeding blijkbaar voor deze heerlijkheid in het bijzonder ingesteld. Dat de graaf niet achter zal zijn gebleven bij zijn leenman, maar een gelijk

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 40, art. 37.

2) Van Mieris, dl. II, blz. 18, § 25; Leidsche rechtsbr., blz. 255. Vgl. Utr. rechtsbr., dl. II, blz. 379: „scade, sculde ende alle personele actien”. Ook in Zeeland „scade en scoude” (Van Mieris, dl. II, blz. 245).

voorrecht aan zijn steden en wellicht ook aan sommige zijner vrije ambachten zal hebben toegestaan, is hoogst waarschijnlijk, al kunnen wij het bij gebrek aan bescheiden niet aantonen. Zooveel weten wij althans, dat niet later dan 1328 het recht aan het gansche land van Zeeland gemeen is gemaakt. De handvesten, in dat jaar door Willem den Goede aan Beoster- en Bewester-Schelde gegeven ¹⁾, bevestigen vooreerst het recht, dat van ouds aan de nedergerechten toekwam, om van bekende schuld te vonnissen, en schrijven daarop, ten opzichte van onbekende schuld, het volgende voor: „Alle scout van inlandsche lieden, dat scepenen niet en kennen, daer sal men of dinghen binnen vijf tyden binden jare, tot elcker tijt acht dagen. Die eerste tijt sal ingaen des Sonnendaghes na Beloken Paschen” enz. „So wie opten anderen klaghen wille van onbekender scout, die salne [zal hem] doen daghen opten eersten Sonnendagh van den vijf tyden voors.” ²⁾.

Opmerkelijk is het, dat hier voor het platteland vijf jaargedingen ³⁾ verordend worden, gelijk Leiden er vier bezat en Schoonhoven aan den anderen kant slechts één enkel ⁴⁾. Wij hebben dus aan het getal niet te hechten, en zijn zeker niet gerechtigd om uit de „tria annua placita” der Hollandsche handvesten af te leiden, dat deze uit de „echte dingen” van den Germaanschen voortijd zullen afstammen. De mogelijkheid is niet te ontkennen, maar voldoende grond om het aan te nemen ontbreekt, althans mijns inziens.

De keur van Willem III geldt alleen voor het platte land. Zij werd gegeven, „behouden onse poortren van Middelburg (en andere steden) haer rechts”, en in de stedelijke handvesten van voor dien tijd zoeken wij naar een soortgelijke bepaling te vergeefs. Maar dat de steden bij het platteland niet achter werden gesteld, dat zij integendeel reeds voordat deze keuren werden uitgevaardigd het recht der jaargedingen, ten behoeve der schuldvordering, zullen bezeten en uitgeoefend hebben, is niet te betwijfelen, al kunnen wij er het bewijs niet voor leveren. In de

1) Van Mieris, dl. II, blz. 418, 451.

2) Deze bepaling wordt nader uitgelegd door de breeder omschrijving er van in de keur van Vossemaer, bij Ermerins, Zeeuwsche Oudheden, dl. II, blz. 269.

3) Dat het inderdaad jaargedingen zijn, zegt de Nieuwe wilkoer van Duivelant, van 1493, met zooveel woorden (art. 92): „dat men alle de vijff jaergedingen binnen acht dagen ofdyngen sal” enz. (bij Ermerins, Zeeuwsche Oudheden, dl. VIII, blz. 271).

4) Handvest van 1396, bij Van Mieris, dl. III, blz. 651.

handvesten van later tot stad verheven plaatsen komt ook meestal zulk een bepaling voor ¹⁾).

Ik sprak reeds mijn gevoelen uit, dat ook de steden van Holland, wier handvesten er geen melding van maken, evenwel, zoo goed als de overige, haar jaargedingen zullen bezeten hebben. Dit wordt op zeer bijzondere wijs door het voorbeeld van Dordrecht waarschijnlijk gemaakt. Wij zagen, dat die stad, bij haar handvest van 1315, de vergunning verkreeg om drie poortdingen te houden, gelijk Delft en Haarlem ze van ouds bezaten, ter bevestiging van het bezit in onroerend goed. Thans wil ik er de aandacht op vestigen, dat in deze handvest geen gewag wordt gemaakt van rechtspraak op die gedingen in zake van onbekende schuld. En dat wel om een afdoende reden: immers voor deze zaken bezat de stad haar bijzonder jaargeding. Van de Wall heeft niet verzuimd het op te merken. „Met deze Poortergedingen (zegt hij) moet men niet verwarren de gedingen van St. Pieter, St. Jan en St. Maarten, die nu nog jaarlijks gehouden worden en in welke de poorters elkander tot voldoening van schulden aanspreken” ²⁾).

Welke van deze tweeërlei jaargedingen de oudste waren, laat de geleerde schrijver in het midden. Het is ook moeilijk uit te maken; doch ik geloof, dat uit den aard der zaak volgen moet, dat die voor schuldvordering aan de andere zijn voorafgegaan. Zeker is het, dat zij deze hebben overleefd. Zij zijn blijven bestaan ook nadat de Staten van Holland in 1580 een nieuwe orde op de rechtspraak voor de geheele provincie hadden voorgeschreven; zoozeer was de burgerij er aan gewoon geraakt. De stadskeur, die ze met den nieuwen vorm van rechtspraak in verband bracht, is ons door Van de Wall bewaard ³⁾). Wij leeren er o. a. uit, dat de weten of citatiën op den Zaterdag of Zondag, aan den rechtsdag voorafgaande, plachten aan te vangen, dus overeenkomstig de gewoonte, die wij in Zeeland en Holland overal hebben aangetroffen.

Ik voorzie hier een bedenking, die uit het tot nog toe besprokene als van zelf schijnt voort te vloeien. Is het niet overal gegaan, zal men vragen, zooals wij het te Dordrecht zagen gebeuren? Is niet overal de vordering van onbekende schuld aan

1) Zie b.v. de handvesten van Tholen van 1366 en van 1409 (Van Mieris, dl. III, blz. 201, dl. IV, blz. 120). Eerst kreeg deze plaats vier en vervolgens zes jaargedingen voor onbekende schuld.

2) Handv. v. Dordrecht, dl. I, blz. 142 noot.

3) Ald. III, blz. 1410.

andere jaargedingen gebonden dan de bevestiging in het bezit van onroerend goed? In de handvesten van Haarlem en van Delft, en in haar menigvuldige herhalingen ten behoeve van andere steden, vinden wij de *judicia annua* steeds en uitsluitend ten dienste der grondbezitters ingesteld, en hooren wij niets van een rechtspraak op die dagen in zake van schuldvordering. Daarentegen doelt de keur van Leiden uitsluitend op invordering van schuld, en gewaagt niet van bevestiging van bezit in onroerend goed. Te Dordrecht vindt men voor elk dier onderwerpen afzonderlijke jaardingen in zwang. Moet men dan niet overal tusschen de eene en de andere soort onderscheiden?

Ik wil het niet stellig ontkennen. Maar waarschijnlijk acht ik het toch niet. De namen zijn dezelfde: de jaardingen van Leiden ten behoeve der schuldvordering en de jaardingen te Dordrecht ten behoeve van het bezit van erven heeten beide poortdingen, en zoo ook de *judicia annua* van Delft en van Haarlem. Een en dezelfde naam voor twee verschillende instellingen: is dat waarschijnlijk? Daarentegen, bij onze nog zoo gebrekkige kennis van het rechtswezen der middeneeuwen schijnt het volstrekt niet zonderling, dat wij in de verschillende steden slechts van die bevoegdheid van het poortgeding hooren gewagen, die er op den voorgrond staat. En van één stad althans kan ik bewijzen, dat het poortgeding over de tweeërlei zaken evenzeer recht pleegt. Het is Rotterdam. Haar oudste keurboek van omstreeks 1400 handelt in art. 77 van de schulden, die in het poortding verworven worden of die men er verlijdt, en in art. 61 van de erven, waarvan men een gifte geeft voor rechter en schepenen in het poortding. Zelfs van een derde soort van zaken, aan het poortding voorbehouden, wordt in art. 62 melding gemaakt: alleen in het poortding mag men zijn goed als leen aan een ander opdragen ¹⁾. Een toeval is het, dat wij dit een en ander van Rotterdam te weten komen. In de handvest, waarbij het in 1340 zijn stadsrecht bekwam, is zelfs geen sprake van het geheele poortgeding. Ik vestig hierop de aandacht, om te stelliger aan te toonen, hoe weinig bewijskracht bij de Nederlandsche rechtsgeschiedenis aan het „*silentium*” mag worden gehecht.

Mettertijd is het poortding bijna overal overvleugeld en ver-

1) In andere plaatsen, b.v. te Vlaardingen, was het opdragen van goed in leen te eenen male verboden (zie de Handv. v. Vlaardingen, blz. 351); vgl. echter: Oudste rechten v. Dordrecht, dl. II, blz. 159.

drongen door de gewone vierschaar. Te Leiden werd het in 1536 uitdrukkelijk afgeschaft. Denkelijk is het in de meeste steden, in de eene wat vroeger, in de andere wat later, in onbruik geraakt; te Dordrecht zagen wij het voor de schuldvordering nog na 1580 in wezen gehouden, maar dit schijnt een uitzondering op den regel te zijn. En het voorbeeld van Dordrecht zelf wijst er op, dat de bevoegdheid van het geding in zake van grondbezit de minste duurzaamheid bezat. Daaruit zou ik willen verklaren, dat in de 14de eeuw het poortgeding haast overal voorkomt, als in het bijzonder voor schuldvordering bestemd. De rechtsregel, dat na jaar en dag de actie tegen den grondbezitter verjaard is, moest de behoefte aan den vredeban van het poortding in verreweg de meeste gevallen overbodig maken. Een schepenbrief was bewijs genoeg om mee te ageeren, als men werd aangesproken.

In zake van schuldvordering heeft het poortding de primitieve procedure van het grafelijk jaargeding behouden. In het graafgeding, zooals het in de oudste keur van Zeeland voorkomt, staan den aangeklaagde hoofdzakelijk twee middelen van verdediging ten dienst: de eed, soms door volgeeden van magen of vrienden te versterken, en de kamp, het gerechtelijk tweegevecht. Dat laatste werd echter juist omstreeks het midden der 13^{le} eeuw, waaruit de Zeeuwsche keur dagteekent, meer en meer verdrongen door 's graven waarheid en door de schepenenkenning, die ik thans te liever laat rusten, omdat ik haar, in verband met andere rechtsgebruiken, uitvoerig heb besproken ¹⁾. Bij het poortgeding komt de kenning oorspronkelijk slechts in de tweede plaats te pas. Op den eed komt het voornamelijk aan. Wie om schuld wordt aangesproken moet lijen of verzaken: erkennen of ontkennen onder eede, dat hij schuldig is. Is hij bereid om onschoude te doen, zooals men zegt, dan is hij van de zaak af. Uitgezonderd, zeggen de handvesten van Haarlem en Delft, in twee gevallen: „nisi de promissa manu, quod vulgo *ghewedde hand* dicitur ²⁾),

1) Zie hierna het opstel: Over waarheid enz.

2) Bij gewedde hand kan men zich verplichten ook in afwezen van schepenen. Het gebruik wordt in een Dordtsche handvest van 1270 verklaard: „debita promissa seu recognita coram iudice . . . , qui gewaert rechter vulgariter dicitur, et sex testibus vel pluribus, qui dictam promissionem seu recognitionem debitorum praedictorum ratione previa recognoscunt” (V. d. Wall, Handv. v. Dordrecht, p. 39, 69). Vgl. de keur van Floris den Voogd (Oorkondenb., dl. II, N°. 40, art. 37), waar de testes niet genoemd, doch denkelijk ondersteld worden. — Te Amersfoort sprak men van „loven an der stat

conveniatur, vel nisi per scabinos convincatur". Als de schuldeischer kennis van schepenen (waarvan de schepenbrief mettertijd de gewone en bijna uitsluitende vorm wordt) kan bijbrengen, mag zijn tegenpartij geen onschoude doen. Evenmin als hij bewijzen kan, dat de andere zich met „gewedde hand" heeft verbonden of, zooals het Leidsche keurboek het uitdrukt, „ghewilcoert heeft ghelt of verloren pande" ¹⁾. In die twee gevallen wordt de schuld geacht zoo goed als bekend te zijn. Maar overigens kan de om schuld aangesprokene zich met zijn eed verontschuldigen. Kan of durft hij om de een of andere reden dit niet doen, dan blijft hij doorgaans weg van het poortding, hoe herhaaldelijk ook gedaagd, en wint zoodoende tijd, maar om toch ten slotte overwonnen te worden „met aften dagen", als de allerlaatste termijn verstreken is. Komt hij daarentegen op en erkent hij zijn schuld, dan mag hij zijn onvermogen om terstond te voldoen bewijzen, en krijgt hij van den rechter vergunning om bij paymenten op zekere termijnen zich te kwijten. Dit laatste schijnt mij toe een verzachting te zijn van betrekkelijk laten tijd. De oorspronkelijke regel luidt eenvoudig: lijen of verzaken. Die schuld belijdt moet betalen of wordt overgegeven eerst veertien dagen lang in de bewaring van 's graven bode, en daarna in handen van zijn schuldeischer, „ita (zeggen de handvesten der steden) quod ille debitorem pascet non vexando corpus eius, et tenebit eum donec secum componet vel debita sua solvat" ²⁾. Nog een grooten stap in den tijd terug en wij stooten op het gebruik der Romeinsche oudheid, dat den schuldeischer het recht toekent om zijn schuldenaar te verkoopen en zoo zich zelf met den behaalden prijs te betalen.

Het wezenlijke en in de gevolgen ook uiterst gewichtige verschil tusschen „debitum certificatum" en „non certificatum" kan, zoo ik mij niet vergis, ons verder nog dienen tot verklaring van iets, wat anders zeer zonderling moet schijnen.

De boete, die op een misdrijf is gesteld, wordt naar de rechtsbegrippen der middeneeuwen, geheel gelijk gesteld aan een schuld-

hant", wanneer men zijn belofte liet opteekenen in der stad register (Muller, Inleiding tot de Utr. rechtsbr., blz. 153).

1) Keurboek v. Leiden, blz. 25. In de keuren van het hoogheemraadschap van Rijnland (art. 251 der 1^e uitgave; in de latere evenzoo herhaald) wordt gesproken van „bekende schulden... daerinne hem yemant goetwillichlick voor hoogheemraden sal hebben laten condemneeren, om deselve op seeckeren gepraefigeerden tijt te betaelen, twelck gelijk van outs willekoir genoemt wort"; dezen worden na 24 uren geëxecuteerd.

2) Dit gebruik is verzacht in Zuid-Holland: Oudste rechten v. Dordrecht, dl. II, blz. 253.

vordering, die de overheid ten laste van den misdadiger heeft, en die zij dus op de gewone wijze moet doen gelden. Zij behoort tot wat soms „'s heeren schade" ¹⁾ wordt genoemd; en tusschen de schade, dat is in dezen zin de schuldvordering, van den heer en die van zijn onderzaten, bestaat in rechte geen verschil. In Zeeland kan de graaf zelfs de hem door zijn mannen ingewilligde bede niet van de onderhoorigen afvorderen, dan nadat hij vonnis van schepenen heeft verworven, hetwelk er hem het recht op toekent. De boete nu behoort tot de soort der onbekende schuld: de schuldenaar, in dit geval de misdrijver, heeft zich niet gewilkoerd; hij moet dus, als hij niet vrijwillig betaalt, worden aangesproken voor het jaargeding. Zoo vinden wij het ook inderdaad te Leiden in gebruik. Wie door den rechter (zegt het oudste keurboek) voor boete is aangesproken en gedaagd als recht is, verbeurt, zoo hij niet opkomt op zijn derden aften dag, de boete, waarvoor hij was aangesproken ²⁾. De term van „aften dag" is aan het poortding eigen en bewijst reeds mijn beweren, hetwelk buitendien bevestigd wordt door de volgende uitzondering ³⁾ op den regel, in een ander artikel gemaakt. „Alle cuerboeten (heet het daar), die verbuert sijn, mach die rechter winnen mitten scepenen, also hi se dairtoe heeft, so wanneer hi wil" — dus voor elke vierschaar — „ghelije oft opten poirtdincstal wair". Op den poortdingstal, d. i. voor het poortgeding, behoort dus eigenaardig de invordering van boeten te geschieden; alleen keurboeten zijn ook in de gewone vierschaar te innen. Het schijnt, bij het eerste aanzien, een daad van macht en niet van recht van den plaatselijken wetgever, dat hij deze uitzondering maakt. Het ging niet aan een ongewilkeurde, ongewedde schuld, al ware het ook 's heeren schade, dus te bevoor-rechten. In de oude handvest van Kennemerland had de graaf zelf voorgeschreven: „Alle jare (dat is het geheele jaar door) mach men ghedinge (nedergerichten) dinghen . . . Ende die rechter en sal enghenen man panden om onghewedde boeten, die van dien ghedinge comt of roeret; maer men sal se beyden (uitstellen) toet in dat graefghedinghe ende daer verwinnen als recht is" ⁴⁾. Maakt op dezen algemeenen regel de Leidsche keur geen inbreuk? Misschien niet. Het zal de aandacht van den lezer niet ontsnapt

1) Westfr. stadr., dl. I, blz. 401.

2) Keurboek v. Leiden, blz. 95 art. 73.

3) Ald. blz. 23, art. 2.

4) Oorkondenboek, dl. II, N°. 816 (blz. 375_b). In Zeeland „ghemeene boete" voor den ambachtsheer (zie de keur van Floris V, Oorkondenb., dl. II, N°. 747, § 39).

zijn, dat de boeten, die in het jaargeding ingewonnen moeten worden, hier „ongewedde” worden geheeten. Dat doet een licht voor ons opgaan. Schuld, die met „gewedde hand” is aangegaan, wordt bij het nedergerecht ingevorderd. Dus ook boete, die vooraf gewed of gewilkoerd is. Welnu, de keurboeten vloeien voort uit de stadskeur, dat is een willekeur, door schout en schepenen voor de gansche gemeente verordend en een ieder verbindend. „Quidquid (zegt de handvest van Leiden van 1266) per octo juratos et judicem ad utilitatem et promotionem opidi statutum et ordinatum fuerit ab omnibus erit approbandum et firmiter observandum” ¹⁾. De boeten, uit zulk een keur voortvloeiende, kunnen dus geacht worden door elk burger mede verwilkoerd te zijn, en uit dien hoofde verdienen zij werkelijk met gewilkoerde of gewedde schuld gelijk gesteld en voor het dagelijksch gerecht ingevorderd te worden.

Ziedaar in enkele hoofdtrekken althans de plaats geschetst, die naast de overige rechtbanken het jaargeding oudtijds in Holland en Zeeland bekleedde. De schets uitwerken kan ik verder niet, omdat daartoe in de rechtsbronnen, voor zoover zij thans toegankelijk zijn, de noodige gegevens ontbreken.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, deel IV, blz. 97.)

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 151. Dat het artikel op het keuren maken doelt, blijkt ten overvloede uit de Hollandsche overzetting in de handvest van 1306 (bij Van Mieris, dl. II, blz. 55): „Voert soe wat bi achte scepenen ende bi den rechter ghecoert ende ghemaect wort,” enz.

OVER DE BETEKENIS VAN BANNUS PACIS

IN EEN CHARTER VAN FLORIS V VAN 14 MEI 1273 ¹⁾.

(1882.)

In de vergadering der Koninklijke Academie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde, van 12 September 1859 las G. H. M. Delprat zijn verhandeling voor *Over een charter van graaf Floris V van*

1) Vgl. over het onderwerp nog: H. Brunner, in Zeitschrift d. Savigny-Stiftung, IV, (1883) Germ. Abth., S. 237 flg.; Fockema Andreae, in Rechtsgel. Magazijn, dl. II, blz. 554; S. Gratama, Methode v. beoefening der Nederl. rechtsgeschiedenis, in: Rechtsgel. Mag., dl. V, blz. 40. — In de rechtscostumen van Vossemeer, gelijk zij in 1570, ter voldoening aan Alva's bevel, op het papier zijn gebracht (bij Ermerins, Zeeuwsche oudheden, dl. II, blz. 99, 226, 241, 374) is zeer merkwaardig de tweeërlei verkoop van onroerend goed, een minus solemnis, een andere afdoende (p. 245 vlg. art. VI, VII, VIII). De laatste komt overeen met den verkoop bij verdeban, al wordt dit woord niet genoemd. (Het verschil tusschen beide wijzen wordt in art. VIII, ald. blz. 250 reg. 10 v. o., teruggebracht tot: 1) de nageboden, 2) de vroommate.) De eerste geschiedt met het overgeven van den halm in presentie van den rechter en de schepenen; de tweede op het grondstuk, dat men verkoopen wil, na dubbele boden. Terwijl de verkooper in het eerste geval de grootte en grenzen slechts schriftelijk opgeeft, wordt in het tweede door den beëdigden landmeter dit opzettelijk geconstateerd. Ook wijzen schepenen voorvonnis, dat, als er geen verzet komt, de rechter den verkoop zal volbrengen. Na een en ander bant (er wordt ook van erven en onterven gesproken) de rechter van het erf of vroom allen, die er aanspraak op zouden willen maken, uitgezonderd de rechten der kerk, der heeren van Vossemeer en van den vroonder. (Vgl. over dezen: dingtaal van Middelburg in Versl. en Meded. Rechtsbr., dl. I, blz. 322; Van de Wall, Handvesten, dl. I, blz. 117 noot. Geheel verkeerd: Visvliet bij Wessels Boer, Bijdrage, blz. 339 noot.) Curieus is hierbij de term heveren voor den simplen verkoop of overgifte (de gissing dat leveren bedoeld is, ligt voor de hand, maar is onwaarschijnlijk: zie echter ald. blz. 247 en een resolutie van 1705: „overgezet of geleeverd”, ook in de oude keur, blz. 250 reg. 2, 8), en voor den meer omslachtigen: vroommate; hieruit is misschien af te leiden, dat tegenover het meten ten overstaan van rechter en schepenen in het tweede geval het vasthouden aan de hevening, het heveren overstaat (vgl. Groote keur, cap. II, art. 19, in Gr. Placcaeth., dl. IV, blz. 988). — Nu mijne aandacht is gevallen op

den 14den Mei 1273 ¹⁾, en wijdde hij vooral uit over de waarschijnlijke beteekenis van het woord *bannus pacis*, *vredeban*, dat er in voorkomt. Graaf Floris verbiedt namelijk aan hen, die tusschen Schie en Gouwe wonen, land in die streek te koopen, tenzij zij vermogend genoeg zijn om hun bescheiden deel in de zware dijklasten te dragen, en nog stilliger verbiedt hij hun vredebanen te maken, op straffe van zijn ongenoegen. „Praeterea (zoo drukt hij zich uit) praecipimus finaliter nolentes, ne aliqui in dictis terminis manentes bannos pacis faciant, qui *vredebanne* vulgariter nuncupantur.” Wat mochten deze zoo dringend verboden *vredebannen* zijn? Van de beantwoording dier vraag scheen het rechte begrip van het gansche charter af te hangen. Om haar op te lossen ging de spreker een voor een al de beteekenissen na, waarin het woord in de hem bekende oorkonden en in de glossariën en woordenboeken voorkomt. De een voor en de ander na verwierp hij als blijkbaar niet passende in het verband, waarin het woord hier gebruikt wordt. Ten slotte droeg hij, als waarschijnlijke gissing, voor, dat het charter doelde op verbintenissen tot onderlingen bijstand op het platteland, eenigermate overeenkomende met die, waaruit, achter de wallen der steden, de poorterijen waren ontstaan, de „*communia quam pacem vocant*,” om met keizer Frederik II te spreken. Ook tusschen de in Gelderland door de landsheeren begunstigde „enyngen” (d. i. verbintenissen van bijzondere plaatsen of personen onder een algemeene wet, orde en gericht) en deze door den graaf van Holland daarentegen verboden *vredebannen*, vermoedde hij tot op zekere hoogte samenhang. In alle geval zag hij er een aanwijzing in van de

de keur van Vossemeer kom ik tot de gedachte, dat er tweeeërlei wijs van overdracht van onroerend goed bestaat: 1°. vrijwillige overdracht van de eene partij aan de andere, waarvan aan schepenen kennis wordt gegeven of die in hun bijzijn geschiedt. 2°. a. opdracht van den verkooper aan den rechter, die aan de andere partij dan overdraagt (op de wijs van overdracht van leen). b. (bij uitpanding) het vronen uit de gift en vervolgens het verleenen van de gift aan den pander of vroner. (Zie meer hierover in het voorafgaande opstel over het jaargeding. N. v. d. R.)

1) Het oorspronkelijke stuk van graaf Floris is niet meer voorhanden; het komt in afschrift voor in een register op het archief van Schieland, dat in het jaar 1651 geschreven werd. De echtheid is buiten twijfel. Het werd het eerst uitgegeven door Brillenburg in zijn akademische dissertatie *De collegio aggerum Schielandiae* (L. B. 1830, p. 11), vervolgens door Delprat en Meylink en eindelijk in het Oorkondenboek van Holland en Zeeland, dl. II. N°. 250. De Hollandsche vertaling, die nevens den Latijnschen tekst in het register van Schieland geboekt staat, is van veel later tijd en zonder eenig gezag (zie Meylink, in het hierna aangehaalde boekje).

vroegtijdige zucht der Nederlanders tot zelfregeering, en tevens van den weerzin, dien de vorsten daartegen koesterden.

Bij de discussie, die uit de mededeeling voortvloeide, was het vooral L. P. C. van den Bergh, die tegen deze verklaring van den spreker bezwaar maakte. Volgens hem hadden wij onder vredeban op de bedoelde plaats veeleer te verstaan den vrede en de veiligheid, die de overheid aan iemands persoon of eigendom verleent, en die de graaf niet gedoogen wilde dat de onderdanen op eigen gezag elkander beloofden. In 's graven verbod was zoowel het houden van ballingen en het geven van vrijgeleide als de waring van verbeurd goed begrepen.

Ook buiten den kring der Akademie vond het gevoelen van Delprat tegenspraak. Een deskundige, Meylink, de bekende en geachte schrijver onder andere eener *Geschiedenis van het hoogheemraadschap van Delfland*, kwam er in een afzonderlijk uitgegeven boekje ¹⁾ tegen op, en gaf op zijn beurt een verklaring, die noch met die van Van den Bergh noch met die van Delprat overeenstemde. Volgens hem gebood de graaf in het charter hoofdzakelijk, dat ieder grondeigenaar tusschen Schie en Gouwe zijn dijk op zijn kosten maken en onderhouden zou, ten genoegen van hen die met de schouw belast waren, en verbood hij derhalve wat hiermee in strijd was, alzoo elke schikking om de schouw te belemmeren of de verplichting te ontduiken om den dijk te onderhouden, en inzonderheid elke overeenkomst om ter onderlinge zekerheid en gerustheid tegen schouw en boeten een dijkvrede te sluiten. Kortom, de graaf verbood elke gemeenschappelijke overeenkomst, *vrede*, om aan de schouw, *ban*, te voldoen.

Men ziet, bij aanmerkelijke verscheidenheid is in de drie door mij kortelijk herhaalde verklaringen een even opmerkelijke overeenstemming niet te miskennen. Alle drie zijn het hierin eens, dat *vredebannen* eigendunkelijke verbintenissen van onderdanen zijn, die ingrijpen in het gezag en in de bevoegdheid der overheden.

Ik voor mij kon mij met geen dezer uitleggingen vereenigen, al gevoelde ik mij ook destijds niet in staat om een meer aannemelijke voor te slaan. Toen ik, eenige jaren later, over den

1) Over een charter van Graaf Floris V, mededeeling van G. H. M. Delprat, nader toegelicht (enz.) door Mr. A. A. J. Meylink ('s Gravenhage, 1860). Zie inzonderheid blz. 46 en 56.

oorsprong van de stad Rotterdam en het indijken van Schieland handelde, en bij die gelegenheid ook dit charter ter sprake moest brengen, onthield ik mij dan ook van iedere poging om het woord *vredeban* te verklaren. „Zoolang het niet in meer stukken (zeide ik 1)) en in verschillend verband gevonden wordt, vrees ik dat elke uitlegging onzeker en meer of min gewaagd zal zijn.”

Inderdaad het is vergeefsche moeite, die men zich vaak geeft, een woord, dat ons slechts een enkele maal is voorgekomen en waarvan de beteekenis uit zijn samenstelling of afleiding niet noodzakelijk volgt, te gaan uitleggen met niet meer hulpmiddelen dan die het woordenboek aanbiedt. Om een term als dien van *vredeban* in ons charter te verstaan, moet men èn met het dijkswezen èn met het rechtswezen van den tijd, waaruit het dagteekent, althans tamelijk vertrouwd zijn. Voor wie dat is kan het woord evenmin dubbelzinnig zijn als voor de tijdgenooten van den graaf, tot wie hij zich richtte. Immers, de glossariën mogen zooveel en zoo uiteenlopende beteekenissen als zij willen op een rij naast elkander plaatsen, in de kanselarijtaal van Floris V kan slechts een enkele gegolden hebben met toepassing op de zaak, die in het charter besproken wordt: anders zou de graaf te vergeefs bevolen hebben en niet eens verstaan zijn geworden.

De juistheid van dezen algemeenen regel is mij in dit geval op nieuw gebleken. Nu ik mij de noodige kennis van de toenmalige rechtsgebruiken en rechtstermen, ook ten opzichte van het dijkwezen, heb verworven, behoef ik geen woordenboek te raadplegen om in te zien wat de graaf met het verbieden van *vredebannen* moet bedoeld hebben. Want het is mij gebleken, dat in zijn tijd, in zijn graafschap en met toepassing op het onderwerp van zijn schrijven, het woord slechts één beteekenis had, namelijk die van rechtspraak, waardoor iemand in den eigendom van eenig goed, bepaaldelijk onroerend goed, op zijn verlangen voor altijd wordt bevestigd.

Met deze beteekenis van *vredeban* was Delprat, toen hij sprak, niet onbekend; hij had ze uit Brinckmeier's *Glossarium diplomaticum* leeren kennen; maar niet wetende hoe algemeen zij was en hoezeer zij elke andere in de schaduw stelde, schoof hij ze voetstoots ter zijde, als naar zijn meening hier volstrekt ongepast. Inderdaad, op het eerste aanzien schijnt zij zich in het verband

1) Zie hiervoor blz. 22 noot 2.

niet wel te voegen, en het glossarium haalt er ook niet meer dan twee bewijspplaatsen voor aan, waarvan de eene nog niet eens iets bewijst ¹⁾).

De andere daarentegen verdient onze aandacht zeer, omdat zij ontleend is aan een Utrechtsche oorkonde van 1230, dus uit dezelfde streek en uit dezelfde eeuw als ons charter afkomstig. De oorkonde staat gedrukt in het tractaat van Antonius Matthaëus *De jure gladii* ²⁾). Schout, schepenen en raad der stad getuigen er in, dat eenige Utrechtsche burgers een eigendom aan het kapittel van St. Pieter eerst hadden betwist, maar vervolgens, nadat zij bij schepenkennis in het ongelijk waren gesteld, van hun aanspraak hadden afgezien. „Nos itaque (zoo luidt het slot, waarom het ons te doen is) *ecclesiam . . . in suo jure stabilivimus et roboravimus per nostrum fredhebannum, per me Gerardum scultetum pronunciatum, proprietatem et possessionem . . . eidem recognoscentes ex nunc in perpetuum*”. De zin is duidelijk en schijnt geen toelichting te behoeven. Ten overvloede kan ik hem verklaren en bevestigen uit een tweede oorkonde, insgelijks uit het Sticht en uit de dertiende eeuw afkomstig, en ook door Matthaëus, maar in een ander boek ³⁾ gedrukt, en noch door Haltaus of Brinckmeier, noch door Delprat opgemerkt. Het is in dezen de bisschop Otto II, die getuigt, dat er over den eigendom der tienden van Houten geschil had bestaan tusschen het kapittel van St. Marie en den graaf van den Goye; dat het kapittel, tot het bevestigen van zijn aanspraak toegelaten was en bereid had gestaan om onder de stoel den vereischten eed te zweren, maar toen door zijn tegenpartij daarvan verschoond en zonder meer in zijn volle recht erkend was geworden. „Itaque his omnibus peractis rite, nos, *vredebanno* solemniter pronunciato, praefatam ecclesiam in perpetua suarum decimarum possessione confirmavimus.”

In beide voorbeelden is de beteekenis van het woord volkomen dezelfde. En in volkomen dezelfde beteekenis treffen wij het ook aan in Friesche oorkonden, van twee eeuwen later, waarmee wij ons, bij gebrek aan oudere, moeten behelpen. Wij mogen zelfs van geluk spreken, dat er onder de charters der kloosters Klaar-

1) Hij ontleent die aan Scheidt, Vom Adel, p. 306; zij betreft niet onzen vredeban, maar den bannus confirmationis, die er wel eenigszins op gelijk doeh er niet mee gelijk te stellen is.

2) *De jure gladii*, p. 386.

3) Matthaëus, *Ad anonymum De rebus Ultrajectinis*, p. 188.

kamp, Oldeklooster, Aalsum en Haskerklooster niet minder dan acht brieven bewaard zijn gebleven, die het leggen van den vredeban ter bevestiging van eigendomsrecht verkondigen. Zij zijn allen, gelijk zij verdienden, door Schwartzenberg in zijn *Groot placaat- en charterboek van Vriesland* opgenomen ¹⁾. Wij leeren er uit dat de eigendom, waarin de vredeban bevestigt, niet juist vooraf betwist behoefde te zijn, zooals onze Utrechtsche voorbeelden ons anders allicht zouden doen gelooven. Vereischt werd alleen, dat, wat er ook vooraf mocht zijn gegaan, ten slotte de eigendom door niemand werd betwist aan hem die den vredeban verzocht. Ten einde dit tot zekerheid te brengen, moest het goed op minstens drie achtereenvolgende rechtsdagen openlijk worden geboden, en zodoende aan een ieder gelegenheid worden gegeven om zijn eigen aanspraken te doen gelden en het verleenen van den vredeban te verhinderen ²⁾. Waren die dagen verstreken zonder dat iemand in verzet was gekomen, dan werd de vredeban plechtig uitgesproken en daarmee de eigendom onherroepelijk toegewezen. Ik zal die oorkonden hier niet afdrukken: men zal zich wel tevreden stellen met de vertaling van een der acht brieven. Dat stuk, van 29 Januari 1418, luidt ongeveer aldus: „Ik . . . grietman van Dontmadeel maak kennelijk en openbaar allen dengenen die dezen brief zien of hooren lezen, dat voor ons gerecht is gekomen broeder Gosse van Klaarkamp en heeft geboden eenwerf, anderwerf ende ten derden werve 4 pondematen lands (gelegen zoo en zoo); en daar het voorsz. bod niemand weersproken noch belet heeft, zoo maak ik, bij rade mijner mederechters, aan broeder Gosse voorsz. vredeban op dit voorsz. land, en beveel allen lieden, bij 80 pond, dat hem niemand geweld noch onrecht en doe. In oorkonde dezès” enz. In de hoofdzaak komen met dit de zeven overige bescheiden overeen; in sommige wordt nog gesproken van aanvankelijk verzet, dat ten slotte opgegeven werd (niet alles wat daarover gezegd wordt is mij, ook na taalkundigen geraadpleegd te hebben, volkomen duidelijk), maar alle eindigen met het onvoorwaardelijk en voor altijd toewijzen van den eigendom aan hem, op wiens verzoek de vredeban gelegd wordt.

Zoo vinden wij dus in Friesland dezelfde rechtshandeling als

1) 1ste dl., blz. 332, 401, 514, 515, 521, 543, 661, 747.

2) Vgl. de keur van Wymbritseradeel van 1404, bij Von Richthofen, Rechtsquellen, S. 501, § 14.

te Utrecht in zwang en met hetzelfde woord aangeduid. Maar het charter, waarover wij handelen, behoort niet in het Sticht of in Friesland, het behoort in Holland te huis. Zijn daar gebruik en woord ook bekend? Op die vraag zou ik nog kort geleden slechts een weifelend antwoord hebben durven geven. Thans, nadat de *Oudste rechten van Dordrecht en Zuid-Holland* door de zorg van J. A. Fruin het licht hebben gezien, durf ik haar zonder aarzelen toestemmend beantwoorden.

In die rijke verzameling van keuren, kenningen, gewijsden en dingtalen, die voor de kennis van het recht van Zuid-Holland en, bij gevolgtrekking en vergelijking, voor die van geheel het graafschap, van groote waarde is, komt ¹⁾ een beschrijving voor van de eigenaardige rechtspleging in het jaargeding te Dordrecht, een rechtszitting die voornamelijk ten behoeve der overdracht van onroerend goed en van wat daarmee gelijk wordt gesteld verordend was ²⁾. Tot voorbeeld is gekozen de verkoop en overdracht van schuldvorderingen, die bij schepenbrieven erkend zijn. Nadat de schout tot driemaal toe gevraagd heeft, of ook iemand tegen de overdracht dier brieven achten wil — dat is: er zich tegen verzetten wil ³⁾ — en niemand in verzet is gekomen, vraagt hij van de schepenen vonnis, wat hem nu verder te doen staat. Het vonnis, door een der schepenen gewezen en door de overigen stilzwijgend goedgekeurd en gevolgd, luidt: „Ick wyse voor recht, als recht is, want daer niemandt tegens en acht, dat gy den eenen uten voorgelesen brieven bannen sult ende den anderen daer weder in, met een verdeban, als recht is na den recht van der stede.” Overeenkomstig dit vonnis legt nu de schout den ban en draagt den eigendom van den een op den ander over.

Verrassend is het te voorschijn treden hier, in de hoofdstad van Zuid-Holland, van den verdeban ⁴⁾. Dat hij dezelfde is als de vredeban der Utrechtsche en Friesche oorkonden, valt niet te betwijfelen. Vrede heet in de taal van ons tegenwoordig Friesland, het Westerlauwersche van de rechtsbronnen, evenzeer *ferd* als *frede*, en *ferdeban*, *ferdban*, *firdban* is zelfs de gewone benaming in de oorkonden, die Schwartzenberg heeft uitgegeven.

1) Oudste rechten v. Dordr., dl. I, blz. 375.

2) Zie (bij Van de Wall, Handv. v. Dordr., blz. 141) den brief van graaf Willem III van 1 April 1315 en wat de geleerde uitgever er bij aanteekeent.

3) Vgl. mijn opstel over Acht, Achten enz., hierna.

4) Ook te Geertruidenberg wordt de „vordebanne” vermeld als een emolument van den schout (Van Mieris, dl. II, blz. 322^a).

De Zuid-Hollandsche rechtstaal heeft dus het woord onveranderd uit het Friesch overgenomen, hetgeen te eerder kon geschieden omdat *verde* voor *vrede* ook in het Hollandsch niet vreemd was ¹⁾. In de keuren der Vlaamsche steden is zelfs *varde* gebruikelijk. Zoo lezen wij in de keur van Brugge van 1304, door Warnkoenig naar het origineel uitgegeven, in een en hetzelfde artikel, van iemand die *varde* breekt, van *vardebrake* en van een twist die *gevardt* wordt ²⁾. Geen twijfel derhalve of het woord is hetzelfde, en evenzoo het rechtsgebruik dat er door wordt aangeduid. En nu wordt ons dat gebruik in het jaargeding van Dordrecht veel duidelijker beschreven dan wij het uit de Friesche oorkonden hadden leeren kennen. Wij begrijpen eerst nu, hoe de handeling den naam van *ban* verdiende te dragen; immers wij vernemen dat de rechter den een uit en den ander in den eigendom bant van het goed, dat wordt overgedragen. Dit geschiedde ongetwijfeld ook in de Friesche gerechten, al vermelden het de brieven niet uitdrukkelijk.

Is het terugvinden van den vredeban te Dordrecht op zichzelf reeds een gelukkige vondst, het is dit in dubbele mate omdat het ons een ander, sedert lang bekend maar niet herkend, woord doet verstaan. In de *Costumen van Zuid-Holland*, voor het eerst in 1628 door Van der Eyck gedrukt, door Van Oudenhoven in 1654 herdrukt en thans in de uitgaaf van mijn broeder naar de handschriften met meer zorg herhaald, ontmoeten wij, onder het opschrift „van erfensse” ³⁾, een beschrijving van het overdragen van onroerend goed, zooals dat op het platteland gebruikelijk was. Het geschiedt voor den schout en de heemraden van het ambacht, waarin het goed is gelegen. Na het volbrengen van wat vooraf behoort te gaan, „so wyset recht (ik haal de eigen woorden aan), dat die scout partyen bannen sal om loen eenen *voerban*.” De schout doet zoo, met de ons reeds bekende formaliteiten, en vraagt ten laatste een vonnis, dat hem ook wordt toegewezen, „of hy den eenen daeruyt gebannen heeft ende den anderen daerin gevrijt heeft, na den rechte van den lande.” Blijkbaar heet hier, op het platteland, *voerban* wat in de stad *verdeban* heet, en zoo herkennen wij ook in den *voerban* den

1) Vgl. Oudemans, Bijdr. tot een Middelnederl. Woordenb. i. v. verde.

2) Warnkönig, Flandrische Staats- und Rechtsgesch., Bd. II, S. 119. In de keur van Middelburg van 1254 (Oorkondenb., dl. I, N°. 590, blz. 311^a) wordt ook van *varde* gesproken.

3) Oudste Rechten, dl. II, blz. 258.

vredeban, dien wij nasporen. En die *voerban* is niet uitsluitend aan Zuid-Holland eigen, wij treffen hem ook in Kennemerland en in West-Friesland aan. Hij heet daar echter, overeenkomstig het spraakgebruik van die streken, dat de a gaarne in o omzet, de *voerbon*. De *voerbon* is in West-Friesland zelfs bij het toewijzen der tilbare have van het boelhuis in gebruik ¹⁾, en Van Santen spreekt in zijn *Privilegiën van Kennemerlandt* kortaf van „alle saken daer op 't *voorbonne* ghedonghen werdt” ²⁾. Dat men toen Van Santen schreef, in de 17de eeuw, en zelfs reeds twee eeuwen te voren, toen de meeste dingtalen, die tot ons gekomen zijn, werden te boek gesteld, geen besef meer had van de samenstelling noch van de oorspronkelijke beteekenis van het woord, hetwelk men in zoo mismaakten vorm gebruikte, is waarschijnlijk genoeg. Het blijkt nog duidelijker uit een andere Zuid-Hollandsche dingtaal, die Van der Eyck en Van Oudenhoven niet hebben gekend en mijn broeder ook niet in zijn handschriften heeft aangetroffen, maar die door Nibbelink in het archief van den Zwijndrechtschen waard gevonden en met de overige handvesten van dat waterschap in zijn academisch proefschrift ³⁾ uitgegeven is. Daar vinden wij, onder het opschrift „om een eyghen over te gheven” de overdracht met de ons reeds bekende plechtigheden beschreven, en eindelijk den schout dus sprekende ingevoerd: „Soo ban ick u (den verkooper) uyt met een *verre ban*, en u (den kooper) in met een *vryen ban*”. *Vrye ban* heet hier de ban waarmede een vrije gift aan den nieuwen eigenaar wordt verzekerd; *verre ban* die waarmede de oude eigenaar uit het goed gebannen wordt; blijkbaar verstond de costumier het woord niet meer, kende hij het zelfs niet eens in zijn echten vorm, en verhaspelde hij het opzettelijk nog een weinig, om het te beter te doen beantwoorden aan den aard der zaak, gelijk hij zich die voorstelde.

Uit gelijke oorzaak vinden wij het elders weer op andere wijs misvormd. Werd het in Zuid-Holland verminkt en van *vredeban* tot *verreban* en *voorban* saamgetrokken, op Voorne en in Den Briel vinden wij het uitgerekt tot *vorderban* ⁴⁾. Het is der stede klerk

1) Westfr. dingtalen (N. Bijdr. voor Rechtsgel., 1878, blz. 37).

2) Blz. 208. Zie ook blz. 212, waar het woord niet genoemd wordt, maar de formule wel: „dat den schout van mijns heeren weggen schuldigh is den winner (in het zeven-tuig) in 't landt te bannen ende den anderen daeruyt.”

3) Handv. en oork. betrekkelijk de rechtsgesch. v. d. Zwijndrechtschen waard (Leiden, 1860), blz. 128, N°. 188.

4) Ook op Putten (zie Pols in Versl. en meded. der Vereen. tot uitg. v. rechtsbronnen, dl. I, blz. 142 § 27).

Jan Matthijssen, die er ons van spreekt in zijn onschatbaar *Rechtsboek* ¹⁾; uitvoerig en geleerd beschrijft hij ons daar, hoe in zijn stad de overgifte bij koop, bij panding en bij erfenis plaats had, en welke rol de *vorderban* daarbij vervulde. Maar over den aard van dien ban en over de beteekenis van het woord schijnt hij in onzekerheid te verkeerem. Wel stelt hij aan het eind van zijn betoog de vraag: „wat een vorderban is, ende wien die vorderban toebehoort en wie die sculdich is uyt te reyken” ²⁾? doch in plaats van ze te beantwoorden laat hij een tiental regels open: wij kunnen best begrijpen waarom. Ons valt het thans niet moeilijk het antwoord, dat hij in de pen hield, voor hem in te vullen. Wat hij ons van het rechtsgebruik in zijn stad bericht, stelt er ons te beter toe in staat.

De vredeban is die plechtige handeling in de gebannen vier-schaar, waarmee de rechter, bij rade van zijn bijzitters of bij vonnis van schepenen, den vroegeren eigenaar uit en den nieuwen eigenaar in het goed bant, en vervolgens over dat goed en zijn eigenaar vrede gebiedt. Van daar zijn naam, die eigenlijk en oorspronkelijk veel ruimer beteekenis heeft, en alle gebod der rechterlijke overheid om vrede te bewaren omvat ³⁾, maar metter-tijd inzonderheid op deze wijs van overgift werd toegepast. Wij weten wat naar het Germaansche rechtsbegrip *vrede* zeggen wil. Het duidelijkst blijkt dit uit het tegenovergestelde woord: *vrede-loos*. Wie vredeloos is verklaard, is als buiten de samenleving gestooten; hij heeft geen enkel recht meer tegenover anderen en jegens hem heeft niemand eenige verplichting; hij is ontzet van alle maagschap en van allen eigendom. Dat alles nu wat hij mist ligt opgesloten in het ééne woord van vrede, en de vredeban waarborgt dit aan den eigenaar voor zooveel zijn nieuw verworven goed betreft. Eigenaardig zijn de woorden waarmee de vrede geboden wordt; zij verschillen eenigermate van plaats tot plaats, maar in de hoofdzaak zijn zij overal dezelfde. In het jaargeding te Dordrecht ⁴⁾ spreekt de schout aldus: „N. (den verkooper) ban ick uten goede ende N. (den kooper) der weder in met eenen verdebant, van mijns heren des Keizers wegen ende van mijns heren des Graven wegen ende van onsen wegen, ende ick gebiede dat die goeden niemant en roere noch en rep noch en

1) Uitg. van J. A. Fruin en M. S. Pols ('s Gravenhage 1880).

2) Rechtsboek, blz. 134.

3) Dit is door Delprat reeds in het licht gesteld.

4) Oudste Rechten, dl. I, blz. 376.

lette." De laatste zinsnede schijnt hier eenigszins verminkt: op het platteland van Zuid-Holland luidt zij voluit ¹⁾: „ende ick gebiede dat niemant dat landt en ript noch en roert, noch en pit noch en poelt" ²⁾, en in de Zwijndrechtsche dingtaal: „dat niemant dat goet en ript noch en roert, noch vervremt noch vervoert" ³⁾. Wij hebben hier met een van die spreuken in gebonden stijl te doen, die vooral aan de formulieren van het Friesche recht eigen waren ⁴⁾.

Inderdaad, de vredeban is een eigenaardig Friesche instelling, en ik twijfel zelfs of hij wel buiten het gebied, waar het Friesche recht eens geheerscht heeft, althans wat ons vaderland betreft, in gebruik is geweest. Bij Franken of Saksers hier te lande heb ik hem nog nergens aangetroffen ⁵⁾. Onder dezen is een andere wijs van plechtig overdragen van eigendom in zwang: de overgift met hand, halm en mond ⁶⁾. Gij kent die zinnebeeldige

1) Oudste rechten, dl. II, blz. 309. Te Dirksland, zie Versl. en meded. rechtsbronnen, dl. II, blz. 287 i. f.

2) De laatste woorden komen bij Orlers, Beschr. van Leyden, blz. 26 der 1e uitgave, in een ander verband voor: „Ick gebiede dat niemant dezen ballinc en meet noch en mael, en put noch en pael", enz.

3) Nibbelink, blz. 131, N°. 192: „dat nyemandt dat goet en rippe noch en roere, noch vervreemt noch en vervoert". Vgl. Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 309: „dat niemant dit lant en ript noch en roert, noch en pit noch en poelt". Nibbelink, blz. 128, N°. 188: „dat niemant en rippe noch en roert, noch en pit noch en poelt noch en verwart (sic)". Vgl. Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 315: „en ript noch en vervoert".

4) Wij treffen zulk een spreuk ook in Friesche vredebanen aan. In plaats van de gewone uitdrukking „toe ewighen tyden", vinden wij in een brief van 1475 (Schwartzenberg, blz. 661): „alzo langh als wynt wayet ende kynt scrayet, gres groyet ende bloem bloyet".

5) Over den „vredebant" in het Rijk van Nijmegen (Landbrief van 1532, in: Gr. Geld. Placaatboek, dl. II, App., p. 4). Als iemand bij zijn afwezen zijn land afgewonnen is, „dat hy alsdan opten nesten gerigte, als hy weder binnen lants gekomen is, sal mogen kmen ende slyten synen vredebant" enz. Vgl. het verdrag met Jan van Kleef 27 Januari 1538 (Gr. Geld. Placaatb., dl. I, p. 12; Fockema Andreae in Handel. Maatsch. v. Letterk., 1883, blz. 81). Ook in het Drentsche landrecht van 1412 (Magnin, Besturen in Drenthe, dl. II, blz. 248) wordt de vredeban genoemd; vgl. Feith, Gerecht v. Selwerd, blz. 157. Een plechtige overdracht zonder vredeban, bij Sloet, Oorkondenboek, dl. II, N°. 636/7; vgl. ook N°. 850. Haltaus, i. v. Friedban, haalt een voorbeeld aan uit Thuringen, uit een ongedrukt diploma van den rechter in Bischovesguttern, pro conventu Dorlensi (thans Gr. Gottern, tusschen Mühlhausen en Langensalza: zie Oosterley, Hist. geogr. Wörterb. d. deutschen Mittelalters, S. 224 i. v. Gottern). Bij Liesegang, Die Sondergemeinden Cölns, S. 22, 24, 79, wordt de vredeban in oorkonden van de 12de eeuw duidelijk vermeld als uitgesproken in het gravengerecht, nadat een huis voor het nedergerecht was overgedragen. Vgl. den bisschopsban bij Sloet, Oorkondenb., dl. I, N°. 184, 311.

6) „Met handt, halm ende met mondt" (Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 308,

handeling: haar eigenlijk karakter is niet zoozeer overdracht als wel afstand van eigendom of recht ¹⁾ of ook wel van verplichting. Zooals men den halm wegwerpt, zoo ontdoet men zich van wat er door beteekend wordt. Toen de Franken hun nietigen koning Karel den Eenvoudigen moede waren, verschenen zij in de volksvergadering met halmen in de hand, en „festucas manibus projicientes rejecerunt eum, ne esset eis ultra senior” ²⁾. Volgens de oude keur van Zeeland moet de heer boeten voor den moord door zijn hoorige bedreven, „nisi illum infra octo dies, testantibus hominibus comitis, a se effusticaverit” ³⁾. De weduwe, die de nalatenschap van haar echtgenoot met haar baten en lasten niet aanvaardden wil, gaat uit voor de baar en werpt den halm, om zoo „te uyten en haer te verlyen alle goeden die haer man in zijn lesten live hielt” ⁴⁾. Uit dat afstand doen door het zinnebeeldig wegwerpen van den halm, het guerpire ⁵⁾ der Frankische rechten, ontstond van zelf het overdragen door het overhandigen van den halm. In een brief van 18 December 996 (ik kies opzettelijk een overoud voorbeeld) oorkondt keizer Otto III, dat Balderik, de gemaal der vermaarde Adela, Wichman's dochter, afstand heeft gedaan van zijn gewaande rechten op het klooster van Elten: „contradidit (zegt hij) publice in nostrum mundiburdium et, sicut mos est laicorum, cum festuca ab eodem semet exiit praedio” ⁶⁾. Ook in dit geval staat dus het „semet exuere”, het zich onttrekken aan den eigendom, op den voorgrond ⁷⁾.

311). „Met halmen, aerde ende monde” (Nibbelink, blz. 128, N°. 188). In oude transporten leest men: „wy hebben op dat land verhalmet en vertegen met hand, halm en mond” (Navorscher, 1880, blz. 50).

1) Vgl. Gratama, Methode v. beoefening der Nederl. rechtsgeschiedenis, in Rechtsgel. Mag., dl. V, blz. 40, die tusschen Saksisch en Frankisch gebruik onderscheidt.

2) Ademari Histor. l. III, c. 22; Pertz, Monum., dl. IV, p. 124, 8*.

3) Oorkondenb., dl. II, N°. 40, § 12. In N°. 747, § 31 dus vertaald: „doet hine niet van hem”.

4) J. Matthijsen, Rechtsboek, blz. 178.

5) Oorkondenb., dl. II, N°. 48. S. v. Subburgh doet afstand van recht ten behoeve van den abt van Middelburg, „effestucando et guerpiendo quidquid juris habui” etc. — Oorkondenb., dl. II, blz. 526: „gheven met halme” (in Zeeland). — Oorkondenb., dl. II, N°. 83: „renunciantes cum effestucatione omni querele” etc. — Oorkondenb., dl. I, N°. 189: „inimicitiam et odium.... effestucaverunt”. — Oorkondenb., dl. I, N°. 352: „ore et festuca resignavit”.

6) Sloet, Oorkondenb. van Gelderl., N°. 116, p. 114. Vgl. Oorkondenb., dl. II, Nal. N°. 15.

7) Met een halm wordt ook de vrede op den drempel gelegd: zie Van de Wall, Handv., dl. I, blz. 115 noot. In de Haarlemsche dingtaal van zeventuig (bij Joosting, Zeventuigsrecht, blz. 5 en elders) worden de wedde en de wederwedde „met een stroe an rechtens hant uitgeboden”.

Van zulke verhalmering zijn mij uit het oude Friesche recht geen voorbeelden bekend ¹⁾; werd haar plaats misschien bij de Friezen door den vredeban ingenomen? Ik durf dit niet beweren, al schijnt het mij ook aannemelijk. In later tijd zien wij in Holland beide rechtsgebruiken aaneengekoppeld, en den vredeban door den rechter gelegd, nadat partijen vooraf met mond en halm den eigendom van den een op den ander hebben overgedragen ²⁾. Of dit een latere ontaarding onder den invloed van het veldwinnende Frankische recht is, dan wel het onvervalscht gebruik van ouden Frieschen herkomen, waag ik zelfs niet te gissen. Bij gebrek aan berichten ontbreekt daartoe de onmisbare grond.

Keeren wij thans tot het charter van Floris V terug. Wij hebben in de verst uiteengelegen streken van het graafschap, op Voorne en in West-Friesland, overal het woord *vredeban* in dezelfde beteekenis aangetroffen, en, laat mij er bijvoegen, nergens in een andere, in geen enkel charter, in geen dingtaal, geen gewijsde. Is het dan te stout beweerd als ik zeg, dat de graaf, sprekende van „*bannus pacis qui vredeban vulgariter nuncupatur*”, er niets anders mee bedoeld kan hebben? Laten wij het charter in zijn geheel herlezen — het is niet uitvoerig — en overwegen of het, dus opgevat, een goeden zin geeft.

„*Florentius, comes Hollandiae, ballivo intra Scie et Goudam ceterisque nobilibus et ignobilibus infra dictum terminum commorantibus, salutem et omne bonum. Mandamus vobis districtius inhibentes, ne aliquis vel aliqui infra dictos terminos commorantes aliquam terram emant, nisi ita haereditate fruuntur quod timor esse non possit de eorum aggere comparando, et bannos annuos ejusdem solvere possint si acciderit aggerem eorum in aliquo deteriorari.*”

Tot zoover is alles duidelijk. Niemand mag land koopen dan die vermogend genoeg is om den dijk, waaronder het ligt, te helpen houden. Doch, als dit verbod overtreden wordt, wat dan? Daarvan zwijgt de brief; hij schijnt te onderstellen dat dit van zelf spreekt. Latere brieven echter van soortgelijken inhoud en aan ingezetenen derzelfde streek gericht, vullen aan wat hier ontbreekt. In 1299 bevestigde Elisabeth van Engeland in een Hollandschen brief ³⁾ een ander charter van haar schoonvader Floris, dat ver-

1) Bij de Saksers, met name bij de Drentenaars, komt de stoklegging voor, die van de verhalmering niet wezenlijk verschilt.

2) Zoo in het Rechtsboek van Jan Matthijssen en in de Oudste rechten van Zuid-Holland.

3) Bij Van Mieris, dl. I, blz. 619.

loren is gegaan, waarbij deze verboden had land te koopen in het ambacht van Cralingen buiten goedkeuring van den ambachtsheer; „ende wairt (zoo lezen wij daar) dat hi hierboven (d. i. in strijd hiermede) lant cofte, hi soude verbueren 10 pond, ende die coep soude ongestade bliven”. Geen twijfel of het lag in de bedoeling van Floris V, al sprak hij het in ons charter niet uit, dat de overdracht van land, aan een onvermogene in weerwil van zijn gebod verkocht, ongestade (d. i. nietig) zou zijn, en dat de oude eigenaar steeds aansprakelijk zou blijven voor de dijklasten, die de onwettige koper niet in staat mocht zijn te dragen. Men herinnert zich, hoe algemeen in later tijd die opvatting der dijkplichtigheid heerschte, onder den naam van het boezemrecht ¹⁾. G. de Vries heeft daarover, in zijn standaardwerk *Het Dijks- en Molenbestuur in Hollands Noorderkwartier*, zoo gehandeld, dat dat ik er het zwijgen aan kan toedoen. Alleen wil ik, misschien ten overvloede, opmerken, dat ook in Schieland dat boezemrecht later in al zijn strengheid gold ²⁾. Of het reeds in den tijd van graaf Floris erkend werd, dan of het integendeel eerst door voorschriften, als die hij in ons charter uitvaardigt, allengs in zwang is gebracht, daarover straks. Zeker is het in alle geval, dat zijn bevel met het boezemrecht, gelijk het later heerschte, in volkomen overeenstemming is.

Lezen wij verder. „Praeterea praecipimus finaliter nolentes, ne aliqui in dictis terminis manentes bannos pacis faciant, qui *vredebanne* vulgariter nuncupantur; quod si fecerint sciant se nostram inimicitiam incursuros. Datum anno Domini etc.”

Nog stelliger dan het koopen van land door wie den dijk niet houden kunnen verbiedt in deze zinsnede de graaf het maken van vredebanen, met andere woorden: het overdragen van den verkochten grond door middel van een vredeban. Waarom hij dit zoo dringend verbiedt ligt, dunkt mij, voor de hand. Die plechtige overdracht stelde onvoorwaardelijk en voor altijd den koper in de plaats van den verkoper, bande den eenen uit en den ander in het goed. Juist wat de graaf wilde verhoeden. De ge-

1) Wat hier boezem beteekent, zie bij Van Mieris, dl. II, blz. 735_b. Ook „gebosimte” = boezem: De jure gladii, p. 525/6. Vgl. daarmede: Verdam i. v. (blz. 1342), die de toepassing op polderrecht niet schijnt te kennen. Zie het eigenlijke boezemrecht toegepast in 1288 in den Riederwaard: Oorkondenb., dl. II, N°. 630 (vgl. Van Mieris, dl. II, blz. 482).

2) Zie de eerste uitgave (van 1623) der Keuren van 't Heemraedschap van Schyeland, art. 176, blz. 49.

wone verkoop voor getuigen, zelfs de meer formeele voor het gerecht van het ambacht, waaronder het goed gelezen was, kon worden aangetast door wie beter recht er op meende te hebben; de vredeban daarentegen gaf onbetwistbaar eigendom. Dit blijkt inzonderheid uit een ¹⁾ gewichtige bepaling der Upstalboomer wetten van 1323, die dus luidt: „Omnes sententias diffinitivas, quae vulgo *ferdban* nuncupantur, inviolabiliter statuimus observari, nisi per iudices successores et quatuor clericos meliores et doctiores et unum praelatum districtus illius necessario et necessitatis evidentia, justo tamen modo, fuerint transmutandae” ²⁾. Dus voortaan zou er van de vredebanen revisie mogelijk wezen, in zeldzame gevallen en onder bezwarende voorwaarden; tot nog toe waren zij eindvonnissen, *sententiae definitivae*, geweest.

In het graafschap Holland is, zoover ik weet, nooit zulk een vernietiging der bij vredeban voldongen overdracht toegelaten. Op andere wijs werd daar voorzien in het gevaar, dat de Upstalboomer wetten door de vergunning van revisie poogden te ontgaan. In de formule, die ik zooeven uit de Dordtsche dingtaal aanhaalde, volgt op het verbod om het overgegeven goed te roeren of te rippen nog iets, dat ik met opzet had achtergelaten, omdat het ons eerst hier te pas komt. Er staat namelijk: „Ick gebiede dat die goeden niemant en roere noch en rep noch en lette, hy en comt binnen jair ende daghe ende spreekt se aen alhier te vierschair, als recht is, op die hoechste boete”. Soortgelijke formule wordt ook in de dingtaal van Zuid-Holland en in die van Den Briel aangetroffen, en kwam zeker in ieder andere insgelijks voor. Overal kreeg in de 15de eeuw de vredeban eerst zijn volle kracht, als hij gedurende een jaar en zes weken of niet of althans niet met recht was betwist. Van daar dat volgens Matthijssen de verkoper het goed nog gedurende dat tijdsverloop, maar ook niet langer, den koper moet waren. „Ende tenden jair ende dagh (zoo gaat hij voort ³⁾) so is die gifte also groot van waerden ende starck, dat men daerna nyemant dat lant belasten noch aenspreken en mach met brieven

1) Von Richthofen, Rechtsquellen, S. 102.

2) Vgl. Blok, Leidsche rechtsbronnen, blz. 349, N°. 490. Nog in den tijd van Karel V: „hebben gecondempneert ende condempneren by desen onsen sentencie diffinitive” enz. (Luzac, Holl. rijkdom, dl. I, Bijl. blz. 18). In de Ordonnantie der Staten van Holland op de justitie van 1 April 1580 (Gr. Placaatb., dl. II, blz. 695), worden in art. 20 tegenover elkander gesteld: „sententien soo diffinitive als provisionele. In de oudere rechtstaal heeten provisionele „voorvonnissen”.

3) Rechtsboek, blz. 117.

noch met kennisse, hy (d. i. hij die het waagt) en sal, also dick als hy dingtale daeroff uut, seggen tegent scepenvonniss ende verbueren sulcke boeten als van rechtswegen daertoe staen."

Zoo was het in den tijd van Matthijssen gesteld. Maar in den tijd van Floris V zal toen ook reeds dit voorbehoud gegolden hebben? Ik betwijfel het zeer. Ik acht het waarschijnlijk, dat in Holland, evenals in Friesland, de vredeban oorspronkelijk een sententia definitiva zal geweest zijn, en dat eerst later, om het misbruik tegen te gaan, dat van zulk een eindbeslissing soms gemaakt werd, de voorwaarde van nog gedurende jaar en dag aantastbaar te blijven, die van ouds bij andere wijzen van koop en verkoop gemaakt werd ¹⁾, ook op den vredeban toegepast zal zijn geworden ²⁾.

Is dit vermoeden juist, dan kan het ons niet verwonderen dat Floris V, in het belang van het dijkwezen, zulk een overdracht, die den verkooper van alle rechten op het ontruimde land, maar dan ook van alle daaraan gepaarde verplichtingen ontsloeg, ten stelligste verbood. Maar er is iets anders, dat ons wel moet bevreedden. De graaf richt zijn verbod niet tot de rechters, die toch alleen bevoegd waren om den vredeban te leggen, maar tot de ingezetenen van Schieland in het algemeen „in dictis terminis manentes." Het woord, dat hij kiest, „bannos pacis facere", beantwoordt letterlijk aan de echte Friesche uitdrukking „enen ferdban dua", „enen ferdban kloppa", en beduidt de handeling die aan niemand dan aan den rechter te doen staat. Hoe zullen wij ons dit verklaren? Naar het mij voorkomt hieruit, dat de rechter niet naar eigen goedvinden het leggen van den vredeban aan partijen inwilligen of weigeren kan, maar verplicht is dien, op haar verzoek, te leggen, indien zij vooraf aan alle eischen van het gebruik voldaan hebben. Is eens het goed behoorlijk geboden en volboden, dan kan de schout, mijns inziens, niet nalaten van schepenen vonnis te vragen, wat hij verder behoort te doen, en wijzen dezen, gelijk even onvermijdelijk is, dat hij den kooper een vredeban zal leggen, dan kan hij ook niet anders dan dit vonnis ten uitvoer brengen. De *Costumen van Zuid-Holland* zeggen kortaf ³⁾:

1) Zie Van de Spiegel, Oorsprong der vaderl. rechten, blz. 96.

2) Volgens Van Santen (Privil. v. Kennemerl., blz. 293) is de voorbonne en het zeventuig eigen aan het banding, d. i. het jaarding. Kun hiermee samenhangen de bepaling omtrent de verjaring, van jaar en dag, van de possessie? Wie het bezit wil aantasten, heeft binnen dien termijn een banding gehad om op te klagen.

3) Oudste rechten v. Dordrecht, dl. II, blz. 288.

„Dyes so wyset recht, dat die schout partyen bannen sal om loen enen voerban; dan soe bant die schout enen voerban.” Dit verklaart meteen een uitdrukking van Jan Matthijssen, die ik niet begrepen had, voordat een opmerking van Fockema Andreae mij op weg hielp. De klerk zegt namelijk ergens, dat de kooper den schout een *vorderban* geeft, en op een andere plaats nog eens, dat de schout den *vorderban* ontvangt ¹⁾, terwijl het toch vaststaat dat omgekeerd de schout den ban ten behoeve der partijen legt. Maar hij bedoelt in dit verband met *vorderban* het loon, dat de schout er aan verdient ²⁾. Zoo zegt hij elders ³⁾: „Ist (erf) volboden, men magh den vorderban geven ende comen op dat erve, als recht is.” Dus ook volgens hem hebben de partijen, als het goed volboden is, slechts het loon, dat er voor staat, aan den schout uit te reiken, om te kunnen vorderen dat deze haar met een vredeban uit- en inbannen zal. Is dit inderdaad zoo, dan behoeven wij niet langer te vragen, waarom de graaf niet aan de rechters, maar aan de partijen zelf verbiedt den vredeban te maken. Trouwens hij had ook haar verboden te koopen, als zij onvermogend waren, niet den rechters bij en over den koop van onvermogenden te staan ⁴⁾.

Opmerking verdient het ook, dat hij op het overtreden van zijn bevel geen bepaalde straf, geen geldboete stelt, gelijk in soortgelijke brieven van later dagteekening geschiedt, maar alleen met zijn ongenoegen dreigt: „quod si fecerint sciant se nostram inimicitiam incururos” ⁵⁾. Dit versterkt mij te meer in de meening, dat wij hier met een eerste proeve te doen hebben van een maatregel, die later in meer bepaalden vorm herhaald werd, en dat wij hier het boezemrecht in zijn eerste wording aanschouwen. Toen dit recht zich eens gevestigd en alle andere rechten, die er mee streden, aan zich ondergeschikt gemaakt had, toen de

1) Rechtsboek, blz. 114, 132.

2) Dit blijkt ten duidelijkste uit de vraag, die Matthijssen, Rechtsboek, blz. 134, zich stelt doch onbeantwoord laat: „Wien die vorderban toebehoort ende wie die schuldich is uyt te reyken.” Uitreiken beteekent steeds overhandigen van geld, en komt vaak met betalen aanegekoppeld voor (zie bij onzen schrijver zelf, blz. 21, reg. 28 vlg.).

3) Rechtsboek, blz. 117.

4) Toen later Willem III aan zijn onderdanen verbood goed te verkoopen aan geestelijken, voegde hij er dit bevel aan toe: „Vort gebieden wy allen rechteren, scepen ende gheburen van onzen lande, elcke bi eenre boete van tien ponden, dat daer niemant over en stae dair men hem enighe ghifte en gheve, jof daer si enighen eyghendom ontfaen van enighen erve” (Van Mieris, dl. II, blz. 477).

5) Zulk een onbepaalde bedreiging tot aandrang van bevelen is niet ongewoon, en komt ook vaak in brieven van Floris V voor.

regel algemeen gold, dat, waar de eigenaar buiten staat was om zijn dijk te houden, zijn voorganger in den eigendom, en als ook die onvermogend bleek, diens voorganger, zijn plaats en zijn verplichtingen vervullen moest, om het even op welke wijs de overdracht indertijd geschied was, toen bestond er geen aanleiding meer om, in het belang van de waterkeering, aan hen die onder kostbare dijken geland waren het overgeven van hun eigendom bij vredeban te verbieden. Dat Floris V dit nog in 1273 verbood, geeft ons, mijns inziens, reden om te gelooven, dat toen ter tijd het boezemrecht nog niet, of althans niet in zijn volle kracht, bij de Hollandsche vierscharen erkend werd.

(Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 2de Reeks, dl. XII, blz. 99.)

OVER
ZOEN EN VREDE IN HOLLAND, ZEELAND EN UTRECHT
EN OVER DE BETEKENIS VAN DE UTRECHTSCHKE KEUR OP DE
VREDEBRAAK VAN HET JAAR 1300
VOOR DE POLITIEKE GESCHIEDENIS DER STAD.

(1886.)

Jaren geleden, toen ik naar aanleiding van Hamaker's *Middeneeuwsche keurboeken der stad Leiden* een artikel over *Een Hollandsche stad in de Middeneeuwen* schreef, heb ik ook gehandeld over zoen en vrede, maar terloops en als iemand die van het onderwerp geen bijzondere studie had gemaakt.

Later heb ik, bij voortgezet onderzoek, het gebrekkige van mijn toenmalige voorstelling leeren inzien en gaandeweg de noodige feiten verzameld voor een meer opzettelijke en nauwkeurige beschrijving. Ik vind thans een ongezochte aanleiding, om de dus bijeengebrachte stof tot een verhandeling te verwerken in hetgeen dezer dagen door kundige rechtsgeleerden over het onderwerp geschreven is, eerst door S. Muller Fz. in zijn *Inleiding tot de Utrechtsche rechtsbronnen* en vervolgens door Fockema Andreae in het *Rechtsgeleerd Magazijn* ¹⁾.

Beide geleerden handelen alleen over vrede, en daaraan meen ik het voornamelijk te moeten wijten, dat ook hun voorstellingen mij niet geheel voldoen. Naar mijn oordeel hangen zoen en vrede zoo nauw samen, dat een beschouwing, die een van beiden uit het oog verliest, reeds daarom gevaar loopt van onduidelijk en onjuist te worden.

Inzonderheid schijnt men den vrede in al zijn eigenaardigheden niet wel te kunnen begrijpen, zoo men niet vooraf den zoen in

1) Rechtsgel. Magazijn, dl. V, blz. 231.

zijn oorsprong en karakter heeft leeren kennen. Het is alsof men in ons hedendaagsch staatsrecht over wapenstilstand handelen zou voor lezers, die geen recht begrip hadden van wat vrede beteekent.

Dat ik dus, bij mijn beschouwing, van den zoen wil uitgaan, behoeft ik wel niet te zeggen.

Naar de middeneeuwsche begrippen — de oudere uit den Germaanschen voortijd mag ik voorbijgaan — kan een vergrijp op tweeërlei wijze worden geboet: langs den weg van rechte door straf; langs den weg van verzoening door vergoeding aan hen, die in verschillende betrekkingen er bij verongelijkt zijn.

Van deze twee verdient de zoen om allerlei redenen de voorkeur. Hij is vrij van meer dan één bezwaar, dat aan de straf verbonden is. Het oude proces neemt, in de eerste plaats, de omstandigheden niet in rekening, waaronder de misdaad bedreven werd; het vraagt slechts naar schuldig of onschuldig, en al naar het antwoord uitvalt, spreekt het vrij of veroordeelt tot de straf, die op de geheele soort van diergelijk misdrijf gesteld is. Dat een zoo stroef, zoo onbuigzaam recht vaak in strijd met de billijkheid komen zal, is te voorzien. En een nog grooter bezwaar is gelegen in de moeilijkheid om een stellig bewijs van schuld of onschuld te ontdekken. Waar niet op heeterdaad betrapt is, waar twijfel bestaat, is het meestal niet mogelijk langs den weg van rechte tot overtuiging te geraken. Het komt dan ten slotte op het geweten van den verdachte aan, want het staat aan hem te lijen of te verzaken — te belijden of te ontkennen, — en alleen in gevallen van bijzonder gewicht is hij verplicht om een zeker getal van eedvolgers bij te brengen, die zijn geloofwaardigheid staven. Van het godsoordeel en den gerechtelijken kamp, als bewijsmiddelen, is het overbodig hier te gewagen; zij vielen al vroeg in discredit en in onbruik.

Aan den sluwen, schaamtelozen misdadiger kwamen deze en meer andere gebreken van het proces ten goede. Voor den rechter daarentegen, die te vonnissen had, moeten zij vaak een ergernis zijn geweest. De klacht wordt gedurig gehoord, dat de misdaad, door een machtige en overmoedige bedreven, ongestraft blijft bij gebrek aan bewijzen, gelijk het recht die vordert ¹⁾. Van daar dat de hoogere zoowel als lagere rechter, de vorst zoo goed als

1) Zie b.v. de getuigenis van den Roomsch-koning Karel IV omtrent het ongestraft blijven van doodslagen in het sticht van Utrecht: Van Mieris, dl. II, blz. 763.

de schepenbank, in onzekere gevallen de voorkeur geeft aan den zoen, die met deze gebreken veel minder behept is.

De zoen is zeker even oud, zoo niet nog ouder dan het strafproces. Want naar de begrippen der oud-Germaansche samenleving is het, bijna zonder uitzondering, de beleedigde persoon, die den misdadiger voor de rechtbank vervolgen moet. Komen partijen dus onderling tot een schikking, tot een verzoening, dan blijft bij gemis van een aanklager de misdaad buiten vervolging. Een vergoeding in geld vervangt dan doorgaans de lijfstraf. Allengs heeft de gewoonte en later de wet voor ieder misdrijf van doodslag of vermindering den prijs bepaald, waarmee het vergoed zal worden. Het weergeld komt mij voor met den zoen in een nauwer verband te staan dan met wat wij naar onze rechtsbegrippen straf zouden noemen. Meestal geraken partijen tot zulk een zoen door de tusschenspraak van vrienden en magen, of, zoo dezen er niet toe in staat blijken te zijn, door de uitspraak van aanzienlijke keerslieden, dat is scheidslieden door partijen zelf gekozen. In alle geval maakt de zoen even stellig als de straf een eind aan de zaak. Zoenbraak is volgens het recht zoowel als volgens de zeden een der zwaarste misdaden. Zij wordt ten strengste gestraft, in de meeste gevallen met verbeurte van lijf en goed, en door ieder weldenkende verfoeid. Met afgrijzen spreekt Stoke van Herman van Woerden, „die dede als noch de quaden plegen, dats na die zoene misdaet gedencken” 1).

Bij den zoen wordt dus even goed als bij de straf aan het middeneeuwsche rechtsgevoel voldaan. En met vermindering der moeilijkheden, die, gelijk wij zagen, aan het strafproces eigen zijn en vaak tot onrecht, althans tot onbillijkheid, leiden. De vrienden, wier bemiddeling wordt ingeroepen, of de scheidslieden, aan wier uitspraak partijen zich onderwerpen, kunnen naar de toedracht der zaak een onderzoek instellen, zonder aan de stijve regels der procedure gebonden te zijn, en kunnen bij het bepalen der voorwaarden van verzoening op de omstandigheden van het misdrijf letten. Terwijl bij het proces het stroeve recht, de geblinddoekte Themis voorziet, neemt bij het zoending de omzigtige en buigzame billijkheid de eerste plaats in. Geen wonder dat in ingewikkelde en verwarde gevallen het gerecht zelf aan den zoen de voorkeur geeft en al zijn invloed aanwendt om partijen dien vorm van beëindiging harer geschillen te doen kiezen.

1) Rijkskroniek, uitg. Brill, bk. IV, vs. 1170 vlg.

Er bestaat nog een reden, buiten die welke ik noemde, waarom zich de zoen boven de straf aanbeveelt. De straf treft alleen den handdadige en zijn helpers, maar wegens het sterke familieverband, dat in die dagen heerschte, waren in de meeste gevallen van gevecht, verwonding en doodslag ook de weerszijdsche magen tot in het derde en vierde lid betrokken. De gansche maagschap van den beleedigde achtte zich met hem beleedigd, en zag er de gansche maagschap van den beleediger met gramme oogen op aan. Zulk een veete werd niet volkomen door de straf van de handdadigen alleen geëindigd. De wrok bleef voortbestaan en de kiem van nieuwe twisten en gevechten kweeken. Daarentegen omvatte de zoen de beide maagschappen, zoover zij zich uitstrekten. Het zoengeld voor den doodslag werd opgebracht door den doodslager met al zijn magen, achterneven ingesloten, en omgedeeld over al de magen van den verslagene. Een „alinge zoen”, waarvan niemand zich voelde uitgesloten, eindigde voor goed den twist met al wat er aan vast was. Wel leerde het recht, dat in dezen voor den zoen niet onder wilde doen, dat ook de doodstraf de geheele maagschap van den verslagene volkomen bevredigde ¹⁾; maar de natuur was sterker dan de leer. Veelal overleefde de tweedracht tusschen de families den doodslager, die alleen met zijn dood geboet had.

Er bestond bovendien een middel om beide vormen van bevrediging tot een derden hoogerem vorm te vereenigen. Het zoenen kon aan het gerecht worden opgedragen. Het zoending werd dan inderdaad een vonnis, maar waartoe de rechter langs een minder bezwaarlijken weg dan dien van het gewone proces gekomen was. Of zoo men het uit een ander oogpunt beschouwt, was het zoending een uitspraak van scheidslieden, maar van scheidslieden met rechterlijk gezag bekleed. Partijen moesten uit dien hoofde te eerder geneigd zijn om er zich aan te onderwerpen en aan te houden. De zoenbraak werd er tevens te zwaarder vergrijp door. Zoo vereenigde het gerechtelijke zoending in zich al de hoedanigheden, waardoor èn proces èn minnelijke zoen zich ieder afzonderlijk aanbevalen. In de 13de eeuw en later vinden wij dan ook den zoen, aldus op den stam van het proces geënt, algemeen in gebruik. De regel is deze geworden: indien in een geschil,

1) „De om enen dootslach wart ghevanghen ent daerover gherecht, daer is den aenclagher ghenoech ghedaen ende al de maghe siin daarmede versoent” (Utr. Rechtsbr., dl. I, blz. 8 § 17). Zoo ook te Amersfoort: Wilkeuren, art. LI, in Rechtsbr. v. h. Nedersticht, dl. I, blz. 111.

dat door het strenge recht kwalijk uit te wijzen is, partijen niet uit zich zelf of door tusschenspraak van magen en vrienden tot een minnelijken zoen kunnen geraken, zoent ambtshalve het gerecht. Een enkel voorbeeld moge dit ophelderden; ik ontleen het aan het uitgegeven zoenboek der stad Leiden 1).

Zekere Jan Goblair is, in 1385, voor de vierschaar aangeklaagd van een halsmisdaad. Maar „so men dairaf die saken wat duister vant (en bijgevolg moeilijk tot een vonnis kon geraken), is hy dairaf gebleven an den balliu van Rijnlant (die bij de vierschaar voorzit) an Clais den Bastairt, vans Borchgraven wegghen (de Burggraaf heeft in de vierschaar ook zitting) ende an den gerechte van Leiden (dus aan allen, die te zamen de vierschaar uitmaken) wes zi hem overseyden, dat up zijn lijf te houden ende te voldoen”. Zooals te wachten was, kwam de uitspraak dier scheidsrechters, aan wier zeggen de beschuldigde zich bij voorraad op verbeurte van zijn leven onderwierp, op een mindere straf neer dan die het strikte recht van een doodslager zou geëischt hebben. Immers de billijkheid was in staat gesteld geworden om haar stem in het geding mee te doen hooren.

Dat bij dezen vorm van rechtspleging de misbruiken ook niet uitbleven, behoeft nauwlijks opgemerkt 2). Al te vaak dwong de rechter den beschuldigde, wiens lot hij in handen had, zich op deze wijs te onderwerpen aan zijn willekeur of aan die van den heer. Zoo begripen wij, hoe Karel de Stoute, als heer van Putten en Strijen, aan zijn goede lieden bij handvest beloofde: dat de welgeboren mannen voortaan „geen vonnis wysen of stellen en sullen aen ons of onse nakomelingen” 3). Een bewijs, hoe vaak anders door den rechter, als hij met het vonnis verlegen zat, 's vorsten welbehagen in de plaats van de uitspraak van het recht placht ingeroepen te worden.

Toen de zoen langs dezen weg het karakter van vonnis had aangenomen, moest van zelf op hem worden toegepast wat van ouds in het crimineele recht als regel vaststond: dat de lagere rechter in gevallen van minder gewichtigen aard rechtsprak, maar dat de zwaarste misdaden aan de uitspraak van den vorst of zijn plaatsvervanger waren voorbehouden. Ten opzichte van den zoen moest die regel ongeveer zoo luiden, als wij hem in

1) Blok, Leidsche Rechtsbronnen, blz. 18.

2) Zie Van Mieris, dl. III, blz. 87/8, 261/2.

3) Versl. en Meded. der Vereen. v. Rechtsbr., dl. I, blz. 135.

de beide handvesten van Rotterdam van 1328 en 1340 vinden uitgedrukt.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat de handvesten van steden, die eerst zoo laat zijn opgekomen als bij voorbeeld Rotterdam, daarom voor ons bijzonder belangrijk zijn, omdat zij, in vergelijking met die van oudere steden, ons leeren, hoe zich inmiddels de rechtsbegrippen en rechtsgebruiken ontwikkeld hadden ¹⁾. Wat voor Rotterdam in het midden der 14de eeuw werd verordend, was waarschijnlijk in de oudere steden, wier handvesten nog van een vroegeren rechtstoestand getuigen, onder gedoogen van den vorst alreeds in zwang gekomen.

In de Rotterdamsche handvest nu van 1328 lezen wij als volgt: „Voirt alle vechtelike, die daerbinnen vallen, die sullen die partien onderlinghe verzonnen binnen zes weken, nadien dat die wonden genezen ziin. Ende en doezijs niet, soe macht onze bailiu jof onse rechter mette gesuoren, die ghene partien siin, zoenen, alsi willen” ²⁾.

Het zijn de latere schepenen, die hier nog den naam van gezworenen dragen; de rechter is de latere schout der stad; de baljuw die van Schieland, en dus de rechter bij de hoogere vier-schaar van het gansche district, waarin de stad gelegen is. Toch mag ook hij slechts zoenen in zaken, waarbij geen doodslag noch verminking is voorgevallen, en wat opmerking verdient, in samenwerking met de gezworenen der stad, en niet met de welgeboren mannen van het baljuwschap, dewijl het een voorrecht is, door de steden van Holland reeds voor dezen tijd verworven, dat ten opzichte van haar burgers een gerechtelijk onderzoek — een waarheid, zooals men veelal zeide — slechts door de schepenen mag worden gehouden.

Eigenlijk werd Rotterdam eerst in 1340 een stad: de voorrechten die het bij de handvest van 1328 werden gegund, kreeg het als bij voorraad. In de latere handvest, die het bij zijn verheffing tot stad ontving, wordt de vroegere bepaling dus aanvuld: „Worde yement binnen der porte dootgeslegghen of ver-

1) Te weten, wanneer zij niet eenvoudig een oude moederkeur naschrijven. In 1299 had Rotterdam het recht van Beverwijk gekregen, dat slechts de keur van Haarlem, de moederkeur van zooveel Hollandsche steden, herhaalde. Maar die keur, aan de gunst van Wolfert van Borselen verschuldigd, was met diens val ook vervallen.

2) De tekst bij Van Mieris, dl. II, blz. 463, is gebrekkig; ik volg dien van Register E. L. 1 Cas 6 f°. 70 (Rijksarchief).

leemt, dat souden wi of onse bailiu tenden den eersten jaere moeghen verzonnen mit onsen scepenen" ¹⁾). Voortaan mag dus ook van doodslagen de baljuw van Schieland, maar niet de schout der stad, verzoenen, en dat wel als plaatsvervanger en gemachtigde van den graaf, en uitsluitend met de schepenen der stad.

Bij weinige steden vinden wij het tweeërlei zoending zoo stellig onderscheiden als hier ten opzichte van Rotterdam. Dat het overal in acht werd genomen, komt mij echter niet twijfelachtig voor. Van Leiden blijkt het ten overvloede uit het stads-zoenboek ²⁾. Wij vinden daar steeds de uitspraak in gewone gevallen „tsgerichts segghen" genoemd, maar, zijn het halsmisdaden, waarvan gezoend wordt, dan wordt niet nagelaten den baljuw van Rijnland en meestal ook den burggraaf aan het hoofd van het gerecht te vermelden. Eerst na 1434 valt die onderscheiding weg, omdat de stad in dat jaar het voorrecht heeft verworven van over halsmisdaden met zijn schout alleen, en zonder bijstand van den baljuw, te rechten ³⁾. De meeste steden waren al veel vroeger in het genot van dit recht gesteld, en om die reden valt het te haren opzichte moeilijker aan te toonen, wat uit den aard der zaak echter meer dan waarschijnlijk is.

Wat de edelen des lands betreft, hun bloedige veeten worden doorgaans door den vorst in persoon gezoend, met diegenen zijner mannen die hij daartoe nevens zich kiest. In het *Charterboek* van Van Mieris vinden wij hiervan enkele merkwaardige proeven ⁴⁾.

Op één punt blijft met dat al de zoen wezenlijk van de straf verschillen. De straf wordt door den rechter opgelegd; tot den zoen moeten partijen zich vrijwillig verstaan. Weigert een van beide er in te berusten, dan kan hij geen stand houden. Dit volgt uit den aard der zaak, en dien aard heeft het rechtsgebruik ook langen tijd ontzien. Reeds in de dagen van Karel den Groote had het bezwaar, dat hierin gelegen is, zich voorgedaan. In een capitulare van het jaar 779 treffen wij het volgende voorschrift aan: „Si quis pro faida pretium recipere non vult (als iemand het weergeld, het zoengeld, weigert te ontvangen) tunc ad nos

1) Ook hier is de uitgaaf van Van Mieris onnauwkeurig. De Rotterdamsche Historiebladen (dl. I, blz. 79) geven den tekst naar het oorspronkelijke in het Gemeentearchief.

2) Leidsche Rechtsbronnen, eerste gedeelte.

3) Van Mieris, dl. IV, blz. 1044.

4) Uit vele verwijfs ik alleen naar enkele der merkwaardigste: dl. II, blz. 21, 172, 312, 621.

sit transmissus, et nos eum dirigamus ubi damnum minime facere possit. Simili modo et qui pro faida pretium solvere noluerit nec justitiam exinde facere, in tali loco eum mittere volumus ut pro eodem maius damnum non crescat" ¹⁾).

Met andere woorden herhalen hetzelfde Lodewijk en Lotharius in een capitulare van 827: „Si quis aliqua necessitate cogente homicidium commisit, comes, in cujus ministerio res perpetrata est, et compositionem solvere et faidam per sacramentum pacificare faciat. Quod si una pars ad hoc consentire noluerit, id est aut ille qui homicidium commisit aut is qui compositionem suscipere debet, faciat illum, qui ei contumax fuerit, ad praesentiam nostram venire, ut eum ad tempus quod nobis placuerit in exilio mittamus, donec ibi castigetur, ut comiti suo inoboediens esse ulterius non audeat et maius damnum inde non ad crescat" ²⁾).

Uit beide bevelschriften zien wij, dat het weigeren van zoen voor niet meer dan ongezeggenheid jegens de overheid wordt aangemerkt, en met verbanning uit de streek, waar de ongehoorzame voor de rust gevaarlijk zou wezen, niet zoozeer gestraft als wel onschadelijk gemaakt wordt. Met een zoenbraak, waarop de doodstraf staat, wordt het geenszins gelijk gesteld.

Zoo is het nog langen tijd gebleven. Eerst in de 14de eeuw vinden wij, dat men aan dit karakter van den zoen geweld is gaan plegen. Maar al vast had men een geschikt middel bedacht om partijen, die tot zoenen niet ongenegen waren, aan de uitspraak, hoe zij wezen mocht, te binden. Men perste haar namelijk vooruit de belofte af, dat zij zich aan het zeggen van den hooger en of den lageren rechter, al naar den aard van het misdrijf, zouden houden op verbeurte van een zware boete of lijfstraf. Wij zagen hiervan reeds een voorbeeld in Jan Goblair voor het gerecht van Leiden. Niet minder leerrijk is dat, hetwelk in 1325 Philips van Borselen ons geeft, een groot heer, die tegen het gerecht van Middelburg overmoed en geweld had gepleegd, waarvoor hij nu aan 's graven zeggen verblijven moest. Hij deed het in alle onderdanigheid, „ende om dat segghen te houden ende te voldoen wittelike ende trouwelike, oec hoe ende in wat manieren dat hijt segghen sal, so verbinde ic miselve ende al mijn goet, liengoet ende anders, soe waer dat gelegen is, in der maniere dat ic dat verbeurt hadde, wair dat ic niet en helde noch en

1) Monum. Germ. hist., Leges, t. I, p. 39 § 22.

2) Ib., p. 316 § 25, herhaald p. 354 § 7.

voldede dat segghen in alre manieren als hijt seggen sal" ¹⁾).

Van Van Borselen's tegenpartij, het gerecht van Middelburg, vinden wij niet vermeld, dat het insgelijks beloofd had in 's graven zeggen te zullen berusten; dit werd denkelijk stilzwijgend ondersteld. Door deze eenzijdigheid der onderwerping, van den misdadiger alleen, verkrijgt de uitspraak nog in hoogere mate het karakter van vonnis, en de zoen dat van straf.

In andere gevallen verbindt zich iemand, op een poene van vijfhonderd of van duizend ponden, ter nakoming van het zeggen, wat het ook zijn moge ²⁾. Zulk een vrijwillige verplichting — een wilkeur noemt men het veelal — brengt een nieuw element in het zoending en verzekert er zooveel mogelijk de naleving van. Maar zij neemt toch het hoofdbezwaar niet weg: het blijft partijen steeds vrijstaan vooruit den scheidsrechter te weigeren, en er zijn altijd twistgierigen, die van die vrijheid gebruik maken. In vele zoendingen vinden wij vermeld, dat dezen of genen er van uitgesloten worden, „want sy aen onsen segghen niet gebleven en siin" ³⁾. Er schoot in zulk geval niets over dan de weerbarstigen, naar het voorbeeld der Karolingers, uit te bannen, om meerder onrust te verhoeden, tenzij zij 's vorsten misnoegen al voorkomen hadden, wat doorgaans gebeurde, door zich vrijwillig in ballingschap te begeven ⁴⁾).

Het duurde tot in de 14de eeuw, ik heb het reeds gezegd, eer men in strijd met zijn karakter den gerechtelijken zoen aan partijen, ook zonder haar goedvinden, is gaan opleggen. De steden gaven er het voorbeeld van. Zij lieten zich in haar handvesten vergunnen of zij keurden eigenmachtig, dat, als de twisters zich niet onderling binnen een bepaalden tijd verzoend hadden, het gerecht hen ambtshalve verzoenen zou. En om haar hiertoe te gewilliger te maken, bedienden zij zich van een bij uitstek doeltreffend middel: het inleggen. Hoor, hoe de oudste keur van Haarlem dit gebruik in zijn bijzonderheden beschrijft: „Item so wie enigen kijn of vechtelic maecte binnen Haerlem, daer men vrede of bistant of maecte, daer sel tgerecht bieden die twe handadige in te leggen in ene herberge, die si selve kiezen binnen

1) Van Mieris, dl. II, blz. 355.

2) Zie de aangehaalde voorbeelden bij Van Mieris.

3) Van Mieris, dl. II, blz. 252.

4) Volgens de Wilkeuren van Amersfoort, art. XCIV (Rechtsbr. Nedersticht, dl. I, blz. 124), wordt zoenweigeren aan een burger met verbeurte van zijn burgerschap, aan een niet-burger met uitbanning „buiten onser stat vredecrucen" gestraft.

Haerlem. Ende binnen den eersten 14 daghen moghen si soenen bi horen vrienden, of si willen. Ende waer dat si niet en soenden binnen den termijn voorscreven, so selse tgerecht van Haerlem soenen wat tijt sy willen. Ende waer dat yement wt sijn herberge ginge, voer die tijt dat gesoent ware, ten waer bi den gerechte, die verboerde 15 lb., elx dages also dicke als hijt dede tot 14 daghen toe . . .” 1). Of er nog iets aan ontbrak, voegt een later artikel er bij: „Item so wie men biet in te leggen, die sel gheenrande ambocht doen die tijt dat hi inleit, op sulke boete als voorscr. is.”

Na veertien dagen lang, zonder iets te mogen verdienen, geld verteerd te hebben, zullen de meeste kijvers wel gedwee geworden zijn en naar verzoening, hoe dan ook, hebben gehaakt. Ik zou vermoeden, dat het hierop eigenlijk ook was aangelegd, en dat het inleggen oorspronkelijk niet heeft moeten dienen om tot een onvrijwilligen, opgelegden zoen te geraken, maar om de partijen tot een schijnbaar vrijwillige onderwerping aan het scheidsgerecht te nopen. Hoe dit zij, zoo veel is zeker dat voor 1400 de zoen het kenmerk, waardoor hij zich van het vonnis onderscheidde, verloren had. Aan den anderen kant werd de getrouwe naleving er van, als van een plechtige gelofte, voortdurend gevorderd. „Item”, zeggen de Haarlemsche keuren, „so wie enighe soene braeke, diet gherecht van den huse seide, daer tgerecht proeven conde dat het daerof ware, verboert sijn lijf ende sijn goet.”

Ik vlei mij, dat hiermede de aard van den zoen in zijn hoofdtrekken geteekend is. Over al de manieren uit te weiden, waarop hij getroffen, en waarop vervolgens het zoengeld vergaderd en dan weer uitbetaald pleegt te worden, en over de plechtigheden die er bij plaats hebben, ligt buiten mijn bestek, omdat het tot het beter begrijpen van den vrede niet afdoet. Over dezen hebben wij thans in de tweede plaats te handelen.

Het hoofddoel van den vrede is tweeërlei: vooreerst, tijd te geven aan de twistende partijen om tot een zoen te geraken; en ten andere, te verhoeden, dat het inmiddels tusschen haar tot nieuwe gewelddadigheden komt, die de rust der stad op nieuw verstoren zouden. Zoodra er dus een hevige twist of een straatgevecht in de stad voorvalt, begeeft zich de schout of een ander,

1) Ik volg de uitgave van A. J. Enschedé (Kuerboeck van Haerlem, blz. XXXII). Zie ook: Van Oosten de Bruyn, Beschrijving van Haerlem, dl. I, blz. 166.

die tot vrede maken gerechtigd is, er heen en vermaant partijen elkander bij handslag over en weer vrede te beloven voor een zekeren tijd, die naar plaats en omstandigheden verschillen kan, maar ten minste veertien dagen duurt ¹⁾. Wij zagen reeds, dat, zoo partijen gehoorzamen, zij in vele gevallen nog bovendien tot inliggen verplicht worden, om eerst na gesloten zoen de volle vrijheid terug te bekomen. Dit is inzonderheid in de steden het gebruik. Op het platteland van Zeeland stellen, volgens de oudste keur, de partijen, die vaak edellieden zijn, vrede-gijzelaars („ob-sides pacis”) in hun plaats. In wezen verschillen deze gebruiken weinig van elkander.

Ongetwijfeld is de vrede even oud als de zoen, want beiden vormen één geheel. Of er in de capitulariën van gesproken wordt, schijnt mij twijfelachtig: het is moeilijk uit te maken wat wij daar onder pax en pacificatio te verstaan hebben: vrede of zoen; het een is even waarschijnlijk als het ander ²⁾.

Met zekerheid vinden wij eerst omstreeks de 13de eeuw in onze graafschappen den vrede, als wapenstilstand, in gebruik. In de keur van Zeeland, die uit het midden dier eeuw dagteekent, lezen wij: „Quicumque negaverit abbati de Middelburgo vel sacerdoti suo parochiali treugas, solvet comiti X lib. vel alicui sculteto, quicumque fuerit, vel filio sculteti legitimo habenti annos discretionis, solvet comiti V lib. et sculteto, cui treugas negavit, V lib.”

Van tweeërlei vredemaners is hier sprake, van geestelijke en wereldlijke. De geestelijke zijn alleen in Zeeland, niet in Holland, bekend. Putten is de noordelijkste plaats, waar ik hen heb aangetroffen ³⁾; op Voorne ontmoeten wij hen niet. Overigens lag het voor de hand het heilige werk van vrede-stichten in de eerste plaats aan de geestelijkheid op te dragen. Wie bij Jan Matthijssen de gemoedelijke ontboezeming over het zalige van den vrede heeft gelezen, zal dit gereedelijk toestemmen. Niemand in het dorp was meer geroepen om tot vrede te vermanen dan de parochie-paap. De keur machtigt er hem dan ook toe binnen zijn eigen

1) Uitvoerig wordt de toedracht van het vredenemen beschreven bij Jan Matthijssen. Ik vind het niet noodig in alle bijzonderheden uit te weiden.

2) „Et si faidosus sit, discutiatur tunc quis e duobus contrarius sit ut pacati sint, et distringantur ad pacem, etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam” (Monum. Germ. hist., Leges, t. I, p. 133 § 5). Zoo hier werkelijk de vrede wordt bedoeld, komt de analogie met den zoen sterk uit.

3) Versl. en Meded. Rechtsbr., dl. I, blz. 138 § 15.

gemeente, en behalve hem, heel Zeeland door, het geestelijk hoofd der provincie, den abt van Middelburg. Maar aan de boeten, die op het vrede-weigeren staan, hebben de geestelijke heeren geen deel. Alleen de schouten, die ambtshalve vreden, ontvangen er de helft van; de heer des lands het overige. Ook de schoutenzonen vreden om niet; het is een bloote eer, die hun wordt toegekend, dat zij overal als vredemakers mogen optreden. De rechtspraak werd in dezen tijd zoo hoog geëerd, dat zelfs de zoons van schouten en schepenen, onder den naam van heerenzonen, in bijzonder aanzien werden gehouden en bijna een stand vormden ¹⁾.

In Holland zijn het oorspronkelijk de rechters, baljuw of schout, alleen, op wier vermaning men verplicht is vrede te geven. Zoo vinden wij in de oudste stadshandvesten verordend, en zoo is het op het platteland meestal gebleven. In de keuren van Zuid-Holland bij voorbeeld, die tot in de 16de eeuw kracht van wet hebben behouden, wordt gezegd: „Van vrede te eysschen, dat sal men versoucken aen den richter binnen slans”, dat wil zeggen: aan den dorpschout ²⁾. In de keuren van Kennemerland treedt eveneens de rechter als eenige vredevermaner op ³⁾. Maar in de steden werd al spoedig ook aan de schepenen het recht van vrede eischen toegekend.

Het oudste mij bekende voorbeeld is dat van Middelburg, in welks eerste handvest, van 1217, geschreven staat, dat, als twee schepenen van ten minste één poorter vergezeld tot vrede vermanen, hij die den vrede weigert de gewone boete belooft. Hetzelfde wordt in de handvest van Zieriksee verordend; en wat dus aan die beide hoofdsteden van Zeeland vergund werd, kon op den duur ook aan de groote steden van Holland niet onthouden worden. Het werd daar zelfs uitgebreid tot de schepenen, elk voor zich. Zoo vinden wij te Leiden in de handvest van 1306 de schepenen zonder eenige beperking, evenals den schout en 's-graven bode, tot vrede maken gerechtigd; en zeker waren in de aanzienlijker steden, Haarlem en Delft, reeds vroeger de schepenen in het genot van dit recht gesteld ⁴⁾. Misschien kunnen wij als een overgang beschouwen wat voor Rotterdam, eer het

1) Zie Van de Wall, Handv. van Dordr., dl. I, blz. 30.

2) Oudste Rechten van Dordrecht, dl. II, blz. 233.

3) Van Santen, Privil. van Kennemerl., blz. 191.

4) Een burgemeester eershalve met een schepen gelijkgesteld: Oorkondenb., dl. I, N°. 590 (blz. 312^b boven aan).

nog stadsrecht verworven had, in de handvest van 1328 werd bepaald: dat twee gezworenen vrede nemen mogen, evenals de baljuw of de schout, maar dat zij dan den door hen genomen vrede aan den baljuw of den schout moeten aanbrengeu. Ditzelfde waren de poorters van Oudewater, die vrede mochten nemen, volgens de keur verplicht aan het gerecht, binnen 24 uren, te doen. Mettertijd werden gedurig meer personen als vredemakers erkend, tot zelfs de waarden bij twist in hun herbergen; het spreekt van zelf, dat dan zij insgelijks tot onverwijldc aangifte aan het gerecht verplicht zijn ¹⁾.

Maar dit zijn alle bijzaken. De hoofdzaak is, dat wat eerst aan den schout was voorbehouden, vervolgens in de steden ook aan de schepenen en later aan alle gezworenen en aan ambtelooze poorters zelfs is toegestaan.

Waartoe is eigenlijk een vermaner bij het vrede geven noodig? Waarom is het niet voldoende, dat partijen elkander ongenood den vrede beloven? Omdat, evenals bij een zoen zoo ook bij een vrede, akte van de wederzijdsche overeenkomst dient genomen te worden. De schout of, bij ontstentenis van dezen, de schepenen zijn daartoe uit den aard van hun ambt de aangewezen personen. Het duurt niet lang of een schriftelijk bewijs wordt bovendien gevorderd. In het oudste keurboek van Rotterdam wordt dienaangaande gezegd: „So wie vrede begheert ende doet maken, daer men niet off in en leyt, die zellen vredebrieven doen maken de poorte cleric, off dien hijt beveelt als hi van huys is; ende deden zy hem geen vredebrieven maken, so en waert (d. i. waarborgt) men hem gheens vreden.” In andere steden legt het gerecht ook wel een vredeboek aan, waarin alle genomen vreden worden opgeteekend. Men spreekt van deze vreden als „door schepenen gestaafd”.

Evenals in den zoen zijn in den vrede ook de magen en helpers der handdadigen van beide partijen begrepen. Zij zijn tot vredehouden verbonden door den handslag der hoofdpersonen onderling.

Een tweede analogie met den zoen: er wordt onderscheid gemaakt tusschen vreden „van alrehande manieren” en vreden van doodslagen. Van dit verschil zouden wij ons kwalijk rekenschap kunnen geven, zoo wij den vrede buiten zijn verband tot den

1) Zie b.v. Oudste keuren van Rotterdam, art. 10.

zoen hadden beschouwd. Want met betrekking tot den vermaner schijnt tusschen beide soorten geen verschil te bestaan. Die in gewone twisten en gevechten tot vrede eischen bevoegd is, is ook gerechtigd om vrede te eischen als er een doodslag bij voorgevallen is. Dit is uit den aard der zaak waarschijnlijk en laat zich bovendien, van enkele steden althans, bewijzen ¹⁾. De reden van het onderscheid kan alleen hierin liggen, dat de gewone vrede op een schepenzoen, die van doodslag daarentegen op een zoen van hooger hand moet uitloopen. Van daar dat ook de duur van den zoen overeenkomstig dit onderscheid verschilt, in sommige steden is die van vechtelijk langer dan die van doodslag, in andere omgekeerd, maar nergens, geloof ik, vinden wij beide gelijk gesteld ²⁾; ook is bij vreden van doodslagen het inleggen niet gebruikelijk, ten minste niet in de steden van het Noorderkwartier ³⁾.

Behalve de vreden, die binnen veertien dagen of althans binnen drie weken gezoend worden, zijn er nog vele, die niet zoo licht te zoenen zijn. Het is wenschelijk, dat deze verlengd kunnen worden. Dat was dan ook van ouds zoo verordend ⁴⁾. In de moederhandvesten van Haarlem en van Delft en in haar talrijke nakomelingen wordt bepaald, dat de vrede veertien dagen duurt, maar tweemaal voor gelijken duur en nog driemaal voor een jaar en zes weken kan worden vernieuwd. Dit laatste schijnt eigenaardig aan de Hollandsche steden: van een zoo langdurige verlenging is elders geen sprake. Ook vindt men later te Haarlem en in de zustersteden dit gebruik niet meer nageleefd. Maar in de plaats er van is het gewoonte geworden, dat de vreden, die uitgaan, op zekere tijden, tweemaal, driemaal, viermaal 's jaars, naar het plaatselijk gebruik het meebrengt, allen tegelijk vernieuwd worden. Wij vinden dit bij grafelijke handvest al in 1346 voor Middelburg, en waarschijnlijk zelfs voor gansch Zeeland, platteland zoowel als steden, voorgeschreven. „Want wy verstaen hebben (zoo spreekt gravin Margaretha) dat oorbaerlyck ende nuttelyck is ons lands ende onser steden in Zeelant, dat men vrede neemt van Meye tot Bamis (1 October) toe ende van Bamis

1) Van Dordrecht: zie Oudste rechten, dl. I, blz. 82 § 5, 8.

2) Zie onder andere de Oudste rechten van Dordrecht, dl. I, blz. 350; Oudste keur van Rotterdam, blz. 56 § 10; Westfriesche stadsrechten, dl. I, blz. 201 § 41.

3) Westfriesche stadsrechten, dl. II, blz. 241 § 18.

4) De Willekeuren van Amsterdam, III, 5 (N. Bijdr. v. rechtsgel., dl. V, blz. 7) zeggen uitdrukkelijk, dat de vernieuwing plaats heeft „van enigerhande twisten, die men niet en mach bezuenen na den rechte van der stede.”

tot Meye toe: so ontbiden wy ende bevelen onsen lieven ende getrouwen Burgemeysters ende Schepenen van onser poorte van Middelburg, dat ghy alle vreden, die ghy nemen sult, neemt als voorser. is van Meye tot Baemis toe ende van Baemis tot Meye toe" ¹⁾). Op zich zelf is de bedoeling dezer woorden misschien minder duidelijk, maar in verband met hetgeen wij elders in zwang vinden, is de zin niet twijfelachtig.

In het keurboek van Dordrecht vinden wij er de beste uitlegging van: „Item alle zaken (heet het daar) die in vrede gecomen zijn of comen zullen, die zullen staen tot Beloken Paeschen toe naestcomende ende dien dach al... Ende desen vrede pleecht men desghelijcx voort te verniewen tot Sinte Bavendage toe" . . . ²⁾). Het keurboek, waaraan ik deze bepaling ontleen, dagteekent van ongeveer 1400; maar het gebruik zal wel van ouder tijd wezen, en het heeft zich tot in de 16de eeuw staande gehouden. Van 1509 is ons nog de afkondiging bewaard gebleven, en zij is zoo leerzaam voor ons onderwerp, dat ik ze hier in haar geheel moet overnemen: „Alsoe men jaerlicx tot twee stonden, nae den ouden haercomen, die vrede pleecht te vernuwen, soe ist dat die goede luyden van der stede alle zaicken, die in vrede gecomen zijn ende daeroff den vrede utgaen soude tot Beloecken Paesschen naestcomende, denselven vrede uutstellen ende verlengen tot sinte Bavendach toe ende dien dach al, in allen schijn als die vrede genomen is, nae inhoud tskoerboecx, uutgenomen den enen vreemden man tegens den anderen off een vreemdt man tegens eenen poorter, of oick van dootslaghe, dien vrede sal men tot allen ses weken verniewen, als recht ende van outs haercomen is, sonder alle argelist" ³⁾).

Wij zien hier, als elders, onderscheiden tusschen vrede van doodslag en vrede van getwist en gevecht. Dat trekt onze aandacht niet bijzonder. Maar een ander onderscheid verdient des te meer onze opmerking: het verschil, dat gemaakt wordt tusschen vreden van burgers onderling en vreden waarin beide partijen, of een der partijen, geen burgers zijn. Wij zullen hierop later terug komen. Alleen de vreden van burgers onderling, en van deze uitsluitend die niet van doodslagen gegeven zijn, worden bij de algemeene verlenging vernieuwd.

1) Van Mieris, dl. II, blz. 712.

2) Oudste rechten van Dordrecht, dl. I, blz. 8 § 13.

3) Oudste rechten van Dordrecht, dl. I, blz. 350.

Op andere plaatsen daarentegen zijn het juist de vreden van doodslagen, die vernieuwd worden. Zoo b.v. te Hoorn en te Schellinkhout, en denkelijk in het algemeen in de Westfriesche steden ¹⁾. Maar dat verschil maakt niet uit. De hoofdzaak is, dat er onderscheid wordt gemaakt tusschen vreden van twisten zonder en met doodslag, en dat op dit verschil ook bij het vernieuwen der vreden acht wordt gegeven.

Hoe het bij zulk een vernieuwing pleegt toe te gaan, beschrijft ons op het nauwkeurigst het keurboek van Leiden ²⁾. Er zijn daar vier termijnen van verlenging; en „als die vreden wtgaen, upten selven dach so sal de man thus wesen, die den vrede pleecht te geven, of enen man hebben diene voir hem bewaren wil; ende die an den voren is (die den ander mishandelt of gekwetst heeft ³⁾) sal comen totten gerecht of een man voir hem, die des vreden vermaent, ende die sel vermaent worden opten dach voirsr. tusschen mistijt ende vespertijt”. Een groote last voorwaar voor het gerecht, al die vreden, elk afzonderlijk, te vernieuwen. Voor Haarlem maakte daaraan in 1404 een handvest van hertog Albrecht een einde. „Want wy aengesien hebben (zoo luidt het) grooten oncost ende arbeyt, die onse stede ende onse gherechte van Haerlem langhe tijt gehat hebben om alle vreden tot vier tiden van elken jair te bewaren ende te bevesten, soe hebben wy . . . onsen gherechte van Haerlem . . . gheconsenteert alsoe dat sy bevesten sullen moghen mitter clocken alle vreden, die in onser stede voirsr. boec gescreven staen of hierna daerin gescreven sullen worden, ende die men mitter hant plach te bevesten of op den dorpel te leggen, tot elcken vierendel iaers” ⁴⁾. De toedracht der zaak volgens dit voorschrift is duidelijk genoeg, en wordt ten overvloede door de keuren van Haarlem en van andere steden, die zich haastten om het gegeven voorbeeld na te volgen, in alle bijzonderheden opgehelder. Wij kunnen zeggen, dat nu voortaan alle vreden, eens met de hand gegeven, als van

1) Westfr. stadr., dl. II, blz. 32, 293.

2) Hamaker, Keurb. v. Leiden, blz. 26. Vgl. ook de Oudste willekeuren van Amsterdam, dl. III, blz. 5 (N. Bijdr. v. rechtsgel., dl. V, blz. 7).

3) De uitdrukking: die „aan den voren” is, wordt elders (b.v. Westfr. stadr., dl. II, blz. 241 § 16) vervangen door „die int lange is van den kyven.” Dit geeft reeds eenig licht; maar de keuren van Oudewater maken de zaak uit. In de nieuwe keuren namelijk worden de termen der oude keur: „die aen ’t lange wair” en „die daeraen ten achteren wair”, vervangen door „die misdaen heeft” en „die misdaen is” (bij Kinschot, Beschr. v. Oudewater, blz. 529, 563).

4) Handvesten, privilegiën enz. van Haarlem, blz. 63.

zelf verlengd worden tot tijd en wijlen dat de partijen zich zoenen, of door den dood gezoend worden. Voor de rust in de stad is daarbij zoo goed mogelijk gezorgd.

In de handvest van Haarlem zagen wij onderscheid maken tusschen vreden, die metter hand waren gegeven, en vreden, die op den dorpel waren gelegd. Wij hadden daarvan nog niet gesproken en moeten thans ook op dit verschil opmerkzaam maken.

Niet altijd werd de vrede op het eerste vermanen door beide partijen gegeven. Als wij op het voorschrift van bijna alle handvesten letten, moeten wij veeleer tot de onderstelling komen, dat bij het opbruisen van den hartstocht de gemoederen dit doorgaans niet van zich verkrijgen konden. Tot driemaal toe werd dan de vermaning herhaald en telkens een boete van vijf pond wegens het weigeren of wegens het stilzwijgen, dat met weigeren van gelijke beteekenis scheen, opgelegd.

„Die vierde werf (zoo staat in de oude verklaring der handvest van Zuid-Holland van 1303) sal men den vrede leggen aen sijn voeten of aen sijn handen of aen sijn lijf, daer men hem eerst geraecken can ¹⁾; ende ontloeft hy, soe sal ment vreden aen sijn overdoere”. Dit laatste heet elders: den vrede op sijn dorpel leggen. In later tijd is deze uitdrukking overdrachtelijk op te vatten; de vermaner zegt eenvoudig aan de twee naaste bureu, wat zij den twister, als hij thuis komt, moeten overbrengen: dat hij in vrede staat met sijn tegenpartij en moet gaan inliggen. Maar in den ouden tijd werd de vrede, in de gedaante van een halm of een stokje — het gewone zinnebeeld van een goed, dat men overdraagt — wel degelijk op den dorpel gelegd ²⁾. Zulk een dorpelvrede was van volkomen dezelfde kracht als een vrede, die met hand en mond was gegeven, een handvrede. Men nam hierbij den schijn aan, alsof de dorpelvrede vrijwillig aangegaan was. En daartoe bestond ook een goede reden. Want weigerden partijen werkelijk den vermaner te gehoorzamen, lieten zij zich tot driemaal toe beboeten zonder vrede te geven, dan werd het voor den vermaner, en voor de overheid in het algemeen, een moeilijk geval ³⁾. Evenals bij den zoen toch werd bij den vrede uit den

1) Zie een voorbeeld van dit gebruik in de Oudste rechten van Dordrecht, dl. I, blz. 297. Een merkwaardige uitbreiding van den dorpelvrede te Dordrecht: Oudste rechten, dl. I, blz. 82 § 5.

2) Zoo b.v. in Den Briel: zie Matthijssen's Rechtsboek.

3) Soortgelijk bezwaar als wanneer een der partijen niet vreden of zoenen wil, hetgeen eigenlijk alleen vrijwillig kan geschieden en kwalijk afgedwongen worden kan, doet

aard der zaak de vrije bewilliging van beide partijen vereischt. In later tijd, wij zagen het reeds, bekommerde men bij het zoenen zich daar niet meer om en zoende ambtshalve ook zonder goedvinden der partijen, die, als zij niettemin in strijd er mee handelden, geacht werden zoenbraak te begaan. Op dezelfde wijze nu ging de overheid naderhand ook met het vreden te werk. Als het herhaald vermanen niet gebaat had, legde de vermaner den weerbarstige een vrede op, van 's heeren wege en van 's gerechts wege, voor hem en voor zijn magen en helpers; en die gelegde vrede, waarin hij niet had toegestemd, werd nu voor hem even verbindend als een vrede dien hij vrijwillig zou hebben gegeven: een daad in strijd er mee werd als vredebraak gestraft ¹⁾.

Maar het heeft lang geduurd, eer men dus aan zoen en vrede hun natuurlijk karakter heeft durven ontnemen. Men is begonnen met een ander, meer in den aard der zaak gegrond, middel aan te wenden. Wij vinden dit, bij voorbeeld in de handvest van Amsterdam van 1342, dus beschreven: als tot driemaal toe tevergeefs vermaand is geworden, „so sal dat gherecht helpen dengenen dies vrede begeert” ²⁾. En evenzoo in de handvest van Weesp van 1355: „so sal dat gerecht dengenen helpen ende starken, die des vreden begeert” ³⁾. Of met andere woorden wel zoo duidelijk in de keur van Oudewater: „so sijn die van den gherechte sculdich dengene, die de vrede begeert, te beschutten ende aen te nemen, ende des anderen also seker te wesen, dat

zich voor als iemand, aan wiens onroerend goed gepand is zonder dat hij dit heeft mogen keeren, toch nalaat het over te geven. Het moet dan worden gevraagd, overeenkomstig het gebruik van Zuid-Holland, beschreven in de Oude rechten, dl. II, blz. 303. Ook daarbij wordt met alle behoedzaamheid geageerd: van den eenen termijn wordt tot den anderen verschoven; er wordt nog eens op het land uitgeroepen; schout en schepenen blijven in de herberg drie dagen en drie nachten diligent, voordat de rechter schepenen vonnis vraagt, of zij het land zoo vrij kennen, dat het, thans door hem rechter, mag worden overgedragen.

1) In een oude Vlaamsche keur van onbekende herkomst (uitgeg. in de Annales de la Soc. d'émulation de Flandre, dd. 1839, betiteld: Fragment de keure, 1240, doch onderteevend: „int jaer ons Heren MCCXL octavo, mense Septembri” — dus van 1248) komt voor: „So wie so den baeliu of die in zine stede ghezet es, *verde* vor scepenen of vor ander goede liede die ten scepdomme behoren *ontzeegt*, sal gheven den grave III , ende also daghen alst *verde* ontzegt; ende ontzeegt hine derde waerven, so sal menne houden over sine boeten ende daernaer so sal hi *verde gheven* moeten.” Te Zwaluwe is hij, die vrede voor de vierde maal weigert, evenalsof hij vrede brak, in 's heeren genade (Oorkondenb., dl. II, N°. 784).

2) Van Mieris, dl. II, blz. 668.

3) Ib., dl. II, blz. 849.

hy die misdaet verbeteren moge" ¹⁾. Wat met deze bepaling bedoeld wordt, is niet twijfelachtig. Het gerecht neemt des noods ook een eenzijdigen vrede aan, en verzekert dien dan aan de partij, die hem geeft, tegenover de andere, die hem weigert. De toestand, die in zulk een geval plaatsgrijpt, wordt het best verklaard door een bepaling der oudste handvesten, b.v. die van Haarlem, betreffende een burger, die van iemand van buiten de stad geweld lijdt: „Si quis autem de circummanentibus alicui burgensium de Harlem injuriam sive violentiam fecerit de bonis suis, que juste et sine querimonia possederit, villicus de Harlem cum universis tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam injuriam corrigere debet, et hoc sine mea vel meorum offensione" ²⁾. Op dezelfde wijs, meen ik, als van ouds tegen dien vreemden geweldenaar, neemt de gansche stad, thans ook tegen den weerbarstigen burger, de bescherming van den bedreigden stadgenoot op zich. Valt hem zijn vijand naderhand aan (wel te verstaan uit oorzaak van denzelfden twist), dan begaat deze wel geen eigenlijke vredebraak, maar toch een misdrijf, dat ongeveer even zwaar wordt gestraft. Hij pleegt dan vijandelijkheid tegen de geheele burgerij en krijgt met deze, in plaats van met zijn enkelen tegenstander, te doen. De latere wijziging, die een inbreuk op een dus eenzijdig gegeven vrede eenvoudig met de gewone vredebraak gelijkstelt, veranderde dus in het verloop der zaak eigenlijk zooveel niet ³⁾.

De straf op vredebraak gesteld is uit haar aard dezelfde als de straf van zoenbraak. De keur van Haemstede van 1300 maakt geen onderscheid tusschen doodslag, „binnen vrede" en „binnen witachtige soening" gepleegd. Maar niet altijd is deze straf even zwaar geweest; oorspronkelijk althans was zij aan de omstandigheden, waaronder het feit plaats had, geëvenredigd. Het best licht ons omtrent dit onderwerp de Zeeuwsche keur van Floris den Momber voor: „Quicumque infra treugas datas aliquem occi-

1) Kinschot, Besch. van Oudewater, blz. 530.

2) Zie ook handvest van Middelburg van 1217 (Oorkondenb., dl. I, N°. 261 § 2, 41) en de latere (Oorkondenb., dl. I, N°. 590, blz. 310^a, 313^b bovenaan en 314^a). Ook de handvest van Zieriksee (Oorkondenb., dl. I, N°. 451, blz. 246^b § 30, blz. 247 § 53).

3) Dat de gelijkstelling van den geboden met den gegeven vrede werkelijk van een later tijd is dan het in bescherming nemen van de partij, die vrede verlangt, tegen haar onwillige wederpartij, is historisch niet te bewijzen; wij vinden beide handelwijzen te zelfder tijd op verschillende plaatsen gevolgd. Maar in den natuurlijke ontwikkelingsgang komt zij buiten twijfel achteraan.

derit et inde convictus fuerit per veritatem comitis, decapitabitur si captus fuerit; si evaserit bannietur et numquam poterit reconciliari nisi ex voluntate comitis et ex voluntate cognatorum interfecti, et interfectus quadruplum solvetur de bonis malefactoris, et quod superest erit comitis. Quicumque aliquem vulneraverit intra treugas datas, manum amittet et quadruplum vulnus vel vulnera solventur. Preterea quicumque treugas fregerit sine homicidio et sine vulnere, solvet comiti x mercas”.

Zoo schijnt het standvastige gebruik in Zeeland, en waarschijnlijk ook in Holland, geweest te zijn. Wel vinden wij in de oudste handvesten van de Hollandsche steden de zwaardere straffen niet genoemd, en kortaf gezegd: „quilibet treugas frangens solvet comiti x libras, leso x libras, vel manum perdet, ita si per scabinos duos vel per plures convictus fuerit”, dus een geldboete, subsidiair met verlies van de hand, en meer niet. Doch dit ontbreken van zwaarder strafbepaling is hieruit te verklaren, dat de rechtspleging bij zware vergrijpen oorspronkelijk niet aan de steden toegestaan, maar aan den graaf en zijn hooger raad voorbehouden was, evenals tot het laatst toe op het platteland in gebruik is gebleven. Het is om deze reden dat in de stedelijke handvesten van koning Willem de zware straf op vredebraak ontbreekt, evenals de straf op doodslag en de daarmee gelijk gestelde misdrijven. Doch later werd hierin verandering gebracht. De Rotterdamsche handvest van 1340, op wier historisch belang ik reeds herhaaldelijk de aandacht vestigde, zegt uitdrukkelijk: „Van vredebrake, van berufter diefte, die men drivende noch draghende en vonde, van moerde, van crafte van vrouwen, van alre overdaet ende fayte, houden wi ane ons selven of wien wijt bevelen”, enz.

Dus schijnt het onderscheid tusschen vredebraak met of zonder doodslag opgeheven, en alle schennis van vrede, hoe dan ook, aan de uitspraak van den vorst voorbehouden. Dit is een noodzakelijk gevolg eener verandering in de strafbepaling, die in den tusschentijd, sedert de handvest van Haarlem gegeven was, werd ingevoerd, volgens welke op alle vredebraak, om het even of er al dan niet doodslag bij plaats had gehad, verbeurte van lijf en goed wordt gesteld. De handvest van Vlissingen van 1315 is, zoover ik weet, de eerste, waarin wij deze bepaling aantreffen ¹⁾. Het gansche artikel, dat van den vrede handelt, is voor ons

1) Van Mieris, dl. II, blz. 256.

onderwerp te belangrijk dan dat ik het hier niet zou aanhalen: „Voert soe mach onse Baliu mit twie scepenen off mit meer, off mit twie wittachtighen poerters ofte meer, enen vrede nemen van allen twisteliken saken, ende twie scepenen mit enen wittachtighen poirter, ende een scepen mit twien wittachtighen poirters, joff die Prochipape mit twien scepenen joff mit twien wittachtigen poirters. Ende dit sal die maniere wesen van den vrede te eyschene, ende men sal segghen: ic vermane u eens vreden van 's Heeren wegghen; die dien verswight ene warve, hy verboert thien pont jegens ons ende der poirt een pont; verswight hyne anderwarve, hy verboert desghelijcx, ende verswight hyne derde warve, hy verboert desselfs. Ende dan sal dieghene segghen die eyscht: desen vrede ghebiet ic u te houdene op u lijf ende op u goet, ende gaen wegh. Brake hyne hierover, hy verboerde sijn lijff ende sijn goet jeghens ons, alsoff hyne mitter hant ghegeven hadde, wort hire of verwonnen in den vierscarne mit drien scepenen of mit meer”.

Wij zien hier twee ingrijpende veranderingen in het oude recht van Zeeland gebracht: de vrede kan des noods, als de toestemming van een der partijen niet te bekomen is, geboden worden, en dan wordt een daad in strijd er mee met vredebraak gelijk gesteld; en verder wordt elke vredebraak zonder onderscheid gestraft, alsof er doodslag bij gepleegd wa. De reden dezer verscherping van het vrederecht zal wel te zoeken zijn in de veranderde toestanden der samenleving, die aan de handhaving der openbare rust bij toeneming behoefte gevoelde. Aan zulk een maatschappelijken eisch hebben wij het, aan den anderen kant, eveneens toe te schrijven, dat de verbeurte der goederen, die van ouds aan het verbeuren van het lijf verbonden was, in het belang van vrouw en kinderen des misdadigers gedurig meer besnoeid werd, totdat ten slotte een boete van 50 of 80 ponden de verbeurte van het gansche vermogen verving. Zoo lezen wij in de handvest, door Albrecht in 1404 aan Haarlem gegeven, over het vernieuwen van de vreden bij klokslag, waarvan wij reeds handelden: „ende so wie dien utgheluyden vrede brake of dairover dede, dat waer up sijn lijf ende tsestich pont”.

Is inderdaad die zware straf steeds toegepast geworden op elke inbreuk op den gegeven of geboden vrede, om het even of er al dan niet bloedstorting bij had plaats gehad? Het ontbreekt mij aan de feiten om op deze vraag een stellig antwoord te geven. Maar wij moeten niet uit het oog verliezen, dat vredebraak niet

gemakkelijk te bewijzen viel. Daartoe was het noodig uit te maken, dat de nieuwe twist of het nieuwe gevecht werkelijk de voortzetting was van het vroegere. Waren de schepenen hiervan niet overtuigd, dan hadden zij, in plaats van vredebraak, een nieuw misdrijf te vervolgen en met de minder zware straf, op twisten en vechten gezet, te bestraffen. Het kon hun dus niet moeilijk vallen, zoo zij het wilden, een lichte vredebraak voor een nieuwen twist, uit een andere oorzaak ontstaan, te houden, of des noods partijen te dwingen om aan hun zeggen te blijven, waarbij zij dan een straf, beter aan het misdrijf geëvenredigd, mochten toepassen.

Ik heb tot nog toe uitsluitend op de Hollandsche en Zeeuwsche toestanden de aandacht gevestigd en van de Stichtsche opzettelijk gezwegen, omdat Muller, in dezen een man van gezag, van gevoelen is, dat de Utrechtsche minder uit Hollandsche voorbeelden verklaard moeten worden dan uit de voorbeelden van Duitsche bisschopssteden, en vooral van Keulen. Het scheen mij, die van een andere meening ben ¹⁾, daarom geraden, eerst den ontwikkelingsgang van de beide aangrenzende gewesten ons voor den geest te roepen, voordat wij ons onderzoek aanvingen naar de toedracht der zaak in het Sticht en zijn hoofdstad. Overeenkomsten en verschillen zullen ons zodoende duidelijker in het oog vallen.

Het kan ons zeker niet verrassen, dat wij te Utrecht naast de straf ook den zoen aantreffen. Overal zien wij die nevens elkander. Ook vinden wij er, zooals insgelijks te wachten was, evenals in Holland en Zeeland, onderscheid gemaakt tusschen zoen van doodslage en zoen van vechtelijk, en de eerste aan den bisschop voorbehouden. „Alle vede (lezen wij in de *Meene coeren*, die tot de oudste behooren) sonder dootslach, die die maghe niet zoenen en moghen, de sellen staen opten scepenen, opten raet ende opten oudermanne, ende die sellent zoenen” ²⁾. En wanneer de raad hiertegen heeft gezondigd, hooren wij den bisschop, omstreeks 1315, klagen: „In den eersten, dat si dootslaghe sonen, de ghevallen binnen hoerre stat, daer si den biscop niet ane

1) Ik ontken niet, dat de Utrechtsche regeering oorspronkelijk naar den vorm der Duitsche bisschopssteden ingericht geweest zal zijn. Ik beweer slechts, dat zij omtrent het jaar 1300 meer op die der naburige Hollandsche steden geleek dan op die der verderaf gelegene Duitsche.

2) Utrechtsche rechtsbr., dl. I, blz. 10 § 29. Evenzoo te Amersfoort: zie Willekeuren, art. XCIII, in: Rechtsbr. v. h. Nedersticht, dl. I, blz. 123.

bekennen" 1). Dewijl de bisschop zijn klacht bepaalt tot zoenen van doodslagen, erkent hij zijdelings het recht van de stad om, naar luid van de *Meene coeren*, wel van gevecht en getwist te zoenen. Dus juist als wij den graaf van Holland ten opzichte van Rotterdam in 1328 en 1340 zagen verordenen. Voor de verhouding van de stad tot haar bisschop op het stuk der jurisdictie is dit voorbehoud leerzaam, want wij merkten op, dat de bevoegdheid om te zoenen evenwijdig loopt met de bevoegdheid om te rechten, en mogen dus thans vaststellen, dat bij den aanvang der 14de eeuw het halsrecht niet aan de stad vergund was. Het komt mij met Muller waarschijnlijk voor, dat dit recht, in naam van den bisschop, eerst door diens advokaat, en later door zijn maarschalk zal zijn uitgeoefend.

Eveneens vinden wij te Utrecht, gelijk in Holland, onderscheid gemaakt tusschen vreden van doodslagen en vreden van vechtelijk, hoewel schepenen, raden en oudermannen gerechtigd zijn om in beide gevallen vrede te nemen, even goed als de schout. Blijkbaar is ook hier de reden van het onderscheid gelegen in het verschil van den zoen, waarop de vrede gericht is.

Van een vrede van doodslagen, al in 1304 door de overheden der stad genomen, heeft Muller een zeer merkwaardig bescheid onder de stukken over den strijd tusschen bisschop en stad laten afdrukken 2). Hij noemt het een stadvrede, mijns inziens ten onrechte. De stadvrede duurde, volgens de keuren, zes weken; deze daarentegen wordt voor een veel langer tijd bevestigd.

Veeleer is het een vrede van doodslagen. Ook is het een willige vrede, een handvrede, door partijen elkander gegeven en door schepenen, raden en oudermannen genomen en bevestigd. In zover is er niets opmerkelijks aan. Merkwaardig daarentegen is het, dat de vrede alleen van de burgers, die bij de misdaad betrokken waren, genomen wordt: „een alinge vrede”, heet hij, „buten ende binnen, van onsen burgeren”, en later wordt nog eens herhaald dat hij genomen is „van hom (d. i. van hen) ende van horen vreenden ende van al horen hulperen, de onse borge ren sin”.

1) Stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht, in Bijdr. en Meded. van het Hist. Gen., dl. IX, blz. 31 vlg., N°. XII.

2) N°. XI. Het was reeds uitgegeven door Matthaëus, *De jure gladii*, p. 647. Het verwondert mij, dat Muller geen melding heeft gemaakt van een lateren zoenbrief, die met dezen ten nauwste samenhangt en die door Buchell in zijn aantekeningen op Heda, p. 232, bekend is gemaakt.

Dit herinnert ons aan het gebruik te Dordrecht, waar insgelijks onderscheid wordt gemaakt tusschen de vreden van burgers onder elkander en de vreden waarin ook vreemden betrokken zijn. Alleen de eerste worden daar op gezette tijden 's jaars tot een volgenden termijn verlengd. Zou dit ook hier te Utrecht niet het gebruik zijn geweest, en om die reden de vrede dus nauwlettend worden beperkt tot diegenen onder de twistenden, „die onze burgers zijn”? Ik vind dit te waarschijnlijk, omdat de vrede wordt bevestigd tot „achdage na Paschen (d. i. Beloken Paschen) ent een dach al”, dus juist tot een der drie termijnen, waarop wij weten dat de vreden gezamenlijk vernieuwd plachten te worden, en wel den naastkomenden na den dag, waarop de brief geteekend werd.

Zoo zou dit gebruik van vernieuwing der vreden driemaal 's jaars reeds in 1304 te Utrecht hebben bestaan, dus veertig jaren vroeger dan het te Middelburg werd ingevoerd. In alle geval bestond het hier in 1340, toen het *Liber albus* geschreven is, want dit maakt er melding van ¹⁾.

Het geheele Sticht door werd hetzelfde onderscheid als in de hoofdstad tusschen vreden van burgers en vreden van gasten gemaakt. Te Amersfoort worden alleen die van de eerste soort driemaal 's jaars vernieuwd ²⁾. Hetzelfde vinden wij in de kleinere steden in gebruik. Van Baarn, dat gelijk bekend is in 1309 stadsrecht verworven had, bezitten wij een belangrijke handvest van 1426 ³⁾, en daarin lezen wij: „oick moghen sy (burgemeesters met den raad) enen vrede gebieden tusschen hoeren borgheren, oic waer sy quamen (d. i. wat te Utrecht „so binnen als buten” genoemd wordt), daer sijs te doen hadden”. Die vrede wordt tweemaal 's jaars verlengd „so lange thent die vede gesoent is”. „Mer van hoeren gasten (zoo lezen wij verder) duert die vrede binnen hoere vryheit ende niet vorder”. Dit laatste geeft ons meteen de reden te kennen, waarom vreden, van niet-burgers genomen, niet gedurig vernieuwd konden worden. Over haar burgers had de stad te bevelen werwaarts zij zich ook begaven, over de gasten niet langer dan zij zich binnen de stadsvrijheid ophielden. Een bevel te geven om den vrede te bewaren aan dezulken die het straffeloos overtreden mochten, scheen in strijd met de waardigheid der stad.

1) Utrechtsche rechtsbr., dl. I, blz. 46 § 13.

2) Willekeuren, art. XCII, in: Rechtsbr. v. h. Nedersticht, dl. I, blz. 123.

3) Uitgegeven door Matthaeus, De Nobilitate, p. 823.

Wij zijn thans op de hoogte om de termen te verstaan, waarin te Utrecht de vernieuwing van de vreden placht afgekondigd te worden ¹⁾. „Driemaal 's jaars”, bericht ons Muller ²⁾, „op Der-tiendag, Beloken Paschen en St. Lambert, werd van het stadhuis afgekondigd: „Den vrede van onsen borgheren verlengt men voert tot Sinte Lambertsdaghe (of een der beide andere termijnen) toe naestcomende ende dien dach al, in alle manieren alst haertoe ghecomen is”. Omdat hij niet genoeg met de rechtsgebruiken van de Hollandsche steden bekend was, en inzonderheid niet met het gebruik van Dordrecht, heeft Muller de uitdrukking „vrede van onse borgeren” misverstaan, en zich zelve en zijn lezers in de dwaling gebracht, dat deze vrede van onze borgeren in onderscheiding van den stadvrede aldus genoemd werd. Een dwaling te vreemder, omdat ook in stukken, die hij zelf meedeelt, de uitdrukking „stadvreden van onsen borgeren” voorkomt. Wat lag nader voor de hand dan de eenvoudige waarheid, dat tegen vrede van borgeren vrede van niet-borgeren over staat?

De oudste afkondiging van dezen aard, die tot ons is gekomen, staat opgeteekend in het Buurspraakboek van 1385. Dat er echter oudere aan te wijzen zijn zouden, als de buurspraakboeken van vroeger niet verloren waren geraakt, heb ik reeds waarschijnlijk gemaakt. In 1385 en later volgde op de aflezing, die wij besproken hebben, nog een tweede van dezen inhoud: „Voert alle dootslaghe, die in der stat ende in den lande ghevallen siin ende haertoe in vreden gestaen hebben ende voertiids mitter clocken in vreden ghezet siin, die zet men voert in vreden van al onsen borgheren ende van al denghenen, de in der stat ende in der stat vriheden woenaftich siin, duerende tot Sinte Lambertsdaghe toe naestcomende ende dien dach al, in allen manieren alst haertoe ghecomen is” ³⁾. Ook deze tweede aflezing is zeker veel ouder dan het Buurspraakboek, waarin zij het eerst voorkomt. Toch, zou ik meenen, is zij van zoo oude dagteekening niet als de eerste. Zij schijnt een tweede stap op denzelfden weg, maar een stap dien b.v. Dordrecht nooit gezet heeft. De bewoording is duidelijk genoeg. Alleen het slot vereischt eenige verklaring, immers Muller heeft dit, naar mijn meening, minder juist opgevat. Hij is van oordeel, dat de raad, zich gedurig ruimer macht aanmatigende,

1) De vrede werd vernieuwd op dezelfde drie dagen als te Utrecht, te IJselstein: Codex dipl. Hist. Gen., dl. IV, blz. 127 (een zeer belangrijke plaats), vgl. ook blz. 129.

2) Inleiding Utrechtsche rechtsbr., blz. 48.

3) Inleiding, blz. 54, aant. 5.

gedurig aan een grooter aantal zijner ingezetenen het houden van den geboden vrede heeft voorgeschreven. „Nog voor 1385”, zegt hij, „bepaalde men, dat in geval van doodslag niet alleen de magen en helperen, maar „al onse borgeren ende al deghenen de in der stat vriheden woenachtich siin”, dus alle burgers en inwoners, onder den gelegden vrede begrepen zijn”. Mij komt het daarentegen voor, dat de bedoeling juist is te doen uitkomen, dat de stad zich het recht niet aanmatigt om aan hen den vrede te gebieden, die noch haar burgers noch haar onderdanen noch haar ingezetenen zijn ¹⁾. De zorg, waarmee de stad in den boven besproken vredebrief van 1304 insgelijks den vrede tot diegenen der betrokkenen, die haar burgers waren, beperkte, bevestigt mij in deze verklaring. En zij wordt verder nog aanbevolen door een later toevoegsel. In de aflezing van Zaterdag na Paschen van 1454, die overigens letterlijk met de vroegere overeenkomt, luidt het slot aldus: „die set men in vredene van allen onschuldigen magen, onsen burgeren” enz. ²⁾. Philips van Bourgondië had namelijk in 1446 bij algemeene verordening geboden, dat bij doodslag of leemte „alle magen van beide partyen, die niet mede in vaerde noch in velde geweest waren”, zes weken lang een vasten vrede hebben zouden, ten einde inmiddels een vrede voor langer duur te kunnen zoeken ³⁾. Op 's graven bevel hadden de steden deze bepaling in haar keuren opgenomen. Heel Holland door werd zij voortaan nageleefd. Hoogst waarschijnlijk heeft, in navolging hiervan, ook Utrecht een soortgelijke verordening gemaakt, doch waarin de duur van dien vrede niet tot zes weken beperkt werd. De *Willekeuren van Amersfoort* bevestigen dit vermoeden. Een keur van 1447 ⁴⁾ houdt namelijk in, dat „de vreden, die genomen zijn off genomen sullen werden tusschen onsen burgeren, ondersaeten ende die mit onss wonachtich zijn, mit dieselve vrede allen achtersusterkynderen maeghen off naerre mede bevredet wesen zullen”. Dit verklaart de uitbreiding in de Utrechtsche aflezing. De onschuldige magen worden er in de eerste plaats, nog voor de borgeren, genoemd, zoo ik meen, omdat zij de eenigen zijn, van wie het onverschillig is of zij al dan niet tot de burgers behooren.

1) Dat „wi binnen der stat woenachtich is, ist man ist wijf, alle coeren houden sellen ghelike onsen borgheren”, schrijven reeds de oudste keuren voor (Utrechtsche rechtsbr., dl. I, blz. 22, art. XLIII).

2) Ik dank de mededeeling van dit stuk aan de goedheid van Mr. Muller.

3) Handv. van Amsterdam, dl. I, blz. 136.

4) Art. LXXXII (Rechtsbr. v. h. Nedersticht, dl. I, blz. 119).

Onder de twee benamingen van vreden onzer burgeren en vreden van doodslagen waren te Utrecht niet alle vreden begrepen. Er was nog een derde soort, die in 1405 voor het eerst onder de viermaandelijksche vernieuwing gebracht werd. Op Dertienavond van genoemd jaar had nog de gewone dubbele aflezing plaats; den volgenden termijn, Dinsdag na Paschen, werd er deze nieuwe uitbreiding aan toegevoegd: „De rade van der stat out ende nywe ziin eendrachtlic overdraghen, dat alle statvreden van onsen borgeren, die tot haertoe te duren plaghen zes weken lanc, voirtmeer dueren zellen van dier tijt, dat zi ghenomen werden, totter naester clocken toe, als men den vrede van onsen borgheren ende van den dootslaghen te verlangen ende te vernywen pleecht” enz. ¹⁾.

Wat heeft men onder dezen stadvrede te verstaan ²⁾? De keuren leeren ons niet veel meer dan zijn duur. „Der stat vrede (zoo beginnen de *Coeren van den vrede* ³⁾) is ses weken, ende dreifarve te vernyen bi scepene, bi raetsmanne oft bi oudermanne oft bi anders onsen borgheren. Alle der stat vrede de gaen binnen der muren ende buten der muren van der stat”. Ziedaar alles. Wat verder in de *Coeren* volgt past op de vreden in het algemeen, op den vrede der borgeren evenzeer als op den stadvrede. Zoo blijft er een wijd veld voor gissingen over. Muller, zich aan het woord vasthoudende, meent in deze instelling iets bijzonders te zien, aan de bisschopssteden van Duitschland eigen, en past er op toe wat Heusler en andere Duitsche geleerden over dit onderwerp geschreven hebben. Veel van hetgeen wij in de Hollandsche steden omtrent den gewonen handvrede in gebruik hebben gevonden, schrijft hij te Utrecht, mijns inziens ten onrechte, bij voorkeur aan den stadvrede toe. Wij zagen reeds, dat hij den vrede van doodslagen van 1304 een stadvrede genoemd heeft. Verder meent hij, dat van dien stadvrede, en van geen anderen, sprake is in de vredekeur, gelijk hij ze noemt, van Allerheiligen-avond van het jaar 1300. Laten wij beginnen met die keur van naderbij te beschouwen ⁴⁾.

1) Zie Inleiding Utrechtsche rechtsbr., blz. 56.

2) Over stadvrede te Vlissingen vgl. Van Mieris, dl. II, blz. 159a, — te Middelburg: Oorkondenb., dl. I, blz. 313^b.

3) Utrechtsche rechtsbr., dl. I, blz. 43.

4) De keur is opgenomen onder de Stukken betreffende den strijd der bisschoppen met de stad, N^o. X. Zij was reeds gedrukt in Burman's Jaarboeken, dl. I, blz. 377.

Zij draagt in het stedelijk privilegeboek een opschrift, dat mij wel zoo passend schijnt, als de naam, dien Muller haar geeft: „op dieghene die vrede breken, hoe men dat rechten ende uitgaen zel” ¹⁾). Inderdaad handelt zij alleen van vredebraak. Zij bestaat uit vijf artikels, waarvan de laatste niets bijzonders behelzen. Art. 2 namelijk bepaalt, dat, zoo de raad iemand van medeplichtigheid aan een vredebraak beticht (zonder bewijs), deze zich zal kunnen zuiveren met zijn eed en die van vier volgers. Daar men zich nu van soortgelijke misdaden, zelfs van manslag, doorgaans zuivert door zijn eigen eed alleen ²⁾), bedoelt dit artikel klaarblijkelijk de zuivering van vredebraak, wegens de onrust der tijden, te verzwaren. Het 3de en 4de artikel stellen op de vredebraak, naar mate van de min of meer bloedige wijs waarop zij plaats had, dezelfde drieërlei straf, die wij boven zagen dat de Zeeuwsche keur er op gesteld had ³⁾). Art. 5 dreigt de gewone straf tegen hen, die in zake van vredebraak weigeren te getuigen. Dit alles verdient geen bijzondere opmerking. Op het 1ste artikel zal het dus aankomen. Dit nu houdt het volgende in. In zake van vredebraak is een aanklager noodig. Als een aanklacht is geschied, kiezen de oudermannen vijf leden van den raad om binnen acht dagen een waarheid te ondervinden (d. i. een onderzoek in te stellen) en aan den raad verslag daarvan te doen. Bij verschil van gevoelen geldt dat van de meerderheid der vijven. Als een van hen weigeren mocht de taak te aangaarden, wordt hij zelf voor vredebreker gehouden.

Ziedaar de geheele keur, die Muller van zoo buitengewoon gewicht acht voor de politieke geschiedenis der stad. Hij meent in haar het begin te zien van alle verdere rechtsaanmatiging van den raad. „Het kan niet gelochend worden”, zoo beweert hij, „dat de raad zich hier schuldig maakte aan aanmatiging van den rechtsban”. „In haar gevolgen”, zegt hij elders, „was de keur nog veel gewichtiger dan de raadslieden zelven vermoed kunnen hebben”. Laat ons zien, of er reden bestaat om ons met zijn gevoelen te vereenigen.

Vooraf een opmerking: de stadsregeering, die de keur maakt, is nog de oude van vóór 1304. Voor hen, die met de geschiedenis van het Sticht minder nauwkeurig bekend zijn, wil ik

1) Inleiding, blz. 46.

2) Utrechtsche rechtsbr., dl. I, blz. 10 § 26. Vgl. Handv. van Leiden van 1306, bij Van Mieris, dl. II, blz. 56, kol. 1 reg. 7 van onderen.

3) Zie hiervoor blz. 292/3.

kortelijk herinneren, dat in de onrustige tijden, waarmee de 14de eeuw voor de Nederlanden aanving, te Utrecht een omwenteling van democratischen aard heeft plaats gegrepen. Nog in 1300 had de schout een college van 12 schepenen, die voor hun leven zitting hadden, en waarschijnlijk een even groot getal raden, mitsgaders twee burgemeesters of oudermannen nevens zich. Een aristocratische regeering derhalve. Maar in 1304 namen de gilden de overhand; hun oudermannen benoemden voortaan den stadsraad, die uit 24 leden bestond en die op zijn beurt jaarlijks de 12 schepenen koos, naar mate de oude, die men voor hun leven aan liet blijven, wegstierven ¹⁾). Uit de raden eindelijk kozen de schepenen een ouderman, gelijk de raden er een kozen uit de schepenen. Het is het gewone gevoelen, dat van deze regeeringshervorming het aanzien van den raad dagteekent, en ook mij komt dit nog altijd zoo voor. Het verwondert mij daarom, dat Muller de aanmatiging van den raad reeds vier jaren voor deze gebeurtenis laat aanvangen, en nog door de oude aristocratie den grondslag laat leggen, waarop de democratie heeft voortgebouwd. Maar dit in het voorbijgaan. In alle geval is de keur nog het werk van de oude regeering.

De vorm dier regeering was geen andere dan die der toenmalige groote steden van Holland, en denkelijk op dezelfde wijze geworden. Ook Muller acht dit niet onwaarschijnlijk. Oudtijds bestond in Holland, gelijk bijna overal, het bestuur der steden eenvoudig uit een schout, die den heer, en uit schepenen, die de burgerij vertegenwoordigden. Nevens de laatsten komen in de tweede helft der 13de eeuw, hier wat vroeger en daar wat later, hier in wat grooter en daar in wat kleiner getal, raden op. Over de oorzaak dezer nieuwigheid en over den werkkring van die nieuwe regeeringspersonen is veel geschreven en veel getwist. Wat Muller er van zegt komt mij voor juist te zijn. De raad is ontstaan, zegt hij, „als een aanzetsel van het schepen-college”, en zeer van pas verwijst hij naar de handvest van Middelburg van 1254, waar de gewone bepaling: dat wat schepenen en raden zullen keuren stand zal houden, dus wordt uitgedrukt: „so wat scepenen ende poorters, die sire toe nemen, maken, . . . dat moet blijven ghestade” ²⁾). Inderdaad, de raden zijn niets anders dan aanzienlijke en geachte poorters, door de schepenen, gelijk de

1) Anders Muller, Inleiding, blz. 21.

2) Oorkondenb., dl. I, blz. 313/314.

naam aanduidt, te raad geroepen. In een handvest van Dordrecht van 1319 ¹⁾ worden zij de „gezellen” der schepenen genoemd, en ieder hunner verplicht verklaard om „up sinen eet, dien hi swoir als hi raetsman wort, sijn goetdincken te segghen den scepen, diene (die hem) omboden hadde, ende dat up die boete van sestich ponden”. Doch niet alleen, zelfs niet hoofdzakelijk, bij het vonnis vellen wordt hun advies verlangd. Hun raad wordt ook ingeroepen bij de wetgeving, bij het vaststellen van keuren. In de oude handvesten, b.v. in die van Haarlem, werd het recht van keuren maken aan schout en schepenen vergund. Er waren toen nog geen raden. Maar nadat zij waren opgekomen, lag het in den aard der zaak, dat zij ook hierbij geraadpleegd werden, en toen nu, in 1315, een nieuwe handvest het recht van keuren maken aan Haarlem kwam bevestigen, werd het aan schout en schepenen en raden gezamenlijk toegekend. Doch vooral wordt de hulp der raden bij zaken van bestuur gevorderd. Om iets te noemen, de zorg voor de weezen en het toezicht op hun voogden, van ouds een recht en een plicht der schepenen, wordt weldra aan de raden alleen toevertrouwd, en blijft hun opgedragen tot dat zij, bij het al te zeer toenemen van hun bezigheden, het weer overdragen op weesmeesters, die zij nu op hun beurt kiezen, gelijk zij door schepenen gekozen worden ²⁾. In die verkiezing der raden door de schepenen zie ik hun afhankelijkheid het sprekendst uitgedrukt. Dat in steden van lateren oorsprong daarentegen, te Rotterdam b.v., de raden zoowel als de schepenen, van wege den vorst, door den baljuw of schout plegen gekozen te worden, kan geen verwondering baren. Daar werd de instelling, die in de oudere steden van zelf geworden was, kunstmatig over-

1) Bij Van de Wall, Handv., blz. 144; vgl. Oorkondenb., dl. II, N°. 863. Ook te Delft wordt omstreeks 1352, bij ontstentenis van een schepen, bij een proces van den hoogsten een raad in zijn plaats genomen (Van Mieris, dl. II, blz. 308).

2) Dat de raadslieden te Haarlem niet door den graaf, of van zijnentwege door den schout, gekozen werden, blijkt uit de handvest van 1380 (Handv., blz. 43); in de handvest van 1402 (blz. 61) zijn het de schepenen die hen kiezen. Verder dat zij weer de weesmeesters kozen, blijkt uit de keur op de weezen (bij Van Oosten de Bruijn, blz. 143). Te Leiden werden omtrent 1400 de raadslieden gekozen door schepenen en vroedschap; dus voordat de vroedschap deel aan de regeering had gekregen waarschijnlijk wel door schepenen alleen (Keurb., blz. 11). De vestmeesteren, die een goed gedeelte van der raden werking en daaronder het toezicht op de weezen verkregen, werden in 1450 door schout, burgemeesters en schepenen gekozen (blz. 162); de latere weesmeesters op dezelfde manier (blz. 167). Daarentegen waren te Dordrecht Willem II en Floris V gewoon zoowel raden als schepenen te stellen (Van de Wall, blz. 58). Waaraan deze anomalie is toe te schrijven, weet ik niet te zeggen.

geplant. De vorst, die het deed, droeg natuurlijk zorg voor het handhaven van zijn invloed op de keus der gansche regeering.

Niet anders dan te Dordrecht, te Haarlem, te Leiden hebben wij ons, mijns inziens, de raden van Utrecht van vóór 1304 voor te stellen. Wij ontmoeten er hen slechts zelden, maar dan toch ook in het karakter, dat wij hun naar analogie geneigd waren toe te kennen. Zoo geven zij nevens schout en schepenen in 1230 een plechtigen vredeban op een onroerend goed, maar nadat het vonnis, dat er hen toe machtigt, door schepenen alleen is gegeven. Dit komt volkomen overeen met wat wij in de Hollandsche steden overal waarnemen: het vonnis, waarbij de raden om raad te geven ontboden zijn, wordt toch alleen door schepenen geveld. In de rechtspraak hebben raden slechts een adviseerende stem.

Als dit zoo is, kan het ons zeker niet verwonderen, dat in 1300 schout, schepenen en raden van Utrecht te zamen een keur maken. Zij waren daartoe waarschijnlijk, evenals huns gelijken in de steden van Holland, bij een handvest — al bezitten wij het niet meer — of anders door gewoonte en herkomen gemachtigd. En wat keuren zij nu? Gaan zij daarbij hun bevoegdheid te buiten? Is het juist, wat wij Muller hebben hooren beweren, dat zij zich den rechtsban van den bisschop wederrechtelijk aanmatigen? Ik geloof het niet. Het zou dan, dunkt mij, onbegrijpelijk zijn, dat de bisschop, die in 1315 klaagde over het zoenen van doodslagen, hetwelk de stad zich had vermeten, gezwegen zou hebben van deze nog gewichtiger aanmatiging. Muller verwacht, naar het mij toeschijnt, twee dingen, die wij wel te onderscheiden hebben: het rechtspreken en het ondervinden van waarheid ¹⁾. De keur betreft alleen het laatste. Wel is waar dat in art. 3 bepaald wordt, dat, zoo iemand over gegeven vrede een doodslag beging, „men dat rechten soude an sinen hals”, maar er staat niet bij, dat de raden hierin met schout en schepenen zouden mede vonnissen ²⁾. Wat de raden, volgens de keur, te doen hebben, is eenvoudig deel te nemen aan de waarheid, die ondervonden zal

1) Als Middelburg in 1489 hooge crimineele jurisdictie over Bewester-schelde verkrijgt, wordt het recht toegekend: „dat sy sullen mogen *kennen* van allen dootslagen ende vredebraken . . . , ende voort *recht, wet ende justitie doen* over alle diegene, die de voorsz. dootslagen ende vredebraken gedaen ende gecommitteert sullen hebben” Dus ook hier wordt onderscheiden tusschen het kennen (d. i. waarheid ondervinden) en het rechten; beide rechten worden afzonderlijk toegekend (vgl. Van de Spiegel, Instructive Memorie, f°. 13).

2) De Amersfoortsche Willekeuren (art. LXIX vlg.), die blijkbaar het Utrechtsche recht navolgen, spreken ook alleen van waarheid ondervinden.

worden, als iemand wegens vredebraak is aangeklaagd. Waarschijnlijk waren zij daartoe behoorlijk gemachtigd, zooals het in dezen tijd de voornaamste steden van Zeeland en van Holland waren. Dat deze dit waren, is een zoo weinig opgemerkte en toch zoo merkwaardige zaak, dat ik er een oogenblik bij stil moet staan, hoewel ik voornemens ben er spoedig elders meer opzettelijk over te handelen.

De waarheid is gekomen in de plaats van den kamp, voorheen het laatste middel van bewijs tusschen aangewreven schuld en beweerde onschuld. Toen de kamp meer en meer in discredit geraakte, placht in de handvesten en keuren voorgeschreven te worden, dat voortaan de beschuldigde, die ten kamp werd uitgedaagd, dezen kon weigeren, mits hij zich aan een waarheid onderwierp. Zulk een waarheid heette 's graven waarheid, want behalve enkele zaken van plaatselijk belang, landzaken geheeten, stonden alle overige ter 's graven waarheid: de graaf beval het onderzoek aan eenige zijner mannen, zijner edelen, die hij er toe verkoos. Maar het duurde niet lang, of de goede steden verwierven zich het voorrecht, dat de graaf in zaken van haar burgers door geen anderen dan door haar eigen schepenen de waarheid zou laten bezitten ¹⁾. Het waren, zoover ik weet, de hoofdsteden van Zeeland, Middelburg en Zieriksee, die dat het eerst bedongen. In de handvesten van eerstgenoemde stad komt deze bepaling voor: „Alle ding, die geschien binnen der chore, die de rechtere ende die scepene berechten niet ne moghen, comt die claghe voir den heer, hi salt berechten bi sinre warede, ende die warede sal hi nemen bi den scepene van Middelburg” ²⁾. En wat Zieriksee betreft, aan haar wordt hetzelfde toegestaan, met uitzondering dat in de plaats van den heer de baljuw, „die is als grave in des Coninck's [Willem] stede”, met de stadschepenen daar de waarheid bezit. In Holland was het Dordrecht, dat het Zeeuwsche voorbeeld het eerste volgde. In een afzonderlijk privilege verwierf het zich van Floris V, in 1289, de vergunning: „dat scepenen ende raetsmannen waerheide van quadyen besitten moghen ende die correngieren na haren goetdencken” ³⁾.

Het zal wel niet noodig zijn te doen opmerken, hoe ons bij het bespreken van de keur van Utrecht deze handvest van Dor-

1) Vgl. Van Mieris, dl. II, blz. 22_a.

2) Oorkondenb., dl. II, blz. 312/13.

3) Van de Wall, blz. 79.

drecht juist te pas komt. Zij handelt over het bestraffen van „quadyen”, en daaronder namen ook de vredebrekers plaats: de vijven te Utrecht, wier oorsprong Muller in de keur van 1300 meent aan te treffen ¹⁾, worden vaak met denzelfden naam, van die „tot den quadien”, genoemd. En dat niet alleen, maar het recht om over dezulken de waarheid te bezitten wordt aan schepenen en raadslieden te zamen toegestaan, evenals in de Utrechtsche keur. Ja, als men de woorden strikt opvat, zooals zelfs de uitmuntende Van de Wall heeft gedaan, zou men meenen, dat den raadsmannen ook deel werd gegeven aan het corrigeeren, het vonnissen, van de misdadigers. Dit laatste acht ik echter onjuist: ik geloof niet, dat te Dordrecht ooit de raadsmannen mede gevonnisd hebben ²⁾. Anders zou het ook niet te begrijpen wezen, hoe zij daar mettertijd alle gezag verloren hebben, totdat zij in 1652, als volstrekt overbodig, zijn afgeschafft. Naar mijn opvatting zijn wel de woorden van de handvest dubbelzinnig, maar kan, het standvastige rechtsgebruik in aanmerking genomen, aan de bedoeling niet getwijfeld worden: schepenen en raden bezitten de waarheid en dienovereenkomstig vellen de schepenen het vonnis ³⁾. Na Dordrecht worden de groote steden alle, de een wat vroeger de ander wat later, met hetzelfde voorrecht, dat door haar op den hoogsten prijs werd gesteld, begiftigd. Niet alle zouden de handvest kunnen vertoonen, waarmee haar dit werd toegekend; maar niettemin genoten zij er van, zoo goed als de overige. Hoe dierbaar het haar was, kan blijken uit hetgeen er over is voorgevallen in de dagen van Jan II en Wolfert van Borselen. Wie herinnert zich den twist niet tusschen den baljuw van Zuid-Holland, Aloud van Jerseke, en de stad Dordrecht voorgevallen?

1) Wanneer zijn de vijven een vast college geworden? In 1402 zijn zij het, dit staat vast, maar uit een keur van 1375 (Utr. rechtsbr., dl. I, blz. 109, art. LV) zou ik opmaken, dat in dat jaar nog telkens, als het noodig was, voor één bepaald onderzoek vijven gekozen werden.

2) Balen zegt in zijn Beschr. v. Dordr., blz. 271: „De raden en wierden niet gemachtigd in zaken 't gerecht aangaande.... dan waren den schepenen tot raden bijgevoegd. Doch hebben op Michaelis int jaar 1652 opgehouden.”

3) Stoke (VI, vs. 334) laat schepenen van Dordrecht in 1299 dit ook zoo beweren:
 „Scepenen antwoorden dernare:
 Onse hantveste seghet wel,
 Dat wi ende niemant el
 Recht ende vonnesse seggen mogen
 Over onse poerters, van laghe, van hogen”.

Bedenken wij, dat Stoke een van 's graven klerken was, en dus bijzonder in staat om den aard van het geschil juist te begrijpen en voor te stellen.

Het verhaal daarvan is een der merkwaardigste stukken uit Stoke's *Rijmkroniek*. Mijns ondanks word ik door mijn bestek gedwongen om het bij de bloote herinnering aan dien strijd te laten. Het geschil betrof een zaak van het hoogste belang: de crimineele rechtspraak der steden. Want, al was de handvest van Dordrecht in zoover eenig, dat zij, boven het bezitten der waarheid, ook nog het bestraffen der boosdoeners toestond, terwijl aan de overige steden alleen het eerste vergund werd: het een hing zoo nauw samen met het andere, dat wie het eene bezat weldra in bezit van beide moest geraken. Wij weten, dat het werkelijk zoo gegaan is: Dordrecht heeft, na den val van Wolfert van Borselen en van Aloud, zijn recht van de Henegouwsche graven erkend gekregen, en al de steden van Holland hebben de vrucht dier overwinning mee genoten. Opmerkelijk in dit opzicht is een brief, dien de stedehouders van Jan II reeds in 1300 aan de stad Leiden in handen stelden. Zij betuigen daarin, dat het slechts bij uitzondering en met goedvinden van de schepenen en raadsmanen was, dat zij gedurende een bepaalden korten tijd alle misdadige lieden, „die wy ter waerheit misdadich vinden”, binnen het gebied der stad zouden rechten. Na dien tijd zou Leiden voortdurend in al zijn rechten gehandhaafd blijven. Wij weten reeds, dat het recht van Leiden — tot op 1434 — zich niet verder uitstreckte, dan dat er de baljuw van Rijnland over „quadiën” te recht zat met de stadsschepenen, en niet met zijn welgeboren mannen.

Als de Hollandsche steden omstreeks dezen tijd reeds dat gewichtige voorrecht bezaten om de waarheid door haar schepenen ondervonden te hebben, en, liever dan het te zien schenden, een strijd met de landsregeering aanbonden, kunnen wij dan onderstellen, dat de stad Utrecht er in 1300 nog verstoken van zal zijn geweest? Dit komt mij alleronwaarschijnlijkst voor. Een handvest, waarbij een der bisschoppen het haar verleende, is zeker niet aan te wijzen, maar aan den anderen kant, haar schepenen en raden handelen alsof zij het recht bezitten, en maken een keur op de vredebraak, waartegen de bisschop, zoover wij weten, zich niet heeft verzet, en die weldra voor altijd in het keurboek werd opgenomen.

Bezien wij het eerste artikel van die keur thans nog eens. Schepenen en raadsmanen verordenen er in, dat de waarheid over vredebraak uit hun naam bezeten zal worden door een commissie van vijven, uit hun midden door de twee oudermannen-

burgemeesters te kiezen. De latere keur voegt hier nog bij, dat onder die vijven twee schepenen en drie raadsmannen zijn zullen. Let wel op, dat dit toevoegsel van na de regeeringshervorming van 1304 dagteekent, die de schepenen in betrekking tot den raad terug heeft geschoven. De raad bestond sedert uit 24, de schepenbank uit slechts 12 leden; naar verhouding zijn dus de schepenen in de commissie ruim vertegenwoordigd, en bovendien is de voorzitter steeds een schepen ¹⁾. Vergelijken wij hiermee het gebruik van Haarlem, waar zeven schepenen tegenover vier raadsleden staan, dan treffen wij naar evenredigheid geen groot verschil aan. „Item”, zeggen de keuren van 1390 ²⁾, „alle proeven (d. i. zooveel als waarheden), die men besitten sal, die sal men besitten met vier scepenen ende mit twee raden ten minste”. Men kan dus kwalijk beweren, dat te Utrecht de schepenen in de commissie buiten verhouding door den raad overvleugeld werden. Maar in zaken, waarin raad en schepenbank tegenover elkander stonden, moest toch, ik erken het, de vijfde stem, die de raad voorhad, den doorslag geven. Dat kwam trouwens ook met de strekking van den ganschen regeeringsvorm overeen. Want dat het te Utrecht van ouds de toeleg was om aan den raad den voorrang te geven, is uitgemaakt. Ook reeds voor 1304 zal die neiging bestaan hebben. Schepenen en raden gezamenlijk heeten in de keur van 1300 reeds de raad, terwijl in de Hollandsche steden de collectieve naam het gerecht is. Dit verschillend spraakgebruik is kenmerkend voor den toestand. In het gerecht zijn schepenen de eersten, in den raad zijn het hun mededingers.

Na deze uitweiding keeren wij tot de kwestie terug, waarvan wij waren uitgegaan. Mogen wij, na wat wij in Holland hebben waargenomen, in de meening van Muller wel deelen en aannemen, dat de keur van 1300 bepaaldelijk op den stadvrede doelt? Ik geloof het niet. De keur betreft alle vredebraak zonder onderscheid, onverschillig of het een vrede der borgeren, of een vrede van doodslag, dan wel een stadvrede is, die gebroken wordt. De vraag, wat wij onder de laatste benaming te verstaan hebben, is dus nog niet nader tot haar oplossing gebracht, en vereischt opnieuw onze aandacht.

1) Inleiding, blz. 220.

2) Deze keur komt bij Van Oosten de Bruijn niet voor.

In de keuren komt het woord slechts een paar malen voor. De hoofdplaats is deze: „De van condicheyt oft van dwaesheyt den vrede weygherde den scoute, dien scepene, raetsmanne oft oudermanne” (de keur dagteekent van na 1304) „verboert vijf pont; weyghert hijs eft vijf pont; weyghert hijs derdewarve eft vijf pont; ende deen dies begheert sel men vrede condighen mitter clocke opter stat vrede; so sal hi gaen dees begheert; ende die deen vrede breket de is vredeloos” ¹⁾). Nadat dus een der partijen tot driemaal toe den vrede heeft geweigerd, zal men aan de tegenpartij, die vrede begeert, dezen met klokslag kondigen, op der stad vrede. Dan mag hij, de willige, gaan waar hij wil ²⁾, en zoo de ander den stadvrede breekt, is hij vredeloos.

Niet veel van deze verschilt een andere plaats: „Alle vede, sonder dootslach, de die maghe niet zoenen en moeghen, de sellen staen opten scepene, opten raet ende opten oudermanne, ende die zellent zoenen; dees hem niet horen en wilde, de verboerde eerstwarve vijf pont, anderwarve vijf pont ende derdewarve vijf pont, of uter stat te wesen alse recht is; enten andren sel men vrede condighen mitter clocke; de dat breket dat is op siin recht” (d. i. die verliest zijn poortrecht ³⁾). Wij hebben hier met zoenweigerung, in plaats van met vredeweigerung, te doen. Overigens is in beide gevallen de handelwijs dezelfde. Als van twee partijen slechts één vrede of zoen begeert, zal zij dien van stadswege eenzijdig bekomen, en hij zal haar met klokslag worden gekondigd; die dan op dezen vrede inbreuk maakt, wordt als vredeloos geacht en behandeld.

Elders ⁴⁾ wordt gezegd, dat wie een vredemaker, die „van der stad wege vrede eischte”, met opzet wondde, „vredeloos” zou zijn. Zulk een vrede van der stad wege geëischt, lijkt ook wel een stadvrede te wezen.

Dit herinnert ons, dat de vrede, waarvan in de oudste stads-handvesten gesproken wordt, „pax comitis” heet, en dat op het platteland de rechter bij vredeweigerung den ongezeggelijke gebiedt „tsgraven vrede” te houden op zijn lijf en op zijn goed.

1) Utr. rechtsbr., dl. I, blz. 44 § 4.

2) „So sal hi gaen dees begheert”; vgl. de Oudste rechten van Dordrecht, dl. II, blz. 234: „so mach hi gaen daert hem begeert”.

3) Utr. rechtsbr., dl. I, blz. 10 § 29.

4) Ib., dl. I, blz. 46 § 15.

In later tijd, in een stad als Leiden, gebiedt de vredemaker den vrede „van s Heeren wege, des Burggraven wege ende van 's Gerechts wege” ¹⁾. In Den Briel niet veel anders: „van des Heeren wege, van der Stede wege ende van Rechts wege” ²⁾. Te Utrecht, dat uit den aard der zaak onafhankelijker van zijn bisschop was dan de steden van Holland van hun graaf, schijnt de vrede uitsluitend van wege de stad geboden te worden, en dan verdient hij den naam van stadvrede ontegenzeggelijk.

Naar deze opvatting zou dus een stadvrede niets anders zijn dan wat gewoonlijk een geboden of een gelegde vrede genoemd wordt. Dit is ook inderdaad de meening van Fockema Andreae, en ter bevestiging er van wijst hij vooral op het *Stadboek van Groningen*, waar minlijke vrede en stadvrede tegen elkander worden overgesteld, zoodat daar althans de beteekenis niet twijfelachtig schijnt. Dat verder een vergelijking tusschen Utrecht en Groningen bijzonder gepast is, zal niemand ontkennen, die op de verhouding van beide steden tot hun heer, den bisschop, let.

Toch wil die verklaring mij niet geheel voldoen. Dat er een groote overeenkomst tusschen den Utrechtschen stadvrede en den gelegden vrede der Hollandsche steden bestaat, stem ik toe. Maar aan den anderen kant is het niet tegen te spreken, dat de stadvreden te Utrecht een bijzondere soort vormen, in zooverre zij niet door den schout, maar door de stadsregenten en ook door gewone poorters genomen worden ³⁾ en bij uitzondering zes weken duren, en tot op 1405 niet, gelijk alle andere vreden, op vaste getijden worden vernieuwd. Te Dordrecht daarentegen zagen wij de gelegde vreden niet als een afzonderlijke soort behandeld; immers zij schijnen daar tegelijk met de gegevene vreden tweemaal 's jaars verlengd te worden, en hetzelfde vinden wij overal elders in de Hollandsche steden in gebruik. Nergens treffen wij van zulk een onderscheid, als te Utrecht gemaakt wordt, het minste spoor.

Ook wordt het breken van den Utrechtschen stadvrede anders

1) Keurboeken van Leiden, blz. 39.

2) Matthijssen, Rechtsboek, blz. 214. — Vrede te Middelburg: „*jus comitis et oppidi*” (Oorkondenb., dl. I, N°. 261 § 36, 41; verklaard, blz. 313^a van onderen, als boete). Vgl. Zieriksee: Oorkondenb., dl. I, N°. 451 § 7 vlg., 49. Zie ook den aanvang van de keur van Middelburg (Oorkondenb., dl. I, N°. 590): „Willem . . . wi ghebieden allen denghenen, die in Middelburg comen, vasten vrede”; waarmede te vergelijken: Zieriksee, Oorkondenb., dl. I, N°. 451 § 1.

3) Zie de definitie in de Utr. rechtsbr., dl. I, blz. 43, en hiervoor blz. 300.

gestraft dan de gewone vredebraak. Die er zich aan schuldig maakt wordt vredeloos, d. i. (zooals de Overijselsche Landbrief het uitdrukt) hij „wordt onveilig zijns lijfs”, doch blijft „veilig zijns goeds”¹⁾: hij verbeurt het leven, maar zonder zijn goed te verbeuren. Op vredebraak daarentegen, wij hebben het gezien, staan oudtijds verschillende straffen, naar mate de omstandigheden verschillen, en naderhand op alle dezelfde: verbeurte van lijf en goed. Vergeten wij ook niet, dat het voorbeeld van den Groninger stadvrede, waarop Fockema Andreae zich beroept, van betrekkelijk late dagteekening is: het stadboek is omstreeks 1450 opgesteld, dus toen ook te Utrecht reeds lang de stadvrede zijn oorspronkelijk karakter had verloren, en tegelijk met de overige vreden der burgeren van termijn tot termijn verlengd placht te worden.

Alleen uit gedenkstukken van den vroegsten tijd kunnen wij hopen licht over deze kwestie te zien opgaan. Maar uit dien tijd zijn niet veel stukken tot ons gekomen. Wij moeten dus er op verdacht wezen, dat de inlichting niet volkomen zal zijn.

In de eerste plaats verdient een bepaling in de oude handvest van Stavoren, van 1292, onze aandacht; wij lezen daar: „Wie een man dootslaet binnen besetter soene oft over gerechten handvrede, oft wijf verkracht, oft man oft wijf binnen huise dootslaet oft den gemeenen vrede breket van der poort mit dootslage”, enz.²⁾ Gelykt deze „gemeene vrede van der poort” niet treffend op een stadvrede, als de Utrechtsche?

Maar van nog meer beteekenis is de handvest van een plaats in het Sticht, die, hoe onaanzienlijk ook, al vroeg met stadsrechten werd begunstigd: ik bedoel Vreeland. Matthaëus heeft ons dit merkwaardige stuk, dat van 1298 dagteekent, in zijn *De jure gladii*³⁾ meegedeeld. Het artikel, dat er ons hier uit te pas komt, luidt aldus: „Item quod omnes ex quacunq̄ causa aut necessitate ad predictum opidum confugientes, undecunq̄ue locorum existerent oriundi, per sex ebdomadas treugis ibidem et omnimodo securitate gaudere deberent, furibus et latronibus duntaxat exceptis et etiam eis qui convicti sunt de suis maleficiis et proscripti in episcopatu in judicio episcopi Trajectensis, qui ibidem nulla securitate gaudebunt”.

Hier vinden wij duidelijk een stadvrede voor zes weken inge-

1) Winhoff, Landrecht, blz. 263. Vgl. de Amersfoortsche Willekeuren, art. XCI (Rechtsbr. Nederst., dl. I, blz. 123).

2) Van Mieris, dl. I, blz. 544.

3) Pag. 285; zie ook *De Nobilitate*, voorrede van het 3^e boek.

steld, maar voor vreemdelingen bepaaldelijk. Waarom zouden evenwel de burgers er van uitgesloten zijn geweest? Genoten zij misschien reeds bij gewoonterecht de bescherming der stad, die nu bij deze handvest ook tot de vreemden werd uitgebreid? Onwaarschijnlijk is dit niet. Wij herinneren ons, dat te Utrecht in de aflezing van 1405 met name gesproken wordt van de stadsvreden onzer burgeren, een onderscheiding, die ook stadsvreden van niet-burgeren, als te Vreeland, onderstelt. Mogen wij aannemen, dat de stad Utrecht van ouds het voorrecht bezat, hetwelk in 1298 (en denkelijk reeds vroeger, in de nog niet teruggevonden handvest van bisschop Hendrik) aan Vreeland werd verleend, en dat zoowel ten behoeve van haar burgers als van vreemden, dan heeft de uitdrukking: „iemand vrede kondigen metter klokke op den stadsvrede” niets raadselachtigs voor ons, en de weinige eigenaardigheden van dien vrede, die wij leerden kennen, komen ons als inderdaad er aan passende voor.

Opmerkelijk schijnt het mij ook, dat een der weinige plaatsen, waar wij buiten het Sticht van een stadsvrede melding hooren maken, Culenborch is, dat in de vroegste tijden met Utrecht meer dan met Holland of Gelderland samenhang. „Ende der poorten vrede”, lezen wij in de handvest van 1318, „sal dueren drie veerthien nachte (deze uitdrukking wijst op oud herkomen), opdat men dien vrede telcken veerthien nachten vernieuwe” ¹⁾.

Niet minder verdient het gebruik te Amsterdam en in de steden van het Gooi, alsmede te Oudewater, waarvan ik vroeger sprak ²⁾, — alle steden, die voorheen met Utrecht in meer of min nauwe betrekking hadden gestaan — hier in dit verband op nieuw in herinnering te worden gebracht. Op al die plaatsen wordt de partij, die vrede begeert, tegen de wederpartij, die den vrede blijft weigeren, in de hoede der stadsregeering genomen, ongeveer op gelijke wijze als te Utrecht ten gevolge van den gekondigden stadsvrede schijnt te geschieden ³⁾.

Ook het in onbruik raken van dien stadsvrede, het gelijkstellen er van aan de overige vreden, die metter klok gedurig verlengd worden, laat zich uit deze onderstelling best verklaren. Toen namelijk eens het begrip, dat zoen en vrede de toestemming van beide partijen vereischen, geweken was voor de behoeften eener

1) Van Mieris, dl. II, blz. 251.

2) Blz. 291.

3) Daarentegen vinden wij in de handvest van Naarden het recht van het platteland van Utrecht toegepast (zie Van Mieris, dl. II, blz. 848).

vreedzame samenleving, en toen men er dientengevolge geen bezwaar meer in zag om vrede op te leggen aan de weerbarstigen, onder dezelfde strafbedreiging als die op vredebraak stond, toen was de oude stadvrede overbodig geworden en bleef slechts, onder den geijkten naam, in het karakter van geboden vrede voortbestaan.

Van het platteland van het Sticht en van de kleinere steden hebben wij slechts handvesten en keuren over uit dien betrekkelijk jongeren tijd, waarin hij, die geen vrede geven wil, geacht wordt strafwaardig te wezen. Wij vinden er, bijv. in die van Baarn, op het driewerf vrede weigeren de gewone geldboete gesteld, maar bij voortdurende weigering strenger maatregelen verordend. „Daerentenden (wordt gezegd) sellen dien onser stat rade aentasten ende leggen dien in hoer slot tot dier tijt toe, dat hy die koeren betaelt ende dien vrede gegeven heeft”¹⁾. Ik haal dit voorbeeld aan, omdat een handvest van Abkoude van 1391 er door verklaard wordt, die Muller voor het eerst uitgegeven²⁾ doch mijns inziens niet juist uitgelegd heeft. De bisschop staat daarin aan den ambachtsheer, den proost van St. Pieter, die met de bureu een keur op het vrede eischen had gelegd, voor drie jaar de boeten af, welke op het dorp wegens het weigeren van den vrede verbeurd zullen worden, „behoudelic ons, of men om weygeringe van vrede yemant aentaste ende vengege, dat die gevangen tot onser behoef sal wesen”.

Muller hecht aan deze vergunning en aan dit voorbehoud een bijzonder gewicht, ook voor de politieke geschiedenis der hoofdstad, doch, naar het mij dunkt, ten onrechte. Immers het be-rechten van vredeweigeren staat overal op het platteland, in Holland zoowel als in het Sticht³⁾, aan den heer en niet aan de lagere rechtbank, en bij gevolg komen de verbeurde boeten in zijn kas en niet in die van den ambachtsheer, tenzij hij er afstand van mocht willen doen, zooals den bisschop in dit geval goedgunstig behaagd heeft. Maar daartoe bepaalt zich dan ook

1) De Nobilitate, p. 823.

2) In de Versl. en Meded. Rechtsbr., dl. I, blz. 471.

3) B.v. in Zuid-Holland. De groote handvest van 1303 zegt alleen, dat men het vredeweigeren „berichten sal alst tehaercomen is” (Van de Wall, blz. 114). Dit beteekent, dat het voortdurend berecht zal worden door het Hof. Dienovereenkomstig worden dan ook in 1337, in de handvest aan Zwijndrecht gegeven (Van Mieris, dl. II, blz. 601), aan de tafel van Zuid-Holland voorbehouden de bekende zware misdrijven „ende vrede-weygeringe”.

de gunst, aan den proost en zijn bureu bewezen. Buiten dit geringe geldelijke voordeel wordt hun in de handvest niet het minste voorrecht verleend. Het algemeene recht, dat in het Sticht heerscht, blijft ook te Abkoude gehandhaafd; de gevangene wegens vredeweigering komt in hechtenis van den bisschop en niet van den ambachtsheer; en dit te bepalen is, naar het mij voorkomt, ook juist de bedoeling, waarmee de handvest werd uitgevaardigd.

(Bijdragen voor Nederlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, deel III, blz. 167.)

OVER WAARHEID, KENNING EN ZEVENTUIG
IN DE RECHTSPLEGING VAN HOLLAND EN ZEELAND 1).

(1887.)

Tot voor weinig jaren lag ten onzent de wetenschap der aloude rechtstoestanden van Holland en Zeeland in diepe vergetelheid begraven. De Ordonnantie der Staten van 1580 had het oude rechtsgebouw, dat toch reeds door den rusteloozen tijd uit zijn voegen gewrongen en in verval gebracht was, in enkele deelen verbouwd en meer naar de nieuwe eischen van den veel veranderden staat van zaken ingericht; doch het was brokwerk wat zij voortbracht, noch evenredig in zijn deelen noch doelmatig in het gebruik, en aan het eind der twee eeuwen, die de nieuwe staat duurde, was ook zijn rechtswezen afgeleefd en onbruikbaar geworden. Het was een der heilzaamste verrichtingen van de Revolutie en de Fransche heerschappij, dat zij dat zoo gedurig vervormde en misvormde gevaarte van gewoonten en instellingen tot den grond toe slechtten en door een gansch nieuwe en doelmatige inrichting vervingen. Zoo lagen dan de brokken van den oorspronkelijken bouw, evenals de oudste overblijfsels van Troje, onder een dubbele laag van latere bouwvallen begraven, en aan hun bestaan werd nauwlijks meer gedacht.

Aan onzen tijd bleef het voorbehouden tot dat verre verleden met de hulpmiddelen van navorsching en kritiek door te dringen. Wel hadden enkele geschied- en oudheidkundigen in de 18de eeuw nu en dan nagespoord, hoe het vóór den republikeinschen tijd

1) De vorm van dit opstel toont, dat het oorspronkelijk voor een voordracht bestemd was. Het werd voorgelezen in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen den 9^{en} Mei 1887. Een kort verslag, door mij zelf opgesteld, in Versl. en Meded., 3^e Reeks, dl. IV, blz. 244.

met recht en rechtspraak gesteld was geweest, doch meestal met een praktisch doel, om gewoonten of inzettingen, die aangetast werden, te verdedigen als van oude herkomst, of om andere als misbruiken en inkruijsels van later tijd te bestrijden, en dus zonder de onbevangenheid, die het karakter is der echte wetenschap. De weinigen, die zonder vooroordeel te werk gingen, moesten zich toch ook met onvoldoende gegevens behelpen, dewijl de onmisbare bouwstof nog niet te voorschijn was gebracht, en leverden dan ook weinig wat ons behagen kan.

In onze dagen is men begonnen met wat noodzakelijk vooraf moet gaan, het opsporen en ten algemeenen nutte uitgeven van de betrekkelijk weinige bescheiden, die een gelukkig toeval tot op onzen tijd heeft bewaard, en die in het stof van bibliotheken en archieven te rusten lagen. De Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude Vaderlandsche recht heeft de verdienste van in die richting een krachtigen stoot te hebben gegeven, met het gevolg dat het werk van opsporen en uitgeven thans in vollen gang is. Ook ontbreekt het niet aan scherpzinnige geleerden, die al pogingen wagen om uit de tot nog toe verzamelde bouwstoffen het plan van het aloude rechtsgebouw zoo goed doenlijk op te maken. Dit is een aantrekkelijk werk, dat herinnert aan den arbeid van Schliemann en zijn vrienden, waarop ik zoo even doelde. Het is een even aangenaam als nuttig pogen de stukken, die de navorsching aan het licht brengt, in een te passen, ten einde tot een niet onwaarschijnlijke voorstelling te geraken van den aanblik, dien het geheel in den tijd van zijn bloei en kracht moet hebben vertoond.

Ik wil beproeven iets van dien aard te doen, in bescheiden omvang, door het verband aan te toonen, waarin mijns inziens eenige brokstukken, die aan het licht zijn gebracht, tot elkander en gezamenlijk tot het geheel der aloude rechtspleging in het graafschap Holland en Zeeland gestaan hebben. Het kan niet anders, of de erkenning van dit onderling verband zal tevens over den aard en het wezen van elk in het bijzonder een helderder licht verspreiden.

Een van die stukken, waarop ik het oog heb, is de schepenkenning, die wij in sommige steden van Holland en hier en daar op het platteland aantreffen, en waarvan het gemeentearchief van Leiden, bij uitzondering, de bescheiden in menigte heeft bewaard. Ik was, geloof ik, zoo niet de eerste dan toch een der eersten, die ze ernstig bestudeerde in den tijd, toen Hamaker de

middeneeuwsche keurboeken van Leiden voor den druk bewerkte. Haar aard was mij vreemd en het duurde geruimen tijd, eer ik mij een denkbeeld kon vormen van de verhouding, waarin zij tot de vierschaar en het poortgeding moest gestaan hebben. De slotsom, waartoe onderzoek en nadenken mij brachten, deelde ik niet zonder aarzeling mede in de aankondiging, die ik van de uitgaaf van Hamaker gaf onder den titel van *Een Hollandsche Stad in de Middeneeuwen* ¹⁾. Maar ik was met die voorloopige verklaring van de zaak niet tevreden, en toen de student Nortier een onderwerp voor een akademisch proefschrift op het gebied der vaderlandsche rechtsgeschiedenis zocht, wees ik hem op die kenningboeken in het Leidsch archief, als een opzettelijk en volledig onderzoek overwaardig. Hij volgde dien wenk en leverde een uitmuntende verhandeling, die voor het vervolg het beste van zijn degelijke wetenschap en zijn buitengewonen aanleg voor diergelijke studiën deed verwachten. Voor het onderwerp echter, waarover ik heden spreken wil, leverde zijn geschrift geen nieuwe gezichtspunten op. Zijn verklaring van de kenning was hoofdzakelijk dezelfde die ik er van gegeven had, en liet mij dus nog altijd onbevredigd. Ik begreep dat, om verder te komen, de uitgaaf van den voornamen inhoud der veel omvattende kenningboeken noodzakelijk vereischt werd, ten einde de deskundigen in staat te stellen van door telkens herhaalde lezing en gedurige vergelijking tot een juister inzicht in den aard der instelling, waarvan zij de gedenkstukken bewaren, te kunnen geraken. Het was dan ook inzonderheid op mijn aansporing, dat Blok de uitgaaf eener bloemlezing uit de Leidsche gerechts- en kenningboeken op zich nam en in de werken der genoemde vereeniging gelukkig bezorgde. Ook hij, die geen jurist was, waagde zich niet aan een verklaring, die de mijne kon vervangen. Hij was tevreden met de stof te leveren, die daartoe in staat zou stellen. Werkelijk heeft zijn uitgaaf meer dan eenig ander geschrift er mij toe geleid om aan het onderwerp een vernieuwd en grondiger onderzoek te wijden, dat zich allengs ook over aanverwante rechtsgewoonten en instellingen heeft uitgebreid. De onderlinge vergelijking van kenning met waarheid en zeventuig heeft mij ten slotte tot een voorstelling van haar plaats in de aloude rechtspleging gebracht, die ik bij dezen aan het oordeel der geleerden wensch te onderwerpen.

1) Zie hiervoor: Historische opstellen, dl. I, blz. 49 vlg.

Vooraf een woord over de methode, die ik gevolgd heb. In den tijd, waarin ons onderzoek moet aanvangen, vinden wij in de verschillende kwartieren van Holland en Zeeland een groote verscheidenheid van rechterlijke inzettingen en gebruiken. De handvesten en keuren, waaruit wij het rechtswezen moeten leeren kennen, spreken voornamelijk en soms uitsluitend over die verscheidenheden. Allicht zouden wij daardoor in den waan vervallen, dat plaatselijke gewoonten in dezen hoofdzaak waren, en dat het algemeene, overal geldige, minder te beduiden had. Wij zijn geneigd om datgene, waarover wij het vaakst en het meest hooren spreken, aan te zien voor het gewichtigste. In dit geval bestaat er echter reden om het tegenovergestelde aan te nemen. Wij hebben te letten op den toestand, waarin zij zich bevonden, voor wie handvesten en keuren bestemd waren, en op de bedoeling van hen, die ze opstelden. Het doel was ter kennisse dergenen, die er onder leven zouden, die voorschriften te brengen, die afweken van het algemeene rechtsgebruik, waarvan niemand onkundig was. Wat dus als overbodig verzwegen wordt, is het algemeene, in uitgestrekt gebied gangbare; wat daarentegen wordt verkondigd geldt slechts in beperkt gebied en is veelal bijzaak ¹⁾. Willen wij ons dus een juiste voorstelling van den ouden toestand vormen, dan moeten wij beginnen met ons voorloopig los te maken van al die bijkomende bijzonderheden, om eerst den algemeenen regel te erkennen, waarop zij zich als uitzonderingen voordoen. Dit wordt, naar mijn meening, niet genoeg in het oog gehouden. Het is ook bepaaldelijk voor het oude Noord-Holland, de kern van het graafschap, niet gemakkelijk. Er heeft daar geen handvest bestaan voor het geheel, geen landkeur. Evenmin voor de twee groote deelen, waaruit het was samengesteld: Rijnland en Delfland met Schieland. De costumen van Rijnland, hoewel bij gebrek aan beter leerzaam genoeg, zijn eerst omstreeks 1570 beschreven. Iets beter is het gesteld met de overige kwartieren van het graafschap. Zuid-Holland bezit een handvest van 1303, dat wel hoofdzakelijk de betrekking tusschen de hooge vierschaar, het Hof, en de plattelands-nedergerichten betreft, maar toch hier en daar over het rechtswezen in het algemeen merkwaardige dingen vermeldt. Hetzelfde kan gezegd worden van de handvest van Kennemerland van 1292,

1) Op verrassende wijze vind ik deze beschouwing op de Oost-Indische (namelijk de Atjehsche) toestanden en rechten toegepast door Snouck Hurgronje, Atjehers, dl. I, blz. 10 vlg.

die voornamelijk ten doel heeft de verhouding van het jaargeding tot de nedergerechten en het aandeel van den graaf in de boeten te bepalen, maar terloops een blik vergunt te slaan op andere aangelegenheden. Eindelijk, na de onderwerping van West-Friesland gaf, in 1299, de regeering van Jan I aan de overwonnenen een landkeur, die inzonderheid de veranderingen behelst, in het bestaande recht door den nieuwen landsheer noodig geacht en ingevoerd ¹⁾. Wat Waterland en Amstelland aangaat, ook daar vooral zijn de handvesten kort en onvoldoende, en de costumen in betrekkelijk laten tijd te boek gesteld en niet dan met groote omzichtigheid bij het voorstellen der aloude gebruiken te raadplegen. Alles te zamen genomen bezitten wij van ieder kwartier van het graafschap eenig bescheid, hoe gering ook, omtrent zijn recht en rechtsinstellingen, met uitzondering echter van het voornaamste gedeelte, het eigenlijke Noord-Holland. Het schijnt ook in de 14de eeuw erkend geweest te zijn, dat Noord-Holland geen eigen recht bezat. Toen hertog Albrecht in het najaar van 1398 een verdrag aanging met de Friezen van Ooster- en Westergoo, die hij zich vleien mocht onderworpen te hebben, stond hij hun toe voortaan hun eigen recht te blijven gebruiken, of, zoo zij dit niet verlangden, zoo zouden zij „den koer hebben van den rechte van West-Frieslant, van Karmerlant of Zuut-Hollant” ²⁾. Er laat zich geen waarschijnlijke reden bedenken, waarom hier het recht van Noord-Holland niet genoemd wordt, behalve die, waarop ik doelde: het ontbreken van een beschreven recht voor dit kwartier. Maar of de Friezen, zoo zij een vreemd recht in de plaats van het hunne hadden wenschen te kiezen, er zoo een hadden kunnen opmaken uit de schrale handvesten en keuren van de drie hun aangewezen landschappen, laat zich met grond betwijfelen: zij hebben er, zooals wij weten, de proef niet van genomen.

Ook ons zou het moeilijk en wel haast onmogelijk vallen, uit de weinige gegevens dier Hollandsche bronnen een overzicht samen te stellen der toenmalige rechtspleging. Gelukkig dat wij ten opzichte van Zeeland beter zijn voorzien. Voor de 13de eeuw bezitten wij twee aanmerkelijk verschillende redactiën van een en dezelfde tamelijk uitvoerige landkeur. Een nog oudere, misschien wel de oorspronkelijke, vinden wij vermeld, maar die is verloren gegaan. In 1237 zegt reeds Nicolaas van Putten, dat hij in zeker

1) Zie Stoke, Rijkroniek, bk. VI, vs. 1295.

2) Charterboek van Vriesland, dl. I, blz. 282.

geval in Trentmoer en Hegenisse komen zal, „judicaturus secundum coram Zelandie” 1), en de oudste redactie van de Zeeuwsche keur, die tot ons is gekomen, is van niet veel vroeger dan 1258: de zoogenaamde keur van Floris den Voogd. Deze heeft bijna onafgebroken kracht van wet behouden, totdat in 1495 de Grootte keur haar vervangen of liever vernieuwd en vermeerderd heeft. Doch zeer ten bate der rechtsgeschiedenis heeft zij van 1290 af gedurende eenige jaren plaats moeten maken voor een gewijzigde redactie, naar den zin der tegen Floris V met Vlaanderen saamgespannen edelen. Die keur van Floris V, zooals zij genoemd pleegt te worden, den 13^{den} November 1290 te Veere, de stad van Wolfert van Borselen, het hoofd der opgestane edelen, gegeven, is ongetwijfeld ingevoerd geworden, al zijn er ook geleerden die het in twijfel trekken. Want een der wijzigingen, bij de nieuwe keur verordend, bracht mee, dat in plaats der talrijke 's graven mannen een vast getal gezworenen uit hun midden met de rechtspleging belast wezen zou, en in een brief van 26 Februari 1291 worden die gezworenen als werkelijk rechtsprekende vermeld. Lang evenwel zullen zij niet in functie, noch de nieuwe keur in gebruik zijn geweest. Al spoedig brak de veete tusschen den graaf en zijn edelen opnieuw uit, en Wolfert van Borselen en de zijnen beklagen zich reeds in een oorkonde van 1 Augustus 1292, dat de graaf hen uit hun goed verdreven en beroofd heeft „boven der wet ende der koere, die bi haren consente waren gemaket, ende die hi gesvoeren heeft ende beseghelt”. Een jaar of wat later, den 1sten Mei 1296, verklaren dezelfde, thans bedwongen, edelen te berusten in de keur, „die nu onse here die grave houdende es in Zeelant ende die men helt bi sijns oems tyden, haren Florens van Hollant”, en beloven niets te zullen ondernemen om een andere te bekomen. Zoo kan het onse niet verwonderen, dat in de graaflijkheidsregisters de keur ontbreekt, die maar zoo kort van kracht is geweest, en dat nog wel in strijd met 's graven vrijen wil. Wij hebben veeleer het gelukkig toeval te prijzen, dat haar ons in een paar afschriften bewaard heeft.

Want, niettegenstaande haar kortstondig bestaan, is zij van groot historisch belang. Zij toont, welke veranderingen in de keur van Floris den Voogd, nadat deze dertig jaren ongeveer was nageleefd, aan de edelen des lands gewenscht schenen.

1) Oorkondenboek van Holland, dl. I, N°. 363. Reeds in 1199 wordt gesproken van „tenor juris Selandensium” (Oorkondenb., dl. I, N°. 179).

Sommige dier wijzigingen, en wel diegene juist, die zij het meest verlangden, omdat hun bijzonder belang er mee gemeoid was, hebben voor ons minder te beduiden. Maar andere zijn van groot gewicht, omdat zij blijkbaar voort waren gevloeid uit een nieuwe leer en een daarmee overeenstemmend gebruik. Om er al vast een te noemen, het gerechtelijk tweegevecht is in de keur van Floris den Voogd nog blijkbaar in vollen zwang; een lang artikel ¹⁾ beschrijft er de regelen en gevolgen van. Maar in de keur van Floris V ontbreekt dat artikel, en wordt van de zaak geen gewag meer gemaakt. Het duel heeft dus als middel van bewijs in dien tusschentijd uitgediend en is zoo goed als in onbruik geraakt. Gewichtige verandering voorwaar, en die geen plaats heeft kunnen grijpen zonder op de rechtspleging in het algemeen een belangrijken invloed uit te oefenen. Wij komen er straks op terug.

Van geen gedeelte van het graafschap kennen wij dus de rechtspleging en haar geleidelijke ontwikkeling gedurende de 13de eeuw zoo goed als van Zeeland, dank zij deze dubbele keur. Maar hebben wij geen reden om te onderstellen, dat dezelfde toestanden als daar ook in de rest van het graafschap bestaan en er zich ongeveer op dezelfde wijs naar de eischen van den tijd gewijzigd zullen hebben? Mij dunkt van ja. Over het geheele graafschap, van het Vlie tot het Zwin, heeft een geruimen tijd hetzelfde Friesche recht gegolden. In de Zeeuwsche rechtsgewoonten komt veel voor wat wij in gewijzigden vorm in West-Friesland en Kennemerland terugvinden. Is het dan niet waarschijnlijk, dat het tusschen die twee uiterste deelen in gelegen Holland soortgelijke instellingen en gewoonten zal hebben gehad? Ik zeg soortgelijke, niet dezelfde, en ik noem dit waarschijnlijk, niet boven twijfel verheven. Bij het onderzoek, dat onbevangen moet blijven, mag het vermoeden slechts, als hypothese, de richting aanduiden, waarin zich de navorsching moet uitstrekken. Maar onder die beperkende voorwaarde kan het vermoeden ons toch van veel nut zijn. Een enkele bijzonderheid, die op zich zelve niet veel te beteekenen zou hebben, wordt van belang, indien zij blijkt overeen te komen met wat wij elders als een eigenaardigheid van den algemeenen toestand hadden opgemerkt. Het spreekt van zelf, dat wij verdacht moeten zijn op allerlei afwijkingen, door plaatselijke omstandigheden veroorzaakt. Maar ik wensch dan ook

1) Oorkondenb., dl. I, N°. 40, art. 40.

niet meer dan het recht erkend te zien, om overal in het graafschap een gemeenschappelijken grondslag van recht en rechtspleging, aan dien van Zeeland niet ongelijk, te onderstellen, waarop een rijke verscheidenheid van bijzonderheden zich gevestigd heeft, die het eerst onze aandacht trekt en allicht van het algemeene zou afleiden.

Laten wij thans, deze methode toepassend, in de eerste plaats een blik werpen op de rechtspleging in Zeeland, zooals zij zich in de keur van Floris den Voogd aan ons voor doet.

Zij is nog wezenlijk die van den Germaanschen voortijd, formeel in merg en been. Zij heeft toe te zien, dat tusschen partijen de rechtsgebruiken van oude herkomst worden nageleefd, de vormen (zooals wij zeggen) in acht genomen. Doch te onderzoeken wat onrecht er heeft plaats gehad, door wien en onder welke omstandigheden, dit ligt buiten haar doel. Dus als een misdadiger op heeter daad wordt betrapt of een schuldenaar in gebreke blijft van wat hij onloochenbaar beloofd heeft, is de procedure eenvoudig en doeltreffend. Nemen wij als voorbeeld wat de keur omtrent den dief, die drijvende of dragende betrapt wordt, voorschrijft. Bij voorkeur haal ik de oude Hollandsche vertaling aan, als schilderachtiger dan de Latijnsche tekst. „Die enen dief of enen rover vanghet mitter verscher daet, es hi so machtich dat hine mach hanghen voren dien scoutate entie scepene, so sal hine hanghen tusschen twee sonnescyne (infra ortum solis et occasum solis); maer mach hijt niet doen, hy salne gheven den scoutate, hi salne hanghen mitter lieden van den ambochte” ¹⁾. Wij zien in dit sterk sprekende voorbeeld, hoe vonnis en straf van zelf volgen als het misdrijf klaarlijk bewezen is. Daarentegen heeft het bewijzen van schuld, die niet metterdaad blijkt, groot bezwaar. De regel is, dat de rechter er zich volstrekt niet mee bemoeit en het overlaat aan de verongelijkte partij. Deze moet de bewijzen leveren, hij, rechter, heeft slechts toe te zien, dat zij aan den eisch, dien het gewoonterecht of de keur stelt, beantwoorden en dat dan de straf van den schuldige bevondene er op volgt. In menig geval wordt zelfs geen indirect bewijs toegelaten. Waar een direct bewijs ontbreekt, kan de beschuldigde veelal volstaan met te ontkennen onder eede, met zijn onscoude te doen, zooals het heet. Nemen wij weer hetzelfde voorbeeld

1) Art. 42 van de vertaling, bij Van Mieris, dl. I, blz. 812 (naar het handschrift op het Rijksarchief verbeterd) en art. 22 van den Latijnschen tekst.

als daar zoo even, van diefte. In de handvest, die Jan I in 1299 aan de Westfriezen verleende ¹⁾, staat het uitgedrukt: „Wairt dat yement den anderen diefte of moirt aenteghe, dat niet openbair en ware, soe soude hi (de aangeklaagde) siin onscoude doen . . . , wair hi vryman mit hem twaleften onberuchter ²⁾ lieden, waar hi dienstman met hem zevenden ten heyligen”. Wij zien, bij zulk een beschuldiging van ernstigen aard, kan de verdachte zich niet zuiveren met zijn eed alleen, niet, zooals het heet, zich „met zijn zelfs hand ontrecchten”; hij moet eedhelpers meebrengen, in grooter of kleiner getal overeenkomstig zijn stand. Die helpers worden geacht te bevestigen, niet dat hij onschuldig is aan het hem ten laste gelegde misdrijf, want daarvan weten zij niet af, maar alleen dat zij zijn eed „voor goedt ende oprecht houden”: het zijn de eigen woorden, die ik aanhaal, der costumen van Zuid-Holland ³⁾.

In Zeeland heet de meest gebruikelijke volgeed de kusting ⁴⁾. Vijf magen van den beschuldigde, door hem zelf gekozen, bezweren de oprechtheid van zijn eed. Merkwaardig is wat de keur omtrent de verplichting der magen, om dien volgeed af te leggen, bepaalt ⁵⁾. „Die drie maghen hevet, die met hem sullen doen ene kustinghe, entie twe willenre jegenstaen, so sel hi gaen te sinen prochipape; die selne manen onder den stool, dat hi sine maghe nyet sel brenghen in enich onrechte, so sullen die twe, die jeghens hem waren, mit hem doen die custinghe; ende en willen sijt niet doen, so sal dieghene, die de custinghe helt, des naesten sondaghes twe andere maghen bringhen, die sullen met hem doen die custinghe”. Dus ter geruststelling van hen, die twifelen aan de geloofwaardigheid van hun beschuldigten maar schuld ontkennenden maag, zag de parochiepaap den verdachte op plechtige wijs vermanen, dat hij zijn magen geen ongerechten eed afvordere; en, blijft hij dan nog zijn onschuld volhouden, dan staat het nog altijd aan zijn magen, hem geloof te verleenen of te weigeren. Hun weigering schaadt hem dan nog niet, indien hij er in slaagt bijtijds anderen van zijn maagschap in hun plaats te vinden, die hem wel met hun eed willen bijstaan.

Van deze eedhelpers zijn de getuigen wel te onderscheiden,

1) Oorkondenb., dl. II, N°. 1098.

2) Er staat „onberuchter”; vgl. echter hierachter blz. 346: „onberoft”.

3) Oude rechten van Dordrecht, dl. II, blz. 265 § 61.

4) Vgl. Gr. keur van Zeeland, cap. II § 41 (Gr. Placaatb., dl. IV blz. 991).

5) Art. 40 der vertaling; art. 38 van den tekst.

daar zij er oogenschijnlijk veel overeenkomst mee hebben. Immers ook zij worden door den beschuldigde of den beschuldiger meegebracht en getuigen onder eede niets meer dan dat waar is wat hij, die hen meebrengt, beweert. Niet een ieder wordt als getuige toegelaten. Geldt het een zaak van belang, dan moeten het scепенen, twee of drie in getal, zijn; in elk geval personen van beteekenis, van wettige geboorte en te goeder naam bekend en tot een zeker bedrag gegoed. Maar met die getuigen, als zij aan den eisch voldoen, bewijst hij, die ze stelt, zijn zaak dan ook ten volle: „Wat soe drie scepenen met haren eede segghen (luidt de Zeeuwsche keur) dats een volle helpe” ¹⁾. Maar zij voegt er veelbeteekenend bij: „tensy dat drie andere scepenen wedersegghen”. Als dat gebeurt, en het is zeker geen zeldzaam geval geweest, wat dan? Hoe dan te kiezen tusschen dezulken, die over en weer een volle hulpe heeten te verleenen? Een capitulare van Karel den Groote heeft er al in voorzien. „Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum excutis et fustibus in campo discernunt, utra pars falsitatem, utra veritatem suo testimonio sequatur” ²⁾. Even als in het volkenrecht nog heden ten dage, beslist dus in het privaatrecht der eerste middeneeuwen de overmacht in hoogste ressort. Er moet een eind aan den twist komen, hoe dan ook, en dat doel wordt door den kamp bereikt. Of daarbij de gedachte, dat God het onrecht niet zal laten overwinnen, ten grondslag ligt, valt zeer te betwijfelen ³⁾. De Kerk heeft het Godsoordeel en den kamp nooit goedgekeurd en weldra zelfs bestreden en verboden, zooals andere misbruiken en wanbegrippen van heidenschen oorsprong. En in het tweegevecht, zooals het nog in zwang is, dat ongetwijfeld uit den gerechtelijken kamp is voortgekomen, valt niets te bespeuren, hoever wij in den tijd teruggaan, van een zoodanig vertrouwen op bovennatuurlijke tusschenkomst van God. Het doel van het duel is een twist te

1) Art. 71 der vertaling; art. 55 van den tekst.

2) Monum. Germ. historica, Leges, t. I, p. 84.

3) Vgl. Schopenhauer, Sämmtl. Werke, V, S. 396.

beslechten, meer niet; en ik vermoed, dat ook het gerechtelijke tweegevecht van den aanvang af niets anders bedoeld heeft ¹⁾, — zonder natuurlijk te beweren, dat de gedachte aan een telkens in de menschelijke zaken ingrijpende Godheid, die in de toenmalige wereldbeschouwing was ingeweven, zich in dit geval geheel onbetuigd zal hebben gelaten. Hoe dit zij, zooveel is zeker, dat in de oud-Germaansche rechtspleging de kamp de ultima ratio legis was en onder de Christenheid nog lang is gebleven. Hij heet bij uitnemendheid *lex, lex apparens* ²⁾. De Zeeuwsche keur van 1258 kent hem nog in dit karakter, hoewel wij weten dat de Kerk er zich reeds in 1217 nadrukkelijk tegen verklaard had, en van datzelfde jaar af in een reeks van handvesten het voorrecht aan de poorters der Noordnederlandsche steden ³⁾ was verleend, van niet ten kamp gevorderd te mogen worden. Zoo herhaalt zij het voorschrift van Karel den Groote, hoewel in onduidelijke bewoording, aldus: „Daer drie scepene, die wittachtige lude sijn, segghen scependom ende enen kamp of twee of meer nyemen, al worden sy in enen kampe verwonnen, men mach se niet wedersegghen dan totten ende van den gedinge; ende na dat gedinge en sullen sy nimmermeer seggen scependom, worden sy in enen kampe verwonnen; ende die verwonnen sijn sullen gelden den anderen driën, die overwonnen sijn, XXX ende den grave III ” ⁴⁾. De bedoeling is duidelijk voor ons, die de verordening van keizer Karel kennen, evenals zij duidelijk genoeg was voor de tijdgenooten, die met het gebruik vertrouwd waren. Ik vestig er de aandacht op, dat de keur blijkbaar een onbloedigen afloop van den kamp veronderstelt: de overwonnenen komen vrij met een geldboete. Dat komt overeen met wat zij verder voorschrijft. „So wanneer twee kempen sullen vechten (zegt zij), die verwonnen sel heeten, hy sal vallen op daerde of men salne werpen op daerde of jaghen over die line uten crite, ende se sullen vechten met mindere wapenen . . . Wies kempe wort verwonnen, hy sal den kempe, die sege vecht, gheven IIII marc. Die in een kampe wordt verwonnen, sel den Graven geven III .

1) Merkwaardig is ook de voorstelling in de *Lex Frisionum*, tit. XI § 3, waar een der partijen de andere dus aanspreekt: „Ego solus iurare volo, tu si audes, nega sacramentum meum et armis mecum contende.”

2) „Intrabit cum pugile suo pro lege sua facienda” (Keur van Floris den Voogd, art. 40 in fine).

3) Met Middelburg te beginnen: Oorkondenb., dl. I, N°. 261. Nog vroeger, in 1190, had Zutphen hetzelfde voorrecht ontvangen: Sloet, Oorkondenb. van Gelderland, dl. I, N°. 376.

4) Art. 72 der vertaling; art. 55 van den tekst, waar men, voor duello: duellum leze.

Wat soe in Zeelant met ghedinghe van kampe wort gewonnen, dat sal men ghelden vierscatte, het ne sy int jairgedingh" 1). In het jaargeding namelijk, waar de vorst bij voorzit, wordt het verschuldigde negen maal betaald, zoo het met kamp verloren wordt 2).

Wij zien, het zijn doorgaans de partijen niet zelf, die in het krijt verschijnen; de keur onderstelt vreemde, gehuurde kempen 3), hoedanige elders, in het Normandische Engeland bij voorbeeld, niet geduld worden. Zij strijden met mindere wapenen, dat is met knuppel en schild, evenals Karel de Groote had voorgeschreven, en zij heeten overwonnen als zij ter aarde geworpen of gevallen of buiten de lijn, die het krijt omgeeft, gejaagd zijn. De keur zegt niet, misschien omdat een ieder het wist, dat de uitslag van den kamp geen hooger beroep toelaat; zeker is het in alle geval, dat hier evenals elders de regel geldt: „Ea quae in curia domini Regis per duellum semel fuerint terminata negotia, perpetuam habent firmitatem" 4). Het volgt ook genoegzaam uit hetgeen de keur bepaalt, dat „wie in den jairgedinge drie dagen blyvet onverwonnen", — dat is, wie zich in het jaargeding drie dagen achtereen aan een ieders aanklacht heeft blootgesteld en door niemand aangeklaagd werd — „vry mach gaen van kamp ende van eede" 5), dat wil blijkbaar zeggen: vrij van alle verder bewijs.

In een zoo formeel proces is voor een gerechtelijk onderzoek, ten einde tot een bewijs te geraken, geen plaats. Wel is onderzoek niet uitgesloten, integendeel het wordt ondersteld. De magen, van wie een kusting wordt gevraagd, hebben wel te onderzoeken of zij, zonder hun geweten te bezwaren, dien eed kunnen afleggen. Ook de verongelijkte zelf zal vaak, eer hij het waagde aan te klagen, bij oog- en oorgetuigen hebben rondgehoord en gewikt en gewogen. Maar van de procedure, zooals wij ze hebben leeren kennen, maakt het onderzoek geen deel uit.

1) Art. 38 van de vertaling; art. 40 van den tekst.

2) Art. 118 van den tekst.

3) Zulk een kemp werd oorspronkelijk als een eedhelper beschouwd: met de wapenen hield hij de waarheid staande van wat zijn partij beweerde. In de Constit. Sicul. wordt gezegd: „Campionis corporalia subibant sacramenta, quod juxta probabilem credulitatem eorum credebant dominos, pro quibus pugnam intrabant, veritatem fovere" etc. (bij Van Alkemade, Kamprecht, blz. 218).

4) Glanville, dl. II, c. 3.

5) Art. 87 der vertaling; art. 76 van den tekst (waar men, voor convictus: inconvictus leze). Zie den vorm van den eed, anno 803, in: Monum. Germ. hist., Leges, t. I, p. 118 § 12; hij is blijkbaar ontleend aan den kamp (vgl. Van Alkemade, Kamprecht, blz. 217 vlg.).

Doch naast het eigenlijke geding bestaat, wij weten het, een tweede wijs van twistbeslechting, waarbij een voorafgaand onderzoek, buiten de partijen om, wel degelijk plaats kan hebben. Partijen kunnen, desverkiezende, „aan het zeggen blyven”, dat is zich aan de uitspraak onderwerpen, van een of meer personen van aanzien en gezag. Ik heb over deze wijs van bevredigen en verzoenen bij een andere gelegenheid gehandeld ¹⁾, en wil thans alleen de aandacht er op vestigen, dat aan zulk een zeggen van scheidsrechters doorgaans een onderzoek, door hen ingesteld, ten grondslag ligt. Zoo verhaalt de abt van Sint Truyen in een oorkonde van 1254 ²⁾, hoe hij in een twist tusschen den graaf van Holland en het kapittel van Sint Jan te Utrecht over landeigendom, op verzoek van beide partijen uitspraak doet: „Nos . . . ad loca praedicta personaliter accedentes, de praemissis diligentier inquisivimus, instrumenta examinavimus, testes juratos recepimus et eorum dicta in scriptis redegimus, et sic, diligentier inquisita veritate, . . . invenimus”. Minder omstandig, maar inderdaad hetzelfde getuigt van zich Floris V, als hij zegt, dat hij een geschil tusschen den abt van Egmond en Floris van Rodenburg gescheiden heeft „by alsulcke betoghe als 't godshuys van Egmonde van desen goede heeft, ende by wittachtighe luyden, dair wi die wairheynt best an vinden mochten” ³⁾. Het schijnt mij overbodig nog meer voorbeelden — zij zijn in menigte voorhanden ⁴⁾ — aan te halen. Even overbodig opmerkzaam te maken op den veel beteren waarborg, dien zulk een wijs van beslechting op een billijk oordeel leverde dan een procedure, in het enge keurslijf van een zuiver formeele rechtspleging gekneld. Het was als een hof van billijkheid naast de vierschaar van het blinde recht. Geen wonder, dat partijen hoe langer hoe meer aan het zeggen van dezen of genen, de edelen bij voorkeur aan het zeggen van den graaf, verkozen te „blyven”. Niet zelden maken zij, zoo doende, uitdrukkelijk gewag van het onderzoek, dat aan de uitspraak, die zij vragen, vooraf zal gaan. In 1336 lagen de poorters van Dordrecht in geschil met den heer van Putten over een roedergeld, dat hij van hen vorderde. „Des si van beyde side”, zegt

1) Zie hiervoor blz. 278 vlg.

2) Oorkondenb., dl. I, N°. 594.

3) Ib., dl. II, N°. 293.

4) Diergelijke voorbeelden zijn onder meer andere te vinden in het Oorkondenb., dl. I, N°. 147, 191, dl. II, N°. 66, 83, 110, 246, en bij Van Mieris, dl. II, blz. 580, 629.

graaf Willem III, „an ons bleven ene wayride daerof te doen besoecken ende na der wayride te sceyden” 1).

Het lag in den aard der zaak, dat deze waarheid, want zoo wordt kortaf naar zijn slotsom het onderzoek genoemd, die de voortreffelijkheid van het scheidsgerecht boven het formeele rechts-geding uitmaakte, vroeger of later in dat rechtsgeding zou worden ingevoegd. Dat vinden wij dan ook tijdens de keur van Floris den Voogd reeds geschied; hoeveel vroeger het begonnen mag zijn, kunnen wij bij gebrek aan gegevens zelfs niet gissen. Doch in de keur staat de regel reeds vast: „Alle dinc behoirt tsGraven wairhede, sonder lantsake” 2). Landzaken uitgezonderd — wij komen later op deze uitzondering terug — staan alle zaken aan 's graven voorafgaand onderzoek.

Buiten de rechtspraak in zaken van administratieven aard, van domeinen en heerlijke rechten, had die waarheid van den graaf kracht van bewijs, waarschijnlijk van den tijd der Karolingen af. De voorbeelden, die wij er voor ons graafschap van over hebben, zijn eerst van betrekkelijk laten tijd, van den tijd van Floris V. Zij zijn bijzonder leerzaam. Er blijkt uit, wat wij trouwens zonder bewijs gemakkelijk zouden gelooven, dat er in de dagen, toen de op zijn macht najverige vorst begeerde te weten, wat voorheen ten onrechte van het domein door particulieren in bezit was genomen, groote onzekerheid hieromtrent bestond, die eerst na een zorgvuldig onderzoek, op zijn gezag ingesteld, kon worden weggenomen. Hij had daarom eenige commissarissen aangesteld, van wie wij een paar uitspraken over hebben. Zij zeggen in een van deze bij den aanhef, dat „ons onse heere de grave van Hollant beval ende hiet, dat wi up onse siele ende bi onsen ghesuoren eden ondervinden souden een besceet van den vene, is gheheeten de Gheer . . . , als van den ambochte ende van den rechte ende van den tiende ende van den eyghen: soe segghen wi bi onsen eden, die wi ghesuoren hebben omme de rechte waarheyt te segghen van dien voirseiden saecke, dat wi hebben ghevonden”, enz. 3). Wat zij bevonden hadden, is ons voor het oogenblik onverschillig, en ga ik voorbij. Wat ik wil opmerken is, dat in dit alles geen sprake is van vrijwillige onderwerping aan hun zeggen van wege de wederpartij. Toch wordt aan het gevondene blijkbaar het

1) Van Mieris, dl. II, blz. 530.

2) Art. 52 van de vertaling; art. 26 van den tekst.

3) Oorkondenb., dl. II, N°. 913; Van Mieris, dl. II, blz. 62.

karakter van een vonnis toegekend. Op grond er van zal de graaf zich waarschijnlijk in het bezit hebben gesteld van wat hem door zijn gemachtigden was toegewezen, behoudens natuurlijk het recht van wie er zich door verongelijkt achtte, om hem in de vierschaar aan te spreken en beter recht te bewijzen. Zooveel won hij er in alle geval door, dat hij in het bezit kwam, en de tegenpartij met de zware taak van het bewijs belast werd.

Ook waar in het geschil de graaflijkheid niet rechtstreeks betrokken is, vinden wij nu en dan zulk een waarheid ondervonden. Dezelfde commissarissen, van wie ik sprak, onderzoeken omstreeks denzelfden tijd, naar aanleiding van een twist tusschen de abdij van Rijnsburg en Dirk van Alkemade, zonder dat er weer iets blijkt van een vrijwillig geblif aan hun zeggen. „Wi doen u te weten”, zeggen zij, „dat wi bi gesvoerne ede ende bi onser ziele gevonden hebben, bi den outsten ende bi den vroetsten, die wi ghevinden conden ende bi hoeren ede, dat” ¹⁾ enz. Hier is merkwaardig wat zij ons omtrent de wijs van het waarheid vinden berichten. Zij hebben de oudste en vroedste bureu uit de streek onder eede verhoord en gronden daarop hun waarheid. Die waarheid is een 's graven waarheid buiten twijfel, want de graaf heeft ze laten vinden en bekleedt ze met zijn gezag ²⁾.

Mij dunkt, wij begrijpen nu reeds ongeveer wat de keur zeggen wil, als zij verklaart dat alle dingen staan te 's graven waarheid. Wij willen thans vernemen wat zij omtrent het ondervinden van zulk een waarheid voorschrijft. „Ende die wairheyt”, zegt zij, „sal die Grave getrouwelick ondervinden mit sinen manne, die niet en sijn van desghenes vianden die men die misdaet anetijt, ende die waerheyt sal die Grave segghen mit drien sinen mannen openbare. Soe wie die Grave seyt een valsche waerheyt, hi sal den Grave gelden X ƒ , ende nimmermeer dairna zal mene ontfanghen ter wairhede; ende denghenen daer hi jeghens seyde, X ƒ sou hi hem gheven”. Het kan ons niet ontgaan, dat hier waarheid in tweeërlei zin gebruikt wordt ³⁾. De valsche waarheid, die men den graaf niet zeggen zal, is de getuigenis afgelegd voor den graaf met zijn mannen, waarmee hij de waarheid bezit,

1) Oorkondenb., dl. II, N°. 938.

2) Van denzelfden aard zijn de waarheden, ondervonden in zaken van grens- of paalscheiding, van bedrag van tolgeden, van rechtscostumen enz., die ik, om niet te uitvoerig te worden, voorbij ga.

3) Over de verschillende beteekenissen, die het woord schijnt aan te nemen, zie Fockema Andreae, in het Rechtsgeleerd Magazijn, 1877, blz. 235.

d. i. het verhoor afneemt. Dat verhoor geschiedt in het geheim, het is een stille waarheid, in tegenstelling van de rechtspleging, die in het openbaar plaats heeft. De partijen worden er niet bij toegelaten, zij mogen alleen toezien dat de graaf er geen van zijn mannen toe gebruikt, die hun vijandig zijn. Uit het gehoorde wordt de waarheid vastgesteld bij meerderheid van stemmen, vervolgens opgeschreven en verzegeld en op zijn tijd ingediend in de vierschaar en daar openlijk voorgelezen. Dat alles staat wel niet met zooveel woorden in de keur van Floris den Voogd te lezen, gedeeltelijk eerst in de keur van Floris V ¹⁾; maar geen twijfel, of het was zoo van ouds in gebruik.

Het zal de aandacht niet ontsnapt zijn, dat het voorschrift der keur bepaaldelijk slaat op een crimineele zaak: er wordt gesproken van een misdrijf, dat iemand wordt aangetijgd. Inderdaad de meeste gevallen, waarin de keur voorziet, betreffen misdrijf. Maar nu rijst de vraag op: wat werkt in dezen de waarheid uit? Zoo zij ten nadeele uitvalt van den aangeklaagde, is hij dan ook meteen veroordeeld? Moet het vonnis dienovereenkomstig straf uitspreken? Men zou het meenen. Toch bestaat er reden om het in twijfel te trekken. Het oudste voorbeeld, zoover ik weet, waaruit in Zeeland de kracht eener waarheid is af te leiden, is dat van heer Jan van Renesse, die verdacht werd gehouden van medeplichtig te zijn aan den moord van Floris V. Hij beweerde echter onschuldig te wezen en beloofde, in een brief van 1291 ²⁾, geheellijk in dezen te blijven aan de graven van Holland en Henegouwen, „alse tot haerer goede waereyde ende der goeder lieden van den lande” en, zoo hem die tegenliep, te mogen lijden, „dat ick dien ontgelden soude met mynen lyve ende met mynen goede, sonder eenigherhande genade”. Dit schijnt duidelijk. Maar wat volgt neemt weer veel van het voorafgaande terug. „Waer dat zake”, zegt hij, „dat sy my . . . alsulck vonden in haar proeve metten goeden lieden van den lande, die mijn openbare vyanden niet en sijn, dat sy my niet onsculdich en willen laten, soo mochten sy my doen campen tallen tyden . . . als sijs begheerden”. Dat luidt heel anders dan de aanhef. Een kamp komt niet te pas, waar de schuld al bewezen is. Dat Renesse zich bereid verklaart om, als de waarheid hem tegenloopt, voor zijn onscoude te kampen, toont duidelijk aan, dat

1) Oorkondenb., dl. II, N°. 747, art. 7, 67, 71, 73, 82, 135.

2) Ib., dl. II, N°. 1077.

die waarheid niet meer dan een sterk vermoeden van schuld tegen den aangeklaagde kan vestigen. En dat stemt overeen met een artikel van de keur, dat ik nog niet genoemd had en dat aldus luidt: „Wie enen man doet daghen voir den Grave, hine sal niet gaen int ghiselhuus, hine sy banline of sculdich vonden van des Graven waerheyt” ¹⁾. Wie door een particulier wordt aangeklaagd, zal niet in arrest komen, dan nadat hij door 's graven waarheid schuldig is bevonden. Maar het gijzelhuis, het arrest, dient tot bewaring van hen die nog terecht moeten staan, niet voor veroordeelden. Dus heeft de waarheid ook hier nog niet van schuld overtuigd. De Latijnsche tekst zegt dan ook iets anders dan de vertaling, die ik mededeelde. In plaats van „sculdich vonden van des Graven waerheyt” heeft hij: „donec reus inventus est per veritatem comitis” ²⁾, hetgeen, vrijelijk vertaald, luiden zou: totdat tegen hem rechtsingang zal zijn verleend ten gevolge van 's graven waarheid. Dat het den „reus”, die nu in het gijzelhuis gaat, nog vrij staat zich met zijn kamprecht te zuiveren, heeft dus niets dat ons verwonderen kan.

In de middeneeuwsche rechtstaal, of liever in het rechtsbegrip dat er zich in uit, is de grens tusschen beschuldigen en doen veroordeelen, tegen iemand getuigen en hem van schuld overtuigen, moeilijk te trekken. Neem bij voorbeeld het werkwoord *bedragen* en de woorden daarvan afgeleid, zooals zij in het *Middelnederlandsche Woordenboek* worden verklaard, en gij zult zien hoe die tweeërlei beteekenis nauwlijks uiteen is te houden. Bedrag beteekent zoowel beschuldiging als bewijslevering van schuld. Die twee beteekenissen, in het woordenboek te recht onderscheiden, vloeien in het spraakgebruik ineen, omdat de twee begrippen, die wij plegen te onderscheiden, toenmaals in de praktijk zich niet wel scheiden lieten. Drie schepenen, die tegen iemand getuigen, doen hem veroordeelen. Welk onderscheid bestaat hier tusschen het een en het ander? Ook zijn de straffen tegen ongegrond beschuldigen zoo zwaar, dat iemand er zich niet licht aan zal bloot stellen, en wie aanklaagt meestal zeker is van zijn zaak. De oude rechtsregel: „Men en sal niemant dief aenseggen, men zal hem dief maecken of selver een dief

1) Art. 13 der vertaling; art. 115 van den tekst.

2) „Reus est”, beteekent, althans somtijds: hij is schuldig. Zie Vita Sancti Adalberti, c. III § 27 (uitg. der Bollandisten, Juni, dl. V, p. 103): „se peccasse, se reos esse proclamant”. — „Actor et reus” = aanklager en aangeklaagde (zie Philippus de Leyder, De cura reipubl., p. 359).

blyven" ¹⁾, is van algemeene toepassing. Nog zoo laat als 1445 werd hij voor de schepenen van Leiden, in een geschil over de echtheid of onechtheid van een wisselbrief, in dezen vorm voorgesteld: „de klager moet de bille valsch maken of selve valsch blyven" ²⁾. In die dagen, in de 15de eeuw, gold al een ander recht en de verdediger overdreef. Maar de overdrijving toont, hoe ver voorheen de regel had gestrekt, en hoe gevaarlijk het beschuldigen zonder toereikenden grond geweest was. En niet alleen door strafbedreiging had de wet daartegen geijverd. Allerlei formaliteiten wilde zij in acht hebben genomen, voordat rechtsingang werd verleend. Eer men iemand van moord kon aanklagen, moest men den doode de rechterhand afwinnen: een voorloopig proces, door Pols te recht met de „coroner's inquest" van het Engelsche rechtswezen vergeleken ³⁾. In sommige streken, en onder anderen in Amsterdam en in het omgelegen landschap, werd bovendien in het moordproces de aanklager, die de nagelnaaste van den vermoorde zijn moest, niet tot zijn wapenruft tegen den moordenaar toegelaten, dan omgeven door acht zijner magen, twee uit elk kwartier, die bereid waren om op hun eed te betuigen, dat zij in den dood des vermoorden den rechten schuldige leggen en den onschuldige daaruit leggen zouden, alles in vastgestelde vormen en bewoordingen ⁴⁾. Het is als het ware een kusting, eigenaardig voor dit geval saamgesteld, die met haar volgeed de aanklacht van den hoofdklager bevestigt. Die aanbrengrers of bedragers, of hoe zij anders heeten mogen, kunnen zeker, strikt genomen, niet gezegd worden den aangeklaagde van schuld overtuigd te hebben. Maar zij hebben toch reeds een zoo sterk vermoeden van schuld doen ontstaan, dat de veroordeeling dientengevolge bijna zeker is.

Ik ben schijnbaar van mijn onderwerp afgedwaald, doch ik deed het met voordacht. Ik wilde, eer ik verder ging, duidelijk aantonen, hoe gering de afstand is, die hier het verleenen van rechtsingang afscheidt van het veroordeelen, om te beter te doen uitkomen, hoe geleidelijk aan den anderen kant de overgang was, die de waarheid, zoo zij gunstig uitviel, in de plaats van het

1) Handvest van Zuid-Holland, bij Van de Wall, Handv., blz. 119.

2) Leidsche rechtsbronnen, blz. 152. Vgl. Oudste rechten van Dordrecht, dl. II, blz. 276.

3) Versl. en Meded. Kon. Acad., afd. Letterk., 3de reeks, dl. II, blz. 209.

4) Amsterdamsche dingtaal, uitgeg. door Pijnacker Hordijk, in de N. Bijdr. voor Rechtsgel. 1879, blz. 403.

duel stelde en als voldoende bewijs van de onschuld des aangeklaagden deed aanmerken.

Moest ik mij uitsluitend tot Zeeuwsche rechtsbronnen bepalen, ik zou dien overgang minder duidelijk kunnen aantoonen. Wij vinden wel, gelijk ik reeds zeide, in de keur van Floris V den kamp naar den achtergrond geschoven en de waarheid algemeener in zwang, maar dit spreekt niet stellig genoeg. De handvest van Zuid-Holland daarentegen van 1303 geeft het noodige bewijs.

Ik had reeds gelegenheid op het belang dier handvest voor de rechtsgeschiedenis te wijzen. Zij is oorspronkelijk zoo kort van stof, dat hier en daar de bedoeling moeilijk te gissen valt. Maar al zeer vroeg werden haar kernachtige bepalingen van een officieele of officieuse verklaring voorzien en daarmee tot een geheel versmolten, en het is dan ook in dien vorm dat zij bewaard en het eerst uitgegeven is. Aan de nasporing van Van de Wall hebben wij het te danken, dat wij in staat zijn tusschen tekst en aantekening te onderscheiden: in zijn uitgaaf ¹⁾ valt het verschil tusschen beiden terstond in het oog.

In den tekst zelf nu lezen wij: „Vort van allen hogen rechte, dat enen man an synen lijf gaet, so wie die waereit begeert, dat hi die hebben sal, alst te haercomen is”. Letten wij wel op de toevoeging aan het slot: in 1303 heet het reeds een oud herkomen, dat de beschuldigde desverkiezende aan een waarheid kan gaan. Hooren wij nu de verklaring van iets later tijd. „Dats te verstaen, dat hem die bailiu eenen dach van rechten leggen sal in wat ambocht dat die misdaet gevallen is, ende daer sal hem die bailiu of aenspreecken met een kemp met scilde, met clippel ende met synen ongebonden vilt, blootshoofds ende met een gewrongen hantschoe”. Vreemde verklaring, op het eerste aanzien. De tekst spreekt van waarheid en de toelichting van kamp. De zin is deze. In zake van halsmisdaad was van ouds de kamp tusschen des baljuws, dat is eigenlijk des graven, kemp en den beschuldigde of zijn kemp het uiterste rechtsmiddel. Later, doch lang voor 1303, werd den beschuldigde in de keus gegeven, of hij het hem van wege den graaf aangeboden duel aanvaard dan zich aan den uitslag van 's graven waarheid houden wilde. Dat voorrecht wordt hem thans bij de handvest voor goed verzekerd.

Merkwaardige hervorming voorwaar. Zij moest tot de geleidelijke

1) Handvesten van Dordrecht, blz. 110.

afschaffing van den verouderden kamp voeren; en wat nog van veel grooter beteekenis was, zij verhief het onderzoek naar de toedracht van 's graven wege tot een onderdeel van het proces.

Het is niet mogelijk dit op te merken en niet meteen te denken aan hetgeen de Engelsche rechtsgeschiedenis gelijksoortigs te aanschouwen geeft ¹⁾. Ook daar gold sedert de verovering het duel als uiterste middel van bewijs, en het was koning Hendrik II die in een bepaald geval toestond in de plaats daarvan een onderzoek van gezworenen te verkiezen, dat met onze waarheid, bij groot verschil, ook groote overeenkomst heeft. Reeds in den naam, want de uitspraak dier gezworenen heet *verdictum*, waarvan *verdict* in de volkstaal. Het geval, waarin koning Hendrik voorzag, was dit. Tot nog toe had hij, die uit zijn landbezit gestooten was, zijn recht te bewijzen met een kamp; voortaan zou hij zich tot den koning mogen wenden en vragen om een onderzoek, waarmee dan twaalf gezworenen mannen (knights) of eigen-erfden (freeholders) belast werden, die door vier mannen of eigen-erfden, aan te wijzen door den baljuw (sheriff), gekozen zouden worden. Het verdict dier gezworenen was even afdoend als de uitslag van den kamp. Het is de moeite waard te hooren wat over deze hervorming Ranulph de Glanville, in zijn *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae* ²⁾, opmerkt. Hij was onder den koning, van wien de hervorming is uitgegaan, „*aulae regis justitarius*”, en waarschijnlijk medewerker aan den in zijn gevolgen zoo hoogst gewichtigen maatregel. Zijn oordeel heeft dus een bijzondere beteekenis. „*Est autem*”, zegt hij, „*magna assisa* (zoo heet deze jury) *regale quoddam beneficium, clementia principis de consilio procerum populis indultum, quo vitae hominum et status integritati tam salubriter consulitur, ut . . . duelli casum declinare possunt homines ambiguum . . . Ex aequitate autem maxima prodita est legalis ista institutio. Jus enim, quod post multas et longas dilationes vix evincitur per duellum, per beneficium istius constitutionis commodius et acceleratius expeditur* ³⁾. . . . Praeterea, quanto magis ponderat in judiciis plurium idoneorum testium fides quam unius tantum: tanto majori aequitate nititur ista constitutio quam duellum. Cum enim ex unius jurati

1) Vgl. Stubbs, Documents illustrative of English history, p. 24.

2) Edit. 1780, lib. II, cap. 7, p. 35.

3) Ook het geding met 's graven waarheid wordt bijzonder wegens zijn snel verloop geprezen. Zie het belangrijke handschrift, afgedrukt bij Boxhorn, Chroniick van Zeelandt, dl. II, blz. 82.

testimonio procedat duellum, duodecim ad minus legalium hominum exigit ista constitutio juramenta". Deze lofspraak, door de Engelsche hervorming volkomen verdiend, mag hoofdzakelijk ook op onze waarheid, als plaatsvervanger van den kamp, worden toegepast. Wij zullen straks gelegenheid vinden om op het verschil tusschen de een en de ander te letten. Voor het oogenblik bepaal ik de aandacht op de wezenlijke overeenkomst, hierin gelegen, dat beiden in de plaats van het onredelijk geweld het redelijk onderzoek stellen. De verwantschap tusschen de Groote Assize, waaruit de Engelsche jury zich ontwikkeld heeft, en 's graven waarheid is, dunkt mij, niet te loochenen.

In de handvest van Zuid-Holland wordt, wel is waar, slechts in één geval, bij halsmisdaad, de keus tusschen waarheid en kamp toegestaan. Maar het lag in de natuur der dingen, dat eens voor één geval verordend, de waarheid mettertijd bij allerlei soort van rechtszaken in gebruik moest komen. De kamp was door de Kerk verboden en voor de steden zoo goed als afgeschafft. De leemte daardoor, door het wegvallen van dit uiterste rechtsmiddel, in de procedure ontstaan, moest noodzakelijk worden aangevuld. Het bedrag door twee of drie schepenen was er niet toe in staat. Hoe de steden zich hebben weten te helpen, zullen wij zoo straks beschouwen. Op het platteland, in de maatschappij door edelen en huislieden gevormd, moest wel, naarmate de kamp meer in onbruik geraakte, 's graven waarheid van algemeener toepassing worden. In de theorie stond het reeds tijdens Floris den Voogd vast: alle zaken, zonder landzaken, hooren tot 's graven waarheid. Meer en meer zal de praktijk hieraan hebben beantwoord. Ongelukkig bezitten wij, betreffende die praktijk in Zeeland, slechts enkele oorkonden, nagenoeg geen. Toch vinden wij althans op twee onderwerpen, buiten het lijfstraffelijke recht, de rechtspleging met waarheid in gebruik. Bij geschil over geboorte en stand, of iemand al dan niet edel is, plegen partijen voor 's graven vierschaar „in die wayride te dinghen", en zooals dan „in der wayride vonden wert", zoo is recht ¹⁾. Evenzoo in dijkzaken, als het twijfelachtig is wie een dijk te onderhouden heeft. Voor 's graven vierschaar te Middelburg verscheen in 1331 heer Floris van Borselen met die van Goes aan de eene zijde en de vrouw van Wissenkerke met die van Wissenkerke aan de andere zijde, „ende werden dinghende onderlinge om den dijk van Goespolre,

1) Van Mieris, dl. II, blz. 577. Vgl. de bepaling van Floris den Voogd, § 49.

wie ende hoe men dyken soude, dat wart gedinghet in die wairheyde, ende die wairheyte kennede" enz. ¹⁾). Opmerkelijk is een derde geval, omdat er uit blijkt, wat wij trouwens wel vermoeden konden, dat soms het onderzoek tot geen stellige uitkomst leidt. Het was hier ook om edele geboorte te doen. Iemand, wiens adeldom betwist werd, had eenigen van zijn magen voor de vierschaar meegebracht om voor hem te getuigen. Maar de tegenpartij wraakte hun getuigenis, onder voorgeven dat zij de partij niet zoo na bestonden als vereischt werd. „Ende werd an der warhede gedinghet. Die warheyde en kender niet of". Naar het schijnt werd zulk een „non liquet" ten voordeele van den verdediger uitgelegd. Althans de gewraakte getuigen worden nu tot den eed toegelaten en zweren, „dat si hem alsoe na maghe waren van rechter boirt, . . . dat si hem met rechte een viendeel coemsten brenghen mochten" ²⁾). Daarmee had hij zijn zaak gewonnen, geheel in over eenstemming met de bepaling, die wij in de keur van Floris V aantreffen: „Wort yemant beklaghet van overdade, wort hi niet bedraghen of ondraghen in der wairhede, hi salre vorenstaen mitter custinghe" ³⁾).

Van de ontwikkeling van het rechtswezen in Holland onder het Henegouwsche en het Beiersche huis weten wij niet meer dan van die in Zeeland. Bij gebrek aan processtukken, bij gemis van handvesten en keuren voor het platteland, tasten wij volslagen in den duister. Slechts een enkele maal wordt die dikke duisternis door een toevallig bewaard gebleven oorkonde plotseling, als door een bliksemstraal, verlicht, en ontwaren wij, dat de toestanden, sedert wij ze het laatst hadden beschouwd, veranderd zijn. Wij hebben ons dan door omzichtige gissing voor te stellen, hoedanig ondertusschen de gang der ontwikkeling mag zijn geweest.

Zulk een plotseling en kortstondig licht ontsteken voor ons vier handvesten, door vrouw Margaretha van Henegouwen in 1346 aan de kwartieren van Holland: Zuid-Holland, Noord-Holland, Kennemerland en een deel van West-Friesland, gegeven ⁴⁾). Ook

1) Van Mieris, dl. II, blz. 517. Het is zeker aan den rang der partijen toe te schrijven, dat hier een dijkzaak, die tot de landzaken gerekend wordt (keur van Floris V, § 89) en dus voor het schependom of voor dijkgezworenen te recht behoorde, met 's graven waarheid werd beslist. Soortgelijke afwijkingen vindt men meer: zie b.v. Oorkondenb., dl. II, N°. 522.

2) Van Mieris, dl. II, blz. 306.

3) Art. 26.

4) Gedrukt bij Van Mieris, dl. II, blz. 708, 710, 716, 723, doch gebrekkig. Voor de handvest van Noord-Holland gebruik ik een handschrift van het gemeentearchief van

zij waren, evenals de Zeeuwsche keur van Floris V, slechts van korten duur, maar evenals dezen zijn zij van onschatbaar belang, omdat zij ons toonen, welke waarborgen voor vrijheid en recht het platteland in dit tijdvak bovenal begeerde en van de in het nauw gebrachte vorstin afdwong. Wij laten thans al het overige, hoe belangrijk ook, ter zijde en willen alleen letten op hetgeen ons onderwerp betreft. In alle vier wordt van waarheid gesproken; in één enkele, in die van Noord-Holland, ook van kamp. Hieruit af te leiden dat buiten Noord-Holland de kamp niet langer plaats had, zou voorbarig en gewaagd zijn. Doch waar is het, dat wij van Noord-Holland alleen het voortduren van den kamp, de geheele 14de eeuw door, bewijzen kunnen. In of bij de hoofdsteden van dit kwartier bezat de graaf steeds krijthoven, voor den kamp bestemd; dat hij ze ook elders zou hebben aangehouden, blijkt niet ¹). Het was ook de baljuw van Rijnland, die de wedde te betalen had van den kemp, b. v. van dien, die in 1324 werd aangesteld om den graaf te dienen „met swaerde ende bokelaer, ende met clippele ende scilde ende in alle stucken, so waer dat wijs of onse bailiu begheren ende hem vermanen” ²). Van een kamp met scherpe ridderwapenen, die het gevecht met kluppel en schild overleefd schijnt te hebben, in zaken van lijfstraffelijken aard, treffen wij nog in het jaar 1402 in Noord-Holland een voorbeeld aan ³). Met dat al kunnen wij aan het gestadig meer en meer in onbruik raken van het verouderde bewijsmiddel, ook wat Noord-Holland aangaat, niet twifelen. De vermelding van den kamp in de handvest is er zelf een bewijs van. Want wat wordt er over gezegd? „Voert waer dat sake dat onse bailiu of yemant van onsen weghe met onsen kempe enighen mensch, dien hy goet genoech waer (d. i. wiens evenknie hij was ⁴)), te campe anesprake van doetslaghe of van vredebrake, so sal dieghene, die men anespreect, die waerheyt hebben, alsoe verre als hi se begeert”.

Leiden. Zie een nog onuitgegevene handvest van Delfland, het onderwerp betreffende, onder de Bijlagen bij de eerste uitgave van dit opstel.

1) De Groote Keur van Zeeland van 1495 (cap. IV, art. 11) verbiedt het duel. Evenzoo de Costumen van Zuid-Holland (Oude rechten van Dordrecht, dl. II, blz. 275 § 77).

2) Van Mieris, dl. II, blz. 335.

3) Vaderl. Chronijk, blz. 569, vgl. blz. 758.

4) De verklaring dezer woorden geeft Tallhöfer's Kamprecht: „Item ist das ain man kemplich angesprochen wirt von ainem, der nit als gut ist als er, dem mag er mit recht ussgan, ob er wil” (Dreyer, Sammlung vermischter Abhandlungen, dl. I, S. 166). Vgl. echter Verdam, Middelned. woordenb., i. v. goet: goet sijn vore iet, blz. 2034; misschien dus: dien hij genoegzamen grond had om aan te spreken.

Dus dezelfde bepaling, die reeds in 1303 in de handvest van Zuid-Holland was neergeschreven. In een halve eeuw had de noorderhelft van het graafschap de zuiderhelft ingehaald. Doch wat volgt getuigt van verderen vooruitgang. „Voert waer dat yement den anderen te campe anesprake, ende die anegesproken worde die waerheyt begeerde, die soude se hebben”. Van de noodzaak om te kampen wordt dus een ieder, wie hij zij, ontslagen; want dat deze vergunning, aan Noord-Holland gegeven, reeds feitelijk in de andere kwartieren gold, schijnt aan geen twijfel onderhevig. Maar wie niet kampen wilde, moest zich dan ook aan 's graven waarheid onderwerpen. En dat die evenmin gewild was bij de onderzaten, blijkt uit dezelfde reeks van handvesten.

Wij kunnen het gemakkelijk begrijpen. De waarheid miste het eigenaardige karakter der Engelsche jury, de onafhankelijkheid der gezworenen ¹). De graaf of de baljuw in zijn plaats zat er bij voor en koos zich uit zijn mannen de bijzitters, die hij goed vond, onder het ééne voorbehoud, dat zij niet als vijanden der partij bekend stonden. Het getuigenverhoor had in het geheim plaats, de uitspraak was ongemotiveerd. Het waren dezelfde mannen, die eerst over de waarheid zaten en vervolgens als rechters mede het vonnis hielpen wijzen ²). Hoe weinig waarborg bestond er derhalve voor een onpartijdig oordeel. Vandaar dat thans, in alle vier de kwartieren, de onderzaten zich van de gravin de toezegging verwierven, dat zij aan geen waarheid gehouden zouden wezen, buiten enkele zware misdrijven, als moord, moordbrand, vrouwekracht, vredebraak, „het en ware (ik haal de woorden der Noord-Hollandsche handvest aan) of hem yemant verwilcoerde, buten bedwanc van ons of yemant van onsent wege, ter waerheyt te bliven”. In de meeste gevallen schijnen zich de lieden het best te hebben bevonden bij het vasthouden aan de aloude bewijsmiddelen, den kamp natuurlijk uit-

1) Vgl. de beschrijving der Engelsche jury, die omstreeks 1470 Fortescue, *De laudibus legum Angliae*, geeft, onder de bijlagen bij de eerste uitgave van dit opstel.

2) Toen in de keur van Floris V in plaats van alle mannen zeker aantal gezworenen tot rechters werden gesteld, waren het diezelfde gezworenen, met wie de graaf de waarheid bezat. Merkwaardig is het gebruik, dat wij later in Rijnland in zwang vinden. Daar verzoeken partijen doorgaans, dat haar zaak zal worden afgedaan niet door al de mannen nevens den baljuw, maar door den baljuw en twee kenners. Naar den naam te oordeelen zijn dit oorspronkelijk *cognitores veritatis*, beleiders van een stille waarheid, geweest, die nu ook, met uitsluiting der overige tot deelneming aan de rechtspraak bevoegden, alleen het vonnis wijzen. De reden, die Van Leeuwen (blz. 265) hiervoor opgeeft, teekent het proces der hooge vierschaar, in zijn vreemden toestand, zeer treffend.

gezonderd, dat is te zeggen het bijbrengen van getuigen of geschreven oorkonden en het afleggen van den eed met of zonder helpers.

Overigens waren zeker, om den afkeer van 's graven waarheid te temperen, de bepalingen zeer geschikt, die omtrent het onder vinden er van in de handvesten gegeven werden. Volgens de handvest van Noord-Holland, waarvan de overige niet wezenlijk verschillen, moet de baljuw de waarheid bezitten „met sinen clercke ende met den ambochtsheer (der plaats, waar de zaak voorvalt) ende met vijf welgheboren mannen uyt dien ambocht, die ghene partie en draghen, noch die baeliu's knapen niet en zijn noch van sinen onthoude. Ende en vint men se in den ambocht niet, daer die waerheyt met rechte sal beseten wesen, soe sal men se nemen in dien ambochten, die daernaest gelegen siin. Ende die waerheyt sal toebezeghelt wesen met zeghelen der mannen voirser. ¹⁾), ende die sal men bringhen in den hof ten eersten dinghedage, daer onsen baeliu dinghen sal voer onse mannen, ende die sal men daer openbaren bi den mannen die daerover geseten hebben, ende dan sal die baeliu een vonnisse vraghen denghenen diere sculdich of siin te wysen, hoe hy dat sculdich is te berechten na der waerheyt. Ende wat men daerof wijst, dat sal onse baeliu berechten na dat het vonnis gewijst heeft, het en ware jofs onse baeliu bi sinen gemoede hem verdraghen woude, alsoe verre alst ons aneginghe . . . Ende soe wat mannen onse baeliu daertoe neemt, over die waerheyt te besitten, dien sal hy heuren cost quiten, varende ende keerende, ende dien kost sal hi wedernemen van denghenen, die in den onrecht bevallet na der waerheyt”.

Wij hebben hier de wijs, waarop een waarheid ondervonden wordt, of althans behoort te worden, uitvoerig en vrij duidelijk beschreven. Zij verschilt niet wezenlijk van wat de Zeeuwsche keuren minder in het breede schetsten. Veel levendiger evenwel is de beschrijving van een bepaald geval, voor de vierschaar van Zuid-Holland voorgevallen, die ons een oorkonde van 1445 bewaard heeft. Al dagteekent zij uit een betrekkelijk laten tijd, zij schildert den toestand, zooals de handvesten van een eeuw vroeger hem onderstellen. Spijgt alleen is het, dat zij een crimineele

1) Vgl. wat Walter Scott, Heart of Mid-Lothian, ch. XXIV begin, verhaalt: „The foreman of the jury stepped forward and delivered to the court a sealed paper containing the verdict, which, until of late years that verbal returns are in some instances permitted, was always couched in writing”.

zaak betreft; wij hadden liever een geding van burgerlijk recht bijgewoond. Doch wij mogen aannemen, dat in zulk een geval de rechtspleging ongeveer evenzoo zal hebben plaats gehad. De oorkonde, die ik bedoel, is een zoogenaamd handbetoon ¹⁾, dat is een open brief van den baljuw, waarmee de aangeklaagde, die was vrijgesproken, zijn vrijspraak aan een ieder betoonen kan. Ik wenschte dat het stuk niet te lang was om het hier geheel in te lasschen: het geeft van het gansche proces een zoo aanschouwelijk beeld. Het vangt aan met de aanklacht en de dagvaarding van den aangeklaagde; maar ik sla dit over en begin waar deze voor de vierschaar verschijnt en bij monde van zijn taalman betuigt: „dat hy dien ticht, die men hem daer aenbetiende was, dat hy dies alinge ende al onsculdich waer, ende dattet niet dan beticht en ware, ende begeerde daerof die waerheyt. Ende hy seyde, dat hy die waerheyt sculdich was te hebben, alsoe hy se begheerde nae inhoud der handvest van Zuyt-Hollant, waert recht ende wijsdent die mannen, ende begeerde des een vonnis van die mannen”. Op vermaan van den baljuw wijzen nu de mannen, dat hij inderdaad recht heeft op een waarheid. En nu ontspint zich in dingplichtige woorden een samenspraak tusschen den gedaagde, den baljuw en zijn mannen over de wijs, waarop de waarheid bezeten en ondervonden behoort te worden. Overeenkomstig den eisch van den gedaagde wordt gewezen, dat zij bezeten zal worden door den baljuw of zijn stedehouder en zijn voorspraak, met een gezworen klerk en den dorpsrechter benevens zes welgeboren mannen, die geen partij dragen, door den baljuw te kiezen. Verder dat zij bezeten zal worden in een huis of in een kerk, besloten met een open deur, en dat aan de deur de beklagde zal staan, met zijn magen en vrienden, en keeren alle diegenen van daar, met wie hij in vrede of in veete ligt. Zoo geschiedt; gelijk de baljuw aldus verhaalt: „Des ick als een baelieu over die waerheyt ginck sitten ende hoorde aldaer getuygen ende waerheyt van allen personen, in den ambocht geseten ende woonachtig waren. Ende daernae quam ick weder van der waerheyt met recht in der vierschair, om voort recht te doen”. Daar eischt nu de taalman van den beklagde uit zijn naam, dat de waarheid zal worden geopenbaard, en zoo wijzen ook, op vermaan des baljuws, de mannen. De gezworen klerk leest ze voor ten aanhooren van allen. Zij luidt ten voordeele van den

1) Gedrukt in De oudste rechten van Dordrecht, dl. II, blz. 300.

aangeklaagde. Diens taalman eischt dienovereenkomstig vrijspraak, en zoo wijzen, door den baljuw vermaand, de mannen bij hun vonnis.

Mij dunkt, thans is de procedure ons volkomen duidelijk. De waarheid is een incident, meer niet. Zij wordt gevonden, niet in, maar buiten de vierschaar, door een jury, doch saamgesteld uit mannen, die zoo straks het vonnis zullen helpen wijzen, en onder voorzitting van den rechter zelf. Zij gelijkt in zoover op een kamp, als zij tusschen schuldig en onschuldig beslist. En evenals na het tweegevecht in het krijt nog een vonnis van de vierschaar overeenkomstig den uitslag noodig is, zoo volgt op het voorlezen der waarheid nog een uitspraak van mannen, die voor goed beslist.

Wij zagen, dat de waarheid, dat is het getuigenverhoor, beschreven en bezegeld in de vierschaar werd ingebracht. Diergelijke geschriften moeten in de twee eeuwen, waarin waarheid bezeten is geworden, bij duizenden en tienduizenden hebben bestaan. En die alle zijn, nagenoeg zonder uitzondering, verdwenen. Niets dat de minachting van het voorgeslacht voor bescheiden, die niet langer praktische waarde hadden, duidelijker uitsprekt. Er is mij voor het oogenblik slechts een enkele proeve van zulk een getuigenverhoor ten dienste eener waarheid bekend, door prof. Blok gevonden op een los blad in een der memorialen van het Hof van Holland. Het is volgens het opschrift „die waerheyt twisken Vriese Willem Heynsoen ende Kerstant Aelwijn van der Hoeve”, dus de waarheid in een geding tusschen twee particulieren, wat wij zonder dit opschrift niet vermoeden zouden. Het heft aldus aan: „Dit is die waerheyt, die Philips van der Spange, baljuw van Delflant ende van Schielant, ende Wouter Coevoet, rentemeyster van Noort-Hollant, beseten hebben, van mijn liefs heren weghe van Hollant, in Maeslant. Hier hebben over geweest als mannen”, volgen vijf namen. „Woensdag na Hemelvaart 1392”.

Van het getuigenverhoor zelf deel ik slechts het begin als een proeve mede ¹⁾. „Item tuecht een man, dat Kerstant Aelwijn hem gheleent hadde 12 gulden, ende dat hi hem daervoir gaf 16 gulden, binnen een termijn van 16 weken, luttel min of meer. — Item tuecht sijn wijf als voorscr. is. — Item tuecht een man niet”. Dit weinige zal reeds voldoende zijn. Het is blijkbaar een aanklacht wegens woeker, waarover de waarheid loopt ²⁾. Op-

1) Het geheele stuk is als bijlage afgedrukt bij de eerste uitgave van dit opstel.

2) Vgl. Vaderl. Chronijck, blz. 820.

merkelijk komt het mij vooral voor, dat de getuigen niet genoemd worden. Trouwens wij weten, dat de waarheid stille waarheid is, denkkelijk ook ter wille van hen die moeten getuigen. Het schijnt ook wel, dat alle ingezetenen van het dorp, voor zoover zij witachtig waren, in verhoor zijn genomen. Zoo verklaar ik het, dat er herhaaldelijk gezegd wordt: „Item tuecht een man niet”. Zoo een zal niets van de zaak geweten hebben, of hebben willen weten. Want dat de bezitters der waarheid dikwerf door den onwil van hen, die zij voor zich riepen, belemmerd zullen zijn, volgt uit de natuur der menschen. Wij kunnen ons ten overvloede op een voorbeeld beroepen. Toen graaf Willem IV, in 1342, over een geval van zeeroof, waarin een burger van Zieriksee betrokken was, een waarheid liet ondervinden, „benamen die scepenen der stad hueren poorteren, dat si ons die waerheyt niet segghen en mosten”, (klaagt de graaf „ende onsen scoute, omdat hi ons die waerheyt seyde, wederseyden sy sijn poorterscap” ¹). Dat de stad voor dien moedwil van haar regeering moest boeten, spreekt van zelf en verandert niet aan de zaak, die ons op een nieuwe reden opmerkzaam maakt, waarom 's graven waarheid weinig in trek bij de onderzaten zijn moest. De verplichting om te getuigen en zoo doende nu eens zijn vrienden te bezwaren, dan weder zich machtige vijanden te maken, zal menigeen, die bovenal den vrede liefhad, tegen de borst hebben gestuit.

Genoeg vooreerst over de waarheid op het platteland. Wij willen thans zien hoe het met de rechtspleging, en inzonderheid met het gerechtelijk onderzoek, in de steden gesteld was, die slechts bij uitzondering in crimineele zaken aan de hooge vierschaar onderworpen waren. Slechts in twee gevallen vinden wij daar, volgens de handvesten, 's graven waarheid gehandhaafd. Vooreerst in geschillen, waarin zoowel vreemden als poorters betrokken zijn en die buiten het gebied der stad waren ontstaan. „Illa comes per inquisitionem veritatis suae terminabit”, zegt de oudste handvest die wij overhebben, die van Middelburg van 1217, „quam a scabinis oppidi cognoscere poterit”. Ten andere, „omnia quae in kora evenerint, quae justitarius et scabini emendare non poterint, et si querela ante comitem pervenerit, ipse comes per veritatem suam emendabit, et illa per scabinos de Middelburg perscrutabitur” ²). De laatste woorden zijn voor de vrijheid der stad van

1) Van Mieris, dl. II, blz. 662.

2) Een toepasselijk voorbeeld bij Van Mieris, dl. III, blz. 340.

het meeste belang. De waarheid, die in zaken van poorters ondervonden wordt, bezit de graaf of zijn stedehouder niet anders dan met de schepenen der stad. Een zekere waarborg voor een onpartijdig onderzoek, of beter gezegd voor een onderzoek, dat niet tegen de poorters partijdig wezen zal. Al vinden wij in de handvesten der Hollandsche steden niet uitdrukkelijk hetzelfde bepaald, geen twijfel of ook daar heeft het gebruik aan het recht van Middelburg op dit punt beantwoord. Wat aan Dordrecht iets later werd toegekend, ten opzichte van de waarheid in zware crimineele zaken, is bekend, en evenzoo het hevig en bloedig geschil, dat daaruit tusschen de stad en den baljuw van Zuid-Holland in de dagen van Wolfert van Borselen is voortgevloeid. Ik heb er elders over gehandeld ¹⁾ en zal er thans niet van gewagen.

Buiten deze twee gevallen is er in de handvest van geen waarheid sprake. Dat er niettemin ook in velerlei andere aan een diergelijk onderzoek behoefte moet bestaan hebben, te meer omdat het kampen van burgers onderling verboden was, behoeft geen betoog. Volgens het recht, in de handvest geschreven, is nagenoeg alle schuldigverklaring afhankelijk van een getuigenis van schepenen. Bij uitzondering slechts, in enkele gevallen, worden ook particulieren als getuigen toegelaten, en dan nog alleen lieden van vermogen en beteekenis. Als regel geldt dat, waar geen schepenen of schepenbrieven tegen iemand getuigen, deze met zijn eed onschoude doen ²⁾, zich van de aanklacht zuiveren mag. De Haarlemsche handvest ³⁾, de oudste in Noord-Holland, waarnaar de overige gevolgd zijn, zegt met zooveel woorden: „si quis quoscunque graves et capitales excessus perpetraverit . . . et super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu jurando poterit se excusare”. Hoeveel moest er nu in een stad, hoe beperkt van omvang ook, voorvallen, waarbij geen schepenen tegenwoordig waren! De bepaling der handvest verkondigde voor dit alles als het ware straffeloosheid. En ook in burgerlijke rechtszaken, hoe vaak zal de verongelijkte bij gebrek aan schepenen en schepenbrieven gevaar hebben gelooopen zijn recht te verliezen! De behoefte aan een instelling, soortgelijk als 's graven waarheid op het platteland, moet zich uit dien hoofde ook in de stad hebben

1) Zie hiervoor blz. 306.

2) Keurb. van Leiden, blz. 200; Leidsche rechtsbronnen, blz. 207, N°. 227.

3) Oorkondenb., dl. I, N°. 412, 413.

doen gevoelen, en wij hebben dus reden om te vermoeden, dat er werkelijk zoo een bestaan zal hebben.

Het is bekend, dat wij er inderdaad een aantreffen, de schepenenkenning. Deze vertoont hetzelfde karakter als de waarheid van den graaf. Zij komt incidenteel in het proces, indien partijen het verkiezen. Zij wordt dan ondervonden buiten de vierschaar, in een vertrek op het stadhuis. Partijen zijn daarbij niet tegenwoordig; beide hebben schriftelijk haar dingtaal ¹⁾, dat is haar pleidooi en eisch, overgegeven, zonder dat de een van des anders tale weet. Getuigen worden voor schepenen geroepen en gehoord, ten einde dezen tot de kennisse komen, wie van beide partijen beter recht heeft. Weten zij dit, dan brengen zij hun uitspraak in de vierschaar in, en geven den eenen de kenning gewonnen, den anderen de kenning verloren ²⁾. Naar het schijnt dingt daarop de taalman van de winnende partij, dat overeenkomstig die kenning vonnis gewezen zal worden, en geschiedt dit op vermaan van den schout ³⁾.

Dit alles gelijk zoo sprekend op hetgeen wij met 's graven waarheid hebben zien gebeuren, dat wij bij het eerste aanzien wel geneigd moeten zijn om in de kenning, onder een anderen naam, dezelfde zaak te vermoeden ⁴⁾. Bij nauwkeuriger beschouwing echter stuiten wij op een verschil, dat zoo wezenlijk is, dat wij ons vermoeden terstond weer opgeven. De waarheid wordt bezeten door den graaf of zijn stedehouder met zijn mannen; bij de kenning daarentegen trekt de schout onze aandacht alleen door zijn afwezigheid; de schepenen onderzoeken buiten hem om. Wij hebben dus met een analoge instelling te doen, maar niet met

1) Ook wel kenning genoemd: Middeneeuwsche keurboeken van Leiden, blz. 212.

2) Het vonnis in een door Blok niet opgenomen kenning spreekt vooral duidelijk voor den aard der zaak: „Aldus soe wysen scepenen: na allen bescheyde ende kennesse, dat sy bevinden in den memoriaalboick dat voir den gerechte van der voirs. sake geschiet is, ende na den tuge ende ondersoic der waerhey, dat sy hierof in der wairhey gehoirt hebben ende bevinden, soe sal Aelwijn Pietersz. voirs. hierof comen tot sijnre onscoude na den recht van der stede, ende geven Aelwijn voirs. die kenninge gewonnen ende Willem verloren” (Kenningb. A., f°. 203).

3) De bijzonderheden bij Nortier, Bijdr. tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15de eeuw binnen Leiden, blz. 48 vlg.

4) In de twee oudste keurboeken van Leiden komt het woord kenning nog niet voor, wel daarentegen proeving en waarheid (zie Hamaker, Midd. keurb. v. Leiden, blz. 16, 3, 21, 28, 123). Daarbij verdient het opmerking, dat de waarheid in een erfhuis (blz. 3) later (blz. 339) zoo al niet onder de kenningen dan toch nevens haar genoemd wordt. Ook komen in de kenningboeken (b.v. bij Blok, blz. 98, 117, 125) boedelscheidingen voor zonder dingtaal, naar het voorschrift van het keurboek (Midd. keurb., blz. 3).

wezenlijk dezelfde als de waarheid. De oorsprong van de kenning moet dan ook een andere zijn, dan waaruit de waarheid gesproken was. Hij is spoedig gevonden, want de naam wijst ons de richting aan, waarin wij moeten zoeken. Om van schuld te overtuigen is, volgens de handvest, getuigenis van schepenen een vereischte ¹⁾, ook in gevallen waarbij geen schepenen tegenwoordig waren; gelijk de landkeur vorderde, dat de graaf de waarheid zeggen zou ook van zaken, die in zijn afwezen waren geschied. Evenals nu de graaf zich daartoe door het instellen van een onderzoek en het hooren van getuigen in staat stelde, evenzoo konden de schepenen tot de vereischte kenning komen door het hooren van personen, die met de toedracht der zaak bekend waren. Een artikel uit de handvest van Middelburg ²⁾ komt juist van pas bevestigen, wat de aard der zaak reeds doet onderstellen. „Ubicunque”, zoo luidt het, „tres legales homines (drie witachtige, tot getuigen bevoegde, lieden) aliquid viderint et juramento ammoniti fuerint, hoc scabini testabuntur; de causis, quae in nocte evenerint, per scrutationem testabuntur”. In dit artikel, of liever in het rechtsgebruik dat het wettigt, zie ik den oorsprong van de schepenenkenning. Het oude strikte recht blijft gehandhaafd: getuigenis van schepenen is noodig, die van gewone poorters onvoldoende, maar door een gelukkige fictio juris wordt gedoogd, dat schepenen op hun verantwoordelijkheid getuigen wat zij van burgers te weten zijn gekomen. In de oudste handvesten der Hollandsche steden, ook van die waar de kenning het weelderigst heeft gebloeid, missen wij wel een bepaling als die van de handvest van Middelburg, maar vooral ten opzichte der handvesten en keuren is het waar, dat een argumentum ex silentio weinig beduidt. Ook is het zwijgen niet zonder uitzondering. In een handvest van Schiedam van 1275 ³⁾ wordt met andere woorden ongeveer hetzelfde gezegd: „Die scepenen alsoewel van sien als van hoeren ende vertellingen ofte relaes van eerbare persoenen mogen den sculdigen verwinnen”. Ongetwijfeld was hetzelfde reeds in de oudere steden in gebruik, toen dit voor Schiedam werd verordend. De keuren, op de handvesten gegrond, leveren er ons ten overvloede de bewijzen van. Op de ontwikkeling der inzetting zal het voorbeeld van 's graven waarheid natuurlijk zijn invloed hebben uitgeoefend.

1) Vgl. Phil. de Leyden, De cura reipublicae, p. 287.

2) In de latere handvesten van andere Zeeuwsche steden herhaald.

3) Oorkondenb., dl. II, N°. 288, denkelijk een latere vertaling van een thans niet voorhanden Latijnschen tekst; zij volgt grootendeels de handvest van Dordrecht.

Dit geldt vooral van het onderzoek naar misdrijf bij nacht. „De causis, quae in nocte evenerint ¹⁾, scabini per scrutationem testabuntur”, hebben wij de oudste Middelburgsche handvest hooren zeggen. De latere, in het Hollandsch gestelde, drukt dit aldus uit: „dinghe, die geschien bi nachte, sal men orkonden bi vereschene”. Dit schijnt de Zeeuwsche term te zijn, *vereschene* ²⁾; wij vinden hem ook in West-Friesland in gebruik ³⁾; in Holland zegt men: by scepenen-proeve of proevinge. In de oudste keur van Haarlem ⁴⁾, van 1390, wordt onderscheiden: „Wes bi daghe gesciet sal men berechten mitten recht van der stede. Saken, die bi nachte gescieden, sullen tot scepenen proeve staen”. En wat onder die proeve te verstaan is, leert een ander artikel, waar het heet: „beproeven mit witachtigen lieden, wijf of man, diet gerecht gelovede”. Ook hoe de proeve geschiedt, wordt ons gezegd. „Alle proeven, die men besitten sel, die sel men besitten mit vier scepenen ende mit twiën raden ten minsten, ende so wie van der proeven tughen sel, daert an lijf of an lit gaet, die sel men openbaerlic noemen in der vierschair, ende sel wesen van enen goeden name ende van goeden geruft ende van enen witachtigen bedde gewonnen” ⁵⁾. Ik vestig de aandacht op de tegenstelling tusschen vierschaar en proeve. Blijkbaar wordt de laatste in het geheim gehouden. Doch in lijfstraffelijke zaken moeten bij het inbrengen van het vonnis in de vierschaar de namen worden genoemd der gehoorde getuigen, opdat het blijke dat zij aan den eisch, door de keur gesteld, voldoen. Te Leiden is bij gewone overdaad (d. i. misdrijf) bij nacht voldoende bedrag, wat „schepenen kennen of ter wairheyt moghen vinden mit tweën witachtigen poirters, tsy man of wijf, die onberoft sijn” ⁶⁾. Maar vooral leerzaam is de dingtaal van Delft ⁷⁾. Want zij toont ons hoe de proeve past in het proces. In het breede beschrijft zij hoe het voor de vierschaar toegaat, als de een den ander heeft aangeklaagd

1) Nachtzaken worden als iets geheel bijzonders geacht: in de Westfriesche stadrechten komt een schout bij nacht voor.

2) Vereeschen voor hooren of vernemen komt voor: Rekeningen grafel. Zeel., dl. II, blz. 372.

3) Namelijk zonder voorvoegsel „eyschinghe”: Westfr. stadr., blz. 197, 371. (Denkelijk is ook op blz. 253 zoo, met een der handschriften, te lezen in plaats van eykinghe. Zie echter Verdam, Middelned. woordenb., i. v.)

4) Bij Van Oosten de Bruyn, Beschr. v. Haarlem, dl. I, blz. 163 vlg.

5) Deze bepaling ontbreekt bij Van Oosten de Bruyn, maar komt in een handschrift voor.

6) Keurboeken, blz. 21.

7) Uitgeg. door J. A. Fruin (N. Bijdr. voor Rechtsgel., 1878, blz. 222 vlg.).

van den hoogsten recht. Wij hooren den beschuldigde zich op de letter der handvest beroepen, om te mogen volstaan met zijn eed van onschoude. Maar te vergeefs; schepenen wijzen, dat hij schuldig is „an die kennis te gaen” met zijn aanklager „of an sijn (diens) woorden te lyen”. Natuurlijk kiest hij het eerste. „So gheeft”, zegt dan de dingtaal, „die rechter een van den scepenen het vonnis den hantdadighen te bedraghen of te ontdraghen. Ende soe gaen die scepenen int raethuys ende horen die tuyghen ende beraden hem hoe sy doen sullen, ende als sy hem wel beraden hebben, soe comen die scepenen voirt ende wysen aldus”: enz. Is het noodig te wijzen op de groote gelijkheid tusschen dit proces met schepenenkenning en dat andere met 's graven waarheid ¹⁾, voor de vierschaar van Zuid-Holland, dat wij in het handbetoon hoorden beschrijven? Het voorbeeld van het laatste heeft blijkbaar bij het andere getrouwe navolging gevonden. De proeve, die oorspronkelijk alleen bij nachtelijk misdrijf was voorgeschreven, had zich ook allengs uitgebreid over alle misdrijf, waarbij niet op heeter daad betrappt werd.

Van meer belang nog dan de proeve is de kenning in zaken van burgerlijk recht, maar kortheidshalve zij het mij vergund hier naar het reeds genoemde geschrift van Nortier te verwijzen. Alleen op een paar bijzonderheden, die den aard der instelling kenmerken, vestig ik nog de aandacht. Een kenning kan niet worden aangevangen of geknoopt, zooals men zegt, dan voor de vierschaar, en niet dan nadat partijen haar beweren hebben uitgesproken. De kenning heeft dan te beslissen, wie van beiden juist heeft beweerd ²⁾. Daartoe wordt ruim tijd genomen, en in ingewikkelde zaken waarlijk niet zonder reden. Het komt voor, dat schepenen hun onderzoek uitstrekken tot in andere steden, en tal van getuigen hooren en tal van oorkonden doorzien ³⁾. Natuurlijk wordt het onderzoek moeilijker en tijdroovender, naarmate het verkeer en het bedrijf van het maatschappelijke leven zich vermenigvuldigen. De eigenlijke rechtspleging voor de vierschaar gaat al minder en minder beteekenen en eindigt met niet

1) Keuren van Vianen: „Voirt alle misdaet ende brueken, die by nacht geschien off geschien moegen, daer sal onse richter mit den scepen een *waerheit* off moegen ondervynden, alsoe wel by vermoeden, elc man op zynen eedt alsoff ment gesien had” (Versl. en meded. Rechtsbr., dl. II, blz. 127 § 26).

Leidsche rechtsbr., blz. 186 N°. 166, blz. 287 N°. 371.

3) Ib., blz. 195 N°. 185, blz. 202 N°. 205. Vgl. Oorkondenb., dl. II, N°. 790: „Veritas legitima a scabinis et senioribus Antwerpiensibus qui super hoc testificari tenentur”.

meer dan inleiding en uitgang te zijn van het wezenlijke geding, van de kenning, die met dat al niet als rechtsgeding beschouwd wordt. Zij heeft plaats, zooals wij weten, op de schepenkamer aan de schijf ¹⁾, waar het niet dingplichtig toegaat en men zich niet, zooals het heet, „vercallen” kan. „Want het een recht van der stede is”, zoo verdedigt zich eens een Leidsch poorter, „dat hem nyemant op der stede huys vercallen en mach, noch dat scepenen nyet sculdich en sijn, kennisse daarof te draghen” ²⁾. En een ander zegt, het zou hem niet schaden, „alwair dat sake dat Jan voirn., staende an der schijf op der stede huys, yet gesproken mach hebben — ’t welck niet gesciet en is, — want men an den schijf voir den gerechte vry spreken mach ende men dair geen vierschair en houdet” ³⁾. Volkomen juist: schepenen zijn daar alleen bezig om zich in kennis der zaak te stellen, ten einde hun kenning in het proces naar behooren te kunnen inbrengen ⁴⁾. Dat is de theorie. Maar de praktijk voert ongevoelig en onweerstaanbaar tot iets anders. De kenning, die uit den aard der zaak alleen een getuigenis van schepenen moest zijn tot bevestiging der waarheid van wat een van beide partijen beweert, wordt een min of meer gemotiveerd vonnis, dat zich niet altijd juist aan het bevereren van den een of den ander aansluit. Zoo moest gebeuren, wat onder de Oostenrijksche vorsten gebeurd is, toen de rechtspleging zich naar de veranderde toestanden schikte en hervormde, dat de kenning, als onderzoek buiten de rechtbank om, verviel en onder gewijzigden vorm in het rechtsgeding begrepen en daarin ingelijfd werd ⁵⁾.

Nog op een andere eigenaardigheid der kenning, waardoor zij zich van de waarheid onderscheidt, wensch ik opmerkzaam te maken. Uit de handvesten van vrouw Margaretha vernamen wij dat, buiten zaken van halsmisdaad, niemand verplicht was aan een waarheid te gaan, tenzij hij zich daartoe had verwilkeurd. Bij de kenning, althans te Leiden, geldt eene andere regel. Wie door zijn tegenpartij voor de vierschaar aan een kenning wordt

1) „Voor die groene scijf” op een bovenkamer van het stadhuis (zie het Kenningboek passim; Midd. keurb. v. Leiden, blz. 345), — te Dordrecht in een benedenkamer, „der scepene camer”, terwijl de vierschaar boven was (Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 8, 50, 52, 127, 138, 191, 195, 201, 209, 218, 222). Vgl. Rechtsbr. v. Den Briel, blz. 76, 131.

2) Dingtaal, niet in de Leidsche rechtsbronnen opgenomen. Vgl. ald., blz. 187 N°. 173. 3) Ib., blz. 344 § 289.

4) Ten einde „der sake te ondertasten” (Leidsche rechtsbr., blz. 244/5).

5) Zie Keurb. van Leiden, blz. 418. Het laatste kenningboek eindigt met 1542.

gedongen, moet aan de kenning gaan of zich verwonnen geven ¹⁾. De vorm, waarin dit geschiedt, is opmerkelijk. De partij geeft haar wedde aan den rechter en dingt, dat elke wedde zal hebben zijn tegenwedde, en dus ook in dit geval ²⁾. De wederpartij, wil zij zich niet schuldig verklaren, is nu genoodzaakt ook haar wedde te geven, en hiermee is de kenning geknocht. Dat weddebieden komt buiten de kenning in meer andere gevallen voor, die wij ook in beschouwing zullen moeten nemen, en is zeker van oud herkomen. De verschillende pogingen om het te verklaren, door anderen en ook vroeger door mij gewaagd, voldoen mij geen van alle ³⁾. Ik hel thans over tot de meening, dat er nog een herinnering aan den kamp onder schuilt. In de taal van het strijperk heet het bieden van een kamp „legem vadiare” ⁴⁾. Men werpt een gewrongen handschoen zijn tegenpartij voor de voeten, en eerst als deze het pand heeft opgenomen, zijn beiden „kampvast”, aan elkander ten kamp verplicht ⁵⁾. Men kan ook zulk een geboden kamp niet afwijzen, of men bekent zich meteen verwonnen en schuldig. Welnu, ik wees reeds op de analogie op dit punt tusschen kenning en tweegevecht. De schepenen geven

1) Leidsche rechtsbr., blz. 266 N°. 328.

2) Ib., blz. 284 N°. 363.

3) H. de Groot, Inleiding, bk. III, dl. III § 48; Nortier, blz. 48; Fruin, Een Holl. stad in de Middeneeuwen (hiervoor dl. I, blz. 91).

4) Zie Ducange, i. v. Vgl. over het wedde bieden bij kamp een voorbeeld uit den Lancelot, aangehaald bij Oudemans, Woordenb., i. v. wedde (dl. VII, blz. 879). Een merkwaardig voorbeeld van het gebruik van wedde in de beteekenis van pand levert een artikel van de Zeeuwsche keur van Floris den Voogd, dat ik bij deze gelegenheid meteen wil verklaren. Art. 75 luidt: „De furto et rapina obsides ponendi sunt vel scistale vadium dandum est ad solvendum ad terminum sive ad diem quem comes prefiget”. Wat is scistale vadium? De Hollandsche vertaling heeft „kistwedde”; de Fransche: „tel seurté qui se dist kistwedde”; de keur van Floris V, art. 74, „kiifwedde”. Dit laatste is maar een schrijffout; het ware woord is „kistwedde” en had, in het Latijn overgezet, cistale vadium moeten heeten. Zoover mij bekend is, komt het in geen andere Zeeuwsche of Hollandsche oorkonde voor, wel in Friesche en Groningsche, doch in gewijzigden vorm: „kista-pand”; zie Jurispr. Frisiaca, c. XLI § 6, dl. II, blz. 33. Dit kistenpand is in Noord-Duitschland algemeen in gebruik, zie vooral Haltaus i. v., doch ook Schiller und Lübber. Het wordt tegenover „etend” pand gesteld en beteekent: pand dat men in kist of kast kan wegsluiten (huisraad). Zie: Bremisches Jahrbuch, dl. V, p. 131, noot 2; Aant. op het Gron. Stadb., dl. III § 36 (Pro excolendo, dl. V, blz. 75); Landr. van Wedde, § 6 (Pro excolendo, dl. IV 2, blz. 21). Dat hier, in de oude Zeeuwsche oorkonde, „kistwedde” gezegd wordt, waar ontgezeglijk pand wordt bedoeld, acht ik onze aandacht wel waardig.

5) Zie het merkwaardige fragment uit het leenrecht van Brugge, betreffende het duel, bij Vredius, Histor. Comit. Flandr., p. LXXVI vgl. p. 474. „Hem selven verwedden” = se obligare: zie keur van Floris V (Oorkondenb., dl. II, N°. 747) § 52 en die van Floris den Voogd (ib., dl. II, N°. 40) § 46.

A. de kenning gewonnen en B. de kenning verloren, en die uitspraak is als de uitspraak van den kamprechter in het krijt. Ook waren de partijen voor de vierschaar den kamp van voorheen nog zoo spoedig niet vergeten. Nog omstreeks het jaar 1500 hooren wij iemand, die niet gaarne zweren wil, zich op de rechtsspreuk beroepen: „want men eedt ende camp verby sal gaen, dair men mach”, hetgeen door een ander juister dus wordt aangevuld: „men alle eedt ende camp verby behoirt te gaen, daer kennis ende tughen of sijn” ¹⁾. Dat zijn spreuken uit den tijd, dien ik in den aanvang van mijn opstel beschreef, toen eed en, in laatste ressort, kamp de voorname bewijsmiddelen waren in elk geding, dat niet over „verscher daet” liep.

Een tweede geval, waarbij weddebieden plaats heeft, verdient hier, al hangt het overigens met de kenning niet samen, toch tot beter verstand der zaak vermeld te worden. Ik bedoel den oudsten vorm van appel, of beter gezegd van verzet tegen een vonnis, waarbij men zich verongelijkt acht. Hij wordt ons beschreven in de vaak aangehaalde handvest van Zuid-Holland, maar niet duidelijk, en uit dien hoofde bedien ik mij in dit geval liever, bij uitzondering, van een voorbeeld uit de Stichtsche rechtspleging, dat wat de handvest voorschrijft levendig te zien geeft. Het is een burengerecht op het platteland; het geding tusschen partijen is afgelopen, de buurman die met het vellen van het oordeel of vonnis belast werd, heeft ten voordeele van A. uitgewezen. Daartegen dingt nu B. en zegt: „Dat ordel, dat die buerman verrekent had, dattet een onrecht ordel waer, ende (hy) woude een rechter ordel wysen ende deylen. Ende hy wijsde voor recht” — natuurlijk het tegendeel van wat hij wraakte. „Dit seyde hy dat een recht ordel wair, ende boet des siin wedde”. Nu neemt de in het gelijk gestelde partij het woord en zegt: „Dat dat ordel, dat die buerman gewijst hadde, een recht ordel waer, ende biet des sijn wedde”. De schout neemt beider wedden aan en daagt ze voor schout en schepenen in de stad, die nu zullen beslechten, welk ordel van de twee het betere is ²⁾. Is het ook hier niet, als waren wij getuigen van een uitdaging ten kamp? Althans het geding is in zulk een vorm gesteld, dat het even goed door een kamp als door een nader onderzoek tot een eind gebracht had kunnen worden. Wij herinneren ons meteen dat,

1) Leidsche rechtsbr., blz. 292 N°. 382, blz. 353 N°. 494.

2) Muller, Rechtsbr. van Utrecht, dl. II, blz. 98.

volgens de Zeeuwsche keur van Floris den Voogd, indien elke partij drie schepenen als getuigen in haar voordeel bijbracht, het tweegevecht beslissen moest, wiens getuigen waarheid spraken. Welnu, de latere handvest, van Floris V, weet van zulk een gewelddadige beslissing niet meer, maar zegt: „daer si aldus spreken twiërsins, daer sal ment keren an die geswoerne” (uit 's graven welgeboren mannen); „so sal men VII gheswoerne senden, daer die saken gesciet sijn, die die waerheyt ondervinden, ende dien die dinc niet an en gaen, daer sal men mede wisen trecht ter vierscaire ende sal bliven gestade” ¹⁾. Dus ook hier werd de kamp vervangen door een uitspraak in hooger ressort. Zoo stel ik mij voor, dat het met het appel van den lagere rechter op den hoogeren eveneens zal gegaan zijn. In Rijnland op het platteland bedient men zich van dit weddebieden om de lagere vierschaar voorbij te gaan. Voordat daar het geding aanvangt, als de wedden geboden zullen worden, biedt een der partijen, desverkiezende, de hooge wedde, die slechts bij het Hof te pas komt, en dingt dat elke hooge wedde zijn wederwedde hebben zal. Zoo wordt uitgewezen en de zaak nu onmiddellijk voor de hooge vierschaar gebracht ²⁾.

Van eenigszins anderen aard maar van gelijke strekking is een rechtsgebruik, dat in de Zuid-Hollandsche costumen beschreven wordt. Het komt hierop neer. Wanneer een dorpeling ten gevolge eener gemeene waarheid — waarover straks — verdacht staat van vredebraak of ander zwaar vergrijp, moet hij afwachten, dat hem de dorpsrechter met zijn bedragslieden voor het Hof in rechte betreft. Tenzij hij, om een spoedig eind aan de zaak te maken, van zijn kant den rechter *en demeure* stelt. Hij gaat, zoo hij dit verkiest, tot den baljuw en zegt: „Heer baljuw, ick begheer hierof een wed. Ende als hi siin wed ontfangen heeft, so mach hi gaen daert hem belieft. Dan so eischt men den gewaerden rechter voirt drie genachten; ende den vierden moet hi recht doen, oft die gewaerde rechter moet selver die broken gelden” ³⁾. Natuurlijk, wie een ander dief scheldt en dat niet waar maakt,

1) Oorkondenb., dl. II, N°. 747 § 89. Daarentegen wordt in § 88 de bepaling der keur van Floris den Voogd herhaald. Doch een aandachtige vergelijking der beide artikels leert, dat zij nevens elkander onmogelijk kunnen bestaan; dat het eerste door het volgende opgeheven en vervangen is en dat slechts door onachtzaamheid bij het redigeeren het verouderde naast het nieuwe is blijven staan.

2) Van Leeuwen, Cost. v. Rijnl., blz. 244, 260.

3) Oudste rechten van Dordrecht, dl. II, blz. 234 § 15.

moet zelf dief blijven. De beschuldigde heeft het wed, de hand-schoen als het ware, van den baljuw bekomen en hem ten kamp opgevorderd. Er moet thans gestreden of schuld worden bekend.

Zoo deze opvatting van het weddebieden juist is, zou men verwachten, dat ook bij het aangaan van een waarheid over en weer wedden geboden en gegeven zullen zijn. Daarvan blijkt echter niets. Veeleer bestaat er reden om te vermoeden, dat het daar niet gebeurde ¹⁾. Dit pleit krachtig, ik moet het erkennen, tegen de juistheid der onderstelling, die ik dan ook voor niet meer uitgeef dan zij werkelijk waard is. In alle geval kwam het mij wenschelijk voor de aandacht op dit gebruik te vestigen, dat wij zoo straks nog eens, in een ander verband, ontmoeten zullen.

Wij keeren van de stad tot het platteland terug. Wij zagen reeds, dat volgens de Zeeuwsche keur op den regel, dat alle dingen tot 's graven waarheid behooren, een uitzondering te maken is voor de landzaken. Laat ons thans zien wat daarvan is.

Wat hebben wij onder landzaken te verstaan? Vooreerst natuurlijk geschillen, betreffende den eigendom en het bezit van land, en in uitgebreider zin van onroerend goed. Verder, wat de keur van Floris V er onmiddellijk op laat volgen, geschillen van dijken, watergangen, heerwegen en (in het algemeen) van dingen die ambachtsheeren toebehooren ²⁾. Dus in één woord alle zaken die in het nedergerecht worden afgedaan ³⁾. Deze zullen staan „ten schependomme” ⁴⁾, zegt de keur; maar hoe de schepenen van het ambacht ze zullen rechten, leert zij ons niet. Denkelijk op ongeveer dezelfde wijs, waarop de schepenen in de stad recht plegen. Van één soort van zaken, van schuldvordering, laat zich

1) Misschien is dit dus te verklaren. Bij het in zwang komen der waarheid geldt de regel niet, dat een, dien een waarheid wordt aangeboden, haar ook aanvaarden moet; het staat hem vrij den kamp te verkiezen, dus komt hier eigenlijk geen „vadiare” te pas. Slechts daar kan wedde te pas komen, waar zij wederwedde hebben *moet*.

Art. 89.

Het is de vraag of de kamp ook bij het nedergerecht wordt toegelaten. Ik vermoed van neen: de waarheid althans niet. Zoo wordt in de keuren van Voorne (van 1519) uitdrukkelijk geleerd (Alkemade, Beschr. v. Briele, dl. II, blz. 138 § 36): „dat men naer ouder gewonte voor die lage vierschare geen kennisse (d. i. waarheid) dingen en sal”. De waarheid wordt gedongen bij wijs van appel (art. 24, 27); wie voor den nederrechter zijn misdaad niet belijdt, maar aan een waarheid gaat, brengt zijn zaak voor baljuw en mannen van Voorne; hoe het dan toegaat, staat daar beschreven, art. 27 (vgl. art. 5). „Waarheit verdaghen” (art. 29) beteekent: getuigen dagen om tot waarheid te komen; vgl. art. 25: „wie verdaicht wort omme kennisse te seggen”.

4) Schependom = schepenkenning.

dit aantoonen, maar hierin begeven wij ons niet. Wij hebben te weinig gegevens voor het plattelandsgerecht van Zeeland om er ons mee bezig te houden. Voor een ander gedeelte van het graafschap daarentegen zijn wij beter voorzien en daarheen wenden wij bij voorkeur den blik.

In het Noorderkwartier, het oude West-Friesland en Kennemerland, vinden wij de landzaken op een eigenaardige wijs behandeld en beslist door middel van de landzage of de landtuge, gewoonlijk naar het getal der getuigen, die men hoorde, het zeventuig genoemd. Het verschilt in uiterlijken vorm zeer van waarheid en kenning, maar in het wezen der zaak komt het er weer treffend mee overeen. Het is insgelijks een incident in het eigenlijke geding, het dient om den staat van zaken te ondervinden, buiten de vierschaar en buiten de partijen om. Naar zijn bevinding wordt ten slotte het vonnis geveld ¹⁾. Ook in het spraakgebruik schemert de overeenkomst door. Zooals men zegt: aan een waarheid gaan, aan een kenning gaan, zegt men ook: aan de zeven gaan. En in één adem worden zeventuig en waarheid, als soortgelijke onderzoekingen, genoemd. Zoo zegt graaf Willem III in een oorkonde ²⁾, dat hij, om een twist over landen en renten tusschen twee zijner mannen te beter te beslechten, „te veel stonden er waerheden of heeft doen soecken ende lantzagen er of doen zegghen” ³⁾. Ook het verband, waarin het zeventuig tot het eigenlijke proces staat, is soortgelijk als dat, waarin wij de waarheid en de kenning hebben aangetroffen. Ongelukkig is geen enkele beschrijving van een rechtsgeding met zeventuig volledig tot ons gekomen ⁴⁾. Wat wij bezitten zijn losse gedeelten van zulke beschrijvingen, doch die elkander vrij wel aanvullen, en te eersaamgevoegd mogen worden, omdat zij allen uit een en dezelfde streek afkomstig zijn ⁵⁾. Hoe zich volgens hun voorschrift een rechtsgeding over landeigendom toedraagt, wil ik in het kort verhalen.

1) De zeven mogen slechts „gantsch ghewonnen oft verloren tuygen” (Van Santen, Privil. v. Kennemerl., blz. 189).

2) Van Mieris, dl. II, blz. 544.

3) Evenzoo van landkusting: nu eens waarheid (Van Mieris, dl. II, blz. 211^b), nu eens zeventuig (Westfr. stad., dl. II, blz. 359 § 6, 7).

4) Sedert ik dit schreef, heeft Joosting er een aan het licht gebracht in zijn Oorkonden betreffende zeventuigsrecht, Bijl. blz. 3.

5) Van Santen, Privil. van Kennemerlandt, blz. 187; J. A. Fruin, West-Friesche dingtaal, in N. Bijdr. 1878, blz. 39; dezelfde, Dingtaal van Waterland, in N. Bijdr. 1877, blz. 327; Pijnacker Hordijk, Willekeuren van Amsterdam, in N. Bijdr. 1879, blz. 16.

Vooraf gaat in de meeste gevallen een noottorft of nooddruft. De klager moet den rechter overtuigen, dat hij niet zonder noodzaak zijn beklag doet. Hij bewijst dit, naar voorvonnis der schepenen, door zijn eed. Zulk stellen en uitmaken der praealabele quaestie is niet uitsluitend aan de landzage eigen. In het wezen der zaak is de noottorft hetzelfde, wat, om iets te noemen, bij het moordproces het afwinnen van de rechterhand is, ten bewijze dat de doode werkelijk van manshanden is omgekomen. Ja, dat afwinnen van de rechterhand wordt ook wel nooddruft geheeten. In de dingtaal van Heusden ¹⁾ vorderen de schepenen, dat de klagers vóór de wapenruft hun „nood dryven” zullen; en op de vraag van den rechter, hoe dit dan geschieden zal, antwoorden zij: „metter dooder hant” van het lijk, die, gelijk wij weten, eerst na voldongen inquest afgehouden mocht zijn. Ook in geheel andere gevallen heb ik denzelfden eisch ontmoet. Toen in 1330 heer Jacob van Moordrecht verklaarde, dat hij „noet hadde, beyde an siere eere ende an siere lijftocht”, om zijn leengoed te verkoopen, dat echter op zijn dochter en haar kind vermaakt was na zijn dood, wezen 's graven mannen, dat hij, „want hi toe noeturfte croende”, het bezwaarde goed zou mogen verkoopen, „wairt zake dat hy met sijn ede wair makede dat hy noet hadde ende anders gheen goed en hadde, dair hi hem mede behelpen mochte, sine noeturfte ende sine ere mede te bewaren” ²⁾.

Als dus door den klager, na afgelegden noottorfts-eed, rechtsingang verworven is, houdt de rechter den volgenden dag op het stuk land, waarover de twist loopt, rechtzitting. Hij spant er de schepenbank en geeft den taalman van den klager het woord om zijn klacht tegen den „onrechten voorhouder” van het land in het breede te herhalen, en te besluiten met de verklaring, dat hij bereid is, zoo de ander wil wederzeggen, „te gaen aan diegheen, die dat met recht sculdich is te weten ende te scheyden”. „Ende daer is mijn wed”, zegt hij, „ende mijn wed sal hebben een weerwed”.

De rechter staat dit laatste toe en laat zich door schepenen belasten met de zorg om den aangeklaagde op de gebruikelijke wijze een weet te doen van de tegen hem ingebrachte klacht, en hem te dagen om zich te komen verantwoorden. Als dientengevolge de aangeklaagde en de klager op den bepaalden tijd voor

1) Bij Oudenhoven, blz. 320.

2) Van Mieris, dl. II, blz. 504.

de vierschaar elkander ontmoeten, herhaalt de laatste zijn klacht, bij monde van zijn taalman, nog eens, en geeft thans zijn wedde over. „Ist dan zaak dat die voorhouder sijn wed daertegen overgeeft, soe ist een vol seventuych”, zegt de dingtaal. Wat zij niet zegt ¹⁾, maar wat van zelf spreekt: als de aangeklaagde niet aan de zevenen gaan en dus zijn wed niet geven wil, verklaart hij zich daarmee overwonnen en verliest het geding.

Het zal wel niet noodig zijn er op te wijzen, hoe dat weddebieden het zeventuig, als aanverwant van de schepenkenning, kenmerkt ²⁾. Het woord is zelfs zoo bijzonder aan de landzage eigen, dat men van „een zevenwedde”, voor een proces met zeventuig, spreekt, en het vonnis vellen in zulk een zaak „het wedden scheiden” noemt ³⁾.

Het is thans de plicht van den rechter ⁴⁾, de zevenen te werven. Wie zevenen zijn moeten, verschilt naar plaatselijk gebruik. De regel is: dat de zeven naaste akkers, aan beide zijden gelegen, die er aan winnen noch verliezen, den achtsten akker geven ⁵⁾. Maar hoe groot een akker, om te mogen geven, zijn moet; hoe het gaan zal, als een akker meer dan één eigenaar heeft, en een aantal soortgelijke vragen meer, worden hier zus, en daar zoo beantwoord. Dat daarbij licht partijdigheid plaats hebben en misbruik ontstaan kan, behoeft niet gezegd; en Philips van Bourgondië vond het in 1446 ook noodig, naar aanleiding daarvan, een algemeene ordonnantie uit te vaardigen ⁶⁾. Zooals doorgaans, zoo schijnen ook in dit geval de bureu weinig lust gehad te hebben om als getuigen op te treden. Het werd als een voorrecht

1) De Haarlemsche dingtaal zegt het wel: zie Joosting, Zeventuigsrecht, blz. 5.

2) Vgl. de weddeborgen, bij Noordewier, Nederl. regtsoudheden, blz. 269.

3) Het is opmerkelijk, dat geschillen over „legghende lant ende erve” van ouds behooren tot diegene die met een kamp gewonnen worden, althans in sommige streken van het Friesche rechtsgebied (zie Richthofen, Fr. Rechtsquellen, Bd. I, S. 360 § 22). Wij zagen boven (blz. 332), dat dit ook voorheen in Engeland zoo geweest was.

4) Zoo bij Van Santen, Priv. v. Kennemerl., blz. 211. In de dingtaal bij Joosting (blz. 8) is het de aanlegger.

5) In het zeventuig geven de zeven naaste landen of de zeven naaste drempels (Keuren v. Sybecarspel, achter Handv. v. Enchuysen, blz. 44; Westfr. stadr., dl. II, blz. 327/8), natuurlijk de eigenaars, niet de bruikers. Vandaar dat binnen en buiten den ban de zevenen gedaagd en gekondigd worden (vgl. Westfr. stadr., dl. II, blz. 305): de eigenaar woont niet altijd op zijn goed. Vgl. Westfr. stadr., dl. II, blz. 346, art. 70: huizen tuigen van huizen, land van land, van land en erven de naaste lenden. Kan lenden hier beteekenen: zoowel eigenaar als bruiker? zoo zou zwanoot en lenden gelijk van beteekenis zijn. In het gebruik worden lenden ook dikwerf bij het zeventuig evenals zevenen of drempels gebruikt.

6) Van Leeuwen, Privil. van Rijnland, blz. 487.

beschouwd er van vrij gesteld te zijn ¹⁾. De abdis van Rijnsburg had dit voorrecht van Floris V in 1275 verkregen ²⁾, en wij vinden later meer andere geestelijken en gestichten in het genot er van ³⁾. Waren eens de zeven geworven, zooals het heet, en waren zij willig, dan kon de uitspraak spoedig gedaan en het vonnis gewezen worden. Maar waren zij weerbarstig, dan konden zij door niet in vollen getale op den bepaalden tijd op te komen, en door meer andere onregelmatigheden, het afdoen van de zaak geruimen tijd verhinderen. Hoe zij zich hielden, eindelijk moesten zij toch wel tot een uitspraak komen. Vooraf hadden zij dan ten heiligen te zweren, „dat sy na hun beste wetenschap een rechte tuych daerof tughen sullen”. Het is mij niet volkomen duidelijk, of zij hierbij uitsluitend met hun eigen wetenschap te rade behooren te gaan, dan of zij, zooals de schepenen bij hun kenning, ook mogen afgaan op hetgeen zij van anderen te weten zijn gekomen. Ik zou meenen ⁴⁾, dat, al mocht oorspronkelijk eigen weten uitsluitend bedoeld en vereischt zijn geweest, het hooren van anderen mettertijd er noodzakelijk bij gekomen zal wezen. In alle geval de zeven spraken naar hun geweten, zonder reden geven, en bleven dus vrij, hoe zij tot hun overtuiging wilden geraken. Volgens Bracton ⁵⁾ en andere oude schrijvers over het Engelsche jury-recht is het zeker wenschelijk, dat de gezworenen de scientia spreken, maar kunnen zij dit niet, dan mogen zij het ook doen de credulitate et conscientia. Ik vermoed dat het in West-Friesland niet anders zal zijn geweest. In alle geval, wij vinden, dat de zeven zich onderling beraden, en dat dus niet ieder voor zich op zijn eigen weten afgaat. Zij bedienen zich ook in den regel van een taalman, die aan de vierschaar voor hen het woord voert, en er den uitslag van hun overleggingen medeelt ⁶⁾. Zijn zij eenstemmig in hun tuig, des te beter; maar eenstemmigheid wordt hier te lande niet gevorderd. Is er een meerderheid voor de eene en een minderheid voor de andere partij, dan dingt de taalman van hem, die de meerderheid voor

1) De zeven, die tuigt, krijgt een lendpenning (Westfr. stadr., dl. II, blz. 45, 93), ook zevenpenning geheeten (ibid., dl. III, blz. 245, 305). Hun kost wordt vergoed als bij waarheid (zie hiervoor blz. 339).

2) Oorkondenb., dl. II, N°. 286.

3) Keuren van Amsterdam, in N. Bijdr. v. Rechtsgel. 1879, blz. 17 § 5.

4) De uitspraken der zevenen bij Joosting (blz. 19, 22, 29, 33, 34) bevestigen die meening.

5) De legibus et consuetudinibus Angliae (London, 1880), t. III, p. 194.

6) Elders spreken zevenen één voor één hun gevoelen uit: zie Joosting, blz. 19.

zich heeft: „dat hem de tuig geholpen heeft ende den anderen gedeerd heeft”, en vraagt des een vonnis. De schepenen wijzen in dien zin ¹⁾. En nu gaat de taalman voort en eischt ²⁾, dat de schout van 's heeren wegen den winner in het land en den anderen uit het land bannen zal, met een vredeban. Na daartoe bij vonnis van schepenen gemachtigd te zijn doet dit de schout, en hiermee is het geding geëindigd. Van appel bij landzage heb ik geen spoor kunnen ontdekken ³⁾. Wat bij een kenning te Leiden geschieden kon, dat de stemmen der acht schepenen staakten, en er in hooger ressort diende uitgemaakt, welke vier een rechte en welke vier een onrechte kenning hadden uitgebracht, dit kan natuurlijk bij een vol zeventuig geen plaats hebben. De keur van Hoorn zegt dan ook uitdrukkelijk, dat het zeventuig het hoogste recht is ⁴⁾, evenals elders van de kenning wordt beweerd, „dat deze het hoogste recht is, waarvan men geen beroep hebben en mach” ⁵⁾. Maar dit neemt niet weg, dat wie ten gevolge van een zeventuig in het bezit van een onroerend goed is geraakt, er weer door een ander zeventuig uit gewonnen kan worden. De keur van Hoorn, die ik aanhaalde, zegt dit met zooveel woorden, en buitendien ligt het in den aard der zaak. Het zeventuig, evenals waarheid en kenning, beslist tusschen twee personen, die elkaar bestrijden, en wijst uit wie van beiden beter recht heeft. Maar het verklaart geenszins, dat er nog niet een derde kan wezen met nog beter recht. Aan dien ontnemt het de bevoegdheid geenszins om nog eens een strijd aan te vangen. Dit is klaar en buiten twijfel. Maar, als wij Philips van Leiden mogen gelooven, staat het zelfs den overwonnene vrij den overwinnaar nog eens, na verloop van een jaar, voor dezelfde zeven te betrekken. Wat hij er van zegt is zeer merkwaardig. Natuurlijk toont de Romanist, de voorstander van een rechtspraak door rechtsgeleerden, zich weinig ingenomen met een oud-Germaansch burenenrecht. Er kwam nog bij, dat hij een stichting, die hem lief was, door zulk een zeventuig verongelijkt achtte. Maar dat hij uit vooringenomenheid de rechtsgewoonte opzettelijk

1) Volgens de Costumen van Sybecarspel (achter de Handv. van Enchuysen, blz. 44): „werdt tselve seven ofte tgewijsde van de sevens by schepenen-vonnisse geconfirmeert ofte gerejecteert, soo syluyden bevinde te behooren”.

2) In het Sticht van Utrecht wordt vaak nog een eed van den winner gevergd (Joosting, blz. LXIII).

3) Alleen in dijkzaken is appel op de zeven naaste kerken (Van Santen, blz. 189).

4) Westfr. stadr., dl. II, blz. 48.

5) Versl. en meded. Rechtsbr., dl. I, blz. 475.

in een valsch licht zou hebben voorgesteld, is toch niet aan te nemen. Doch hooren wij eerst wat hij zegt: „Sed quid dices de consuetudine comitatus Hollandiae? Aliquis vult impetere aliquas terras vel possessiones, extra libertates oppidorum; adit scultetum et exponit sibi causam suam et petit terras illas sibi adjudicari per septem vicinos, vicinius ibidem aliqua possidentes; quo facto citantur vicini, et si non venerint mulctantur tanto tempore quod veniant, vel possessiones eorum cadunt in commissum. Et si venerint, si placet partibus, illi septem vicini jurant, et si placet, juramenta ipsis remittuntur, et illi adjudicant reo vel actori possessiones praemissas. Et illa adjudicatio rata est saltem per annum; post annum vero pars succumbens potest impetere dictas possessiones ad declarationem, determinationem et conscientiam septem praedictorum vel ipsorum majoris partis” 1). Dit laatste klinkt zoo vreemd, dat het gezag van den schrijver der *Cura Reipublicae* noodig is, om ons te bewegen om het zelfs maar in overweging te nemen. Immers, daargelaten nog dat de in het ongelijk gestelde door een vredeban uit het goed was uitgebannen: welke kans bestond er, dat de zevenen, die zoo onlangs tegen hem hadden getuigd, thans integendeel voor hem getuigen zouden? Hoe zou hij het dan kunnen wagen, hoe zou de gewoonte hem kunnen machtigen, om de zaak op nieuw voor hen te brengen? Waarschijnlijker acht ik het, of liever minder onwaarschijnlijk, dat onze auteur zich bedrogen heeft, dan dat een zoo zonderling gebruik bestond; en daarom zal ik op zijn zeggen ook niet verder ingaan.

De toewijzing van onroerend goed is zeker de meest gewone taak der zevenen, maar niet de eenige 2). Ook het schiften en deelen der nalatenschap in het erfhuis 3), het zoogenaamde boeliding, wordt volgens hun getuigenis gewezen 4). In Waterland zijn zij het zelfs, die in zake van schuldvordering de volstane panden schatten, en die na een gevecht de geslagen wonden kennen, of deze al dan niet korig zijn, d. i. met geld vergoed

1) De *Cura Reipublicae*, p. 359. Vgl. Joosting, blz. LXX.

2) Als de koper klaagt dat een erf meer bekommerd was dan de verkooper had verklaard, wordt zulk geschil ook aan de zevenen gebracht: zie Westfr. stadr. (Westwoude), dl. II, blz. 359 § 7, en Westfr. dingtaal, in N. Bijdr. v. rechtsgel. 1878, blz. 40.

3) Opmerkelijk dat te Leiden in het erfhuis geoordeeld wordt „bi des gherechts ende scepene wairheit” (Keurboeken, blz. 3 § VII). Evenzoo te Geervliet „by den scepenen waerheit” (Versl. en meded. Rechtsbr., dl. II, blz. 88 § 30). Vgl. nog Phil. de Leyden, p. 362.

4) West-Friesche dingtaal, in N. Bijdr. v. rechtsgel. 1878, blz. 36; Landrechten van Kennemerland en van West-Friesland (Oorkondenb., dl. II, N°. 816, 1098).

behooren te worden ¹⁾. Ik ga dit alles, als van ondergeschikt belang, voorbij, en bepaal de aandacht tot één enkel merkwaardig geval, waarbij wij in Waterland insgelijks een zeventuig in gebruik vinden.

Men herinnert zich, dat Jan van Renesse, in Zeeland, van medeplichtigheid aan den moord van Floris V verdacht, zich op 's graven waarheid beroepen had, om uit te maken, of er al dan niet rechtsingang tegen hem verleend behoorde te worden. Welnu, wat voor den edelman in Zeeland een waarheid moest beslissen, beslist in Waterland voor den gemeenen man een eigenaardig saamgesteld zeventuig. Hoort hoe ons dit beschreven wordt. „Waert dat die heer enigen man anteghe, als van eenen vrede[brake]: dat dat ontrecchten sullen seven wten twaleven sijne naester bueren, die daer mit recht toe comen; hierenboven so mach hy enen voorweds wtsegghen, dat hi sijn vrient niet en is; den anderen mit sinen ede; aldus sijn daer veertien, daer hi die seven wt hebben sal, heeft hijs behoef; ende wten huysen mogen hem helpen drie, wi dat hi wil, ist montscap ist anders, ende dat dan voirt te vanghen an sinen anderen bueren ” ²⁾. Dus de veertien allernaaste burenen van den verdachte worden aangewezen om uit te maken, of hij al dan niet schuldig is; daaronder mogen drie van zijn huisgenooten zijn, hetzij minderjarige kinderen in zijn voogdij, hetzij andere personen. Van deze veertien mag hij er twee uitmonsteren, één voorweds, dat zal zijn: voordat hij zijn wedde gegeven en den strijd aanvaard heeft, een tweeden met zijn eed (die uitdrukking is onduidelijk ³⁾). Van de twaalf, die overschieten, moet hij de meerderheid op zijn hand hebben om vrijgesproken te wezen. Blijft hij in de minderheid, dan begint het rechtsgeding, onder zeer bezwarende omstandigheden, tegen hem. Vergis ik mij, of komt in dit voorbeeld de gelijksoortigheid van het zeventuig met 's graven waarheid bijzonder treffend uit?

Een gansch ander karakter draagt de meest voorkomende en

1) Zooals te verwachten was, vinden wij in de oudste handvesten der tot stad verheven plaatsen nog herinneringen aan het zeventuig. Zoo wordt b.v. in die van Haarlem bepaald, dat iemand, die 's nachts bij zich aan huis een dief betrapt, hem houden zal met zeven zijner burenen (zie ook Dingtaal v. Delft, in N. Bijdr. v. rechtsgel. 1878, blz. 184, 185). Ook is er analogie in den omvang van de zaken tusschen de kenning in de stad en het zeventuig op het land.

2) Van Mieris, dl. II, blz. 735.

3) „Met zijn eed” zal beteekenen: als hij zijn eed doet (vgl. Joosting, blz. 21). Vgl. bij Bracton, dl. III, p. 182, de velerlei redenen, waarom van de jury sommigen door de partijen uitgesloten mogen worden.

over een zeer wijd gebied uitgestrekte vorm van zeventuig: ik bedoel die in dijkzaken. Mr. G. de Vries heeft al wat daarover wetenswaardigs te zeggen is, in zijn standaardwerk over *Het Dijkbestuur in het Noorderkwartier* op het duidelijkst uiteengezet. De hoofdzaak is, dat, bij onzekerheid wie verplicht mag zijn om een bepaald gedeelte van een dijk te onderhouden, de zeven naastgehoefslaagden uitwijzen, op welken akker of stuk gronds die verplichting rust. De overeenkomst tusschen dit zeventuig en dat in landzaken springt in het oog. Het onderscheid niet zoo terstond. En toch betreft dit het wezen der zaak. Het gewone zeventuig beslist tusschen twee strijdende partijen; het zeventuig in dijkzaken heeft geen partijen op het oog, maar onderzoekt in het algemeen, op welk stuk gronds zekere last gelegd moet worden ¹⁾. Het komt dus niet, zooals het gewone zeventuig en de schepenenkenning, met 's graven waarheid overeen. Daarentegen heeft het treffende overeenkomst met die andere waarheid, die wij met een enquête hebben vergeleken, en die in het aangehaalde voorbeeld, tijdens de regeering van Floris V, ondervonden werd om uit te maken, aan wien in zekere streek ambacht, tienden en eigendom toebehoorden.

Ik acht het inderdaad waarschijnlijk, dat het zeventuig in dijkzaken ontstaan is uit die soort van waarheid, namelijk uit de gemeene waarheid, zooals zij heet, een onderzoek in het algemeen, in de ambachten en op de dorpen ingesteld, om zaken van allerlei aard tot klaarheid te brengen. Het best kennen wij haar in haar hatelijksten vorm, in dien van een onderzoek naar misdrijven ²⁾. Ik zal er niet over uitweiden, omdat zij buiten mijn eigenlijk bestek ligt en ook omdat in 1823 Ackersdijk ³⁾, en in 1882 Lameere ⁴⁾ er breedvoerig over gehandeld hebben ⁵⁾.

1) In een belangrijk dijkproces van 1322 in de Lopikerwaard (gedrukt bij Matthaëus, *De jure gladii*, p. 524) heeren de zeven een stuk gescheurden dijks op twee morgen lands van een niet bekenden eigenaar. „Doe vragede die Dijkgraef dien sevene, wie waren in die were van die twee morgen lants. Doe antwoorde die sevene: dat sy dat niet sculdich en waren te seggen”. Zoo sprekende bakenden die zeven met juistheid hun bevoegheid en hun plicht af.

2) Ook naar kerkelijk misdrijf, naar ketterij. De inquisitie had ook haar gemeene waarheid; zie: Fredericq, *Corpus documentorum*, p. I, p. 55 2° alinea, 68 3° alinea. Vgl. Pijper, *Boete en biecht*, dl. II, blz. 77 vlg.

3) *Nieuwe Werken der Maatsch. v. Nederl. Letterkunde*, dl. II, blz. 1.

4) *Les communes vérités* (Bruxelles, 1882).

5) Evenmin begeef ik mij in de quaestie, of deze gemeene waarheid inderdaad, gelijk beweerd wordt, uit de aloude tria placita legitima ontstaan is; zie daarover inzonderheid Lameere.

Om haar karakter te teekenen, bedien ik mij bij voorkeur van een voorbeeld, aan die beide schrijvers onbekend gebleven en in een oorkonde van 1360 vervat. De schepenen van Helmond, in Brabant, doen daarin kond, „dat die heere van Helmondt heeft doen leggen een waerheyt om goet dat gestolen was, ende heeft daertoe doen gebieden in die kercke alle die van Helmondt: so wie daer niet toe en queem, dat men hoem houden soude voer den sculdighen” ¹). Ik behoef hier geen woord bij te voegen om te doen begrijpen, hoe gehaat zulk een inquisitie bij het volk was. Minder nog, naar het schijnt, om het gevaar, dat men liep, van onschuldig door een los gerucht in moeilijkheden te geraken, dan wel uit afkeer van verplicht te worden om als verklikker en aanbrengrer op te treden. Onder de privilegiën, die dorpen en kwartieren zich van hun landsheeren plegen te verwerven, behoort dan ook, dat het houden van zulke waarheden tot eenmaal 's jaars, of althans tot enkele malen, beperkt wordt. Vooral in Brabant en Vlaanderen was deze waarheid algemeen in zwang, maar toch ook in Noord-Nederland. Ackersdijck heeft reeds op het recht van Drente gewezen, als op dit punt bijzonder leerrijk. Ik zal alleen van Zuid-Holland gewagen, omdat juist daar plaats had, wat mij tot het vermoeden leidt, dat uit zulk een waarheid het zeventuig ontstaan kan zijn. Het is bekend, dat met den voortgang destijds veel, wat oorspronkelijk aan de gansche gemeente voorbehouden was geweest, toevertrouwd werd aan een zeker aantal vertegenwoordigers. De schepenbank vangt op deze wijze het aloude burengerecht. Het zou aan dit voorbeeld geheel analoog wezen, indien ook de gemeene waarheid bij het opsporen van misdrijven ware ingekrompen tot een getuigenis van een zeker aantal. Welnu, dat had werkelijk plaats in Zuid-Holland, naar luid der handvest van 1303, of beter gezegd volgens de officieele verklaring van een zijner artikelen. „Item”, lezen wij daar, „in elcken ambocht sal die bailliu een stille waerheyt besitten eens 's jaars ende niet meer, ende dan sal die bailliu seven goeder knapen eden, dat sy selver niet stelen en sullen noch geen dieft helen en sullen, sy en sullen melden ende be- dragen voor den bailliu ende voor ses welgheboeren mannen” enz. ²). Valt er wel aan te twijfelen, dat die zeven de plaats vervangen, vroeger door de gansche gemeente ingenomen? Het

1) Krom en Sassen, Oorkonden betreffende Helmond, blz. 33.

2) Van de Wall, Handv., blz. 119.

vermoeden vindt nog van ter zijde een bevestiging in diezelfde oorkonde van Helmond, waarop ik zoo even wees. Bij gelegenheid namelijk dat daar alle ingezetenen voor het onderzoek naar den diefstal in de kerk bijeen waren, machtigden zij zeven mannen om de gemeente „na haren besten vijf sinnen te hoefslaen” 1). Ik ken de locale toestanden van Helmond niet, en weet dus niet te zeggen, wat er eigenlijk te hoefslaan viel. Doch dat het woord aan het dijkwezen eigen is, is een bekende zaak. Het heeft derhalve den schijn, alsof de gemeente van Helmond haar bevoegdheid tot het heeren van een dijk aan een zevental heeft overgedragen 2). Maar daarom nog niet aan de zeven naast gehoefslaagde bureu, zooals het eigenaardige van het zeventuig meebrengt. Aan mijn betoog ontbreekt dus nog een voorname schakel. Ik erken het, maar ik heb ze reeds bij de hand en ga ze dadelijk invoegen. Het is het dijkrecht van Gelderland, dat mij er toe in staat stelt. In het landrecht van de Tieler- en Bommelerwaard, in 1316 door graaf Reinald vernieuwd, vinden wij het volgende bepaald. „Item de cognitione veritatis, dicta vulgariter *kenninge*, in terra contingente 3), quod non maneat prout hactenus fuit, sed quod quatuor a parte inferiori et tres a parte superiori eligantur proximo siti, qui veritatem dicant et sint cognitores” 4). Laat ik vooraf even opmerkzaam mogen maken op de bewoording: „cognitio veritatis, dicta *kenninge*”, „veritatem dicent”, en dit hier, waar blijkbaar van een zeventuig gesproken wordt. Dat het een zeventuig in dijkzaken is, wordt niet gezegd; maar de bijzonderheid, dat van boven drie en van beneden vier naaste bureu gekozen zullen worden, pleit er toch voor. Te sterker, omdat die aanwijzing niet de gewone is. Doorgaans worden bij dijkgabe van boven vier en van beneden drie bureu genomen, en zoo ook in het Rijk van Nijmegen en het Land tusschen Maas en Waal. Hier juist het omgekeerde. En nu is het opmerkelijk, dat zich zelfs in zijn laatste reformatiën het dijkrecht van de Bommeler- en Tielerwaard aan het voorschrift houdt, in de hand-

1) Ook in Grimm's Weisthümer vindt men voorbeelden van zeven mannen, gekozen om een mark te scheiden, of te kennen waar van ouds de scheiding bestond (b. v. Bd. III, S. 85; zie bepaaldelijk ook S. 87).

2) In 1351 meende men te Leiden, dat de poort in vele rechten verkort was: „so hebben wy de waerheydt daerof bevonden, alle die poert doer van huysse te huysse, van manne te manne, out ende jonck, ende vrouwen mede . . .” (Van Mieris, dl. II, blz. 797).

3) Vgl. „per terram”: Oorkondenb., dl. I, blz. 152^b bovenaan.

4) Nijhoff, Gedenkwaardigheden, dl. I, blz. 166.

vest van graaf Reinald gegeven. De instelling van een zeventuig in de plaats van een vroeger gebruikelijke wijs van kenning in dijkzaken schijnt dus bewezen, en welke die vroegere wijs geweest zal zijn, is licht te gissen. Tot mijn groote voldoening behoef ik die gissing niet zelf te maken; ik mag mij beroepen op het gevoelen van Sloet, die naar aanleiding van deze zelfde oorkonde de opmerking maakt: „Ik ben niet vreemd aan het denkbeeld, dat in den vroegeren voortijd in de stille waarheid de geheele volksgemeente, de poldervereeniging, recht sprak, en dat de zeven gevers in hun plaats zijn gekomen, gelijk in andere zaken de gezworenen, de heemraden of andere vertegenwoordigers van het volk” ¹⁾. Ik vereenig mij met dit gevoelen volkomen, op één wijziging na. De zeven gevers kunnen niet gezegd worden recht te spreken: zij leveren slechts de kenning, de waarheid, waarop de rechter met zijn bijzitters, in dit geval dijkgraaf en heemraden, recht doen zullen.

Wat van het zeventuig in dijkzaken geldt, laat zich vermoeden dat wel van het zeventuig in het algemeen, ook als het een twist tusschen twee partijen over landbezit of iets van dien aard beslecht, waar zal wezen, zoodat het oorspronkelijk ook in zulke gevallen de dorpsgemeente zal geweest zijn, die kende en uitwees, hoe het met de zaak in geschil geschapen stond. Een oude rechtsgewoonte in Kennemerland, die tot onder de Republiek heeft voortgeduurd ²⁾, schijnt dit vermoeden te bekrachtigen. Eens in het jaar mocht daar op de dorpen de schout banding houden, dat is te zeggen, hij mocht ieder ingezetene, huis aan huis, gaan opeischen om op een bepaalden dag ten gebannen dinge te verschijnen, op een boete juist van hetzelfde bedrag, als van den alleroudsten tijd af de partij verbeurde, die in een zeventuig verwonnen werd: 42 schellingen ³⁾. In de 17de eeuw was de schout gewoon over die boete te transigeeren, en hij schijnt het banding slechts aangehouden te hebben uit baatzucht, als iets dat hem een sommetje opbracht, doch overigens niets beteekende. Maar dat was niet altijd zoo geweest. Wat Van Santen, de eenige, die van deze gewoonte melding maakt, laat volgen,

1) Sloet, Van Al's, blz. 371.

2) Zie Van Santen, blz. 208.

3) „Waer een man sprekent an een lant, die lantghenote, die dat lant helpen houden, die ne sullen ghene bote gelden, maer die 't lant ontgaet, sal ons gelden 42 sc., ende diesghelike zal wezen van den dike” (Handv. der Houtwouder Friezen van 1289). Vgl. Oorkondenb., dl. II, N°. 649. Evenzoo in de gelijksoortige handvesten.

is voor ons onderwerp niet zonder belang. „Ende (dat banding) es een costume”, zegt hij, „mitsgaders een oudt recht, dat ghedongen wert in het Seventuyghs- en Swaenhoutsrecht ¹⁾, ende oock in alle andere saken, daer op 't voorbonne (d. i. den vredeban) ghedongen wert, ende dat voorwed ende teghenswed uytgeboden wert” ²⁾. De zin dezer woorden is verre van duidelijk en ik wensch niet gehouden te zijn om ze te verklaren. Maar zooveel geven zij toch te kennen, dat er, volgens den schrijver, een zeker verband bestond tusschen het banding, waarop de gansche gemeente verscheen, en het zeventuig, en in het algemeen alle geding, waarbij wed en tegenwed en vredeban te pas kwamen. En dat is het immers juist wat ons vermoeden meebracht? Waarmee nog samenhangt, dat wij slechts daar het zeventuig, buiten dijkzaken, in ruim gebruik vinden, waar het schepenrecht eerst in betrekkelijk laten tijd het aadoms- of het burenenrecht was komen vervangen ³⁾.

Maar keeren wij terug tot het dijkrecht van de Tieler- en Bommelerwaard. Wij hebben nog te zien, hoe de rechtspraak met de zevenen zich daar toedroeg. Ongelukkig is ons dit slechts voor later tijd bekend; maar wij weten, dat men vooral in dijkzaken zich houdt en zich hield aan oud herkomen. De toedracht van later heeft dus wel eenige kracht van bewijs voor den toestand van voorheen. Uit dien hoofde beschrijf ik ze kortelijk naar het dijkrecht der 17de eeuw ⁴⁾. Indien bij de dijkschouw een blok dijks verlaten wordt bevonden, wijzen de heemraden, met de noodige formaliteiten, dat de dijkgraaf de zeven gevers, „als drie boven ende vier beneden”, door zijn bode zal doen dagen.

1) Zwade is een zwet, scheislout (Van Santen, blz. 309; Richthofen, Rechtsquellen, i. v. swethe; vgl. Swathenburg, Zwammerdam); dus zwadenoot is een, die met een ander den scheislout gemeen heeft, de aangrenzende, naaste buur: „mit swadenoots (landen) of mit bueren (huizen)” (Van Mieris, dl. IV, blz. 160). Wie „swaennoets” of „swadenoots” zijn, zegt de Costume van het baljuwschap van Nijenburg: „dat is te zeggen, die naesten gebruiickers, weder zy eigenaers zijn off nyet” (Versl. en meded. Rechtsbr., dl. I, blz. 84. Vgl. De Vries, Dijkrecht van het Noorderkwartier, blz. 296). Het zeventuig wordt daarentegen gegeven door de zeven naaste eigenaers (zie hiervoor blz. 355 noot 5).

2) Handv. v. Kennemerland, blz. 208.

3) Rondon Leiden: Van Mieris, dl. II, blz. 282; Matthaëus, Analecta, dl. III, p. 506 noot 1. Te Oudewater: Beschr., blz. 551.

4) Geref. Dijkrechten van Thielre ende Bommelre weerden (Arnhem, 1683). Dat het in het begin der 16de eeuw zich al evenzoo toedroeg bij de dijkgerechten, kan blijken uit het Geldersch Placaetbouck, Appendix, blz. 6, 22.

De dijkgraaf doet zoo, en als de zeven op den bepaalden dag verschenen zijn, neemt hij hun den eed af. Zij hebben dan zes weken om zich tot de dijkgrave voor te bereiden en uiten daarna op den dijk, in tegenwoordigheid van dijkgraaf en heemraden, hun gave, die, zoo er zich binnen een maand niemand tegen verzet, door het oordeel van den dijkstoel bevestigd wordt. Tot dusver is er in de procedure niets bijzonders en dus niets merkwaardigs. Maar indien de zeven met hun gave in den klem zitten en niet weten wien zij die toewijzen zullen, dan staat het hun vrij „den dijkgreef te vorderen om de stille waarheyt te besitten, ende alle degene, die zy begeeren ende willen dat met haer zegel ende brieven, ofte om contschap der waarheyt op de geprojecteerde interrogatoriën te geven, in de stille waarheyt sullen komen, naemkundigh te maecken”. De dijkgraaf zorgt dan, dat die getuigen op een bepaalden tijd en plaats voor de zevenen worden gedaagd. In zijn tegenwoordigheid en in die van twee heemraden wordt vervolgens de waarheid bezeten, waarvan dan de zeven voor hun gave het noodige gebruik kunnen maken.

Wij hebben hier onder een anderen naam bijna volkomen het beeld van een Engelsche jury, zooals deze zich in lateren tijd ontwikkeld had en thans bestaat. De zeven doen uitspraak over de *materia facti*, en ontleenen daartoe de gegevens aan een getuigenverhoor, dat in hun bijzijn door den rechter wordt afgenomen ¹⁾. Door dien rechter met zijn heemraden wordt naar hun uitspraak ten slotte recht gedaan. Ook het hoofdverschil, dat tusschen schepenenkenning en het verdict der jury bestond, hierin gelegen dat de kenning door dezelfde personen als gezworenen was bezeten, die als schepenen het vonnis wezen: dit verschil valt ook bij het zeventuig weg. De zevenen staan even zelfstandig tegenover dijkgraaf en heemraden als de Engelsche gezworenen tegenover den rechter. Ja, met de jury, zooals zij oudtijds in de Grootte Assise gekozen werd, komen de zevenen ook hierin treffend overeen, dat zij uit de eigen buurt moeten genomen zijn, waarin de betwiste dijk of het betwiste land gelegen is. In zoover is hun aanwijzing zelfs nog meer dan die der Engelsche gezworenen tegen partijdigheid gewaarborgd, dat zij niet maar tot de naaste

1) Bracton heeft reeds opgemerkt, dat, ofschoon doorgaans „in juratore veritas, in iudice iudicium” wordt vereischt, toch ook als de jury „secundum conscientiam” uitspraak doet, „iudicium ad juratores pertinet” (vol. III, p. 196). Dit is op de zevensgevers, die een stille waarheid begeerd en gehoord hebben, insgelijks van toepassing.

buren behooren, maar de allernaaste zijn moeten. De rechter, die ze werft, heeft dus nagenoeg geen invloed op de keuze.

Ware dit beginsel, dat in het zeventuig is toegepast, ook bij waarheid en kenning in acht genomen; ware het onderzoek naar de toedracht der zaak toevertrouwd aan gezworenen, van den rechter en zijn bijzitters onderscheiden en onafhankelijk, dan laat het zich aanzien, dat de instelling zich bij ons in dezelfde richting ontwikkeld zou hebben als in Engeland, en dat de procedure, die bij dijkzaken in Gelderland eeuwen heeft voortgeleefd, in Holland bij allerlei rechtspleging in zwang zou zijn gekomen. Voor ons, die onder onze uitmuntende rechtsbedeeling leven, is dit een quaestie van enkel historisch belang. Het voorgeslacht daarentegen, dat vooral ten platten lande het gemis aan onpartijdig recht maar al te vaak ondervonden heeft, was er in gansch anderen zin bij betrokken. Het blijft echter nog altoos de vraag, of dat, wat bij het Engelsche volk gunstig heeft gewerkt, ook met het Nederlandsche volkskarakter overeenkwam. Als wij hooren, hoe Philips van Leyden reeds over de uitwerking klaagt: „ hodie tamen istud iudicium propter passionem animi offuscantes, a quibus iudices habent abstinere, tendit ad noxam et per consequens revocandum est” ¹⁾; als wij verder bedenken, hoe weinig, of liever hoe volstrekt niet, het opruimen van zeventuig en wat dies meer zij bij den aanvang dezer eeuw betreurd is geworden, dan houden wij op het te bejammeren, dat onze rechtspleging zich niet nauwer aan het voorbeeld der Engelsche gehouden heeft. Men beweert wel eens, dat elk volk de regeering heeft die het verdient. Van de rechtspleging laat zich hetzelfde zeggen.

(Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, deel IV, blz. 1 vlg.)

1) De Cura Reipublicae, p. 360.

OVER DEN AANBRENG VAN
DOODSLAG BIJ DE VIERSCHAAR IN KENNEMERLAND
EN IN HET NOORDERKWARTIER VAN HOLLAND.

(1897.)

In de verschillende dingtalen in zake van doodslag, die tot ons zijn gekomen, hooren wij slechts zelden en bij uitzondering, hoe het onderzoek naar de schuld of onschuld van den aangeklaagde werd ingesteld en ten einde gebracht. Meestal wordt beschreven, hoe het toegaat, wanneer de aangeklaagde aan de indaging geen gehoor verleent en wegblijft en zich bij verstek laat veroordeelen. Dat zal ook wel het gewone verloop zijn geweest. Doorgaans zal de aangeklaagde de schuldige geweest zijn, en dan was het niet geraden de wijkplaats, waar hij heen was gevlucht, te verlaten en zich aan de kans eener veroordeeling en terechtstelling te wagen ¹⁾.

Maar natuurlijk waren er op den regel talrijke uitzonderingen, en wij wenschen te weten hoe een aangeklaagde, die opkwam om zijn onschuld te bewijzen, zich verweren moest, en hoe ten laatste tusschen hem en zijn aanklager beslist werd. Voor sommige streken gedurende zekere tijdvakken vernemen wij, gelukkig, dit ook uit merkwaardige oorkonden. Wat oud Zuid-Holland omstreeks het midden der 15de eeuw betreft, wordt het ons het uit-

1) Een staaltje van het gevaar, dat de handdadige liep, die zich in de handen van den rechter stelde, vertoont ons de volgende post in een rekening: „Item Reinier Capoens [een doodslager] viande loefden Jan den baeliu te miede, dat hi over Reinier Capoen rechten soude ende op een rat setten, ende niet en soude laten [vry]-coepen noch verdinghen, X fl .” Dit onder de ontvangsten. En onder de uitgaven: „Item eenen man gegeven, die Reinier Capoen onthoofde” enz. (Zie het straks aan te halen opstel van Van Riemsdijk, blz. 422/3).

voerigst en het aanschouwelijkst beschreven in een zoogenaamd handbetoon, dat is een getuigschrift, door den baljuw uitgereikt aan een voor de vierschaar vrijgesproken beschuldigde, waarmee deze zijn onschuld, zoo vaak die mocht betwijfeld worden, bewijzen kon. Ik heb over dat gewichtige document, waarin wij den geheelen loop van het geding kunnen nagaan, in het breede gehandeld in mijn verhandeling *Over waarheid, kenning en zeven-tuig* ¹⁾. Thans kan ik volstaan met te herinneren, dat, als de aangeklaagde de aanklacht van zijn vervolger voor de vierschaar beantwoord heeft met de betuiging, dat zij niet dan „beticht” is, en dat hij „dies alinge ende al onschuldig is”, voortgaat met „daerof een waerheit” te vorderen. Die waarheid, dat wil zeggen het onderzoek naar de waarheid, wordt hem toegestaan, en ingesteld buiten de vierschaar, in een kerk of open huis, door den baljuw en zes welgeboren mannen, door dezen gekozen, die geen partij dragen in de zaak. Daarbij worden door aanklager en aangeklaagde getuigen voorgebracht en stukken overgelegd, waarmee zij hun beweren kunnen bevestigen. Zoolang het onderzoek duurt blijft de vierschaar geschorst; is het afgelopen, dan verschijnen weer de onderzoekers in de vierschaar en geven schriftelijk hun *verdict* (om het duidelijkheidshalve met dit woord uit de taal der Engelsche jury te noemen), dat nu door den klerk luide wordt opgelezen en door het gerecht tot eindvonnis verheven. Wat hoofdzaak schijnt bij deze procedure, de weerszijdsche dingtalen en de loopende, wij zouden zeggen de interlocutoire, vonnissen ²⁾, zijn dus inderdaad slechts van mindere beteekenis. Waar het op aankomt is het, buiten de vierschaar gehouden, onderzoek naar de waarheid; zooals dat uitvalt luidt ook het vonnis.

Die loop van het proces is zoo overeenkomstig den aard der zaak, dat wij veilig onderstellen mogen, dat, sedert de oudvaderlijke kamp door de betrekkelijk nieuwe waarheid vervangen was geworden, zulk een onderzoek, zij het dan ook in verschillende vormen en onder verschillende namen, overal, in steden en op het platteland, moet hebben plaats gegrepen. Ik heb in de verhandeling, waarnaar ik reeds de vrijheid nam te verwijzen, pogen aan te toonen, dat de kenning in de steden en het

1) Hiervoor blz. 340.

2) In den ballingbrief, bij Van Santen, blz. 342: „mit wapenruft ende mit klaghelycke woorden, mit alsulcke loopende vonnissen, als daer mit recht toe behoorde”.

zeventuig op het platteland ook wezenlijk niets anders waren dan naar de omstandigheden gewijzigde waarheden. Ook heeft mijn voortgezette studie mij sedert geleerd, dat in de graafschappen van Holland en Zeeland onder allerlei namen en in allerlei vormen haast overal hetzelfde rechtsgebruik heerschte.

Ik wensch thans een nieuw voorbeeld hiervan te bespreken, en wel een, dat in het grootste gedeelte van het tegenwoordige Noord-Holland wordt aangetroffen. Aanleiding hiertoe geeft mij de verhandeling, door Van Riemsdijk in de *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen* ¹⁾ geplaatst. De schrijver handelde *Over het zevendeel leggen na doodslag in Kennemerland en West-Friesland*, en roerde de eigenlijke procedure slechts in zoover aan, als tot recht begrip van zijn betoog noodzakelijk was; maar de door hem aangehaalde, en voor een goed deel thans voor het eerst door hem gedrukte bescheiden betreffen toch ook het onderwerp, waarover ik voorheen handelde en thans opnieuw wensch te handelen. Juist omdat hij er slechts ter loops over gesproken heeft, voel ik mij opgewekt om er de aandacht opzettelijk op te vestigen.

In de oorkonden, door Van Riemsdijk verklaard en toegelicht, wordt gewag gemaakt van een incident in de procedure over doodslag, dat aan het Noorderkwartier in het bijzonder eigen schijnt te zijn, en waarmede hij eenigermate verlegen zat. Hij zeide er het volgende over ²⁾: „De dingtaal gaat nu over tot het wopenruft en de aanklacht; maar onze andere bronnen, de rekeningen, maken ook melding van eene andere handeling, die, naar het mij voorkomt, aan deze moet zijn voorafgegaan. Ik bedoel: het aanbrenge. Het blijkt namelijk dat de klager, althans in zekere gevallen, zijn aanbrenge deed met zes mannen en dat hij het deed „ten heylighen”. Den aard dezer handeling leert men kennen uit andere rechtsbronnen, het best uit de dingtaal van Amsterdam. Een zeker aantal magen van den klager, na vooraf op de terechtzitting gezworen te hebben dat zij niemand dan de schuldigen in den doodslag „leggen” zouden, noemden onder de personen, die de klager vóór de terechtzitting aan het gerecht had opgegeven, een of meerderen op, die zij als de schuldigen aanwezen. De klager deed hierna bij vonnis uitmaken, dat

1) Afd. Letterkunde, 4de Reeks, dl. I, blz. 339.

2) Versl. en meded. Kon. Acad., afd. Letterk., 4de Reeks, dl. I, blz. 352.

de doodslag zoodanig was aangebracht, dat hij tegen hem of hen zijne klacht mocht instellen. Door deze handeling trad dus in het licht wiè als de beschuldigde moest worden beschouwd”.

Aldus voorgesteld, schijnt deze aanbreng een vijfde wiel aan den wagen, tenzij men liever beweren wil, dat hij de op hem volgende wapenruft en plechtige aanklacht van den naasten zwaardmaag overbodig maakt. Nevens den aanbreng onder eede door meerdere magen heeft de aanklacht van een enkelen, al bestaat hij den doode het naast, niet veel meer te beteekenen. Of blijft die aanklacht met wapenruft niettemin de voornaamste en wezenlijke, waartoe moet dan de aanbreng daarenboven nog dienen? Mij dunkt, deze van zelf oprijzende bedenking wettigt het vermoeden, dat de toedracht en de beteekenis der beide gelijksoortige handelingen toch nog, nauwkeurig beschouwd, een andere zal zijn.

Wij geraken dan ook tot een ander inzicht, wanneer wij bij onze beschouwing uitgaan niet van de Amsterdamsche dingtaal, maar van die van Kennemerland, die Van Riemsdijk overigens ook ten grondslag legt aan zijn betoog. Daar zien wij den oudsten en naasten maag beginnen met zijn wapenruft en klaaglijke woorden, en die besluiten met een toezegging: „Woude (de aangeklaagde) daer yet weder seggen, oft hy te werf quaem, soo woude (ik) hem aanbrenghen . . . als (ik) met recht schuldigh ben aen te brengen. Ende (ik) segh dat mijn aenbrengh sal ghaen voor eenighe onscoude, die (de aanklager) daervoor doen mach”. Men ziet, de zaak wordt hier anders voorgesteld dan Van Riemsdijk, naar luid der Amsterdamsche dingtaal, haar beschreef. De aanbreng gaat niet vooraf aan de wapenruft, integendeel volgt haar, en volgt haar niet noodzakelijk en in ieder geval. Alleen voor het geval, dat de beschuldigde ter vierschaar verschijnt en beweert onschuldig te zijn, verplicht zich de aanklager hem aan te brengen, zooals recht is, en zodoende van schuld te overtuigen. Verschijnt daarentegen de beschuldigde niet, zoo bestaat er geen reden om hem aan te brengen; zijn wegblijven bewijst zijn schuld reeds, of wordt althans geacht haar te bewijzen.

Zien wij rond, of wij niet in de dingtalen van andere plaatsen iets analoogs ontdekken kunnen, dat over deze Kennemer rechtshandeling een helderder licht ontsteekt. Wij bezitten een zeer uitvoerige dingtaal over doodslag, die te Delft gebruikelijk was ¹⁾.

1) Uitgeg. door J. A. Fruin, in N. Bijdr. v. Regtsgel. 1878, blz. 173 vlg.

Zij is blijkbaar uit een lateren tijd afkomstig, en verschilt nog wezenlijker van die van Kennemerland hierin, dat zij de rechtspleging in een stad, voor een schepenbank, beschrijft. Maar in het wezen van de zaak wijkt zij toch niet zoover van de andere af. Ook voor de Delftsche rechtbank klaagt de naastbestaande van den gedooide iemand als handdadige aan in plechtige woorden, en eindigt met, bij monde van zijn taalman, te verklaren 1): „Wilde hy daerteghens seggen, daer wilde (ik) hem off verwinnen mit tuyghe, mit oorconde van poorters, mit kennis van scepenen, mit bedrach van scepenen”. Dus wat de aanklager voor baljuw en mannen van Kennemerland met aanbreng belooft te zullen doen, als de aangeklaagde zijn schuld ontkent, dat biedt de aanklager voor schout en schepenen van Delft aan te doen met getuigen en schriftelijke oorkonden en met kennis en bedrag van de schepenen zelf. En evenals wij den Kennemer aanklager hoorden beweren, dat zijn bewijs behoort te gaan vóór den onschulds-eed, dien de aangeklaagde mocht willen zweren, evenzoo zien wij ditzelfde ook den Delftschen aanklager tegen de tegenspraak van den aangeklaagde volhouden, en ten slotte ook door schepenen uitwijzen als recht. Krachtens dat vonnis dingt daarop de aanklager, dat zijn wederpartij „schuldig is met hem an sijn kennis te gaen, of an sijn woorden te lyen”.

Wat dit beteekent „met iemand aan een kennis te gaan”, weten wij. Het wil zeggen: de zaak in quaestie te onderwerpen aan het onderzoek en de uitspraak van schepenen. Dit heeft plaats geheel naar de wijs eener waarheid, buiten de vierschaar, met gebruikmaking van mondelinge en schriftelijke getuigenissen; en het resultaat, de kennis van schepenen, draagt het karakter van het *verdict*; het behoeft slechts door dezelfde schepenen binnen de vierschaar tot een vonnis verheven te worden. Zoo zien wij dan ook te Delft gebeuren. De aangeklaagde wordt gelast aan een schepenenkenning te gaan, en één der schepenen wordt door den rechter, in dit geval den schout, aangewezen, om den handdadige (zoo luidt het formulier) „te bedragen of te ontdragen”. Met klokslag van twaalven keeren de schepenen terug in de vierschaar, en die onder hen, die er toe werd aangewezen, spreekt: „Heer rechter, wildy hooren dat vonnis? Aldus raden my scepenen te wysen”. En nu wijst hij den beschuldigde óf kwijt, óf vellig van zijn lijf en zijn goed, al naar dat het onderzoek in diens voor- of nadeel is uitgevallen.

1) N. Bijdr. v. rechtsgel. 1878, blz. 211.

Op dezelfde wijs wordt voor de vierschaar van Dordrecht ge-procedeerd. Maar daar drukt zich de aanklager, aan het eind van zijn aanklacht, beknopter uit: „Ende woude hi (de aangeklaagde) daer yet teghen seggen, dat woude (ik) setten ter scepenen proeve” ¹⁾. *Proeve* is hier, te Dordrecht, hetzelfde als *kenning* te Delft en elders.

Mij dunkt, deze analoge voorbeelden van hetgeen in de vierschaar van de Hollandsche steden plaats had, moeten ons tot het vermoeden leiden, dat de aanbreng, waarmee op het platteland van Kennemerland de schuld van den aangeklaagde behoorde bewezen te worden, iets soortgelijks zal geweest zijn als de kenning of de proeve, waarmee in de Hollandsche steden hetzelfde werd uitgericht.

Aldus voorbereid gaan wij over tot het beschouwen van de Amsterdamsche dingtaal, de eenige waarin ons de toedracht van een aanbreng in het breede wordt beschreven ²⁾.

Wij hebben reeds gezien, dat de aanbrengrers tot de maagschap van den aanklager behooren. Hoe zij uit deze verkozen worden, is het eerste wat wij uit onze dingtaal vernemen. Zoodra namelijk de oudste en naaste maag van de zwaardzijde van den gedooide het met zich eens is geworden, wien hij van den doodslag beschuldigen zal, geeft hij „zijn vier vierendeelen” — een uittreksel uit zijn geslachtstafel — over aan den rechter, die ze tijdig meedeelt aan „de vyanden”, dat zijn de verdachten. Dezen kiezen nu uit die vierendeelen acht magen ³⁾, waarschijnlijk, als het kan, uit ieder vierendeel twee, van wie zij een betrekkelijk welwillend of althans billijk oordeel verwachten. De gekozenen moeten bij het aanvangen van de procedure aanwezig zijn, en worden, nog voordat de plechtige aanklacht geschiedt, voorge-roepen. Er wordt dan door schepenen gewezen, dat niet allen, slechts de helft van hen, met den aanbreng belast zullen worden, en dat het lot zal beslissen wie. Zijn de vier vierendeelen ver-tegenwoordigd, dan wordt uit elk van deze één van de twee

1) Oudste rechten der stad Dordrecht, uitgeg. door J. A. Fruin, dl. I, blz. 366.

2) Uitgeg. door Pijnacker Hordijk in de N. Bijdr. van Regtsgel. N. R., dl. V, 1879 blz. 394 vlg.

3) De dingtaal, zooals zij gedrukt staat, is hier blijkbaar bedorven, doch te verbeteren uit de dingtaal van Diemen (uitgeg. door A. Matthaeus, *De jure gladii*, p. 617) aldus: „dat se die vianden ghecoren ende se u ter goeder tijt overghelevert hebben”. Dat ghecoren (en niet: ghecomen) het juiste woord is, wordt bevestigd door de Oudste willekeuren van Amsterdam, uitgeg. door Pijnacker Hordijk in N. Bijdr. v. Regtsgel., N. R., dl. V, 1879, blz. 7, waar gesproken wordt van „sinen core te hebbene van den aenbringe”.

uitgeloot. Van de vier op deze wijs verkozenen wordt nu een plechtige eed afgenomen, hoofdzakelijk inhoudende: dat „zij in den doodslag den recht schuldigen sullen inleggen en den onschuldigen daeruyt, by hun 'beste vijf zinnen: soo helpe hen God en al sijn heiligen" ¹⁾. Wat nu volgt is voor den aard der zaak vooral kenteekenend. De taalman, die voor de aanbrengrers het woord voert, vraagt: „of zy die aenbrenge by hen selven doen sullen dan by den gerechte, of wes daer een recht of is": dat wil zeggen of het recht meebrengt, dat zij alleen onderling te rade zullen gaan over den persoon dien zij beschuldigen moeten, of dat zij hierover bovendien zullen raadplegen met de schepenen. De schepenen wijzen, in antwoord hierop, dat zij met het gerecht, dat zijn zij zelf, in beraad zullen gaan. Dit beraad heeft nu plaats buiten de vierschaar.

Laat mij hier even mijn beschrijving van de toedracht afbreken voor een opmerking. Dit beraad, dit onderzoek, is in het wezen der zaak een schepenenkenning, zooals die te Delft en te Dordrecht, waarover ik sprak, en alleen hierin verschillend van deze, dat nevens de schepenen ook vertegenwoordigers van de maagschap des aanklagers er deel aan nemen. Daar die echter vier in getal zijn naast de zeven schepenen, is het blijkbaar, dat zij in het beraad slechts een ondergeschikte rol vervullen.

Ik ga voort met het beschrijven der procedure. Na afloop van het beraad keeren magen en schepenen in de vierschaar terug en noemen, bij monde van den taalman, „denghene dien sy in den doodslag leggen, het zy één, twee of meer" ²⁾. De rechter overtuigt zich en de omstanders ten overvloede, dat waarlijk de genoemden door de meerderheid schuldig zijn gekeurd, door één voor één, eerst de magen en dan de schepenen, af te vragen, of zij waarlijk deze uitspraak volgen. Wanneer het op die wijs gebleken is, dat althans de meerderheid de genoemde personen voor handdadig of medeplichtig houdt, komt de beurt aan den naasten zwaardmaag om met wapenruft en klaaglijke woorden te ageeren tegen hem of hen, die aldus zijn aangebracht. Dat is nu echter een bloote formaliteit; de veroordeeling dier aangeklaagden volgt onvermijdelijk uit den aenbrengr.

Vergelijken wij thans nog eens de procedure voor de vierschaar van Amsterdam met die voor de vierschaar van Delft, dan treft

1) N. Bijdr. v. Regtsgel., 1879, blz. 406.

2) Ald., blz. 407.

het vooral onze aandacht, dat de Amsterdamsche aanbreng vóór de wapenruft, de Delftsche kenning daarentegen ná de plechtige aanklacht plaats grijpt. Dat de Delftsche gewoonte eigenaardiger is, vereischt geen betoog; dat zij ook in het Noorderkwartier de oorspronkelijke moet geweest zijn, is ons uit de volgorde in de dingtaal van Kennemerland reeds gebleken, waarin de aanklager eerst na zijn aanklacht een aanbreng toezegt, in geval de aangeklaagde zijn schuld ontkent. Van waar dan die oneigenaardige verplaatsing in de proces-orde van Amsterdam? Ik acht het waarschijnlijk, dat zij is ingevoerd om een hatelijk misbruik zooveel doenlijk te beperken. Daar de naastbestaande van den gedoode genoodzaakt was binnen een bepaalden korten termijn één of meer te noemen, die hij van de misdaad verdacht ¹⁾, kon het niet uitblijven, dat dikwerf onschuldige, eerbare lieden van een gruwelijke misdaad beticht en bij het groote publiek verdacht gehouden werden. Dat wordt ons vooral duidelijk gemaakt door een vraag, die zich Jan Mathijssen, de klerk van Den Briel, in zijn bekend *Rechtsboek* stelt: „Of die vrienden van den doden moghen banen (d. i. zooveel als aanbrengen) haren maech op wien sy willen? Die antwoirde: 't En behoert nyement eerbaers toe yement in eenen dootslach te belegghen, daert kenlic off was dat hy op dien tijt als die doetslach gheschiede nyewert an velde noch an vaerde en was ende dat hy raets ende daets onschuldich is. Nietmin macht een doen, op sijn boeten, die daertoe staen” ²⁾. Dat het ook niet zelden geschiedde, dat aanvankelijk beschuldigd werden, die later niet werden aangebracht, blijkt uit de bepaling in sommige keuren, o. a. in die van Amstelland van 1388 ³⁾, dat dezulken voor hun kost vier schellingen daags zullen genieten, zolang zij onder de valsche beschuldiging liggen. Om nu tegen zulk een ongelijk de onschuld te vrijwaren, kon het vooropzetten van den aanbreng uitmuntend dienen. Plechtig aangeklaagd werd langs dien weg niemand, van wien de schuld al niet vooraf zoo goed als vast stond.

Vergelijken wij verder de toedracht te Amsterdam met die

1) De keuren schrijven daarover wonderlijke dingen voor. Zoo bijv. die van Enkhuizen: „Waert sake datter een dootslach geschiet waer binnen die vriheit van Enchuysen, so sal men maken eenen hantdadighe binnen vijf dagen, is die outste ende naaste des doots een poirter. Ende is hy een gast, soe sal men een hantdadighe maken binnen neghen daghen, op een peen van vijftien pont” (Pols, Westfr. stadrechten, dl. II, blz. 208; vgl. ook blz. 39).

2) Uitg. van Fruin en Pols, blz. 182.

3) Bij Van Mieris, dl. III, blz. 485. Zie verder Westfr. stadrechten, dl. II, blz. 39, 208.

voor de hooge vierschaar van Kennemerland, gelijk wij die kennen uit haar reeds besproken dingtalen, dan hebben wij op te merken dat, terwijl in de stad de aanbrengh geschiedt door vier magen, uit een achttal geloot, de aanbrengh op het platteland door een zevental, den hoofdaanklager en zes andere personen, geschiedt, van welke laatsten niet uitdrukkelijk gezegd wordt, dat zij tot de maagschap behooren moeten. Toch zou ik meenen, dat dit slechts daarom verzwegen wordt, omdat het van zelf schijnt te spreken. Een zeer merkwaardige post in een baljuwsrekening van Wijk, ons door Van Riemsdijk meegedeeld ¹⁾, maakt die gissing nog waarschijnlijker, en doet ons bovendien een tweede aan de hand. Wij lezen daar namelijk, hoeveel de gewaarde bode van den baljuw, indien deze in de plaats van een onwilligen zwaardmaag moest optreden, ontving „van den wapenroft ende van der claghen, die si deden van den vier vierendel ende den twee volghers”. Is het vermetel, uit deze plaats, al is zij niet in alle opzichten duidelijk, af te leiden, dat het zevental bestond uit den aanklager met de twee magen, die hem de wapenruft hielpen doen, en de vier vertegenwoordigers van de vierendeelen zijner maagschap in haar geheel? Doch waarom, mag men vragen, niet overal den aanbrengh gelaten aan de vier representanten der vierendeelen, gelijk bijv. te Amsterdam? waarom het getal vermeerderd tot zeven? Tot antwoord op die vraag herinner ik, dat wij ons in Kennemerland en in het Noorderkwartier bevinden, in de streken dus, waar het zeventuig als bewijsmiddel bijzonder geliefd is. Door de uitbreiding van het getal der aanbrenghers tot zeven wordt de aanbrengh ook waarlijk zulk een zeventuig; het aanbrenghen is een wezenlijk getuigen, en wordt in de Amsterdamsche dingtaal ook „ghicht dragen”, getuigenis afleggen, geheeten ²⁾. En dat de aanbrengh van doodslag het karakter en de bewijskracht bezit, die aan het zeventuig eigen is, behoef ik niet meer aan te toonen na hetgeen ik vroeger, in de verhandeling die ik reeds meermalen in herinnering bracht, uiteen heb gezet.

Het zal ook wel niet toevallig zijn, dat in de streken, waar de aanbrengh door zeven magen van den gedooide geschiedt, het zoengeld door zes magen van den doodslager nevens dezen, als zevende, wordt betaald, zooals Van Riemsdijk in zijn zoo leerrijk opstel *Over het zevendeel leggen na doodslag* heeft aangetoond. Op

1) Versl. en meded. Kon. Acad., afd. Letterk., 4de Reeks, dl. I, blz. 413.

2) N. Bijdr. v. Regtsgel. 1879, blz. 405.

één punt echter heeft hij ons de gewenschte voorlichting onthouden: hij heeft niet gezegd, wat men hier onder betalen te verstaan heeft. Werden waarlijk, gelijk het schijnt, van het bijdragen tot het zoengeld alle magen van den doodslager vrijgesteld, uitgezonderd zes, die voor hen allen betalen moesten? Dat zou zulk een schreeuwende onbillijkheid zijn geweest, dat ik ze moeilijk onderstellen kan. Het was waarlijk al hard genoeg te verordenen, dat zes zevenden van het zoengeld, waarmee de misdadiger zich van de doodstraf vrijkocht, door zijn onschuldige magen moesten worden opgebracht, ook al was hij bij machte om er veel meer dan een zevendeel uit zijn eigen middelen toe bij te dragen. Dit was een jammerlijke misvorming van de oorspronkelijke rechtsgewoonte, volgens welke de misdadiger alleen zijn zoen bekostigde, geholpen zooveel noodig door zijn maagschap, die in die dagen van ouds zich onderling op het nauwst verbonden gevoelde. Maar nu de maagschap in haar geheel van de verplichting te ontslaan om bij te dragen, in de verhouding waarin ieder tot den veroordeelde stond, en dien plicht uitsluitend te leggen op zes van haar, door de magen van den doodgeslagene willekeurig aan te wijzen ¹⁾, dat zou alle palen van billijkheid te buiten zijn gegaan. Als ik mij niet bedrieg, is dit ook nooit gedaan en nooit bedoeld. Zij, die met een zevendeel beladen werden, hadden slechts te zorgen dat een zevende van het zoengeld door de magen, die er toe verplicht waren, werd betaald, en werden voor het tekort verantwoordelijk gesteld. Oorspronkelijk had de doodslager zelf de bijdragen van zijn nabestaanden geïnd en het volle bedrag aan de magen van zijn slachtoffer uitbetaald. Maar daardoor was de kwijting van het geheel vaak uitgebleven, als de schuldige over de grenzen uitweek. Dat zal wel de reden geweest zijn, waarom men voortaan hem niet alleen voor borg van het gansche zoengeld gehouden wilde hebben, maar hem zes andere borgen, uit de meest vermogenden van zijn maagschap, toevoegde. Zoo doende volgde men ook slechts het gebruik, dat ten opzichte van menigerlei betaling in zwang was. In de groote waterschappen

1) Dat de zevendeelen gelegd werden door de magen van den verslagene, wordt uitdrukkelijk gezegd in een handvest van Urk en Emmeloord van 1415 (waarop Van Riemsdijk opmerkzaam maakt): „... des handaedygen maegen... die sullen hem [den verslagene] gelden mit 32 ponden, die sal men leggen aan soevenen, ende des doode maegen die sullen kiezen zess man die dese sess deell gelden sullen, ende dat sovende deell daer sullen die handadige ballinck mede blyven” (Versl. en Meded. van de Vereen. voor Overijselsch Regt en Geschiedenis, 2de stuk, blz. 93).

van Holland bijv. werd de contributie van de huislieden niet anders gegaderd: de ambachtbewaarders, of hoe zij al meer genoemd werden, waren belast met het innen er van, en verantwoordelijk voor het volle bedrag van al de aangeslagenen onder hun ressort. Nog sterker voorbeeld: in Zeeland waren de ambachtsheeren evenzoo verplicht het schot en de beden van al hun schotplichtige onderhoorigen te voldoen, of zij ze hadden kunnen gaderen of niet. Het zou mij te ver afleiden van mijn eigenlijk onderwerp, indien ik hier meer dan aanmerken, indien ik uiteenzetten wilde, hoe tegen de kans op verlies, die een dus voor een vast totaal aansprakelijk gesteld persoon ongetwijfeld liep, de niet geringere kans overstond om meer te innen dan hij verplicht was te verantwoorden. Dat het met het betalen der zevendeelen van het zoengeld niet anders gesteld was, wordt, meen ik, bewezen door een voorrechtsbrief, aan de meeste parochiën van Waterland door graaf Aelbrecht in 1371 ¹⁾ verleend, waarbij aan alle rechters verboden wordt, in zake van een doodslag, buiten de grenzen van Waterland gepleegd, zevendeel te leggen op een ingezetene van een dezer parochiën. „Mair”, zoo wordt gezegd, „hoir rechte maechgelt, als 't up him georven wort, zullen zi wtreiken ende gheven geliken anderen horen magen, sonder arghelist”. Dus alleen van het borg blijven voor een zevendeel worden zij door den graaf ontslagen, om reden dat zij niet in de nabijheid gezeten zijn van de plaats, waar de misdaad is voorgevallen en waarschijnlijk de meeste magen van den verslagene wonen ²⁾, maar tot het bijdragen van hun gerecht deel in het zoengeld, als er een andere borg om komt, blijven zij voortdurend verplicht. Wil men nog meer bewijs? Een tweede schijnt mij niet minder

1) Van Mieris, dl. III, blz. 255.

2) Als ik de Kennemer dingtaal (bij Van Santen, Priv. v. Kennemerl., blz. 342) wel versta, stond het een ieder, die met een zevendeel belast werd, vrij daartegen in verzet te komen, en redenen aan te voeren waarom hij er van verschoond behoorde te blijven. In dien zin toch versta ik de volgende plaats (waaraan Van Riemsdijk, blz. 350, een andere verklaring geeft, die mij niet voldoet): „Een vonnis [wordt gevraagd]: in hoe langhe tijdt sy hem schuldigh zijn uyt te reyden, oft in de sevendeel te blyven”. Hier wordt „in het zevendeel blijven” tegenovergesteld aan „hem (er) uit te ryden”, dat ik dus versta in den zin van „zich er uit te werken”. In gelijken zin vat ik de uitdrukking „hem ontreeden” op, die in de Westfriesche dingtaal (Pols, Westfr. stadrechten, dl. I, blz. 149) voorkomt, in dit verband: iemand verlangt een zeventuig om zijn eigendom van een stuk land daarmee te bewijzen; hij noemt zijn lendenen of naaste bureu op, die het zeventuig zouden moeten uitmaken, doch voegt er bij: „sy mochten hem ontrechten”, dat wil zeggen: tenzij zij bewijzen kunnen dat zij geen rechte lendenen zijn en buiten het zeventuig mogen blijven.

afdoend. In de handvest van Amstelland van 1388 ¹⁾ wordt „het leggen van zevendeel op onschuldige magen” uitdrukkelijk verboden, en daarentegen geboden, dat „de handdadige selve die soene verborgen ende betalen sal; ende hy sal gaderen van syne magen, als hy gesoent heeft”, bepaalde sommen, naardat ieder hunner hem bestaat. Ook wordt het geval voorzien, dat de handdadige niet zoent maar balling wordt gelegd en uitwijkt; dan zullen toch de magen gelijke sommen betalen, „ende dat sal gaderen die rechte borge hieraf wesen soude, na den rechte van den lande, op der gemeynen magen coste, om des minsten penninck te gaderen”. Dus bij ontstentenis van den handdadige zal een andere borg, die naar recht als zoodanig wordt aangewezen, in zijn plaats ieders gerechte bijdrage gaderen, op kosten der gezamenlijke contribuanten.

Is derhalve in Amstelland het leggen van zevendeel verboden en vinden wij dan ook in zijn hoofdstad, Amsterdam, er geen gewag van gemaakt in de dingtaal, in andere steden van het Noorderkwartier, en wel in Enkhuizen en Hoorn, treffen wij het aan in gewijzigden vorm. Wij bezitten namelijk een dingtaal van doodslag, die als de West-Friesche bekend staat, doch de procedure niet voor de hooge vierschaar van het platteland betreft, maar die voor de rechtbanken der hoofdsteden ²⁾. Op het platteland van West-Friesland — Van Riemsdijk heeft het aangetoond — was het zevendeel leggen evenals in Kennemerland en Waterland ³⁾ in zwang, en moeten wij dus ook het bestaan van den aanbrenge met zeven magen onderstellen. In de dingtaal daarentegen, waarvan ik spreek, komt geen aanbrenge te pas, daar de beschuldigde niet is opgekomen, maar wordt er ook niet op bedoeld: integendeel, de aanklager dingt, dat zijn wederpartij lijf en goed zal hebben verbeurd, „wort hy verwonnen by schepenen”, even alsof hij voor de rechtbank van een Hollandsche stad pleitte ⁴⁾. Doch, als hij zijn geding gewonnen heeft en zijn afwezigen vijand balling 's lands heeft zien leggen, komt hij ten slotte met een eisch te voorschijn, die weer bepaaldelijk in het Noorderkwartier

1) Van Mieris, dl. III, blz. 484, 486.

2) Herdrukt in de Westfriesche stadrechten, dl. I, blz. 155 vlg.

3) Dat in Waterland de doode door zeven magen wordt aangebracht, schrijft de overdracht van 1347 voor, bij Van Mieris, dl. II, blz. 735^a.

4) Ik wil hier herinneren, zonder er thans op in te gaan, aan hetgeen Pols omtrent de verwantschap van sommige der Westfriesche dingtalen met die van Delft heeft opgemerkt, in zijn Westfriesche stadrechten, dl. I, blz. 143.

tehuis behoort; hij vordert dat „des quadaders mage den dooden man sellen gelden met twee en dertig pont”. Wat dan verder volgt is zoo onduidelijk gesteld, dat het onverstaanbaar is voor wie niet weten hetgeen wij uit de verhandeling van Van Riemsdijk te weten zijn gekomen. Met die kennis toegerust kunnen wij echter uit de verwarde woorden de bedoeling met zekerheid opmaken. Zij is deze: de 32 ƒ worden omgeslagen over de vier vierendeelen van den doodslager, en vier mannen worden door den aanklager, na beraad buiten de vierschaar, genoemd en vervolgens door de schepenen aangesteld om, elk in zijn vierendeel, de contributiën der magen te beuren — zij zelve worden „boerers” geheeten ¹⁾ — en uit te reiken. In plaats van zevendeelen worden dus hier vierendeelen gelegd ²⁾: de voortvluchtige handdadige blijft buiten rekening. Merkt op dat, evenals de zevendeelen beantwoordden aan den aanbreg door zeven, zoo hier de vierendeelen overeenstemmen met den aanbreg door vier, gelijk wij die te Amsterdam zagen geschieden.

Opmerking verdient ook nog de bepaling, die wij hier en elders in de keuren ontmoeten, dat indien een vierendeel maagschap is uitgestorven, het te betalen zoengeld met $\frac{1}{4}$ verminderd wordt, en niet, gelijk men allicht verwachten zou, door de magen der drie overige deelen moet worden aangevuld.

Deze bijzonderheid geeft mij aanleiding om een andere, gelijksoortige, ter sprake te brengen, welke Van Riemsdijk in zijn baljuwsrekeningen heeft aangetroffen. Hij vermeldt ze aldus: „Bij eenige doodslagen komt in de rekeningen van Wijk ³⁾ eene bijzonderheid voor, die zeer de aandacht verdient. Er worden van de 32 ƒ een of meerdere achtste gedeelten afgetrokken, omdat de gedoode even zoovele „achtendeelen edels” had. Doet zich dat geval voor, dan komt alleen het overschot dier som ten laste van den dader en zijne zes magen, zoodat dezen slechts van dat verminderde bedrag een zevende moeten betalen . . . Dit is, naar ik meen, alleen te verklaren, als men van het denkbeeld uitgaat, dat hetgeen ten aanzien van het zoengeld rechtens was niet op edelen toepasselijk was, en er dus voor doodslagen, op hen gepleegd, geen vast zoengeld werd opgebracht”. Ik weet

1) Westfriesche stadrechten, dl. I, blz. 159.

2) Men noemt het kortaf „een doode leggen ende vierendeelen” (Keur van Enkhuizen, in: Westfr. stadrechten, dl. II, blz. 208, § 90).

3) Ook nog in de rekeningen van de baljuwen van gansch Kennemerland komen een paar voorbeelden voor: zie blz. 435, 436.

niet hoe het anderen gaat, maar mij kan deze verklaring niet voldoen. Voor het gedeelte edels, dat een gedoode bezat, wordt volstrekt niet betaald; zou dit, naar de uitlegging van Van Riemsdijk, niet moeten leiden tot het besluit, dat een, die alle kwartieren edel had, een volkomen edelman, volstrekt niet vergolden werd, indien hij was doodgeslagen? En dat gaat toch niet aan. Ik stel mij de zaak geheel anders voor. Volgens mijn opvatting, wordt van het zoengeld een achtste deel afgetrokken, indien — niet de doode, maar — de doodslager een achtste edels in zijn maagschap heeft. Het was bepaaldelijk in Kennemerland een rechtsregel, „dat een edelman in schot en bede niet gold met de bureu”. Ik zou meenen, dat, naar analogie hiervan, de verkeerde gewoonte ingesloopen en allengs tot recht geworden was, dat ook in de maagschap de edelen met de huislieden niet meebetaalden ¹). Was er dus in de maagschap van den doodslager een achtste edels, dan betaalde dat gedeelte, krachtens zijn geboorte, niet, en dat ontbrekende kwam nu niet ten laste der overige onedele magen, maar ter schade van hen die het zoengeld ontvingen, evenals wij zagen dat te Enkhuizen gehandeld werd met het verschuldigde van een uitgestorven vierendeel ²). Mij dunkt, deze verklaring is aan minder bezwaren onderhevig dan de andere. Maar is zij bestaanbaar met de bewoording der bedoelde rekeningsposten? Ik geloof van ja, al erken ik gaarne, dat deze een andere opvatting evenzeer gedooft. Men oordeele zelf: ik wil de uitvoerigste omschrijving, die daarom het best als proeve kan dienen, afschrijven. „Van Gheryt Jacob soens doot, die ghewijst was te gelden, na den rechte van den lande, voir XXXII ƒ ; mar hi hadde III achtendeel edels, die daerut ghesceiden waren, want die tot ghenen rechte en staen; maken XII ƒ , soe blijfs XX ƒ ”. Wie is hier nu de man, die de drie achtendeelen edels heeft? Mij dunkt, de man, die gelden moet, de doodslager. En wat van zijn drie achtendeelen gezegd wordt, dat zij daaruit (uit de betaling) gescheiden zijn, omdat zij (in dit geval) tot geen recht staan, laat zich dit ook niet beter toe-

1) Vgl. wat graaf Jan in 1303 verordent (bij Van Santen, Privil. v. Kennemerl., blz. 10; Van Mieris, dl. II, blz. 36): bij gevecht en verwonding „soo sullen sy dengenen, die halfedel zijn of daerbeneden, die helfte hooger ontrechten oft beteren; sonder doodslag, die sal blyven staende, also alst te voren stont”.

2) Evenzoo werd in Kennemerland gehandeld, wanneer iemand, op wien een zeven-deel gelegd was, kwam te sterven voordat hij het verschuldigde had uitgerekte. Zulke deelen worden als „ontsturven” met den graaf verrekend (zie bij Van Riemsdijk, blz. 435 en elders).

passen op edelen, die, waren zij niet edel, mee betaald zouden hebben, dan op edelen, om wier adeldom het zoengeld zou zijn verlaagd? In even dubbelzinnige termen zijn de andere posten uitgedrukt; zij laten insgelijks zoowel de opvatting van Van Riemsdijk als de mijne toe 1).

Ten slotte nog een woord over den naam der rechtshandeling: aanbrengh. Dat deze kwalijk past voor hetgeen wij bevonden dat hij in de 15de eeuw was geworden, zal men hebben opgemerkt en stem ik gereedelijk toe. Naar mij dunkt doet de naam dan ook op zich zelf reeds vermoeden, dat het oorspronkelijk gebruik

1) Gesteld dat de uitlegging der bewoordingen door Van Riemsdijk de juiste was, dan zou toch zijn verklaring van het feit onjuist wezen en de mijne moeten worden toegepast. Als de edelen met de huislieden niet mee betalen aan het zoengeld, moeten zij in het tegenovergestelde geval, indien de verslagene onedel, maar van hun maagschap is, niet mee ontvangen, en dus kan het zoengeld zooveel minder bedragen dan zij anders daarvan ontvangen zouden hebben. In dat geval (hetwelk naar V. R.'s uitlegging t. a. pl. zoo voorkomen) kan men het zoengeld met zooveel achtendeelen verminderen als ten deel zou vallen aan de edele magen. Men zou dan mijn maior aldus moeten uitbreiden. De edelen houden o. a. op het punt van zoengeld geen gemeenschap met hun niet-edele magen; zij ontvangen daar niet van en betalen er niet aan mee. Edel is wie van zwaardzijde $\frac{1}{8}$ edels heeft, onedel wie $\frac{4}{8}$ van vrouwenzijde heeft zonder meer. Van een onedel met $\frac{4}{8}$ edels wordt dus aan zijn onedele magen de helft van het zoengeld betaald. Waarschijnlijk zou van een edele, die verschillende deelen onedels had, het zoengeld naar proportie verlaagd worden, dat aan zijn edele magen ten goede kwam. — Misschien moet men zich echter de zaak anders voorstellen: aldus. Tusschen edel en onedel is in de maagschap geen gemeenschap, misschien geen maagschap in het geheel te erkennen. Wanneer iemand dus is doodgeslagen, die $\frac{1}{8}$ edels heeft, maar zelf van de zwaardzijde onedel is, dan bestaat zijn maagschap slechts uit $\frac{7}{8}$, en zoo voorts. Op blz. 372, reg. 2 (vgl. blz. 368, reg. 1) maakt V. R. een goed onderscheid: de achtendeelen edels, die niet meetellen, moeten niet van de zwaardzijde zijn. Zoo is het; want had hij $\frac{1}{8}$ edels van de zwaardzijde, dan was hij zelf edel en viel onder ander recht. Heeft hij alleen achtendeelen edels van moederszijde, dan blijft hij onedel, maar zijn edele magen „staan (met hem) tot geen recht”, „zijn uitgescheiden”. De uitlegging der woorden van V. R. zou dan beter zijn dan de mijne. Het zijn achtendeelen edels van den verslagene, die gerekend worden niet tot diens maagschap te behooren. Het uiterste geval kan dus zijn (gelijk bij V. R. op blz. 436) van „sijnre eenre helfte die onedel was”. Van de zwaardzijde was de verslagene onedel, van de vrouwenzijde edel. Om adellijk te zijn, moet men althans $\frac{1}{8}$ edels van de zwaardzijde hebben; om vol-edel te zijn, moet men de $\frac{4}{8}$ van zwaardzijde en de $\frac{4}{8}$ van vrouwenzijde hebben; half-edel of daarboven beteekent dus $\frac{1}{8}$ edel van zwaardzijde + $\frac{3}{8}$ van een van beide zijden; wie $\frac{4}{8}$ edels heeft, waaronder geen van de zwaardzijde, is onedel. Zoo stel ik mij de zaak in Kennerland voor. Het schijnt echter, dat men zich daaraan niet hield en voorgaf edel te wezen, als men eenige achtsten edels had, van welke zijde ook, hetgeen vooral bij het schot betalen van belang was. Van daar de concessie der gravin Margaretha aan die van Medemblick (Van Mieris, dl. II, blz. 723, aangehaald door V. R., blz. 368): „Voort soo wie geen achtendeel edels en heeft van der rechte swaertzijde, die sal schot gelden mitten bueren”.

van een anderen, met het woord meer overeenkomstigen, aard zal geweest zijn. Kortelijk zal ik de aloude procedure schetsen, zooals ik mij die voorstel, en de plaats aanwijzen, die de aanbreng daarin zal hebben ingenomen.

Is een doodslag geschied, dan is een lijkschouwing in de eerste plaats onontbeerlijk, want voordat bewezen is dat de doode van menschenhanden is omgebracht, kan geen vervolging worden ingesteld. Is dat bewezen en erkend, dan moet onverwijld de naaste en oudste maag van de zwaardzijde, zoo hij al niet bekend en op de plaats aanwezig is, worden opgezocht en ingedaagd, want hij is het, die met den dooden man moet klagen; oorspronkelijk met het lijk, later met de afgehouden rechterhand, nog later met een kenning van de welgeboren mannen of de schepenen, die over de lijkschouwing gestaan hebben. Die zwaardmaag moet nu maar weten, wie hij van het misdrijf beschuldigen zal, en daartoe, zoo noodig, zelf onderzoek doen. Binnen een bepaalden tijd, die op verschillende plaatsen verschilt, moet hij zijn klacht indienen, zijn voorloopige klacht, die hij later nog mag veranderen, verminderen of vermeerderen op verschillende manieren, naar dat op de verschillende plaatsen verordend is ¹⁾. De eigenlijke, definitieve aanklacht heeft plaats op den eersten rechte dag voor de vierschaar, plechtig, bij wapenruft, waarin de aanklager door twee zijner magen wordt bijgestaan. — Later werd aan vreedzame burgers of huislieden vergund haar zonder wapenruft, alleen met klaaglijke woorden, in te stellen. Van daar dat dan ook de taalman aan schepenen pleegt te vragen, hoe zij willen, dat de aanklacht geschieden zal, waarop dezen gewoonlijk, om zeker te gaan, zoowel de eene als de andere wijze voorschrijven, hetgeen een noodeloozen omslag veroorzaakt, dien wij in haast alle dingtalen aantreffen. — Op die aanklacht wordt nu de beschuldigde

1) Te Amsterdam en op de meeste plaatsen mocht de aanklager uit zijn definitieve klacht wel een of meer weglaten, die hij voorloopig had aangewezen, maar niet omgekeerd. Dat aanvankelijk en losweg beschuldigen noemde men „bezaken”. „Niemand (zoo luidde de willekeur) in den dootslag te bezweren, hy en zy bezaeket te voren, eer men claghet; ende die sinen core te hebbene van den aenbringe ghelijc dieghene hebben die vredeloes sijn”. De „besaekten” dus zoowel als de eigenlijk aangeklaagden hielpen uit de maagschap van den aanklager het dubbeltal kiezen, waaruit de aanbrengers geloot zouden worden. — In de dingtaal wordt gezegd: de klager „mach in den dootslag in of uyt legghen een twee off meer luden ende voort daer in besaken een twee of meer luden, ende begheeren daer af een vonnis, of hy tenden vierthien daeghen daer in en wt leggen mach die hy wil van deghenen die hy daer thans in gheleit ende besaect heeft, ende nyemant meere. Men wijst, dat hy alsoe doen mach tenden vierthien daghen”.

— laat ons aannemen dat er niet meer dan één is — tegen een volgenden rechte dag gedaagd, om te komen „lyen of zich ontrechten”. Verschijnt hij en ontkent hij alle schuld, wat dan? Zijn woord is even goed als dat van den aanklager. Rechtstreeksch bewijs bestaat niet, en voor indirecte bewijsvoering is in het formeel proces geen plaats. De eed moet derhalve het bloote woord bekrachtigen; maar wie van beiden zal nu tot het bezweren worden toegelaten? Zal de beschuldigde zijn onschoude mogen doen, of zal de aanklager zijn aanklacht mogen sterken? Bij lichter misdrijf staat in dezen de beslissing aan de vierschaar; in gevallen van gewicht heeft het gewoonterecht het voor goed vastgesteld ¹⁾. In zake van doodslag gaat rechtens de aanklager vóór; maar de eed van hem alleen is toch niet voldoende om den aangeklaagde te doen veroordeelen; dat zou ook waarlijk een al te groote lichtvaardigheid zijn. Hij moet in den eed gevolgd worden door helpers, die zich, als het ware, borg stellen voor de waarheid van zijn aanklacht. Zulke eedhelpers zijn nu oorspronkelijk ook de aanbrengrers, vier te Amsterdam bijv. en in de steden van West-Friesland, zes op het platteland van Kennemerland en elders in het Noorderkwartier, in beide gevallen evenwel vertegenwoordigende de gansche maagschap. Uit den aard der zaak vloeit voort, dat die zes of die vier, die gezegd worden den zwaardmaag te helpen den aanbreng doen, oorspronkelijk ook door hem gekozen zullen zijn. Maar dit gaf aan hun woord en eed een partijdig karakter. Aan een hartstochtelijken vervolger, wanneer hij bovendien een man van vermogen en invloed was, moest het dikwerf gelukken onder al zijn magen er zes te vinden, die hem in zijn ongegronden aanbreng volgen wilden. De ondervinding zal hebben geleerd, dat tegen een hardnekkigen en hardvochtigen vijand een onschuldig verdachte op deze wijs niet genoegzaam beveiligd was, en zoo zal meer en meer de wenschelijkheid zich hebben doen gevoelen om de keus der eedhelpers niet uitsluitend aan den aanklager over te laten, maar althans eenigen invloed daarop aan den aangeklaagde te verzekeren. En zoo is waarschijnlijk de rechtsgewoonte in zwang gekomen, die wij te Amsterdam, blijkens zijn dingtaal, in gebruik vonden. Maar in ouder en gepaster

1) Het is verbaazend, hoe lang in dit opzicht rechtsonzekerheid en bijgevolg willekeur geheerscht heeft. In 1325 moest graaf Willem III in de vierschaar van Bewesterscheld nog de vraag beslissen, of bij een aanklacht wegens schuld, schade of borgtocht de klager zijn klacht met zijn eed zou bewijzen of de aangeklaagde zijn onschoude doen (zie den brief bij Van Mieris, dl. II, blz. 245).

vorm, zoo ik mij niet bedrieg, vinden wij haar al in 1355 beschreven in de handvest van de Gooilandsche stad Weesp ¹⁾. Daar kiest, evenals te Amsterdam, de aangeklaagde, zoo hij wil, uit de maagschap van den aanklager acht personen, waaruit vervolgens, niet het lot, gelijk te Amsterdam, maar de aanklager er vier aanwijst, die hem in zijn aanbreng zullen helpen. Aldus was het al te groot gevaar voor den aangeklaagde verminderd. Maar hoe nu verder te handelen, indien die vier, wat licht gebeuren kon, niet eenstemmig bleken te zijn, en één hunner bijv. weigerde de aanklacht te bezweren? Een onderling beraad diende dan plaats te hebben, en, leidde dit niet tot eensgezindheid, dan moest de meerderheid de minderheid vervangen. Maar dan hield de aanbreng ook op te zijn wat hij van ouds geweest was; de eedhelpers werden in gezworenen veranderd, die een *verdict* uitspraken, evenals de welgeboren mannen hun waarheid en de schepenen hun kenning. Naar analogie van deze steeds algemeener wordende rechtshandelingen ontwikkelde zich verder als van zelf de thans verbasterde aanbreng. Te Amsterdam zagen wij reeds de vier aanbrengers met de zeven schepenen in beraad treden, en als aanbreng in de vierschaar erkend worden wat door de meerderheid van hen beiden gevolgd werd. Nog één stap verder, en de aanbreng was geheel in de schepenenkenning opgelost en opgegaan. Wij zien dien stap gedaan in de dingtaal van Enkhuizen, waar de aanklager in zijn klaaglijke woorden niet meer aanbiedt den beschuldigde, indien hij zijn onschuld volhoudt, te verwinnen met aanbreng, maar eenvoudig verklaart, dat de schuldige lijf en goed verbeurd zal hebben, „wordt hij verwonnen bij schepenen”.

(Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 4de Reeks deel II, blz. 50 vlg.)

1) Bij Van Mieris, dl. II, blz. 849.

OVER EENIGE OUDE RECHTSTERMEN EN ANDERE MIDDELNEDERLANDSCHE WOORDEN.

1. *Acht. Achten. Achtting. Aft.*

(1885.)

In de beschreven rechten van het graafschap Holland, die van niet vroeger dan de 13de eeuw dagteekenen, komen woorden en uitdrukkingen voor, die uit een veel vroeger tijd waren overgebleven en reeds niet juist meer begrepen werden, toen zij in die betrekkelijk nieuwe bescheiden werden gebruikt. Op eenige van deze soort wensch ik de aandacht te vestigen.

Talrijk zijn de plaatsen in de keuren, landrechten en dingtalen, waar wij het woord *achtung* aantreffen in den zin van overleg en beraad. Het *Middelnederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam, evenals het vroeger verschenen van De Vries, geeft daarvan de noodige voorbeelden. De beteekenis is niet te miskennen, indien wij de formule, waarmee de rechter in West-Friesland de vierschaar pleegt te bannen, vergelijken met die waarmee dit de schout te Dordrecht doet. In de eerste lezen wij: „Ick ghebied dat er nyemant enich achtting uyt en neem, hy en brenghen weder in alst recht is” ¹⁾. In de andere: „Ick gebiede dat niemant met geenen berade uut en gaet, hy en come daer weder mede in” ²⁾. Beide woorden worden ook soms in hetzelfde stuk als gelijkbeteekend gebruikt ³⁾. In de dingtalen van Delft

1) N. Bijdr. v. Regtsgel. en wetg. 1878, blz. 41.

2) Oudste rechten v. Dordr., dl. I, blz. 375.

3) Dit brengt mij op deze gissing, gegrond op de handvest van Haarlem (Oorkondenb., dl. I, N°. 412) § 10, 11: *induciae deliberatoriae* = tijd om zich te beraden. In een zaak van lven of versaken is geen uitstel; in dezulke, waarbij meer te pas komt, wordt acht (*induciae deliberatoriae*) gevraagd. Zoo zou zich alles verklaren.

begeert en verkrijgt iemands taalman een *achting* voor hem van den rechter. „Als hy hem (lezen wij daar) mit zijn talman ende vrienden wel *beraden* heeft, soe comt hy mit zijn talman an die vierschaer, ende die (de taalman) dinghet aldus: Heer rechter, dien (den client) gaefdy een *achtinge*.... ist u lief ick segge zijn *achtinge* woerden”; en nu verhaalt hij wat blijkbaar de slotsom is der gehouden beraadslaging ¹⁾). Dienzelfden gang van zaken beschrijft Matthijssen als gebruikelijk in Den Briel, maar in plaats van het woord *achting* bedient hij zich daarbij van het woord *beraad*: „Heer rechter, ic ben komen mitten *berade*, die ghi mi gaeft;.... ende daerna seit hy dat (wat) hy hem *beraden* heeft” ²⁾). Dat dus in de 15de eeuw, en waarschijnlijk ook wel in een of twee voorafgaande eeuwen, in deze formule *achting* ³⁾) als synoniem van *beraad* werd gebruikt, lijdt geen twijfel. Ook in Hoogduitsche dingtalen vinden wij *acht* in de beteekenis van *berathung* meermalen gebezigd ⁴⁾). *Acht* nu wisselt in het Nederlandsch gedurig af met *achting*. De taalman van iemand, die een *acht* heeft gevraagd, komt met dezen na gehouden beraad terug en vraagt van den rechter verlof om zijn *achting* te laten hooren; in de gewone formule „ick bid u om een *acht*” treffen wij nu en dan ook „om een *achting*” aan. *Acht* is het grondwoord, waarvan het werkwoord *achten* en het daarnaar weer gevormde naamwoord *achting* regelmatig worden afgeleid. *Acht* in de aangehaalde formule is dus insgelijks zooveel als beraadslaging.

Maar het woord komt vaak in een ander verband voor, waarin het die beteekenis niet wel hebben kan. Een ieder, die een zaak bij de vierschaar wil aanbrengen, begint met zelf of bij monde van zijn taalman — in dit opzicht is bij verschillende rechtbanken het gebruik verschillend — om een *acht* te vragen, ook al denkt hij er nog niet aan ter zijde te gaan en met den taalman en zijn vrienden te beraadslagen. Zoo lezen wij b.v. in de dingtaal van Dordrecht ⁵⁾): „Die taelman zeyt: Heer scout, wildi N. (zijn client) een *achtinge* geven? (De schout): Ja ick. (De taalman): Heer scout, soe claecht hy u” enz. Het woordje „soe”, waarmee de

1) N. Bijdr. v. Regtsgel. 1878, blz. 223.

2) Rechtsb. v. Den Briel, blz. 143. Vgl. Van Santen, Privil. v. Kennemerl., blz. 211: „*achtinghe* gheeren, hem te *beraden*”.

3) De Haarl. keur van 1390 (Enschedé, p. XLII) verbiedt een schepen, die te recht heeft gezeten, tot „yements *achtinghe* te gaen”.

4) Zie Schiller u. Lübben, Mittelniederd. Wörterbuch, i. v.

5) Oudste rechten v. Dordr., dl. I, blz. 371, 375.

taalman de aanklacht inleidt, toont dat hij spreekt krachtens de vooraf verzochte achting, die dus kwalijk hetzelfde als beraad of verlot om te beraadslagen kan beteekenen. Evenmin kan zij dat in de volgende plaats uit de dingtaal van Zuid-Holland ¹⁾): „Heer scout, ick bid u om een achtinge ende een man die mijn woirt houdt (d. i. een taalman). Die rechter: Ick geeft u, wint ende werff hem. Die party: Wy begeren ons beraet een weynich, ist u lieff?” Waartoe zou het verlot vragen om zich te beraden dienen, indien de reeds toegestane achting volkomen hetzelfde beteekende? Beide woorden *achting* en *beraad* komen ook nevens elkander voor in de bekende formule²⁾, waarmede de rechter een vonnis vraagt: of hij, indien hem de voormiddag te kort viel, des namiddags met de rechtspraak mag voortvaren: „of ick trecht vertooch met vonnisse, met achtinghe, met beraede of met eenigherley saecken” ²⁾). Het is niet te denken, dat hier de woorden op elkander zouden volgen, indien het eene juist hetzelfde zeggen wilde als het andere. Wij moeten dus wel aannemen, dat hun beteekenissen elkaar niet volkomen dekken.

Om dit tot klaarheid te brengen willen wij verder nagaan, in welken zin het werkwoord *achten* voorkomt. Allereerst vinden wij „uyt achten gaen” gebruikt van hem die, na achting gevraagd en verkregen te hebben, ter zijde gaat om te beraadslagen ³⁾). In dit verband beantwoordt het dus volkomen aan het meest gewone gebruik van de naamwoorden, die wij behandeld hebben. Maar dat doet het niet in een andere uitdrukking, waarin het veel vaker voorkomt: „tegen iets achten”, waarvoor wij tegenwoordig zeggen zouden: zich tegen iets verklaren, zich tegen iets verzetten. Ook hiervan geeft het *Middelnederlandsch Woordenboek* de noodige voorbeelden. Het duidelijkste is aan de dingtaal van Zuid-Holland ⁴⁾) ontleend: „Den heemraet wijst, dat men vier-schaer maecken sal, soe verde daer nyemandt met recht *tegens en acht*” ⁵⁾). Dat hier van handelen, niet van overleggen sprake is, behoeft geen betoog ⁶⁾). Veel zeldzamer dan „tegen iets achten”

1) Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 320.

2) Leidsche dingtaal, bij Orlers, Besch. v. Leiden, 1^e uitg., blz. 23; vgl. Delftsche dingtaal, N. Bijdr. 1878, blz. 210.

3) Oorkondenb., dl. II, N°. 816 (p. 376_a).

4) Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 310.

5) Vgl. Leidsche rechtsbronnen (uitg. Blok), blz. 198; Van Santen, Privil. v. Kennerl., blz. 200; Besch. v. Oudewater, blz. 586.

6) In afschriften van de groote keur van Zuid-Holland wordt in plaats van de oorspronkelijke uitdrukking (bij Van de Wall, blz. 110): „het ne si jof daer jemene met

treffen wij „voor iets achten” aan. Mij is daarvan slechts één voorbeeld bekend, maar waarmee wij volstaan kunnen. In de dingtaal van Dordrecht ¹⁾ wijst de schepen voor recht, dat de schout den beschuldigde te rechter antwoord zal eischen, „hem of yement die daervoer (voor de misdaad) *achten wil*”. Dezelfde gedachte vinden wij elders in nieuwer taalgebruik dus uitgedrukt: „alsoe hy daer niet en is, noch niemandt van synentweegen, dye daervoer verantwoordt” ²⁾. In gelijken zin, maar zonder bijvoeging van voor of tegen, lezen wij weer elders ³⁾, dat aan iemand, die met het recht wil voortvaren, „niet hinderlick weesen en sal oegst, lenten, noch bou, noch hit, noch cou, noch twaelff genachten ⁴⁾, noch niemants *geacht*”; hetgeen alweer niets anders beteekenen kan dan: niemands wederzeggen, niemands wederstreven. In het algemeen kunnen wij in deze en al zulke plaatsen *achten* kwalijk anders vertolken dan door ons in: rechte optreden. De bevoegdheid om dat te doen wordt ook een enkele maal *achtinge hebben* genoemd. Zoo lezen wij in de overoude vertaling van de Delftsche handvest van koning Willem ⁵⁾ in het artikel, dat handelt over de vrouw, die het bakkers- of brouwersbedrijf uitoefent, dat zij een „bacte broots ende een broute biers” verliezen mag, „ende dairjegens so mach hair man ghene *achtinghe hebben*”. Slaan wij den oorspronkelijken Latijnschen tekst op, zoo vinden wij daar hetzelfde dus uitgedrukt: „ita quod maritus suus non poterit contra hoc *habere actionem*” ⁶⁾. De oude vertaler zette dus *habere actionem* met *achtinge hebben* over. Zoo zou dan *achten* ongeveer hetzelfde zijn als het *in jure agere* der Romeinen.

Ik laat de juistheid der vertaling in het midden. Ik begeef mij ook niet in linguïstische onderzoekingen, en laat het aan de deskundigen over te beslissen, in hoever het Latijnsche *agere* en het Germaansche *acht* onderling verwant kunnen zijn. Ik wil zelfs geen licht zoeken in het Hoogduitsche spraakgebruik. Ik houd mij uitsluitend aan de Hollandsche keuren en dingtalen.

Dat in deze *acht* ongeveer denzelfden zin heeft als *actio*, rechts-rechte ende mit vonnisse jeghen segghen mach”, ook wel gevonden: „het en zy of daer yement teghens achten mach” (zie bij V. d. Eyck, blz. 110).

1) Oudste rechten v. Dordr., dl. I, blz. 366.

2) Ib., dl. II, blz. 305.

3) Ib., dl. II, blz. 305.

4) Vgl. Keurboek van Leiden van 1508, art. 2 (uitg. Hamaker, blz. 323).

5) Keuren en ordonn. v. Delft, uitg. Soutendam, blz. 253, art. XLVIII.

6) In de handvest van Haarlem komt hetzelfde voorschrift voor; het wordt in de oude vertaling (bij Van Oosten de Bruijn, blz. 15) overgezet: „also dat haer man dat niet keren en mach”.

handeling, en bij gevolg ook verlof om in rechte op te treden beteekent, schijnt mij toe reeds door het bovenstaande bewezen te zijn. Eerst als wij aan het woord zoodanigen zin toekennen, wordt het ons duidelijk, hoe het overal, waar wij het aantreffen, te pas komt. Ik wil dit ten overvloede in nog eenige voorbeelden aantonen. In de welbekende formule, waarmede overal in Holland de rechter de vierschaar bant en in een reeks van voorschriften gebiedt al wat voor de goede orde dienstig is en verbiedt al wat daartegen strijdt, vinden wij deze uitdrukking in de dingtaal van Zuid-Holland ¹⁾: „Ick gebye dat niemandt eenige vonnissen aen en vaet, gaet hy daarmede uyt, hy en brengt se wederom inne en wijst se ofte staedt se als recht es”. Dat wil zeggen: ik gebied dat een schepen, die de opdracht om het vonnis te wijzen heeft aangenomen en derhalve, na bekomen achting, ter zijde is gegaan om met de overige schepenen en andere rechtsgeleerde vrienden te raadplegen ²⁾, nog gedurende dezelfde zitting terugkeere in de vierschaar, hetzij om terstond vonnis te vellen, hetzij om uitsstel te vragen tot den volgenden rechtsdag. Welnu in de plaats van deze in Zuid-Holland gebruikelijke woorden, treffen wij elders de volgende aan: „Ick verbie dat nyemant met sijn *achtinge* uyt en gaet, hy en brengt se wederom in als recht is” ³⁾. Deze laatste formule omvat meer dan de eerste: achting is zoowel de handeling van de partij, die met haar vrienden gaat raadplegen hoe zij pleiten zal, als die van den schepen, die over het te wijzen vonnis gaat beraadslagen; immers dat zij de laatste zoowel als de eerste omvat, blijkt o.a. uit de nog onuitgegeven keur van Schellinkhout ⁴⁾, die beveelt dat „in der schepenen *acht* (d. i. in de beraadslaging der schepenen onderling) niemant moet gaen, hy en wort daerin geroepen” ⁵⁾, en bovendien uit een bepaling van de handvest van Kennemerland van 1292, later ook aan West-Friesland meegedeeld ⁶⁾, die op zich zelf beschouwd en zonder het licht, dat wij van elders hebben ontleend, verre van duidelijk zou zijn. Zij luidt aldus: „Aldaer een rechter enen man vraghet een ordeel, so mach hi sine achtigen wel nemen tote dien rechter, ende al gaet hy uyt achten, dat hi wel in-

1) Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 320.

2) Hoe dit toegaat, zie bij Van Mieris, dl. II, blz. 245.

3) 's Gravenhaagsche dingtaal, bij De Riemer, Beschr. v. 's Grav., dl. II, blz. 11.

4) Thans gedrukt bij Pols, Westfriesche stad., dl. II, blz. 291, 324, vgl. blz. 243 § 31, 406.

5) Misschien betreft dit verbod vooral den schout (zie Utr. rechtsbr., dl. I, blz. 30 § LXX).

6) Oorkondenb., dl. II, N°. 816 (blz. 376^b), vgl. N°. 1098 (blz. 507^a).

comen mach ende dat oerdeel ontsegghen dat hies niet schuldich en is te deylen". Dat beteekent: de man — een der welgeboren mannen, die in de hooge vierschaar recht spreken — die door den baljuw met het deelen van het oordeel, d. i. het wijzen van het vonnis, belast is, en deswege achting genomen heeft en ter zijde is gegaan, mag wel, als hij terugkeert, beweren en bewijzen, dat hij om de een of andere reden niet verplicht is in die zaak vonnis te vellen.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat deze bepaling inderdaad een gunstige uitzondering was op den algemeenen regel, die elken schepen of gezworene verplichtte om, zoo hij eens het wijzen van het vonnis op zich had genomen, zich ook van die taak te kwijten. In Zuid-Holland zagen wij dit reeds in zwang. Voor de schepenen van Dordrecht werd het verordend in de handvest van 1315 ¹⁾: „Vort so wie van scepenen binnen Dordrecht van onsen rechter eens vonnessen vermaent wort ende dat vaet, dat hi binnen drie viertiennachten naestcomende van dat hijt gevaet heeft dat vortbringhen moet ende uten”.

Zoo ik mij niet bedrieg, leeren ons de aangehaalde plaatsen dat de achting van den met het vonnis beladen schepen wel de beraadslaging omvat, en uit dien hoofde daarmee allicht verward kon worden, maar inderdaad toch iets anders is, van wijder strekking. *Acht* of *achting* is in het algemeen een rechtshandeling, nu eens die van den schepen die met rijp beraad het vonnis vindt, dan weder die van de partij die met haar raadsliden overlegt wat zij in de vierschaar zeggen zal. Wie van den rechter een *acht* vraagt, verzoekt niet slechts tijd en gelegenheid om zich met anderen te beraden, hij vraagt vrijheid om zijn zaak voor de vierschaar op de gebruikelijke wijs te behandelen. Van daar de vraag, die de taalman van iemand, wiens zaak reeds een poos hangende is, aan den rechter doet: „Heer schout, wildy mynen meester noch kennen in die achtinge”, of: „wildy N. (mynen meester) noch hooren ende kennen in die achtinge ende mijn in syne woerden” ²⁾? Er kan hier niets anders worden bedoeld dan dat de rechter, zonder nieuwe machtiging, de partij blijve handhaven in de haar toegestane bevoegdheid om recht te plegen.

Met deze opvatting stemt ook de beteekenis overeen van het bijvoegelijke naamwoord, dat van *acht* wordt afgeleid. *Achte*

1) Van de Wall, dl. I, blz. 143.

2) Oudste rechten v. Dordrecht, dl. II, blz. 324, 327.

woorden worden wel soms de woorden genoemd, waarin de taalman de slotsom van het gehouden beraad vervat, zooals in de Delftsche dingtaal ¹⁾: „Heer rechter, (mijnen meester) dien gaefdy een achinghe . . . die brenct hy ende hy volbiet se, ist u lief, ende ick segghe sijn *achte* woerden”, — maar doorgaans zijn *achte woorden* of *geachte woorden*, zooals men vaker zegt, hetzelfde als „dingplechtsche” of „dingende woorden”, woorden die men in het „dingen” voor de vierschaar behoort te spreken. Zoo lezen wij in twee grootendeels gelijklopende stukken, dat partijen voor de vierschaar van Zuid-Holland hadden gepleit, volgens het eene „mit dinghenden woerden, mit enen talman” en volgens het andere „mit enen talman, mit geachten woerden” ²⁾. Als de schout te Dordrecht het jaargeding bant, gebiedt hij, „dat daer niemand spreken en sal tensy met geachter talen ende bi minen orlove, ende dat op die hoecste boet” ³⁾; en Jan Matthijssen, sprekende van de vierschaar van Den Briel, waarschuwt een ieder die aan het recht te doen heeft, wel op zijn woorden te passen, „off hy spreect ongeachte woerde ende verbuert een ban van 3 sc.” ⁴⁾. Voor *ongeachte* woorden zegt men te Leiden meestal „overplechtsche” ⁵⁾ woorden, maar door geheel Holland vrij algemeen: wantaal. Zoo schonk graaf Willem V aan de goede lieden van Kennemerland, en later aan meer anderen het voorrecht, dat zij „mit wantalen voor heuren daghelijkschen rechter geene boeten verbeuren mogen” ⁶⁾, gelijk wij zagen, dat elders, b. v. in Zuid-Holland, op het gebruik van ongeachte woorden stond. Bij de hogere vierscharen bleef niettemin overal het spreken in achte taal, op straffe van boete of verbeurte van zijn zaak, voorgeschreven ⁷⁾.

1) Nieuwe Bijdr. 1878, blz. 200, vgl. blz. 231. — Vgl. Grimm, Rechtsalterth., S. 853. („Her richter, ihr sollet verbieten hastig muth und scheltwörter sonder acht, und dass hier niemand werbe, er thue es dann mit vorsprachen”).

2) Van Mieris, dl. IV, blz. 952, 972.

3) Oudste rechten v. Dordr., dl. I, blz. 375.

4) Rechtsb. v. Den Briel, blz. 143.

5) Kenningboek (H.S. arch. Leiden). — Plecht van plegen, rechtsplegen; van daar gelofte, die men voor den rechter *verplecht*, *verplogen* en *onverplogen* schuld, en kortaf *verplech*. Van Mieris, dl. II, blz. 736 (overdracht van die van Waterland): „van alle *verplegen* scult, dat men die innen sal binnen jaer ende dage, of dat *verplech* sal uitgaen”. Dingplechtige woorden zijn dus hetzelfde als dingende woorden, en het tegenovergestelde heet overplechtich: de Delftsche dingtaal (t. a. p., blz. 185) verbiedt hem, die beëdigd staat te worden, „over plecht te spreken”.

6) Van Mieris, dl. II, blz. 823.

7) In de Groninger Ommelanden moet men spreken „mit riuchtere tale”, d. i. met rechts tale (zie Halsema, Pro excolendo, dl. II, blz. 35).

Evenals men met achte woorden recht spreekt, spreekt men recht *op zijn achten* (d. i. van rechtswege bepaalden) *dach*. Wanneer in West-Friesland de taalman, voordat hij gaat pleiten, wenscht te hebben uitgemaakt, dat het thans daartoe de tijd is, vraagt hij den rechter, of deze zijn meester „waert een achten dach in den recht” ¹⁾. Eerst als dit verzekerd of gewaard is, gaat hij voort. Gebruikelijker in de samenvoeging met dag is echter *aft*, dat in beteekenis van *acht* volstrekt niet schijnt te verschillen, al onderscheiden de etymologen beide adjectieven van elkaar, als van verschillende grondwoorden afstammend ²⁾: een kwestie waarover ik niet bevoegd ben mee te spreken. Dat in onze rechtsbronnen het bijvoegelijk naamwoord *acht*, dat van acht, achting, is afgeleid, gedurig verwisseld wordt met *aft*, om het even waarvan dit afstamt, valt niet te loochenen. Voor mijn beoog is dit voldoende.

In de Amsterdamsche dingtaal ³⁾ vraagt de taalman: „Heer rechter, waert ghy desen man dattet huden is zijn *afte* dach ende zijn gheleide dagh te claghen” enz. En wanneer dan de man, op wien hij klaagt, drie achtereenvolgende rechte dagen verzuimt zich te komen verantwoorden, besluit hij, op den vijfden, aldus: „Alsoe hy (mijn meester) geclaghet heeft zijn ene claghe, zijn anderde claghe, zijn derde claghe ende zijn vierde claghe up zijn rechte *afte* daghen, als recht is”, enz. ⁴⁾. Van daar in zake van schuldrecht de uitdrukking van „scoude, dair hi (de schuldenaar) of verwonnen wort *mit aften dagen*” ⁵⁾: schuldvordering tegen wier deugdelijkheid de aangesproken persoon op de daartoe bestemde rechte dagen niet, of te vergeefs, is opgekomen. Zoo wordt ook de vervalldag eener jaarlijksche rente de *achte* dag van betaling geheeten ⁶⁾.

Met betrekking tot den rechter heeft men natuurlijk onder *aften dag* den rechte dag te verstaan. In Waterland vraagt de schout, als hij op den dijk komt om dien te gaan schouwen, een vonnis: „oft sijn *rechtdach* is ende sijn *achten dach*, dat hy daerop schouwen mach, dan en mach” ⁷⁾. Hetzelfde schijnt ook in Zuid-

1) Westfr. dingtalen, in N. Bijdr. 1878, blz. 36.

2) Zie b.v. De Vries, Middelnederl. Woordenb., op *aft* (blz. 154).

3) N. Bijdr. 1879, blz. 402.

4) Ib. 1879, blz. 415.

5) Keurb. v. Leiden v. 1406, art. 6 (uitg. Hamaker, blz. 25).

6) Van Mieris, dl. II, blz. 505_v. Vgl. de *jure gladii*, p. 637: „sijn *afte dach* ende sijn *geleyde dach*”.

7) Dingtalen v. Waterland, in N. Bijdr. 1877, blz. 333; vgl. De Vries, Dijks- en Molen-

Holland gebruikelijk te zijn geweest. Merkwaardig is wat bij de scheiding van het ambacht Giessen in twee heerlijkheden, omstreeks 1382, werd verordend, dat de schouten, als zij de dijken hadden te schouwen, zich vooraf in de kerk moesten begeven „ende vermanen den dorp-heemraet, of sy eenighe *achte leggen* willen; ende soo wat *achte* de heemraet voorsch. legghen tot des landts oirbaer ende best, dat sal elck der beide schouten schouwen” enz. 1). Het leggen van de *acht* door den heemraad, d. i. door schepenen, heeft dus hier dezelfde rechtskracht als anders het leggen van *den ban* door den dijkgraaf of schout. Van daar dat in de Krimpenerwaard, dus in dezelfde streek ongeveer als Giessen, zekere rechte dagen, waarop de dijkheemraden recht plachten te spreken, en wier getal in 1594 door de Staten van Holland tot twee in het jaar werd beperkt, den naam droegen van *dagen van achttinge* 2). Het is overbodig er op te wijzen, welk een helder licht dat gebruik van *acht* en *achtig*, in samenvoeging met rechte dag, op de wezenlijke beteekenis van het woord werpt.

Aft heet ook de stoel, waarop de rechter in de vierschaar gezeten is 3). *Den aften stoel bezitten* beteekent hetzelfde als te recht zitten. Wanneer in West-Friesland de schout de vierschaar gaat spannen, vraagt hij van een der schepenen vonnis: „oft soe goet tijts is an den daghe dat ick den dinghen bannen mach, die *aften stoel* besitten mach, houder en clagher rechten mach” en alle andere zaken verder berechten 4).

Eindelijk vinden wij de klacht, die naar den eisch van het recht aan de vierschaar wordt gedaan, „*afte clage*” genoemd, en tevens, wat opmerking verdient, „*stade clage*”. Wanneer het een

bestuur in het N. kwartier, blz. 283; Handvesten van Monnikendam en Waterland, achter Handv. v. Amsterdam, ed. 1624 blz. 32^b: de schout kent, dat de dijken en wegen „met recht opten eersten dach onder banne ghecomen zijn ende (op) haren achten dach”.

1) V. d. Eyck, Zuid-Holl., blz. 351. Hieruit zal men ook moeten verklaren de uitdrukking der Zuid-Hollandsche dingtaal: „om een schouwe te heffen” (bij Nibelink, Handv. van den Zwijndrechtschen waard, blz. 129). De schout zegt: „ick ghebiede u N. (den heemraad) in achten ende in koeren te schouwen” enz.

2) Resol. Holl. 20 April 1594, 22 Aug. 1598, overgedr. bij Oudenhoven, Zuid-Holland, blz. 399/400, vgl. blz. 387.

3) In oude Friesche gedenkstukken wordt de vrouw, die wettig gehuwd is, gezegd „emmer aftne stol bisitta”, „annen aften stoel bisitte” (Richthofen, Rechtsquellen, S. 98). In die uitdrukking schijnt *aft* hetzelfde als ons *echt* te beteekenen. In het Zutfensche recht wordt de weduwe gezegd „in wedewen stule” te zitten (Pijnacker Hordijk, Rechtsbr. v. Zutphen, blz. 67 § 69, vgl. blz. 27 § 97). In een Leidsche kenning heet de vrouw, die morgengave ontvangt, te zitten „up hair brutoel” (Blok, Leidsche rechtsbr., blz. 141).

4) Westfr. dingtalen, N. Bijdr. 1878, blz. 41, vgl. Van Santen, Kennemerl., blz. 209.

doodslag betreft, laat de nagelnaaste maag, die het klagen op zich neemt, eerst door de schepenen kennen, dat de doode van menschenhanden gestorven is, en vraagt dan een vonnis: „of hy met dier kennisse van rechter ende van scepenen claghen mach een *stade* claghe ende een *aft* claghe” ¹⁾. *Stade* is wat stand houdt, wat duren kan: de klacht is duurzaam van kracht, als zij naar den eisch van het recht werd ingesteld, d. i. als zij een *aft* claghe is. Voor *aft* wordt ook wel *aftig* gebruikt: in zeker geval dingt de taalman in Kennemerland, dat een onbeëdigd zeventuig „even *aftigh* ende even *stanigh* is, oft sy daer den eedt toe gedaen hadden” ²⁾.

Ten overvloede wordt de beteekenis van het stellige woord nog opgehelderd door het gebruik van het ontkennende *onaft*. Het oudste keurboek van Leiden schrijft voor, dat al die aan het gerecht zijn minstens zeven jaren lang poorter der stad zullen zijn geweest; voldeed een van allen niet aan dien eisch, „alle recht dat men met hem dede soude *onaft* wesen” ³⁾. Wij zien, hoe de beteekenissen van *stade* en *aft* ineen vloeien: in gelijken zin lezen wij van verbintenissen, die door het recht niet worden erkend: „dat sy gheene stadt houden en souden noch van gheenre waerde wesen” ⁴⁾.

Behalve *acht* en *aft* komt nog een ander van acht afgeleid bijvoeglijk naamwoord voor, bepaaldelijk in Zuid-Hollandsche oorkonden: *achtbaer*. Die elders keurwonden of matewonden heeten, worden reeds in de oudste handvest van Dordrecht, van 1252, en in verschillende stukken van lateren tijd ⁵⁾, *achtbare wonden* genoemd ⁶⁾. Men verklaart die uitdrukking gewoonlijk: wonden „die aandacht en opmerking verdienen” ⁷⁾. Maar verkeerdelijk.

1) Amst. dingtalen, in N. Bijdr. 1879, blz. 398.

2) Van Santen, Kennemerl., blz. 212.

3) Keurb. v. Leiden (uitg. Hamaker, blz. 11).

4) Ib., blz. 177.

5) Oudste rechten v. Dordr., dl. I, blz. 141.

6) Vgl. Van de Wall, blz. 25 noot f.

7) Zoo Van de Wall en op zijn voorbeeld het Middelnederlandsch Woordenboek. Van den Brandeler (De oudste voorrechtsbrief der stad Dordrecht, in Kron. v. h. Hist. Gen., dl. XXIII, blz. 37) heeft aan die verklaring te recht getwijfeld, maar ten onrechte vastgehouden aan de verkeerde spelling van den brief *athebare*; op dezelfde wijs wordt in Oorkondenb., dl. I, N°. 342 *ambatch* voor *ambacht* misspeld. — Het is opmerkelijk, dat in den Landbrief van Twente van 1365 (Van Mieris, dl. III, 175) en in het algemeen in de Overijselsche rechtstaal de keurwonden, in plaats van *achtbaar*, *klachtber* heeten: misschien wel bij verbastering van de echte, doch verouderde benaming. In de handvest van Woudrichem en het land van Altena heeten zij *taelwaerdige* hoofdwonden

Na al het door ons bijeengestelde zal het wel niet noodig zijn dit te betoogen. *Achtbaar* zijn zulke wonden, waarom men hem die ze heeft toegebracht in rechte kan aanspreken en tot vergoeding doen veroordeelen, gelijk *hofwonden* dezulke zijn, die niet voor den dagelijkschen rechter maar *ten hove* moeten berecht worden: wezenlijk wordt door beide woorden dezelfde soort van wonden bedoeld ¹⁾. In de handvest van Weesp van 1355 wordt verboden: „met gheenen wonden sal men claghen met wapen, tensy eene coerwonde”.

In nog hooger mate verdient een ander van acht afgeleid woord onze aandacht: *achteloos*. Ik trof het tot nog toe nergens aan dan in de wegens haar woordenkeus zoo merkwaardige dingtaal van Amsterdam. Wij lezen daar in de formule, waarmee de rechter een handdadige uit stad en land verbant, in de plaats van het gewone: „ic legge hem tuutlaghen slants van zinen halze” ²⁾: „ick legghe hem ballinc *achteloos ende vredeloos* mijns liefs heren lande van Hollant” enz. ³⁾. *Vredeloos* is zeer gewoon in dit verband, zowel in Nederlandsche als in Duitsche rechtsbronnen ⁴⁾, *achteloos* daarentegen, gelijk ik zei, hoogst zeldzaam. De beteekenis volgt echter met volkomen zekerheid uit den samenhang. Het kan niet anders beteekenen dan wat elders rechteloos genoemd wordt. De ongelukkige, die uit den algemeenen vrede verbannen is en, vogelvrij, door een ieder kan worden gedood, heeft ook de bescherming van het recht verbeurd: hij is, zooals

(Kemp, Heeren van Arkel, blz. 372). Voor het gewone *coerwonde* komt in de dingtaal van Waterland (N. Bijdr. 1877, blz. 321) „wonde die *korich* is”, voor. Vgl. „mit daden of mit worden, die *kuerbaer* weren” (P. Hordijk, Zutphen, blz. 9 § 19 en passim), — „dade oft worde, die draghen an stades vrede ende *coerbaer* sin” (ibid., blz. 15 § 47), — „woorde, die an kure draghen” (blz. 61 § 49), — „worde, die in hogeren *cuere* dragen dan die dade” (ibid., blz. 15 § 48, vgl. blz. 56 § 34), — vechten, kijven of „ander *koerbaer* zaken” doen (ibid., blz. 115 § 15), — „puncten, die *becoert* zijn”, d. i. waarop boete staat (ibid., blz. 38 § 133), — de daarop staande „*kore* gelden” (ibid.).

1) Vgl. Van de Wall, blz. 113 noot f.

2) Oudste rechten v. Dordr., dl. I, blz. 367.

3) Amst. dingtaal, in N. Bijdr. 1879, blz. 415.

4) In den aangehaalden Landbrief van Twente b. v. lezen wij: „Die met rechte *fredeloss* gelecht worit, die is unveilig sijns lyves, hie is veilich sijns gudes” (Winhoff, Landr. v. Averssel, blz. 263). Wat het Duitsche recht aangaat, zie inzonderheid de monographie van Budde, *Über Rechtlosigkeit, Ehrlosigkeit und Echtlosigkeit* (Bonn. 1842) en vooral den Anhang S. 132 noot 1. Kraut, *Grundriss zu Vorlesungen über das Deutsche Privatrecht* (4^e Ausg., S. 157, 158, § 65, 3, 4, 12) haalt, uit Rechte der Stadt Wesel, de volgende opmerkelijke plaats aan: „Gy sult se leggen achtloes, rechtloes, eerloes, vredeloos”; zonder reden wil hij daar, voor achtloes, echtloes gelezen hebben.

Matthijssen ¹⁾, het uitdrukt, „ uut allen recht ende wet te setten ”; geen *acht* wordt hem voor eenige vierschaar toegestaan.

Wij besluiten hier ons overzicht van al wat met het woord *acht* samenhangt ²⁾. Om het te leeren verstaan is het voldoende geweest het ontoereikende licht, dat elk woord en iedere samenstelling of afleiding er van op zich zelf bevat, in één brandpunt te vereenigen en van daaruit weer over elk in het bijzonder te laten schijnen. Wat de taalvergelijking nog buitendien ter opheldering vermag bij te brengen, daarnaar waag ik zelfs niet te gissen. Ik vermoed wel, dat het Duitsche *acht*, in den zin van ons ban, met het *acht* onzer aloude rechtstaal zal samenhangen, maar op welke wijs en in hoever laat ik in het midden. Het blijve aan de mannen van het vak voorbehouden.

Ten slotte doe ik nog opmerken, dat wij het woord, in dezen of genen vorm, in alle streken van Holland hebben aangetroffen: op Voorne, in Zuid-Holland, in Delfland en Rijnland, in Waterland en Amstelland, in Kennemerland en West-Friesland. Stond ons van de overige Nederlandsche gewesten een even ruime voorraad van dingtalen ten dienste, denkelijk zouden wij ook daar, inzonderheid in Zeeland, voorbeelden vinden ³⁾. Geen twijfel echter of het woord is uit Friesland in Holland ingedrongen. Daar, in de oude Friesche rechtsbronnen, moeten wij den oorsprong van het begrip en van zijn uitdrukking nasporen. Het zij den kenners van de taal en het recht van Friesland dringend aanbevolen.

(Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot uitgaaf van rechtsbronnen, dl. I, blz. 162 vlg.)

2. Cliven. Clawen. Clawenden.

(1892.)

Onze oude rechtsbronnen dagteekenen grootendeels uit de 15de eeuw; betrekkelijk weinige zijn ouder dan het jaar 1400; zij

1) Rechtsb. v. Den Briel, blz. 143.

2) Vgl. ook nog de woorden: achtsman, buerachte (Feith, Selwerd, blz. 128, 138), athemanni, achte man (Von Richthofen, Fries. Rechtsquellen, S. 291, 323).

3) In Overijselsche gedenkstukken vindt men het woord zelden, maar toch soms gebruikt: „Soe nympt de heere een achte”, lezen wij bij Racer, dl. IV, blz. 200, hetgeen hij door oordeel, vonnis vertolkt: zie zijn aantekening.

spreken dan ook doorgaans de taal dier eeuw. Maar zij zijn, om het zoo eens uit te drukken, ingelegd met woorden en spreuken van veel ouder herkomst, die het bewijs van hun ouderdom in zich zelf dragen en afsteken tegen hun omgeving. Over zulk een reliek uit den voortijd, die de rechtsbronnen der 15de eeuw ons overleveren, wensch ik een woord te zeggen.

In de letterkunde der middeneeuwen komen de werkwoorden *cliven* en *cleven*, in de beteekenis van klimmen, vaak genoeg voor. Maar *claven* of *clawen* of *clauwen*, in gelijke beteekenis ¹⁾, zoover mij althans bekend is, niet. Dat een dergelijk woord heeft bestaan, blijkt echter uit het frequentativum *klaveren*, dat nog bij Vondel voorkomt ²⁾, en *klauteren*, dat wij nog dagelijks gebruiken.

Dit *clawen* nu is in een oude rechtspreuk bewaard gebleven en het eerst te voorschijn gekomen in een Amsterdamsche dingtaal ³⁾. In die dingtaal lezen wij namelijk: „Waert dat die zonne worde synckende ende den dach *clawende* ende het over middaghe droeghe”, enz. In andere handschriften dan dat, hetwelk hij bij voorkeur volgde, had de uitgever als varianten aangetroffen: *clauwende*, *claeuwende*, *clawwede*. Nog een vierde variant vermoed ik, dat Antonius Matthaeus indertijd gevonden had in het handschrift, waarnaar hij ⁴⁾ een dingtaal van Diemen heeft afgedrukt, die bijna letterlijk met onze Amsterdamsche overeenkomt, doch waarin de aangehaalde zinsnede aldus luidt: „of die sonne worde sinckende en de dach *haer wende* en het over middach ginck”. Wel hebben wij hoogst waarschijnlijk in deze lezing, die ook in de spelling gemoderniseerd is, een vermeende emendatie van den uitgever te erkennen, doch als deze uit *clawende*: haer wende had gemaakt, zou zoo groote verandering mij toch van hem verwonderen. Ik vermoed veeleer, dat hij in zijn handschrift *claeuwende* heeft gelezen; en dat vermoeden hoop ik zoo straks met goede reden te staven.

Het opmerkelijkste in de spreuk, zooals zij ons wordt overgeleverd, is zeker wel, dat *clawen* hier onmogelijk opklimmen kan beteekenen, maar integendeel in den zin van dalen moet

1) Ik handel alleen over de beteekenis, niet over de etymologie, en laat in het midden, of *clawen* al dan niet van dezelfde afkomst met *cliven* en *cleven* is; dat mogen anderen uitmaken.

2) In zijn Hierusalem verwoest, vs. 1818, uitg. Van Lennep, dl. I, blz. 735.

3) N. Bijdr. v. Regtsgel., 1879, blz. 402.

4) De jure gladii, p. 637.

worden opgevat. Om dit buiten allen twijfel te stellen zij mij een korte uitweiding geoorloofd.

Van ouds werd de rechte dag voor den middag gehouden ¹⁾: „goets tijts voor middage” zeggen de dingtalen van West-Friesland en van Delft uit de 15de eeuw; maar voorheen had men zeker algemeen gezegd, wat later hier en daar nog voorkomt: „goets tijts by risender sonne” ²⁾, of „by climmender sonne” ³⁾, of — waar ik vooral de aandacht op gevestigd wil hebben — „by *clivender* sonne” ⁴⁾. Bij het spannen van de vierschaar is het dan ook een van de zaken, die vooraf uitgemaakt moeten worden, dat de rechter bij klimmende zonne is gaan zitten. Zoo laat in onze dingtaal van Amsterdam de rechter al dadelijk door schepenen uitwijzen: „dattet soe hoech upten dagh is, dattet dinghetijt is van sulcken recht als hier te doen is”.

Eigenlijk behoort de rechtshandeling ook af te loopen voor den middag. En in den vroegsten tijd, toen de procedure hoogst eenvoudig was en meestal bestond in „lyen of versaken”, in bekennen of ontkennen (bekrachtigd in het laatste geval met één of meer eeden van den beklagde alleen of van hem en zijn eedhelpers), in dien tijd behoefde de rechtzaak ook niet langer te duren. Doch sedert het proces ingewikkelder was geworden, toen getuigen gehoord en oorkonden gezien, toen beraad en achting aan partijen en aan schepenen toegestaan dienden te worden, schoot vaak de tijd voor den middag te kort. Daarom vond de aanklager het noodig zich vooraf door een vonnis van schepenen te verzekeren, dat, zoo hij meer tijd behoefde, hem die ook ingewilligd zou worden. Een goed voorbeeld hiervan geven ons de Delftsche dingtalen, waar de eischer een vonnis van schepenen begeert in dezen vorm: „al vertoecht mit vonnis, mit dadinghe, mit achtinge of mit berade, dat die zonne haer hoechste geleden hadde van desen daghe ⁵⁾, dat hem dit niet scaden en soude an zynen recht” ⁶⁾. Merk in het voorbijgaan op, hoe hier in de oude geijkte formule de middag wordt aangeduid als het oogenblik, waarop de zon

1) Bij Matthijssen is dit alleen waar van „den hoechsten”; andere zaken worden na der noene afgedaan (Rechtsb. v. Den Briel, blz. 136/7, 197).

2) Matthijssen, Rechtsboek, blz. 197.

3) Handv. v. Waterland, bij Van Mieris, dl. IV, blz. 564.

4) Kenningboek van Leiden van omstreeks 1480 (uitg. Blok, blz. 172); Handv. van Monnikendam (afgedrukt achter de Handv. van Amsterdam, 1624).

5) Shakespeare zegt: „Now is the sun upon the highmost hill of this days journey” (Romeo, Act II, sc. V vs. 9).

6) Delftsche dingtalen, in: N. Bijdr. v. Regtsgel. 1878, blz. 222.

haar hoogste geleden, haar toppunt bereikt heeft, het oogenblik dus waarop zij zinkende wordt ¹⁾, gelijk zich de Amsterdamsche dingtaal uitdrukt op de plaats, die wij behandelen en waartoe ik thans terugkeer.

Ook bij haar toont zich de eischer bezorgd, dat hem de voormiddag te kort zal schieten, en vraagt hij van schepenen een geruststellend vonnis. Zij zijn hem te wille en wijzen uit: „Waert dat die zonne worde synckende ende den dach *clawende* ende het over middaghe droeghe (de laatste zinsnede is blijkbaar een ophelderend bijvoegsel van later tijd), dattet u, heer rechter, van mijns heren (des Graven) wegghen, ende den clagher niet scaden en mach tot uwen rechte, alsoe ghijs beyden ter goeder tijt bewaert hebt”.

Mij dunkt, het behoeft geen verder betoog, dat in dit verband *clawende* onmogelijk in den zin van klimmende bedoeld kan zijn, in denzelfden zin, waarin wij b.v. zoo even van de *clivende* zon hoorden gewagen. Die *clivende* zon scheen vóór den middag; thans wordt ons gezegd, dat het over middag draagt en dat de zon zinkende is: onmogelijk kan hierbij gevoegd wezen, dat tezelfder tijd de dag klimmen gaat. Zon en dag worden in de rechtstaal, als van gelijke beteekenis, met elkander verwisseld. Beiden klimmen te zamen op den hoogste, om van daar weer te zamen te gaan dalen.

Wat hebben wij dan wel van dit *clawende* te denken? Schuilt er in den tekst misschien een bedorven lezing, of hebben wij veeleer bij den steller der dingtaal een verwarring van begrippen en woorden te vermoeden? Zoolang de plaats alleen stond scheen de eene gissing even mogelijk als de andere. Thans, nu er meer soortgelijke plaatsen aan den dag zijn gekomen, zijn beide gissingen gebleken onaannemelijk te zijn: de lezing is stellig gezond, en aan een misverstand van geheel denzelfden aard bij verschillende

1) In de dingtaal van het leenrecht van St. Paulus te Utrecht (bij Matthaëus, Fundationes, p. 201): „of trecht vertoech tot dalender sonne”. In het Geldersch leenrecht (door J. J. Smits uitgegeven in N. Bijdr. v. Regtsgel. 1871, blz. 415) staat: „of saecke weer, datter al soo veel te doen viel of dat het beraet und die onlede daerin comende alsoe lange vertoegen, dat die sonne geweynt waer... of hy dan” enz. Dat zich wenden van de zon heet (t. a. pl., blz. 383) „der sonnen ommeganck”; vgl. hierachter blz. 405/6. „Bi sittender sonne” (Rechtsbronnen van Zutfen, blz. 115) en „by staender sonne” (Groote keur van Zeeland, I 10, in: Gr. Placaetb., dl. IV, blz. 981) is hetzelfde als „bi schynender sonne” (Versl. en Meded. van de Vereen. v. uitg. v. Rechtsbr., dl. II, blz. 145) en beantwoordt aan het Latijnsche „non ante solis ortum vel post occasum solis” van de keur van Zeeland van Floris den Voogd (§ 72).

personen op ver uiteen gelegen plaatsen is niet langer te denken. Wij moeten dus naar een verklaring van de zonderlinge zeggwijze omzien; en ik meen er een gevonden te hebben, die althans gehoord mag worden, al is zij ook voor tegenspraak vatbaar.

Ik ga uit van een algemeene stelling. Klimmen en al de aan klimmen verwante woorden duiden een eigenaardige beweging aan, maar laten zich over de richting dier beweging eigenlijk niet uit. Om dit te doen moeten zij zich van een voorzetsel voorzien. Klimmen kan even goed afklimmen als opklimmen wezen, stijgen af- of opstijgen enz. Het gebruik alleen kan na lange jaren aan het woord op zich zelf de bijbeteekenis van op of af verbinden. Klimmen, zonder meer, beteekent, zoolang ons heugt, opklimmen: het gebruik heeft dat nu eens gewild. Als dit zoo is, spreekt het van zelf, dat *cliven* en *clawen* beiden evenzeer oorspronkelijk niet meer dan den aard der beweging te kennen gaven; in welke richting de beweging geschiedde, moest of door aanhechting van een voorzetsel of door het verband, waarin het woord geplaatst werd, worden aangeduid. Namelijk zoolang het gebruik nog niet onderscheiden en aan het eene woord de eene bijbeteekenis, en aan het andere de tegenovergestelde toegekend had. Nu schijnt waarlijk het gebruik allengs ingevoerd en ten laatste vastgesteld te hebben, dat, althans met betrekking tot zon en dag, *cliven* slechts van een opgaande, en *clawen* van een dalende beweging zou worden gezegd.

Op deze wijs zou ik de schijnbare tegenstrijdigheid tusschen *clawen* en *cliven* willen verklaren. En wat mij daartoe te meer moed geeft is de instemming van prof. Cosijn, wiens oordeel ik heb ingewonnen. Niet alleen gaf hij mij ten opzichte der beweging in tweeërlei richting, welke ik beweerde dat het werkwoord in het onzekere laat, gelijk; hij wees mij ter bevestiging van mijn gevoelen vooral op *rijzen*, dat van ouds en tot in de 18de eeuw toe nu eens een beweging naar boven, dan weer integendeel een beweging naar beneden, al naar het verband, waarin het voorkwam, beteekenen kon. Dit schijnt mij inderdaad een leerzaam voorbeeld bij uitnemendheid. Vader Cats zegt van de boombladeren, dat zij in den herfst rijzen, zooals wij tegenwoordig zeggen dat zij vallen ¹⁾. Sedert Cats dichtte, heeft echter in dezen het

1) Ik vond de plaats van Cats aangehaald in het Woordenboek van Oudemans i. v. *rijzen*. De titel van een der laatste bundels van Van Beers „Rijzende blaren” is voldoende om aan te toonen, dat in Zuid-Nederland die beteekenis van rijzen nog altijd voortleeft.

gebruik, althans voor Noord-Nederland, beslist, en voor goed verboden een neergaande beweging onder *rijzen* te verstaan. Evenzoo, als ik mij niet bedrieg, had het gebruik in langverleden eeuwen aan *clivende zonne* de beteekenis eener opwaartsche, aan *clawende dag* die eener neerwaartsche beweging willekeurig maar voor altijd gehecht.

Wij willen thans nog eenige andere plaatsen, waarin ons woord wordt aangetroffen, in beschouwing nemen. Leerzaam vooral is de plaats in een (voor ons ook in andere opzichten merkwaardig) Weisthum van een dorp in het Paderbornsche van het jaar 1480 ¹). Het betreft een geschil over de grenzen tusschen grondbezittingen van meerdere eigenaars. Op last van den goorechter hebben zeven bureu naar hun beste weten de grenslijnen getrokken, en dienovereenkomstig is ook reeds uitgewezen, dat de winnende partij in het bezit van den haar toegekenden grond zal worden gesteld. Nu vraagt die partij verder, bij monde van haar taalman, onverwijld in het bezit te worden gesteld, om reden dat de tegenpartij den tijd heeft laten verstrijken, waarbinnen zij in verzet had mogen komen: „nadem de dach verklart unde de sunne uppe dem hogesten gewest *clawendich* were, des also tostundt”, d. i. nadat de dag verklaard en de zon op den hoogste geweest (zijnde) *clawendig* ware, derhalve nu terstond ²). In een zoo ver van Amstelland af gelegen streek en binnen een verschillend taalgebied vinden wij ons woord dus in de rechtstaal met volkomen dezelfde beteekenis terug. Na het hoogste van den dag bereikt te hebben is de zon zinkende geworden; zoo wordt hier de middag geschilderd. Hier is het de zon, die *clawendich* is; van den dag wordt gezegd, dat hij verklaard is. Wat dit laatste beteekenen moet is wegens het verband niet twijfelachtig, maar bij gebrek aan meer voorbeelden kan ik voor het oogenblik niet zeggen, hoe het moet worden uitgelegd. Het doet ook weinig tot de zaak, waarmee wij ons thans bezig houden. Daarvoor is opmerkelijker, dat het deelwoord een bijvoegelijk naamwoord geworden is: evenals van *lebend lebendig*, in ons Nederlandsch van *levend levendig*, zien wij van *clawende clawendig* maken. Naar dezelfde analogie zou ik meenen dat ook de klemtoon in het Duitsch versprongen zal zijn, en dat wij *clawéndig* moeten uitspreken.

1) Grimm, Weisthümer, Bd. III, S. 85.

2) Schiller en Lübben halen in hun woordenboek in voce *clawendich* deze plaats, maar onnauwkeurig, aan en verklaren haar ook onjuist.

Het zou mij zelfs niet verwonderen, als men bij ons in de 15de eeuw, zoo al niet vroeger, insgelijks den klemtoon op de voorlaatste lettergreep gelegd en *clawénde* gezegd had.

Wat mij dit doet vermoeden is een werkwoord, dat, zeker in een tijd toen men het oude woord niet meer verstond, van het deelwoord gevormd is. Het komt tot nog toe, zoover ik weet, alleen voor in de Stichtsche dingtaal ¹⁾). Het is alweer een dingtaal van doodslag. Er wordt vonnis gevraagd, hoelang de klager zal moeten wachten (naar het schijnt op den voor het gerecht geroepen beklaagde), en het antwoord luidt: „Thent die sonne *clærweent*”, totdat de zon haar hoogste bereikt hebbende gaat zinken. Dat dit inderdaad de bedoeling is, valt niet te betwijfelen. Op een soortgelijke vraag, maar in dat geval van den schout, wordt in een Leidsche dingtaal van doodslag ²⁾ door schepenen geantwoord: „dat ghy beyden sult went de sonne haer hoogste gedaen heeft van den dage”. Datzelfde wordt nu in de Stichtsche dingtaal met één woord *clærweenden* genoemd. Een verbastering, buiten twijfel, van het niet langer verstante *clawénde* afgeleid, of liever van *clærwénde*, dat naar mijn, thans zeer waarschijnlijk geworden, gissing door Matthaeus in zijn handschrift van de Diemer dingtaal gevonden en in *haer wende* geëmendeed zal zijn. In plaats van *clawet*, dat hij stellig bedoelde, heeft de steller der dingtaal goed gevonden *clærweent* te zeggen, niet weinig trotsch, verbeeld ik mij, op zijn kennis van een zoo prachtig en naar zijn meening overoud rechtswoord.

Even vermakelijk als zijn pedanterie is die van een anderen onbekende in een rechtsboek van Putten op de Veluwe, van het midden der 16de eeuw, mij door prof. Fockema Andreae welwillend meegedeeld. Het is daar avond geworden, de zon gaat onder, en het wordt tijd om de rechtszitting te staken. Dat wordt door den schrijver aldus uitgedrukt: „soet nu *clawweyndt* geworden ind die sonne ondergegaen wass, soe hefft der volmechtige richter vurschr. opgeklopt ind dat gerichte geeyndiget”. Hier is uit *clawwénde* een *clawweyndt*, denkelijk als substantivum op te vatten, vervaardigd en in plaats van op den aanvangenden namiddag op den gevallen avond toegepast. Maar het is dan ook het midden der 16de eeuw, als men den ouden vorm en de oorspronkelijke beteekenis van het woord zoo volkomen vergeten is.

1) Uitgeg. d. Muller, in Versl. en meded. d. Vereen. t. uitg. v. rechtsbr., dl. II, blz. 512.

2) Bij Orlers, Beschr. v. Leiden, 1° uitg., blz. 25.

Naschrift. — Ik stelde boven ¹⁾ op den voorgrond, dat ik alleen over de beteekenis van het werkwoord *clawen* dacht te handelen en niet over de etymologie, die ik veeleer aan de overweging der deskundigen aanbeval en aan hun beslissing overliet. Het was mij maar te doen om aan te toonen, dat de middeneeuwsche rechtstaal met haar „clawende dach” niet klimmende dag, zooals tot dusver het algemeene gevoelen was, maar integendeel dalende dag wilde zeggen. Ik meende dit, zonder mij met de afkomst en de verwantschap van het woord in te laten, uit het rechtsgebruik en den aard der zaak te kunnen bewijzen. En ik geloof nog, dat mij dit gelukt is. Maar in een onbewaakt oogenblik vergat ik mijn gebrek aan taalkennis en waagde mij aan een verklaring van hetgeen ik slechts had willen constateeren, en sloeg zodoende den bal mis, gelijk ik thans, beter ingelicht, onbewimpeld erken.

Dat ik tot juister inzicht van het woord ben gekomen en anderen op mijn beurt brengen kan, heb ik te danken aan de geleerdheid en vriendelijke mededeelzaamheid van prof. Van Helten. Al spoedig na het verschijnen van mijn opstel maakte hij mij schriftelijk opmerkzaam op een plaats in een oud-Friesche wet, die ik ter zijde had gelaten en waarin toch de door mij behandelde rechtspreuk in blijkbaar ouderen vorm voorkwam. Hij had tevens de goedheid de plaats voor mij, die geen Friesch ken, te vertalen en te verklaren, hetgeen vooral daarom noodig was, omdat de tekst bij Von Richthofen ²⁾ bedorven en bij De Haan Hetteema ³⁾, niet geheel overeenkomstig het handschrift, dat hij volgde en dat prof. Van Helten gelegenheid had te vergelijken, gedrukt staat. Naar het handschrift luidt de plaats aldus: „Dat is riocht. Als dio sonne sîgande is ende dio kû dae clêwendene dêtht, soe ne toer di frîa Fresa efterdâm an da strÿde with staen des deis, omdat hy eer grêt ne was”. Dat is te zeggen: Dat is recht. Als de zon zinkende is en de koe de wending der klauwen verricht (haar klauwen wendt), dan behoeft de vrije Fries later op den dag niet in een gerechtelijk tweegevecht als strijder op te treden (kan hij een tweegevecht weigeren), op grond dat hij daartoe niet vroeger opgeroepen was.

De plaats is grootendeels duidelijk. Uit den regel, dien ik in

1) Zie hiervoor blz. 397 noot 1.

2) Fries. Rechtsq., p. 391 § 27.

3) Oude Friesche wetten, dl. II, blz. 37, 38.

mijn verhandeling had aangewezen, dat de rechtszaak bij klimmende zon althans moet aanvagen, volgt van zelf wat hier de wet bepaalt. Ook tot den kampstrijd moet men „bi clivender sonne” worden gedaagd. Het eenige wat opheldering vereischt is de zinsnede: als de koe de wending der klauwen („clêwendene”) verricht. Dat dit in beteekenis overeenkomt met het middeneeuwsch „als den dach (worde) clawende”, wordt ten hoogste waarschijnlijk wegens de samenkoppeling van het een zoowel als het ander met het voorafgaande: „als de zon worde zinkende”. De koe, die haar klauwen wendt, zal dan niet als een eigenlijke koe, maar als het zinnebeeld van den dag verstaan moeten worden.

En nu herinneren wij ons terstond, hetgeen wij sedert Grimm's *Mythologie* ¹⁾ weten, dat de oude Germanen zich den dag voorstellen als een levend wezen, soms in menschelijke, soms in dierlijke gedaante, en dat zij in het laatste geval van zijn klauwen spreken, waarmee hij in de wolken grijpt. Aan welk dier zij hierbij denken is niet uitgemaakt, want klauwen heeft de viervoeter zoowel als de vogel, misschien aan een adelaar, misschien aan een beer. Dit laatste vermoedt Grimm. Had hij onze Friesche wet gekend, hij zou de koe niet stilzwijgend ter zijde hebben gelaten. Hoe vreemd, hoe ongelooflijk het haast luidt, het schijnt thans dat de oude Friezen zich den dag onder het beeld van een koe met klauwen hebben voorgesteld. Ik zal mij echter van alle gissing dienaangaande onthouden, om niet weer te verzeilen in wateren, die mij vreemd zijn. De mythologen mogen voortaan met dit nieuwe en hoogst verrassende feit rekening houden. Voor de toelichting der oud-Hollandsche rechtspreuk hebben wij de oplossing van het mythologische raadsel niet noodig ²⁾.

Immers uit de door Grimm aangehaalde verzen van Wolfram von Esschenbach en Ulrich von dem Türlin blijkt overtuigend, dat in hun tijd, dus in de 13de eeuw, de dag reeds als een wezen sui generis werd verbeeld, dat zich voortbeweegt door met de klauwen in de wolken te slaan: „Sîne klâwen durch die wolken sint geslagen; er stîget ûf mit grôzer kraft; ich sih in grâwen den tac”: zoo beschrijft de wachter, in het beroemde lied van Wolfram, het aanbreken van den dageraad. En in dezelfde bevoording nagenoeg zegt Ulrich in zijn *Willehalm*: „daz diu

1) S. 705.

2) Tot opheldering van het raadsel draagt Schwartz (*Sonne Mond und Sterne, ein Beitrag zur Mythologie und Culturgeschichte der Urzeit, 1864*) niets bij.

wolken wâren grâ und der tac sîne clâ hete geslagen durch die naht". Dat evenzoo in de gelijktijdige rechtstaal van den dag wordt gezegd, dat hij zijn klauwen wendt, dat hij „clawende” is, baart ons nu geen verwondering meer. Alleen zou men nog over den zin van dat wenden der klauwen in twijfel kunnen staan. Maar dan is ook deze twijfel spoedig opgelost. De dag beweegt zich in een boog, een halven cirkel, boven den gezichteinder. Tot op den middag slaat hij zijn klauwen al hooger en hooger, doch heeft hij eens „zijn hoogste gedaan”, dan wendt hij zich benedenwaarts, totdat hij onder de kimmen verdwijnt en voor den nacht plaats maakt. De drieledige uitdrukking van onze Amsterdamsche dingtaal is dus een dubbele tautologie: „Waert die zonne worde synckende, ende den dach clawende, ende het over middaghe droeghe”.

Zoo heeft ten slotte Matthaëus, die op deze plaats „den dach clawende” veranderde in: „den dach haer wende”, getoond, dat hij den zin juister had opgevat dan wij, die hem niet zonder reden om zijn eigendunkelijkheid op de vingers tikten. Of de dag zijn klauwen wendt of zich zelve wendt, komt immers op hetzelfde neer.

Heeft men zoo eens het zinnebeeld laten vallen, dan kan men even goed zeggen dat de zon, als dat de dag zich op den middag wendt. En zoo zegt waarlijk het *Geldersche leenrecht* ¹⁾. Daar vraagt als naar gewoonte de partij, die bevreesd is dat de voormiddag ontoereikend voor de rechtspleging zou kunnen zijn: „of saecke weer . . . dat het beraet und die onlede daerin comende alsoe lange vertoegen, dat die sonne geweynt waer”, of dan de zaak na den middag zal mogen worden voortgezet. En op de insgelijks gewone vraag van den rechter, hoe lang men den gedaagde zal verbeiden ²⁾, luidt hier het antwoord van schepenen: „bis der sonnen ommeganck toe”, hetgeen wij in een Stichtsche dingtaal dus hoorden uitdrukken: „thent die sonne *clærweent*”. Dat „sonnen ommeganck” (zonnewende, zooals wij zouden zeggen, indien dit woord al niet van een andere wending der zon, in den jaarkring namelijk, gebruikelijk was) werd blijkbaar door den afschrijver van het *Leenrecht* niet begrepen, want op de volgende bladzijde heeft hij er „sonnen onderganck” van gemaakt. Maar voor ons is de ommevang van de zon thans duidelijk en geheel

1) Uitgeg. d. J. J. Smits, in N. Bijdr. v. Regtsgel. 1871, blz. 415.

2) Ald., blz. 383.

analoog aan het „clawendene” van den dag. Op den middag veranderen zon en dag beiden van beweging en neigen beiden ten ondergang.

Ten slotte nog de vraag: voor welke soort en welken vorm van woord hebben wij in de rechtspraak der Amsterdamsche dingtaal *clawende* te houden? Stellig niet voor het deelwoord van een werkwoord *clawen*, want het bestaan van zulk een werkwoord is niet langer verzekerd, integendeel zeer twijfelachtig geworden. Maar moeten wij het aanzien voor het imperfectum subjunctivi van een werkwoord *clawenden*: „Waert dat die zonne worde synckende ende den dach clawende”? of moeten wij, zooals ik vroeger meende, in het tweede lid van den zin het hulpwerkwoord van het eerste herhalen en *clawende*, evenals *synckende*, voor een participium of adjectivum houden? Is *clawende* slechts een andere vorm van *clawendig*, hetwelk wij in het Deutsche Weisthum aantreffen? Ik aarzel te beslissen en verklaar mij daartoe ook niet bevoegd ¹⁾.

(*Tijdschrift van Nederl. Taal- en Letterkunde*,
deel XI, blz. 202 vlg., 308 vlg.)

3. *Custinge* ²⁾.

(1888.)

Ik heb reden om mij te verheugen, dat hetgeen ik in mijn verhandeling: *Over waarheid, kenning en zeventuig* ter loops aangaande *custing* en *custeed* had gezegd ³⁾, prof. Verdam aanleiding heeft gegeven tot een opzettelijk onderzoek naar de afkomst en

1) Toch is er nog een bezwaar. Men zegt: zinkende is en clawendene doet, — als de zon zinkende wordt en de dag clawende, clawendig. Is het niet, alsof het voortdurend zinken van de zon met het „clawendene doen” van den dag gelijk wordt gesteld? En zou daar niet uit volgen, dat ook het „clawendene doen” voortdurend is? Is het ook wel waar, dat de dag zich aan den hemelboog beweegt, gelijk ik stel? De zon doet dit, maar ook de dag? Misschien is „clawendig” en „clawende” te verstaan als met gewende, d. i. met naar beneden gewende klauwen.

2) Naar aanleiding van een opstel van prof. Verdam, in het Tijdschr. v. Nederl. taal- en letterk., 1887, blz. 302.

3) Zie hiervoor blz. 323.

de beteekenis dier woorden. Ik heb uit zijn opstel veel geleerd, waarvoor ik hem mijn dank betuig. Toen ik mijn verhandeling schreef, kende ik het middel-Nederlandsche *custen* niet ¹⁾, dat, naar ik nu vernomen heb, niet zelden met *paaien* samen wordt gevoegd en ongeveer hetzelfde als dat woord beteekent. Mijn gissing over de afkomst er van laat ik thans dan ook gaarne varen.

Maar over het gebruik van het woord *custing* heb ik nog iets in het midden te brengen, ook bij wijze van zelfverdediging.

Ik had namelijk beweerd, dat de *custing* een eed met eedhelpers was. Volgens Verdam en Fockema Andreae is dit niet geheel juist. „Ook als de beklagde (onedelman) den eed van zuivering alleen doet, heet deze soms *custinge*”, zeggen zij. Ik betwijfel het zeer. Mij is geen enkele plaats bekend, waar de *custing* aldus met het „onscoude doen” gelijk wordt gesteld; de plaatsen toch, waarop men zich beroept, zijn niet in dien zin te verstaan. Het zij mij vergund dit kortelijk aan te toonen.

De hoofdplaats is art. 38 van de Latijnsche keur van Floris den Voogd en luidt aldus: „Vir nobilis faciet ignobili *custingam pro parentibus suis*. Vir ignobilis faciet nobili *custingam cum domino suo et cum parentibus domini sui*. Item ignobilis faciet pro se ipso alii ignobili *custingam cum parentibus suis*”. Er schuilt in deze plaats een schrijffout, die licht te herstellen is. Men pleegt geen *custing voor* zijn magen te doen, maar *met* zijn magen. Wij verbeteren dus gerustelijk in den eersten volzin: *cum parentibus suis*. Er bestaan, zooals bekend is, slechts gebrekkige afschriften van deze keur, die hier en daar verbetering behoeven. Daarbij zijn ons de oude vertalingen in het Nederlandsch en in het Fransch van dienst. Deze nu hebben ter aangehaalde plaatse inderdaad: „*met* sinen maghe”, „*par ses parens*”. Zoo verbeterd, is de geheele plaats duidelijk. Moet een onedele van een edelman een *custing* ontvangen, dan geniet hij niettegenstaande zijn geboorte de eer, dat edelen hem den eed doen. Moet hij daarentegen een *custing* afleggen aan een edelman, dan kan hij met zijn onedele bloedverwanten niet volstaan, maar moet bijgestaan worden door zijn heerschappij en door diens edele magen. Onder elkander doen onedelen, het behoefde nauwelijks gezegd, elkaar *custing* met hun eigen magen. Van een eed, door aanklager of beschuldigde alleen te zweren, is hier dus geen sprake.

1) Ik kende slechts één plaats, waar het voorkomt (bij Matthijssen, Rechtsb., blz. 29), en die was mij niet duidelijk.

Hetzelfde voorschrift nu wordt herhaald in de Nederduitsche keur van Floris V, art. 107: „Een edelman mach enen onedelen man custinghe doen mit sinen maghen. Een onedelman sal enen edelman custinghe doen mit siins heren maghen. Een onedelman sal enen onedelen man custinghe doen elckerliic voer hem selven”. Ook van deze keur bezitten wij het oorspronkelijke niet, en het afschrift is niet overal betrouwbaar. Misschien is hier aan het slot van dit artikel iets weggevallen. Er ontbreekt namelijk, wat in de Latijnsche keur, die blijkbaar ten voorbeeld heeft gediend, niet gemist wordt: „mit sinen maghe”. Het kan echter zijn, dat dit als overbodig en van zelf sprekend in de pen is gebleven. Hoe dit zij: ook hier is geen sprake van een eed zonder helpers. — In de steden, waar edelen en onedelen dooreen leefden, is het onderscheid, dat de landkeur maakt, vervallen. In de handvest van Tholen b. v. van 1366 lezen wij art. 38: „wat . . . ter custinghe behoert, daerof sal elckenlic den anderen custinghe doen mit sinen maghen, sijn sy edel of onedel”.

Verdam heeft reeds gewezen op het woord *custnote*, waarmee in een Zeeuwsche rekening de helpers in de custing worden aangeduid. In de Friesche rechten worden dezulken „kestfriondon”, custvrienden, geheeten ¹⁾.

Is iemand ongelukkig genoeg om geen magen te bezitten, dan kan hij in later tijd worden toegelaten om, in hun plaats, zelf de zes eeden af te leggen ²⁾. Maar dat dit aan den aard der custing geen afbreuk doet, behoeft wel niet betoogd.

Ten tweede had ik als een eigenaardigheid van de custing genoemd, dat hij, die haar haalt, uit zijn magen kiezen mag degenen, met wie hij den eed verlangt te doen. Ook daartegen komen Verdam en Andreae op: „Dat men zijn eedhelpers mag kiezen”, zeggen zij, „is niets bijzonders; dit mag men bij elken eed met conjuratores altijd en overal”. Waarlijk? Dan heb ik mij deerlijk vergist. Maar ik twijfel, of de stelling wel in zoo volstrekten zin bedoeld zal zijn als de woorden zouden doen vermoeden. Ziehier althans een paar uitzonderingen, waarop ik mijn woordverklaring had gebouwd.

In de zoo hoogst merkwaardige Utrechtsche „coeren van den vrede” ³⁾ lezen wij: „Voert tyet de raet van der stat des ye-

1) Richthofen, Fr. Rechtsq., S. 69 noot 10.

2) Groote keur, II, 41 (Gr. placaeht., dl. IV, blz. 979 vlg.).

3) Utr. rechtsbr., dl. I, blz. 44 art. 6.

mant, dat hi daer mede was mit rade of mit dade daer vrede gebroken si, so sal deghene, de men des betyct, sweren mit vier mannen, de die raet van der stat daertoe neemt van sinen vrienden, dat hi onschuldich was raets ende daets daer de vrede te broeken was". Een volgeed derhalve van vrienden (dat is magen), die gekozen worden niet door den beschuldigde maar door den raad der stad. Doch dit geschiedt te Utrecht, en wij hebben bepaaldelijk met een Zeeuwsch gebruik te doen. Daarom een tweede voorbeeld, aan de dingtalen van Zeelands hoofdstad ontleend.

In dat hoogst belangrijke stuk ¹⁾ vernemen wij, hoe een burger, die een ander aanklaagt van kracht, zijn beschuldiging sterken moet. Hij zegt het zelf: „zoo sech ic, dat deze N. (de beschuldigde) sculdich is mijn (d. i. mij) magen te geven, opdat hy se kent, mijn cracht mede te stercken, . . . ende kent hy se niet, dat ic se selve nemen zal”.

Dus ook hier staat het niet aan hem, die den eed doet, uit zijn magen te kiezen, maar aan zijn tegenpartij, zoo die daartoe bereid is. Geheel overeenkomstig hiermee is het, wat de costumen van Waterland bepalen, dat iemand, die beschuldigd wordt van een keurwond te hebben toegebracht, zich zal mogen ontrechten „met vijf van de koeren van sinen maghe, kiest hi die als recht is”. Gold immers de regel zoo altijd en overal als Andreae zegt, het ware overbodig geweest hem hier voor dit bepaalde geval nog uitdrukkelijk te vermelden ²⁾.

Nu ik toch aan het woord ben, wil ik meteen een plaats uit het *Rechtsboek* van Matthijssen toelichten, waarover Verdam in het onzekere verkeert. De plaats handelt alweer over de custing en luidt als volgt: „De rechter vraegt vonnes, wie A (de aanklager) sculdich is te custen. Tvonnes wijst, als B (de aangeklaagde) niet ten antwoirde (tegenwoordig) en is, dat die rechter sculdich is A te custen”. De plaats, op zich zelf onduidelijk, ontvangt het noodige licht uit een Zeeuwschen brief van 1321 ³⁾. Daar vinden wij door den graaf bepaald, dat, als op den dag, daertoe aangewezen, „dieghene, daer men die smerte (de kwetsuur) op brenghen soude, die custinghe niet nemen en

1) Uitgeg. door Pols, in Versl. en meded. d. Vereen. t. uitg. v. rechtsbr., dl. I, blz. 321.

2) Vgl. ook Brunner, Deutsche Rechtsgesch., dl. I, S. 182.

3) Van Mieris, dl. II, blz. 252.

wilde, jof dat hi niet en quame ten daghe, soe soude die baeliu metten scepene van Middelburch die *custinghe* ontfaen". *Custen* beteekent dus bij Matthijssen wat hier in den brief het nemen, het ontvangen van de *custing* heet. De constructie wordt al te gewrongen, als men met Verdam aanneemt, dat *custen* het afleggen van den eed wil zeggen, en A derhalve hier het onderwerp en niet het voorwerp van den zin zou zijn. Ook is het woord kwalijk anders op te vatten in de volgende plaats van alweer een Zeeuw-schen brief, thans van 1342 ¹). Er is sprake van twee partijen, die slaags zijn geweest en bij 's graven uitspraak verplicht worden elkaar de toegebrachte wonden te vergoeden, ieder met zijn helpers of medeplichtigen. Is er onder hen, die voor medeplichtig worden gehouden, iemand, die ontkent het te zijn en op dien grond weigert mee te betalen, „soe sullen die hoefthebbers (de hoofdpersonen), die anespreken, hem *custen* met hem vijften van sinen maghe tote hem, die sy kiezen sullen, dat hi . . . in ghienen van al desen voirs. parlamente (vechtpartijen) geweest heeft". De hoofdpersoon dus, die iemand als een zijner medeplichtigen aanspreekt om mee te betalen, zal dengene, die zich verontschuldigt, op een *custing* vergen met de magen, die in dit geval bij uitzondering hij (en niet de beklagde) zal aanwijzen. *Custen* is dus ook hier het afnemen, niet het afleggen, van een *custing*.

Naar het mij voorkomt, doet deze omstandigheid, dat de beschuldigde de *custing* doet aan zijn beschuldiger (gelijk in andere gevallen omgekeerd de beschuldiger aan den beschuldigde) en slechts bij weigering der tegenpartij aan den rechter, die ze dan voor deze in ontvangst neemt, een merkwaardig licht opgaan over haar aard en wezen. De plechtige ontkenntenis van den aangeklaagde, door diens magen bekrachtigd, strekt den aanklager tot een soort van voldoening, waarmee hij tevreden kan zijn ²). De Fransche vertaling begrijpt dit ook aldus en laat op het woord *custing* deze verklaring volgen: „qui est à dire excuseance”.

Verdam zet te recht een vraagteeken achter het *overcusten*, dat in de *Costumen van Waterland* voorkomt en hem vreemd schijnt. „Dat nymant (heet het daar) claghen en mach om overcusten, ten si van erfcusten”. Wij hebben hier alweer

1) Van Mieris, dl. II, blz. 661.

2) Hiermee stemt overeen de leer van M. de Sotenville, in George Dandin (act. I, sc. 8): „Il a nié: c'est satisfaire les personnes, et l'on n'a nul droit de se plaindre de tout homme qui se dédit”.

met een foutieve lezing te doen, die Van Mieris uit een gebrekkig afschrift overnam, doch die ik uit een beter, dat mij ten dienste staat, kan herstellen. Dit heeft: „Dat nymant claghen en mach over custen”. *Om* is verkeerdelijk ingevoegd, nadat even verkeerdelijk *over* en *custen* aaneengeschreven was.

Op een andere plaats zet Verdam daarentegen een vraagteeken zonder reden, waar aan den zin niets hapert. Ik bedoel achter „wonden . . . halen mitter custinge”. De zin hiervan is: wonden op hem, die ze heeft toegebracht, met een custing verhalen. Wij zouden nog zoo spreken. In een Zeeuwschen brief ¹⁾ lezen wij: „sine smerte te verhalen op Pieter's erfnamen voer scepenen van Middelburch”.

Een soortgelijke uitdrukking verklaart hij, als ik mij niet bedrieg, verkeerd. „Wonden, die te cante sijn comen, alsoe groot als tsgraven mannen of scepenen kennen, mitter custinge halen”, verklaart hij namelijk met: „wonden, die van den eenen kant tot den anderen een zoodanige grootte hebben als mannen of schepenen kennen”. Wonden „die te cante comen sijn” worden doorgaans kortaf „gecante wonden” genoemd, b. v. in de handvest van Tholen ²⁾; en Matthijssen leert ons ³⁾, dat wonde eigenlijk beteekent „die quetsinghe, die ghecant is”, en dat men ze onderscheidt in vleeschwonde en beenwonde. Nog duidelijker spreekt de keur van Vossemeer ⁴⁾. Art. 74 heeft ten opschrift: „Van ghecante wonden oft bolslagen” (het laatste woord ontbreekt zoowel bij Verdam als bij Stallaert) en luidt aldus: „Wye den anderen gecante wonden of bolslagen geeft met stocke oft anderen ongeslepen wapen, die” enz. Hieruit zouden wij moeten opmaken, dat gekante wonden met stompe wapens worden toegebracht, en dus zijn wat wij kneuzingen noemen ⁵⁾. Doch daar Matthijssen hiermee niet geheel instemt, durf ik dit nog niet vaststellen. Zooveel is althans zeker, dat wij onze plaats aldus moeten verstaan: wonden, die gekant zijn, mag men op hem, die ze heeft toegebracht, verhalen tot het bedrag, waarop 's graven mannen of schepenen ze schatten.

Ook met de verklaring, die Verdam en Andreae van *custing*,

1) Van Mieris, dl. II, blz. 252.

2) Ib., dl. III, blz. 201.

3) Rechtsboek, blz. 96.

4) Ermerins, Zeeuwsche oudheden, dl. II, blz. 303.

5) Vgl. de handvest van Tholen (Van Mieris, dl. III, blz. 201), art. 3, 4, 5.

in den zin ongeveer van ons hedendaagsch hypotheek geven, kan ik mij niet wel vereenigen. Zij meenen, met Bogaers, dat die beteekenis zal zijn voortgevloeid uit de hoofdbeteekenis, aan custen en de daarvan afgeleide woorden eigen, van geruststelling, zekerheid. Ik ben daarentegen van gevoelen, dat het begrip van verzekering oorspronkelijk aan custing en custingbrief vreemd was, en er slechts later van ter zijde is bijgekomen. Om dit in het licht te stellen, moet ik de zaak wat hooger ophalen en beginnen met iets te zeggen omtrent den verkoop van onroerend goed.

In het belang van hen, die op onroerend goed renten hebben staan, wordt van ouds de onderhandsche verkoop belemmerd. Openbare verkoop is derhalve de regel. Het openlijk te koop bieden wordt meestal veilen genoemd ¹⁾, ook wel met iets „openbaerlic te love ende te bode zitten” ²⁾. Loven doet de koper. In een Dordtsche ordonnantie ³⁾ wordt gesproken van de penningen, „die hy (de koper) daervoor (voor het te koop gebodene) loven sall”. Bieden daarentegen schijnt ⁴⁾ de verkooper te doen. Met iets „te bode zitten”, is dus iets te koop bieden en afwachten dat er prijs voor geloofd wordt.

Nu vinden wij in Waterland ⁵⁾ daervoor, in afwisseling met veilen, „te custebode leggen” in gebruik. In nog veel later tijd, in de 16de en 17de eeuw, zijn in die streek *custbode* en veiling woorden van een en dezelfde beteekenis ⁶⁾. Dit „te custbode leggen” zal nu wel hetzelfde zijn als het meer gebruikelijke „te

1) B.v. bij Matthijssen, Rechtsboek, blz. 170. — Veilen in de kerk en binnen acht dagen verkoopen: Westfr. stadr., dl. II, blz. 258 § 112. Veilen in de kerk en daarboven verkoopen: ald., dl. II, blz. 273. Veilen in de kerk ende upleggen in een herberg: ald., dl. II, blz. 291. In de kerk veilen (om) te verkoopen of te verhuren: ald., dl. II, blz. 370. Op een Zondag bieden en in de week verkoopen: ald., dl. II, blz. 205 § 72.

2) Matthijssen, blz. 173. Het zou kunnen zijn, dat loven en bieden beiden het werk zijn van den koper, en zoo ook het custbieden. Dan zou dat cust zich beter aansluiten aan den custingbrief enz.; misschien zou cust dan al vrij wel met belofte overeenkomen.

3) Oudste rechten v. Dordr., dl. II, blz. 196.

4) „Schijnt”, want ook het andere, dat de koper bod biedt, laat zich denken. In de Keuren van Waterland (Amst. 1746), blz. 35, wordt in dien zin van bod-bieders gesproken. Dat behoort echter tot later tijd en mogelijk verbasterd taalgebruik.

5) Van Mieris, dl. II, blz. 735 § 10. Vgl. Keuren van Waterland, blz. 34 § 86, 87.

6) Het woord „kustebode” wordt nog heden in de Zaanstreek gebruikt. — Wat in de Costumen van Den Haag „custbodt” moet beteekenen, is niet duidelijk. Ik gis echter, op grond van het gewone gebruik van het woord bij koop en verkoop, dat wij met een overdrachtelijk gebruik te doen hebben, en dat de zin zal zijn: de eis cher biedt den eed aan den verweerder te koop, deze kan hem nemen of laten naar verkiezing (vgl. Van Mieris, dl. II, blz. 736 § 19).

bode met iets zitten". Wat het voorvoegsel *cust*, vóór bode, eigenlijk zeggen wil, laat ik in het midden: meer dan ooit mistrouw ik mijn taalkunde. Maar dat er tusschen dit woord en *custing*, waarvoor in West-Friesland kortaf ook *cust* wordt gezegd, een zeker verband bestaat, zal wel niet twijfelachtig zijn. Bij een verkoop van onroerend goed is het, ten gemakke van den koper, gewoonte niet in eens en terstond den geheelen prijs te laten betalen. Er wordt betaling bedongen in eenige termijnen, met dien verstande dat bij de overdracht, doorgaans gift genoemd, de eerste termijn vervalt. Dit blijkt ten duidelijkste uit de West-Friesche stadrechten. In een keur van Hoorn vinden wij ondersteld, dat een huis of erf verkocht zal zijn op drie of vier termijnen, in het eerste geval binnen twee, in het andere binnen drie jaren te verschijnen ¹⁾. De eerste betaling is in dit geval bij den koop geschied, de tweede een jaar daarna en zoo voorts. Zulk een termijn heet nu meestal „een dag van custinge". Een *custing*brief is bij gevolg een schriftelijke verbintenis om den koop-prijs, voor zoover hij niet terstond voldaan is, te betalen op vaste, aangewezen dagen.

Wanneer moet nu het goed geacht worden over te gaan in het eigendom van den koper, bij het betalen van den eersten of van den laatsten termijn? Het was te Hoorn in gebruik, eerst bij het afbetalen van de volle som, dus bij den laatsten termijn, den eigendomsovergang te stellen. Daaruit rezen misbruiken, die het overbodig is hier nader te beschrijven, maar waartegen een nieuwe keur in 1545 voorzag door te bepalen: „dat van nu voortan van allen huysen, erfven ende landen . . . behoerlycke briefven van quytsceldinge (d. i. van overdracht) ende van custinge gemaickt ende geleverd sullen worden op den eersten termijn ofte dag van der custinge" enz. ²⁾. Wat in dit voorschrift nog onduidelijk mocht zijn, wordt voldoende opgehelderd door een uitvoeriger keur van Enkhuizen, van 1564 ³⁾, volgens welke de koper en verkooper gehouden zullen zijn „elckanderen te passeeren brieve van kennisse onder schepenen zegele, te weten den koper een *custing*brief ende de verkooper quitantie (dat is quytsceldinge) mitsgaders reale traditie ende levering".

Hier wordt dus de koop gerekend voltrokken te zijn bij het

1) Westfr. stadr., uitg. Pols, dl. II, blz. 162.

2) Ib., dl. II, blz. 136.

3) Handv. v. Enkhuizen, blz. 371.

betalen van den eersten termijn, en is de kustingbrief een obligatie. Of hij op het verkochte goed verzekerd is, durf ik niet beslissen. Zeker wel in zoover als alle schepenbrieven voor hypothecair worden gehouden, ook al staat dit in den brief niet uitgedrukt, gelijk men te Leiden ¹⁾ aanneemt. Maar oudere opstal, dat is vroeger er op gevestigde rente, gaat in alle geval voor. Ook schijnt het, dat er van het nog verschuldigde, van de custing derhalve, geen rente wordt berekend. Te Leiden althans wordt integendeel bij vervroegde betaling zooveel gekort als de rente hiervan zou bedragen ²⁾.

Het was niet ongewoon, het lag zelfs in den aard der zaak, dat menig onbemiddeld koper, om aan geld te komen, terstond nadat hij bij het voldoen van den eersten termijn eigenaar geworden was, op het gekochte een rente vestigde ³⁾. Het geval moest zich voordoen, dat het de verkooper was, die hem hieraan hielp en dus de custingen, die hij nog te goed had, op het pand liet staan. Dat zal dan in den custingbrief uitgedrukt zijn, en zoo zal het allengs regel zijn geworden, dat custingbrieven met lange termijnen ook rente gingen dragen en het karakter van hypothecaire schuldvorderingen aannamen. Van dien geleidelijken overgang zijn mij echter geen bewijzen bekend.

Tot verklaring van den aard der custing kan ook nog dienen de wijs, waarop zij wordt ingevorderd bij wanbetaling. Daarom-trent vinden wij te Westwoude het volgende bepaald ⁴⁾: „Voorts soo wanneer yemant den anderen costen (lees: custen) schuldich es van huys ofte lant, ende den dach van betalinge een maent overstreecken zijnde, soo mach dengene die custen comt, denselven custen dwarsnachts doen uitleggen by den gerechten om den minsten penninck op te veylen, elke dach zijn ghelt vant gene datter alsdan by den richter belooft wort op dachgelt, alsoo lange deselve custen ten vollen betaelt wort”.

Ik erken, dat deze verklaring zelf noodzakelijk verklaring behoeft. Men moet de beteekenis kunnen gissen, zal men er wijs uit worden. Gelukkig komt ons Matthijssen te hulp. Hij leert ⁵⁾, hoe in Den Briel de burgemeesters handelen, wanneer de pachter van accijnsen niet op den bepaalden dag het verschuldigde vol-

1) Keurboek van 1545, dl. IV, art. 40.

2) Ib., dl. IV, art. 39, 60.

3) Zie Westfr. stadr., dl. II, blz. 136 § 262.

4) Ib., dl. II, blz. 359.

5) Rechtsboek, blz. 173.

doet: „so ist recht van den ouden custumen ende haircomen, dat die burghemeesters sullen dat gelt halen ter lomberden, nadat sy den coper of huurman (d. i. den pachter) ende hair borghen voir gherecht ghemaent hebben, totter steden minsten cost. Ende na der maninghen sullen sy van der steden wegghen elcs daechs op elc ƒ gr. leysten een gulden halling.... totter tijt dat sy dat hoeftgelt ¹⁾ mitter leystinge vol ende al betaelt hebben. Ende wairt dat sy niet en betaelden, so moghen die borghe-meesters.... eyghenen ter steden behoef alle hair onbecommerde (d. i. onbelaste) goeden ende dairtoe hairre borghen goeden”.

Nu, dunkt mij, begrijpen wij de toedracht zoowel in het eene als in het andere geval. Betaalt in Den Briel de accijnsman niet op zijn tijd, dan leent de stad het verschuldigde voor zijn rekening bij de stads-lombarden, aan wie hij nu alle dagen een vaste rente verschuldigd is. Blijft hij in gebreke om dezen de voorgeschoten hoofdsom met de rente (leistung) te voldoen, dan wordt ten laatste zijn goed en zoo noodig ook dat zijner borgen aangesproken. Op soortgelijke wijs handelt men te Westwoud met den koper, die zijn custen of custingen niet op den dag betaalt. Men laat hem een maand den tijd om zijn verplichting nog na te komen; daarna doet de verkoper door het gerecht een ieder die wil uitnoodigen om het verschuldigde voor te schieten, tegen genot van zekere dagelijksche rente. Wie met de laagste rente tevreden is, geniet de voorkeur. Het spreekt van zelf, al wordt het in de keur niet uitgedrukt, dat de voorschieter of uitlegger na zeker tijdsverloop zijn penningen aan het goed van den schuldenaar verhalen mag, zooals wij dat in Den Briel verordend zagen ²⁾.

Er volgt ook hieruit, dat de custing geen rente draagt. Eerst na het verstrijken van den dag der betaling gaat zij, bij wijze van boete, rente afwerpen.

Met *custing* vinden wij een ander woord afwisselend gebruikt, waarvan de beteekenis vaststaat, *voirwairde*. Althans zoo versta ik wat bij Matthijssen ³⁾ voorkomt: „die vercoper is sculdich

1) Er staat in den tekst achter hoeftgelt „geven”, hetgeen overbodig is en geschrapt zal moeten worden.

2) Vgl. Handv. van Sybekarspel (gevoegd achter Van der Hoof, Handv. v. Medemblik) blz. 35^b, waarin de toedracht duidelijk wordt omschreven, juist zooals ik ze had voorgesteld. De daartoe betrekkelijke dingtaal is uitgegeven door J. A. Fruin in de Westfr. dingtalen (N. Bijdr. v. Regtsgel. 1878, blz. 34) en nogmaals door Pols, in Westfr. stad., I, blz. 160; vgl. ook ib. dl. II, blz. 31 (§ 59, 60).

3) Rechtsboek, blz. 114.

mi (den koper) die ghifte te gheven ende sijn ghelt ende voirwaerden van mi te ontfanghen" ¹⁾). In de taal der Enkhuizer keur overgezet luidt dit, mijns inziens, aldus: de verkooper moet mij quitantie benevens reale traditie geven en van mij het geld van den eersten termijn benevens den kustingbrief ontvangen.

Ik vlei mij, dat ik in het bovenstaande het gebruik van het woord voldoende heb aangewezen. Aan de taalkundigen laat ik het over, dat gebruik uit de oorspronkelijke beteekenis en uit de afleiding te verklaren.

(*Tijdschrift van Nederl. taal- en letterkunde*,
deel VIII, blz. 46 vlg.)

4. *Hevene* ²⁾.

(1887.)

De hevene is een landmaat, die 200 meten of gemeten, elk van 300 roeden, inhoudt ³⁾). In een oorkonde van 1248 ⁴⁾ lezen wij, dat de graaf aan het klooster van Bethlehem in Schouwen heeft geschonken „*unam integram havine a petitione, quod bede dicitur, liberam et dimidietatem hujus havine, scilicet centum mensuras, ab herevarde liberam*”. Reeds deze plaats alleen is voldoende om te bewijzen, dat van geen hofstede, maar van een landmaat sprake is ⁵⁾). Uit vele andere, die dit nog bevestigen, haal ik slechts een enkele, doch die sterk spreekt, hier aan. In 1277 kent Floris V aan den abt van Middelburg twee ambachten in Oostcappel toe, „*videlicet hevinam vel eo circiter*” ⁶⁾). Nagenoeg een hofstede groot zou geen zin hebben; nagenoeg 200 meten groot daarentegen is duidelijk.

1) Vgl. Van Mieris, dl. II, blz. 410^a: „gecoft of gevorwaert”.

2) Vgl. Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch., afd. Letterk., 3de reeks, dl. III, blz. 156.

3) Belangrijk over het onderwerp is ook Oorkondenb., dl. II, N°. 257. Over de hevene in Zwijndrecht in 1333 vgl. Nibbelink, Handv. v. d. Zwijndr. waard, blz. 22, N°. 18.

4) Oorkondenb., dl. I, N°. 450.

5) Ook *hoeve* wordt als inhoudsmaat gebruikt: „anderhalve hoeve moers, elke hoeve houdende achten marghen, ende elke marghe houdende zes hont”, 1423 (Oudste recht. v. Dordr., dl. II, blz. 45); „een geheel weer lants, ende hout drie hoeven”, 1435 (ald., dl. II, blz. 68). Het blijkt echter, dat daar de hoeve op zestien morgen wordt berekend.

6) Oorkondenb., dl. II, N°. 351.

Naar deze maat nu wordt de heervaart van graaf Jan I tot ontzet van Medemblik beschreven ¹⁾. De plaats van Stoke, waar dit geschiedt ²⁾, is in dezen zin te verstaan:

„Dat si hem te helpen gheven
Twe man alduere van der heven”.

En in de keur van Floris den Voogd ³⁾ wordt een boete van twee pond voor den graaf en van een pond voor den schout bedreigd tegen de hevene ⁴⁾, die bij de heervaart „defectum unius hominis” hebben mocht. Het schijnt, dat twee man op de hevene de gewone heffing was, en van daar de vrijstelling, aan geestelijken meermalen toegekend, voor de helft van een hevene in hun bezit.

Maar zulk een halve vrijstelling van de heervaart gaat soms gepaard — wij zagen er reeds een voorbeeld van — met algeheele vrijstelling van de bede. Dit wekt het vermoeden, dat ook de bede naar den maatstaf der hevenen omgeslagen placht te worden, en dit komt mij dan ook waarschijnlijk voor. Doch waarschijnlijk slechts voor dien voortijd, waarvan wij, bij gebrek aan bescheiden, weinig of niets weten. In den lateren tijd, waarvan overvloediger gedenkstukken tot ons zijn gekomen, vinden wij steeds de beden geheven naar de onderdeelen van de hevene, naar de meten. Misschien hangt dit samen met de verdeeling der groote landgoederen, die in de strekking van den tijd lag. In het algemeen raakt het woord hevene, hoe verder wij in de geschiedenis vorderen, meer en meer in onbruik en wordt door de veelvouden der mete vervangen. Alleen bij vernieuwing van oude voorrechten en in formules van oud herkomen vinden wij het woord nog voortdurend gebruikt.

Van het zelfstandige naamwoord is een werkwoord afgeleid, *hevenen*. In een charter van 1271 ⁵⁾ wordt gesproken van „anderhalf hevene lants in den ambochte van Duvenee int *onghehevende* lant ⁶⁾, ende in den ambochte van Jeersike 28 ghemete int *gehevende*

1) Anders in de keur van Floris V § 117 (Oorkondenb., dl. II, N°. 747). Vgl. Grootte keur c. III § 32 (Gr. Placaetb., dl. IV, blz. 994).

2) Rijmkroniek, bk. V, vs. 691.

3) Art. 62 (Oorkondenb., dl. II, N°. 40).

4) Er staat in den gedrukten tekst „quicumque hevena”; daarvoor is *quecumque* te lezen.

5) Oorkondenb., dl. II, N°. 220.

6) Vgl. „ghehevens ambochts” (1282), Oorkondenb., dl. II, N°. 465; „gheevens ambochts” (1282), ald., dl. II, N°. 453.

lant". Wat hebben wij onder dit gehevend en ongehevend te verstaan? Ook hier is het de klerk van Den Briel, Jan Matthijssen, die ons op den weg helpt om de vraag te beantwoorden. Op Voorne, zegt hij ¹⁾, „als een polre eerst bedijct is, so mach men tlant in den polre vercopen binnen den eersten seven jaren sonder bot of ghifte, tslechts mitten eyghendom over te gheven voir scepenen; want het en heet na oude custume gheen zeker lant wesen, tensy seven jair out in sijne dijckaetsen, dats te segghen een heventijt". Op Voorne, wij weten het, heerschen veelal Zeeuwsche rechten, en dat dit ook in dezen het geval is, blijkt, als wij het bericht van onzen klerk vergelijken met een handvest van 's Heer-Aernoutskercke van 1395 ²⁾, waar wij lezen: „Voort soo est voorwaerde, dat alle polres, die binnen seven jaren besouten geweest hebben, die heerschappen vry behouden sullen totter tijt toe dat sy seven jaer bedijct geweest hebben; ende tenden seven jaren soo sullen sy mit ons gelden als die andere polres". Het geijkte woord heventijt wordt hier niet genoemd, maar de zeven jaren beteekenen toch hetzelfde. Wij begrijpen nu, wat in het bovenaangehaalde charter *gehevend* ³⁾ en *ongehevend* land beduidt en waarom het een van het ander wordt onderscheiden. Ongehevend heet de grond, die nog geen zeven jaar droog ligt ⁴⁾. Maar wat zal dan het werkwoord *hevenen* willen zeggen? Mij dunkt, wij kunnen het nu reeds gissen. Als de hevene de oude maat is, waarnaar schot en heervaart worden omgeslagen, en als ongehevend land beteekent het eerst onlangs bedijkte en daarom nog niet aangeslagen land, dan moet hevenen ongeveer dit aanslaan in de belasting willen zeggen. En zoo wij dit mogen aannemen, verstaan wij meteen een anders lastige plaats uit de Zeeuwsche rekeningen ⁵⁾. „Portvlied (wordt daar gezegd) die groet es med 100 meten, die ghehevent zijn uyt Priestersmeed

1) Rechtsboek, blz. 117.

2) Van Mieris, dl. III, blz. 636.

3) Vgl. het privilegie van 1389 aan het klooster Bethlehem op Schouwen: „Ende so wanneer dat men hevet, so sal men haer lant en hem (de molen) heven also alst in onse boeken staet ende niet hogher" (Van Mieris, dl. III, blz. 551).

4) Volgens Boxhorn (op Reigersbergh, dl. I, blz. 46, nageschreven door Smallegange, Cronijk van Zeeland, blz. 300) noemt men zulk nieuw land ook wel *onbereden*. Dit laat zich heel wel hooren: *berijden* komt ook in Holland in soortgelijken zin voor. Bijvoorbeeld, Hoogheemraden van den Vriesendijk behooren den dijk, volgens hun lastbrief, „te berijden, schouwen ende regeeren" (De Vries, Dijksbestuur van het Noorderkwartier, blz. 52; zie ook de handvest van den Lekdijk, bij Van Mieris, dl. II, blz. 333).

5) Reken. d. grafelijkh. v. Zeeland, dl. II, blz. 330.

upt ambocht van Portvlied, 3600 m., 14 m. min". En iets verder: „Priestersmeed es groet 200 m., behalven den 100 m. die ghehevent zijn upt ambocht van Portvlied". Dus waren, om welke reden weten wij niet, 100 m., die eigenlijk tot Priestersmeed behoorden, overgebracht ten opzichte der belasting — *overghehevent* — naar Portvliet, en contribueerden alzoo met dat ambacht.

Is dit inderdaad de beteekenis van het werkwoord, dan wordt de benaming *heventijd*, voor een tijdperk van zeven jaren, voor ons bijzonder merkwaardig. Immers zij schijnt te wijzen op een periodiek hevenen, om de zeven jaren. Op zichzelf is het ook niet meer dan natuurlijk, dat de omslag van tijd tot tijd herzien en met de inmiddels veranderde toestanden en verhoudingen weer in overeenstemming gebracht werd. Zulk een gebruik vindt men dan ook elders in zwang. In Waterland, dat de oude zeden vele eeuwen door onveranderd bewaard heeft, wordt nog in 1347 voorgeschreven: dat, ingeval het meerendeel der ingezetenen van een dorp niet langer tevreden is met de begroting van den grondeigendom, waarnaar bede en botting worden omgeslagen, de baljuw op hun aanzoek gehouden zal zijn om een dag van rechte te beleggen en schepenen te vermanen den klagers „een nieuwe meene schere" toe te wijzen ¹⁾. Hetzelfde, onder andere namen, zien wij ook in Drechterland in 1387 in gebruik. Daar wordt op verlangen van vier of vijf der landrijkste bureu, als het blijkt noodzakelijk te wezen, een hermeting van het land bevolen, ten einde tot een nieuwe pacht, dat is een nieuwe schatting of omslag, te geraken ²⁾.

1) „Voert als men scheert een gemeyne scheer in Waaterlant, datter nyemant sijn goet verliesen en mach, alsoeverre als hi coemt voor die ghemeyne scheer ende sijn goet scheren doet eer si gerekent ende gekurven hebben, alt lant omme. Voert wanneer die meere hoep van enen dorpe, die daer waren clagende om een gemeyne schere, die mogen si winnen mit recht ende mit vonnisse, dat hem des lants niet weren en mach: die sullen si begeren an den baliu, ende die baliu is hem schuldich een dach van rechte te leggen ende die schepenen daertoe te verdagen ende dien dorpe die schere te wisen, die schere begeert. Voert die een meyne schere winnen sal, die sal se begeren driewerf in ses weecken voer een meyne bede oft voer bottinge ende niet eer, mar daerbinnen mach hi se begeren" (Van Mieris, dl. II, blz. 736). — Dat ook buiten Waterland de beden naar de scheer plachten omgeslagen te worden, zooals b.v. te Aalsmeer, kan blijken uit de Informatie opt stuck der verpondingh, blz. 58.

2) „Item, dat men niet pachten en sal tenzy by vier ofte vijf van den rijcksten uyten cogge, die den pacht begeert, ende desgelijcks sal wesen uyt elcke dorpe over horen cogge, ende in elcken dorpe desgelijcs onder hem selven; ende niet te meten, het en zy kennelycke noodsaecke ende vier ofte vijf van den land-rijcksten begeren; ende wat zy daerof ordineren by haren ede, dat sal eenen voertganghe hebben by den meesten volghen" (Van Mieris, dl. III, blz. 480). — Pacht in de beteekenis van schatting komt ook voor in de Westfriesche stadr., uitgeg. door Pols, dl. II, blz. 218 § 138.

Het vermoeden is derhalve gewettigd, dat ook in Zeeland van tijd tot tijd de maatstaf der hevening herzien zal zijn. En de Groote keur van 1495, die veelal oude gebruiken tot wet verheft, veronderstelt ook blijkbaar zoo iets: „Item”, zegt zij ¹⁾, „dat als men van nieuws *verhevent* (denk aan het *verponden* in Holland) ende eenige erve op yemands name verhevent of geset wordt in den overlooper (de tautologie is hier voor ons leerzaam), soo sal men alle kosten ende onkosten, die men op die erve brengen of leggen sal, vervolgen op die name, daert op geset is, den heven-tijd duerende, ende op nyemant anders, behouden dat hij voor syne schade verhalen sal aen dengenen daer hy voort gebreck aen heeft”. Het eenige wezenlijke verschil tusschen Zeeland en het Noorderkwartier van Holland is dus hierin gelegen, dat op de eene plaats op onbepaalde tijden, op de andere op bepaalde de herziening geschiedde. En nu is het opmerkelijk, dat ook de keuren, in 1328 door Willem III aan Beoster- en Bewester-Schelde gegeven, aan een herziening om de zeven jaren onderworpen zijn. „Waer hierin yet te verbeteren” (zegt de graaf), „dat houden wy altoes tot onsen verbeteren ende tot onsen verclaren mit onsen mannen, tot elcken seven jaren” ²⁾.

Mij dunkt, door een en ander is de zaak buiten twijfel gesteld. Volgens recht moet oudtijds om de zeven jaren het kadaster herzien en op nieuw vastgesteld, en daarnaar de lasten geregeld worden. Maar in den lateren tijd, dien wij uit de oorkonden vrij wel kennen, schijnt de praktijk volstrekt niet aan de theorie te hebben beantwoord. En dat laat zich ook wel verklaren. Het belang der ambachtsheeren bracht meê, dat de graaflijkheid omtrent den juisten toestand niet werd ingelicht. Immers in elk ambacht werd onderscheiden tusschen meten, die „te stene schieten”, dat is te zeggen, die den graaf belasting opbrengen, en „meten vrijs”, waarvan aan den graaf bij de jaarbede niets wordt verantwoord en wier contributie door den ambachtsheer, als loon voor zijn moeite van het innen, in den zak wordt gestoken. Door elkander genomen was het wel een derde van het land, dat op die wijs ten behoeve van de heeren en zonder baat van de graaflijkheid belast was ³⁾. Bovendien al het onland, dat als zoodanig vrij was gesteld, moerassen, poelen, wildernissen,

1) Gr. keur, cap. II, art. 19 (Gr. Placaetb., dl. IV, blz. 988).

2) Van Mieris, dl. II, blz. 420, 452.

3) Zie het kadaster bij Boxhorn, Chroniëck van Zeeland, dl. I, blz. 80, en vgl. de Regesta Hannonensia, blz. 222, op 5 April 1334.

contribueerde, wanneer het later in kultuur was gebracht, eveneens aan den ambachtsheer, zonder dat deze dit aan den graaf verantwoordde. Reden te meer voor hem om een verhevenen te vreezen en te beletten. Wat tot zijn voordeel strekte, het niet contribueeren gedurende zeven jaren van pas drooggelegde polders, meestal door hem zelf ingedijkt of ter indijking uitgegeven, bleef in zwang; wat tot zijn nadeel zou hebben gestrekt wist hij daarentegen wel te voorkomen. En de graaf, die bij het verheffen van het ambachtsleen door een erfgenaam (bij de successie, zooals wij zeggen zouden) een gedeelte van de schade, die hij jaarlijks leed, terug placht te nemen door, bij wijze van recognitie, een aanzienlijke som in eens af te vergen, en die overigens om allerlei redenen de heeren te ontzien had, liet dit gaan. Zonder inwilliging der edelen toch kon hij geen beden heffen; en natuurlijk waren zij te gewilliger om die toe te staan, naarmate zij er meer voordeel van trokken. Ten slotte waren het, zooals doorgaans, de onderzaten, die van het misbruik en van het winstbejag der tusschenpersonen leden. „Argue ex praemissis (zou Philippus a Leidis ook hier weêr opmerken ¹⁾) multum expedire subditis, principes habere immediate rectores ipsorum et protectores: incommodum similiter magnum esse tot dominorum subesse dominiis”.

Maar ik dwaal ongevoelig af van de beteekenis van *heventijd*. Ik keer er toe terug door ten slotte de aandacht te vestigen op een handvest, door Jan van Beieren in 1424 aan de hoofdstad van Voorne, Den Briel, gegeven. Hij was een nieuw landsheer, en wij weten wat men nieuwen regenten zoowel als nieuwen bezems ter eere nazegt. „Overmits” dan „menighen onredeliken oncost” — onkost beteekent hier belasting — „die toot veel tyden op 't gemet geset wert binnen onsen lande van Voirne”, verordent de hertog, dat er door de regenten en de breedstgegoeden te zamen acht landmeesters gekozen zullen worden „ende blijven een heventijt durende, ten wair of sijt verbuerden met hande of met monde”; „ende dese lantmeesters voirscher. sullen dat scot legghen ende setten in onsen lande van Voirne, tot onser, ons lants ende ondersaten eere ende oirbair” enz. ²⁾. Het vervolg — hoe belangrijk ook uit een administratief oogpunt — laat ik rusten, om niet op nieuw af te dwalen. Genoeg, dat wij hier duidelijk de herinnering bespeuren aan hetgeen oudtijds, zoowel in Zeeland

1) De cura reipublicae, p. 299.

2) Alkemade, Beschr. v. Den Briel, dl. II, blz. 59.

als op Voorne, bestaan had, het gebruik van om de zeven jaren het kadaster te herzien en de belastingen naar den gewijzigden maatstaf om te slaan ¹⁾. Werkelijk heeft het den schijn, alsof de verordening in zwang gebracht en geruimen tijd in wezen gehouden is; in een ordonnantie van Karel V, betreffende het dijkwezen op Voorne, vinden wij althans nog van *hevenmeesters* gewag gemaakt. Het kan zijn, dat wij onder die benaming aan de landmeesters van den brief van Jan van Beieren te denken hebben.

Evenwel ik twijfel en hel zelfs over tot het ontkennen der identiteit. Wij ontmoeten namelijk in het dijkwezen een *heve* (zonder *n* als sluitletter ²⁾), die mij voorkomt slechts in klank met de *hevene*, bij verkorting *heven*, overeen te stemmen. Het woord is niet algemeen in omloop. Het komt voor in een Zuid-Hollandsche handvest van 1483, en wordt daar afwisselend gebruikt met en voor het meer gewone *schouw*. Wij lezen er namelijk, „dat men die *scouwe* tot drie steden heffen zal, te wetene tot Scalruynresloot, . . . die andere *heve* sal men doen van dair tot in den Elshout toe, ende die derde *heve* . . . van daen tot voor die Leck” ³⁾. Dit *heve* komt ontegenzeggelijk van *heffen*. Men zegt den schouw *heffen*, even goed als schouwen, en bijgevolg voor schouw ook *heve*. Zeer waarschijnlijk, dat de hevenmeesters van den Voornschen dijkbrief dus niets hebben uit te staan met de landmeesters, die over het hevenen en het zetten van het schot op Voorne waren ingesteld of ten minste verordend geweest ⁴⁾.

Ik wil echter niet onvermeld laten, dat de scherpszinnige en geleerde Van de Wall beide woorden, *heve*, in de beteekenis van schouw, en *hevene*, dat hij uit de Zeeuwsche keuren kende, voor verwanten houdt en gelijkelijk van het werkwoord *heffen* afleidt. Ik ken mij voor volstrekt onbevoegd om in zaken van woord-

1) Ook op Putten treffen wij de sporen aan van hetzelfde gebruik: zie het privilege van 1459 § 13 in de Versl. en Meded. der Vereen. tot uitg. van Rechtsbr., dl. I, blz. 137.

2) Vgl. echter: een „heven dijcks” (in Zeeland): Gr. Placaatb., dl. II, blz. 829^a.

3) Van de Wall, Handv. v. Dordrecht, dl. II, blz. 709.

4) Vgl. echter een verklaring van het stadsbestuur van Zieriksee d.d. 23 Maart 1569 (arch. Zieriksee), houdende bepaling van het loon van de bestuurders der Vier bannen van Duiveland, o.a. ook van de „hevenaars”. Deze „hevenaars” zullen daarvoor „sorge moeten draghen voor heurl. heventeecken ende mercken op die dyckage open te houden, omme daerby te weten den opganck ende afganck van heurl. hevenen. Ende noch bovendien soo sijn syl. gehouden, soo wanneer in noode ende pericule eenige penningen boven d'ordinaris geschot moeten opgebracht worden, deselve penninghen metter haast te samen te brengen”. — De vaststelling der „veldboeken”, waarnaar de polderlasten op Schouwen betaald worden, geschiedt nog altijd elke 7 jaren; dit heet nog „hevening”, het geschiedt door „hevenaars”.

afleiding te oordeelen, en laat dit gaarne aan de geleerde linguïsten over. Maar zooveel is zeker, dat de *heve* van de dijken haar afkomst ten duidelijkste vertoont, terwijl *hevene* den haren in het duister van den voortijd verborgen houdt. Het laatste woord onderscheidt zich ook door zijn sluitletter *n*, die nooit ontbreekt. In proza heet het doorgaans *hevene*, en zelfs *hevenne*, b. v. in de Zeeuwsche rekeningen van 1330, die wij in het oorspronkelijke bezitten en die dus op het punt van spelling en uitspraak vertrouwen verdienen. In even vertrouwbare en nog oudere oorkonden, uit de 13de eeuw, vindt men het woord in Latijnschen vorm doorgaans *hevina* ¹⁾, in afschriften van betwistbaar gezag ook *havine* gespeld. Ik weet niet, of deze bijzonderheid misschien voor de taalkenners van belang kan zijn; in allen gevalle mocht ik ze niet onvermeld laten.

Ten slotte wijs ik nog op het woord *heveren*, dat in de *Statuyten van Vossemaer*, opgesteld in 1570, herhaaldelijk voorkomt ²⁾, en waarschijnlijk aan *hevene* verwant is. Het schijnt te moeten beteekenen: het verkoopen van een erf op de grootte, in de kavelcedule ³⁾ of in de schriftelijke verklaring van een landmeter opgegeven, in tegenstelling met verkoopen *bij vroommate*, dat is op de grootte, die blijkt uit de opzettelijke opmeting ten begeeren van den koper door den beëdigden landmeter in tegenwoordigheid van schout en schepenen onmiddellijk voor de overdracht gedaan ⁴⁾.

Ik vermoed, dat dit *heveren* eigenlijk aanduidt het overschrijven van het erf van den naam, waarop het in den overlooper (d. i. het kadaster) *gehevend* staat, op dien van den koper ⁵⁾. Maar dit is niet meer dan een gissing, die na het vinden van meer andere plaatsen, waar het woord voorkomt, weerlegd of bevestigd zal worden.

(*Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 3de Reeks, dl. IV, blz. 92.*)

1) Oorkondenb., dl. I, N°. 441, dl. II, N°. 257.

2) In het 2de deel van Ermerins Zeeuwsche oudheden, blz. 226 vlg. De aangehaalde plaats komt voor op blz. 245.

3) Kavel-cedel: Groote keur, dl. II, art. 6; scey-cedel: Leidsche rechtsbr., blz. 127.

4) Wij zien in dit gebruik de naleving der aloude verordening in de keur van Floris den Voogd, art. 92, herhaald in die van Floris V, art. 90, en in de Groote keur, cap. II, art. 12.

5) Vgl. het voorschrift van de Groote keur, cap. II, art. 19.

5. *Hool. Heul.*

(1890.)

In mijn opstel *Naar aanleiding der vereeniging van Delfshaven met Rotterdam* ¹⁾ heb ik het woord *heul* te verklaren gehad en toen kortaf gezegd: „*Heul*, verwant met *hol*, is eigenlijk een opening in een dijk, waarover een brug wordt geslagen; gewoonlijk wordt die brug zelf *heul* genoemd: *pons qui communius dicitur houla*, lezen wij in Van den Bergh's Oorkondenboek, dl, II, No. 149". Ik houd die verklaring nog voor juist; maar nu vind ik in de laatste aflevering van Verdams uitmuntend *Woordenboek* ²⁾ het woord anders uitgelegd. Dit noopt mij tegen zulk een gezag mijn meening met eenig bewijs te staven.

„*Pons dicitur houle*”, leert ons de oorkonde. Inderdaad, de *heul* is een soort van *pons*, maar niet iedere *pons* kan met *heul* vertaald worden. Er is een vast en kenbaar onderscheid tusschen *brug* en *heul*, al is dit ook in verloop van tijd allengs uit het oog verloren. Men slaat een *brug* over een haven, over een gracht; zoo iets een *heul* te noemen, al is het ook, gelijk het *Woordenboek* definieert, *een verwulfdde holle of bolle brug*, zou bespottelijk zijn. Maar in een dijk, een waterkeering van wataard, een landscheiding, een weg, die twee wateren gescheiden houdt, maakt men, om die twee in gemeenschap te brengen, een *hool* of *heul*, en men legt een brug er over, die evenzoo heet. Een brug wordt voor het verkeer te land, een *heul* voor de afwatering en de scheepvaart aangelegd.

De *hool* is dus in de eerste plaats het gat, dat men in den dijk graaft. Zulk een *hool* had jaren lang te Ouderschie, in de landscheiding tusschen Delfland en Schieland, gelegen, maar, zegt graaf Albrecht in een brief van 1380: „onse goede lude van Delfland anbrochten, dattet onsen lande groote nutscap waer dat men die *hool* toedammede”, en daarom was zij gedicht, maar nu bleek het toch „dattet onsen ghemeenen landen beter is dat daer een open *hool* leit, alst plach te doen” ³⁾. Mij dunkt, in dit verband is aan de beteekenis van het woord niet te twijfelen ⁴⁾.

In de tweede plaats beteekent het echter de brug, die over

1) Hiervoor, blz. 119.

2) In voce: *hole*.

3) Van Mieris, dl. III, blz. 375_a; Rotterd. historiebladen, Bijl. der kron., N°. 114.

4) *Ib.*, dl. III, blz. 785_a: de koopers van zekere veenen bij Hillegom „sullen gebruiken haer wege ende die mogen doordelven, ende huelen maken, met sceppe door te varen”.

het gat wordt geslagen, of beter gezegd: de schoeiing aan weerskanten van de opening met de brug er boven als deksel: een duiker in het groot derhalve, of een sluis zonder deuren. Daaruit volgt, dat ook een duiker van kleiner afmeting wel eens heul kan worden genoemd, zooals men een brug zonder sluisdeuren ook wel, minder juist, sluis noemt.

Die overeenkomst tusschen sluis en heul komt duidelijk aan den dag in een spreekwijs, die op beiden toepasselijk is en bij deze gelegenheid meteen verklaard dient te worden.

Als men in een dijk een sluis zal gaan maken, ziet men om naar de meest geschikte plaats er voor. Dat heet: men zoekt naar een *pit*, een *put*. Zoo verhaalt graaf Willem IV in een brief van 1337, dat hij een commissie had benoemd om „ene sluse te doen ligghen dien van Zoutlant (op Schouwen) ende enen *pit* te vinden, die sluse in te ligghen” ¹⁾. Die *pit* komt dus overeen met hool in haar eerste beteekenis, gelijk de sluis analoog is met een hool in de afgeleide beteekenis.

Wordt nu later de sluis bevonden daar ter plaatse onnut te zijn, dan „keurt” hij, dien het aangaat, „de sluis uit de *pit*”. Zoo lezen wij in een ongedrukt keurboek van Rijnland ²⁾, dat in 1423 „die dijgrave mitten hoghen heemraden coerden die sluse uten *put*, die leyt” enz. — de ligging gaat ons thans niet aan.

Evenzoo spreekt men van een hool, die onnut is geworden. Toen graaf Albrecht zich door die van Delfland had laten gezeggen, dat de hool in de landscheiding te Ouderschic meer kwaad dan goed deed, beval hij, dat de heemraden „die hoele voors. wt den *putte* keuren ende toe doen dammen” zouden ³⁾. In deze plaats ziet men ons woord in beide beteekenissen gebruikt: de *hoole*, die uit de *put* wordt gekeurd, is de brug met haar schoeiingen; de *hoole*, die toegedamd moet worden, is het gat, de *put*, waarin of waarover de brug ligt.

(*Tijdschrift van Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, dl. IX, blz. 243.)

1) Van Mieris, dl. II, blz. 601^a; vgl. Oorkondenb., dl. II, N°. 684, 847. Op de laatstgenoemde plaats leze men, met verandering der leestekens: „ware dat hare sluse uten *putte* vore of dat si ene nieuwe sluse daden maken: dat hem orbore ware van der ander (d. i. de oude) sluse an die nieuwe sluse, dat moesten si wel nemen”, enz.

2) In het archief van het waterschap Rijnland.

3) Van Mieris, dl. III, blz. 303; Rotterd. historiebl., Bijl. der Kron., N°. 107.

6. *Vorsche.*

(1888.)

In de Groote keur van Zeeland van Philips den Schoone van 1495 treffen wij het woord *vorsche* herhaaldelijk aan, doch nergens in de oudere keur van Floris den Voogd ¹⁾, en wel om reden dat de onderwerpen, waarbij het woord te pas wordt gebracht, in die vroegere keur niet worden behandeld. Anders zouden wij door vergelijking van het Nederduitsch der Groote keur met het Latijn van die van den Voogd terstond de juiste beteekenis van het woord te weten komen. Nu moeten wij deze van elders opsporen. Wij beginnen met de plaatsen, waarin de keur het woord gebruikt, bijeen te stellen.

Cap. I art. 35. „Ist dat eenige poorters van den steden gelegen binnen der vorsche ofte uytlandtsche personen komen”, om hun recht op iemand te verhalen enz.

Cap. II art. 34: Als iemand, die iets om gereed geld heeft gekocht, het gekochte wegvoert zonder te betalen, zal de verkooper „binnen der vorschen” op dat goed beslag mogen leggen.

Cap. II art. 36. „Dat men in elke prochie sal mogen bestel doen op luyden van buyten der vorschen”.

Cap. II art. 37. Als iemand in een parochie tot betalen van een schuld veroordeeld is en aldaar geen goed genoeg bezit, zal de schuldeischer „mogen gaen in een ander prochie binnen der vorsche, daer die verlieser gegoet is”, om daar zijn recht te halen.

Het bijeenvoegen dezer vier plaatsen is al voldoende om de weinig overdachte verklaring van Bijnkershoek te weerleggen, die, handelende over cap. II art. 34, de overige plaatsen vergeet en „binnen der vorschen” opvat als „op vorscher of heeter daet” en vertaalt met *illico* ²⁾.

Van die dwaling heeft zich Appellius vrij gehouden in zijn academische dissertatie ³⁾. Hij let op al de plaatsen te zamen en komt tot dit besluit: „Ego quidem per vocem *vorsche* jurisdictionem intelligerem, non talem quae intra certum territorium restricta angustis continetur limitibus, sed quae sese per totam extendat Zelandiam; ut *binnen der vorsche* intra Zelandicam iurisdictionem significet, *iemand* autem *van binnen der vorsche* Zelandum, qui opponatur peregrinis seu *luyden van buyten der vorsche*”.

1) Wel in die van Floris V (Oorkondenb., dl. II, N°. 747 § 59).

2) Bijnkershoek, Quaest. juris privati, l. III, c. 15, p. 497.

3) Appellius, Ad statuta Zelandiae anni 1495 (L. B., 1786) p. 71.

Inderdaad het verband, waarin op de aangehaalde plaatsen het woord staat, vordert deze of een soortgelijke verklaring gebiedend. Maar hoe kan ooit *vorsche* aan de beteekenis van rechtsgebied gekomen zijn? Appelius beproeft zelfs niet dit uit te leggen. Ik wil het beproeven, en vlei mij er in te zullen slagen.

Vorsch of *versch* beteekent oudtijds hetzelfde als nog thans. Bij tijdsbepaling staat *versch* tegenover min of meer verouderd ¹⁾; in zake van smaak tegenover bedorven, of ook wel tegenover bezouten. Die laatste beteekenis komt in stukken, die bedijking betreffen, vaak voor: bezouten landen zijn landen, die ten gevolge van het doorbreken hunner dijken door de zee overstroomd zijn; *versche* landen daarentegen dezulke, die tegen de zee beschut zijn gebleven. In het algemeen is het *versche* land het land dat bewoond en bebouwd wordt; het bezouten land het aan de zee voor goed of tijdelijk verloren land. Of met andere woorden, het *versche* land is binnen dijks, het bezouten land buiten dijks gelegen ²⁾. Het buiten dijks gelegen land wordt niet voor land geacht. Dit zegt ons met zooveel woorden Matthijssen ³⁾: „Item is enich lant butengesleghen buten dijcks ende yement dairoff den anderen enich lant vercoopt, men sal dair gheen ghifte of gheven, want ten leit niet onder enich scephendom, overmits dat ment niet en scouwet in enighen dijckaetzen mit enich ban, ende het is gheacht voir gheen lant”.

Opmerkelijk vooral in deze leerrijke verklaring is het zeggen van den wel ingelichten auteur, dat het buiten dijks gelegen land onder geen scephendom staat. Dat dit niet slechts in Voorne, maar in gansch Zeeland het geval is en wel van ouds, blijkt uit art. 114 der keur van den Voogd, waar verordend wordt, dat de keur over geheel Zeeland gelden zal, „exceptis choris de Middelburgo, de Zeerixe, de Westkapella, de Dumburg et de Soutenlande”. Wel bestaat er een ambacht dat Souteland heet, en dat de uitgever hier bedoeld acht, blijkens de hoofdletter, waarmee hij het woord drukt. Ook heeft de oude Fransche vertaling „et de Zoutelandt”. Maar zeker verkeerdelijk: dat ambacht heeft niet,

1) „Mit vorsscher daet”: keur van Floris V (Oorkondenb., dl. II, N°. 747) § 66, 72 en elders.

2) In een verklaring van het stadsbestuur van Zieriksee d.d. 23 Maart 1569 (arch. Zieriksee) is sprake van Adolf van Bourgondië, „dye dit lant (nam. de Vier bannen van Duiveland) uyten souden wederomme in het *vorsche* gebracht heeft”.

3) Rechtsboek, blz. 118.

als de steden die voorafgaan, haar eigen keur al in zoo vroegen tijd. De Hollandsche vertaling geeft dan ook beter bescheid en zegt: „sonder die van Middelburch, van Zerixee, van Westcapelen, van Domburch ende van den zouten lande”. Door „exceptis choris de Middelburch” over te zetten: „sonder *die* van Middelburch” en *choris* onvertaald te laten, neemt zij het dubbelzinnige, dat den Latijnschen tekst aankleeft, geheel weg. Wij mogen dus aannemen, dat de wetten van het land niet gelden buiten dijks. Dit blijkt bovendien uit een ander artikel, dat nu eerst recht verstaanbaar wordt. Ik bedoel art. 57: „omne malefactum pastoribus in terra salsa per se jacentibus in vita sua illatum et omne *reeroef* nonuplum solvetur, et forefactum erit in gratia comitis”. De herders, die zich buiten dijks op de schorren ophouden, worden volgens dit artikel niet door het algemeene Zeeuwsche recht, maar door een bijzondere bepaling, hun ten behoeve gesteld, tegen onrecht beschermd. De Groote keur van 1495 verduidelijkt dit nog zeer. Zij zegt ¹⁾: „Item dat alle besoute landen sullen buyten deser keure wesen, als sy van ouds geweest hebben; maer die schade, die men den herder doet, die in soute landen liggen, dat sal men hem beteren negen schatten” enz. Zoo is het dus stellig juist, wat de opvatting van Appellius onderstelde, dat de jurisdictio Zelandica zich even ver uitstreckte als *dé vorsche*. Het laatste woord kon derhalve zonder bezwaar het eerste in de keur vervangen. Maar daarmee is zijn verklaring toch nog niet geheel gerechtvaardigd.

Herlezen wij het eerste der vier uit de Groote keur aangehaalde artikels, dan stuiten wij al aanstonds op iets, dat met zijn opvatting niet strookt. Er wordt daar onderscheiden tusschen „poorters van de steden binnen der vorsche gelegen” en „uytlantsche personen”; dat zou volgens hem hetzelfde zijn als poorters van Zeeuwsche steden en lieden van buiten Zeeland. Maar dan worden de Zeeuwen van het platteland en hun rechtspleging voorbijgegaan, wat onmogelijk de bedoeling kan wezen. Ook is de uitdrukking *steden binnen der vorsche* gelegen, in plaats van eenvoudig: steden van Zeeland, wat al te gezocht. In de stadskeuren plegen onder uitlandschen de niet-ingezetenen in het algemeen verstaan te worden, en deze onderscheiding schijnt ook hier het best te pas te komen. Wij mogen dus ons onderzoek nog niet voor gesloten houden.

1) Cap. III, art. 11.

Toevallig heeft Appellius één artikel over het hoofd gezien, waarin ook nog de vorsche genoemd wordt, en dat hem van het gebrekkige zijner verklaring had kunnen overtuigen. In art. 31 van cap. I wordt onder de vereischten voor het dijkgraafschap ook genoemd, dat de gekozene zal „wonen binnen der vorsche, daer hy dijkgraafschap bedienen sal”. Het spreekt van zelf, dat iets anders van hem wordt gevergd dan dat hij in Zeeland verblijf zal houden; hij moet wonen in de nabijheid van zijn dijkgraafschap. Derhalve is de *vorsche* niet, gelijk Appellius stelt, de jurisdictie van geheel Zeeland, maar van een gedeelte er van, of beter gezegd niet een jurisdictie maar een stuk land, een district ¹⁾. En herinneren wij ons nu, dat bezouten land heet wat buiten dijks ligt, dan komen wij van zelf tot het vermoeden, dat een *vorsche* hetzelfde zal zijn wat in Holland een waterschap heet: een grondgebied in zijn dijken besloten ²⁾. Doorgaans zal het dus overeenkomen met eiland, voor zoover dit omdijkt is. Een welkome bevestiging van dit vermoeden levert ons de handvest, door Albrecht van Beieren aan Brouwershaven verleend ³⁾. Daar vinden wij ten opzichte van de custing verordend: „soo wie dat yemande van Brouwershaven aenspreect van eenre custinge, die sal hy hem doen met sijn magen die wonen binnen der vorsche van Scouwen, ende en hevet hy daer magen niet soovele, soo moet hy die custinge doen met sijn selfs eede”. Schouwen vormt dus in zijn onmiddijk een *vorsche* op zich zelf, en zoo zal het ook wel met de overige eilanden gesteld zijn. Met Scarpenisseland is is het zeker zoo, blijkens de grafelijkheid-rekeningen: de polders Scarpenisse, Westkerke, Poortvliet, Priestermeet en Strienpolre te zamen maken de *vorsche* van Scarpenisse uit ⁴⁾.

Opmerkelijk is het, dat het woord, hetwelk toch zijn beteekenis aan de Zeeuwsche rechtsbegrippen ontleent, ook buiten de provincie, met name in Zuid-Holland, voorkomt ⁵⁾. Trouwens wij

1) Een vorsche omvat meer dan een parochie (Groote keur, cap. II, art. 37). Ook een stad kan in dezelfde vorsche met andere parochiën liggen (ib., cap. I, art. 35/36). Er zijn zoowel in Beoster- als in Bewester-Schelde meer dan een vorssche („binnen elker vorssche”. Van Mieris, dl. IV, blz. 188^a, 706^b). Vgl. keur van Floris den Voogd, Oorkondenb., dl. II, N°. 40, § 89; Groote keur, cap. I art. 31, c. II art. 34, 36; Reken. v. Zeeland, dl. I, blz. 87, dl. II, blz. 256/7.

2) In denzelfden zin wordt polre gebruikt: Van Mieris, dl. III, blz. 706 § VII.

3) Van Mieris, dl. III, blz. 560 (art. 3).

4) Grafelijkheidsreken. v. Zeeland, dl. II, blz. 254, 330.

5) Nog opmerkelijker: het woord komt ook voor in Kennemerland, bij Limmen, in 1288: Oorkondenb., dl. II, N°. 641 („alle die erve hebben bynnen den verschen”, d. i. in de streek die onder den dijk ligt).

vinden, dat daar nu en dan bij inpoldering het land wordt uitgegeven „ten Zeeuwschen rechte”. Zoo b.v. wordt ten opzichte van Zwijndrecht door Willem III in 1332 vergund, dat men er „negheen recht en sal hanteren, noch gheestelic noch wairlic, anders dan Zeeusche rechten ende nae der Zeeusche keuren, als men recht in Zeelandt” ¹⁾. Waar dus het recht gelijk is, moet men ook gelijke namen verwachten. Zoo kan het ons niet verwonderen, dat Nicolaas van Putten in 1311 van de tienden gewaagt, die hij „binnen der *vorsche* van Porteghale” heeft liggen ²⁾. Evenmin dat men in de keuren van Geervliet leest van lieden „wonende buyten (de stad) binnen den *vorsschen* van Putten” ³⁾, of in de keuren van Goeree van „een vreemt man buten der *versche* van Westvoirne” ⁴⁾. Ja, het gansche gemeeneland heet in een brief van Philips den Goede „de *vorssche* van Zuythollant” ⁵⁾, hoewel de tegenstelling tusschen versch en bezouten land hier natuurlijk niet bestaat. Ik twijfel dan ook, of er de benaming wel ooit inheemsch is geweest. In de handvesten en keuren vinden wij er een anderen, insgelijks eigenaardigen, naam in gebruik: „de reep van Zuyt-hollant” ⁶⁾. *Reep* is zooveel als hoepel, ring ⁷⁾, welke laatste benaming nog steeds, inzonderheid bij de kerkelijke indeeling, voor een vereeniging van gemeenten gebruikelijk is.

Alles te zamen genomen zullen wij dus *vorsche* moeten gelijkstellen aan het eenvoudige *land* ⁸⁾. Beide woorden worden in denzelfden zin gebruikt, en wij hoorden het vroeger van de oude juristen: bezouten land wordt voor geen land gehouden. Naar Zeeuwschen rechte is dus alle land *vorsch* land.

(*Tijdschrift van Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 1888, blz. 56.)

1) Van Mieris, dl. II, blz. 535.

2) Ib., dl. II, blz. 120.

3) Versl. en Meded. Rechtsbr., dl. II, blz. 85.

4) Ib., dl. I, blz. 336 § 25, 339 § 47.

5) Van Mieris, dl. IV, blz. 998.

6) Oudste rechten v. Dordrecht, dl. I, blz. 284, dl. II, blz. 259, 278.

7) Vgl. Versl. en meded. Rechtsbr., dl. I, blz. 140 § 21: „binnen den rinck van Putten”.

8) Vgl. Keuren van Heenvliet: „bynnen 's landts ofte de verssche woenachtich” (Versl. en Meded., dl. I, blz. 217 § 68).

7. *Woesten* ¹).

(1887.)

Ik begin met de herinnering aan een plaats van Melis Stoke, die zeer bekend is. Wolfert van Borselen, onder den zwakken Jan I alvermogend, wil zijn mededinger naar het gezag, Jan van Renesse, ten onder brengen.

„Ende hi brocht si der toe,
 Dat men her Janne daghede doe
 Voer den grave toter Vere.
 Her Jan en hadde ghenen ghere
 Daer sonder gheleide te comen:
 Hen hadde hem niet moghen vromen.
 Dus wort hi ghebannen daer,
 Ende korteliken daernaer
 Dede men daghen sine vriende,
 Daer hi jeghens goeds verdiende.
 Die voert quamen, mosten legghen
 Te ghisele, sonder wederseggen.
 Die niet en quamen, bereet men al
 Ende *woestet* se groet ende smal,
 Na den kure van den lande” ²).

Wij hebben hier in dit voorbeeld het gansche verloop van het rechtsgebruik, overeenkomstig de Zeeuwsche keuren. De beschuldigten worden gedaagd voor den graaf. Die komen moeten te gijzel liggen, in afwachting dat de vierschaar over hen gespannen wordt; die niet komen, worden bereden en gewoest. *Beryden* beteekent in de rechtstaal van Zeeland en van West-Vlaanderen, welke er in vele bewoordingen meê overeenstemt, vervolgen. Ons hedendaagsch *narijden* bewaart er misschien nog de herinnering aan. In de Latijnsche teksten heet het *equitare*, *circum-equitare*, hetgeen toont dat oorspronkelijk althans een vervolgen te paard is bedoeld; gelijk dan ook de keur van Floris den Voogd ³) verordent, dat 's graven mannen hem en den zijnen, als er bereden moet worden, de noodige paarden leveren zullen ⁴). Van het

1) Vgl. Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch., afd. Letterk., 3e reeks, dl. III, blz. 353.

2) Rijmkroniek, dl. V, vs. 1159 vlg.

3) Art. 67 (Oorkondenb., dl. II, N°. 40) Vgl. uyttryden, zich uyttryden, d. i. zooveel als zich ontrecthen.

4) Er staat in den gedrukten tekst, die hier en daar bedorven schijnt, „comiti et suos palafredos adducent”: blijkbaar een verkeerde lezing voor *suis*.

berijden in het algemeen, en in kleine zaken, van schuldvordering inzonderheid, door ondergeschikte beambten, zal ik, om niet af te dwalen van mijn onderwerp, thans niet spreken ¹⁾. Hoe het behoorde toe te gaan bij vergrijpen tegen den vorst, leert ons de keur van Floris V, die dus bepaalt ²⁾: „So wie ghedaghet wort om des tsgraven claghe, hi mach hem recht doen sonder ghiselinghen voert beriit ³⁾); laet hi hem te banne doen, men salne beriden ende doen upt ghiselhuus, ende des ander daghes sal hem recht doen bi vonnisse der ghezwoorne, of hi sal quite gaen van den steene”. Slechts in het voorbijgaan wijs ik u op den waarborg voor een snelle rechtspraak, die in deze bepaling ligt opgesloten. Zij kwam natuurlijk alleen ten goede aan wie bij het berijden zich overgaven of gevat werden. Wie zich uit de voeten hadden gemaakt, werden, zooals wij zeggen, bij verstek veroordeeld, uitgebannen en gewoest. Het naaste gevolg hiervan was, dat al hun goed, dat zij hadden moeten achterlaten, verbeurd en aan den graaf vervallen was. De keur van Floris den Voogd spreekt dit duidelijk uit: „Bona bannitorum”, zegt zij ⁴⁾, „non possunt venire in gratiam comitis, nisi fuerint circumequitati *woestballinge per incendium*”. Er schijnt hier iets aan den tekst te haperen. De oude Hollandsche vertaling, waarmee de gelijktijdige Fransche overeenstemt ⁵⁾, drukt zich dus uit: „Der ballinghen goet sal niet sijn in tsgraven genade, sy ne sijn alre-eerste bereden ende gemaect woeste ballinghe by brande” ⁶⁾. De latere keur van Floris V zegt hetzelfde met andere woorden ⁷⁾: „Elc man mach comen tot sinen rechte . . . , eer hi ghewoest ballinc es ghemaect bi brande”. Men zal dus ook in den Latijnschen tekst moeten lezen: „nisi fuerint circumequitati *et facti woestballinge per incendium*”.

Hoe zullen wij nu in dit verband *woesten* en *woestballing maken* hebben te verklaren? Wel niet zooals Huydecoper in zijn aan-

1) Men zie de keur van Floris V: Oorkondenb., dl. II, N°. 747 (art. 59).

2) Oorkondenb., dl. II, N°. 747, art. 50.

3) Dus werd met de vrienden van Renesse, die voor het berijd verschenen en toch te gijzel werden gelegd, in strijd met de keur gehandeld.

4) Oorkondenb., dl. II, N°. 40, art. 91.

5) De Hollandsche vertaling staat gedrukt bij Van Mieris, denkelijk naar het handschrift, dat in het Rijksarchief berust, en waarin ook de nog onuitgegeven Fransche overzetting voorkomt.

6) De Groote keur van 1495, die in dezen de keur van Floris den Voogd volgt, drukt zich dus uit (cap. III, art. 14): „. . . sy en sijn eerst bereden ende ghewoest met brande”.

7) Art. 85.

teekening op Stoke doet. „Beide woorden”, zegt hij ¹⁾, „*berijden* en *woesten*, zijn te verstaan van de goederen en niet van de personen van Renesse en zijn vrienden . . . Van woesten of verwoesten heb ik niets te zeggen; 't slechten van 't Huis Moermont (eigendom van Renesse) tot den grond toe, wijst het genoeg uit”. Zoo eenvoudig is mijns inziens de zaak niet. Indien wij het woord alleen op de aangehaalde plaats van Stoke aantreffen, ja, dan zouden wij ons misschien met deze uitlegging kunnen behelpen. Maar de plaatsen uit de keuren verbieden het ons, en bewijzen dat wel degelijk de personen en niet de goederen gewoest worden. Wij hebben dus uit te zien naar een andere dan de gewone en thans eenige beteekenis van het woord ²⁾, waarbij de werking niet op een zaak maar op een persoon overgaat. Een voorbeeld van dien aard, maar ook slechts een enkel, heeft mij M. De Vries uit den rijken schat zijner aantekeningen gelukkig aan de hand kunnen doen. Het is een plaats uit den Lancelot ³⁾, waar de ridder klaagt dat zijn tegenpartij „mi van den orse maecte woeste”, d. i. van het paard wierp. *Woest van iets maken* kan dus beteekenen: uit iets werpen, uit iets verdrijven, misschien ook van iets berooven; gelijk ook het deelwoord *verwoest* in den zin van beroid, arm, kaal, meermalen voorkomt. Juist derhalve de beteekenis, die wij aan het woord, gelijk wij het in de rechtsbronnen ontmoeten, geneigd zijn te hechten. Zoo lezen wij bijvoorbeeld in een brief van Albrecht van Beieren, van 1358, waarin aan Jan van Haemstede uitgestrekte goederen verleend worden: „van welcken goede ende lande Heer Jan Zuermont ghewoest ende ghebannen es metten rechte” ⁴⁾. Een balling woesten zou dan voor een verkorte uitdrukking te houden zijn, die voluit zou luiden: hem *woesten* van zijn goederen; en een *woestballing* zou zulk een wezen, wiens goederen met recht in 's graven genade waren gekomen. Hoe juist dit punt in het verband, waarin wij de termen hebben aangetroffen, past, behoeft, dunkt mij, niet nader betoogd.

Evenwel, hoe waarschijnlijk deze verklaring zij, ik moet erkennen,

1) Stoke, Rijmkroniek (ed. Huydecoper), dl. II, blz. 426 noot.

2) De Zeeuwsche keuren kennen die gewone beteekenis ook, wat in de keur van Floris den Voogd (art. 39) „dunas vel pascua in eis jacentia . . . devastare” heet, wordt in de keur van Floris V (art. 125) genoemd: „die dunen woesten of die weyde die daerin leghet”.

3) Lancelot, dl. III, vs. 11709 (ed. Jonckbloet, blz. 80).

4) Van Mieris, dl. III, blz. 69.

dat zij mij niet boven twijfel verheven schijnt. Evenzeer toch laat zich de meening verdedigen, die ook bij mij is opgerezen, dat het werkwoord *woesten* van het bijvoegelijk naamwoord is afgeleid, en niet omgekeerd. *Woestbaling* zou dan beteekenen den eenzamen, van huis en magen en vrienden gescheiden en door niemand aangenomen zwerveling, in één woord den vredelooze, zooals hij inderdaad buiten Zeeland doorgaans heet. Van *woest* in deze beteekenis zou dan het werkwoord *woesten*, in den zin van iemand woestbaling verklaren, zijn afgeleid, en daarvan weêr op zijn beurt het deelwoord *gewoest*, als synoniem van het oorspronkelijke *woest*. Tusschen beide verklaringen kies ik niet. In het wezen der zaak maken zij voor mij geen verschil.

Genoeg van het woord. Maar ook het rechtsgebruik, waarop het slaat, verdient dat wij er even bij stilstaan. De keuren hebben het ons gezegd: men wordt balling gemaakt „by brande”, „per incendium”. Hoe dit behoort toe te gaan zeggen zij niet; maar hier komt ons Jan Matthijssen, de klerk van Den Briel, te stade. Wat hij van de rechtsgebruiken op Voorne verhaalt, kan dikwerf tot opheldering der costumen van Zeeland, waarmede Voorne zooveel gemeen heeft, uitmuntend dienen, en zoo schijnt het ook ten opzichte van ons onderwerp te zijn. Hij beschrijft ons ¹⁾, hoe, nadat een voortvluchtig moordenaar met recht en vonnis verwezen is, de partij, die hem vervolgt, eischt: dat de baljuw met de schepenen zal opstaan van de vierschaar en gaan voor den steen, om „aldair den moirdenair te woesten ende ballinch tlants te legghen, als recht is”. Zoo geschiedt. Op de vraag van den baljuw, hoe hij verder den moordenaar woesten zal, luidt het antwoord der schepenen: „mit vier ende met baken”. En dat wel op deze wijze: „dat die bayliu sal ontsteken een baken (naar het schijnt, van stroo) ende heffen op boven sijn hoofde ende segghen aldus: Hier woest ic ende legh ballingk tslans . . . den moirdenair (en zoo voorts, in de gebruikelijke termen); ende legghen dan dat vierbaken neder, ende doen dat tot driewerf toe”. Aldus ging men op Voorne in het begin der 15de eeuw te werk, en ik vermoed ook in Zeeland, met geringe wijziging misschien, tezelfder tijd. Maar voorheen zal dat anders zijn geweest. De keuren spreken van *woesten* bij brande, per incendium, en dat heeft iets anders te beduiden dan met een baken van stroo. In de rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het

1) Rechtsboek, blz. 187.

Henegouwsche huis vinden wij van dit oorspronkelijke gebruik nog de onmiskenbare sporen. In die van 1330 wordt gewag gemaakt van drie ballingen en van het huis, dat hun had toebehoord, doch „dat verbarntet was, doe men se woeste” ¹⁾; en dat dit afbranden niet bij toeval was geschied, blijkt uit een tweede vermelding van hetzelfde geval, waar gezegd wordt: „dat huus dat men verbrande, doe men se woeste” ²⁾. Het gebruik op Voorne omstreeks 1400, door Matthijssen beschreven, is dus voor niet meer aan te zien dan voor een latere zinnebeeldige voorstelling van hetgeen oorspronkelijk in allen ernst geschiedde: het brandende baken, dat de baljuw in later tijd slechts omhoog hief om het weêr ongebruikt ter aarde te werpen, had voorheen moeten dienen om het huis, waaruit de misdadiger was weggevlucht, plat te branden ³⁾. Nu eerst begrijpen wij ten volle, waarom van al de woorden, die in den zin van uitdrijven gebruikelijk waren, ten opzichte van den voortvluchtigen boosdoener het woord *woesten* bij voorkeur de geijkte rechtsterm worden moest. Terecht mag hij woestballing heeten, wiens woning door de bureu, die hem uitdreden, meteen werd verwoest.

Het gebruik was algemeen geweest over gansch Duitschland ⁴⁾, althans over alle provinciën van ons vaderland. Een uitdrukking, die er aan herinnert, komt voor in de Leidsche dingtaal van het moordproces, ons door Orlers ⁵⁾ bewaard. Op de vraag van den baljuw: hoe hij moet voortvaren tegen den gevluchten moordenaar, geven de schepenen ten antwoord: „Met breck ende met brant ende ballinck te legghen”. Dit is in Holland de eigenlijke term: *met breck ende met brande*. Wij vinden hem terug in de rij van hoogstbelangrijke handvesten van vrouw Margaretha, in 1346 aan Zuid-Holland, Noord-Holland en Kennemerland gegeven ⁶⁾, die wel niet lang gehandhaafd zijn gebleven, maar ten duidelijkste toonen, wat voor burgerrechten de onderzaten in haar tijd bovenal begeerden. De gravin belooft hun o. a., dat de gezoende dood-

1) Reken. v. Zeeland (ed. Hamaker), dl. I, blz. 224.

2) Ald., dl. I, blz. 226.

3) Reeds in het capitulare Saxonicum van 797 § 8 (Pertz, Leges, I, p. 76): niet anders te verbranden dan het goed van die niet terecht wil staan, en slechts na verkregen vonnis.

4) Zie Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, p. 729.

5) Orlers, Beschr. v. Leiden, 1^e uitg., blz. 25.

6) Gedrukt, maar zeer slordig, bij Van Mieris, dl. II, blz. 708, 710, 712. Een betere tekst van de handvest van Zuid-Holland bij Van de Wall, Handv. v. Dordrecht, dl. I, blz. 200; een authentiek afschrift van die van Noord-Holland in het gemeentearchief van Leiden.

slager, die met toestemming der bloedverwanten des verslagenen en van den vorst uit de ballingschap wederkeert, al zijn ontruimd goed terug zal bekomen, „wtgheset tilhave, also varre als ment van onsent weghe wech hadde, of die were (er staat: *waerde*), daer wi aen hadden doen rechten met brecken (ofte) met brande”. Wij treffen in deze zinsnede een ander echt oud woord aan, waarop ik uw aandacht, in het voorbijgaan, vestig: de *were*, voor het huis. Ook dit woord is met opzet gekozen. Het heeft namelijk een bijkomende beteekenis, die onder de nieuwere talen het best wordt weêrgegeven in het Engelsch, door *home* ¹⁾. Want de *were* is voor den engeren kring der huisgenooten wat het vaderland voor het gansche volk is. In dien zin ontmoeten wij het vaak in de rechtstaal. Ook bij gevallen van moord. Zoo wijzen, in de dingtaal van Heusden ²⁾, de schepenen, op vermaan van den drossaert, „dat men sculdich is den moordenaer te rechten aen sijn lijf met bijl ende met block, tot synen gheweer met vier ende met vlamme, als recht is”. Waarom de wraak met den moordenaar tevens zijn *were* treft, vernemen wij in de wapenruft van Zuid-Holland ³⁾. Recht (heet het daar) over Aloud (of hoe zijn doopnaam luiden mag) „ende over die onrechte were, daer hi uutvoer ende weder invoer, toen hi minen broeder, daer God die ziele of hebben moet, moordelinge vermoort heeft mit zynen moortwapene”. Het verblijf, waar de moord beraamd is en waar de moordenaar na bedreven misdaad een wijkplaats heeft gezocht, wordt dus met hem in de wraak begrepen en met hem, of, zoo hij ontlucht is, zonder hem, vernield.

De *were* wordt geslecht, wij vernamen het, met breken en met branden. Die dubbele vorm wijst op den onderscheiden aard der toenmalige woning. Zij kan een gewoon houten huis, zij kan ook een steenen slot wezen. In het laatste geval komt breken te pas ⁴⁾, overigens kan men met branden volstaan. Maar branden

1) Ons *heim* had ongeveer denzelfden zin en wordt dan ook met *were* afwisselend gebruikt. Zoo heeten in de Handvesten van Zuid-Holland de „kinder so in der were sind” der Duitsche rechtsbronnen, „inheemskinderen, die mondich zijn ende niet utygegoet”.

2) Bij Oudenhoven, Beschr. van Heusden, blz. 324.

3) Rechten van Dordrecht, uitgeg. door J. A. Fruin, dl. II, blz. 296; vgl. ook het handbetoon, aldaar blz. 301.

4) Zoo wordt het huis van Renesse, Moermont, gebroken: zie Melis Stoke t. a. pl. Een ander merkwaardig voorbeeld levert het huis te Ellewoutsdijke van Hendrik van Everinge, waarover zie de Zeeuwsche rekeningen, dl. I, blz. 123, 150, 163, 165, 195; vgl. Van Mieris, dl. III, blz. 233. Gedurende zijn kortstondige regeering over het Sticht verordende Gosewijn, electus ecclesiae Trajectensis, 2 December 1249: „Intel-

is niet zonder gevaar, bijaldien de woning in een stad of in den bebouwden kom van een dorp staat. In de dingtaal van Heusden, welke ik aanhaalde, komt dan ook een zinsnede voor, die ik voorloopig had overgeslagen, maar die ons thans te pas komt. Aan 's moordenaars geweer zal men rechten met vuur en met vlammen, als recht is, „sonder anders yemants schade”. Natuurlijk. Het was niet meer dan plicht te waken dat de rechtmatige wraak, aan het goed van den misdadiger geoefend, niet uitliep op een brand, waardoor ook onschuldigen leden. Al in 1323 hielden de Upstalboomer wetten dit in het oog ¹⁾. Breken lieten zij nog toe, maar niet meer branden. „Castrum si quod habet” (zeggen zij) „destruatur, domus vero lignea, quam habet, sententia iudicum publicetur”. In Friesland namelijk schijnt van ouds het verbranden der ongerechte weer zeer algemeen in zwang te zijn geweest. De Roomsch-koning Hendrik V had het reeds in 1118 tot vier gevallen van zwaar misdrijf beperkt ²⁾, en wel onder dit voorbehoud: „ut alicujus innocentis domus, licet etiam facientibus (den euveladders) consanguinitate conjunctus sit, damnum non patiatur”. Wij zien hieruit, hoe ver de wraakneming zich in die eeuw ook over het goed der magen van den moordenaar placht uit te strekken. En welk gevaar daaruit vooral in de steden dreigde, leert ons ten overvloede een wijze bepaling, door Floris V in overleg met de schepenen en de gemeente van Stavoren ten behoeve dier stad in 1292 gemaakt ³⁾. „Men sal breken”, zoo beveelt hij, „sijn huys (het huis van den moordenaar) ende dragent buter poirte ende barnent”. Een uitmuntende voorzorgsmaatregel, en die in Engeland, in de *Assize of Clarendon* ⁴⁾, reeds meer dan een eeuw te voren was verordend: „domus portetur extra villam et comburatur”. Maar toch, wel zoo goed en eenvoudig was het, gelijk wij zagen dat aan den Upstalboom

leximus, referentibus nobis fidelibus nostris civibus Trajectensibus, quod olim domum eius, qui in ipsa civitate homicidium perpetrasset, destrui oportebat contra iura et consuetudinem civium eorundem. Nos igitur ad abolendum huiusmodi institutum, quod iniustum iudicamus, decernimus tenore presencium, ne domus cuiusquam propter reatum homicidii de cetero destruat ibidem” (Pynacker Hordijk, in Bijdragen v. vaderl. gesch., 3de reeks, dl. X, blz. 202). In Engeland blijft, zoo de utlagatus leenman is, zijn grondeigendom een jaar lang in 's konings handen en komt daarna tot den leenheer terug, „verumtamen cum domorum subversione et arborum extirpatione” (Glanville, dl. VII, 17, p. 119).

1) Richthofen, Fries. Rechtsquellen, S. 105.

2) Charterb. v. Vriesl., dl. I, blz. 76.

3) Ib., dl. I, blz. 124.

4) Bij Stubbs, Documents illustrative of English History, p. 139.

bepaald werd, het huis van den schuldlige ten bate der gemeente aan te slaan. Ik meen dat dit ook de bedoeling is van de handvesten en keuren van verschillende steden in het Oversticht ¹⁾, die voorschrijven dat men, als een burger vredeloos wordt gelegd, zijn huis, binnen de vrijheid der stad gelegen, „niet houwen” — naar mijne opvatting zooveel als: niet neerwerpen — „en sal”.

Ook in Zeeland was het verbranden geen regel zonder uitzondering ²⁾. In dezelfde rekening van 1330, waarin wij vermeld vonden, dat een huis verbrand was bij gelegenheid dat men de bewoners er van woestte, ontmoeten wij ³⁾ een ander geval, waarin het huis van den gewoesten balling door den graaf, aan wien het voor de helft vervallen was — de andere helft behoorde aan de vrouw, die, naar het Zeeuwsche recht, wegens de schuld van haar man haar deel in het gemeene eigendom niet verbeuren mocht — werd weggeschonken aan de arme „gastluden” van Emelisse, die kort te voren door brand een groote schade hadden geleden.

Op deze wijs raakte het oude gebruik meer en meer in onbruik ⁴⁾. Tusschen de eigenlijke were van den voortvluchtige en zijn overig goed werd eindelijk geen onderscheid meer gemaakt. De een zoo-wel als het ander werd gelijkelijk verbeurd verklaard ⁵⁾. De woorden bleven in de formulieren van oude herkomst op hun plaats, maar men hechte er geen beteekenis meer aan en verstond ze nauwelijks meer ⁶⁾. De *woestballing* werd, b.v. in de Delftsche dingtaal, een *woeste balling*, en bij het *ongerechte geweer*, waarvan men nog altijd in den wapenroep sprak, zal men wel zelden meer aan een woning gedacht hebben.

Kan het zijn, dat in Duitschland insgelijks een woord, met het

1) Zie Fockema Andaeae, Stadrecht van Vollenhove, dl. I, blz. 107, en de plaatsen daar aangehaald. Vgl. ook Teltling, Stadr. v. Ommen, blz. 4.

2) Vgl. de keur van Floris den Voogd (Oorkondenb., dl. II, N°. 40) § 106.

3) Reken. v. Zeel., dl. I, blz. 227, 247.

4) In een akte van Zond. na St. Maarten 1351 (Graf. reg. R.arch.) gelast intusschen Willem V nog aan Middelburg, „dat si alle die steenhuse in Walgheren, die onse viande waren ende wi ghewoest hebben ende ghebornt sijn, breken ende nederwerpen”. Nog in 1377 werd te Haarlem een huis gewoest (Van Mieris, dl. III, blz. 340).

5) In 1400 belooft de graaf aan die van Den Haag, niet meer te breken of te bernen, maar zich toe te eigenen wat verbeurd wordt (Van Mieris, dl. III, blz. 725; vgl. dl. IV, blz. 89).

6) In de Kennemer forme van een ballingbrief, bij Van Santen, blz. 342, wordt van geen rechten aan de were meer gesproken, hoewel van ouds dat gebruik ook in Kennemerland bestaan had, blijkens de handvest van 1346 (Van Mieris, dl. II, blz. 711).

Nederlandsche *woesten* overeenkomende, doch in haast onkenbaren vorm bestaan heeft? Ziehier wat mij schoorvoetend met deze vraag te berde doet komen.

In het gebied van het Saksische recht, en ook in den Saksenspiegel, is het geïjkte woord voor *proscribere*: *vervesten*, waarvoor in het gebied van het Lubecksche recht even standvastig *vredelos lecgen* gebruikt wordt. Vredeloos en woest nu zijn van volkomen dezelfde beteekenis ¹⁾. Over de afleiding van dit *vervesten* handelt Frensdorff in de inleiding op het door Francke uitgegeven *Verfestungsbuch der Stadt Stralsund* ²⁾ en komt tot de slotsom, dat het van *fest*, *vast*, af te leiden is, en zooveel beteekent als „zum Festnehmen verurtheilen”: een verklaring, die ook door Schiller en Lübben in hun woordenboek is overgenomen, maar die mij onaannemelijk toeschijnt. Want zoo het woord waarlijk „tot hechtenis veroordeelen” zeggen wil, is de toepassing er van op dezulken, die gevlucht zijn en bij gevolg niet in hechtenis genomen kunnen worden, al zeer zonderling te noemen. Voor een leek in de woordverklaring, zooals ik ben, ligt een vergelijking van *vervesten* met ons *woesten* voor de hand. Maar de taalkenners mogen oordeelen, of aan eenzelfde afkomst van beiden gedacht mag worden. Ik kan volstaan met de vraag op te werpen, en doe ook bij dezen niet meer.

(*Verlagen en Mededeelingen van de Kon. Acad. v. Wetenschappen, afd. Letterkunde, 3de Reeks, deel IV, blz. 82.*)

1) Merkwaardig is de volgende plaats uit het Soester recht, door Frensdorff, p. XV, aangehaald: „quodsi ille qui maleficium perpetravit aufugerit, domus eius et quicquid habet secundum nostri jurisdictionem destruetur, et ipse proscribetur, quod vulgo *frethelos* dicitur”.

2) Ald., p. XVI.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00928 7273

